

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2024-208

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 1(208)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 1(208). Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2024. 420 с.

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань історії української та світової літератури, теорії літератури, компаративістики, проблемам українського та зарубіжного мовознавства в аспекті лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики, етнолінгвістики, дискурсології й психолінгвістики, теорії та практики перекладу й прикладної лінгвістики, розвитку та функціонування мов в поліетнічному та полікультурному просторі, значимих аспектів фахової підготовки сучасного вчителя-філолога, перекладача та фахівця з прикладної лінгвістики. Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів факультетів української філології, іноземних мов, учителів-словесників, перекладачів.

Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах Index COPERNICUS, Google Scholar, Academic Journals, Research Bible, WorldCat та Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

РЕДКОЛЕГІЯ:

Михида Сергій Павлович (головний редактор), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Білоус Олександр Миколайович, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Громко Тетяна Василівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Ніца Давидовіч (Nitza Davidovitch), доктор наук, професор, професор, завідувач кафедри освіти, завідувач відділу оцінювання якості освіти та академічного навчання, керівник програми підготовки викладачів, Аріельський університет (Ariel University), Ізраїль;

Залужна Ольга Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна;

Кирилюк Ольга Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Клочек Григорій Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Лелека Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Поліщук Володимир Трохимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна;

Фока Марія Володимирівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри лінгводидактики та іноземних мов, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна.

Ухвалено до друку Вченою радою Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 7 від 05.02.2024 року).

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15525-4097Р від 22.06.2009). Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) відповідно до Наказу МОН України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2024-208

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN
STATE UNIVERSITY

RESEARCH BULLETIN

Series:
PHILOLOGICAL SCIENCES

Issue 1(208)

Publishing house
“Helvetica”
2024

УДК 08(477.65):80

Н34

Research Bulletin. Series: Philological Sciences. Issue 1(208). Kropyvnytskyi: Publishing House “Helvetica”, 2024. 420 p.

Research Bulletin. Series: Philological Sciences publishes articles devoted to current issues of history of Ukrainian and world literature, theory of literature, comparative studies, Ukrainian and foreign linguistics in terms of cultural linguistics, cognitive linguistics, ethnolinguistics, discourse studies and psycholinguistics, theory and practice of translation and applied linguistics, development and functioning of languages in a multicultural space, significant aspects of professional training of a modern philology teacher, translator, and specialist in applied linguistics. The journal is intended for academic and research staff, postgraduate and undergraduate students of the faculties of Ukrainian philology and foreign languages, philology teachers, and translators.

The Collection is registered in international catalogues of periodical and database INDEX COPERNICUS, Academic Journals, Reserch Bible, WordCut and Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

EDITORIAL BOARD:

Mykhyda Serhii Pavlovych (Chief Editor), Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Bilous Oleksandr Mykolaiovych, PhD in Philology, Professor, Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Hromko Tetiana Vasylivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Nitza Davidovitch, DSc, Professor, Head of the Department of Education, Head of the Department of Education Quality Assessment and Academic Instruction, Manager of the Teacher Training Program, Ariel University, Israel;

Zaluzhna Olha Oleksiivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of English Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine;

Kyryliuk Olha Leonidivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Klochek Hryhorii Dmytrovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Leleka Tetiana Oleksandrivna, PhD in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Polishchuk Volodymyr Trokhymovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine;

Foka Mariia Volodymyrivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of Linguodidactics and Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine.

Recommended for printing by the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes № 7 dated February 5, 2023).

Research Bulletin. Series: Philological Sciences is registered by the Ministry of Justice of Ukraine (Certificate of state registration of the print media Series KB № 15525-4097P dated 22.06.2009).

Periodicity: 4 times a year.

Official web-site: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

According to the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 491 (Annex 3) dated April 27, 2023, the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology).

Articles are checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2024
© Design “Publishing House “Helvetica”, 2024

ЗМІСТ

ALEKSENKO S. F. VERBAL REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF AGONALITY IN THE POLITICAL DISCOURSE OF THE CONFRONTATIONAL PSYCHOLOGICAL TYPE OF LINGUISTIC PERSONALITY.....	13
АРНАУТОВА А. Р., ЕМІРАМЗАЄВА А. С. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА (З ПЕРІОДУ ДЕПОРТАЦІЇ ДО СЬОГОДЕННЯ).....	19
БІСКУБ І. П. ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ У РОМАНІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО «МІСТО»: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	34
БОЙКО В. В. ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА – ОЛЕНА ВІТЕР: БІОГРАФІЧНА ТА ПСИХОАВТОБІОГРАФІЧНА ІСТОРІЯ	42
БОЙКО Я. В. МЕТОДОЛОГІЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ДІАХРОННОЇ МНОЖИННОСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ ТРАГЕДІЙ В. ШЕКСПІРА.....	49
БОЧАН П. О. АНГЛІЙСЬКОМОВНІ ТЕРМІНОЛОГІЗМИ СПОРТУ: ПІДМОВИ ПОХОДЖЕННЯ ТА СФЕРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	55
ВАКУЛОВИЧ Л. Л., НАЗАРЕНКО Н. Г., РЕГУШЕВСЬКА І. А. ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ.....	61
ВЕСОЛОВСЬКИЙ О. В., ПЕТРИШАК Б. Я. ЛЕКСИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТА В НІМЕЦЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	67
ВЕЧІРКО О. Л. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ЕКЗОТИЧНИХ НОВЕЛАХ ПРОСПЕРА МЕРІМЕ.....	72
ВИСОЦЬКИЙ А. В., РОМАНЧУК С. М. КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	78
ВІРЧЕНКО Т. І., КОЗЛОВ Р. А. «КНИЖКИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ»: БУТТЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В КАНОНІ.....	84
ВОЛОЩЕНКО Є. І. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ КУЛІНАРНИХ ВІДЕОРЕЦЕПТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНИХ YOUTUBE-БЛОГІВ).....	91
НАВРУЛЕНКО К. М., ШУГАЙ О. YU. LEXICAL FEATURES OF INTERNET MEMES	99
ГАЛЯН О. В., ХІРОЧИНСЬКА О. І. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ТЕХНІЧНІЙ ТА ФІЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ).....	105
ГЕРМАН В. В., КИРИЛЕНКО Н. І. ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ПОРІВНЯЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.....	112
ГОНЧАРУК О. В. ВСТАВЛЕНИЙ ТЕКСТ: СЕМАНТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК З БАЗОВИМ РЕЧЕННЯМ.....	120
ГУЦУЛЯК С. І. «ПРЕКРАСНИЙ Ю. Я.»: ЯК ПОДАВАТИ / ПОЛЮБИТИ ТВОРЧІСТЬ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО В НУШ.....	128
ДАНИЛЕНКО Л. В. «ВІЙНИ ПАМ'ЯТЕЙ» У РОМАНІ МАРИНИ ГРИМИЧ «ЛАРА».....	136

ДОВГОПОЛОВА Г. Г., РЕШИТЬКО А. Д. ВИКОРИСТАННЯ СМАРТ-ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	143
ДРЕБЕТ В. В. СКЛАДНІ ІМЕННИКИ-НОВОТВОРИ З МОНОСЕМІЧНИМ СКЛАДНИКОМ-ДОМІНАНТОЮ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ: СИНЕРГЕТИКА МІНІМІЗАЦІЇ ЗУСИЛЬ.....	149
IELISEIENKO A. P. AFRICAM SYMBOLYSM IN THE NOVEL “WOMEN IN LOVE” BY D.H. LAWRENCE	157
ЗАГОРОДНЯ Л. З., НИЧКО О. Я. КВАНТИТАТИВНА МЕТАФОРА В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	162
ЗАХАРЧУК З. О. ФРАНКОВА МОДЕЛЬ ЛЮБОВНОГО ТРИКУТНИКА (ЗА П'ЄСОЮ «УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ»).....	168
ІВАШИНА О. О. НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ІНДИВІДУАЦІЇ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «ЧЕРЕВИЧКИ БОЖОЇ МАТЕРІ».....	174
КАЛЬКО Р. М., ДЕКУСАР Г. Г., ЛАГУН К. Д. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗВО.....	181
KARMAZINA K. B. ASPECTS DE LA FORMATION DE TERMINOLOGIE ET DE L'ENSEIGNEMENT DU VOCABULAIRE TECHNIQUE DANS LES ÉTUDES DU FRANÇAIS COMME UNE LANGUE ÉTRANGÈRE	188
КЕЧЕДЖІ О. В. ІНШОМОВНІ ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА ЗБАГАЧЕННЯ ВОКАБУЛЯРУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	196
КИРИСЮК А. А. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОРПУСНИХ СИНОНІМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДО ЛЕКСЕМИ <i>PANDEMIC</i> (НА МАТЕРІАЛІ КОРПУСНОГО МЕНЕДЖЕРА SKETCH ENGINE).....	202
КРАСНОПОЛЬСЬКА Н. Л., ЯРОШЕВИЧ І. А. ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ МЕНЕДЖМЕНТУ.....	215
КРИЖАНІВСЬКА О. І. З НИЗИН ДО ВЕРШИН: СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ТА САМОБУТНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	221
КУЗЬМЕНКО В. І. ПУБЛІЦИСТИЧНІ ВИСТУПИ В. ЕЛЛАНА-БЛАКИТНОГО НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПISУ «ЗНАТТЯ» («ЗНАННЯ»).....	227
КУЧМА Т. В. ОНОМАТОПЕЯ В ТВОРАХ О. ПРОЙСЛЕРА ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	233
LEBEDIEVA N. A., TYMKOVA V. A. SPEECH CULTURE OF MODERN ADVERTISING SPECIALISTS.....	240
LELEKA T. O. TRANSLATION PECULIARITIES IN THE CULTURAL ASPECT.....	247
МИКИТЮК О. Р. ДМИТРО ДОНЦОВ ПРО ВОРОЖІСТЬ РОСІЇ ДЛЯ СВІТУ (МОВНИЙ АСПЕКТ).....	253
НЕЧИПОРЕНКО В. О., ПАСЛАВСЬКА І. Б. СИНЕРГІЯ ВЕРБАЛЬНИХ І НЕВЕРБАЛЬНИХ АКТУАЛІЗАТОРІВ АМЕРИКАНСЬКИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАСМЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ.....	259
П'ЄСУХ О. І. КОНФЛІКТОГЕННА СТРАТЕГІЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ У БРИТАНСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТАХ.....	266

ПЛЕТЕНЕЦЬКА Ю. М. НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНІ РИСИ КОНЦЕПТУ ВІЙНА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПІСЕНЬ.....	272
ПОЛЩУК В. Т. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВЗАЄМИН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З АГАТОЮ УСКОВОЮ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ШЕВЧЕНКІАНІ (СТАТТЯ ДРУГА: ШЕВЧЕНКІАНА 2000–2010-Х).....	280
ПРИМА В. В. ПОЛІТИЧНИЙ ТА ДІЛОВИЙ НАРАТИВИ ЯК ФІЛОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	289
PIANKOVSKA I. V. BEEINFLUSSUNGSSTRATEGIEN IN DEUTSCHSPRACHIGEN ONLINE-ZEITUNGEN.....	293
RADAVSKA O. M., SHEVCHUK T. R., YASINSKA O. V. DIFFICULTIES OF MODERN ENGLISH TRANSLATION TERMINOLOGY EQUIVALENCE	302
ПЕНА Л. І. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІСТОРІЯ КЛЮЧОВИХ ПОДІЙ.....	307
РЯБОКІНЬ Н. О., КУЗЬМЕНКО А. С. ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ І ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	310
РЯБОКІНЬ Н. О., ПАШКО С. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ.....	316
САВИНА А. Ю. ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ ДОМІНУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ РЕБЕККИ КВАН «ВАВИЛОН»).....	322
САЛАМАХА М. Я., СЕМЕРЯК І. З. ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТУРИЗМУ	328
СЕМАК Л. А., ПІДДУБЦЕВА О. І. СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	335
СИДОРЕНКО О. Ю. ХУДОЖНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АРХЕТИПУ «ДІМ» В МІЛІТАРНІЙ АНТОЛОГІЇ «ОДА ДО УКРАЇНИ».....	340
СОРОКА БОЯДЖИОГЛУ Л. Т. МІФОЛОГІЧНІ СЮЖЕТИ У П'ЕСІ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА «БУРЯ».....	347
STANISLAV O. V. ÉVOLUTION DES LIENS SYNTAXIQUES DANS LA LANGUE FRANÇAISE À L'ÉPOQUE DU POSTMODERNISME: APPROCHE LINGUOCULTUROLOGIQUE.....	353
СТРОЙКОВА С. А. МЕТАФОРИЧНА МОТИВАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ІХТІОНІМІВ.....	360
ТИМОЩУК Н. М. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖИТТЯ ГОЛОВНОЇ ГЕРОЇНИ В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «РОЗПЛЮЩ ОЧІ, ТИ ВЖЕ МЕРТВІЙ».....	366
ТОРЧИНСЬКА Н. М., ТОРЧИНСЬКИЙ М. М. ЧУЖА МОВА В РІЗНОФАХОВИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ	373
ФЕЦКО І. М. КОМПОЗИЦІЯ ЯК СПОСІБ НОМІНАЦІЇ ПОНЯТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПРИРОДНИЧОМУЗЕЙНОЇ СПРАВИ.....	382
ХМАРА В. В., ВОЙНАЛОВИЧ Л. П. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНТРОПНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІКУ ЛЮДИНИ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ.....	387
SNEPURNА Z. V. LEXIKALISCHE MERKMALE ALS GESCHLECHTSMARKER DER REDEN VON UKRAINISCHEN UND DEUTSCHEN POLITIKERN IN HISTORISCHER HINSICHT.....	394
ЧЕРНІКОВА О. І. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ТРОПІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ НАУКОВО-ФАНАСТИЧНОГО РОМАНУ Д. СІММОНСА «ГІПЕРІОН».....	400

ЧЖАН МЕНВЕЙ. СЛОГАНИ В ТЕКСТАХ ОСВІТНЬОЇ РЕКЛАМИ: СПЕЦИФІКА СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	407
IANYTSKA O. M., SHEVCHENKO O. V. LEXICAL SPECIFIC FEATURES OF LEGAL TERMS TRANSLATION FROM FRENCH AND ITALIAN LANGUAGES INTO UKRAINIAN.....	414

CONTENTS

ALEKSENKO S. F. VERBAL REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF AGONALITY IN THE POLITICAL DISCOURSE OF THE CONFRONTATIONAL PSYCHOLOGICAL TYPE OF LINGUISTIC PERSONALITY.....	13
ARNAUTOVA A. R., EMIRAMZAIIEVA A. S. THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE CRIMEAN TATAR TRANSLATION STUDIES (FROM THE PERIOD OF DEPORTATION UNTIL TODAY).....	19
BISKUB I. P. UKRAINIZATION IDEOLOGY IN V. PIGMOHYLNY'S NOVEL "THE CITY": CRITICAL ANALYSIS.....	34
BOIKO V. V. TODOS OSMACHKA – OLENA VITER: A BIOGRAPHICAL AND PSYCHOAUTOBIOGRAPHICAL STORY.....	42
BOIKO YA. V. THE METHODOLOGY OF DISCOURSE ANALYSIS IN THE STUDY OF THE MULTICULTURAL SPACE OF THE DIACHRONIC PLURALITY OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S TRAGEDIES.....	49
BOCHAN P. O. ENGLISH-LANGUAGE SPORT TERMINOLOGISMS: SUBLANGUAGES OF ORIGIN AND SPHERES OF FUNCTIONING	55
VAKULOVYCH L. L., NAZARENKO N. H., REHUSHEVSKA I. A. FEMININITIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AS REFLECTION OF CONTEMPORARY SOCIAL CHALLENGES.....	61
VESOLOVSKYI O. V., PETRYSHAK B. YA. LEXICAL REFLECTION OF THE GENDER COMPONENT IN GERMAN PHRASEOLOGY.....	67
VECHIRKO O. L. NATIONAL IDENTITY IN PROSPER MÉRIMÉE'S EXOTIC NOVELLAS.....	72
VYSOTSKYI A. V., ROMANCHUK S. M. COGNITIVE APPROACH IN FORMING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	78
VIRCHENKO T. I., KOZLOV R. A. "BOOKS FOR CHILDREN AND ADULTS": BORYS HRYNCHENKO'S BEING IN THE CANON.....	84
VOLOSHCHENKO YE. I. LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF CULINARY VIDEO RECIPE HEADLINES (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN-LANGUAGE YOUTUBE BLOGS)	91
HAVRYLENKO K. M., CHUGAI O. YU. LEXICAL FEATURES OF INTERNET MEMES.....	99
HALIAN O. V., KHIROCHYNSKA O. I. PECULIARITIES OF USING AND TRANSLATING BORROWINGS IN TECHNICAL AND PHYSICAL TERMINOLOGY (BASED ON THE FRENCH LANGUAGE).....	105
HERMAN V. V., KYRYLENKO N. I. LINGUISTIC STATUS OF COMPARATIVE SYNTAXES IN THE STRUCTURE OF A SIMPLE SENTENCE.....	112
HONCHARUK O. V. INSERTED TEXT: SEMANTIC CONNECTION WITH THE BASE SENTENCE.....	120
HUTSULIAK S. I. "BEAUTIFUL YU. YA": HOW TO PRESENT / LIKE YURIY YANOVSKY'S WORKS AT NUS.....	128
DANYLENKO L. V. "WARS OF MEMORIES" IN MARINA HRYMYCH'S NOVEL LARA.....	136
DOVHOPOLOVA H. H., RESHYTKO A. D. USE OF SMART TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS OF NON-LINGUAL SPECIALIZATIONS.....	143

DREBET V. V. COMPOUND NOUNS-NEOLOGISMS WITH THE DOMINANT MONOSEMIC CONSTITUENT IN THE SENTENCE STRUCTURE OF THE GERMAN PRESS: SYNERGY OF EFFORT MINIMIZATION.....	149
IELISEIENKO A.P. AFRICAM SYMBOLYSM IN THE NOVEL "WOMEN IN LOVE" BY D.H. LAWRENCE.....	157
ZAHORODNIA L. Z., NYCHKO O. YA. THE QUANTITATIVE METAPHOR IN THE ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION.....	162
ZAKHARCHUK Z. O. FRANKO'S MODEL OF THE LOVE TRIANGLE (BASED ON THE PLAY "STOLEN HAPPINESS").....	168
IVASHYNA O. O. NATIONAL MODEL OF INDIVIDUATION IN THE NOVEL BY MARIA MATIOS "THE SHOES OF THE MOTHER OF GOD".....	174
KALKO R. M., DEKUSAR H. H., LAHUN K. D. THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE METHODS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	181
KARMAZINA K. B. ASPECTS DE LA FORMATION DE TERMINOLOGIE ET DE L'ENSEIGNEMENT DU VOCABULAIRE TECHNIQUE DANS LES ÉTUDES DU FRANÇAIS COMME UNE LANGUE ÉTRANGÈRE.....	188
KECHEDZHI O. V. LEXICAL UNITS OF WESTERN EUROPEAN ORIGIN AND ENRICHMENT OF THE VOCABULARY OF THE MODERN ENGLISH LANGUAGE.....	196
KYRYSIUK A. A. SEMANTIC STRUCTURE OF CORPUS SYNONYMS IN ENGLISH TO THE LEXEME PANDEMIC (BASED ON THE SKETCH ENGINE CORPUS MANAGER).....	202
KRASNOPOLSKA N. L., YAROSHEVYCH I. A. TRANSTERMINOLOGIZATION AS A WAY FOR CREATING TERMS OF MANAGEMENT.....	215
KRYZHANIVSKA O. I. FROM THE BOTTOMS TO THE TOPS: COMMON SLAVIC AND INDIVIDUAL FEATURES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	221
KUZMENKO V. I. PUBLICISTIC SPEECHES OF V. ELLAN-BLAKYTYNYI ON THE COLUMNS OF THE MAGAZINE "ZNATTIA" ("KNOWLEDGE").....	227
KUCHMA T. V. ONOMATOPOEIA IN THE O. PROSSLER'S WORKS AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN.....	233
LEBEDIEVA N. A., TYMKOVA V. A. SPEECH CULTURE OF MODERN ADVERTISING SPECIALISTS.....	240
LELEKA T. O. TRANSLATION PECULIARITIES IN THE CULTURAL ASPECT.....	247
MYKYTIUK O. R. DONTSOV ON RUSSIA'S HOSTILITY TO THE WORLD (LINGUISTIC ASPECT).....	253
NECHYPORENKO V. O., PASLAVSKA I. B. SYNERGY OF VERBAL AND NON-VERBAL MEANS OF MANIFESTATION OF AMERICAN SOCIO-CULTURAL VALUES IN MASS MEDIA TEXTS.....	259
PIETSUKH O. I. CONFLICT-BASED STRATEGY OF SELF-REPRESENTATION IN THE UK PARLIAMENTARY DEBATES.....	266
PLETENETSKA YU. M. NATIONAL AND SPECIFIC FEATURES OF THE CONCEPT OF WAR IN TEXTS OF UKRAINIAN AND ENGLISH SONGS.....	272

POLISHCHUK V. T. IINTERPRETATION OF TARAS SHEVCHENKO'S RELATIONSHIP WITH AHATA USKOVA IN THE LITERARY SHEVCHENKIANA (ARTICLE TWO: SHEVCHENKIANA 2000–2010S).....	280
PRYMA V. V. POLITICAL AND BUSINESS NARRATIVES AS PHILOLOGICAL ISSUES.....	289
PIANKOVSKA I. V. BEEINFLUSSUNGSSTRATEGIEN IN DEUTSCHSPRACHIGEN ONLINE-ZEITUNGEN.....	293
RADAVSKA O. M., SHEVCHUK T. R., YASINSKA O. V. DIFFICULTIES OF MODERN ENGLISH TRANSLATION TERMINOLOGY EQUIVALENCE.....	302
PENA L. I. HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A HISTORY OF KEY EVENTS.....	307
RIABOKIN N. O., KUZMENKO A. S. DIFFICULTIES IN TRANSLATING LEGAL VOCABULARY AND TERMINOLOGY.....	310
RIABOKIN N. O., PASHKO S. V. PECULIARITIES OF TRANSLATING ENGLISH MILITARY TERMINOLOGY INTO UKRAINIAN.....	316
SAVYNA A. YU. TRANSLATION AS A MEANS OF DOMINATION (BASED ON REBECCA KUANG'S NOVEL "BABEL").....	322
SALAMAKHA M. YA., SEMERIAK I. Z. MAIN FEATURES OF STRUCTURAL ORGANIZATION OF ENGLISH TOURISM TERMINOLOGY.....	328
SEMAK L. A., PIDUBTSEVA O. I. SOCIAL COMMUNICATION AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL ACQUISITION OF HIGHER EDUCATION.....	335
SYDORENKO O. YU. ARTISTIC TRANSFORMATIONS OF THE "HOME" ARCHETYPE IN THE MILITARY ANTHOLOGY "ODE TO UKRAINE".....	340
SOROKA BOIADZHYOHLU L. T. MYTHOLOGICAL PLOTS IN WILLIAM SHAKESPEARE'S PLAY "THE TEMPEST".....	347
STANISLAV O. V. ÉVOLUTION DES LIENS SYNTAXIQUES DANS LA LANGUE FRANÇAISE À L'ÉPOQUE DU POSTMODERNISME: APPROCHE LINGUOCULTUROLOGIQUE.....	353
STROIKOVA S. A. METAPHORICAL MOTIVATION OF THE GERMAN FISH NAMINGS.....	360
TYMOSHCHUK N. M. REPRESENTATION OF THE MAIN CHARACTER LIFE IN THE OLGA TOKARCZUK'S STORY "OPEN YOUR EYES, YOU ARE ALREADY DEAD".....	366
TORCHYNSKA N. M., TORCHYNSKYI M. M. INDIRECT SPEECH IN SCIENTIFIC TEXTS OF VARIOUS DISCIPLINES.....	373
FETSKO I. M. COMPOSITION AS A WAY OF NOMINATION OF THE CONCEPT OF THE UKRAINIAN TERMINOLOGY OF NATURE MUSEUM CASE.....	382
KHMARA V. V., VOINALOVYCH L. P. VERBALIZATION OF PHRASEOLOGISMS WITH ANTHROPIC COMPONENT TO INDICATE HUMAN AGE IN EAST SLAVIC AND WEST GERMAN LANGUAGES.....	387
CHEPURNA Z. V. LEXIKALISCHE MERKMALE ALS GESCHLECHTSMARKER DER REDEN VON UKRAINISCHEN UND DEUTSCHEN POLITIKERN IN HISTORISCHER HINSICHT.....	394

CHERNIKOVA O. I. SPECIFICS OF TROPE TRANSLATION IN SCIENCE FICTION: CASE STUDY OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF DAN SIMMONS' <i>HYPERION</i>	400
CHZHAN MENVEI. SLOGANS IN THE TEXTS OF EDUCATIONAL ADVERTISING: SPECIFICITY OF STRUTUR ORGANIZATION.....	407
IANYTSKA O. M., SHEVCHENKO O. V. LEXICAL SPECIFIC FEATURES OF LEGAL TERMS TRANSLATION FROM FRENCH AND ITALIAN LANGUAGES INTO UKRAINIAN.....	414

UDC 811.111'23'27

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-1>

VERBAL REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF AGONALITY IN THE POLITICAL DISCOURSE OF THE CONFRONTATIONAL PSYCHOLOGICAL TYPE OF LINGUISTIC PERSONALITY

ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ АГОНАЛЬНОСТІ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ КОНФЛІКТНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИПУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Aleksenko S. F.,

orcid.org/0000-0001-7187-8791

Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor,

Associate Professor at the Department

of English Philology and Language Didactics

Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University

The article dwells on verbal representation particularities of the category of agonality in the political discourse of the confrontational psychological type of linguistic personality. The relevance of the study of agonality of the political discourse from the psycholinguistic perspective is substantiated by its relation to a psychotype of a politician's linguistic personality. Research into the category of agonality allowed us to view it as one of the key categories of the political discourse which represents itself as an intrinsic competitiveness, antagonism between people in politics whose ultimate objective is power. Having set the purpose of establishing lexico-syntactical and pragmatic features of agonality verbalization in the political discourse we selected texts of electioneering speeches and presidential debates of Donald Trump as an exponent of a confrontational psychotype of a politician's linguistic personality. This psychotype is characterized by egocentric narcissistic scope, low agreeableness, callousness and self-assertive and / or aggressive speech behavior. It exhibits inward-focused thinking, evinces signs of a noticeable drive for the role of the communicative leader, displays limited span of topics due to a politician's rigidity of mentality. It was revealed that lexical peculiarities of verbal representation of agonality of the confrontational psychological type of linguistic personality in the political discourse constitute nouns, adjectives and verbs with negative connotation and the usage of abstract nouns as a means of enhancement of terseness and actionality of speech. On the syntactical level agonality of the psychotype in question becomes obvious via short simple sentences, numerous anaphoric and epiphoric repetitions and anadiplosis. Special emphasis was given to outlining pragmatic specificity of agonality verbalization means in the political discourse of the confrontational psychotype. It is implemented by means of the communicative strategies of self-assertion and vilification of opponents. Each of the strategies was analysed in terms of its specifics and tactics based on the examples provided.

Key words: the category of agonality, political discourse, linguistic personality, confrontational psychological type, lexical means, syntactic means, communicative strategies.

У статті досліджуються особливості вербальної репрезентації категорії агональності в політичному дискурсі конфліктного психологічного типу мовної особистості. Актуальність розвідки з вивчення агональності політичного дискурсу у психолінгвістичному аспекті обґрунтовується її залежністю від психолінгвістичного типу мовної особистості політика. Вивчення наукових підходів до категорії агональності дозволяє розглядати її як одну з ключових категорій політичного дискурсу, що є сутнісною змагальністю, протистоянням людей, які займаються політикою, задля досягнення основної цілі – отримання влади. Поставивши за мету статті з'ясувати лексичні, синтаксичні та прагматичні особливості вербалізації агональності в політичному дискурсі, ми відібрали тексти передвиборчих промов та президентських дебатів Дональда Трампа як представника конфліктного психологічного типу мовної особистості політика. Такий психотип характеризується егоцентричним нарцисичним світоглядом, низьким ступенем конформізму, жорсткістю і самостверджувальною та / чи агресивною мовленнєвою поведінкою. Він демонструє замкнене на собі мислення, виявляє ознаки значного прагнення до ролі комунікативного лідера поряд з обмеженим набором тем для дискусій з огляду на негнучкий стиль мислення. Визначено, що лексичні особливості вербальної репрезентації агональності конфліктного психологічного типу мовної особистості в політичному дискурсі представлені іменниками, прикметниками та дієсловами з негативною конотацією і абстрактними іменниками як ефек-

тивними засобами підвищення стислості та дієвості мовлення політика. На синтаксичному рівні агональність цього психотипу проявляється у коротких простих реченнях, численних анафоричних та епіфоричних повторях і анадиплосисі. Особливу увагу приділено описові прагматичної специфіки засобів вербалізації агональності в політичному дискурсі конфліктного психотипу. Вона складається із застосування комунікативних стратегій самоутвердження та очорнення опонентів. Кожну зі стратегій проаналізовано щодо особливостей її реалізації та тактик на матеріалі наданих прикладів.

Ключові слова: категорія агональності, політичний дискурс, мовна особистість, конфліктний психологічний тип, лексичні засоби, синтаксичні засоби, комунікативні стратегії.

Problem statement and relevance substantiation. Interdisciplinary approach to grasping the way language and speech phenomena function, enabling a speaker to achieve their communicative goals effectively, proves to be particularly essential in the political domain where various social, cultural and psychological factors of people in politics come to the very forefront. Political communication per se is fueled by its utmost, intrinsic and permanent quality and objective alike – power struggle, which presupposes competition and confrontation and is manifested in the category of agonality. Currently the study of this category of the political discourse which can broadly be defined as a socially and culturally marked longing of an individual to publicly put their competing potential to test provides an exciting opportunity to advance our knowledge of socio-psychological peculiarities of a linguistic personality, in particular the verbalization of agonality by different linguistic personality psychotypes of English-speaking politicians.

A psychotype is treated as “a recognized set of character traits, external features of an individual which indicate their recurrent behavior patterns in any communicative situation” [7, p. 21]. As a result of a psychological approach to the research of linguistic personality plentiful typologies ensued starting with the theory of accentuated personalities by Karl Leonhard to a more elaborate classification of personality types of accentuation offered by Hans Schmishek to the psychological classification of communication styles by Virginia Satir. All of them draw on the concept of agonality as one of the basic roots feeding and prompting a combination of multitudinous communicative and cognitive features of individuals against the backdrop of a certain social setting.

Analysis of recent research and publications. Awareness of agonality in the public discourse is not recent, having possibly first been described in the times of the ancient Greek culture as a core feature of polis democracy. Agonality, or competitiveness, postulates a competing principle as a cultural prerequisite for human beings. Initially viewed as a philosophical and later – a cultural phenomenon, the category of agonality finally attracted linguists’ attention with regard to its communicative potential [5], discursive functioning [2], manifestation through the prism of the theory of speech acts [4]. Up to now, however, far too little attention has been paid to this category verbalization in the political discourse in relation to the psychotype of the linguistic personality. Thus, a focused scrutiny of verbal means of agonality realization in the communicative behavior of political leaders of a certain psychotype will contribute to a deeper understanding of this category role in human interaction.

The purpose of this research lies in determining lexical, syntactic and pragmatic peculiarities of verbal representation of agonality of the confrontational psychological type of linguistic personality in the political discourse.

Presenting the main material. Agonality used to be metaphorically measured by “agons” – stages in sports, intellectual, musical, poetic, drama competitions. It comes across as a kind of an immanent sociocultural universal, the modus of social reality with mandatory opposing forces implementing strategies and tactics of outdoing their opponents in terms of different parameters [1]. Political discourse, an institutional discourse type, being a specific interaction between subjects of politics (politicians, presidents, government and /or parliament members) and political objects (voters, citizens, general public, electorate) offers ample ground for agonality manifestation, in particular during electioneering and presidential election campaigns [6] when political parties put forward charismatic people of authority and influence to put forward and disseminate their platforms. Thus, it is a linguis-

tic personality of a politician / president/ member of parliament that shows off agonality through the prism of their own psychological, cognitive and linguistic characteristics while rigorously sticking to the rules of their own linguoculture [10, p. 215]. A linguistic personality lends itself to exploration through a set of fragments and textual units that characterize a politician's speech style expressed by a number of individual verbal (lexical, grammatical, semantic and stylistic), communicative-cognitive and pragmatic characteristics [3].

A linguistic personality of Donald Trump was chosen for study due to its unmatched idiosyncrasy and easy access to sufficient linguistic data representing it. An American politician, statesman, entrepreneur, media personality, he served as the 45th president of the United States from the Republican Party from 2017 to 2021. During the presidential campaign, his political stances were recognized as isolationist, nationalist, populist, protectionist, racially charged and misogynistic. He became notorious for his strict policy of migrants' flow limitation. He weakened environmental protection abolishing a number of relevant regulations, initiated a trade war with China, ignored or contradicted many recommendations from health officials during the COVID-19 pandemic, proved to be the only American president to have been impeached twice for abuse of power and incitement of insurrection, the latter – immediately on leaving office. Profound research carried out into a psychotype of Donald Trump [9] underscores the politician's low agreeableness, callousness, rudeness, arrogance and lack of empathy along with his inclinations toward social ambition and aggressiveness. It is ascertained in the study [8] that throughout his entire life and career Trump has been keeping up the narrative of a warrior, a ferocious combatant who fights to win, yet the broader purpose of winning the battle seems to remain vague and obscure to himself. As a corollary of the aforementioned premises, the psychotype of such a personality can be defined as narcissistic confrontational.

Trump's political discourse generated during his electioneering campaign in 2015–2016 (be it along his pre-election trail or in a heated presidential debate with his main opponent Hillary Clinton) is imbued with language means of agonality realization. It has been found out that on the lexical level they are presented by lexemes (nouns, adjectives and verbs) with distinct negative connotation employed with a view to criticizing or/and denigrating the opponent's policy: *“Her comments displayed the same sense of arrogance and entitlement that let her deviate federal laws”*; *“...she has never taken accountability for the disaster she created in Lybia, Syria, Iraq [...] her policies have created [...] poverty at home”* *“They [average citizens] want better lives, not more petty attacks from failed and totally discredited politicians like crooked Hillary Clinton”*; *“She [Hillary Clinton] slanders and smears with her statements last week working people who just want a fraction of the security enjoyed by her”* [12]; *“...we're going to make sure that trouble never comes”* [13]; *“Hillary has experience, but it's bad experience [...] whether it's the Iran deal that you're so in love with, where we gave them \$150 billion back. [...] I agree, she's got experience, but it's bad experience. And this country can't afford to have another four years of that kind of bad experience* [16].

A plethora of abstract nouns in Trump's speeches facilitates succinctness of his descriptions of political events, phenomena and circumstances while contributing to actionality and expressiveness of the language used to enhance the robust force of the politician's appeal to the public: *aspiration, history, depression, integration, hope, possibility, future, strength, justice, leadership, knowledge, price, trouble, surprise, unpredictability, problem, imagination, stamina, chance, migration, influence, business* [13]. Lexemes denoting competition, antagonism, defense, military potential, force etc abound in Trump's electioneering discourse, clearly reflecting his confrontational psychotype and focus on the aggressive offensive standpoint: *“I will fight for every neglected part of this nation. And I will fight to bring us all together as one people”*; *“We have to have a strong military, we have to take care of our yets”*; *“You need to have a lot of energy”*; *Immediately after taking office, I will ask my generals to present to me a plan within 30 days to defeat and destroy ISIS. We will defeat Radical Islamic Terrorism, just as we have defeated every threat we have faced in every age before”*; *“Half a million jobs each year, they are being destroyed and we are unable to compete with other nations”* [12].

Agonal potential of Trump's addresses to his electorate on the syntactic level gets unleashed via the use of short simple sentences. An extravert Trump, being aware of how to win over an audience, meticulously avoids long sentences with sophisticated imagery. Instead, various repetitions are in place to reinforce the messages the politician is getting across in a dry matter-of-fact manner: anaphoric – "Our country's in trouble. A lot of people do not know it. But our country's in trouble" [13]; "They will never make America great again. They don't even have a chance. They're controlled fully by the lobbyists, by the donors.. And by the special interests, fully" [16]; epiphoric – "We need a leader that can bring back our jobs, can bring back our manufacturing, can bring back our military, can take care of our vets... We have to take care of our vets" [ibid]; "Politicians are all talk, no action. They are all talk and no action" [11]; syntactic – "To the African American people within the community: what do you have to lose? It can't get any worse. It can't get any worse. It can't get any worse" [12]. Anadiplosis, or reduplication (repetition of a final single word (or a group of words) of the preceding sequence at the beginning of the following one) is effectively resorted to by the politician to create a special rhythm of speech, to set greater store by certain phrases, to ease listeners' comprehension: "And after four or five years in Brooklyn, I ventured into Manhattan and did a lot of great deals. I did a lot of great deals, and I did them early and young That's right"; "A lot of people up there can't get jobs. Can't get jobs, because there are no jobs, because China has our jobs and Mexico has our jobs" [13].

Apart from repetitions of diverse kinds Trump utilizes rhetorical questions as an efficient means of attracting attention of the audience, thus forging a problem situation: "Very dishonest people. I mean how dishonest? How about when a major anchor who hosted a debate started crying? When she realised we won?" [17]; "How stupid are our leaders? How stupid are these politicians to allow this to happen? How stupid are they?" [13]; "How are these people gonna lead us? How are we gonna go back and make it great again?" [16]. Rhetorical questions of D. Trump's are frequently followed by a psychological pause during which listeners are urged to speculate upon the issues raised. As a result, such questions functioning as a tool of exerting manipulative influence within a political discourse can conjure a bogus dialogue with electorate, hook and entice potential voters cajoling them into Trump's agenda.

Concerning a pragmatic level of verbal markers of agonality in Trump's political discourse it is constituted by communicative strategies of self-assertion and opponents' vilification. The strategy of self-assertion is executed by wielding an array of typical value-based concepts of the American linguoculture. Being a narcissistic confrontational psychotype though, Trump is used to straying away from the deep-rooted tradition, employed by American political discourse setters, of dwelling on such a core national value-based concept as democracy. Instead, he puts in the limelight the mutually related concepts of economic prosperity, security and hard work, making a particular emphasis on the exceptional role (real or, more often, perceived) of his persona in turning the USA into a prosperous country with a highly competitive vibrant economy: "I've employed -- I've employed tens of thousands of people over my lifetime. That means medical. That means education. That means everything" [14]; "Now, we have to build a fence. And it's got to be a beauty. Who can build better than Trump? I build; it's what I do. I build; I build nice fences, but I build great buildings"; "I run a big business. You know I've always said it's very, very hard for a person who is very successful. I have done so many deals. Almost all of them have been tremendously successful"; "We have a presidential election coming up. And we have some good people. Nobody like Trump of course"; "I know what needs to be done to make America great again. ...The potential is enormous. And I am serious thinking of running for president because I can do the job" [11]. Trump resorts to the concept of American dream restoring its initial meaning for Americans in the modern context: "Sadly, the American dream is dead. But if I get elected president I will bring it back bigger and better and stronger than ever before, and we will make America great again" [13]. Adjectives with positive connotation in the comparative degree "bigger, better, stronger" enhance the general expressive-emotional appeal of the quoted

above promise while the phrase “*Make America great again*” has acquired the status of the official slogan of Trump’s campaign having been used practically in his every speech and address.

The strategy of opponents’ vilification being pivotal in any discourse of aggressive speech behavior takes on the focal role in D. Trump’s electioneering rhetoric as it serves for him as a springboard for undermining adversaries’ credibility and diminishing their worth on the political scene. Running for presidency as a Republican candidate, Trump embarked on a campaign of disparagement directed at Democrats and their policy, namely at Barack Obama’s social welfare initiatives and an aspiring for presidency Democratic candidate Hillary Clinton. The realization of the communicative strategy of vilification rests on the tactics of mockery, offence, accusations, criticism and taunt. Trump consistently reviled his competitor: “*Hillary Clinton has perfected the politics of personal profit and theft*”, “*Hillary Clinton who, as most people know, is a world class liar*” [15], questioned her ability to occupy the high office: “*She lacks the temperament, the judgment and the competence to lead*” [ibid] hinting at her fraudulent inclinations: “*To cover-up her corrupt dealings, Hillary Clinton illegally stashed her State Department emails on a private server*” [ibid] and alleging her deficiency as the leader Americans long for: “*They want better lives, not more petty attacks from failed and totally discredited politicians like crooked Hillary Clinton*” [12]. It should be observed that the expression “*crooked Hillary*” firmly settled in Trump’s vocabulary as a poignant characteristics of his rival along with the neologism “*Killary*” – a contaminated lexical blend of “*kill*” and “*Hillary*”, unequivocally suggesting his disdainful attitude to H. Clinton’s tendency to negatively affect American society. The tactics of criticism and accusations was carried out in numerous citations of failures of the health care reform launched by B. Obama (infamously known as “*Obamacare*”) and upheld by H. Clinton: “*Now everything about Obamacare was a lie. It was a filthy lie. And when you think about it, lies, I mean are they prosecuted? Does anyone do anything? He lied about the doctor, he lied about every aspect*” [11]. Clinton was steadily accused by Trump of her plans to abolish the right of Americans to keep and bear arms: “*She’s very much against the second amendment, she wants to destroy your second amendment*” [12]. Using a possessive determiner “*your*” in the context of law-making, the politician deviously plucks at electorate’s heartstrings by treading on their toes. Craftily developing the topic further, Trump takes on the tactics of mockery and taunt, reversing the suggested by H. Clinton changes in law on her: “*Guns, guns, guns... I think what we should do is... she goes around with armed bodyguards like you’ve never seen before. I think that her bodyguards should drop all weapons, they should disarm, right? Immediately, yes? Yes*” [ibid].

Conclusions. Agonality as a fundamental culturally conditioned category is deeply ingrained in the political discourse and serves an indispensable prerequisite for competitive “tug-of-war” within its framework. Its actualization reflects a psychological type of politicians involved as a set of invariant personality traits. Confrontational psychological type of linguistic personality is characterized by egocentric narcissistic outlook and self-assertive and / or aggressive speech behavior. Donald Trump, being an embodiment of such a psychotype, evinces such verbalization markers of agonality on the lexical level as copious use of nouns, adjectives and verbs with negative connotation, abstract nouns. Short simple sentences, anaphoric, epiphoric, anadipodic repetitions, rhetorical questions are indicators of agonality verbalization on the syntactical level of Trump’s speech. Pragmatics of agonality of a confrontational psychological type is manifested in a person’s adherence to communicative strategies of self-assertion and opponents’ vilification.

REFERENCES:

1. Драбовська В. А. Ключові лінгвокультурні концепти США як предмет словникового опису. *Філологічні трактати*. 2010. Том 2, № 3. С. 29–34.
2. Кочубейник О. Агональність дискурсу та ресурси її реалізації. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 3. С. 66–71.

3. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу): монографія. К.: Вид. Центр КНЛУ, 2004. 360 с.
4. Суховецька Л. В. Агональна природа директивного мовленнєвого акту заклик у політичному дискурсі. *Філологічні трактати*. 2016. Т. 8, № 2. С. 133–142.
5. Conrad Ch. Agon and rhetorical form: The essence of “old feminist”. *Communication Studies*. 1981. 32(1). P. 45–53.
6. Dijk van, Teun. 1998. “What is Political Discourse Analysis?” *Belgian Journal of Linguistics*. 1997. Vol. 11, Issue 1. P. 11–52. URL: <https://doi.org/10.1075/bjl.11.03dij> (Last accessed: 5.01.2024)
7. Hjelte L., Ziegler D. Personality Theories: Basic Assumptions, Research and Application. New York: McGraw-Hill, 1992. 603 с.
8. McAdams Dan P. The Mind of Donald Trump. *The Atlantic*. 2016. June. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/06/the-mind-of-donald-trump/480771/> (Last accessed: 5.01.2024)
9. McAdams Dan P. The Strange Case of Donald J. Trump: A Psychological Reckoning. Oxford: Oxford University Press, 2020. 320 p.
10. Rosch E. Classification of Real-world Objects: Origins and Representations in Cognition. *Thinking: Readings in Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. P. 212–223.
11. Donald Trump Iowa Freedom Summit Hoyt-Sherman Place Des Moines, Iowa January, 2015. URL: <http://www.p2016.org/photos15/summit/trump012415spt.html> (Last accessed: 15.01.2024).
12. Donald Trump Speech in Miami. *C-span.org*, 2016. URL: <https://www.c-span.org/video/?415384-1/donald-trump-campaigns-miami-florida> (Last accessed: 15.01.2024).
13. Donald Trump’s Presidential Announcement Speech. *Time.com*, 2016. URL: <http://time.com/3923128/donald-trump-announcement-speech/> (Last accessed: 15.01.2024).
14. Full text: Donald Trump announces a presidential bid. *Washingtonpost.com*, 2015. URL: https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/?utm_term=.a2819ea8400d (Last accessed: 15.01.2024).
15. Full transcript: Donald Trump NYC speech on stakes of the election. *Politico Staff*, 2016. URL: <https://www.politico.com/story/2016/06/transcript-trump-speech-on-the-stakes-of-the-election-224654> (дата звернення: 15.01.2024).
16. “They’re rapists.” President’s Trump campaign launch speech two years later, annotated. *Washingtonpost*, 2017. URL: https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/06/16/theyre-rapists-presidents-trump-campaign-launch-speech-two-years-later-annotated/?utm_term=.a18f00b79389 (Last accessed: 15.01.2024).
17. Donald Trump Ohio speech: Transcript of President-elect’s rambling address on “thank you” victory tour. *Independent*, 2016. URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/donald-trump-speech-ohio-thank-you-tour-campaign-video-a7451936.html> (Last accessed: 15.01.2024).

УДК 811.512.19'25(091)«12/19»

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-2>

ІСТОРИЯ РОЗВИТКУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА (З ПЕРІОДУ ДЕПОРТАЦІЇ ДО СЬОГОДЕННЯ)

THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE CRIMEAN TATAR TRANSLATION STUDIES (FROM THE PERIOD OF DEPORTATION UNTIL TODAY)

Арнаутова А. Р.,

orcid.org/0000-0002-7105-7464

старший викладач кафедри східної філології

Навчально-наукового інституту філології та журналістики

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Емірамзаєва А. С.,

orcid.org/0000-0001-7679-321X

старший викладач кафедри східної філології

Навчально-наукового інституту філології та журналістики

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

У статті представлено матеріал з історії розвитку кримськотатарського перекладознавства. Розглянуто зародження та становлення кримськотатарського перекладу, у контексті перекладених творів, формування кримськотатарської перекладацької школи та етапи її розвитку. Науково-методологічною базою нашої розвідки стали роботи провідних істориків, літературознавців, мовознавців, котрі займалися загальними питаннями перекладу й перекладознавства. З огляду на історичний контекст було окреслено основні ключові моменти становлення та розвитку кримськотатарського перекладознавства.

Попри те, що кримськотатарський народ має стародавню історію, багату культуру, видатних митців і письменників, давню мову, він не раз перебував на межі зникнення. І сьогодні знову опинився у складній політичній ситуації. Народ, який насилу відновився після анексії Царською Росією у 1783 році, був депортований зі своєї Батьківщини в 1944 р. вже за сталінського режиму. І через 70 років після вчиненого геноциду над кримськими татарами, коли ті, хто залишився, боролися за своє існування й самозбереження як народу, почалося масове повернення на рідну землю.

Для дослідження були використані праці таких відомих науковців та письменників, публіцистів і громадських діячів: Різа Фазилов, Сафтер Нагасєв, Ісмаїл Керімов, Айше Кокієва, Веліулаєва Аліс, Сейран Усеїнов, Наріман Абдульваапов, Шевкет Юнусов, Закір Куртнезір, Юнусова Ліля, Аблязіз Велієв та ін. У статті розкривається історичний контекст кримськотатарського перекладознавства з урахуванням розвитку історії кримськотатарської літератури, а саме період депортації, період повернення на Батьківщину і сучасний. У зв'язку з цим окремо було представлено кожний період та зазначено авторів, які писали й перекладали твори відомих класиків свого часу та давнини.

Ключові слова: кримськотатарський переклад, історія кримськотатарського перекладу, теорія кримськотатарського перекладу, кримськотатарський художній переклад, періодизація кримськотатарського перекладу.

In this article, the history of development of Crimean Tatar translation studies has been introduced. The origins and formation of Crimean Tatar translation in the context of translated writings, the forming of Crimean Tatar translation school and its development stages have been examined. Scientific and methodological basis of our research is works of leading historians, literary critics, linguists, who explored translation studies issues. Having taken into consideration historical context, the authors have outlined the main stages of Crimean Tatar translation studies' formation and development.

Despite the fact that Crimean Tatar people have an ancient history, rich culture, ancient language and quite rich literature, it has repeatedly been on the verge of extinction, and today is again in a difficult political situation. The

people, who had difficulty recovering from annexation by tsarist Russia in 1783, were deported from their homeland in 1944 under the Stalinist regime. And 70 years after the genocide against Crimean Tatar people, when those who remained fought for their existence and self-preservation as a people, a mass return to their native land began.

The works of such famous scientists and writers, publicists and public figures like Riza Fazylov, Safer Nagaev, Ismail Kerimov, Aishe Kokieva, Veliulaeva Alie, Seyran Useinov, Nariman Abdulvaapov, Shevket Yunusov, Zakir Kurtnezir, Yunusova Lila, Abliaziz Veliiev and others have been used for this research. The article reveals the historical context of Crimean Tatar translation studies, taking into account the development of the history of Crimean Tatar literature. Namely the period of deportation, the period of return and the modern period. In this regard, each period was presented separately, and the authors who wrote and translated the works of famous classics of their time and antiquity were noted.

Key words: Crimean Tatar translation, history of Crimean Tatar translation, theory of Crimean Tatar translation, Crimean Tatar literary translation, periodization of Crimean Tatar translation.

Постановка проблеми. З 1990 року починається масове повернення кримськотатарського народу на Батьківщину. Кримськотатарська філологія вже потужніше продовжує свій розвиток. Спочатку у Сімферопольському Державному Університеті відкривається спеціальність «Російська мова та література, кримськотатарська мова та література. Починає свою роботу Кримський Індустріально-педагогічний інститут яка відкриває кафедру кримськотатарської й турецької філології. Завдяки цьому починають формуватися міждисциплінарні галузі знань. Стрімкий розвиток філології призводить до піднесення перекладацької діяльності. Такий розвиток став поштовхом для розвитку перекладу. На початку 2000 років філологічний факультет Кримського Індустріально-педагогічного інституту, який став пізніше університетом, відкрив подвійні спеціальності: Кримськотатарська мова і література, турецька мова і література; кримськотатарська мова і література, українська мова і література; кримськотатарська мова і література, англійська мова і література; кримськотатарська мова і література, російська мова і література. Підготовка таких фахівців стала потребувати ширших знань і можливостей як у викладачів, так і у студентів, які навчалися тут. Викладачі не лише знайомили студентів з літературними творами кожної доби, а й також представляли їхні переклади на інші мови. З творами деяких українських, турецьких, англійських та російських авторів студенти могли ознайомитися у перекладі на кримськотатарську.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 2014 року збільшується інтерес суспільства до кримськотатарської культури, на материковій частині України починають реалізовуватися проекти, що направлені на популяризацію традицій, мистецтва, літератури кримських татар. У рамках таких проектів перекладаються як фольклорні твори, так і твори класичної кримськотатарської літератури.

Отже, **актуальність** дослідження зумовлена потребою комплексно дослідити кримськотатарську перекладознавчу галузь, зокрема сферу художнього перекладу, з **метою** уперше запропонувати періодизацію історії художнього перекладу.

Виклад основного матеріалу. В останні роки у зв'язку з розвитком діяльності щодо збереження і розвитку кримськотатарської мови, а також з відкриттям напряму кримськотатарської філології у двох університетах, розташованих на території материкової України, безліч проектів спрямовано на вивчення та популяризацію кримськотатарської мови, літератури й культури. З'явився попит на перекладачів художніх творів, перекладачів і редакторів кримськотатарських новин на радіо і телебаченні, перекладачів синхроністів. Для підготовки фахівців у цьому напрямку навчання кримськотатарської філології перестало бути вузькопрофільним. Виникла необхідність у підготовці філологів-перекладачів кримськотатарської мови. Як відомо, для досягнення позитивного результату в підготовці висококваліфікованих фахівців необхідна спеціальна теоретична та практична база.

Як відомо, в останні роки на материковій Україні вживаються заходи щодо збереження та розвитку кримськотатарської мови. Це стало причиною народження нових проектів і віднов-

лення призупинених раніше. Одним із тривалих проєктів, що втратив свою актуальність, став перехід кримськотатарської писемності на латинську графіку. Рішення про перехід на латинську графіку було прийняте на основі таких подій: виконаної роботи викладачів Київського національного університету, у якому у 2014 році, з моменту окупації кримського півострова російською армією, було відкрито спеціальність «Кримськотатарська мова і література»; у 2016 році у місті Києві почав свою роботу Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, котрий відновив кафедру «Кримськотатарської та східної філології». Викладачі кримськотатарської мови та літератури, які працювали у відриві від Криму, постали перед великими труднощами. Групи студентів, що набираються щорічно, складаються переважно з не носіїв мови. У 2019 році було видано 3 підручники на латинській графіці, запропонованій групою вчених у проєкті 2012 року з різними методиками. Для підготовки кваліфікованих фахівців виникла необхідність у розробленні нових програм, що включають необхідні предмети, і складання відповідних нових навчальних посібників. В університетських програмах з'явилися предмети, пов'язані з кримськотатарським перекладацтвом. На превеликий жаль, до 2014 року цей напрямок мало вивчено. Наявні дослідження доволі поверхові та фрагментарні [1, с. 83–93].

Пропонована стаття є продовженням зробленої нами спроби дослідження історії розвитку перекладу в кримськотатарській мові. У першій статті на основі періодизації історії літератури, представленої Різою Фазіловим і Сафтером Нагаєм, ми розглянули такі періоди:

- 1) давній період кримськотатарської літератури / доба давньої кримськотатарської літератури;
- 2) золотоординський період кримськотатарської літератури / кримськотатарська література за часів Золотої Орди (1239–1428);
- 3) ханський період кримськотатарської літератури (1428–1783);
- 4) доба російського нашестя (захоплення) / література занепаду (1783–1883);
- 5) література доби Відродження (1883 – приблизно 1917);
- 6) кримськотатарська радянська література / література радянського періоду (1921–1944);
- 7) кримськотатарська література Депортаційного періоду / Кримськотатарська література періоду Депортації (1944–1987);
- 8) кримськотатарська література повернення на Батьківщину (1987–2000);
- 9) 2000 р. – сучасна література.

У цій статті вважаємо за необхідне продовжити дослідження розвитку кримськотатарського художнього перекладу, спираючись на періодизацію історії кримськотатарської літератури, і розглянути наступні літературні періоди, а саме: кримськотатарську літературу періоду депортації (1944–1987), кримськотатарську літературу періоду повернення на Батьківщину (1987–2000), а також кримськотатарську літературу сучасного періоду (2000–2022).

Назва періоду депортації пов'язана з однією з найскладніших і руйнівних для кримськотатарського народу подією, що спричинила тяжкі наслідки. Цей період в історії кримськотатарської літератури називають «*Sürgünlük deviri*» / «Епоха депортації». Про нього написано безліч творів, історичних статей, а також спогади пересічних людей, у яких відображено весь біль і страждання народу. Необґрунтовані звинувачення і приниження супроводжувалися голодом, тяжкими хворобами й смертю. Все це спіткало кримських татар у 1944 році. Чужа земля недоброзичливо зустріла народ, який був змушений покинути власні домівки, пройти довгий виснажливий шлях, де повсякчас чекали смерть і втрати, який до останнього сподівався, що сталася якась безглузда помилка і що скоро всіх повернуть назад, на Батьківщину.

У перші роки депортації чисельність кримськотатарського населення скоротилася майже на 50 %. Народ перебував на межі вимирання, тому було не до думок про національний, соціально-політичний і культурний розвиток. Описуючи цей період, літературознавці виділяють 13 років застою. Більшість письменників, учителів, інтелігенції загинула на фронті, а ті, хто

вижив, разом з усім народом боролися з голодом і хворобами. Ці страшні 13 років безвиході й страждань залишили свій відбиток в історії, культурі та літературі кримськотатарського народу, не говорячи вже про переклад художнього тексту або будь-які інші публікації.

Перші згадування та спроби у дослідженні кримськотатарського перекладу були здійснені вже наприкінці 1990-х та на початку 2000-х років.

Мета пропонованої статті – дослідити теоретичні аспекти та історію формування й розвитку кримськотатарського перекладу.

Лише у 1957 році, після початку випуску газети «Ленин байрагы» / «*Lenin Bayrağı*» / «Ленінський стяг», кримськотатарські письменники, переживши тяжкі часи, відновили свою творчу діяльність.

Першим слід згадати **Раїма Тинчерова** (1908–1973), який почав роботу в цій газеті з самого її відкриття і працював там до кінця свого життя. Він був відомим письменником і талановитим перекладачем. З-під його майстерного пера вийшли переклади творів відомих класиків європейської художньої літератури. Завдяки його перекладам кримськотатарський народ мав можливість познайомитися з безліччю творів відомих класиків рідною мовою [10, с. 436].

У 1993 році починає видаватися газета «Кримська світлиця». Ця газета вперше надала можливість українському читачу познайомитися з творами кримських татар. Переважно це були переклади віршів і маленьких оповідань. Публікувалися у даному виданні вірші Ю. Кандима в перекладі Миколи Мірошниченка та твір Якуба Іпчі «Чинатий» / «*Çinatiy*» в перекладі Данила Кононенко [27, №37 Субота, 18 вересня 1993]. Також в інших номерах можемо побачити в перекладі Шакіра Селіма «І мертвим і живим» (уривок з поеми), Аблязіза Велієва «Рідне гніздо» (вірш), Нузета Умерова «Артист» (невигадане оповідання) у перекладі Олександра Кулика. Вірші Нузета Умерова «Батьківщина», Різи Халіда «Зустріч», переклад з кримськотатарської Данила Кононенка. Вірш Юнуса Кандима «Досада» у перекладі Віктора Гуманюка. [27, №21 вівторок 18 травня 1993, стор. 3]. Переклад оповідання Шевкета Рамазанова «Ешелони йшли на схід» виконаний Данилом Кононенко [27, №19 Субота, 14 травня 1994, стор. 2].

У 2003 році вийшла збірка «*Самотній плігрим*» куди увійшли переклади творів: Шаміля Алядіна «Запрошення на бенкет диявола», повісті Таїра Халілова «До останнього подиху», Шевкета Рамазанова «Горіховий гай», Лейлі Алядінової «Тюркан – донька великого кагана», оповідання Юсуфа Болати «Ураган і отара овець», Рустема Муедина «Дорога у вирій», Ервіна Умерова «Самотність», «Чорні ешелони», Еміля Аміта «Коли зацвітає урюк», Гульнари Усеїнової «Айше» [6].

У зв'язку з браком досліджень у напрямку перекладу й відсутністю досліджень з історії художнього перекладу, яка майже не вивчалася через нестачу інформації й відсутність систематизованої бібліографії, ми з наміром надати періодизацію історії кримськотатарського перекладу, звернулися до роботи **Фазилова Ризи, у співавторстві з Нагаєвим Сафтером** «*Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыскъа бир назар*», виданої 2001 року, і взяли її за основу.

Варто згадати **Ібраїма Паші**, твори якого були перекладені з кримськотатарської мови українською та опубліковані в газеті «Кримська світлиця». Ці твори були написані ним в останні роки життя і присвячувалися темі повернення на Батьківщину: «Бельки даа корюширмиз» / «*Belki daa körüşirmiz*» / «Можливо, ще зустрінемося», «Сынъган пытакъ» / «*Sinğan pıtaq*» / «Зламана гілка» [10, с. 436].

Твори **Черкеза-Алі** також перекладалися російською мовою і мовами братніх народів. Його роман «*Sabalar qıçağında*» / «В обіймах зорі» в 1978 році був виданий російською мовою у Москві, а в 1980 році – казахською в Алма-Аті, Казахстан, у 1984 році – узбецькою в Ташкенті, Узбекистан. Його збірки віршів («Солмаз чечеклер» / «*Solmaz çeçekler*» / «Квіти, що не в'януть», «Бааръ нефеси» / «*Baar nefesi*» / «Дихання землі» і поема «Ешилъ дагълар» / «*Yeşil dalğalar*» / «Зелені хвилі») також були перекладені мовами братніх народів [Риза Фазыл, Саф-

тер Нагаев 2001, 444]; кримськотатарською мовою були перекладені газелі Алішера Навої, вірші Нізамі, а також твори Лесі Українки [14].

«Письменники нового покоління» – так називали плеяду нових письменників, які закінчили літературний факультет Інституту імені Максима Горького в 1970–1980 роках: Еміля Аміта, Ервіна Умерова і Нузета Умерова, Айдера Османа, Рустема Алієва, Уріє Едемому. Дехто з них у ті роки отримав дозвіл на видання своїх романів.

Еміль Аміт народився 24 лютого 1938 року в селі Кутлак Судацького району в родині поета Османа Аміта. Виживши у важкий період перших років депортації, завдяки зусиллям і старанням своєї матері здобув шкільну освіту і мав чимало досягнень на своєму життєвому шляху. Як член спілки письменників СРСР він багато років працював редактором у московському видавництві «Радянський письменник», у відділі літератури братніх народів, де досяг великого успіху у сфері перекладу. Еміль Аміт перекладав так само безліч творів відомих узбецьких авторів російською мовою, а також переклав російською мовою твори кримськотатарських письменників Шаміля Алядіна і Черкеза-Алі. Твори самого Еміля Аміта переведені на узбецьку, азербайджанську і румунську мови [10, с. 445–447; 16].

Ервін Умеров народився в 1938 році в селі Єні-Сала Жовтневого району в сім'ї вчителя. Як і багато його однолітків, шкільну освіту отримав уже в Узбекистані. У часи депортації його сім'я потрапила в Алтиарикський район. Вищу освіту він здобув у Москві в Інституті літератури імені Максима Горького. Свою діяльність він починав з колгоспних полів, пізніше працював слюсарем на нафтопереробному заводі, але з самого дитинства проявляв інтерес до літератури, який з кожним днем збільшувався, попри рід занять. Любов до літератури привела його спочатку в газету «Lenin Вауғаї», а після в одне з великих московських видавництв «Дитяча література». Ця робота припала йому до душі. Саме тут він довгі роки працював, занурившись у барвистий і різноманітний світ літератури, і зарекомендував себе як високопрофесійний перекладач, відомий серед народів СРСР. Ще в роки навчання в Інституті з-під його пера вийшов переклад російською мовою твору Абдулли Каххара «Къабирден давуш». Трохи пізніше він переклав книги Худайберді Тухтабаєва «Тылсымлы къалпакъ» / «Tilimli qalpaq» / «Чарівна шапка», Латіфа Махмудова «Qirg'iyu» / «Яструб перепелятник», «Сырлы мектүп» / «Sırlı mektüp» / «Таємний лист», Отькюра Хашимова «Çöl avası» / «Музика степу», а також роман Черкеза-Алі. Відомий узбецький критик, доктор філологічних наук Пірмат Шермухамедов високо оцінили деякі його твори [18].

Нузет Умеров народився 5 листопада 1931 року в місті Сімферополь, Крим. Закінчивши в 1951 році школу, працював слюсарем, токарем, шахтарем. У 1958 році вступив до Московського літературного інституту імені Максима Горького, а закінчивши у 1963 році навчання, їде у напрямку до Казахстану. Там він став директором відділу у видавництві «Жазушы» / «Письменник» та обіймав посаду головного редактора Державного комітету з питань друку Казахстанської РСР. Переїхавши в Ташкент, працював заступником головного режисера театру імені Навої та заступником директора фонду Спілки письменників Узбекистану. У 1984 році став редактором газети «Lenin Вауғаї» – «Yañi dünya» / «Новий світ».

Нузет Умеров писав двома мовами. У видавництві було видано близько 20 його книжок. Крім того, вийшло друком приблизно 30 книг його перекладів з мов інших тюркських народів російською мовою. Він є автором низки пісень для деяких телевізійних фільмів і мультфільмів [10, с. 450–452; 18].

Уріє Едемова народилася 23 квітня 1938 року в селі Байдар Балаклавського району. Її родина була депортована у Сирдар'їнський район Узбекистану. Закінчивши середню школу, вона вступила до Медичного училища імені Жуковського, закінчивши яке, працювала медсестрою. Пізніше вступила до Ташкентського державного університету на факультет журналістики. У роки навчання в університеті працювала в газеті «Ленин Байрағы», а з 1971 року – редактором у відділі кримськотатарської літератури Ташкентського видавництва імені Гафура Гулама, пізніше стала директором цього ж відділу [10, с. 455].

Повість Уріє Едемової «Омюрлик янімдасынъ» / «Ömürlük yanımdasıñ» / «Все життя поряд» у 1986 році була перекладена і видана узбецькою мовою. Вона переклала кримськотатарською мовою твори багатьох авторів, зокрема повісті І. С. Тургенєва «Биринджи севги» / «Birinci sevgi» / «Перша любов», «Арфе» / «Arfe». У 1977 році Уріє Едемова за твори «Къырмызы гул» / «Qırmızı gül» / «Червона троянда» і «Нишан юзюги» / «Nişan yüzügi» / «Обручка» стала лауреатом премії Ленінського комсомолу Узбекистану [10, с. 457].

Айдер Осман (1 січня 1938 – 20 червня 1997) народився в селі Бешкуртка-Вакуфи району Сеїтлер, Крим. У час депортації він ледь досяг шкільного віку. Доля занесла його до селища Алтиарик Ферганської області Узбекистану. Після закінчення сільської школи він вступив до Маргіланського педагогічного технікуму. Здобувши освіту, працював учителем в Алтиарицькій районній школі. З 1957 по 1960 рік проходить службу в радянській армії. За період служби проходить курси у військових засобах інформації й публікується у військовій газеті. Айдер Осман – письменник великого масштабу. Його твори перекладалися на всі мови народів СРСР. Сам же автор переклав безліч творів з російської та узбецької мов рідною кримськотатарською мовою, а твори кримськотатарських авторів переклав російською та узбецькою мовами. У 1972 році він переклав документальну повість «Дагълар башында» / «Dağlar başında», автором якої була партизанка Зеліха Ніязієва-Керменчиклі, роман Еміля Аміта «Ишанч» / «İşanç» / «Останній шанс» [17, с. 360] і повість «Къырмызы сарыкъ» / «Qırmızı sarıq» / «Червона чалма» з російської мови кримськотатарською, а також низку творів узбецьких авторів кримськотатарською мовою. У його перекладі узбецькою мовою вийшли оповідання письменника і драматурга Юсуфа Болата, п'єса «Dubaralı toy» / «Dubaralı toy» і книга казок та оповідань Василя Сухомлинського «Богъдай башагъы» / «Boğday başağı» / «Колос пшениці». Айдер Османов відомий як письменник, котрий писав трьома мовами. Він також є перекладачем багатьох політичних статей. Водночас він став відомий як автор прекрасних нарисів та суворий критик [10, с. 458].

Самедін Шукурджієв народився 1 березня 1939 року в селі Джабу району Сеїтлер. Середню освіту отримав, працюючи на Ташкентському текстильному комбінаті. Пройшов 4-річну військову службу на флоті. Після повернення з флоту працював у Ташкентському відділі кримінальних інспекцій внутрішніх справ, де й здобув освіту у вищій школі Міністерства внутрішніх справ. Працював у міліції, кілька років – в управлінні внутрішніх справ Джизакської області та Мубарека. Самедін Шукурджієв був письменником, який писав російською мовою. Його твори пізніше перекладалися кримськотатарською мовою [10, с. 463].

У цей період твори таких авторів, як Енвер Аріфов, Аджі-Абла Еміров, Зеліха Ніязієва-Керменчиклі, Абдураман Молла, Емір-Усеїн Чалбаш, Еміль Аміт, Самедін Шукурджієв, часто перекладалися і видавалися рідною мовою [10, с. 467].

У 1990 році в московському видавництві «Радянський письменник» вийшла друком книга «Всі народи великі», до якої увійшли переклади творів багатьох кримськотатарських поетів. Це велика подія для кримськотатарських письменників і всього народу в цілому. Так кримськотатарська поезія була вперше представлена світовому читачеві й читачеві споріднених народів. До цієї книги увійшли твори 34 авторів, а це близько 300 віршів. Укладачем книги став письменник Різа Фазілов, у ній містилися вірші відомих авторів, таких як Арсеній Тарковський, Олександр Дашкевич, Олександр Файнберг, Вадим Шефнер, Микола Старшинов, Олег Дмитрієв, Михайло Дудін, Майя Борисова, Олександр Наумов, Микола Красильников.

Представниками післявоєнної літератури стали Ешреф Шем'ї-заде, Абдуреїм Алтанли, Зія-дін Джавтобелі, Гафар Булганакли, Керім Джаманакли, Решид Мурад, Сеїтумер Емін, Енвер Селямет, Черкез-Алі, Різа Халід, Амет Мефаєв, Джеваїре Меджитова, Ремзі Бурнаш, Юнус Теміркая, Леман Сулейман та ін. [10, с. 472–473].

Післявоєнна творча діяльність **Ешрефа Шем'ї-заде** (21 червня 1908 – 11 березня 1978) полонила серце кримськотатарського народу. У 1942 р. після звільнення з табору письмен-

ник деякий час жив у Ферганській області Узбекистану, де працював у газеті «Комуна» на посаді відповідального секретаря. Відомий літератор переклав безліч творів з узбецької мови кримськотатарською. У 1972 році ним були перекладені кримськотатарською мовою вірші відомої народної поетеси Зульфії і видані у вигляді книги «Бютюн йырларым сизге» / «Bütün yırlarım sizge» / «Всі мої пісні для вас» [10, с. 473–476]. Його перший вірш (сонет) написаний у 1926 році переклала Ольга Голубева російською мовою.

Мамбет Аблялімов (2 травня 1935 – 1990) народився в місті Джанкой, Крим. У роки депортації жив у районі Уйчі Наманганської області. Як прекрасний поет-лірик багато уваги приділяв героїчним образам, які відважно б'ються на війні. Його нариси й вірші опубліковані в багатьох колективних збірках. У 1982 році він переклав узбецькою мовою і видав роман Черкеза-Алі «Сабалар къучагъында» / «Sabalar quçağında» [10, с. 489].

Юрій Османов (1 квітня 1941 – 7 квітня 1993) народився в селі Буюк-Къаралез у родині землероба, легендарного розвідника, засновника національного руху. Він переклав твори відомих кримськотатарських класиків, зокрема Бекіра Чобан-заде, Амдія Герайбая та ін. Юрій Османов вважав Бекіра Чобан-заде своїм учителем і наставником. Теми його віршів були пов'язані з мовою, рідним краєм і переживаннями про майбутнє народу, що хвилювало письменника протягом усього життя [10, с. 494].

Юнус Теміркая народився 3 січня 1915 року в селі Уркуста Балаклавського району. У ранньому дитинстві став сиротою – його батьки і п'ять старших братів померли від голоду в 1921 році. Маленького Юнуса забрала до себе бабуся, яка жила в Бахчисараї [10, с. 495].

Перший вірш Юнуса Теміркаї «Яш ишчи достума» / «Yaş işçi dostuma» / «Молодому другові робітнику» було опубліковано в ялтинській газеті «Ударник». Під час навчання в інституті працював редактором факультетської рукописної газети «Яш къалемлер» / «Yaş qalemler», з кожним днем все більше прив'язувався до літературної діяльності. У 1939 році закінчив навчання і потрапив в село Буюк-Бараш як директор школи. У цей період він активно публікував свої вірші й переклади творів російських авторів рідною кримськотатарською мовою [10, с. 496].

Закір Куртнезір народився 12 грудня 1933 року в селі Варнаутка Балаклавського району. Закінчивши Наманганський державний педагогічний інститут, працював шкільним учителем. Потім отримав місце в районній газеті, водночас навчаючись заочно на факультеті журналістики Ташкентського державного університету. Перші його вірші, написані узбецькою мовою, опубліковано в узбецькій газеті. Після писав рідною мовою і публікувався у газеті «Ленин Байрагъы», з часом ставши постійним автором у цій газеті. Його твори увійшли до колективних збірок «Баарь эзгилери» / «Baar ezgileri» (1957), «Догъмушлар» / «Doğmuşlar» (1964), «Октябрь ёлунен» / «Oktâbr yolunen» (1968), а також публікувалися в журналі «Йылдыз».

Деякий час Закір Куртнезір вів програму «Инсанлар ве такъдирлер» / «İnsanlar ve taqdirler» / «Люди і долі» на телебаченні. Письменник, котрий приділяв увагу релігійним питанням, заснував при Муфтіяті газету «Хідаєт», яка виходила щомісяця. У 1995 році на I Курултаї Кримських мусульман був обраний на посаду заступника Муфтія з питань друку та релігійної освіти й у 1999 році вже II Курултаї його обрали на цю ж посаду повторно. Муфтіятю були видані переклади з турецької на кримськотатарську мову книг «Ибадетлер ве дуалар», «Къур'ан элифбеси», «Рамазан ве ораза», «Ислям динимиз» та ін. У 1998 році у співавторстві з турецьким учителем Саїдом Дізенем вийшла друком книга «Къур'ан-ы Керим ве изаатлы манасы». Як досвідчений перекладач Закір Куртнезір опублікував свій переклад з турецької на кримськотатарську твір Джафери Сейдамет Киримера «Nurlu qabirlet» в журналі «Yıldız»/«Йылдыз» [10, с. 505–506; 9, с. 182].

Аблязіз Велієв народився 25 жовтня 1939 року в селі Коз Судакського району, Крим. У період депортації його родина потрапила в Катакурганський район Самаркандської області. Ще в шкільні роки писав новини й публікував статті, працюючи в районній узбецькій газеті. Після того як почала видаватися газета «Lenin Bayrağı» / «Ленин байрагъы», він вивчав літературну норму рідної мови.

Аблязіз Велієв повернувся на Батьківщину в 1991 році. У Криму починається його активна творча діяльність – пише прозу, активно займається перекладами, багато його віршів стали відомими піснями. Композитори Мемет Арсланов, Февзі Алієв, Едіп Асанов, Сервер Какура та ін. написали музику на його вірші.

У 2001 році вийшов його розмовний словник «Къзырымтатарджа сёйлешемиз» / «Говоримо кримськотатарською». У перекладі Аблязіза Велієва видано твір казансько-татарського письменника Фатіха Карімія «Мирза къзы Фатим». У той же рік він заснував сатиричний журнал «Ха-ха-ха», редактором якого став сам [10, с. 507–508].

Вище ми вже згадували, що вірші та маленькі оповідання кримськотатарських авторів можна було прочитати українською мовою у «Кримській світлиці». Одним з таких авторів був Аблязіз Велієв. В цій газеті можна прочитати його твори в перекладі українською.

Айше Кокієва одна з сучасних перекладачок. Її можна віднести до перекладачів професіоналів, яка дуже якісно перекладає закордонних класиків кримськотатарською мовою. Багато перекладів Айше Кокієвої здійснені з мов оригіналів. Вона перекладає з німецької, англійської, італійської та перської. Можемо припустити думку, що школа художнього перекладу почала формуватися і потужно розвиватися у часи Гаспринського. Потім попри складні умови продовжувала розвиватися у радянські часи. Художні твори перекладалися як з російської, так і з інших мов. Гаспринський свого часу переклав «Робінзона Крузо» Данієля Дефо. Юсуф Болат переклав «Ріккі-Тіккі-Таві» Редьярда Кіплінга кримськотатарською. 1940 році було перекладено казки Андерсена. На жаль, протягом століть школа перекладу так і не сформувалася. Айше Кокієва багато працювала поруч з такими відомими діячами, які з часів депортації намагалися зберегти мову й літературу тощо. Вони також розвивали переклад та перекладацьку діяльність.

Повернення на Батьківщину знову у 90-х роках зупинило процес розвитку мови, літератури, а також і розвиток художнього перекладу. Настали важкі часи для всього народу. Перед кримськими татарами постали великі труднощі: проблеми житла, роботи, існування. Все це не давало можливості розвитку досліджуваної нами галузі. У 2000 роках у результаті великих зусиль кримськотатарської інтелігенції, меджлісу на чолі з лідером кримськотатарського народу ситуація дещо покращується. Проте залишається багато не розв'язаних питань в плані державної підтримки у напрямку збереження та розвитку кримськотатарської філології, перекладознавства, історії, культури тощо. Тому більшість з поданих нижче сучасних художніх перекладів ми маємо тільки у шкільних підручниках. І вже з 2018 року, після подій 2014 року, внаслідок яких Крим став окупованою територією. В умовах окупації почали видаватися окремі збірки перекладів художніх творів.

Айше Кокієва народилася 8 листопада 1956 року у місті Шахрізабз Кашкадар'їнської області, Узбекистан. Кримськотатарська поетеса. У 1978 році закінчила факультет кримськотатарської мови та літератури Педагогічного інституту міста Ташкент. Працювала в газеті «Ленин байрагы», у 1979–1983 роках була редактором Ташкентського видавництва імені Гафура Гуляма, у 1983–1998 – завідувачем відділу поезії журналу «Йылдыз»; у 1995 – працювала у Таврійському національному університеті; у 1998 – старшим викладачем кафедри кримськотатарської літератури. Її ім'я стало відоме читачам ще у 1975 році завдяки віршам «Ягъмур» («Дош») та «Арзуларым» («Мрії мої»). Авторка збірки «Къысметим меним» («Доле ти моя», Ташкент, 1988), «Талийим меним» («Талан мій», Сф., 2008). Її поезії опубліковані також у колективних збірках «Мир полон песен», «Къарылгъачлар» («Ластівки»; обидва 1982), «Джесарет» («Мужність», 1986; усі – Ташкент), поема «Джетемен» («Полярна зірка», 1985), «Все народы велики» (Москва, 1990), «На нашій, не своїй землі» (кн. 1, 1995), «Кунештен бир парча – Окрушина сонця» (2003), «На світловидності» (2009; усі – Київ) [Закир Куртнезир 2000, 216]. Крім того, Айше Кокієва писала та продовжує писати дитячі твори. Останні роки багато працює над перекладами творів як західноєвропейських, так і східних авторів. Її переклади можна побачити у підручниках з літератури за 9-й та 10-й класи.

Переклади: Абулкасима Фірдавсі «Шахнаме», Мігель де Сервантес Сааведра «Дон Кіхот», Йоганн Вольфганг фон Гете «Фауст» («Фауст»), Данте Аліґ'єрі «Божественна комедія» («Ильяхий комедия. Джеэннем»), Вільям Шекспір «Гамлет» («Хамлет»).

Мистецтво перекладу є одним із найважливіших засобів і способів захистити збагачення літератури споріднених або близьких політично, територіально і культурно народів. Сьогодні неможливо уявити розвиток художньої літератури без перекладу.

Раніше перекладачі намагалися ознайомити свого читача з творами відомих російських та світових авторів – Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Толстого, Тургенєва, Чехова, Гоголя, Горького, Островського, Шолохова, Серафимовича, Маяковського, Навої, Нізамі, Шота Руставелі та ін. Після Другої світової війни письменники здебільшого перекладали сучасних російських та узбецьких авторів, твори яких також стали надбанням кримськотатарської літератури.

Починаючи з 1957 року в газеті «Ленин байрагы», а з 1976 року в журналі «Йылдыз» активно публікувалися кримськотатарською мовою твори авторів споріднених народів. У цей період було перекладено та опубліковано безліч творів. У 1970 році Черкез-Алі видає збірку віршів «Къайнар чокъракъ башында», до якої увійшли твори узбецьких поетів, перекладені кримськотатарською мовою. Сеітумер Емін переклав роман Айбека «Мукъаддес къан» (1970). Ешреф Шем'ї-заде переклав вірші узбецької народної поетеси Зульфії й видав книгу «Бутюн йырларым сизге» (1972). Айдер Осман переклав роман Ш. Рашидова «Гъалиплер». Черкез-Алі та Різа Халід переклали поему «Кашмир тюркюси» Ш. Рашидова і видали збірку віршів поетів народів 15 республік СРСР «Мерабанъыз, достлар!» (1975). У перекладі Черкеза-Алі вийшла друком збірка віршів узбецьких поетів і поетів інших народів «Сабалар хайыр!» (1982). Джевдет Аметов переклав твір казансько-татарського поета Адхата Сеногула «Яшлыкъ абидеси» (1979); разом з Аблязізом Велієвим видали збірку перекладених віршів «Голуб Миру» / «Тынчлыкъ гогерджини» (1989). Черкез-Алі із Шакіром Селімом переклали роман Хаміда Гулама «Вічність» / «Эбедийлик» (1981).

До згаданих перекладачів кримськотатарською мовою можемо також додати таких авторів, як Решид Мурад, Айдер Осман, Різа Фазил, Білял Мамбет, Аблязіз Велієв, Шакір Селім, Юнус Кандим та ін. Водночас слід відзначити роботу російських авторів, адже вони, перекладаючи твори кримськотатарських письменників російською мовою, познайомили читачів усього Союзу з роботами окремих авторів. У Москві та Ленінграді були видані російською мовою романи Шаміля Алядіна «Эгер севсень» (1964), «Рузгярдан саллангъан фенерлер» (1982), Юсуфа Болати «Саф юреклер» (1987), Черкеза-Алі «Сабалар къучагъында» (1978), роман Еміля Аміта «Ішанч» (1988), збірка повістей та оповідань «Юксекликнинъ сырлары» (1988), збірка повістей Шаміля Алядіна «Теселли» (1985), Різи Халіда «Дагъ озени» (1965), «Севгини шерефлеп» (1969), «Шиирлер» (1979), «Эрылгъан» (1981), «Лейтенантлыкъ йыллары» (1986), збірки віршів Черкеза-Алі «Улукълар» (1986), Біляла Мамбета «Ойнакъ ат» (1988) [10, с. 539–540].

У Ташкенті узбецькою мовою вийшли друком збірка віршів кримськотатарських поетів «Чечеклер вадийси» (1968), книга Еміля Аміта «Кок къушагъы» (1980), збірка оповідань Ервіна Умерова «Коктал ёлу» (1972), збірки віршів і казок Б. Мамбета «Медиханынъ тайчыгъы» (1979), «Али ве аюв» (1986), роман Черкеза-Алі «Сабалар къучагъында» (1985), збірники оповідань і повістей Уріє Едемової «Къара козьлер» (1985), «Омюрлик янымдасынъ»; С. Нагаєв переклав роман Ісмаїла Гаспринського «Дар ур-Рахат мусульманлары» (1998), обрані оповідання Ервіна Умерова «Къара поездлар» (2000).

Російською мовою побачили світ збірка оповідань та повістей Шаміля Алядіна «Ешилъ япынджалы къыз» (1969), збірка творів різних авторів «Омюримизнинъ кунълери» (1958), А. Алтанли «Эбедий алев» (1976), збірка віршів Черкеза-Алі «Солмаз чечеклер» (1975). Над перекладами твору кримськотатарських авторів працювали такі перекладачі: А. Белякова і Ф. Калунцев, М. Дудін і О. Мальцев, О. Шестинський і В. Цибін, О. Дмитрієв і М. Борисова,

А. Одинцов і Е. Арбенін, Б. Кежун і А. Зирін. Крім того, плідно працюють кримськотатарські письменники, які закінчили Інститут літератури імені Максима Горького: Ервін Умеров, Еміль Аміт, Нузет Умеров. Вони майстерно перекладали на російську мову твори з кримськотатарської, а також твори, написані узбецькою, розширюючи таким чином їхню читацьку аудиторію [10, с. 541].

Після кожної ночі настає світанок. Перебудова Горбачова стала поштовхом вирішення кримськотатарського питання щодо повернення на історичну Батьківщину.

Вже в 1988–1989 роках почалося масове повернення корінного населення в Крим. Кримськотатарська література депортаційного періоду, як і літератури багатьох споріднених народів, відображає політику своєї епохи. Однак тиск і гноблення кримськотатарського народу були набагато жорсткішими й суворішими.

Багато кримськотатарських письменників так і не змогли повернутися та приєднатися до руху повернення на Батьківщину свого народу. Такі як: Ешреф Шем'ї-заде, Абдуреїм Алтанли, Керім Джаманакли, Гафар Булганакли, Абдулла Дерменджі, Фетта Акім, Алім Фетислямов, Раїм Тинчеров, Юсуф Болат та ін. Ті, хто повернувся, зокрема Мамбет Аблялімов, Куртсеїт Амет, Джевдет Аметов, Шаміль Алядін і Айдер Осман, прожили на Батьківщині лише короткий час [10, с. 563–564].

Однак все-таки в цей період у галузі перекладу тривала робота. У 1996 році у перекладі Шакіра Селіма в Польщі були видані книги «Къырым сонетлери» / «Кримські сонети» польською та кримськотатарською мовами. Перекладаються і видаються твори Т. Шевченка. У 1999 році двома мовами – українською та кримськотатарською – побачила світ книга під назвою «Узакъ ве якъын Шевченко» / «Далекий і близький Шевченко» [12]. Поезії, що увійшли до неї, були перекладені в основному Шакіром Селімом, Аблязізом Велієвим, Юнусом Кандимом. Ця прекрасна книга – видання, яке відіграє важливу роль у зближенні між кримськотатарським і українським народом та літературами, свідчення зміцнення дружби, взаємопідтримки й взаєморозуміння. Вступне слово в цій книзі написав відомий український учений, літературознавець, великий друг кримськотатарського народу О. І. Губар. Він зробив величезний внесок у спільний розвиток кримськотатарської та української літератури [10, с. 572–573].

Шакір Селім народився 10 квітня 1942 року в селі Буюк-Ас Акшейхського району, Крим. Під час депортації у дворічному віці разом з родиною потрапив до Джамбайського району Самаркандської області у складі УРСР, а після переселився в місто Самарканд. У 1974 році Шакір Селім закінчив філологічний факультет Самаркандського університету. Протягом 11 років працював учителем початкової школи в Джамбаї, з 1971 року став кореспондентом газети «Ленин байрагы» у Ташкенті й очолив відділ з кримськотатарських передач Самаркандського обласного радіо. У 1989 році поет повернувся до Криму, де обійняв посаду заступника редактора газети «Достлукъ – Къырым», що видавалася кримськотатарською мовою в Сімферополі. Перші його вірші були опубліковані в пресі у 1963 році. Новизна стилю і тематики поезії Шакіра Селіма привертала особливу увагу читача, тож його вірші стали постійною рубрикою на сторінках газети «Ленин байрагы», а пізніше 1997 року був головним редактором журналу «Йылдыз».

Гарний літератор, поет, публіцист і талановитий перекладач. Після повернення на Батьківщину плідно працює в галузі перекладу.

У сфері перекладацької діяльності поет зарекомендував себе як серйозний фахівець, досягши значних успіхів. Він перекладав рідною мовою твори О. Пушкіна – поему «Кавказ эсири» / «Кавказький бранець» і «Кучюк фаджыалар» / «Маленькі трагедії», вірші М. Лермонтова, поему А. Твардовського «Хатыра укьугъы» / «По праву пам'яті», поему Т. Шевченка.

Він тісно співпрацює з Кримським драматичним театром і робить величезний внесок у його становлення та розвиток. На сцені цього театру були поставлені перекладені Шакіром Селімом п'єси Миколи Гоголя «Евленюв» / «Одруження», Мустафи Каріма «Ай тутулгъан геджеде» /

«У ніч спійманого місяця», В. Шекспіра «Макбет», які завоювали серця глядачів. За переклад останнього твору він разом з колективом театру отримав недержавну нагороду Автономної Республіки Крим. Так само за переклад збірки «Кримські сонати» / «Къырым сонетлери» Адама Міцкевича кримськотатарською мовою і видання двох книг кримськотатарською та польською мовами у 1997 році Шакір Селім був нагороджений фондом «Покуль» за внесок і підтримку польської культури. За плідну роботу і величезний внесок, високий професіоналізм і майстерність поет отримав почесну грамоту від Верховної Ради Автономної Республіки Крим [10, с. 485].

Юнус Кандим народився 4 вересня 1959 року в радгоспі Аккурган Аккурганського району Ташкентської області. У 1981 році закінчив відділення кримськотатарської мови та літератури Ташкентського державного педагогічного інституту. У 1981–1989 роках працював у газеті «Ленин байрагы». У 1989 році повернувся до Криму, де працював у газетах «Достлукъ» і «Янъы дюнъя». У 1993–1996 роках обіймав посаду голови Кримськотатарського культурного вакуфу. У 1996–2000 роках повернувся до роботи в газеті «Янъы дюнъя», але вже як директор відділу літератури та історії. З 2001 року Юнус Кандим працював головним редактором у комітеті Української інформаційної політики Сімферопольського Всеукраїнського інформаційно-культурного центру і водночас був головою адміністративно-видавничого центру. Крім того, з 1999 року продовжує працювати на посаді голови Спілки молодих письменників [10, с. 579].

В останні роки його основною перекладацькою діяльністю була робота над творами кримськотатарського письменника Джингиза Дагджи. Як відомо, цей письменник багато років прожив на чужині й з метою розширення читацької аудиторії писав свої твори турецькою мовою. Його романи «Олар да инсан эдилер» / «Вони теж були людьми», «Анама мектюплер» / «Листи для матері», «Юртуны гъайып эткен адам» / «Людина, яка втратила Батьківщину», «Къоркъунч йыллар» / «Страшні роки» були перекладені Юнусом Кандимом кримськотатарською мовою. Він також видав книгу про Джингиза Дагджи. Водночас перекладає і видає поему Т. Шевченка «Кавказ» (у 2001 році поема була перекладена ним чотирма мовами – українською, російською, англійською, кримськотатарською і видана у вигляді однієї книги), перекладає вірші Лесі Українки, оповідання і повісті Михайла Коцюбинського, а також твори сучасних письменників і поетів – Ю. Мушкетика, П. Мовчана, М. Мирошніченка, В. Басирова та інших авторів кримськотатарською мовою [10, с. 580].

Твори Джингиза Дагджи перекладалися з турецької кримськотатарською і почали видаватися 1992 року. Дослідниками й перекладачами його творів були в основному Юнус Кандим і Аділе Емірова, котрі відповідально поставилися до цього як до надбання кримськотатарського народу.

У журналі «Йылдыз» у перекладі Ю. Кандима публікувалися твори Дж. Дагджи «Олар да инсан эди» (в номерах 1992, 1993, 1994 роки), «Юртуны гъайып эткен адам»; у газеті «Янъы дюнъя» – твір «Анама мектюплер» / «Листи для матері» (1996 рік, 1, 8, 15, 22 і 29 листопада) та уривки з роману «Янсылар» / «Віддзеркалення» (1998 рік, 31 січня). Уривки з роману «Янсылар» також були перекладені російською мовою Аділе Еміровою та опубліковані в газеті «Голос Криму»: (1994 рік, 8, 12, 26 березня; 1995 рік, 10 березня; 1998 рік, 6 березня і 10 квітня) [10, с. 598].

Діяльність **Аділе Емірової** пов’язана з творами Джингиза Дагджи, а саме з їх перекладом на російську мову, завдяки чому вони стали доступними російськомовному читачеві.

Останні 20 років перекладацька діяльність набула значного розвитку. Кримськотатарською мовою перекладаються як твори зарубіжних авторів, так і українських, а також твори кримськотатарських письменників на українську. Багато перекладів опубліковано у журналі «Йылдыз» та інших кримськотатарських виданнях.

Переклади також представлені у шкільних підручниках з кримськотатарської літератури для предмета Інтегрований курс «Література» (кримськотатарська та зарубіжна). Наприклад,

починаючи з 5-го класу, учні можуть прочитати твори англійських, французьких, німецьких, італійських, а також східних авторів кримськотатарською мовою у підручнику Аліє Веліулаєвої Інтегрований курс «Література» (кримськотатарська та зарубіжна) для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою. (2013 р.). Зокрема у розділі Джиан едебіяты (зарубіжна література) кримськотатарською мовою подано такі твори: Оскар Уайльд «Щасливий принц» («Бахтлы шехзаде») у перекладі Л. Сейтхалілової [3, с. 176–183], Марк Твен «Пригоди Тома Соєра» («Том Соєрнинь сергузештлери») у перекладі Ю. Кандима [3, с. 184–197], Ернест Сетон-Томпсон «Лобо» («Лобо») у перекладі З. Бекірової [3, с. 198–204].

У підручнику за 7-й клас (Веліулаєва Аліє. Інтегрований курс «Література» (кримськотатарська та зарубіжна): підручник для 7-го класу для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою. 2015 р.) наведено переклади таких творів: Даніель Дефо «Робінзон Крузо» («Робинзон Крузо») [4, с. 204–218], Джеймс Олдрідж «Останній дюйм» («Соньки дюйм») [4, с. 121–134].

У підручниках за 9-й клас (Кокієва А. Інтегрований курс «Література» (кримськотатарська та зарубіжна): підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою. – 2017 рік, та Кокієва А. «Література» (кримськотатарська та зарубіжна): для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням кримськотатарською мовою – 2009 рік) можна ознайомитися з перекладами таких творів: Джордж Гордон Байрон поема «Паломництво Чайльд Гарольда» («Чайльд Гарольднинь зиярети») у перекладі Шер'яна Алі [7, с. 306–312; 8, с. 278–283], Йоганн Вольфганг фон Гете «Фауст» («Фауст») у перекладі Айше Кокієвої [7, с. 285–297; 8, с. 259–270], Жан Батист Мольєр «Міщанин-шляхтич» («Корьмемиш задекян» комедія) у перекладі Шакіра Селіма [7, с. 259–277; 8, с. 240–251], Данте Аліг'єрі «Божественна комедія» у перекладі Айше Кокієвої [7, с. 210–223; 8, с. 194–206], Вільям Шекспір «Гамлет» («Хамлет») у перекладі Айше Кокієвої [7, с. 234–253; 8, с. 217–235].

У підручнику за 11-й клас за авторством А. Веліулаєвої (Інтегрований курс «Література» (кримськотатарська та зарубіжна): підручник для учнів 11-го класу загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням кримськотатарською мовою) у розділі «Зарубіжна література» (Джиан едебіяты) у підрозділі «Розвиток світової літератури ХХ століття» подаються такі твори: Оскар Уайльд «Вірний друг» («Садыкъ дост») у перекладі Л. Сейтхалілової [2, с. 392–404], вірші Редьярда Кіплінга («Васиет», «Эгер», «Узакъ Амазонка», «Бозтюс козьлер – сютмавы тань») у перекладі Шер'яна Алі [2, с. 408–411], оповідання Ернеста Хемінгуея «Старий і море» («Къарт ве денъиз») у перекладі Мунівер Меджитової [2, с. 415–417], Чингіза Айтматова («Ана тарласы») у перекладі Аблязіза Велієва [2, с. 432–450].

У російських перекладах кримськотатарська література для дітей з'являлася від початку ХХ ст. (скажімо, видавництвом Г. Ф. Мириманова у серії «Библиотека школьника» 1927 р. була видрукувана «Татарочка Эсьма» Тимурджана Одабаша у перекладі Я. Богдановича з малюнками А. Андронова). Натомість в українських перекладах кримськотатарська дитяча література почала широко з'являтися лише за часів Незалежності: входила до тематичних антологій, хрестоматій і підручників, друкувалася окремими книжками, як-от: «Жовта мить» Ю. Кандима (К., 1999), «Моя Батьківщина» (Сімферополь, 2002) та «Мій друг Руслан» (Сімферополь, 2000) Н. Умерова тощо.

Неодноразово з'являлися окремі видання та збірники кримськотатарських народних казок, як от: «Сівач перлів» (К., 1990), «Мудра Джиранча» (К., 1999), «П'ять грон винограду» (Сімферополь, 2004), «Чарівне кільце» (Сімферополь, 2006), «Кримськотатарські народні казки та легенди» (Сімферополь, 2002 ; К., 2007), «Золоте яблуко» (Сімферополь, 2008) та ін. Зрештою, у 2010 р. читач отримав зібрання кращих перекладів українською Ольги Тимохіної та Данила Кононенка творів нашого сучасника, класика кримськотатарської дитячої літератури Нузета Умерова [23].

У 2006 році було перекладено оповідання Аміта Еміля «Севгиден кучьлю»: икяе / «Сильніше за любов» перекладачем був Д. Кононенко [17].

Останні роки багато поетів і письменників роблять спроби перекладати сучасну та класичну кримськотатарську літературу. За останні 3–4 роки в Україні побачили світ багато збірок перекладів, а також є переклади у Збірці творів фольклору і літератури VIII–XX ст. (Кримськотатарська література / Л. С. Юнусова) [11]. Варто зазначити, що розвитку перекладу сприяє щорічне видання збірки «Кримський інжир», у якій в рубриці перекладу розміщуються найкращі твори, що пройшли за конкурсом й були обрані представниками журі.

Художній переклад періоду депортації (1944–1987 рр.) досяг професійного рівня. Розвиток перекладацької діяльності зумовлений відсутністю на той час класичної кримськотатарської літератури або її недоступністю для широкого загалу. Як підґрунтя для розвитку кримськотатарської мови, літератури й перекладу можна впевнено розглядати заснування газети «Ленин байрагы», а пізніше і журналу «Йылдыз». Повернення на Батьківщину з 1987 року стало радісною подією, що вселила надію на життя і розвиток, проте цей період був дуже важким, забирав багато сил і років на адаптацію в нових непростих умовах, часто непридатних для життя людини. Все це спричинило черговий занепад як рідної мови кримськотатарського народу, так і його літератури та перекладу. Попри безліч труднощів і втрати, журнал «Йылдыз», газети «Къырым» і «Янъы дюнъя» відродили свою діяльність у Криму.

Відкрилися національні школи та спеціальності, а пізніше і кафедри кримськотатарської мови та літератури. Письменники й поети вже на Батьківщині продовжили свою творчу діяльність. Багато з них і в наші дні займаються художнім перекладом, проте досі ще не створили школу перекладу. Можна з упевненістю сказати, що художній переклад безумовно збагачує літературу і культуру будь-якого народу. У цьому переконані й кримськотатарські викладачі, письменники й поети, оскільки їхня діяльність є явним і беззаперечним підтвердженням важливості досліджуваного нами виду творчої діяльності.

Сьогодні кримські татари перекладають твори зарубіжних класиків кримськотатарською мовою, а також знайомлять українських читачів як з фольклором, так і класикою кримських татар. Разом з молодими українськими поетами, перекладачами (аматорами) беруть участь у «Кримському інжирі». Кожного року готується збірка де можна прочитати вірші кримськотатарською мовою, а також деякі твори як сучасників, так і відомих письменників в оригіналі та в перекладі. Також з 2018 року вийшли у світ кримськотатарська проза українською три збірки під назвою: «І народився день», «Алім», «Мердивен» [24; 25; 26].

«І народився день». До збірки увійшли прозові твори кримськотатарських письменників: від Ісмаїла Гаспринського до сучасних письменників. Творчість цих письменників нерозривно пов'язана з Батьківщиною, навіть якщо через лиху долю довелося творити далеко від рідного краю. До цієї збірки увійшли твори, що складають «канон» національної літературної спадщини, а їхніх авторів справедливо вважають виразниками традицій і прагнень кримськотатарського народу. Сподіваємося, що ознайомлення з художньою літературою допоможе широкому колу читачів краще зрозуміти національний характер, прагнення, систему життєвих поглядів кримських татар, їхні світоглядні настанови й цінності. Твори Юсуфа Болата «Отара овець, що загинула в бурю», «А я тут отака» переклад Шахсніє Дегерменджи, уривок з роману «Алім» (уривок з роману) переклад Т. Сеітяг'яєвої, твори Шаміля Алядіна «Запрошення на банкет диявола» (уривок з повісті) переклад Володимира Даниленко, «Я – ваш цар і бог» (уривок з повісті) переклад Надії Гончаренко, твори Уріє Едемівій «У місячну ніч» (уривок з роману) переклад Майє Абдулганієвої, «Мати загиблого солдата» переклад Данила Кононенка, твір Шевкета Рамазанова «Кривавий хліб» переклад Данила Кононенка, твори Ервіна Умерова «Самотність» переклад Надії Гончаренко, «Дозвіл» переклад Віктора Гуменюка, твір Таїра Халілова «До останнього подиху» переклад Лідії Любімової [24].

«Алім». Це історичний роман кримськотатарського письменника Юсуфа Болата, написаний упродовж 1939–1940 рр. Тут розповідається про дитинство і юність Аліма, який пізніше став знаменитим захисником знедолених селян Криму, – таким собі кримськотатарським Усти-

мом Кармелюком; про те, які життєві обставини спонукали його стати розбійником. У романі доволі повно розкрито наслідки колоніальної політики Російської імперії в Криму, зокрема – примусове переселення корінних мешканців на чужину. Наскрізна тема роману – доля людини, яка силою обставин опинилась по інший бік закону. Образ головного героя постає через змалювання його взаємин зі спільнотою, його ставлення до навколишньої дійсності, його спроби вирішити проблеми, що хвилюють кримських татар. Переклад Таміли Сеітяг'яєвої [26].

«Мердивен». Книжка представляє творчість класика кримськотатарської літератури, письменника, поета і публіциста Шаміля Алядіна (1912–1996) До видання включено чотири твори: оповідання «Мердивен», роман «Запрошення на бенкет диявола», автобіографічну повість «Я – ваш цар і бог» і публіцистичний нарис «Жертви Кремля», що відображають драматичний життєвий шлях самого автора, і трагічну долю кримськотатарського народу у ХХ столітті. Ці твори спонукають не лише замислитися про історичні події, а й емоційно долучитися до розуміння трагічного минулого кримськотатарського народу [25].

Безумовно, наша робота передбачає подальші дослідження, однак вважаємо за необхідне представити вашій увазі класифікацію періодів розвитку перекладу кримськотатарської мови:

1. Епоха зародження та активного розвитку перекладу за часів Золотої орди й Кримського ханства (XIV–XVIII ст.)
2. Переклад у період Національно-культурного відродження ХІХ ст.
3. Переклад у радянський період (1921–1944 рр. та 1957–1987 рр.).
4. Переклад за часів формування незалежної України та сьогодення сучасного кримськотатарського перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бессараб О. В., Арнаутова А. Р., Емірамзаєва А. С. Становлення кримськотатарської перекладацької традиції з ХІІІ ст. до 30-х років ХХ ст. *Вчені записки. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 32 (70). № 4. Ч. 2. 2021.
2. Велиулаєва А. Къырымтатар ве джиан эдебияты (интегрирленген курс): 11-инджи сыныф талебелери ичюн дерслик. Сімферополь, 2011.
3. Велиулаєва А. Къырымтатар ве джиан эдебияты. Интегрирленген курс. Окъутув къырымтатар тилинде алып барылгъан мектеплер ичюн 5 сыныф дерслик. Сімферополь, 2013.
4. Велиулаєва А. Алиєва Л., Муртазаєва Г. Интегрирленген курс «Къырымтатар ве джиан эдебияты»: 7 сыныф, окъутув къырымтатар тилинде алып барылгъан умумтасиль мектеплери ичюн дерслик. Чернівці, 2015.
5. Ыылдыз, 2010, № 6.
6. В. Даниленко. Самотній пілігрим. Сучасна кримськотатарська проза. / Упоряд. В. Даниленко. К.: Видавець Даниленко, 2003. 420 с.
7. Кокиєва А. Къырымтатар ве четель эдебияты: 9-ынджы сыныф талебелери ичюн. Сімферополь, 2009.
8. Кокиєва А. Интегрирленген курс «Къырымтатар ве джиан эдебияты»: 9 сыныф, окъутув къырымтатар тилинде алып барылгъан умумтасиль мектеплери ичюн дерслик. Чернівці, 2017.
9. Куртнезир З. Къырымтатар эдиплери Омюр ве яратыджылыкълар акъкъында къыскъа малюматлар. Акъмесджит, 2000.
10. Фазылов Р., Нагаєв С. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыскъа бир назар. Симферополь, 2001.
11. Юнусова Л. С. Кримськотатарська література. Сімферополь, 2000.
12. Узакъ ве якъын Шевченко [Текст] Далекий і близький Шевченко: пер. вибр. творів Т.Шевченка кримськотат. мовою / Т. Г. Шевченко; авт. передм. О. І. Губарь, упоряд. В. М. Басиров, редактор кримськотатарських текстів Ю. У. Кандим. Сімферополь, 1999.
13. А. Ф. Кокієва. Дібаг Мамут. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26343 (дата перегляду: 10.11.2021).
14. Черкез Али. Ана Юрт. URL: <https://ana-yurt.com/qrt/content/cherkez-ali-1925> (дата звернення: 25.10.21).

15. Аміт Еміль біографія. Українська літературна газета. URL: <https://litgazeta.com.ua/biohraftiya-korotko/ amit-emil-biografia/> (дата звернення: 27.10.21).
16. Амит Эмиль. Ишанч : роман. Ташкент : Эдебиат ве санъат нешр., 1986. 360 с.
17. Аміт Еміль Севгиден кучьло: икяе / Сильніше за любов: Оповідання / пер. Д. Кононенко. Къарылгъачлар дуасы = Молитва ластівок: Къырымтатар несиринаинъ антологиясы: XX–XXI асыр / тертип эткенлер: Ю Къандым, М. Мирошниченко. Киев : Етнос, 2006. Экинджи китап. С. 639 – 659.
18. Умеров Ервін біографія. Українська літературна газета. URL: <https://litgazeta.com.ua/biohraftiya-korotko/umerov-ervin-biografia/> (дата звернення: 27.10.23).
19. Нузет Умеров (нар. 1931). URL: https://pidru4niki.com/71049/literatura/nuzet_umerov_nar_1931 (дата звернення: 28.10.23).
20. Данте Аліг'єрі. Біографія. Бібліотека Української Літератури. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/bio-zl/printit.php?tid=4285m> (дата звернення: 28.10.23).
21. Оскар Уайльд. Вірний друг. Бібліотека Української Літератури. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/world/printit.php?tid=273> (дата звернення: 25.10.23).
22. Виповнилось 95 років з дня народження Дженгіза Дагджі. ҚНА Агенство «Кримські Новини». URL: <http://old.qha.com.ua/ru/politika/ispolnilos-95-let-so-dnya-rojdeniya-djengiza-dagdji/143532/> (дата звернення: 28.10.23).
23. Наталя Марченко URL: <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/67> (дата звернення: 24.01.23).
24. І народився день: Кримськотатарська проза українською URL: <https://book-ye.com.ua/catalog/ukrayinska-klassyuka/i-narodyvsya-den-krymskotatarska-proza-ukrayinskoju/>
25. Шаміль Алядін «Мердивен: Кримськотатарська проза українською» URL: <https://book-ye.com.ua/catalog/ukrayinska-klassyuka/merdyven-krymskotatarska-proza-ukrayinskoju/>
26. Юсуф Болат «Алім: Кримськотатарська проза українською» URL: <https://book-ye.com.ua/catalog/ukrayinska-klassyuka/alim-krymskotatarska-proza-ukrayinskoju/>
27. Кримська світлиця. Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета. Засновники: Весукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Кримська організація Спілки письменників України, трудовий колектив редакції. Газету верстали Олег Гасан та Ніна Федько. Видавництво «Тавріда». Головний редактор Олександр Кулик (1993 р.). URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/pdf.html> (дата звернення: 24.01.23).

УДК 821.161.2'06-1/-9.09Підмогильний

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-3>

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ У РОМАНІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО «МІСТО»: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

UKRAINIZATION IDEOLOGY IN V. PIDMOHYLNY'S NOVEL "THE CITY": CRITICAL ANALYSIS

Біскуб І. П.,*orcid.org/0000-0001-5844-7524**доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри прикладної лінгвістики**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У статті запропонований критичний аналіз ідеологічних пресупозицій у романі «Місто» Валер'яна Підмогильного. Дослідження здійснено шляхом використання елементів критичного аналізу дискурсу. Вибір методу критичного аналізу дискурсу зумовлено особливим предметом дослідження – ідеологією українізації, яка, хоч і не є центральною темою твору, проте уміло інтегрована Валер'яном Підмогильним, провідним українським письменником 20–30-х років ХХ століття, у текст роману і є актуальною для збереження національної ідентичності українців у ХХІ столітті під час війни Росії проти України. Проведений аналіз ключових семантичних макропропозицій роману засвідчив, що тема українізації є наскрізною для інших базових ідеологій роману і висвітлена автором критично, без зайвого пафосу, проте з глибоким розумінням її критичного впливу на формування української інтелектуальної еліти та її протиставлення радянській «червоній просвіті». Основним результатом дослідження стала запропонована концептуальна схема розуміння ідеології українізації, що передбачає її опанування стандартів української мови, україномовну освіту, привабливий зовнішній вигляд українця та українізація як тема літературних творів українських письменників. Незважаючи на те, що головний герой роману – Степан Радченко – вступає у внутрішній конфлікт з автором роману, оскільки так і не спромігся стати зразковим втіленням українізації, сам автор – Валер'ян Підмогильний чітко окреслив вагомні аспекти українізації, які не втрачають актуальності й у наш час.

Ключові слова: українізація, ідеологія, критичний аналіз дискурсу, Валер'ян Підмогильний.

The article presents a critical analysis of the ideological presuppositions in the novel «The City» by Valerian Pidmohylny. The research is conducted using the elements of critical discourse analysis. The choice of the method of critical discourse analysis is determined by the specific subject of the study – the ideology of Ukrainization, which, although not the central theme of the work, is skillfully integrated by Valerian Pidmohylny, a leading Ukrainian writer of the 20–30s of the 20th century, into the text of the novel and is relevant for preserving the national identity of Ukrainians in the 21st century during Russia's war against Ukraine. The analysis of key semantic macropropositions of the novel has shown that the theme of Ukrainization is pervasive for other basic ideologies of the novel and is intentionally highlighted by the author, without unnecessary pathos but with a deep understanding of its critical impact on the formation of the Ukrainian intellectual elite and its resistance to Soviet “red educators”.

The main result of the research is the proposed conceptual scheme for understanding the ideology of Ukrainization, which involves mastering the standards of the Ukrainian language, Ukrainian-language education, an attractive external appearance of a Ukrainian, and Ukrainization as a theme in the literary works of Ukrainian writers. Despite the fact that the main character of the novel, Stepan Radchenko, enters into internal conflict with the author of the novel, as he fails to become an exemplary embodiment of Ukrainization, the author himself – Valerian Pidmohylny – clearly outlines significant aspects of Ukrainization that remain relevant to our time.

Key words: Ukrainization, ideology, critical discourse analysis, Valerian Pidmohylny.

Постановка проблеми. У сучасному українському національно-ідентичному інформаційному просторі прозові та поетичні твори видатного письменника Валер'яна Підмогильного становлять невід'ємну частину культурної спадщини, вивчаються та аналізуються на усіх рівнях освіти та науки [1, 3, 4]. Безсумнівно, глибина та панорамність сприйняття його творів варіюють у різних категорій читачів, проте екзистенційне спрямування поезії та прози Під-

могильного виступає джерелом постійного наукового пошуку, внаслідок чого безперервно відкриваємо нові філософські та поетичні грані митця.

У часі відкритої війни Росії про України витання збереження національної ідентичності крізь призму розуміння витоків і механізмів явища українізації, яка відбувалась в Україні у 20-х роках ХХ століття і виступає однією з домінантних тем роману В. Підмогильного «Місто», залишається як ніколи актуальним, особливо у контексті зв'язку «українізації» та «європеїзації» [7]. Перечитуючи по-новому роман, у цій статті ми робимо спробу довести, що уже на початку диктатури комуністичного режиму українізація виступала елементом протистояння принципам морального зубожіння й так званої рівності, що їх принесла радянська влада на землі українців. Концептуальна спорідненість українізації та європеїзації у той час могла вивести Україну на один рівень з культурою Європи, що, вочевидь, не входило у плани радянських функціонерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У запропонованому дослідженні зроблено спробу застосувати критичний аналіз дискурсу до виявлення та інтерпретації ідеології українізації, змальованої у романі В. Підмогильного «Місто». Перспективи застосування критичного аналізу дискурсу для виявлення мовних індикаторів різноманітних ідеологій, пресупозицій, прихованих значень та ставлень до важливих суспільно-політичних проблем є надзвичайно широкими [2]. Дослідник критичних методів аналізу дискурсу А. Люк зазначає, що «критичний аналіз дискурсу – це нормативний метод аналізу, який демонструє як текст та дискурс працюють у напрямку формування ідеологічних інтересів із подальшими вагомими політичними наслідками» [9, с. 96]. Критичний аналіз дискурсу став потужним інструментом захисту національних інтересів України під час російських гібридних інформаційних атак: У часі військової агресії Росії проти України вітчизняні лінгвісти й філологи зобов'язані проводити такі дослідження і доносити до національної наукової спільноти власні результати, що сприятиме формуванню національно свідомого наукового світогляду українських вчених. [2, с. 107].

Як писав Юрій Шевельов, «Серед свого покоління, Підмогильний вирізнявся особливою нещадністю й тверезістю бачення. Але разом з тим він був людиною свого покоління, і він поділяв з ним гіркий оптимізм його і його тверезе сп'яніння творчістю» [7, с. 90]. Сьогодні дослідники з гіркотою усвідомлюють та вивчають цілеспрямоване знищення у Сандормохи цілого такого покоління українських літераторів і вбачають своїм обов'язком відродження ідей, ідеологій та світоглядних домінант когорти справжніх українських митців, що до нього належали.

Ще на початку літературної дискусії у період 1925–1928 років Валеріан Підмогильний висловлював свою тривогу стосовно появи у літературі, просвіті, мистецтві та інших сферах життя небезпечного типу «ура-комуніста» [6]. На його думку, такий тип особистості швидко розповсюдився серед русифікованого населення українських міст і сіл, орієнтується здебільшого на власні примітивні умовиводи та узагальнення, продовжує «гопаківські традиції», спираючись виключно на примітивність свого мислення [6]. Будучи носієм української ідентичності, письменник надзвичайно критично ставиться до подібних проявів революційної ейфорії, які не мали нічого спільного з інтелектуальним аналізом дійсності.

У романі «Місто» спостерігаємо глибоке усвідомлення та авторське бачення відомого лозунга Миколи Хвильового «Європа чи просвіта?» Хвильовий, ставлячи принципове питання «Європа чи просвіта?», під просвітою розуміє невимогливе масове мистецтво, спрямоване на легке сприйняття найпростішими реципієнтами – пролетаріатом [7].

М.В. Моклиця, аналізуючи контроверсійність сприйняття роману читацькою аудиторією у на початку, і в кінці ХХ століття, вказує на потребу відійти від рефлексії на події змісту і поглянути панорамніше на екзистенційний конфлікт автора і головного героя: «І критики, і літературознавці повторили всі парадокси сприйняття, які провокує роман Підмогильного: з пафосом викрили Радченка, не помічаючи того, що роблять не свою справу, що мусив би викрити

героя твору сам письменник, а читач і критик – іншим способом відтворити позицію автора» [4, с. 190].

У своїй ґрунтовній праці В.О. Мельник неодноразово наголошує на унікальності поєднання раціонального та ірраціонального у творчості В. Підмогильного [3]. Критичне прочитання роману наптовхує на думку, що саме у цьому криється популярність роману серед інтелектуальних читачів, які спроможні розмежувати постаті автора й головного героя та відчуті відмінності у їх інтерпретації ідеології українізації.

Валер'ян Підмогильний майстерно, без прямих вказівок, проте достатньо прямолінійно вказує на те, що представники «пролетарської» та «селянської» творчості, хоча й не завжди свідомо, підтримували імперську ідеологію. Цікаве ідеологічне забарвлення має опис кімнати Левка – бідного столичного студента, готового покласти усе, окрім гарного апетиту, заради опанування наук, знайомого з творчістю видатних українських письменників, проте бездумно прийнявшого комуністичну ідеологію:

Дбайлива рука, затишок і спокій почувались у стрункій лінії портретів на стіні, теж уквітчаних рушниками – Шевченко, Франко і Ленін [5, с. 28].

Безхребетність такого підходу та раціональне прагнення до задоволення базових потреб та пошуку власних ідолів наведена в описі життєвої ідеології Левка – першого жителя великого міста, з яким знайомиться головний герой:

За два роки голодного перебування в місті цілком виробив і оформив основний закон людського існування. З поширеного за революції гасла «Хто не робить, той не їсть» він вивів собі категоричну тезу «Хто не їсть, той не робить» і прикладав її до всякого випадку і нагоди [5, с. 7].

Вочевидь, такі особистості навряд слугували гарним прикладом формування нової української інтелектуальної еліти. Їхній вибір орієнтиру в дихотомія «Просвіта чи Європа» закономірно передбачав «просвіту», що не відкидала перспективу комфортного і ситого життя під час зміни однієї імперської ідеології на іншу.

Мета дослідження. Метою статті є шляхом застосування критичного аналізу сформувані концептуальне розуміння поняття «українізація» як однієї з базових ідеологій роману, а також виявити ключові ознаки українізації за Валер'яном Підмогильним, які є важливими і для збереження української ідентичності у XXI столітті. Актуальність запропонованого дослідження полягає у постійній потребі в часі військової агресії проти Росії проти України кристалізувати та ретельно описати етапи формування української національної ідентичності, які так майстерно описав Валер'ян Підмогильний у своєму романі «Місто» (1928 р.) під назвою «українізація».

Виклад основного матеріалу. Імперські традиції, глибоко вкорінені у свідомості головного героя – Степана Радченка, вони також представлені у його дитячих спогадах про перші книжки і жагу до читання, єдиним джерелом задоволення якої була імперська література:

Ще не вмючи читати, зовсім хлоп'ям, він гортав єдину книгу, що прикрашала божницю дядькової хати – якийсь столітній журнал з безконечними портретами царя, архімандритів і генералів [5, с. 11].

Після такого початку самоосвіти, головний персонаж відчуває глибоке вдоволення і гордість своєю буремною біографією, етапи якої недвозначно засвідчують його відданість ідеалам революції, готовність й надалі займатись «червоною просвітою», не забуваючи при цьому про перспективу суспільного визнання та промоції завдяки активній прорадянській позиції:

Оглянувши свої документи, він теж лишився вдоволений. Все було в порядку. Купкою папірців лежало все його життя за останні п'ять років – повстанство за гетьмана [проти влади гетьмана Павла Скоропадського], боротьба з білими бандами, культурна й професійна робота. Він навіть охоче прочитав децю. Чого тільки не було! Був полон і втеча з-під розстрілу. Були мітинги, агітація, резолюції, боротьба з темрявою і самогоном. І як гарно бачити все це в штампах, печатках, рівних рядках друкарської машинки й незграбних кривульках півнеписемних рук [5, с. 19].

Глибокий інтелектуал з відчутними проєвропейськими орієнтирами й тонким літературним смаком, Валер'ян Підмогильний майстерно подає віхи життя героя, маскуючи за його революційним минулим внутрішню жагу до влади і бажання заслужено інтегруватись у вищі прошарки суспільства на підставі правильно обраної ролі у класовій боротьбі. У цей момент Степан Радченко ще не розуміє, що найефективнішим двигуном його блискавичного суспільного зростання стане не його буремне революційне минуле, а володіння українською мовою та філологічні здібності, які він у майбутньому майстерно розвине і з їх допомогою гармонійно увіллється у дивовижний для тієї епохи феномен українізації.

Критичне прочитання роману «Місто» дало змогу виокремити низку семантичних макропропозицій, що формують смислові лінії та ідеологічне забарвлення твору. Наскрізною семантичною домінантою проходить крізь твір тема формування нової пролетарської інтелектуальної еліти. Автор, майстерно підігруючи радянським просвітницьким цензорам, змальовує відмирання царсько-імперської культури вчителів, які колись належали до еліти, втратили власну важливість після революції, проте продовжують марити поверненням до попереднього життя:

А вчитель був цікавіший. Цей щось мислив і чимось жив... Він [Степан] враз уявив собі долю цього добродія. Учитель був колись господарем великого помешкання, і революція, відтинаючи ордерами кімнату по кімнаті, загнала його разом з недореквізованим й недоспроданим майном у цей куток, що нагадує острів після землетрусу. Вона зруйнувала й гімназію, де він учив буржуйських синків гнобити народ, і кинула, як пацюка, до архіву порпатись у старих паперах. Він живий ще, він ще кричить, але майбутнє його – здихання. Та він і так уже мертвий, як та латина, що тільки дідькові потрібна [5, с. 34].

У наведеному фрагменті Валер'ян Підмогильний не лише тонко насміхається над новими порядками радянської влади, а й демонструє цікаве локально-дискурсивне значення слова «вчитель». Із глибоко прихованою іронією, що подекуди межує з жалем, автор на догоду червоним просвітникам, пише, що саме старий вчитель класичних мов виступає ледь не найбільшим злом, втіленням царської імперії, яке потрібно гнобити й викорінювати. Вживаючи лексеми «буржуйські синки», «пацюк», «здыхання», Підмогильний намагається створити атмосферу класової ненависті, із сумом спостерігаючи за моральною деградацією головного героя, що несвідомо підміняє поняття ненависті до царизму лояльністю до аналогічного імперського світогляду радянської влади.

Місію й ідеологічне спрямування головного героя автор наводить у наступних рядках:

От вони, ці горожани! Все це – старий порох, що треба стерти. І він до цього покликаний [5, с. 34].

Наступною семантичною макропропозицією є відстоювання важливості національної мови, мовної освіти, вивчення іноземних мов та культур. На відміну від першої семантичної домінанти, яка резонувала з радянською цензурою, ця макропропозиція відображає реальне авторське усвідомлення суспільної важливості вивчення мов, й тому потребувала ретельного завуалювання. На початках у тексті роману спостерігаємо неприхований ентузіазм Степана щодо вивчення іноземних мов:

Кожну вільну хвилину вдома віддавав на вивчення іноземних мов, англійської та французької, з яких досі знав тільки потрібну в математиці абетку. Це була найбільша прогалявина його знання, і заповнити її було йому ударним гаслом. В ньому знову прокинулася упертість та посидючість, що їх робота тільки підсилювала, не вичерпуючи. Дні йому минали повні, насичені змістом, жодних сумнівів чи вагань не лишаючи. Хлопець вільно розгортав свої сили, горів ясно, бо такий був: схопивши весла на перегонах, міг знати човна, не спочиваючи, аж поки не вивертав, кінець кінцем, початок [5, с. 94].

Читаючи наведені рядки, важко переоцінити ідеологічне забарвлення фрагменту та його актуальність у теперішній час. Зрозуміло, що наполегливість та ентузіазм, з якими головний герой занурився у вивчення іноземних мов, частково зумовлена тим, що оволодіння іноземними мовами три-

валий час було доступне лише представникам багатой імперської еліти. Саме тому хлопець швидко зрозумів, що для нього це – шлях нагору, до визнання і багатства, яких він так палко прагнув.

Проте найцікавішою для нашого критичного аналізу є саме макропропозиція, яка стосується українізації радянської України та ставлення до української мови у пост-революційному середовищі. Головний герой роману – Степан Радченко – величезними кроками опановуючи різні суспільно важливі науки, несподівано для себе з'ясовує, що до обов'язкового переліку дисциплін належить й різна йому з дитинства українська мова:

Складаючи на добре такі поважні дисципліни, як політекономія та економгеографія, Степан згадав про обов'язковість української мови й вирішив її теж між іншим скласти, її лекції були єдиними, що він не одвідував, і готуватись теж не збирався, дуже підставне припускаючи, що українська мова і є та сама, якою він чудово володіє, навіть оповідання пише, а він сам як раз і є той українець, що для нього мова ця існує і яку скласти, отже, він має всі права, тим більше, що в своїй повстанській кар'єрі перед тим, як викинути червоний стяг, він тримав якийсь час прапор осінніх степів і небес [5, с. 117].

Примітно, що головний герой чітко декларує власну національну ідентичність – «той українець, що для нього мова ця існує». Він її не приховує, не соромиться, ба більше – натякає на участь у повстанському рухові під жовто-блакитними прапорами, що було властиво багатьом культурним діячам того часу.

Сучасному філологу в Україні дуже імponує читати наступні рядки:

Але через рідні пороги теж можна перечепитись, і Степан знітився вже від першого вибуху важкої батареї глухих голосівок і закону ікання, а влучний обстріл із скоропольних речівничових та дієслівних гармат примусив його геть ганебно відступити з палким бажанням за всяку ціну здобути цю несподівану фортецю [5, с. 117].

Критичний аналіз наведеного фрагменту засвідчує, що це був той короткий історичний період на початках радянської влади, коли українцем бути було комфортно, а українська мова була обов'язковою до вивчення у великих містах.

Проте, вже у наступному параграфі простежуємо колоніальний вплив російської мови та мовно-культурного імперіалізму, прихід якого у наступне десятиліття призвів до знищення кращих зразків української ідентичності:

Досі він [Степан] знав самі російські граматичні терміни і з якимось дивним хвилюванням вимовляв їхні українські тотожники, бачачи, що його мову теж уже розкладено на розділи й параграфи, підсумовано її закони й виведено правила. Він заглиблювався в них дедалі з більшим захопленням і насолодою; дрібні, звичайні слова здавались йому глибшими, змістовнішими, коли він розпізнавав їхні складові частини й таємницю їхніх відмін. Він полюбив їх, оцінював їхню роль й перейнявся до них пошаною, мов до значних осіб, що їх, через несвідомість свою, трактував досі за простих [5, с. 117–118].

Попри внутрішню суперечку з головним героєм, у цьому фрагменті Валер'ян Підмогильний декларує бентежне ставлення до української мови, власний глибоко філологічний підхід до її вивчення та ужитку. Разом з автором спостерігаємо за становленням філолога-викладача, який готується до своєї першої лекції перед слухачами курсів вивчення української мови:

До одинадцятої він проглядав підручники й виробляв конспект свого вступного слова, бо хотів почати свій курс не без певної помпи, добре розуміючи, що в кожній справі важить враження від першого удару [5, с. 122].

Пам'ятаючи про європейські преференції самого Валер'яна Підмогильного, його увагу до зовнішнього вигляду, знаходимо відповідне ідеологічне забарвлення процесу українізації, що, на глибоку переконання автора, полягала не лише у володінні українською мовою, а й у умінні викладача достойно виглядати:

Не менше він [Степан] розумів, що з'являється в такій одежі перед аудиторію, що він мусить зачарувати, це однаково, що грати на розладженому роялі, де й найкраща симфо-

нія обернеться в какофонію. Він мусив перетворитись в ім'я поступу українізації – спіймав, отже, достатню підставу, що йому досі бракувала, і, витягнувши свої заощадження, пішов до тієї крамниці, що півроку тому була спинала його, навівши своєю пишнотою стільки ревливих думок [5, с. 122].

Автор повертається до теми стильного зовнішнього вигляду українського інтелігента декілька разів, що засвідчує наскрізність та важливість цієї ідеологічної пресупозиції для нього самого та для процесу українізації загалом. Так, у діалозі із секретарем лекторського бюро простежуємо неабияку увагу до вбрання лекторів-популяризаторів української мови:

І справді, секретар бюро прийняв його [Степана] вельми ласкаво і висловив своє глибоке задоволення з приводу його елегантного вбрання.

– Ви ж розумієте, – сказав він, – що поки українці не навчаться добре одягатися, вони не будуть справжньою нацією. А для цього треба смаку.

– І грошей, – додав Степан.

– У людини зі смаком гроші завжди бувають, – зауважив секретар [5, с. 176–177].

Або ще:

Тай сам він дедалі більше прихилився до одягу, як до художнього оформлення свого тіла [5, с. 199].

У цих разках – ціла філософія життя, відбиток епохи «ревучих двадцятих» (“roaring twenties”), яка панувала у Європі і різко контрастувала із реаліями робітничо-селянської просвіти, що її «совети» намагались нав'язати українцям. Справжній естет, Валер'ян Підмогильний, що сформував свої літературні смаки на кращих зразках європейської та української культури, як ніхто, бачив цей контраст і страждав від можливості відкрито про це заявляти.

Ось як сам Підмогильний, вустами свого героя, описує процес і результат сприйняття шедевр класичної української літератури – повісті Михайла Коцюбинського:

І от якось, укладаючи план своєї найближчої лекції, він почав проглядати “Fata morgana”, вибираючи уривок для пророблення з слухачами. З педагогічною неухважністю перегортаючи сторінки, хлопець непомітно зацікавився й почав польніш спинятись на окремих рядках. Сумовита гармонія образів вабила його, слова, спалахнувши від зрозуміння, розгортали йому безмежну перспективу в таємниці своїх сполучень. І зненацька зайнялись безліччю ворухки світляків, що сунули без краю ліворуч, гаснучи на білих берегах. Він сидів, прикутий до фосфоричних сторінок, яких тонке проміння випалювало йому в схилених грудях болісний слід.

Ніколи ще не читав він так жадібно й не дізнавав такого глибокого з читанням злиття [5, с. 184–185].

Еволюція філологічної майстерності, увага до стилістики художнього твору, естетичне задоволення від літератури – ще одна ідеологічна пресупозиція твору Валер'яна Підмогильного, яка не втрачає актуальності й сьогодні. Досягнувши достатнього рівня філологічної майстерності, Степан Радченко розглядає українізацію як потужну тему для майбутнього роману, а себе – фаховим експертом з українізації:

Або українізація! Скільки драм, комедій, фарсів, анекдотів! І хто знає це краще за нього? Сто чортів, як він міг про це досі не написати! [5, с. 207].

Але цьому задуму не судилося втілитись у життя. Разом із кризою жанру розпочинається й особиста криза і деградація головного героя. У якийсь момент він з гіркотою усвідомлює, що нічим не відрізняється від ненависних йому буржуазних діячів, і вустами поета Вигорського Валер'ян Підмогильний озвучує основну проблему «українізаторів»:

Безхребетний інтелігент, – пробурчав він. – А яке пуття з хребта, коли він дурноверхий? – Потім, підвівшись, додав: – всі ми дрібнобуржуазні, бо мусимо померти. Дайте вічного життя, і ми станемо нові, величні, повноцінні. А поки смертні, ми смішні й нікчемні [5, с. 213].

Очевидна метафоричність цього фрагменту вкотре підкреслює депресивне усвідомлення українських письменників того, що вони, вийшовши з середовища, царської імперії, всту-

пили у гнітючий контекст червоної просвіти, діячі якої, прикриваючись новими ідеологіями, прагнуть отримати ті самі суспільні переваги і владу, які мала буржуазія за російської імперії. Таким чином головний агент українізації – Степан Радченко – так і не спромігся зробити українізацію центральною темою своєї творчості.

Натхнення й завзяття, з яким молодий філолог й письменник Степан Радченко заходився реалізовувати державницьку стратегію українізації, формують одну з ключових макропропозицій твору. Із тексту роману читач поступово складає уявлення про організаційні деталі українізації, у межах якої робітники і службовці після робочого дня були зобов'язані відвідувати курси української мови:

Вони зайшли вдвох до великої кімнати, де відбувались після праці лекції. Службовці сиділи роєм коло зсунутих столів проти чималого шматка лінолеуму, що правив за класну дошку. Поет пішов, познайомивши його зі слухачами, а Степан, коло столу ставши, голосно, певно і захоплено, як соловей уперше співаючи, прочитав лекцію про користь української мови взагалі й зокрема [5, с. 125].

Читаючи ці рядки у другій декаді ХХІ століття розуміємо, як багато часу втрачено, скільки зусиль задля вкорінення української мови витрачено й забуто. Попри внутрішній конфлікт зі своїм героєм, Валер'ян Підмогильний знаходить спосіб уплести в твір ідеологічну доміную важливості вивчення й поширення української мови.

Шліфування філологічної майстерності – складний процес, який, подекуди, дратував героя, який вже частково звик до безперешкодного просування на гору слави:

Мовні знання обернулись йому в безпосереднього ворога. Розум його, обтяжений набутком читання, стилями майстрів і підвищеними вимогами до фрази, раз у раз гальмував вільний лет його натхнення. Вигостре на літературних шедеврах художнє чуття викривало йому безперестань огріхи композиції, і він двічі мусив перебудувати план, відкидаючи обмислене і додаючи зовсім непередбачене. І, скінчивши, відчув злісне задоволення, як вершник, об'їздивши коня, що не раз скидав його додолу [5, с. 148].

Відчутно, що у цих рядках автор описує власний досвід опанування мистецтва слова, вочевидь обираючи європейський підхід до якості праці письменника, що протиставлений червоній радянській просвіті, для якої найважливішим було ідеологічне підґрунтя, а будь-яка форма оспівування імперії вважалась прийнятною.

Отже, провівши критичний аналіз семантичних макропропозицій та ідеологій роману Валер'яна Підмогильного «Місто», пропонуємо наступну концептуальну схему поняття українізації, як її бачить автор (Рис. 1).

Висновки. Занепад ідеї головного героя роману «Місто» присвятити свій найважливіший авторський твір питанням українізації, підтверджує думку про те, що провідною літературною течією, яка претендувала те, щоб стати державотвірною в середині 1920-х, стала саме «червона просвіта» (за визначенням Миколи Хвильового), де не було місця висвітленню української ідентичності. Визначення цієї тенденції є дуже точним, оскільки воно вказує на спроби «неопросвічених» стати визначальними в керівництві державною політикою. В. Підмогильний зробив спробу визначити основною тенденцією української літератури розвиток інтелектуальної, філософсько-психологічної прози, яка б базувалась на традиціях Івана Франка, Михайла Коцюбинського та Ольги Кобилянської. Поєднання національного українського змісту з європейською формою стали для письменника стимулом для досліджень. Інтеграція української ідентичності у сукупність народів Європи є визначальним напрямком усіх сучасних наукових досліджень в Україні. Після перемоги над Росією питання «Європа чи просвіта?» вже ніколи не стоятиме на порядку денному українців. Саме у цьому вбачаємо перспективи подальших філологічних розвідок в Україні, оскільки українська мова і культура у ХХІ столітті отримали належне місце серед мов та культур Європейського Союзу, як про це мріяв Валер'ян Підмогильний.

Рис. 1. Концептуальна схема поняття «українізація» за В. Підмогильним

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеева В. Битва за культурний суверенітет. Український тиждень. 8 листопада 2020 р. URL : <https://tyzhden.ua/bytva-za-kulturnyj-suverenitet> (дата звернення: 01.02. 2024).
2. Біскуб І.П. Критичний аналіз дискурсу Н. Чомського у часі війни росії проти України. *Лінгвістичні студії*. Випуск 45. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 105–115. DOI: 10.31558/1815-3070.2023.45.10
3. Мельник В. О. Суворий аналітик доби: Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1994. 320 с.
4. Моклиця М. Проблеми рецепції Підмогильного у ХХ столітті. *Studia methodologica*. Вип. 19. Теорія літератури. Компаративістика. Україністика : зб. наук. праць з нагоди 70-річчя проф. Р. Гром'яка. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. С. 189–200.
5. Підмогильний В. Місто. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020, 320 с.
6. Підмогильний Валер'ян Петрович. Біографія. Бібліотека української літератури. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1655> (дата звернення: 01.02. 2024).
7. Шерех (Шевельов) Ю. Людина і люди («Місто» Валер'яна Підмогильного). Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Харків : Фоліо, 1998. Т. 1. С. 90.
8. 36 зі 120: парадокси Валер'яна Підмогильного. URL : <https://localhistory.org.ua/texts/statti/36-zi-120-paradoksi-valeriana-pidmogilnogo/> (дата звернення: 01.02. 2024).
9. Luke A. Beyond science and ideology critique: Developments in critical discourse analysis. *Annual Review of Applied Linguistics* 22(1), 2002, P. 96–110.

УДК 821.161.2.09-Осьмачка(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-4>**ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА – ОЛЕНА ВІТЕР:
БІОГРАФІЧНА ТА ПСИХОАВТОБІОГРАФІЧНА ІСТОРІЯ****TODOS OSMACHKA – OLENA VITER:
A BIOGRAPHICAL AND PSYCHOAUTOBIOGRAPHICAL STORY****Бойко В. В.,***orcid.org/0009-0009-6340-2350**аспірантка кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка*

Особистість письменника – основна категорія психопоетики, яка сприяє осмисленню психосвіту автора, тобто його буття та художньої творчості. Поняття психосвіт корелює із поняттям мегатексту як джерельної бази дослідження: мемуарами в найширшому розумінні та художніми творами.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених аналізу біографії та психобіографії Тодося Осьмачки, про епізод зустрічі письменника з ігуменею Якторівського жіночого монастиря Оленою Вітер відомо небагато. Ґрунтовне дослідження цієї ситуації дає змогу простежити вияви захисних механізмів психіки письменника та розкрити окремі смисли художнього.

У процесі аналізу з'ясовано, що під час несподіваного знайомства зі «святою особою» у поведінці письменника простежуються захисні механізми витіснення неприємних почуттів та емоцій у підсвідоме та регресії – повернення до інфантильних особистісних реакцій з метою зменшити тривогу. Виокремлюємо також захисний механізм проєкції, адже письменник не тільки переносить на ігуменю власне почуття вищості, а й витіснені інтимні бажання. Підтвердження цих міркувань знаходимо в психобіографічній повісті «Старший боярин», написання якої автор завершив через два роки після зустрічі з Оленою Вітер. За З. Фройдом, перетворення сексуальної енергії на духовно-творчу є виявом захисного механізму сублімації.

На основі дослідження знайомства Тодося Осьмачки із сестрою Йосифою було з'ясовано, що в психосвіті митця простежуються чотири із десяти виокремлених у психоаналізі (З. Фройд, А. Фройд) захисних механізмів психіки. Це ще раз демонструє складність психосвіту письменника і дає змогу розшифрувати творчі інтенції автора.

Ключові слова: психопоетика, захисні механізми психіки, психобіографічна повість «Старший боярин», Тодось Осьмачка, Олена Вітер.

The personality of the writer is the main category of psychopoetics, which contributes to the understanding of the psychoworld of the author, that is, his existence and artistic creativity. The concept of psychoworld correlates with the concept of megatext as a source base for research: memoirs in the broadest sense and works of art.

Despite the considerable number of works devoted to the analytical biography and psychobiography of Todos Osmachka, not much is known about the episode of the writer's meeting with the abbess of the Yaktorivsk Convent Olena Viter. Fundamental research of this situation makes it possible to trace the manifestations of the protective mechanisms of the writer's psyche and to reveal individual artistic meanings.

In the process of analysis, it was found that during the unexpected meeting with the «saint person», the writer's behavior shows protective mechanisms of repression unpleasant feelings and emotions into the subconscious and regression – a return to infantile personal reactions in order to reduce anxiety. We also single out the protective mechanism of projection, because the writer not only transfers his own sense of superiority to the abbess, but also repressed intimate desires. We find confirmation of these considerations in the psychoautobiographical story «Senior boyar», which the author completed two years after meeting Olena Viter. According to S. Freud, the transformation of sexual energy into spiritual and creative energy is a manifestation of the protective mechanism of sublimation.

On the basis of the study of Todos Osmachka's acquaintance with mother Yosifa, it was found that four of the ten protective mechanisms of the psyche identified in psychoanalysis (S. Freud, A. Freud) can be traced in the artist's psychoworld. This once again demonstrates the complexity of the writer's psyche and makes it possible to decipher the author's creative intentions.

Key words: psychopoetics, protective mechanisms of the psyche, psychoautobiographical story «Senior boyar», Todos Osmachka, Olena Viter.

Постановка проблеми. Усебічне психопоетикальне дослідження творчості письменника передбачає осягнення його особистості – надзвичайно складного психофізіологічного утворення [5, с. 19]. Занурення в аналіз особистості митця сприяє осмисленню такого широкого поняття психопоетики, як «психосвіт» – ланки «єднання між естетичним, художнім світом і власне людиною як визначальним єством буття, сутністю, без якої неможливе мистецтво і реакція на нього, призмою, у якій заломлюється космос» [6, с. 176].

Тодось Осьмачка – один із представників епохи модернізму, який викликає дослідницький інтерес у площині психопоетики. М. Слабошпицький пише, що письменник – «загадка і легенда української літератури, над якою з глибоким подивом замислиться кожен, хто дізнався про неймовірно складне життя цієї людини» [11]. Одним із малодосліджених фрагментів у біографії Тодося Осьмачки є знайомство із Оленою Вітер (сестрою Йосифою). На нашу думку, враження від цього епізоду митець художньо трансформував у психоавтобіографічній повісті «Старший боярин», яка розкриває одну з іпостасей письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри інтерес до біографії та творчості Тодося Осьмачки говорити про вичерпаність наукових розвідок не доводиться. Мегатекст письменника цілком може стати джерелом дослідження його психосвіту. Мемуарами, які корелюють з нашим дослідженням, є спогади М. Кейван «У самотній мандрівці до вічності» [3], В. Коваленко «У пошуках «справжньої України» [4], М. Скорського «Тодось Осьмачка: життя і творчість» [10], у яких знаходимо підтвердження про невигаданість знайомства. Зауважимо, що окремі факти із життя митця, збережені в мемуарах, можуть мати суттєві відмінності. Вважаємо, що це пов'язано з особливостями психіки письменника.

Усебічному осмисленню згаданого епізоду також сприяють праці Н. Зборовської «Код української літератури» [2], О. Мірошник «Психобіографія Тодося Осьмачки і проблема творчості» [7], роботи М. Слабошпицького «Тодось Осьмачка: літературний профіль» [11], «Поет із пекла (Тодось Осьмачка)» [12] та біографічна розвідка Софії Наумович «Останні роки Львова» [8; 9] (пізніше авторка під власним прізвищем О. Вітошинська видала повість-хроніку «Непереможний Лев»).

Метою нашої наукової розвідки є психопоетикальний аналіз стосунків Тодося Осьмачки із Оленою Вітер (сестрою Йосифою) та їхня художня реалізація у психоавтобіографічній повісті «Старший боярин».

Виклад основного матеріалу дослідження. У мемуарах знаходимо незначну кількість спогадів про особисте життя Тодося Осьмачки воєнного періоду. М. Скорський згадує, що з 1942 року письменник перебував у Львові. Автор зазначає, що після отримання літературної премії та гонорару за збірку «Сучасникам» митець «при сприянні допомогового комітету десь у кінці квітня чи на початку травня 1942 року одержав путівку до пансіонату «Партія» у Криниці (нині – Республіка Польща – В. Бойко). Це була розкішна вілла, що колись належала польському співакові Яну Кепурі. Тепер тут відпочивали німецькі офіцери, високопоставлені окупаційні чиновники» [10, с. 90].

М. Слабошпицький зауважує про складність шляху, який подолав митець, щоб дістатися до міста Лева: «Можна тільки собі ту подорож через охоплену війною землею, уявити всі небезпеки, що підстерігали дивного, недовірливого до людей мандрівця, який, очевидно, намагався йти полями й лісами, оминаючи міста й села» [11, с. 21]. Окремої уваги заслуговує думка дослідника, що «сам Осьмачка не любив згадувати про те й дуже підозріло ставився до будь-яких розпитувань про його перехід до Львова, припиняв усі розмови на цю тему, записавши їх до розряду заборонених» [11, с. 21].

Санаторій у Криниці став місцем знайомства Тодося Осьмачки з ігуменею Якторівського жіночого монастиря, мирське ім'я якої «Олена, а прізвище Вітер (так її записали в тюремному реєстрі)» [11, с. 32]. З досліджень дізнаємось, що за три роки до знайомства з письменником Олена Вітер була заарештована НКВС за співпрацю із Андреем Шептицьким, який буцімто

очолював «велику терористичну організацію, а в монастирях Львова ним організовані криївки ОУН» [11, с. 32]. Сестра Йосифа опинилася в монастирі Отців Місіонерів, який енкаведисти перетворили на тюрму. М. Слабошпицький розлого описує катування, якого постійного зазнавала Олена Вітер: «Після допиту у камеру кинули непритомне тіло. Мати Йосифа спливала кров'ю. Це був тільки початок. Ігуменю щоденно тягли з камери й приносили назад на ношах побиту й закривавлену. Її пекли вогнем, обливали бензином і погрожували спалити, як Жанну д'Арк. Вона зазначала наруги й збезчещення...» [11, с. 32]. Матері-ігумені вдалося залишитися живою тільки завдяки тому, що після приходу німців у Львів «в'язням з вулиці Замарстинівської пощастило – їх не встигли розстріляти, як це робили майже в усіх тюрмах» [11, с. 33]. Опісля такої наруги митрополит Андрей Шептицький, який завжди опікувався сестрою Йосифою, «вислав її до Криниці лікуватися. Отак вона і прибула до «Партії» [11, с. 33].

У повісті-хроніці «Останні дні Львова» Софія Наумович художньо осмислює атмосферу міста, у якому, попри німецьку окупацію, вирувало життя. У їдальні, як пише дослідниця, українське товариство займало в кутку окремих стіл «звідки могло розглядати всіх мешканців пансіону» [8, с. 1505]. До кола української інтелігенції, яка вже почала спілкуватися з монахиною, яка щойно прибула до санаторію, приєднався Тодось Осьмачка. Знаного та шанованого українського письменника одразу познайомили із сусідкою (за іронією долі господаря пансіонату розмістила сестру Йосифу біля кімнати Тодося Осьмачки).

Зауважимо, що митець не знав минулого ігумені, однак уже під час першої зустрічі ставився до жінки з неймовірною повагою, як до особливої людини. У художньому варіанті діалогу, описаному Софією Наумович, простежуємо, як письменник возвеличує незнайому жінку, оспівує її красу: «Оце вперше в житті стрічаюся отак віч-на-віч із черницею, та ще й з українкою, та ще й молодую і красивою. А де ж це такі квіти виростають? Мабуть, у Галичині, бо в нашій Україні всі квіти позривали, а наш чорнозем будяками і хоптою засіяли. Знищили й спустошили нашу Україну» [8, с. 1506] (Курсив наш – В. Бойко).

Підтвердженням міркування про захоплення красою монахині слугує й опис зовнішності головної героїні психоавтобіографічної повісті «Старший боярин» Варки Діяковської, яку, на нашу думку, автор наділяє рисами Олени Вітер, проєктуючи власне ставлення до жінки через образ головного героя Гордія Лундика: «І він вже тепер побачив її всю, одягнену в чорну шовкову сукню з рукавами по лікті, і на високих дівочих грудях знов червону квітку, тільки вже троянду. А з прегарної її голови злягала на спину і довга, і темна, і густа коса, підв'язана на потилиці білою стрічкою» [13, с. 36].

Вважаємо, що повість «Старший боярин» є психоавтобіографічною, адже в ній у художньо зображених стосунках головних героїв Гордія Лундика та Варки Діяковської потенційно прочитуються стосунки Тодося Осьмачки з Оленою Вітер. Доказом вірогідності близькості реального життєвого епізоду до психосвіту митця є збіг із датою завершення повісті та подіями, які відбулись. На думку М. Слабошпицького невідомо, коли митець почав повість, «але відомо звідси, що завершував (а можливо й написав усю) в Криниці» [11, с. 41]. Цієї ж думки дотримується й М. Скорський, який вважає, що «не полишаючи «Поета» (психоавтобіографічна поема Тодося Осьмачки – В. Бойко), Т. Осьмачка інтенсивно працював над повістю «Старший боярин», завершивши її під час відпочинку в Криниці. На конкурсі Українського видавництва в березні 1944 року рукопис дістав найвищу нагороду» [10, с. 92].

Дослідники вважають, що саме Олена Вітер залишила в душі митця «слід набагато глибший, аніж усі ті (разом узяті), до кого часто в доволі комічних обставинах залицявся поет» [11, с. 37]. Сестра Йосифа викликала в Тодося Осьмачки набагато глибші почуття, ті, які, ймовірно, були витіснені психікою письменника в підсвідоме. Як зазначає М. Слабошпицький: «Здається, на той час він цілковито відвик від жіночого товариства – настільки нам відомо, жінок давно не було в його тяжких, самотніх днях, власне, відтоді, відколи ступив на територію психлікарні...» [11, с. 33] (Курсив наш – В. Бойко).

У психоаналізі витіснення є одним із захисних механізмів психіки, за допомогою якого «Я» (Его) людини протистоїть як загрозам зовнішнього світу, так й інстинктивним бажанням «Воно» (ІД) та моральним вимогам «Над-Я» (Суперего). Продовжуючи вчення свого батька, А. Фройд зосередилась на дослідженні феномену психоструктури особистості та класифікувала 10 методів захисту психіки. У науковій розвідки «Его та захисні механізми» науковиця виокремлює такі: регресію (regression), витіснення (repression), формування реакції (reaction formation), ізоляцію (isolation), скасування/заперечення (undoing), проєкцію (projection), інтроєкцію (introjection), боротьбу «Я» із самим собою (turning against the self), перетворення (reversal) та сублимацію (sublimation), зауважуючи, що вона «стосується більше вивчення нормального, ніж до неврозу» [15, с. 44]. Дослідниця підкреслює, що всі захисні механізми, окрім сублимації, «блокують безпосереднє вираження інстинктів. Хоча кожен із механізмів може бути і виявляти себе в здорових людей, сама їхня присутність є індикатором можливого неврозу» [15, с. 44].

На нашу думку, знайомство Тодося Осьмачки з Оленою Вітер стало для митця неординарною подією, яка проявила особливості його психоструктури. У варіанті діалогу, описаному Софією Наумович, можемо простежити захисний механізм регресії – повернення до інфантильних особистісних реакцій з метою зменшити тривогу. Тодось Осьмачка несподівано, ймовірно, для самого себе, незважаючи на умовності, по-приятельськи пропонує черниці випити за зустріч: «І раптом така зустріч, що без чарки й не розбереш <<...>> Ну, тоді «Пиймо друзі, грай музика, нам вже все одно...». *На здоров'я, сестро!..*» [8, с. 1506] (Курсив наш – В. Бойко). Сестра Йосифа ввічливо відмовляє митцеві. На думку, Софії Наумович, після цього автор оговтується, просить вибачення та пояснює свою поведінку, тим, що забув про чин жінки: «А я й забув. Вибачайте! Але ж бо ви й *хороша*, нівроку! Куди ж вам до монастиря? Та я нічого... нічого. Вибачте. Я, бачите, одвик, та й узагалі не навчився розмовляти як слід *із святими особами*» [8, с. 1506-1507] (Курсив наш – В. Бойко).

Припускаємо, що в проілюстрованій поведінці митця простежуємо захисний механізм проєкції, адже Тодось Осьмачка переносить власне відчуття переваги [1] на зовнішній об'єкт, а саме на ігумену.

Після короткого діалогу з Тодосем Осьмачкою Олена Вітер прощається та залишає товариство. Однак притлумлене бажання чоловіка виявляється в його подальших діях. Тодось Осьмачка, на думку Софії Наумович, зізнається оточенню української інтелігенції, що має щирі почуття до монахині: «Та й справді залюбитися можна! До біса ж гарна: чорнява, смаглява, з ямочками на щічках...» [8, с. 1507]. Не зупиняє чоловіка й відмова: «Ось я піду й заграю їй серенаду, бо вийти у парк вона не хотіла» [8, с. 1507]. Вважаємо, що в цій поведінці простежується захисний механізм регресії (за А. Фройд).

Описуючи варіант розмови митрополита Андрея Шептицького та сестри Йосифи, Софія Наумович припускає, що на момент знайомства Олена Вітер не знала, що Тодось Осьмачка був уже знаним українським письменником, не раз заарештованим радянською владою, перебував у психіатричній лікарні та симулював божевілля. Дізнавшись про це від митрополита, ігуменя висловлює щире здивування: «Прошу Ексцеленції тільки подумати: зразу ж першого дня, довідавшись, що я з Києва... *почав мене компліментувати... наче світську даму... незважаючи на рясу...*» [9, с. 99] (Курсив наш – В. Бойко). Софія Наумович устами митрополита пояснює поведінку письменника тим, що «в нього широка душа степового українця: що на серці, те й на язиці!» [9, с. 99]. Художня варіація діалогу підтверджує наше міркування про прояви захисних механізмів регресії та проєкції, адже «що на серці, те й на язиці» – означає вербалізацію підсвідомих інтенцій психіки митця.

Варто звернути увагу на розбіжності в спогадах Софії Наумович та лікарки Тодося Осьмачки М. Кейван, з якою автор познайомився вже за часів еміграції. Мемуаристка згадує, про поезію «Молитва», яка була написана «з думкою про монахиню, в яку поет закохався, перебуваючи

в Західній Україні, мабуть, у Криниці» [3, с. 41–42]. За спогадами М. Кейван, монахиня була василіанкою, «середнього віку (на думку Тодося, їй було 38 років). Вона вчителювала в гімназії і знала добре світову літературу. Чомусь поет переговорював з нею у справі видання своїх творів, мабуть, ішлося про «Старшого боярина», зрештою докладно не пригадую. У кожному разі вона захопилася творчістю Осьмачки і, на його думку, ним самим (*а може, це тільки в його уяві?*)» [3, с. 41–42] (Курсив наш – В. Бойко). Припущення мемуаристи про те, що ставлення сестри Йосифи у сприйнятті Тодося Степановича могло відрізнятись від реальності підтверджує вияви в психіці митця захисного механізму проєкції як перенесення власних думок, мотивів та бажань письменника про визнання його творчості, захоплення нею на Олену Вітер.

М. Слабошпицький аналізуючи дві версії криницького епізоду, припускає, «можливо, справді мати Йосифа була втаємничена в Осьмаччині літературні задуми і клопоти, можливо справді глибоко переймалася ними. Хочеться думати, що й він сам з його драматичною долею не міг не викликати в неї щирого співчуття» [11, с. 39].

Аналізуючи повість «Старший боярин», Н. Зборовська пише, що в біографії митця є «кохання до черниці, яке символізує несвідоме бажання відвоювати жінку в аскетичного Бога» [2, с. 39]. Художня трансформація прихованих сексуальних поривів є проявом захисного механізму сублімації. За З. Фройдом, цей психічний процес полягає в тому, що «сексуальний потяг полишає свою первісну мету, до якої його спрямовували частковий потяг або інстинкт продовження роду, і обирає іншу мету, генетично хоч і пов'язану з першою, але саму по собі вже не сексуальну – її годиться називати соціальною» [14, с. 349].

Перетворення бажання «відвоювати черницю в аскетичного Бога» у художній творчості зустрічаємо в описі інтимної сцени між Варкою та Гордієм, яка відбувається в келії монастиря: «А далі, ніби вагаючися, похитнувся наперед і обняв дівочий стан руками. І, притиснувши його до свого живота, впав з нею на ліжку. А потім, так, як (сонна дитина шукає в матері цицьки, він обличчям знайшов пазуху в рясі і крізь тоненьку сорочку влип губами у персо» [13, с. 85]. У повісті, на відміну від власного реального життя, автор зреалізував бажаний сценарій розвитку подій, адже Гордій чує не відмову, а взаємне бажання: «Дівчина, поки стямилася від несподіванки, відчула, як пливла до серця і повільно заливала розум гаряча хвиля жадання собі отого парубоцького, про яке дівчата не говорять, а коли думають про його, то червоніють. Відчула, що зажадала його за життя, за сором, за ганьбу. І злякалася» [13, с. 85].

У тлумаченні психічного процесу сублімації З. Фройд виокремлює феномен мистецтва як зворотнього шляху від фантазії в реальність. На думку психоаналітика, на митця «тиснуть надміру могутні інстинктивні потреби, він прагне честі, влади, багатства, слави й жіночого кохання, проте йому бракує засобів досягти цих усіх насолод. Тому, як і буди-хто незадоволений, він відвертається від дійсності й переносить усі свої інтереси, а також своє лібідо на вибудову тих бажань у світі власної фантазії, звідки дорога може доправити й до неврозу» [14, с. 380].

Підтвердженням цього міркування є ліричний відступ у повісті «Старший боярин», у якому автор описує священні українські садиби, з яких «чув дівочі голоси, що збуджували в моїм дитячій естві ті почуття, з якими я, вже вирішивши, ішов у життя, неначе дурний багач з золотими грішми на базар. Але який, походивши по ньому і *не знайшовши того краму*, що хотів купити, повертається в оселю своєї *самоти* з певністю, що вже й не знайде бажаного в житті. І весь його *капітал* буде жити з ним *невитрачений* і додаватиме гіркоти і так гіркому буттю на землі» [13, с. 60] (Курсив наш – В. Бойко). Для Тодося Осьмачки особливо важливо було зберегти свій капітал, те, що в душі, тому свої почуття він трансформує в стосунки Гордія та Варки, у яких ми простежуємо нереалізовані бажання самого митця в стосунках з Оленою Вітер.

У повісті «Старший боярин», на думку Н. Зборовської, автор також фіксує в «усій оголеній символізації» український чоловічий спосіб вибору любовного об'єкта, який полягає в бажанні «рятувати кохану жінку» [2, с. 362]. О. Мірошник дотримується думки Н. Зборовської, допо-

внюючи, що: «Йосифа – мати ігуменя, за всіх страждала; зазнала кривди від світу чоловіків (сексуальна наруга над святою жінкою); Осьмачка – заступник світової жіночності» [7, с. 42].

Бажання врятувати кохану жінку письменник художньо трансформує в описі зустрічі головних героїв у монастирі. Варка оговтується та долає сексуальне бажання, тому відмовляє Гордієві: «Через те ідіть собі за цю високу ограду на свої стежки бурхливого світу, а мене *облиште по цей бік неї*, між стриженою акацією на куценькій стежці, яка веде із келії в церкву, а з церкви в келію. І я щодня молитимуся за свою, за вашу і за батькову душу. Прощайте» [13, с. 85] (Курсив наш – В. Бойко). Однак після глибоких роздумів дівчина обирає кохання, адже від служіння Богові вона може стати «такою, як ікона, твердою та холодною і поточеною червоточиною. Страшнішою, ніж трухляві дошки, не вжиті на домовину і складені десь у монастирському льоху» [13, с. 86]. До того ж Варка виявляє жертвність до свого коханого чоловіка: «Зроблю тебе учителем, аби ти служив Україні. А я буду догоджати тобі, моєму коханому і моєму на цілий світ єдиному панові» [13, с. 86–87].

У розв'язці автор зображує символічну картину надії на щастя, у якій сонце перемагає хмару: «Я не знаю і не хочу догадуватися, як примирив Гордій свої пригоди з чутливим серцем своєї молоденької дружини, але знаю, що тоді, коли вони квапилися в далеку путь, велика хмара підійшла була під сонце і що сонце, прорвавши її в трьох місцях, випиралося трьома блискучими стовпами проміння у Рохмистрівські поля» [13, с. 94].

Зауважимо, що тільки в повісті «Старший боярин» Тодось Осьмачка втілює надії на щасливе майбутнє. Незважаючи на те, що в повісті «теж інколи подекуди промайне грозивий колорит, гостре тривожне передчуття, однак у ній справді багато лагідного підсоння, спокійного вітру і нерозтривожених людських подихів. Там ще є не зірвана зі свого духовного кореня патріархальна Україна з її тихим селянським раєм» [11, с. 41].

Вважаємо, що письменник не тільки проєктує на ігумену власне почуття вищості, а й переносить на неї витіснене бажання родинного затишку і тепла, і навіть ширше – України та її щасливого вільного майбутнього. У мемуарах часто натрапляємо на думки сучасників письменника про його самотність та бажання зустріти споріднену душу.

Згадуючи про часи перебування митця у Львові, мемуаристка В. Коваленко пише, що «другою постійною турботою Осьмачки в таборах «Ді-Пі» були його подружні пляни. Він щиро *бажав покінчити зі своєю самотністю та завжди мріяв про одруження*. Та я певна, що коли б ця солодка мрія стала дійсністю, то дійсність була б дуже гіркою. До подружнього життя поет ніяк не надавався! Усе ж таки про його сватання можна писати цілу книгу. Розчарувань мав він багато» [4, с. 51] (Курсив наш – В. Бойко). Трагізм особистого життя Тодося Осьмачки найглибше відображено в думках М. Кейван: «до сьогодні бринять у моїх вухах ці вірші, рецитовані автором. У його голосі було стільки *щирої та пристрасної туги за любов'ю*, що мені аж лячно стало, бо в мене від початку нашого знайомства не було сумніву, що його єдиною судженою може бути самота» [3, с. 41] (Курсив наш – В. Бойко). На думку М. Слабошпицького після всіх життєвих перипетій у душі Тодося Осьмачки «була лиш *туга за тією єдиною, яка несподівано зустріньється йому і відігріє скрижанілу від тривог і страждань душу*» [11, с. 33].

Висновки. Повноформатний аналіз психосвіту Тодося Осьмачки неможливий без осмислення особливостей особистого життя та його трансформації у художній творчості. У мемуарних джерелах знаходимо незначну кількість спогадів про перебування митця в санаторії у Криницькій та знайомство з Оленою Вітер (сестрою Йосифою), якою опікувався Андрей Шептицький.

Поведінка Тодося Осьмачки з ігуменею візуалізує такі психологічні механізми захисту, як витіснення, регресію та проєкцію. Вважаємо, що нереалізоване бажання письменника знайти споріднену душу та побудувати сім'ю, які були втілені в психоавтобіографічній повісті «Старший боярин», є проявом захисного механізму сублімації. За психоаналітичним тлумаченням, це психічний процес трансформації сексуальної енергії на духовно-творчу.

Із 10 захисних механізмів психіки, визначених у психоаналізі (З. Фройд, А. Фройд), аналізований біографічний епізод демонструє вияв третини механізмів у психосвіті Тодося Осьмачки. Цей факт не тільки дає змогу розшифрувати творчі здобутки письменника, що є завданням психопоетики, а й зумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень психосвіту митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В. В., Михида С. П. Комплекс меншовартості/переваги у психосвіті Тодося Осьмачки. *Нова філологія*. Випуск 91, 2023. С. 5–11.
2. Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
3. Кейван М. У самотній мандрівці до вічності. *Живий Осьмачка : спогади* / упоряд. С. Козак. Детройт : «Українські вісті», 1998. С. 35–85.
4. Коваленко Л. У пошуках «справжньої України». *Живий Осьмачка : спогади* / упоряд. С. Козак. Детройт : «Українські вісті», 1998. С. 13–33.
5. Михида С. П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : «Поліграф–Терція», 2012. 362 с.
6. Михида С. П. Психохронотоп межі болю. *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія»*, 2023. № 1(7) 2023. С. 173–186.
7. Мірошник О. Психобіографія Тодося Осьмачки і проблема творчості. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 2019 1(12). С. 30–45.
8. Наумович С. Останні роки Львова. *Визвольний шлях*. №12 (465). Грудень 1986. Випуск 39. С. 1505–1517.
9. Наумович С. Останні роки Львова. *Визвольний шлях*. №1 (466). Січень 1987. Випуск 40. С. 98–109.
10. Скорський М. Тодось Осьмачка: життя і творчість. Київ : Український Центр духовної культури, 1999. 224 с.
11. Слабошпицький М. Ф. Тодось Осьмачка; Никифор Дровняк із Криниці : Літературний профіль / ред. Т. Качалова. Київ : Видвництво «Рада», 1995. 142 с.
12. Слабошпицький М. Ф. Поет із пекла (Тодось Осьмачка) : роман-біографія. Вид 3-є. Київ : Ярославів вал, 2011. 368 с.
13. Старший боярин / Тодось Осьмачка, Валер'ян Підмогильний, Григорій Косинка. Харків : Фоліо, 2013. 424 с.
14. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Основи, 1998. 709 с.
15. Freud A. The Ego and the Mechanisms of Defense. London. Karnac books, 1993. 203 p.

УДК 811.111'255.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-5>

МЕТОДОЛОГІЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ДІАХРОННОЇ МНОЖИННОСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ ТРАГЕДІЙ В. ШЕКСПІРА

THE METHODOLOGY OF DISCOURSE ANALYSIS IN THE STUDY OF THE MULTICULTURAL SPACE OF THE DIACHRONIC PLURALITY OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE'S TRAGEDIES

Бойко Я. В.,

orcid.org/0000-0002-0074-5665

Researcher ID: ABE-3016-2021

Scopus-Author ID: 57214227984

*доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу,
Київський національний університет технологій та дизайну*

У запропонованій розвідці обґрунтовано специфіку застосування власної методології дискурс-аналізу у дослідженні полікультурного простору діахронної множинності українських ретрансляцій XIX–XXI ст. трагедій В. Шекспіра, яка відрізняється від методологічних засад аналізу макро- і мікроструктури дискурсу, запропонованих Т. А. ван Дейком. Методологія дискурс-аналізу передбачає застосування методів лінгвокультурології та літературознавства. Лінгвокультурологічний аналіз діахронних українських ретрансляцій творів В. Шекспіра передбачає застосування культурно-історичного методу для розгляду культурних явищ часів В. Шекспіра та перекладачів його творчості в контексті відповідних історичних епох і зіставно-лінгвокультурологічного методу для дослідження, яким чином у ретрансляціях віддзеркалюються різні історичні умови, що мали вплив на індивідуальність автора та перекладачів. Літературознавчий аналіз залучає методи історичного літературознавства та компаративістики: біографічний, герменевтичний, інтерпретаційно-текстовий, компаративний. Застосування біографічного методу уможливило розгляд життєвого та творчого шляху В. Шекспіра та перекладачів його творчості, що дозволило проаналізувати особливості світогляду автора та перекладачів як неповторних творчих особистостей. Герменевтичний і інтерпретаційно-текстовий методи застосовано для інтерпретації творів В. Шекспіра та їх українських ретрансляцій із метою визначення індивідуального стилю автора та перекладачів як фактору множинності інтерпретацій часово віддалених першотворів. Компаративний метод прослідковує історичну еволюцію художніх форм і культурних контекстів, в яких створено першотвори та їх українські ретрансляції.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, методи лінгвокультурології, методи історії літератури, методи компаративістики.

The proposed investigation substantiates the specifics of the application of the own methodology of discourse analysis in the study of the multicultural space of the diachronic plurality of Ukrainian retranslations of W. Shakespeare's tragedies in the 19th–21st centuries, which differs from the methodological principles of the analysis of the macro- and microstructure of the discourse, proposed by T. A. van Dijk. The methodology of discourse analysis involves the use of methods of linguistic and cultural studies and literary studies. Linguistic-cultural analysis of diachronic Ukrainian retranslations of W. Shakespeare's works involves the use of a cultural-historical method for examining cultural phenomena of W. Shakespeare's time and the translators of his works in the context of relevant historical eras, and a comparative-linguistic-cultural method for studying how retranslations reflect different historical conditions, which had an impact on the author's and translators' individualities. Literary analysis involves the methods of historical literary studies and comparative studies, such as: biographical, hermeneutic, interpretive-textual, and comparative. The application of the biographical method made it possible to examine the life and creative path of W. Shakespeare and the translators of his works, which allowed analyzing the peculiarities of the worldview of the author and translators as unique creative personalities. Hermeneutic and interpretive-textual methods are used to interpret the works of W. Shakespeare and their Ukrainian retranslations with the aim of determining the individual style of the author and translators as a factor in the plurality of interpretations of

chronologically distant original works. The comparative method traces the historical evolution of artistic forms and cultural contexts in which original works and their Ukrainian retranslations were created.

Key words: discourse, discourse analysis, methods of linguistic and cultural studies, methods of literary history, methods of comparative studies.

Актуальність проблеми. Основою інтерпретації художнього твору, особливо віддаленого у часі, є розуміння його естетичної цінності та національно-культурної специфіки, що стає можливим лише за умови знання задуму автора, його оцінної позиції, моральних, політичних, естетичних та етичних настанов, фактів його біографії, а також емоційних, оцінних, етичних та естетичних настанов реципієнта, які він (реципієнт) використовує з метою інтерпретації тексту. Дослідження різночасових перекладів одного й того ж часово віддаленого першотвору, які постають результатом множинних інтерпретацій перекладачами як творчими особистостями, є **актуальною проблемою** для когнітивної транслятології, яка вивчає не лише результат перекладу, а і передумови, які визначають підхід перекладача до відтворення тексту оригіналу саме тим чи іншим способом. Розв'язання цієї проблеми на прикладі дискурсу діахронної множинності українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра як часово віддалених першотворів потребує звернення до методологічних напрацювань у галузі дискурсології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З того часу як у 1952 р. Зелліг Гарріс уперше застосував термін «дискурс» у своїй праці “Discourse Analysis” [13], поняття дискурсу має широкий спектр наукового вжитку, що зумовлює певну мультидисциплінарність його дефініцій, які відображають різні підходи до вивчення дискурсу: психологічний, соціологічний, логічний, когнітивний, лінгвокультурологічний, семіотичний, лінгвістичний. У лінгвістиці також дискурс є одним із найбільш багатозначних і нечітких термінів, у тлумаченні якого існують різні підходи, серед яких: **формальний** (структурно-орієнтований) підхід, зорієнтований на суто лінгвальні характеристики дискурсу як структури, яка є вище рівня речення – «ко-текст» [14]; **функціональний** підхід, за яким сутність дискурсу виражається формулою «текст плюс ситуація» [1]; **діяльнісний** підхід, за яким дискурс розуміється як «мисленнєво-комунікативна діяльність, яка протікає у соціокультурному контексті, є сукупністю процесу і результату» [5].

Вивчення дискурсу, як і будь-якого складного наукового поняття, базується на методологічних засадах, сформованих в ученні про дискурс, що відоме під назвами «теорія дискурсу», «аналіз дискурсу», «дискурс-аналіз».

Що стосується **методології дискурс-аналізу**, слід зазначити, що з 60-х років минулого століття, коли розпочались дослідження дискурсу як окремої галузі наукового знання, сформувались різні школи дискурс-аналізу (французька, німецька лінгвістична, голландська когнітивно-прагматична, Бірмінгемська, соціолінгвістична), виокремились різновиди дискурс-аналізу зумовлені різними дослідницькими об'єктами: критичний дискурс-аналіз, об'єктом аналізу якого є політичний дискурс, ідеологія, реклама та медіа; конверсаційний дискурс-аналіз, об'єктом аналізу якого є не комунікація як така, а зв'язок між розмовою і соціальним контекстом. З огляду на різні об'єкти аналізу, методологія дискурс-аналізу діахронної множинності різночасових українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра як часово віддалених першотворів, яка передбачає здійснення дослідження не тільки на рівні речення і тексту, а й на рівні екстралінгвальної ситуації, не може використовувати класичні методи критичного або конверсаційного дискурс-аналізу.

Метою цієї статті є обґрунтування специфіки застосування методології дискурс-аналізу у дослідженні полікультурного простору діахронної множинності українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що проблеми визначення самого поняття «дискурс», а також методологія дискурс-аналізу ще розробляються та деталізуються, пропонуємо власну методологію дискурс-аналізу у дослідженні полікультурного простору діахронної множинності українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра.

Виходячи з *когнітивно-комунікативного* розуміння дискурсу [5], за яким дискурс – це «мисленнєво-комунікативна діяльність, яка протікає у соціокультурному контексті, є сукупністю процесу і результату» [5, с. 26], розглядаємо *дискурс* часово віддаленого першотвору та різночасових українських ретрансляцій як складне комунікативне явище, яке включає, крім текстів оригіналу та ретрансляцій, ще й екстралінгвальні контексти – соціально-історичні, політико-ідеологічні, культурно-естетичні, у яких відбувається міжкультурна взаємодія комунікантів – автора і перекладачів, а також знання дослідника-інтерпретатора про особистості комунікантів, необхідні для розуміння процесу і результату міжкультурної комунікації, яким постає художній переклад.

Дискурс-аналіз вивчає мову в контексті суспільства, історії, культури, політики та інших сфер, у яких вербальні засоби допомагають реалізувати певні цілі [7, с. 240]. Саме з огляду на те, що дискурс становить «актуалізовану в мовленнєвому контексті низку текстів, об'єднаних загальною ситуативною темою та зумовлених екстралінгвальними факторами, що містять конкретні умови перебігу комунікації (хронос, топос), характеристики комунікативного каналу, соціальні риси учасників спілкування, невербальні засоби тощо» [11, с. 113], а дискурс-аналіз застосовують із метою виявлення соціального, психічного, культурного контексту мовлення, дискурс-аналіз є міждисциплінарним дослідженням, і методика дискурс-аналізу передбачає застосовування методів суміжних дисциплін, таких як, зокрема, лінгвокультурологія, літературознавство та власне лінгвістика.

Методологічне підґрунтя дискурс-аналізу, яке спирається на теорію макро- і мікроструктури дискурсу, запропоновану Т. А. ван Дейком [12], отримує інше значення в межах нашого дослідження. Якщо *мікроструктура* дискурсу розуміється, слідом за Т. А. ван Дейком, як його лінгвальна складова, тобто це – особливості мови першотворів і ретрансляцій як знакових систем в історичній перспективі та специфіка ідіостилів автора і перекладачів як творчих особистостей, то розуміння *макроструктури* дискурсу є іншим. Т. ван Дейк тлумачить макроструктуру дискурсу як його тематичну, топікальну мережу, а в нашому розумінні це – широкий екстралінгвальний контекст, в якому створено часово віддалені першотвори та різночасові українські ретрансляції, зокрема соціально-історична ситуація і літературний стиль епохи, що впливають на формування особистості перекладачів та їхні ідіостили.

Цілком зрозуміло, що таке розуміння дискурсу та його макроструктури виключає застосування класичних методів критичного або конверсаційного дискурс-аналізу, а вимагає методологічного апарату суміжних наук, зокрема лінгвокультурології та літературознавства, що уможливує детальний розгляд культурно-історичних та індивідуально-авторських умов, у яких було створено часово віддалений оригінал і різночасові українські ретрансляції.

Методологічний апарат *лінгвокультурології*, яка зосереджується на дослідженні мови і культури, розкритті взаємозв'язків між мовними явищами та культурним контекстом, а також вивченні впливу культурних чинників на формування і функціонування мови, представлено культурно-історичним і зіставно-лінгвокультурологічним методами.

Культурно-історичний метод має свої корені в 30-х рр. XIX ст. і використовується в різних галузях гуманітарних наук для більш глибокого розуміння культурних явищ у їхньому історичному та соціокультурному контексті. Культурно-історичний метод надає можливість розглядати культурні явища в контексті конкретного історичного періоду, вивчати взаємозв'язок культури з історією народу, дозволяє враховувати соціальні аспекти культурних явищ, вказує на важливість аналізу конкретних умов та факторів при вивченні культурних явищ. Цей метод дозволяє використовувати різноманітні підходи, такі як аналіз текстів, документів, мистецтва, та інші джерела для вивчення культурних аспектів.

Творчість В. Шекспіра – це сукупність завершених літературних творів, заглиблених у реалії певної епохи, як і різночасові переклади, що втілюють культурні течії тих епох, коли ці переклади створено. Доцільність використання цього методу в дослідженні зумовлена сприй-

няттям творчості В. Шекспіра в оригіналі та українських ретрансляціях крізь призму національної культури не лише як явища англійського та українського суспільства, а й у контексті літературно-мистецьких течій та культурних надбань відповідних спільнот. Застосування культурно-історичного методу передбачає вивчення соціально-історичного і культурного контексту, в якому створено тексти оригіналу та ретрансляцій. Саме вивчення культурного контексту уможливорює розуміння світогляду автора і перекладача, втілених у створених ними текстах, оскільки культурний контекст епохи, в яку створюються оригінал та його ретрансляції, здійснює значний вплив як на інтерпретацію ситуації, яку змальовано автором або перекладачем, так і на мовне оформлення всього художнього твору.

Зіставно-лінгвокультурологічний метод, націлений на виявлення специфіки репрезентації та інтерпретації втілення культури різних етносів в мові й мовленні на тлі зіставлення з іншими культурами й мовами для встановлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії [9, с. 278], постає ефективним у процесі лінгвокультурологічного аналізу творчого потенціалу цільової культури.

Застосування методів лінгвокультурології уможливорює дослідження культурно-естетичного середовища відповідних історичних епох, яке мало вплив на індивідуальність автора та перекладачів. З одного боку, елизаветинська епоха XVI–XVII ст. в історії Великої Британії із властивими їй соціальним розшаруванням і жорстко регламентованою ієрархією у суспільстві, з іншого, – три різні історичні періоди у розвитку українського суспільства: **друга половина XIX ст.** (час зародження та поширення українського національно-культурного відродження), **XX століття** (Перша світова війна, Лютнева і Жовтнева революції, боротьба за українську державність 1917–1920 рр., створення СРСР, Друга світова війна, криза соціалізму і розпад радянської системи, отримання Україною незалежності, роздержавлення власності, прихід «дикого» капіталізму з несправедливим розподілом багатства), **початок XXI ст.** (духовне відродження як передумова економічного, соціального, державного відродження [3, с. 15]).

Лінгвокультурологічне дослідження творчого потенціалу цільової культури, таким чином, вимагає опису і зіставного вивчення культурно-історичних умов, у яких були створені оригінальні твори та їх ретрансляції, а також розкриття соціально-культурних особливостей формування творчої особистості перекладача.

З огляду на те, що об'єктом дослідження постають діахронні множинні переклади часово віддаленого першотвору, доцільним убачається застосування методологічного апарату **літературознавства**, що належить до однієї з найдавніших сфер наукового осмислення і пізнання культурного світу, тобто тих феноменів, які постали внаслідок творчої діяльності людини [2, с. 7], зокрема двох його складників – **історії літератури** і **компаративістики**.

Історія літератури зосереджується на дослідженні особливостей літератури минулих років, десятиліть, століть, тисячоліть; специфіки національного історико-літературного процесу, літературних епох або епохи, творчості письменників або письменника на фоні розвитку країни; на художньо-історичному дослідженні творів, їх тем, проблем, ідей, їх жанрів, родів, видів, їх образів, наративів тощо [10, с. 28]. **Компаративістика** (порівняльне літературознавство) вивчає історичну еволюцію художніх форм і культурний контекст окремих літературно-мистецьких явищ.

Актуальними методами літературознавства постають біографічний, герменевтичний, інтерпретаційно-текстовий і компаративний методи для визначення особливостей літературних стилів епохи часово віддаленого першотвору і ретрансляцій, що впливають на ідіостиль перекладача і, відповідно, на множинність перекладу.

Біографічний метод полягає в ретельному вивченні біографії письменника (походження, звичок, «моральної фізіології», душевних станів, навіть домашньої обстановки, дрібниць повсякденного побуту), що може бути ключем до прочитання його творів. Джерелом таких відомостей про письменника є його листи, мемуари, автобіографія, спогади сучасників, варіанти літературних текстів тощо [2, с. 42].

Герменевтичний метод розглядається як один із найголовніших серед розмаїття підходів до вивчення художнього тексту, оскільки він передбачає розкриття смислів тексту, а отже, й розуміння тексту як структури, яка має певне значення, тобто як смислову єдність, наділену генеративною функцією смислотворення [8, с. 142], Герменевтична інтерпретація складається із трьох аспектів: 1) розуміння самого твору; 2) експліцитного вираження цього розуміння понятійно-логічними засобами; 3) застосування цього розуміння у власному досвіді. Саме герменевтичний метод постає ключем до рецептивного аналізу літературних явищ і літературних епох з урахуванням складної взаємодії автора, твору та читача, як фактору множинності інтерпретацій часово віддаленого першотвору.

Інтерпретаційно-текстовий метод базується на процедурі інтерпретації – дослідницької діяльності, пов'язаної з тлумаченням змістової, смислової сторони літературного твору на різних його структурних рівнях [4, с. 409], що передбачає низку етапів: 1) визначення різновиду тексту (стиль, мова, жанр, належність до функціональних типів мовлення (розповідь, опис, міркування); 2) декодування тексту як повідомлення, розкриття змісту в загальному вигляді, стиснення його до двох-трьох речень; 3) детальний аналіз значень слів і словосполучень, отриманих у мікро- і макроконтексті; 4) аналіз стилістичних прийомів у зіставленні з нейтральними засобами мовного вираження; 5) встановлення призначення стилістично маркованих фрагментів висловлювання, їхньої ролі у вираженні суб'єктивно-оцінного ставлення автора до зображуваного; 6) підсумки й узагальнення отриманих результатів.

Компаративний метод, який виник унаслідок закономірного розвитку теоретико-літературного мислення другої половини XIX ст., має на меті пізнавальне осягнення своєї, чужої й загальної літературної дійсності як динамічної, внутрішньо диференційованої і змінної в своєму змісті [6, с. 518]. Застосування компаративного методу уможливорює дослідження «участі стилістично, мовно, культурно й етнічно різних літератур – через їхні зв'язки, взаємовпливи й колективні конфігурації – у формуванні світової літератури, та, з іншого боку, участі світової і регіональної літератур у формуванні окремих літератур, у тому числі передусім національних літератур» [6, с. 518].

Доцільність застосування методів літературознавства зумовлена тим, що варіативність діахронної множинності різночасових українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра зумовлюється літературними стилями відповідних епох як складниками духовної культури, до якої тяжіє перекладач, та його індивідуальним стилем [3, с. 17]. У другій половині XIX ст. твори В. Шекспіра перекладались в Україні у руслі **романтизму** (П. Куліш, О.-Ю. Федькович і М. Старицький) в умовах русифікації вищих верств українського суспільства і **реалізму**, представники якого (М. Кропивницький і П. Мирний) стверджували, що наслідування народної мови є запорукою «правильної» національної літератури. Для перекладів В. Шекспіра в Україні часів XX ст. характерними є **неокласицизм** (Ю. Клен, М. Рудницький, М. Рильський, Б. Тен, І. Стешенко, В. Мисик, Г. Кочур), футуризм (В. Вер і Ю. Корецький), **необароко** (Т. Осьмачка, А. Гозенпуд, Л. Гребінка і М. Лукаш) та **модернізм** (В. Барка і Д. Павличко). Основною мистецькою течією в Україні кінця XX – початку XXI ст. постає **постмодернізм** (О. Грязнов і Ю. Андрухович), у якому розмиваються кордони між високим і масовим мистецтвом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, дискурс-аналіз – це методи і процедури аналізу, спрямовані на вивчення мови в контексті суспільства, історії, культури, політики та інших сфер, у яких вербальні засоби допомагають реалізувати певні цілі. Дискурс-аналіз застосовується з метою виявлення соціального, психічного, культурного контексту мовлення. Методика дискурс-аналізу передбачає застосування методології лінгвокультурології та літературознавства для дослідження макроструктури дискурсу часово віддалених першотворів В. Шекспіра та їх українських ретрансляцій XIX–XXI ст.

У ході використання методів лінгвокультурологічного аналізу діахронних ретрансляцій творів В. Шекспіра основна увага концентрується на питаннях репрезентації англійської культури

елизаветинської епохи у першотворах та української культури кінця XIX – початку XXI ст. в їх українських ретрансляціях, що визначалося шляхом застосування культурно-історичного та зіставно-лінгвокультурологічного методів. У той час як культурно-історичний метод уможливив розгляд культурних явищ часів В. Шекспіра та перекладачів його творчості в контексті відповідних історичних епох, застосування зіставно-лінгвокультурологічного методу дозволило дослідити, яким чином у ретрансляціях віддзеркалюються різні історичні умови, що мали вплив на індивідуальність автора та перекладачів.

У ході застосування методів літературознавства у зіставленні літературно-стильових параметрів творів В. Шекспіра та його українських ретрансляцій основна увага концентрується на вивченні специфіки відображення світоглядних позицій автора першотвору та авторів його українських ретрансляцій, а також залежності літературного стилю першотвору та його ретрансляцій від сучасних їм літературно-художніх течій, для чого використовувалися методи літературознавства: біографічний, компаративний, герменевтичний та інтерпретаційно-текстовий. Застосування біографічного методу уможливило розгляд життєвого та творчого шляху В. Шекспіра та перекладачів його творчості, що дозволило проаналізувати особливості світогляду автора та перекладачів як неповторних творчих особистостей. Компаративний метод застосовано з метою прослідкувати історичну еволюцію художніх форм і культурних контекстів, в яких створено першотвори та їх українські ретрансляції. Герменевтичний метод і метод інтерпретаційно-текстового аналізу застосовано для інтерпретації творів В. Шекспіра та їх українських ретрансляцій із метою визначення індивідуального стилю автора та перекладачів як фактору множинності інтерпретацій під час подолання інформаційної ентропії часово віддалених першотворів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 281 с.
2. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 336 с.
3. Бойко Я. В. Когнітивно-дискурсивна модель діахронної множинності перекладів часово віддаленого першотвору (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра XIX–XXI століть): реф. дис. д-ра філол. наук: 10.02.16. Харків, 2023. 38 с.
4. Воронкова Н. Інтерпретація та лінгвістичний аналіз художнього тексту. *Наукові записки КДПУ*. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). 2015. № 138. С. 409–411.
5. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / за ред. І. С. Шевченко. Харків: Константа, 2005. 356 с.
6. Касперський Е. Про теорію компаративістики. *Література. Теорія. Методологія*. Упоряд. і наук. ред. Д. Уліцької, пер. з польської С. Яковенка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 518–540.
7. Ковальчук О. Підходи до визначення дискурсивного аналізу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Серія: Мовознавство. Літературознавство. 2020. № 30, Т. 2. С. 239–243.
8. Лелеко В. В. Застосування герменевтичного підходу до вивчення тексту. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 10. С. 142–145.
9. Мізін К. І. Місце зіставної лінгвокультурології серед інших лінгвістичних і нелінгвістичних дисциплін. *Теоретична і дидактична філологія*. 2015. № 20. С. 276–287.
10. Удалов В. Л. Складові літературознавства у просторі цілісно-системного дослідження. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Філологічні науки. 2011. № 2 (2). С. 25–33.
11. Шарманова Н. До питання про дискурс-аналіз кліше наукового тексту. *Філологічний часопис*. 2020. № 2 (16). С. 111–119.
12. Dijk T. A. van The Study of Discourse. *Discourse As Structure and Process*. London: Sage Publications, 1997. P. 1–35.
13. Harris Z. Discourse Analysis. *Language*. 1952. Vol. 28, No. 1. P. 1–30.
14. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Oxford : Blackwell, 1983. 272 p.

УДК 811.111'373:796

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-6>

АНГЛІЙСЬКОМОВНІ ТЕРМІНОЛОГІЗМИ СПОРТУ: ПІДМОВИ ПОХОДЖЕННЯ ТА СФЕРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

ENGLISH-LANGUAGE SPORT TERMINOLOGISMS: SUBLANGUAGES OF ORIGIN AND SPHERES OF FUNCTIONING

Бочан П. О.,

orcid.org/0000-0003-1473-4411

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Англійськомовні термінологізми вивчаються в статті з точки зору їх походження та функціонування. З цією метою у статті надається визначення понять «термінологізм», «професійна підмова», «комунікативна сфера», «фразеологізація», «пролатентна термінологізація», характеризуються підмови спорту, які стали джерельними базами англійськомовних термінологізмів, а також комунікативні сфери їх вживання.

Термінологізм є термінологічною одиницею, яка зазнала фразеологізації, тобто набула сталого значення внаслідок переосмислення. Зворотним фразеологізації є процес пролатентної термінологізації, при якому термінологізм повторно переосмислюється, починаючи позначати фахове поняття професійної чи наукової сфери в певному контексті.

Велика кількість англійськомовних термінологізмів утворилась на основі термінів сфери спорту. Визначена сфера не є гомогенною, що зумовлює наявність професійних підмов, які обслуговують її дискретні субсфери. Професійні підмовим є власне мовами спеціальної сфери або субсфери знань чи професійної діяльності людини. Вказане поняття слід відрізнити від поняття комунікативна сфера, яке вживається для позначення будь-якої сфери спілкування, об'єднаної спільною метою та ситуативними умовами передачі та сприйняття інформації.

Переважна кількість англійськомовних термінологізмів походять від спортивної термінології, що пояснюється любов'ю британців і американців до спорту, появою та поширенням окремих видів спорту в їх країнах. Ключовими у появі подібних термінів є підмови кінного спорту, боксу, крикету та бейсболу. Визначені підмови є джерельною базою термінологізмів англійської мови. Англійськомовні термінологізми походять також із підмов більярду, тенісу, греблі, стрільби. Внаслідок переосмислення значення вказані одиниці надходять до загальноживаної літературної мови. Ключовими сферами їх подальшого поширення та функціонування стає художня література, публіцистика. Підлягаючи пролатентній термінологізації, термінологізми стають також термінами, зокрема політичними, контекстами вживання яких є не тільки політична комунікація, але й публіцистичний і художній дискурс.

Ключові слова: англійська мова, комунікативна сфера, підмова, походження, спорт, термінологізм, фразеологізація.

English-language terminologisms are studied in the article from the point of view of their origin and functioning. That's why the definitions of the notions terminologism, professional sublanguage, communicative sphere, phraseologization, prolatent terminologization are given in the article, sublanguages of the sphere of sport from which English-language terminologisms originate, as well as communicative spheres of their use are characterized in it.

Terminologism is viewed in the article as a terminological unit, subjected to phraseologization, revealed in acquiring stable meaning due to its rethinking and transposition. Prolatent terminologization is a process opposite to the phraseologization, revealed in acquiring of terminological meaning by a terminologism.

Many English-language terminologisms were formed on the basis of terms from the sphere of sport. This sphere is not homogeneous. That's why many professional sublanguages function in its subspheres. Professional sublanguage is viewed in the article as a language used in a special sphere or subsphere of knowledge or professional activity of people. The notion of the professional sublanguage should be differentiated from the notion communicative sphere that is viewed by us as any sphere of communication united by a common aim and situational conditions of transmission or perception of information.

Many English-language terminologisms originate from sport terminology. It can be explained by positive attitude of British and American people towards sport, the fact of emerging of some kinds of sport in their countries. That is why sublanguages of equestrian sport, box, cricket and baseball are main sources of emergence of terminologisms. Such units also originate from the sublanguages of billiards, tennis, rowing, shooting. Due to rethinking and transposition of meaning they become part and parcel of a general literary language. Key spheres of their further functioning are fiction, social and political journalism. Due to the process of prolatent terminologization terminologisms become terms, political ones in particular. Such terms are used not only in the spheres of political communication, but in fiction and social and political journalism as well.

Key words: the English language, communicative sphere, sublanguage, origin, sport, terminologism, phraseologization.

Постановка проблеми. Процеси розвитку мови, поповнення її словникового складу, поява нових слів і словосполучень, їх нових значень, пов'язані з взаємодією екстра- та інтралінгвістичних факторів, до яких можна віднести бурхливі процеси в науці та техніці, розвиток соціальних комунікацій, так званий, «інформаційний вибух», спільні дослідження науковців різнопрофільних наук. Всі ці фактори призводять до того, що терміни проникають у загальнолітературну мову та різні комунікативні сфери, збагачуючи їх. На основі денотативних значень термінів-слів і термінів-словосполучень розвиваються також інші одиниці із переосмисленим і сталим значенням. Подібні одиниці починають функціонувати як фразеологічні, набуваючи при цьому статус термінологізмів, що поєднують в собі ознаки термінів і фразеологізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на інтерес, що виявляють науковці до термінологізмів, ці одиниці не можна вважати вивченими у вітчизняному мовознавстві. Науковці аналізують їх як засоби делакунізації реалій [8, с. 147] та маркери зв'язності [5], вивчають їх форму та значення [3; 6], особливості перекладу [1].

Однак, не вивченими є сфери походження та функціонування термінологізмів англійської мови, що і є **метою** цієї статті. Завдання її пов'язані з визначенням понять «термінологізм», «комунікативна сфера», «професійна підмова», «фразеологізація», «пролатентна термінологізація», встановленням професійних підмов спорту, які стали джерельними базами англійськомовних термінологізмів, а також комунікативних сфер їх вживання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретико-практичних розвідок, присвячених проблемам термінологізмів, розуміння їх сутності як мовних одиниць, дозволяє розглядати їх як надслівні термінологічні утворення, що внаслідок переосмислення набувають сталого значення, яке залежно від контекстів вживання може бути як термінологічним, так і нетермінологічним. Зауважимо, що термінологізм характеризують і як «мовну одиницю, яка виникла внаслідок переходу терміна у фразеологічну одиницю» [6, с. 197]. На нашу думку, саме запропоноване нами визначення більш точно та багатогранно виявляє сутність термінологізму не тільки з точки зору його структури та значення, але у аспекті його походження та функціонування.

Зазначимо також, що сферами походження термінологізмів є саме професійні підмови, оскільки подібні одиниці походять від термінів, які є переважно одиницями професійної комунікації. Під професійною підмовою ми розуміємо «субмову будь-якої спеціальної сфери знань чи професійної діяльності людини» [2, с. 51]. Поняття «підмова» корелює із поняттям «комунікативна сфера», що є більш широким, оскільки використовується не тільки для позначення професійної, але й для йменування будь-яких інших «сфер спілкування, об'єднаних спільною метою та ситуативними умовами передачі та сприйняття інформації» [2, с. 50].

Вважаємо, що диференціація понять «професійна підмова» та «комунікативна сфера» є важливою для нашої розвідки, оскільки саме воно дозволить розмежувати сфери походження та функціонування термінологізмів.

Слід розрізняти екстра- та інтралінгвістичні фактори появи вказаних одиниць у різних мовах. Екстралінгвальними є необхідність позначення нових понять або експресивного позна-

чення тих понять, що існують. До інтралінгвальних, слідом за Ю. П. Проданом, відносимо імпліцитність окремих терміносполук і їх здатність до полісемії [6, с. 197].

Аналіз семантики англійськомовних термінологізмів, відібраних нами із словників [18; 19; 21] дозволяє з'ясувати, що найбільша кількість із них з'явилась у сфері спорту. На це зокрема вказують такі одиниці як *bat on a sticky wicket*, *beat smb. on the post*, *get off the mark* тощо. Зазначимо, що саме у Великобританії з'явилися такі спортивні ігри як футбол, крикет, регбі, гольф. Бейсбол та інші ігри були запропоновані американцями. Велика роль у підтримці спорту належить політичним і соціальним елітам країн англійськомовного світу. Так, наприклад, королівська сім'я у Великобританії завжди відвідувала перегони та фінальні матчі з футболу, що відбувались у країні. Президенти та кандидати в президенти США дуже часто позиціонують себе як вболівальники тих чи інших спортивних команд або ж насправді є ними, що підвищує їх авторитет та сприяє поширенню популярності цих осіб [29, с. 187].

Спортивні терміносполуки стали джерелом виникнення багаточисленних термінологізмів, які широко використовуються у англійськомовних художніх творах, зокрема:

«*Outmanoeuvred – in fact, completely cornered – I could only glare at her in helpless silence. The flicker of derisive amusement in her eyes, as she moved to the door, showed her satisfaction at having evened the score between us and put me in my place*» [11, с. 54].

«*They gave a good sum for it. He used that money for another idea of his. That brought in money hand over fist. He was a master now, employing his own workmen*» [28, с. 72].

«*So he (Earnest) ran and ran and ran till his first wind was gone and his second wind came, and he could breathe more easily*» [25, с. 39].

У наведених прикладах вживаються сталі вирази, що з'явилися у сфері спорту для позначення тих чи інших її понять. Про це свідчать їх дефініції:

to even the score – «to tie the score in a game; to get enough runs, points, goals» [30, с. 57];

to hand over fist – «steadily and rapidly; originally nautical, in allusion to a person's movement while climbing up or down a rope, or rapidly hauling it» [30, с. 88];

to get second wind – «to recover and go about pursuits with renewed vigour; as a runner, after initial breathlessness, warms up and regains regular respiration known as his second wind» [30, с. 76].

Оскільки сама сфера спорту не є гомогенною, можливо розрізнити підмови спорту, з яких походять термінологічні фразеологізми. Зокрема це підмова кінного спорту / перегонів, про що свідчать такі одиниці, як *to come to grief*, *a dark horse*, *back the wrong horse*, *horse and horse*, *neck and neck*, *to be off the bit* та ін.

Так, термін *to come to grief*, який з'явився у вказаній підмові в значенні «впасти з коня», почав використовуватися у загальноживаній літературній мові загалом і мові літературних творів зокрема в значеннях «погано закінчити», «потрапити в біду», «вийти з ладу», «зазнати аварії», «потрапити в аварію», «збанкрутувати». Зазначене дозволяє говорити про те, що вказаний термінологізм є полісемантичним, зокрема:

«*A little investigation showed me that a school had come to grief under atrocious circumstances, and that the man who had owned it... had disappeared with his wife*» [16, с. 72].

«*You are all alike: you won't be satisfied till you've done what you want. If you must come to grief, you must. I wash my hands of it*» [15, с. 54].

«*What's the matter with your arm? Oh, I came to grief in a motorbike race last Sunday*» [10, с. 143].

Вказані приклади свідчать про застосування термінологізму в художньому дискурсі із різним значенням. Так, у першому із наведених фрагментів він вживається у мовленні відомого детектива Шерлока Холмса, який розповідає про банкрутство школи, директором якої був один із родичів сера Баскервілля, що помер при загадкових обставинах. Сполука *come to grief* вживається у фрагменті у значенні «збанкрутувати». В другому з наведених фрагментів аналізований термінологізм вживається у значенні «потрапити в біду» для характеристики душевного стану онучки Джун, який потенційно описує її дід Дзоліон. Третій фрагмент зафіксований

у словнику ідіоматичних виразів і фактично свідчить про вживання термінологізму в розмовному мовленні в значенні «*потрапити в аварію*».

Поширеним у різних типах дискурса є також термінологізм *a dark horse*, який пройшов шлях пролатентної термінологізації через вживання у певних фахових контекстах. Під останньою розуміємо «процес вторинної термінологізації фразеологізму» [3, с. 217], сутність якого виявляється в тому, що терміносполука зазнає спочатку фразеологізації, втрачаючи при цьому термінологічне значення, а потім вже, функціонуючи як фразеологізм, знову отримує фахове значення у певному контексті. Подібну термінологізацію називають пролатентною [4, с. 520] через значення префікса грецького походження *pro-* – *за*, тобто за тією, що зовнішньо не виявлялась, була прихованою.

Процес семантичного переосмислення значення *a dark horse* полягає в тому, що спочатку вказана сполука вживалась виключно у підмові кінного спорту / перегонів зі значенням «*невідомий кінь*», «*кінь, про якого ніхто нічого не знає*», «*кінь, на якого ніхто не ставить*». Використаний у літературному дискурсі, термін зазнав переосмислення та почав вживатися у значенні «*темна конячка*», «*маловідома особистість*». У політичній сфері спілкування в США вказаний фразеологізм зазнав термінологізації та почав використовуватися зі значенням «*маловідомий кандидат (на певну політичну посаду)*» [29, с. 564]. Наведемо приклади вживання вказаної одиниці у різних контекстах:

«... *a dark horse* which had never been thought of... rushed past the grand stand in sweeping triumph» [24, с. 117].

«Do you have in mind any horse?»

I said:

The pale horse ...

Ah, wonderful, wonderful. And it seems to me you are *a dark horse!*

Ha-ha!» [13, с. 78].

«Mr. John Peyton, Shadow Leader of the House is sometimes whispered of as *a dark horse* in the Tory leadership stakes» [12, с. 154].

«...the choice lay between David Bennett Hill and Grover Cleveland with a third man, Senator McEntee, as *a dark horse*» [9, с. 334].

У першому із наведених прикладів аналізована сполука вживається як термін підмови кінного спорту. Другий фрагмент свідчить про фразеологізацію значення термінологічної сполуки, тобто її перетворенні у термінологізм. Під фразеологізацією, слідом за О. О. Селівановою, розуміємо «процес стабілізації та закріплення в мовленнєвій практиці певного колективу в якості готових сталих виразів певних мовних одиниць» [7, с. 54].

Лінгвістка також вважає, що процес фразеологізації базується не тільки на процесі фразеологічного переосмислення значення певної мовної одиниці, але й власне на феномені фразеологічної абстракції – «закономірному абстрагуванні сполук слів від їх лексичних і граматичних значень» [7, с. 54]. О. О. Селіванова також вважає, що «фразеологізація пов'язана із процесом актуалізації виразів, тобто їх перетворенні із вільних у сталі сполуки, що відтворюються у готовому вигляді в мовленні та текстах» [7, с. 55].

Контексти двох останніх із наведених прикладів і власне значення самого термінологізму свідчить про те, що він отримує статус політичного терміна в них та вживається для позначення маловідомих кандидатів на посади американського сенатора та посадової особи партії Торі. Застосування терміна *dark horse* в контексті опису подій, що відбуваються у Парламенті Британії, про що власне свідчить лексема *House*, та консерваторів, що виявляє лексична одиниця *Tory*, вказує на його проникнення до британського варіанта англійської мови.

Іншими підмовами сфери спорту, в яких з'явилися терміни, що проникли до інших сфер спілкування внаслідок фразеологізації, є підмови боксу (*to hit / to strike below the belt, save by the belt, to give / to offer a knee to smb., to take something on the chin, to be down and out*), крикету (*to be on a sticky wicket, to break to the wide, to hold / to keep one's end up, to take the ball before the*

bound), бейсболу (*one's change of base, to be right down / up one's alley, to have two strikes against one, to come to bat*).

Спільною для визначених одиниць є те, що до їх складу входить лексема, яка є своєрідним маркером певного виду спорту. Так, наприклад, у сполуках підмови боксу та термінологізмах, що походять від них, вживається слово *belt*, оскільки боксерам забороняється завдавати удари в зону пояса, і саме такі удари примушують супротивника вийти зі змагань. Проникаючи до різних сфер загальноживаної мови, терміни визначених підмов підлягають фразеологізації та вживаються у непрямому значенні, зокрема:

«*I didn 't feel like going into the whole thing with him. He wouldn 't have understood it anyway. It wasn 't up his alley*» [24, с. 118].

«*Don't ask me anything about football – it's not up my alley at all*» [20, с. 211].

У наведених прикладах термін *to be up one's alley*, що виник у підмові бейсболу, вживається в значенні «бути в чийось можливостях». Необхідно відзначити, що лексема *alley* в підмові бейсболу має значення «*a long track along which balls are rolled in order to knock over*» [30, с. 30].

Наведемо контексти вживання та проаналізуємо особливості значення інших термінологізмів, що походять від термінів *to go to bat* (*захуцати*), *to have two / three strikes against one* (*мати два / три удари проти одного*) підмови бейсболу:

«*Babe Ruth wound up his most critical spring training by announcing himself fit to go to bat again – this time in the movies*» [14, с. 544].

«*With his age and lack of education I'm afraid he has two strikes against him in his search for a job*» [26, с. 111].

У першому із наведених прикладів термінологізм *to go to bat* вживається у значенні «зітумовхнутись із складним завданням», у другому прикладі термінологізм *to have two strikes against him* має значення «бути у скрутному становищі». Незважаючи на те, що вказані одиниці є синонімічними, значення другої із них є більш категоричним, оскільки вона використана для позначення ситуації, коли в людини практично немає шансів знайти роботу. Термінологізм *to go to bat* застосовується, у свою чергу, для позначення ситуації, що, безумовно, передбачає можливість вирішення складних завдань.

Підмова крикету, що з'явився у Великобританії та став однією із найбільш популярних ігр у країні ще у XVIII–XIX століттях, також сприяло появі терміноодиниць, які підлягли перекладу, надійшовши до інших комунікативних сфер і дискурсів. Про це зокрема свідчать наступні текстові фрагменти:

«*Either way, I'm glad I didn 't know you were so famous right off the bat*» [17, с. 54].

«*I dare say one profits more by the mistakes one makes off his own bat than by going the right thing on somebody else's advice*» [27, с. 108].

«*If they had been making a move he would have gone at once, but to do it off his own bat might look like 'swagger'; because of course it wasn't really necessary*» [23, с. 106].

У всіх із зазначених фрагментів термінологізм *off one's own bat* вживається у значенні «самостійно, за своєю ініціативою». Зазначимо, що у підмові крикету він має значення «за траєкторією, спричиненою ударом бити» [29, с. 154].

Англійськомовні терміни, що підлягли згодом фразеологізації, з'явилися також у підмовах більярду (*behind the eight ball, give smth. a miss*); тенісу (*catch smb. on the rebound, strike the ball under the line*); греблі (*pull together; put one's back into smth*); стрільби (*get a line on, hit/ make/ score the bull's eye*).

Зауважимо, що за нашими спостереженнями, саме підмови кінного спорту, боксу, крикету та бейсболу є основними джерельними базами появи термінологізмів. Це можна пояснити популярністю вказаних видів спорту в англійськомовному світі, в першу чергу, Великобританії та США. Сферами вживання вказаних термінологізмів є публіцистична, політична, а також тексти художньої літератури.

Висновки. Таким чином, термінологізмом вважаємо термінологічну одиницю, що підлягла фразеологізації, внаслідок чого набула переосмисленого, сталого значення та почала відтворюватися у готовому вигляді в різних комунікативних сферах. Основною джерельною базою походження англійськомовних термінологізмів є підмови кінного спорту, боксу, крикету та бейсболу. Визначені одиниці походять також із підмов більярду, тенісу, греблі, стрільби. Продуктивність термінів різних підмов сфери спорту у творенні англійськомовних термінологізмів пояснюється появою та популярністю конкретних видів спорту у Британії та США. Сферами поширення термінологізмів, що походять із підмов спорту, є сфера художньої літератури, публіцистика, політична комунікація. **Перспективи подальших досліджень** пов'язуємо із детальним вивченням інших підмов походження англійськомовних термінологізмів та комунікативних сфер їх поширення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонівська М. О. Особливості функціонування та перекладу сталих виразів у діловій англійській мові. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 509–513.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
3. Куц Е. О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 215–221.
4. Куц Е. О. Англійські та українські паремії: етнокультурний аспект. *Zaporizhzhia Historical Review*. Vol. 1. № 21. P. 519–520.
5. Пацеєвська О. М. Терміни-фразеологізми як маркер зв'язності у польськомовному науковому дискурсі. *Київські полоністичні студії*. 2013. № 22. С. 469–475.
6. Продан Ю. П. Явище фразеологізації термінів у мові. *Сучасна наука та освіта*. 2010. № VII. С. 196–203.
7. Селіванова О. О. Нариси з української фразеологізації (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ-Черкаси : Брама, 276 с.
8. Швачко С. О. Сага про сяйво забутих слів. *Нова філологія*. 2011. № 45. С. 147–152.
9. A-Z of the Presidential Speeches in the USA / ed. by T. Golway, R. Beeman. N. Y. : Harper Collins, 2012. 412 p.
10. Barker C. *The Scarlet Gospels*. N. Y. : St. Martin's Press, 2007. 480 p.
11. Bova B. *Powersat*. N. Y. : Tor Books, 2005. 400 p.
12. Bujold L. *A Civil Campaign*. Wake Forest : Baen Books, 2000. 544 p.
13. Christie A. *Mysterious Affair at Styles*. N. Y. : Bantam books, 1961. 154 p.
14. Christie A. *The Pale Horse*. N. Y. : William Morrow Paperbacks, 2011. 272 p.
15. Clancy T. *The Hunt for Red October*. N. Y. : Berkley, 2010. 656 p.
16. Cronin A. J. *A Pocketful of Rye*. L. : Heinemann, 1969. 217 p.
17. Doyle A. C. *Sherlock Holmes: The Complete Collection*. London : Publications International Ltd, 2022. 382 p.
18. Doyle A. C. *The Lost World*. N. Y. : Triangle Books, 1943. 309 p.
19. English Idioms & Idiomatic Expressions URL : <http://www.learn-english-today.com/idioms/idioms-proverbs.html> (дата звернення 2.02.2024).
20. Longman Dictionary of English Idioms / ed. T. Hill. London : Blackwell Publishers, 1979. 654 p.
21. Norris B. *Fly-Off*. N. Y. : Haper Paperbacks, 1999. 340 p.
22. Partridge E. *A Dictionary of Cliches*. L. : Taylor & Francis e-Library, 2005. 549 p.
23. Pratchett T. *Reaper Man*. N. Y. : HarperCollins, 2014. 464 p.
24. Pratchett T. *The Bromeliad Trilogy : Truckers, Diggers, and Wings*. N. Y. : HarperCollins, 2003. 512 p.
25. Rice A. *Christ the Lord : Out of Egypt*. N. Y. : Ballantine Books, 2008. 352 p.
26. Rice A. *The Wolves of Midwinter : The Wolf Gift Chronicles*. N. Y. : Anchor Publishing, 2014. 464 p.
27. Rhodan P. *Old Man*. N. Y. : Ace Books, 2014. 252 p.
28. Roethle Sara C. *Tree of Ages*. L. : Chambers Harrap, 2015. 375 p.
29. Stone O., Kuznick P. *The Untold History of the United States*. New York : Gallery Books, 2013. 784 p.
30. Webster's Third New International Dictionary / ed. by Philip Babcock. Springfield, Massachusetts : Merriam Webster, 2002. 2662 p.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-7>

ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

FEMININITIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AS REFLECTION OF CONTEMPORARY SOCIAL CHALLENGES

Вакулович Л. Л.,

orcid.org/0000-0003-2189-6275

викладач кафедри української та іноземних мов

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Назаренко Н. Г.,

orcid.org/0009-0006-3421-4957

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Регушевська І. А.,

orcid.org/0009-0000-8994-8989

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Будь-які соціальні зміни, які відбуваються в суспільстві, впливають на мову, що свідчить про її динамічність і соціальну чутливість. Мова – це система, що безперервно перебуває в процесі зміни, постійно модифікується та швидко і своєчасно реагує на потреби суспільства та підлаштовується під них. Про це свідчить зростаюча кількість запозичених слів та неологізмів у нашій мові, що дає нам можливість в разі потреби позначати нові явища та предмети. Такі зміни призводять і до зростання в сучасному мовленні кількості фемінітивів. Фемінітиви властиві українській мові як системі, їх уживання закономірне. Це не данина моді, як часто вважають. Процес впровадження фемінітивів у наше повсякденне мовлення досить складний і неоднозначний, він провокує бурхливі дискусії як серед мовознавців, так і серед людей, далеких вивчення мов, тож і ставлення суспільства до фемінітивів, їх уживання в усному й писемному мовленні є неоднозначним. Все ж лінгвіст/к/и також наводять вагомі мовні аргументи на користь використання фемінітивів, зокрема наголошуючи на тому, що в українській мові фемінітиви існували здавна – вони є і в Словнику Б. Грінченка, і в «Словнику української мови» в 11 томах – а це ще початок ХХ століття. Саме тому підвищується актуальність даного питання.

Фемінітиви – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі): *професор – професорка, письменник – письменниця, актор – акторка*.

Трансформаційні процеси, пов'язані з демократизацією та розвитком суспільства, супроводжуються необхідністю формування гендерної культури, яка полягає в усвідомленні рівності між чоловіком і жінкою та посиленні ролі жінки в суспільному житті. Активне творення і вживання фемінітивів на сучасному етапі – це відновлення питомої мовної ознаки. Загальні найменування осіб чоловічої і жіночої статей є найбільш активною й динамічною категорією слів української мови. Вона швидко, безперервно й прогресивно розвивається, перебуваючи у великій залежності від позамовних чинників. На сучасному етапі суспільного й мовного прогресу категорія фемінітивності перебуває в стані активного розвитку, однак частіше вони з'являються в усному мовленні (диктори, ведучі заходів) та в засобах масової інформації.

Ключові слова: фемінітив, словотвірні процеси, ЗМІ, стилістична диференціація, лексикографія, мовленнєва практика.

Any social changes occurring in society affect language, indicating its dynamism and social sensitivity. Language is a system that is constantly undergoing changes, continuously modifying itself, and reacting promptly to the

needs of society, adjusting accordingly. The increasing number of borrowed words and neologisms in our language, allowing us to denote new phenomena and objects when needed is the evidence of this. Such changes also lead to an increase in the use of femininities in contemporary language.

Femininities are characteristic of the Ukrainian language as a system, and their usage follows certain patterns. It is not merely a trend as is often believed. The process of incorporating femininities into our everyday language is complex and ambiguous, sparking lively discussions among linguists and those less familiar with linguistic studies. Therefore, societal attitudes towards femininities and their usage in both spoken and written language are ambiguous.

Nevertheless, linguists provide substantial linguistic arguments in favor of using femininities, emphasizing that in the Ukrainian language, femininities have existed for a long time – they are present in B. Hrinchenko's Dictionary and the «Dictionary of the Ukrainian Language» in 11 volumes, dating back to the early 20th century. Hence, the relevance of this issue is increased.

Femininities are words of the feminine gender, alternative or paired counterparts to analogous concepts of the masculine gender (which are typically used for all people regardless of their gender): actor – actress.

Transformational processes associated with democratization and social development are accompanied by the necessity to form a gender culture, which involves the awareness of equality between men and women and the strengthening of women's roles in social life. The active creation and use of femininities in the modern stage represent the restoration of a specific linguistic feature. General designations for individuals of both male and female genders are the most active and dynamic category of words in the Ukrainian language. It develops rapidly, continuously, and progressively, being highly dependent on extra linguistic factors. In the current stage of social and linguistic progress, the category of femininity is in a state of active development. However, more often, they appear in spoken language (announcers, event hosts) and in mass media.

Key words: femininity, word-formation processes, mass media, stylistic differentiation, lexicography, speech practice.

Постановка проблеми. Фемінізація – це шлях реформування мови, що полягає у послідовному вживанні фемінітивів і відповідно в униканні загального чоловічого роду. Українська мова значною мірою тяжіє до стратегії фемінізації, і цей процес не є новим явищем, а постає як повернення до витоків української мови і її початкових особливостей, що були витіснені нормами, притаманними російській мові. Попри те, що фемінітиви, загалом, вже розглянуті у наукових роботах, їх феномен ще недостатньо деталізований і описаний, зокрема завдяки тому, що є динамічним. Тож важливими і недостатньо висвітленими залишаються питання актуалізації семантики цих лексичних одиниць і їх функції у мові. Крім того, науковий інтерес становить функційно-стильові особливості лексем на позначення осіб жіночої статі, які набувають стрімкого поширення у соціумі, зокрема, фемінітивів, співвідносних з родом діяльності, професією і посадою жінок. Загалом жіночі номінації викликають зацікавлення як один із чисельних проявів динаміки сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка проблем, пов'язаних з особливостями словотвору фемінітивів розглядалася багатьма мовознавцями. Основоположні ідеї і підходи щодо вивчення історії фемінітивів української мови відображено в працях О. О. Потебні, Л. А. Булаховського, Л. Л. Гумецької, С. П. Бевзенка, С. П. Самійленка, В. В. Німчука, П. І. Білоусенка, М. Брус та ін. Також іменники на позначення жіночої статі за видом діяльності, професією, посадами, суспільним статусом тощо привертати й привертають увагу українських науковців, зокрема Л. Кислюк, М. Навальної, О. Пономарева. Теоретичні й методологічні засади дослідження категорії особи (загальних назв чоловіків і жінок) обґрунтовано в працях І. І. Ковалика. Саме тому на сьогодні є підстави виокремити в українському мовознавстві фемінітивну підсистему як окремий об'єкт і предмет дослідження.

Метою дослідження є окреслення теоретичних засад вивчення фемінітивів у лексиконі української мови, з'ясування структурно-семантичних і функційних особливостей фемінітивів, співвідносних з родом діяльності жінок, їх професією і посадою, зафіксованих у текстах різних стилів

На сьогодні сьогодні комплексного дослідження історії фемінітивів української мови ще немає, хоча відомо багато загальних і спеціальних лінгвістичних праць з історії української мови, у яких більшою чи меншою мірою відображене минуле найменувань осіб жіночої статі.

Виклад основного матеріалу. Якщо заглибитись в історію української мови, проаналізувати відомі українські твори художньої літератури, можна побачити, що зразки фемінітивів з'явилися у нас не у 2019 році, а набагато раніше. Так, прикладом цього є листи Лесі Українки до відомої української феміністки Ольги Кобилянської: «... бо вона жінка – хоч і письменка...», «...п'яністка Єсипова не гірше, а може й краще грає...». В українській мові фемінітиви мають дуже давню історію. Найперші утворились у період так званої праіндоєвропейської єдності. Українська мовознавиця Марія Брус зазначає, що фемінітиви мають індоєвропейського походження, тобто вони почали формуватися ще в період спільного розвитку індоєвропейських діалектів, який надто віддалений від нашого часу. Здебільшого це були загальні назви жінок за родинними стосунками та атрибутивними ознаками: *баба, мати, вдова*.

За даними дослідників української мови, фемінітиви вперше згадуються у XVI столітті в церковнослов'янсько-українському друкованому словнику «Лексис» Лаврентія Зизанія, в якому було 7 жіночих найменувань: *горбата, дочка, медведиця, молодиця, невістка, скорчена, сляка (скривлена)*. Назви для позначення жінок є і в староукраїнських пам'ятках 16–18-го століть. Спочатку це була лише сфера родинного і домашнього побуту. Пізніше, коли жінка отримала майнові права, це також відобразилось у писемних пам'ятках. Наприклад, у першому українському словнику Памви Беринди «Лексіконъ славеннороскій і именъ тълкованіє». Велику кількість фемінітивів зафіксовано також в словнику Бориса Грінченка (1907–1909 роки). Там можна знайти фемінітиви *арештантка, аптекарка, артистка, архв'янка, арфістка* тощо. А в 1920 році з'явився «Словник української мови» Дмитра Яворницького, де зустрічаємо такі слова, як *кажанка, домовласниця, дивачка, догадничка, величниця (шанувальниця), злочинниця, колежанка, змагальниця (учасниця змагань), здільниця (майстриня, артистка)* та ін. У «Російсько-українському академічному словнику» (головний редактор – Агатангел Кримський) можна знайти, наприклад, такі фемінітиви як *заступниця, опікунка, патронеса, меценатка*.

У дорадянські часи позначення жінок у народній мові було вибірковою, фемінітиви були своєрідним маркером соціального статусу жінки. Частина фемінітивів демонструвала розмовне згрубіле, фамільярне спілкування сільських жителів, і цим самим зневажливе ставлення до жінок низької верстви населення як робочої сили, обтяженої безперервними господарськими турботами, н-д: *наймичка, небога, повійниця* і т.д. Натомість жінок вищої верстви населення (заможного стану, професійного статусу) називали переважно запозиченими словами: *полька акушерка, бонна, властителька, ляшка, навчителька* [1].

Фемінітиви стрімко виникали разом з розвитком української мови. Україномовні твори завжди містили фемінітиви, і це відрізняло українську літературу від російської. Але з початком репресій у 30-х роках та тотальної русифікації вживання фемінітивів стерлося, зійшло нанівець. Таким чином радянська влада намагалась не тільки наблизити українську мову до російської, а й стерти поняття особистості. Замість чоловіків та жінок партія прагнула створити товаришів.

Від кінця XX ст. і впродовж XXI ст. мовна політика української держави в нових історичних обставинах спрямована на підняття і зміцнення авторитету української літературної мови у внутрішньому і зовнішньому планах. Демократизація української мови на всіх її рівнях, охопила й сучасну фемінітивну підсистему.

Процеси активного творення й використання загальних назв жінок на межі тисячоліть поступово вилилися в загальну тенденцію фемінізації української мови та всього українського суспільства. Також показовим стало зростання участі жінок у політичній, економічній, культурній, науковій та інших сферах, унаслідок чого збільшилася кількість слів на позначення жінок за професійною діяльністю. Основними причинами таких процесів у нашій мові є, по-перше, посилення соціальних рухів у країні, по-друге, виникнення запиту або потреба часу – називати жінок у суспільних процесах, а, по-третє, суто прагматична мета вживання,

адже фемінітиви дають можливість розкрити думку більш точно, до того ж як у позитивному, так і в негативному плані. Наприклад, суфікс *-ичк-* досить часто додає фамільярного чи й навіть зневажливого значення (фізичка, біологічка, біоенергетичка). Але українська мова надзвичайно багата й гнучка, що дозволяє легко долати складні ситуації та знайти більш вдалу милозвучну форму. Наприклад, замість біоенергетичка – фахівчиня / спеціалістка з біоенергетики. Іноді в означеному контексті допомагають іншомовні слова: амбасадорка, скажімо, замість посолкавід посол [5].

Загалом в сучасній українській пресі можна зустріти значне різноманіття фемінітивів, утворених за допомогою різних суфіксів. Як відзначають мовознавці, загалом в українській мові є понад 13 суфіксів, які можуть утворювати іменники – назви осіб жіночої статі [2]. В українській мові найбільш продуктивними для творення фемінітивів є суфікси *-к-* та менш продуктивними *-ин-* та *-иц-*. Однак з тієї причини, що вони похідні від назв чоловічого роду, їх сприймають як меншовартісні. Такі слова творять дійсність і визначають значимість жінки для суспільства. Ринок праці досі гендерує суспільство – відповідно, ширше вживання фемінітивів в офіційних документах, особливо серед жінок, що займають високі посади, сприяло би вкоріненню рівності між чоловіком і жінкою. Переважну більшість фемінітивів, які утворені за допомогою даних суфіксів, становлять іменники, що традиційно існували в українській мові для позначення осіб жіночої статі: *школярка, циганка, танцюристка, студентка, родичка, аптекар – аптекарка, виборець – виборчиня, службовець – службовиця*.

Важливим є те, що основну роль у розкритті сучасних процесів фемінізації відіграють мовні чинники, унаслідок яких фемінітиви стали специфічною категорією слів української мови з давніми словотвірними процесами і відношеннями, що вилилися в самостійну фемінітивну підсистему. На сьогодні можна спостерігати бурхливі словотвірні процеси, пов'язані із творенням означених слів. За підрахунками науковців, кількість новітніх фемінітивів і з 2005 року збільшилася в 10–11 разів.

Кілька років тому гендерно забарвлені зміни словотворення у сучасній українській мові було зафіксовано в Українському правописі 2019 року. Оновлений Український правопис вже містить цілий параграф, присвячений тому, як утворювати назви жінок від назв чоловіків. Упровадження фемінітивів за фахом або родом занять у мовленнєву практику активізувалося після нормування в новій редакції українського правопису. Крім того, важливу роль у цьому процесі відіграють оновлені та вдосконалені ЗМІ, адже «через їх критичне сприйняття й осмислення відбувається сучасне формування соціальних структур і суспільної думки, що визначає діяльність членів суспільства, життєві позиції, світоглядні орієнтації, моделі поведінки тощо» [4, с. 37]. Отож ЗМІ започаткували певну «моду» на вживання фемінітивів, в результаті чого фемінітиви поступово «узаконювалися», почали звучати по-новому і вживалися дедалі частіше.

Як відомо, мова ЗМІ (преса, телебачення, Інтернет, радіо) є свого роду «часовим зрізом», що відображає особливості гендерних відносин у певній мовно-культурній спільноті. Так, наприклад, у титрах програми «Вікна» каналу СТБ упродовж кількох років можна було прочитати, а в матеріалах почути «менеджерка», «конструкторка», «дизайнерка», «кураторка» тощо. У мові сучасних інтернет-видань функціонують фемінітиви з варіантними словотвірними формантами: *експерт – експертка – експертеса; поет – поетеса – поетка; редактор – редакторка – редактриса; водійка – водійчиня; мовознавиця – мовознавчиня; режисер – режисерка* [7]. Уживання «розмовних» аббревіатур-фемінітивів у мові ЗМІ свідчить про наявність тенденції до скорочення тексту, посилення експресії, напр.: «*Нардепка* (народна депутатка) «Слуги народу» Василевська-Смаглюк пройшла поліграф...». Тож на даному етапі фемінітиви становлять досить численну і багатогранну підсистему слів, що включає понад п'ять тисяч номінацій. Вони мають належну термінологічну базу, відповідний статус самостійних лексичних одиниць, утворюють велику кількість лексичних підгруп (назви жінок за діяльністю, за

спорідненням тощо), характеризуються різними стилістичними ознаками, семантичними відношеннями між собою, мають усталену словотвірну базу,

Відповідно до стильової диференціації літературної мови використання фемінітивів характерне для всіх стилів, але різною мірою: у публіцистичному стилі (із відображенням переважно стилістично нейтральних слів і найновіших фемінітивних явищ), художньому стилі (із усім лексичним багатством), у розмовному стилі (стилістично нейтральна і значною мірою стилістично забарвлена лексика), у науковому стилі (у стилістично нейтральному вияві та з великою кількістю новотворів), в офіційно-діловому (зі стилістично нейтральним, професійним спрямуванням), в епістолярному стилі (у всьому лексичному вияві, особливо в емоційному), у конфесійному (церковнорелігійного призначення).

Тривалий час здебільшого під впливом російської мови, в українському мовознавстві побутувало уявлення, що граматичний жіночий рід має обмежене використання в діловому й науковому мовленні. Хоча ще в 1960-х роках цю норму ставив під сумнів провідний фахівець з українського словотвору Іван Ковалик. У довідниках з культури й стилістики української мови доречність уживання граматичного жіночого роду визначають різними функціональними стилями. Щодо доцільності вживання фемінітивів у різних стилях думки науковців різняться. Так М. Гінзбург підтримує думку про те, що з огляду на закони української мови не лише в художніх, а й у фахових текстах (зокрема, у законодавчих актах та інших нормативних документах) треба вживати офіційні назви посад, професій, звань у чоловічому роді, навіть коли йдеться про жінку, що підкреслює незалежність назв цих посад, професій, звань від статі особи, яка обіймає посаду, набуває професії, звання або вже має їх [3, с. 82]. А у посібнику Н. Шкурятної та С. Шевчук йдеться про те, що «від частини іменників такої семантики за допомогою суфіксів *-к-, -иц-, -ис-, -ес-* утворюються співвідносні форми жіночого роду, що вживаються в усіх мовних стилях, окрім наукового і, особливо, офіційно-ділового: *вихователь–вихователька, робітник–робітниця, інспектор–інспектриса, стюард–стюардеса*» [8, с. 386]. Здебільшого фемінітиви притаманні художньому, публіцистичному і розмовному стилям мови. У текстах публіцистичного стилю фемінітиви зазвичай виконують номінативну функцію, суть якої полягає в акцентуванні уваги на тому факті, що суб'єктом дії є саме особа жіночої статі.

Офіційно-діловий стиль характеризується найвищим рівнем уніфікації та стандартизації мовних засобів, порівняно з іншими функціональними стилями української мови. Він обслуговує та врегульовує стосунки людей у у різноманітних сферах життя, а також в законодавстві, громадських потребах, тому не допускає варіантності, мінливості, стилістичної диференціації лексичних засобів. У зв'язку з цим є найбільш вимогливим і запотребуваним у виробленні й використанні фемінітивної лексики. Офіційно-діловий стиль української мови є одним зі стилів, де фемінітиви вживаються найменше. Однак останні кілька років (зокрема, після схвалення нової редакції Українського правопису 2019 року) спостерігається поступове збільшення частотності вживання фемінітивів у юридичних текстах, назвах професій, документах та мові урядових установ України, міжнародних неурядових організацій, громадських та волонтерських об'єднань.

Загалом фемінітиви умовно можна розділити на декілька тематичних тематичні груп: 1) номінації жінок за професією: *поетка, видавчиня, парфумерка, рестораторка, дизайнерка*; 2) номінації жінок за соціально-індивідуальними характеристиками: *фахівчиня, професіоналка, ворогиня, добродійка*; 3) назви керівних посад і керівних функцій: *очільниця, менеджерка, прокурорка*; 4) назви наукових ступенів і вчених звань: *докторка, кандидатка, доцентка*; 5) назви політичних посад: *прем'єрка, президентка, міністерка*; 6) номінації жінок-спортсменок: *фізкультурниця, плавчиня, борчиня, тенісистка*. Іменники зі значенням жіночої статі переважно мають паралельні відповідники чоловічого роду на зразок: *пасажирка – пасажир; шукачка – шукач; інвесторка – інвестор; шахрайка – шахрай* та ін. Мовознавці акцентують увагу на особливостях творення і вживання таких іменників: «Далеко не всі найменування професій мають

відповідники з формальними ознаками жіночого роду, а в тих випадках, коли такі відповідники існують, вони нерідко належать до розмовного стилю, тоді як в офіційно-діловому або нейтральному стилі використовуються відповідні утворення чоловічого роду» [6, с. 95]. Здебільшого вони означають вузьке професійне заняття, яке не є сьогодні популярним, або вид діяльності, який здобув іншу назву: *арфістка, пряха, ткаля, модистка (модистка – дизайнерка)*.

Загалом можна стверджувати, що лексико-семантична підгрупа фемінітивів за сферою діяльності є однією з найбільш динамічних у сучасній українській мові, а її збагачення новими одиницями є реакцією мови на ті зміни, що відбуваються у суспільному житті.

Висновки. Тож фемінітиви – потреба часу, а свідоме їх вживання – це повернення в правильне мовне русло, що впливає передусім на вирішення гендерних проблем суспільства. Тому що сьогодні жінка – *фахівчиня*, яка абсолютно ні в чому не поступається фахівцю. Отже, доцільне і безпечне мовне планування мало б сьогодні повернути українську мову назад у центральноєвропейське русло, зокрема, завдяки частішому вживанню фемінітивів. Отже, фемінітиви є невід’ємною складовою нашої мови. Вони існують не одне століття, але внаслідок свідомої політики зросійщення української мови примусово були забуті. Процес відродження нашої рідної мови триває. Потроху ми повертаємо на місце все те, що з неї викреслили. І не останнє місце в цьому відродженні посідають фемінітиви: вони повинні набути широкого вживання не лише в розмовному й публіцистичному стилях, але й в офіційно-діловому, адже жінки в нашому суспільстві мають ті самі права, що й чоловіки. Функціонування іменників на позначення осіб жіночої статі в мові інтернет-видання «Українська правда» засвідчує про активізацію жінок у всіх сферах діяльності. Тематичні групи із цими іменниками відкриті до поповнення і потребують наступних розвідок. Категорія фемінітивності стала виразником самотності й неповторності українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брус М.П. Словник фемінітивів як спроба упорядкування мови Леся Мартовича. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. Івано-Франківськ. 2019. № 2(54). С. 52–53.
2. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій. *Вісник Львівського університету*. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. 2009. С. 61–69.
3. Гінзбург М. Д. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 75–83.
4. Литовченко І.В. Особливості сучасних засобів масової інформації як соціального інституту інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2014. № 1. С. 37–40.
5. Малахова О.М. Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі. URL: <https://womo.ua/olena-malahova/>
6. Словотвір сучасної української літературної мови /за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ: Наукова думка, 1979. 406 с.
7. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси, 2016. 336 с.
8. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2007. 823 с.

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-8>

ЛЕКСИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО КОМПОНЕНТА В НІМЕЦЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

LEXICAL REFLECTION OF THE GENDER COMPONENT IN GERMAN PHRASEOLOGY

Весоловський О. В.,

orcid.org/0000-0002-9836-3672

асистент кафедри німецької філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Петришак Б. Я.,

orcid.org/0000-0002-5154-2403

старший викладач кафедри німецької філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Статтю присвячено дослідженню фразеологізмів з гендерним компонентом в німецькій мові. Фразеологізми є важливою частиною будь-якої мови, оскільки вони відображають культурні особливості певного суспільства. В німецькій фразеології, так само як і в інших мовах, можна виявити вплив гендерних стереотипів та соціокультурних чинників на лексичні одиниці. Дослідження лексичного відображення гендерного компонента у німецьких фразеологізмах є цікавим напрямом, який розкриває особливості мовного вираження стосунків між чоловіками та жінками. Мета дослідження полягає у визначенні лексичних аспектів фразеологізмів німецької мови з гендерним компонентом.

Термін «гендер» трактується у статті як комбінація різноманітних соціокультурних параметрів, що вербалізують особу залежно від статі. Для вивчення культури країни та її суспільної свідомості важливо проаналізувати засоби, за допомогою яких вербалізуються гендерні стереотипи, зокрема в німецькомовній лінгвокультурі. Автори статті дотримуються думки, що фразеологічні одиниці – це лексико-граматичні єдності, що складаються з двох або більше компонентів, утворених за моделлю словосполучення або речення, із загальним значенням, яке автоматично відтворюється в мові.

У статті визначено сутність понять «гендер» та «фразеологізм», виявлено такі маркери фразеологічних груп, як зовнішні та внутрішні фемінінні та маскулінінні характеристики, а також соціальні характеристики жінки та чоловіка.

З'ясовано, що гендерні особливості у фразеологізмах виражаються експліцитно, тобто загальними іменниками на позначення жінок або чоловіків. Встановлено, що значну частину аналізованих одиниць становлять фразеологізми з компонентами на позначення тварин та комах. Такі одиниці надають характеристик жінкам та чоловікам імпліцитно.

Ключові слова: гендер, лексична одиниця, німецька мова, стереотип, фразеологізм.

The article is devoted to the study of phraseological units with a gender component in the German language. Phraseological units are an important part of any language, as they reflect the cultural peculiarities of a particular society. In German phraseology, as well as in other languages, it is possible to identify the influence of gender stereotypes and socio-cultural factors on lexical units. The study of the lexical reflection of the gender component in German phraseological units is an interesting area that reveals the peculiarities of the linguistic expression of relations between men and women. The purpose of the study is to determine the lexical aspects of German phraseological units with a gender component.

The term «gender» is interpreted in the article as a combination of various socio-cultural parameters that verbalize a person depending on the gender. In order to study the culture of a country and its social consciousness, it is important to analyze the means by which gender stereotypes are verbalized, in particular in the German-speaking linguistic culture. The authors of the article are of the opinion that phraseological units are lexical and grammatical unities consisting of two or more components formed on the model of a phrase or sentence with a common meaning that is automatically reproduced in the language.

The article defines the essence of the concepts of «gender» and «phraseology», identifies such markers of phraseological groups as external and internal feminine and masculine characteristics, as well as social characteristics of women and men. It has been found that gender features in phraseological units are expressed explicitly, i.e. by common nouns for women or men.

It has been established that a significant part of the analyzed units are phraseological units with components denoting animals and insects. Such units implicitly characterize women and men.

Key words: gender, lexical unit, German, stereotype, phraseology.

Постановка проблеми. У межах антропоцентричної парадигми, яка домінує останні кілька десятиліть, продовжує стрімко розвиватися гендерна лінгвістика, що досліджує різні лінгвістичні аспекти, пов'язані з розумінням гендерних стереотипів, відображених у становищі та ролях жінок і чоловіків у суспільстві та в семантиці мовних одиниць. У цьому контексті розгляд гендерних відмінностей у фразеологічних одиницях є актуальним, адже дозволяє простежити, як мовні особливості жінок і чоловіків відображають комунікативні стереотипи.

Узагальнюючи різноманітні трактування терміну «гендер», розуміємо його як комбінацію різноманітних соціокультурних параметрів, що вербалізують особу залежно від її статі [1–5]. Особливо виразно гендерні характеристики простежуються у фразеологічних одиницях – лексико-граматичних єдностях, що складаються з двох або більше компонентів, утворених за моделлю словосполучення або речення, із загальним значенням, яке автоматично відтворюється в мові.

Фразеологічні одиниці можуть виражати різноманітні характеристики, властивості або ролі жінок та чоловіків у суспільстві, як-от: гендерно-специфічні ролі (відображення традиційних гендерно-специфічних ролей жінок та чоловіків, підкреслюючи їхню функцію в сім'ї або суспільстві), стереотипи та гумор (фразеологізми як з позитивною, так і негативною конотаціями, що впливають на уявлення про роль жінок та чоловіків у суспільстві), влада та авторитет (незалежність та контроль над власним життям як у позитивному, так і в негативному контексті), індивідуальні якості (сила, рішучість, врівноваженість).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні напрями дослідження «гендеру» у лінгвістиці вивчали Р. Долгова [3], І. Фісяк [6], Ю. Мельник [5], Т. Семашко [7] та ін. Гендерну проблематику досліджували у різних аспектах на прикладі різних мов. У роботах Д. Гамулець вивчається гендерний аспект у сербській фразеології [2]. Зі свого боку, В. Влащенко розглядає вербалізацію концепту Frau фразеологічними одиницями в німецькій мові [1]. Такі дослідники, як О. Зубач, О. Аджабі та Я. Застровський зосереджують свою увагу на німецькій мовній особистості у фразеологічній картині світу [8]. Ю. Капак вивчає актуалізацію гендерного компонента семантики фразеологічних одиниць у німецькому публіцистичному тексті [4]. Особливостям семантики гендерномаркованих фразеологізмів сучасної німецької мови присвячено розвідки М. Лозицької [9]. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови досліджено у дисертації Н. Павленко [10].

Мета дослідження полягає у визначенні лексичних аспектів фразеологізмів німецької мови з гендерним компонентом. Об'єктом дослідження постають фразеологічні одиниці німецької мови з гендерним компонентом, а предметом – їхнє лексичне відображення. Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка фразеологічних одиниць з гендерним компонентом із фразеологічних словників [11–14]. Для досягнення мети використовувалися загальнонаукові методи дослідження, такі як аналіз, синтез, узагальнення, а також компонентний аналіз, метод фразеологічної ідентифікації, аналіз словникових статей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У німецькій мові фразеологізми дозволяють вивчати, як гендерна тематика виражається на рівні фразеологічних одиниць. Різноманітні характеристики, властивості або ролі жінок та чоловіків у суспільстві, які вербалізують фразеологічні одиниці, можуть бути виражені як експліцитно, так і імпліцитно.

Експліцитна вказівка на жінок реалізується одиницями, що безпосередньо іменують жінку або чоловіка. До таких компонентів у складі фразеологізмів належать, наприклад, іменники *Frau, Mutter, Königin, Herrin, Wirtin* тощо:

Eine Frau für alles – вказівка на жінку, яка може впоратися з будь-якими обов'язками або завданнями.

Eine Frau von Welt – вказівка на культурну та освічену жінку.

In der Ruhe liegt die Kraft, sagte die Frau und zog dem Mann die Nase lang – гумористичний вислів, який підкреслює силу та мудрість жінок.

Wie die Königin behandelt werden – вказівка на те, що когось дуже шанують або поважають.

Die Wirtin hat immer recht – використовується для підкреслення авторитету або влади господині у своєму закладі.

Die Wirtin vom Goldenen Löwen (господиня Золотого лева) – може бути використано як образливий вираз чи жартівливий спосіб звертання до господині тракту або ресторану.

Die Wirtin spielen – використовується для опису ситуації, коли хтось намагається бути господинею чи владарювати над іншими.

У німецькій мові існують різні фразеологізми, які можуть використовуватися для вираження краси жінки, наприклад:

Eine Augenweide sein – Бути приємним для ока, виглядати дуже красиво.

Ein Hingucker sein – Бути предметом уваги, виглядати дуже привабливо.

Blumen pflücken gehen – Вибирати квіти, але також вживається як вираз для того, щоб зустрічати красивих жінок.

Ці фразеологізми використовуються для висловлення позитивних оцінок краси жінок та можуть варіюватися в залежності від контексту та індивідуального вживання.

У німецькій мові існують фразеологізми, які використовуються для вираження хазяйновитості чи домашньої вправності жінки:

Den Laden schmeißen – керувати справами, бути господинею у сім'ї чи в бізнесі.

Familie und Haushalt unter einen Hut bringen – вдало вирішувати сімейні та домашні питання.

Зазначені фразеологізми допомагають виражати хазяйновитість та вправність жінок у справах дому та родини.

Експліцитна вказівка на чоловіків відображена такими компонентами у складі фразеологізмів, як *Herr, Mann, Wirt, Vater* тощо:

Herr der Lage sein – бути господарем / володарем ситуації.

Seinen Wirt machen – забиратися у когось (наприклад, вдома).

Vater werden ist nicht schwer, Vater sein dagegen sehr – стати батьком нескладно, але бути ним – важко (жартівливий вислів про відповідальність батьківства).

Der Herr im Haus sein – бути господарем у домі.

Аналіз словникових статей дозволив виокремити фразеологізми німецької мови, які можуть використовуватися для вираження сили чоловіків:

Stark wie ein Bär sein – бути сильним, міцним, як ведмідь.

Ein starker Kerl sein – бути сильним, витривалим чоловіком.

Mit eisernem Willen – мати міцну волю та рішучість.

Ein Kraftpaket sein – бути сильним, енергійним.

Ein Mann aus Stahl sein – бути надійним, стійким, непохитним.

Ein Mann mit Biss sein – чоловік з характером.

Ein Mann der Tat sein – бути чоловіком справи, вирішувати проблеми.

Die Hosen anhaben – мати контроль або приймати рішення в сім'ї чи в стосунках.

Зазначені фразеологізми використовуються для вираження характеру, фізичної та моральної сили чоловіків у різних життєвих ситуаціях.

Деякі фразеологізми можуть містити імена або звертання, які вказують на стать особи. Наприклад, деякі фразеологізми з ім'ям «Hans» вказують на маскулінний гендер, а з ім'ям «Venus» – на фемінінний:

Hans Dampf in allen Gassen – активна, енергійна особа, яка діє в різних напрямках.

Hans im Glück – щаслива людина, якій завжди вдається все й у всьому.

Wie Venus aus der Muschel steigen – виглядати як Венера, богиня краси, що виходить з мушлі.

Аналізуючи фразеологізми, можна виявити, як певні імена використовуються для передачі характеристик або якостей осіб у контексті гендеру.

Значна кількість фразеологізмів містить компоненти-зооніми, які представляють комах або тварин на позначення гендерних стереотипів. Існують гендерно-специфічні фразеологізми, які вбудовані в експліцитний моралізований контекст: *der Unglücksrabe*, *alter Esel*, *dumme Gans*, *blöde Kuh*, *fetter Ochs*, *dummes Huhn*, *blöder Hecht*.

Імплицитна характеристика жінок та чоловіків виражається за допомогою фразеологізмів, що мають у своєму складі зооніми. Привабливість, доброту, веселість та працьовитість жінки віддзеркалюється крізь компоненти-зооніми, що належать до класу комах та домашніх тварин: *Biene*, *Hummel*, *Mieze*, *Entlein*:

Wie eine Biene arbeiten – працювати дуже наполегливо та ефективно.

Summ wie eine Hummel – бути веселим та задоволеним.

Wie eine Mieze schnurren – бути в доброму гуморі, задоволеним.

Ein hässliches Entlein – зовнішньо неприваблива особа, яка з часом може стати привабливою.

Маскулінність простежується через принципи подібності та за компонентами-зоонімами:

Stier bei den Hörnern packen – брати ситуацію у свої руки, бути рішучим.

Ein alter Hase sein – бути досвідченим, обізнаним та вправним.

Jemanden zum Ochsen machen – зробити когось сильним чи витривалим.

Для характеристики розумових здібностей жінок та чоловіків у німецькій мові зазвичай використовують лексичні одиниці на позначення домашніх тварин, оскільки вони представляють фауну, близьку до людей, що дозволяє добре розуміти їхній темперамент, негативна конотація таких фразеологічних одиниць переважає:

Dumm wie eine Gans sein – бути дурним або нерозумним.

Jemanden wie eine Kuh anstarren – недобррозичливо дивитися на когось.

Eine lahme Ente sein – бути неспроможним щось зробити.

Wie eine Henne auf dem Mist sitzen – бути непевним у чомусь.

Eine Kröte schlucken – прийняти не вигідне рішення.

Wie ein Fisch auf dem Trockenen sein – відчувати себе незручно або неспроможним щось зробити.

Wie eine Schlange um jemanden herumschleichen – діяти хитро та нещиро стосовно когось.

Wie ein Affe herumspringen – поводитися несерйозно, як мавпа.

Виокремлені фразеологізми використовують образи тварин для передачі різних смислів та виразів у німецькій мові.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Лексичне відображення гендерного компонента у німецькій фразеології є важливим аспектом мовознавства, що дозволяє розкрити та розуміти вплив соціокультурних чинників на мовлення. Дослідження фразеологізмів з іменами та їхнім гендерним аспектом допомагає краще розуміти специфіку виразності та відносин між чоловіками та жінками в мовному середовищі. Експліцитні вирази прямо вказують на гендерну ідентичність особи у фразеології. Імплицитні вирази можуть не вказувати прямо на гендер, але вони можуть містити культурні асоціації або стереотипи, які відображають гендерні ролі.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні того, як змінюються фразеологізми, що містять гендерний компонент, з часом та як культурні, соціальні й лінгвістичні зміни впливають на їхню еволюцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Власенко В. В. Вербалізація концепту Frau в німецькій мові фразеологічними одиницями: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 24 с.
2. Гамулець Д. Гендерний аспект у сербській фразеології. *Вісник Львівського університету. Серія Філологічна*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. Вип. 56 (1). С. 219-226.
3. Долгова Р. Основні напрями дослідження «гендеру» у лінгвістиці. Іноземна мова у полікультурному просторі: досвід та перспективи: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 9 квітня 2020 р. / редкол. Т.В. Калинюк (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. С. 40-43.
4. Капак Ю. Актуалізація гендерного компонента семантики фразеологічних одиниць у німецькому публіцистичному тексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2015. 20 с.
5. Мельник Ю. П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2009. Вип. 45. С. 110-114.
6. Фісяк І. Є. Гендерний аспект у семантиці фразеологізмів, що означають міжособистісні відносини. *Вісник Житомирського державного університету*. 2010. Вип. 58. Філологічні науки. С. 214-216.
7. Семашко Т. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки: *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2010. № 3. С. 166-170.
8. Зубач О., Аджабі О., Застровський Я. Німецька мовна особистість у фразеологічній картині світу. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Сер. Філологічні науки*. Луцьк, 2017. № 3 (352). С. 178-181.
9. Лозицька М. П. Особливості семантики гендерномаркованих фразеологізмів сучасної німецької мови. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 9. (268). Ч. I. С. 274-279.
10. Павленко Н. О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови: дис. на здобуття наук. ступ. канд. філ. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 210 с.
11. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 2., neu bearb. und aktual. Auflage Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. Band 11. 955 s.
12. DWDS. URL: <https://www.ettinger-phraseologie.de/>
13. Redensarten-Index. URL: <https://www.redensarten-index.de/suche.php>
14. Zitate und Aussprüche. 2., neu bearb. u. aktual. Auflage. Mannheim. Leipzig. Wien. Zürich: Dudenverlag, 2002. 960 s.

УДК 821.133.1.32

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-9>

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ЕКЗОТИЧНИХ НОВЕЛАХ ПРОСПЕРА МЕРІМЕ

NATIONAL IDENTITY IN PROSPER MÉRIMÉE'S EXOTIC NOVELLAS

Вечірко О. Л.,*orcid.org/0000-0002-7326-167X**кандидат філологічних наук, доцентка,**доцентка кафедри германських мов,**зарубіжної літератури та методик їхнього навчання**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

Проблема ідентичності стала предметом уваги філософів, соціологів, психологів та літературознавців. В сучасних умовах глобалізації погляди на цю дефініцію дещо змінюються, але особлива увага зосередилася на понятті «національна ідентичність» як одному із пріоритетних факторів збереження та розвитку націй. Сьогодні в умовах російської агресії особливої актуальності набуває ця проблема. Загальновідомо, що література є важливим джерелом формування національної ідентичності.

У статті проаналізовано новелістику французького письменника Проспера Меріме. У рамках статті розглянуто не тільки його досвід літератора, а й історика-дослідника. Наслідком багаторічного вивчення історичних джерел П. Меріме стало створення цілого ряду спеціальних археологічних та історичних розвідок, серед яких є роботи, присвячені історії України, зокрема есе «Богдан Хмельницький» та «Українські козаки та їхні останні гетьмани».

На матеріалі екзотичних новел П. Меріме розкриває національні звички, цікавиться легендами та фольклором різних народів. Так, в основу новели «Матео Фальконе» покладено драматичний сюжет, де головний герой, керуючись неписаними законами свого народу, вбиває власного сина. Предметом художнього дослідження у творі «Вовкулака» стало життя невеликої етнічної групи жемайтів (жмудь). Це класичний готичний твір з елементами надприродних жахів, де автор розглядає містичну основу національного. Новела Меріме «Таманго» розповідає про життя напівдикого африканського племені, вона створена під впливом європейського аболіціоністського руху, одвічний двобій природи і цивілізації покладений в основу твору.

Отже, літературна географія П. Меріме достатньо широка, у рамках літератури «місцевого колориту» він досліджує важливий аспект національної ідентичності – національний характер та звертається до міфології як визначальної складової етнокультурної парадигми. Цікавиться французький класик фольклорними та міфологічними джерелами, які розкривають психологічні глибини народної ментальності, персонажі його новелістики – це сильні, цілеспрямовані особистості.

Ключові слова: література «місцевого колориту», національний характер, ідентичність, фольклор, новела.

The problem of identity has become the subject of attention of philosophers, sociologists, psychologists, and literary critics. In the modern conditions of globalization, views on this definition are mildly changing, but special attention has been focused on the concept of “national identity” as one of the priority factors for the preservation and development of nations. Today, in the context of russian aggression, this problem is becoming particularly relevant. It is common knowledge that literature is an important source of national identity formation.

The novelist of the French writer Prosper Mérimée is analysed in the paper. The paper examines both his experience as a writer and a research historian. The result of P. Mérimée’s long-term study of historical sources is the creation of a number of special archaeological and historical investigations, including works on the history of Ukraine, in particular the essays “Bohdan Khmelnytskyi” and “Ukrainian Cossacks and Their Last Hetmans.”

In his exotic novellas, P. Mérimée reveals national habits, takes an interest in the legends and folklore of different peoples. For instance, the novella “Mateo Falcone” is based on a dramatic plot where the main character, guided by the unwritten laws of his people, kills his own son. The subject of literary research in the literary work “Lokis” is the life of a small ethnic group of Samogitia. This is a classic Gothic literary work with elements of supernatural horror, where the author examines the mystical basis of the national. Mérimée’s novella “Tamango” tells about the life of a

semi-wild African tribe, inspired by the European abolitionist movement, and the eternal battle between nature and civilization is the core of the literary work.

Thus, P. Mérimée's literary geography is quite wide; within the framework of the literature of "local colouring," he explores an important aspect of national identity, more properly national character, and refers to mythology as a defining component of the ethno-cultural paradigm. The French classic is interested in folk and mythological sources that reveal the psychological depths of the folk mentality; the characters of his novelist are strong, purposeful individuals.

Key words: literature of "local colouring," national character, identity, folklore, novella.

Постановка проблеми. Проблема ідентичності стала предметом уваги філософів, соціологів, психологів та літературознавців. «Ідентичність – це поняття, що відображає унікальність та неповторність особистості, єдність реальної поведінки з прагненням, переконаннями людини» [6, с. 98]. В сучасних умовах глобалізації погляди на цю дефініцію дещо змінюються, «особлива увага зосередилася на понятті «національна ідентичність» як одному із пріоритетних факторів збереження та розвитку націй» [8, с. 184]. Сьогодні в умовах російської агресії особливої **актуальності** набуває ця проблема. На думку І. Накашидзе «серед усіх типів ідентичностей «найважливішою й найповнішою» (Е. Сміт) є національна ідентичність» [5, с. 138]. Дослідниця Донченко С. переконана, що «у структурі національного особливе місце посідає категорія ментальності» [2, с. 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями етнічної і національної ідентичності у літературі у різний час займалися науковці Урись Т., яка відзначила значну роль літературної освіти у розвитку та формуванні національної свідомості та національної ідентичності особистості [8], у монографії Донченко Л. йдеться про художні моделі національної ідентичності в українській літературі, у філософському та культурологічному дискурсах розглянуто поняття «національний характер» і «ментальність» [2], у дисертації Рахнянського В. проаналізовано моделювання національної ідентичності у творчості мексикано-американського письменника Ричарда Родрігеса [7], науковиця Накашидзе І. розглядала теоретичні основи національної ідентичності та її риси у представників діаспорної літератури [5], але окремого дослідження щодо окресленої проблеми у літературі 19 століття, зокрема у творчості П. Меріме, на сьогодні немає.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити проблему національної ідентичності на матеріалі екзотичних новел Проспера Меріме.

Виклад основного матеріалу. З дитинства Меріме цікавився мистецтвом, історією, мовами та літературою, багато у чому тут сприяла родина, його батько – художник Леонар Меріме, секретар школи мистецтв і автор відомої на той час роботи по історії живопису. Мати письменника, Анна Моро, також художниця, яка любила малювати дитячі портрети.

Письменницький дебют Проспера Меріме відбувся, коли йому виповнилося 20 років, збіркою п'єс під назвою «Театр Клари Газуль» (1825), які пронизані симпатією до визвольного руху іспанського народу. Наприкінці 1820-х рр. французький письменник подорожує Іспанією та Корсикою, а у 1828 р. створює історичну драму «Жакерія», де звертається до подій кровопролитного повстання французьких селян у XIV столітті. У 1829 році побачив світ ще один історичний твір у творчості письменника – «Хроніка царювання Карла IX», у якому відтворено атмосферу релігійних воєн 1572 р.

Історія стала важливою частиною життя П. Меріме, працюючи на різних посадах у міністерствах, у 1834 році його призначають інспектором історичних пам'яток, де він опікувався питаннями збереження старовинних архітектурних споруд. Незважаючи на напружену роботу як урядовця, письменник займається літературною творчістю. У 1833 року він опублікував збірку «Мозаїка», яка містила новели різного характеру і відрізнялися великим розмаїттям тем і форм: реалістичні («Матео Фальконе», «Взяття редути»), фантастичні («Видіння Карла IX», «Федеріго»), психологічні («Етруска ваза»). Найвідоміші та найдосконаліші новели пись-

менник створив упродовж 1834–1845 рр. («Подвійна помилка», «Душі чистилища», «Ілльська Венера»).

Наслідком багаторічного вивчення історичних джерел П. Меріме стало створення цілого ряду спеціальних археологічних та історичних розвідок, серед яких є роботи, присвячені історії України. Майже чверть віку, починаючи з 1848 р. і до останніх днів життя, Проспер Меріме «літературно емігрував» до України. Знайомство з історією, художніми творами спонукало до вивчення нашої мови, він прагнув самостійно опрацювати потрібну літературу, читати художні тексти мовою оригіналу. Наприкінці 20-х років XIX ст. широке зацікавлення минулим спричинило розвиток історичних жанрів, зокрема і у французькій літературі. П. Меріме у своїх ранніх творах теж намагається відтворити характери попередніх епох, змальовуючи героїчну боротьбу народів за національну незалежність («Гузла», «Жакерія»).

Відсутність потрібних першоджерел у Франції не перешкодила Меріме написати низку історичних праць, що стосувалися слов'янських країн. Особливої уваги він надавав Україні, його цікавили козаки та гетьмани. Відомі праці французького письменника про історію українського народу: «Українські козаки та їхні останні гетьмани», есе «Богдан Хмельницький».

Вивчення історії запорізького козацтва Меріме почав після ознайомлення із слов'янським фольклором. Він дуже серйозно ставився до матеріалів, про які мав намір писати: старанно вивчав архівні матеріали, літописи, польські хроніки. Розповідаючи про українського гетьмана Івана Мазепу, він згадує художника Ораса Верне, автора картин «Мазепа серед вовків» (1826) та «Мазепа на коні» (1820). Меріме не тільки використовував твори Вольтера і Байрона, де йшлося про Мазепу, а ще й живопис.

Меріме як ученого-історика та письменника цікавила людина-особистість, котру можна було б поставити у центрі художнього твору або наукового дослідження. Великою людиною французький класик вважав українського гетьмана Богдана Хмельницького, вмілого дипломата, освічену особистість, що володіла кількома мовами: українською, польською, латинською та турецькою. Змальовуючи громадське та особисте життя Б. Хмельницького, Проспер Меріме дійшов висновку, що гетьман українського народу – це патріот, безмежно відданий козацтву. Все його життя пов'язане з історією України, її визвольною боротьбою.

Завдяки працям Меріме про історію українського народу в 70-х роках 19 ст. посилюється інтерес до України французьких вчених-фольклористів, істориків, літературознавців. Під впливом його досліджень у 1869 р. французький Сенат ухвалив рішення вивчати у школах Франції курс історії України.

У екзотичних новелах Меріме великого значення надається місцевому колориту, який допомагає розкрити ментальність, психологію характерів героїв, передати атмосферу часу, у якій формується поведінка людини. «Поняття «місцевий колорит» є широковживаним у світовому літературознавстві для позначення репрезентації в художніх творах особливостей конкретного регіону (побуту, одягу, діалекту тощо) задля посилення інтересу читачів та надання автентичності оповіді» [1, с. 80].

У новелі «Матео Фальконе» мова піде про батьківщину Наполеона, острів Корсику, його мешканці відрізняються сильним характером. У рамках малої жанрової форми Меріме достатньо лаконічний: через опис місцевості він подає важливі зауваження щодо ментальності та звичаїв місцевого населення: «години за три дістанетесь до густих розлогих заростей – макі. Макі – то рідний край, вітчизна корсіканських пастухів і всіх тих, хто живе не в злагоді з законом» [4]. Як правило, на острові знаходять притулок люди, що порушують правила цивілізованого світу, вони схильні до вбивства: «якщо ви вбили людину, тікайте в макі Порто-Веккйо, і ви житимете в безпеці, подбавши заздалегідь про добру рушницю, порох і набої» [4]. Отже, місцевий колорит та характер поведінки місцевого населення, схильного до жорстокого і насильницького поводження із людиною, готує читача до складного сюжету твору.

Важливою характеристикою будь якого народу є його ставлення до «хлібу насущного» та до процесу його виробництва, це ментальний код нації. З української історії ми знаємо, яка зазвичай важка праця нашого хлібороба. Із новели Меріме ми дізнаємось про те, що корсиканці не обтяжують себе цією важливою справою: «корсиканський землероб, замість того, щоб угноювати своє поле, часто-густо випалює ділянку лісу; йому байдужісінько до того, що вогонь може перекинутися далі – що буде, те й буде. Він знає, що матиме добрий урожай, засіявши цю землю, угноєну попелом спалених дерев. Після того, як колоски зібрано – а солону тут залишають на полі, бо її важко збирати, – коріння дерев, що залишилося в землі, навесні пускає рясні пелюстки; минає кілька років, і дерева досягають семи-восьми футів. Саме ці лісові зарості й зветься макі. Тут є розмаїті породи дерев і чагарів, химерно покручені й переплутані між собою» [4]. Працелюбність є важливою і унікальною характеристикою будь якого народу. Не дивлячись на те, що для корсиканців головними залишаються вирощування каштанів та тваринницька галузь (саме про це автор згадує у новелі), Меріме у цьому описі розкриває важливі характеристики мешканців острова: вони не занадто трудолюбиві, не переобтяжують себе виснажливою працею, а головне у важливих справах послуговуються принципом «будь що буде».

Сюжет новели драматичний: батько вбиває рідного сина, він не новий у літературі, досить згадати повість М. Гоголя «Тарас Бульба». Матео Фальконе вчинив за неписаними законами корсиканців, зрадник має бути знищений, і тут батько приймає миттєве рішення, але, досліджуючи національний характер, варто зрозуміти, чи сам Матео став для сина прикладом до наслідування. У рамках малої жанрової форми письменник лише подає окремі епізоди із життя головного героя, його портретна характеристика свідчить про те, що герой заможна людина, загартована непростими життєвими ситуаціями, він на диво вправний у стрілецькій справі: «Матео Фальконе був досить заможний чоловік за тамтешніми мірками, він жив на прибутки від своїх численних отар,.. Уявіть собі невисокого на зріст, але кремезного чоловіка з кучерявою, чорною, мов смола, чуприною, орлиним носом, тонкими губами, великими бистрими очима, зі смаглим обличчям... Він на диво влучно стріляв з рушниць; навіть для цього краю, де так багато добрих стрільців, це було надзвичайно. Кроків за вісімдесят од Матео ставили запалену свічку за аркушем прозорого паперу завбільшки з тарілку. Матео прицілювався. Потім свічку гасили, і через якусь мить, у непроглядній темряві, він стріляв і влучав у папір три рази з чотирьох» [4]. Попри таку високу повагу до людської честі, справедливості та обов'язку із тексту новели ми дізнаємось про справу, яку швидко «намагалися зам'яти», головний герой у підступний спосіб прибрав свого опонента: «він дуже жорстоко розправився з суперником, якого мали за людину, стільки ж небезпечну на війні, скільки і в коханні. Казали, що це саме Матео пострілом з рушниць звів свого суперника зі світу в ту мить, коли той голився перед люстерком, що висіло біля відчиненого вікна» [4], т.б. герой обирає не виклик на чесний і відкритий поєдинок, а підступне убивство. Тут виникають певні протиріччя між власними вчинками і справедливими життєвими принципами до оточуючих, вимогливість Матео Фальконе до 10 річного сина важко виправдати, адже крім родових законів честі юнак має дивитись на батьківський приклад. Суворість Матео до сина, на перший погляд виглядає справедливою, Фортунато, не утримуючись від спокуси, демонструє негативні людські риси і вчиняє найжахливіше з точки зору місцевих законів – зраду, але й батько, покладаючись на місцеві закони, на превеликий жаль, не проявляє високих людських чеснот, і не стає власним позитивним прикладом для сина. Отже, досліджуючи життя місцевих мешканців Корсики, автор, створюючи драматичний сюжет, намагається розкрити національний характер, спосіб життя, звичаї та традиції корсиканців.

Новелу П. Меріме «Вовкулака» було опубліковано у 1866 році, предметом художнього дослідження у творі стало життя невеликої етнічної групи жемайтів (жмудь), що входило до складу Великого князівства Литовського. Це класичний готичний твір з елементами надпри-

родніх жахів, де автор розглядає містичну основу національного: демонічний герой, нечиста сила, старовинні перекази, глуха місцевість, йдеться тут про старовинну литовську культуру і мову. Відтворюючи місцевий колорит автор розкриває особливості національного жіночого характеру: «наші литовські дами це, як знаєте, амазонки. Княгиня їде теж на полювання...» [3, с. 33], намагається описати деякі традиції, особливості мовлення місцевого населення: «тільки для мешканців тих повітів, де говорять мовою жомайтською, званою просто жмудською, то значить у повіті Жмуди, причому мова ця є може ще більш зближена до санскриту як горішньо-литовська» [3, с. 27], причому у цій новелі французький класик демонструє свою обізнаність мовами, згадуючи не тільки про жмудську, але й про мови, «якими говорять на Кавказі, і з яких одні є «арійськими», а другі «туранськими» [3, с. 63]. Не випадково головний герой новели професор Віттенбах, лінгвіст за фахом, починає свою розповідь із спогадів про його захоплення однією з литовських приповідок, і як справжній науковець він відправляється до Литви, щоб на місці вивчити особливості так званої жмутської говірки та національний фольклор місцевого населення.

У композиції новели ми спостерігаємо співіснування двох світів: реального і міфологічного. Реальний – це життя литовської аристократії, його представляють панни Довгелло та її племінниця Юлька Івінська, яка «не має серця... Вона біла як сніг і холодна як сніг!» [3, с. 46], але ця дівчина інтелектуально розвинена, вона перекладає жмудською мовою баладу Міцкевича, а її тітка обізнана на проблемах мовознавства. Професор Віттембах, якого запросили у замок Михайла Шемйота, аби вивчити «Самогітський катехизис» Лявіцького, книгу, яка належала батькові графа і яку з легкістю подарував науковцю його син, саме від імені професора і ведеться оповідь.

Фантастичний світ пов'язаний із головним героєм литовським князем великим землевласником Михайлом Шемйотою, який виявився перевертнем. У цій новелі Меріме звертається до фольклорних та міфологічних джерел, так згадується «Піркунс», жмудське ім'я божества... Це був славянський «Юпітер тонанс» [3, с. 53], предметом цікавості французького новеліста стають традиційні герої слов'янської міфології вовкулака та русалки, так Юлька танцює народний танок русалки босоніж: «-Ах! «русалка»! Я виглядаю в ній захоплюючо» [3, с. 60], і далі Меріме коментує: «Русалки, це водні німфи. Є їх повно у всіх цих багнищах, з чорною водою, які прикрашають наші ліси. Не зближуйтеся до них. Русалка виходить з води, ще краща від мене, якщо це можливе; вона приваблює вас на дно, де, по всякій імовірності, вас заїдає» [3, с. 61]. Поза межами реального світу як «зразок «місцевого кольориту» [3, с. 53] постає «чарівниця, що закликає гадюку, поблизу могили-капасу, в прияві ученого професора і невіжі литовського шляхтича» [3, с. 54].

Демонологічна лінія пов'язана із дискусією про людську природу, що розгортається у шостому розділі новели: «як поясните «дуалізм», або «дворідність» нашої природи?.. Чи вам ніколи не доводилося бути на високій вежі, або на краю пропасти і чи ви не відчували там рівночасно спокуси кинутися в порожнечу і разом з нею цілком суперечного почуття жаху?.. Держите в руці набиту рушницю. Онтам стоїть ваш найліпший приятель. Вам приходить до голови ідея пустити йому кулю в лоб. Почуваєте якнайбільшу огиду до вбивства, а однак приходить вам така думка» [3, с. 72]. Дуальна природа людини, де відбувається боротьба тваринного інстинктивного та високого духовного початків дає змогу графу дійти певних висновків про людину, він, аналізуючи сферу підсвідомого, переконаний, що індивід не має влади над своїми думками, а розум не завжди може керувати нашими вчинками.

Отже, в екзотичних новелах Меріме, досліджуючи життя народів слов'янського світу, автора цікавить фольклорна та міфологічна основа, де він намагається пояснити природу містичного та демонологічного початків.

Інша новела Меріме «Таманго» (1829) розповідає про життя напівдикого африканського племені, вона створена під впливом європейського аболіціоністського руху, і однією з голо-

вних проблем твору залишається актуальна проблема работоргівлі. Автор має неоднозначний погляд щодо характеру африканців, вони постають у ролі ката і жертви: торговець «чорним деревом» Таманго продає своїх співвітчизників європейцю капітану Леду, до речі, цей герой не демонструє ні мужності, ні енергії, ні гордості, разом із тим, африканський вождь опинившись серед своїх одноплемінців у якості в'язня, піднімає бунт, щоб повернути собі свободу. Природа і цивілізація одвічний двобій стає предметом дослідження французького письменника. Фінал новели дещо незвичний для колоніальної тематики. У результаті заколоту знищено типових представників буржуазного світу білих работоргівців, але і африканці, не маючи певних знань по управлінню кораблем, приречені на голодну смерть, і лише у силу дивовижного збігу обставин Таманго вдається врятуватися. Меріме не зраджує собі, він завжди звертається до сильних характерів, саме таким постає образ Таманго, попри жорстокість та дикість цей герой демонструє міць і прагнення до волі та свободи.

Висновки. Отже, літературна географія П. Меріме достатньо широка, у рамках літератури «місцевого колориту» він досліджує важливий аспект національної ідентичності – національний характер та звертається до міфології як визначальної складової етнокультурної парадигми. Цікавиться французький класик фольклорними та міфологічними джерелами, які розкривають психологічні глибини народної ментальності, персонажі його новелістики – це сильні, цілеспрямовані особистості.

Дослідження національної ідентичності у творчості Проспера Меріме – це тільки штрихи до серйозної системної розвідки цієї проблеми у світовому літературному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анісімова Л. Американська література: від витоків до доби реалізму : навч. посіб. для студентів. К., 2023. 124 с.
2. Донченко Л.О. Художні моделі національної ідентичності: Монографія. К.: КНТ, 2014. 220 с.
3. Меріме П. Блакитна кімната та інші оповідання. Львів, 1932. 115 с.
4. Меріме П. Матео Фальконе. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2036>. Дата звернення 10.01.2024
5. Накашидзе І. До питання про теорію національної ідентичності у літературі діаспори. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті“, 11-12 червня 2020 року. Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 137–139.
6. Перетяга О. Проблема національної ідентичності в українській дитячій літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття в естетичному та психологічному дискурсах. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2011. Т. 168, Вип. 156. С. 98–103.
7. Рахнянський В.В. Модель формування етнічної ідентичності в літературі чикано: варіант Ричарда Родрігеса [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2019. 215 с.
8. Урись Т. Художня література як джерело формування національної ідентичності у культурній парадигмі розвитку особистості // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2021. № 35. Том 5. С. 183–190.

УДК 378.14-057.87

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-10>

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

COGNITIVE APPROACH IN FORMING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Висоцький А. В.,*orcid.org/0000-0003-3874-7743**Scopus-Author ID: 57222391272**доктор філологічних наук, професор,**декан факультету української філології**та літературної творчості імені Андрія Малишка**Українського державного університету імені Михайла Драгоманова***Романчук С. М.,***orcid.org/0000-0002-5737-2951**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри журналістики**Українського гуманітарного інституту,**докторантка кафедри української мови**Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

У пропонованій статті Анатолій Висоцький та Світлана Романчук аналізують одну із складників професійно-мовної компетентності майбутніх учителів української мови – комунікативну компетентність. Вони зазначають, що її формування можливе завдяки застосуванню когнітивного підходу. Автори детально висвітлюють історіографію та семантичне окреслення термінопоняття «комунікативна компетентність». У праці охарактеризовано когнітивний підхід як такий, що здатний підготувати фахівця нового покоління у розрізі повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. Майбутній учитель української мови повинен відповідати викликам часу. Тому в науковому дослідженні обґрунтовується думка про те, що педагог несе велику відповідальність перед собою, суспільством і Богом за формування в підростаючого покоління відповідних знань, умінь і навичок.

Анатолій Висоцький і Світлана Романчук обґрунтовують різні підходи до визначення комунікативної компетентності. Також у статті проаналізовано її види: вербальну та невербальну; визначено три її функції: комунікативну, перцептивну й інтерактивну.

Оскільки майбутній учитель української мови – виразник високодуховної культури, який презентує себе як мовну особистість, у праці подано дефініції цього термінопоняття. У науковій праці автори, акцентуючи уваги на доцільності використання когнітивного підходу під час формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови, пропонують розпочати з ознайомлення з поняттям «концепт».

Автори підсумовують, що застосування когнітивного підходу під час формування комунікативної компетентності сприяє адаптації мовної особистості учителя української мови до змін в українському суспільстві, зумовлених соціально-політичними чинниками, зокрема російсько-українською війною.

Ключові слова: когнітивний підхід, комунікативна компетентність, мовна особистість, майбутній учитель української мови.

In the proposed article, Anatoly Vysotskyi and Svitlana Romanchuk analyze one of the components of the professional language competence of future teachers of the Ukrainian language – communicative competence. They note that its formation is possible thanks to the application of a cognitive approach. The authors cover in detail the historiography and semantic delineation of the term "communicative competence". The work describes the

cognitive approach as capable of preparing a new generation of specialists in view of the full-scale Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022. The future teacher of the Ukrainian language must meet the challenges of the times. Therefore, the scientific study substantiates the opinion that the teacher bears a great responsibility to himself, society and God for the formation of relevant knowledge, abilities and skills in the younger generation.

Anatoly Vysotskyi and Svitlana Romanchuk justify different approaches to defining communicative competence. The article also analyzes its types: verbal and non-verbal; its three functions are defined: communicative, perceptive and interactive.

Since the future teacher of the Ukrainian language is an exponent of a highly spiritual culture who presents himself as a linguistic personality, the work presents definitions of this term. In the scientific work, the authors, focusing on the expediency of using a cognitive approach during the formation of communicative competence of future teachers of the Ukrainian language, suggest starting with familiarization with the concept of "concept".

The authors conclude that the use of a cognitive approach during the formation of communicative competence contributes to the adaptation of the language personality of the Ukrainian language teacher to changes in Ukrainian society caused by socio-political factors, in particular, the Russian-Ukrainian war.

Key words: cognitive approach, communicative competence, language personality, future teacher of the Ukrainian language.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну значної уваги набуває проблема вивчення української мови в контексті розуміння її як націоцентричної основи, світоглядної будови громадян. З огляду на це, важливим також є і підготовка фахівців, майбутніх учителів української мови, здатних не тільки розуміти вищезазначені аспекти, а й втілювати їх на практиці, сприяти формуванню та розвитку їхньої комунікативної компетентності. Зважаючи на те, що за останні два роки докорінно змінилася парадигма мислення українців щодо вивчення державної мови, вважаємо когнітивний підхід основним для вивчення поставленої проблеми.

Сучасна українська освіта розуміє роль професійної компетентності майбутнього вчителя, оскільки наразі досить актуальним є необхідність формування нового типу особистості. «Здатність сприймати зміни і творити їх – це найважливіша характеристика способу життя людини в ХХІ столітті, – зазначає В. Кремень. – Маємо готувати людину, здатну до сприйняття і творення змін, аби вона відчула, зрозуміла, сприйняла і сприяла інноваційності суспільства. Навчальний процес має виконувати щонайменше дві функції: функцію підготовки учня до самостійного оволодіння знаннями, інформацією (навчити вчитися) і функцію формування вміння трансформувати набуті знання у важливу життєву компетентність» [1, с. 2]. Для того, щоб Україна змогла не тільки перемогти ворога на полі бою, а й в інформаційному, науковому, навчальному тощо, держава повинна виховати освічених громадян, які чітко знають свою мету, призначення, уміють сприймати широкий спектр інформації та фільтрувати її від національного «попелу». Тільки майбутній учитель української мови, як виразник культурно-національного сучасного суспільного життя, носій морально-духовних цінностей, глибокий знавець державної мови в діяхронному та синхронному зрізі, зможе підготувати таке покоління, яке гідно представлятиме Україну на світовому рівні. Тому, усвідомлюючи велику відповідальність, покладену на нього, викладачеві потрібно сформувати відповідну професійну компетентність, зокрема одну із її структурних елементів – комунікативну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема, що розгортається нами у цій праці, досліджувалася науковцями різних галузей знань. По-перше, окреслене поле стосується підготовки вчителів нового покоління. Нам відомі праці О.О. Абдуліної, В.П. Андрущенка, Б.А. Грицюк, Н.Ф. Білокур, Ф.Н. Гоновліна, В.І. Загвязінського, В.Г. Кременя, Н.В. Кузьміної, Ю.Н. Кулюткіна, О.Г. Мороза, А.І. Піскунова, О.Я. Савченко, Р.П. Скульського, В.О. Сластьоніна та ін., у яких йдеться про різні підходи, соціально-педагогічні тенденції підготовки висококваліфікованого фахівця.

По-друге, проблема формування комунікативної компетентності студентів-філологів є складником професійної культуромовної компетентності. Тому варто зазначити і на дороб-

ках українських сучасних лінгводидактів (А. Богуш, Н. Голуб, І. Дроздова, О. Любашенко, Л. Паламар, Т. Симоненко, І. Хом'як), які торкаються лінгвістичного, психологічного, психолінгвістичного й дидактичного аспектів цієї проблеми.

Когнітивний підхід, застосований під час навчання української мови, став предметом розгляду О. Біляєва, Г. Онкович, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, Л. Скуратівського та ін.

Проблема формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів представлена у роботах українських мовознавців, зокрема: А. Богуш, Є. Голобородько, Ю. Ємельянов, І. Зимня, В. Кан-Калик, А. Капська, Л. Коваль, Т. Ладиженська, Л. Мацько, С. Савіньон, О. Скворцова та інші. Однак і сьогодні лишаються актуальними зазначені наукові поля, оскільки постійно зростають вимоги до рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх педагогів.

Роль когнітивної лінгвістики у розвитку комунікативної компетентності студентів та формуванні їх мовної особистості є складною і викликає багато суперечок. Зокрема, багато джерел присвячено застосуванню цього напрямку в вивченні іноземної філології. Натомість лише деякі вітчизняні джерела вважають когнітивну лінгвістику цінним місцем у формуванні мовного образу студента під час уроків української філології. На думку авторів [2], «когнітивна лінгвістика також може допомогти досліджувати українську лінгвістику, оскільки вона оперує універсальними принципами роботи з концептами, мовою та свідомістю».

Мета дослідження. У статті ми спробуємо обґрунтувати доцільність використання когнітивного підходу в формуванні комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування вищої освіти важливим є завдання підготувати високопрофесійного фахівця. Майбутній учитель української мови, як представник елітарної мовної особистості, повинен дбати про удосконалення своєї професійної культуромовної компетентності.

На нашу думку, для формування зазначеної вище компетентності, особливу увагу слід звернути на її основний складник – комунікативну компетентність. При цьому слід апелювати до когнітивної методики, до якої відносять положення Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, зокрема про діяльнісно-орієнтований підхід до навчання мови, урахування загальнорекомендованих рівнів володіння мовою, комунікативних мовленнєвих компетенцій та когнітивних чинників відбору дидактичного мовного матеріалу, насамперед текстового: рекомендації розглядати такі характеристики тексту, як лінгвістична складність, тип тексту, мовленнєва структура, фізична презентація, довжина тексту, релевантність (рівень мотивації розуміння) для учнів [3, с. 164–165].

Майбутній вчитель української мови – це «капітан», який веде «освітньо-виховний корабель» у «морі» життя молодого покоління. І саме від особистості вчителя багато в чому залежить, яким воно виросте. Тому педагогічна компетентність, як єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення освітнього процесу, передбачає низку компетентностей, якими повинен оволодіти майбутній вчитель. Серед них – комунікативна компетентність, яка значною мірою визначає професійний та життєвий успіх особистості.

Насамперед окреслимо теоретичне підґрунтя розуміння комунікативної компетентності.

З точки зору лінгвістики, комунікативна компетентність – це знання про мову, навички та вміння застосовувати їх у різних ситуаціях спілкування (Н. Гез, О. Казарцева, С. Мартиненко, Г. Рурік, Ю. Федоренко). Йдеться про відмінне володіння мовою, фонетичними, орфоепічними, морфемними, лексичними, синтаксичними вміннями. Адже одна з основних функцій вчителя – інформаційна, і реалізувати її можливо тільки за допомогою знаків або знакових систем [4]. Оскільки мова є знаковою системою, то вона може бути розглянута через вербальною чи невербальною. На наше переконання, комунікативну компетентність можна розглядати також з цих двох позицій. Вербальна компетентність позначена можливістю оперувати мовою на різних її рівнях, умінням правильно будувати слова та речення, створювати різностильові

тексти, представляти мову в писемному та усному мовленні, діалогічній та монологічній його формах. Невербальна компетентність передбачає вміння майбутнього вчителя української мови використовувати міміку, пантоміміку (жести, пози, рухи), інтонацію, локацію у просторі (в тому числі і дистанцію), контакт очима. Кожен із цих невербальних компонентів відображає ставлення мовця до навколишньої дійсності, презентує при цьому різні за значенням жести. Застосування когнітивного підходу під час вербальної та невербальної комунікативної компетентності допомагає краще пізнати контекст, умови повідомлення, зрозуміти його зовнішню та внутрішню форму.

У процесі навчання школярів учитель використовує як монологічне, так і діалогічне мовлення. Безперечно, для висвітлення власної позиції, розуміння, ставлення до певних подій, або ж для власне передачі інформації величезне значення має монолог. Якщо ми ставимо собі за мету встановити контакт з певною особою, то в такому випадку використовується діалог, суть якого полягає в умінні висловити своє бачення ситуації, толерантно і з почуттям поваги до респондента вислухати його позицію, продемонструвати своє ставлення до співрозмовника, знайти спільну позицію та ін. У діалозі важливо дотримуватися принципу рівноцінності та суб'єктності обох сторін, адже конструктивний діалог збагачує когнітивну та емоційну сфери його учасників, зберігаючи унікальність кожного. Обов'язковим його критерієм є зміна, яка відбувається внаслідок його проведення. Тема діалогу з кожною реплікою збагачується новим змістом, що впливає на усвідомлення її суті та здійснення обробки інформації на вищому рівні.

Детально поняття «комунікативна компетентність» аналізується у роботах українського мовознавця Ю.М. Корніяки. Зокрема, він створив модель комунікативної компетентності, за допомогою якої суб'єкт реалізує у процесі діяльності й спілкування три основних функції: комунікативну, перцептивну й інтерактивну, об'єднує у своєму складі три основних групи вмінь, або здатностей: (1) комунікативно-мовленнєву; (2) соціально-перцептивну здатність як сприймання і розуміння сутності іншої людини, взаємопізнання і самооцінка; (3) інтерактивну здатність як вміння організувати і регулювати взаємодію та взаємовплив і досягати взаєморозуміння [5, с. 142].

Тому ми переконані, що зазначені вище функції комунікативної компетентності майбутній учитель-словесник може реалізувати тільки застосувавши когнітивний підхід.

У дослідженні І. В. Пузь відзначається, що комунікативна компетентність майбутніх фахівців не може бути сформована стихійно, оскільки процес ефективного становлення цієї якості потребує наявності специфічних умов. В цілому можна виокремити такі психолого-педагогічні чинники, що зумовлюють розвиток комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти: 1) застосування особистісно-орієнтованого підходу до навчально-пізнавальної діяльності, який трактує особистість студента як найвищу цінність; 2) залучення студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності; 3) формування позитивної професійної «Я-концепції»; 4) усвідомлення студентами нерозривного взаємозв'язку між рівнем розвитку професійно-комунікативних якостей та ефективністю професійної діяльності; 5) навчально-методичне забезпечення розвитку професійної комунікативної компетентності; 6) формування у студентів готовності та бажання здобувати професійні знання, вміння і навички [6].

Тому ми й стверджуємо, що процес формування комунікативної компетентності є доволі складним процесом, оскільки передбачає реалізацію і творчих здібностей майбутнього учителя української мови, і його здатності постійно пізнавати світ навколо та світ у собі (оскільки вчитель-словесник є репрезентатором образної лінії відтворення сприйнятого поняття), і знати зміни, що відбуваються в лінгвістичному полі тощо. І тільки когнітивна здатність мовної особистості до реалізації, розвитку та формування комунікативних компетентностей.

Оскільки наше дослідження аналізує комунікативну компетентність студентів-філологів, то передусім з'ясуємо сутність поняття «мовна особистість». Ф. Бацевич розуміє мовну особистість як людину, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, що обумовлюють ство-

рення й сприйняття нею текстів, які вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності [7, с. 331].

Досить розширене визначення мовної особистості дає А. Богуш: «Під мовною особистістю розуміємо високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загально-людської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння і навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення» [8, с. 36].

Л. Мацько під мовною особистістю розуміє «узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [9, с. 3].

Когнітивний підхід під час формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови ґрунтується на використанні тексту, який допомагає виконати різні завдання, наприклад: визначити стиль, тип мовлення, проаналізувати мовні засоби, вказати на лексичні засоби, що створюють логічну канву тощо. Можна також охарактеризувати і лексичний, і граматичний рівень тексту: визначити типи значень слів, знайти стилістичні тропи, засоби виразності, з'ясувати речення за метою висловлювання, будовою та ін.

Ознайомлюючи майбутніх учителів української мови із когнітивною лінгвістикою, доцільно починати з ознайомлення з поняттям «концепт». У контексті когнітивного підходу під концептом розуміємо сформоване у свідомості майбутнього учителя-словесника поняття про складові реального й уявного світу, виражене за допомогою мовних одиниць, пов'язане з мотивами мовлення й комунікативними намірами автора висловлювання та реципієнта. Семантика концепту містить комплекс позамовних відомостей, що ґрунтуються на знаннях про світ, отриманих у результаті колективного досвіду людства. Концепти поєднують процеси пізнання й емпіричний досвід студентів української філології, формують концептуальну й мовну картини світу. Відповідно, студенти-словесники «засвоюють єдиний світогляд і формують власне мовлення, розвиваючи практичні навички спілкування» [2, с. 5].

Когнітивний підхід, застосований під час формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови, зумовлений необхідністю переосмислення основних завдань засвоєння студентами мовознавчих дисциплін, переакцентацією мети мовної освіти з формування лінгвістичної компетенції на комунікативну і професійну, що є головною метою вищої мовної освіти в Україні. Своєрідність цієї методики полягає в тлумаченні навчальних мовних одиниць як концептів – носіїв етнокультурної інформації, особливих сигналів конкретного світу [10, с. 7].

Концептуальне розуміння образів, процесів, що вивчаються у закладі вищої освіти, допомагає створити у свідомості відповідну картину світу, що моделює світогляд, корегує когнітивні можливості мовної особистості.

Саме це, на думку І.О. Черезової та В.В. Чумак, допомагає «педагогу знайти підхід до кожної дитини, з якою працює, налагодити стосунки та взаєморозуміння, викликати у неї повагу та готовність слухати і приймати інформацію, цінності, життєві принципи, ідеали. Неповторна індивідуальність кожного вихованця вимагає від учителя гнучкості, мобільності, вміння своєчасно зреагувати на зміни, правильно дібрати способи взаємодії з дитиною» [11]. Таким чином змінюється і когнітивна спроможність педагога, і його учнів. Адже рівень сформованої комунікативної компетентності учнів безпосередньо залежить від того, наскільки вчитель завдяки когнітивному підходу може продемонструвати свій рівень комунікативної компетентності. Тому вчитель української мови має постійно розвиватися, бути обізнаним у нових тенденціях та методологіях українського мовознавства.

Висновки. Отже, комунікативна компетентність майбутнього українського словесника – складний когнітивний процес. Він зумовлений тим, що учитель повинен не тільки добре воло-

діти своїм предметом, але й знати потенційні можливості учнів, щоб пояснювальний матеріал був засвоєний ними на належному рівні. Когнітивний підхід допомагає побудувати міжособистісні стосунки з учнями, виявляти до них емпатію, уміти їх зрозуміти, допомогти сприйняти точку зору іншої людини. Висвітлені нами позиції можна розглядати як критерії сформованості комунікативної компетентності вчителя української мови.

Застосування когнітивного підходу під час формування комунікативної компетентності сприяє адаптації мовної особистості учителя української мови до змін в українському суспільстві, зумовлених соціально-політичними чинниками, зокрема російсько-українською війною. Ми переконані, що когнітивна лінгвістика здатна створити (і вже створює) такий світ у свідомості педагога, який, будучи репрезентований у різних жанрах усної та писемної української літературної мови, сформує високий рівень комунікативної компетентності. Подальші наші дослідження у цій сфері стосуватимуться аналізу психолінгвістичних механізмів впливу на когнітивні здібності мовної особистості майбутнього учителя української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи). Київ. Грамота, 2003.
2. Romanchuk, S., Sytko, O., Karpik, M., Skoreiko-Svirskaya, I., & Isakova, Y. (2023). The role of cognitive linguistics in developing students' communicative competence and forming their linguistic personality. *Multidisciplinary Science Journal*, 5, 2023ss0511. P.1-8. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2023ss0511>
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф.. СЮ. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
4. Єжижанська Т. С., Осадча М. П. Проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Культура і соціальні комунікації. 2012. Вип. 3. С. 23–31.
5. Корніяк О.М. Розвиток комунікативної компетентності особистості в сучасному соціокомунікативному просторі. Матеріали II Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка (19-20 квітня 2010 року). Київ. ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. Т.І. С. 140–145.
6. Пузь І. В., Шевченко О. М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Психологічний часопис*. 2018. № 4. С. 149–164.
7. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
8. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / [за заг. редакцією А. Богуш]. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 272с.
9. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу. *Дивослово*. 2006. № 7. С. 2–4.
10. Пентиліок М.І., Горошкіна О.М., Никітіна А.В. Основи когнітивної методики навчання української мови. <file:///C:/Users/Dell/Downloads/838-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1452-1-10-20190418.pdf>
11. Черезова І.О., Чумак В.В. Комунікативна компетентність в системі професійної підготовки вчителя початкової школи. <file:///C:/Users/Dell/Downloads/559-763-1-PB.pdf>

УДК 821.161.2-3.09 Грінченко

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-11>**«КНИЖКИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ДЛЯ ДОРОСЛИХ»:
БУТТЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В КАНОНІ****"BOOKS FOR CHILDREN AND ADULTS":
BORYS HRYNCHENKO'S BEING IN THE CANON****Вірченко Т. І.,*****orcid.org/0000-0001-7953-2285****доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства**Київського столичного університету імені Бориса Грінченка***Козлов Р. А.,*****orcid.org/0000-0001-5912-9106****доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства**Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

Аналіз літературознавчих студій засвідчує домінування оглядових тем з переважанням контекстуального підходу. Творчість Бориса Грінченка залишається зарахованою до освітнього канону. Разом із тим, один і той самий текст включається різними авторами програм для вивчення учнями різних вікових груп. Це зумовлює постановку проблемного питання: «У чому феномен художнього слова Бориса Грінченка, адресованого дітям?» Літературознавці здебільшого говорять про знання дитячої психіки та майстерне змалювання художньої деталі. Разом із тим, розуміння сутності канону та його функцій, засвідчує, що цього замало. Тому мета цього дослідження – окреслення різних визначальних аспектів життєвого досвіду Бориса Грінченка, а також маркерів художності малої прози письменника, з'ясованих після перепрочитання творів, що в сукупності забезпечує тривале буття творів у каноні. Для досягнення мети послугувуватимемось біографічним і текстологічним підходами, а також методом рецептивної естетики. Так, було з'ясовано, що в праці «До питання щодо журналу для дитячого читання в Земській народній школі» Борис Грінченко чітко висловився щодо відсутності творів, які адресовані винятково дітям. На думку, письменника, твори можуть бути адресовані або дорослим, або дорослим і дітям водночас. Для того, щоб твір успішно знайшов свого реципієнта, потрібне не лише знання його портрета, а й видавничий досвід. Силу художнього впливу варто бачити в актуальній тематиці, динамічному конфлікті, промовистій символіці, уповільненню оповіді в кульмінаційному моменті (доцільно обраному темпоритмові), візуалізації художніх деталей тощо.

Окремі тези статті апробовані в монографії Вірченко Т., Козлов Р. Непокірний. Грані долі Бориса Грінченка. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 372 с.

Ключові слова: канон, Борис Грінченко, дитяча література, оповідання.

The analysis of literary studies shows the dominance of review topics with a prevalence of the contextual approach. The works of Borys Hrinchenko remain included in the educational canon. To add to that, the same text is included by different authors of curricula for students of different age groups. This leads to the problematic question: «What is the phenomenon of Borys Hrinchenko's artistic word for children?» Literary critics most often mention his knowledge of children's psyche and his skilful depiction of artistic detail. However, understanding the essence of the canon and its functions shows that this is not enough. Therefore, the purpose of this study is to outline various defining aspects of Borys Hrinchenko's life experience, as well as the markers of the artistry of the writer's short fiction, which were discovered after rereading the works, which together ensure the works' longevity in the canon. To achieve this goal, we will use biographical and textual approaches, as well as the method of receptive aesthetics. Thus, it was found out that in his work «On the Question of the Children's Reading Magazine in the National Zemstvo School» Borys Hrinchenko clearly stated that there were no works addressed exclusively to children.

According to the writer, works can be addressed either to adults or to adults and children simultaneously. In order for a work to successfully find its recipient, one needs not only knowledge of its portrait but also publishing experience. The power of artistic influence should be seen in the actual subject matter, dynamic conflict, eloquent symbolism, the pacing of the narrative at the climax (an appropriately chosen tempo), visualisation of artistic details, etc.

Some of the theses of the article are tested in the monograph by Virchenko T., Kozlov R. *The Defiant. The Facets of Borys Hrinchenko's fate*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 2023, p. 372.

Key words: canon, Borys Hrinchenko, children's literature, short stories.

Постановка проблеми. Нещодавно наукова спільнота України відзначала 160-ліття з дня народження Бориса Грінченка. Огляд темарію літературознавчих доповідей [11] засвідчує, що творчість митця вписується в широкий літературний, театральний контекст, а студії, присвячені окремим творам, жанрам, не домінують. Вірогідно, причина криється в уже сформованих аксіоматичних тезах: «У художніх творах, публіцистичних, літературно-критичних роботах, а також у листуванні він завжди вів мову про значущість і вагомість учинків кожного для загальної справи, самоусвідомлення особистості, індивідуального в історичному контексті. Характерними рисами світогляду Грінченка були віра в людину, духовні потенції індивіда. Письменник обстоював суспільну значущість естетичного ідеалу. Це зумовило прагнення всебічного розкриття образу позитивного героя (інтелігент-культурник), орієнтацію на громадянську актуальність тематики і проблематики, підкреслення освітнього, виховного значення художнього слова» [13, с. 437].

Власне цей потенціал активно використовується в навчальному процесі закладів загальної середньої освіти. Так, автори навчальних програм, попри тенденції до осучаснення їхнього змісту, вносять до переліку обов'язкової лектури оповідання «Украла», яке привабливе такими аспектами: «Динамічність оповіді. Психологія вчинку Олександрі. Ідея розуміння людської душі, співчуття, прощення» [14]. Значно цікавіша ситуація з оповіданням «Каторжна», яке в модельній навчальній програмі з «Інтегрованого курсу літератур» передбачене для позакласного читання у 8 класі [15], а в чинній програмі рівня стандарту – для самостійного читання в 10 класі [20]. Отже, відсутність позиціонування твору для певної вікової категорії (молодший чи старший підлітковий вік) зумовлює актуалізацію для літературознавчої науки, освітянської спільноти і масового реципієнта питання: «У чому феномен художнього слова Бориса Грінченка, адресованого дітям?»

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Очікувано, що науковці першорядно досліджують ті тексти, які винесені в шкільний канон (Ю. Ковбасенко) [12]. О. Вовк нагадує наукові висновки, що не втратили актуальності: «проза – найталановитіший вимір літературної творчості Б. Грінченка»; малій прозі «притаманні стильові прикмети, окреслені І. Денисюком» [3, с. 181]. Нагадаємо, що йдеться про увагу до мови, розуміння композиції, комплексне бачення проблематики тощо. Не минають літературознавці й тези про знання письменником дитячої психіки. Н. Левчик увиразнює маркери, за якими констатується художність малої прози Бориса Грінченка: «Неперехідну художню вартість багатьом оповіданням письменника (“Хата”, “Підпал”, “Нелюб”, “Покупка”, “Кавуни”, “Украла”) забезпечили відчуття конфліктного моменту в сюжеті, рушійних сил даного психологічного переживання, вміння деталлю означити суттєве, глибина і щирість авторського почуття» [13, с. 446]. Отже, спостереження за твердженнями науковців дають підстави зауважити, що творчість Бориса Грінченка включена до освітнього та літературного канону на підставі художньої майстерності, маркери якої беруться до уваги освітянами.

Разом із тим є всі підстави вважати, що зарахування творів Бориса Грінченка для дітей до літературного канону є аксіоматичним, без належного фактологічного обґрунтування. Саме тому **метою дослідження** є окреслення різних визначальних аспектів життєвого досвіду Бориса Грінченка, а також маркерів художності малої прози письменника, з'ясованих після перепрочитання творів, що в сукупності забезпечує тривале буття творів у каноні. Для досяг-

нення мети послуговуватимемось біографічним і текстологічним підходами, а також методом рецептивної естетики.

Виклад основного матеріалу. Проблемне питання – «Що робить текст канонічним?» – ставить собі не одне покоління літературознавців. Вже хрестоматійними стали покликання на працю Гарольда Блума «Західний канон. Книги на тлі епох». Учений мав таку відповідь на окреслене питання: «Дивність (strangeness), ефект оригінальності, котрий ми або не можемо асимілювати, або який настільки асимілює нас, що ми перестаємо його помічати» [2, с. 7]; «незвичність, яку ми або не можемо повністю асимілювати, або яка стає даністю настільки, що нас засліплюють ефекти її ідіосинкретизму» [2, с. 9]. Поруч із міркуваннями Г. Блума, у сучасних студіях, присвячених проблемі канону, виробилась традиція наводити погляди Марка Павлишина, який пояснює традицію Заходу розуміти канон як групу текстів, важливих для прочитання в університетах. Тож канон – це не закріплене явище, а рухливе й динамічне, оскільки відображає погляди суспільства, тому може зазнавати розширення, щоб не виключати «голосів упосліджених груп – жінок, чорних, імігрантів, колонізованих народів» [16, с. 190–191]. Функцію канону дослідник бачить в «повсякчасній мобілізації історичних набутків культури в осмисленні місця людини в соціальних і культурних оточеннях» [17, с. 12]. Отже, варто скористатися пропозицією Марка Павлишина бути уважними до деталей при розмові про канонічні тексти.

Борис Грінченко і теорія дитячої літератури. Борис Грінченко належав до тих осіб, що послідовно дотримувалися власних вироблених теоретичних принципів. Так, у шістнадцяти розділах розвідки «До питання щодо журналу для дитячого читання в Земській народній школі» автор не лише теоретизував про зміст літературних журналів для дітей, а й про вимоги до дитячої літератури загалом. Важливо, що однією з вимог, поруч зі знанням читача, була художність текстів. Письменник був переконаний, що коли твір буде художнім і правдивим, то він буде цікавий і дітям, і дорослим: «Дитячих творів у сутності не повинно бути. Повинні бути взагалі твори, і частину з них тільки і можуть читати дорослі, оскільки і за змістом, і мовою вони дітям незрозумілі і передчасні; іншу ж частину будуть читати і дорослі, і діти, оскільки для останніх вони будуть доступні мовою і можливі за змістом» (*переклад наш. – Т. В., Р. К.*) [4, с. 191].

Такі міркування Бориса Грінченка суголосні поступу, який відбувався в другій половині XIX століття – на початку XX століття: на зміну релігійно-виховній, моралістичній тематиці творів поступово приходили твори, які відповідали новій концепції національної школи і виховання.

Портрет читача – досвід батька і вчителя. Письменник дуже добре усвідомлював неоднорідність читацької публіки: учні сільських початкових шкіл, діти української інтелігенції (у цей час Борис Грінченко вже виховував маленьку Настю, яка народилась у грудні 1884 року) й дорослі, адже «народ може читати все, написане для дітей, тому що він взагалі може читати все, або було воно йому зрозуміле, хоча, звичайно, не все із дитячого читання для нього буде цікаве» [4, с. 185]. Власне вчителювання дало змогу Борису Грінченку побачити безграмотність потенційних читачів, які «писали <...> до того безграмотно, що одне слово розділяли на два, або два писали вкупі, раз-у-раз серед слова вставляли ь і багато було таких, що своє ім'я і прізвище писали з помилками» [10, с. 48], брак літератури для читання. Тому разом із дружиною Грінченко узявся до формування української бібліотеки і з друкованих книжок, і з власноруч переписаних друкованими літерами та опрацьованих.

Досвід видавничий. Життєві обставини та добра репутація допомогли Борисові Грінченку втілити в життя видавничий проєкт із поширення творів українською мовою для народу. Певно, за взірць служив досвід видавця Пантелеймона Куліша, який у 1857 році заснував власну друкарню, а в 1860 році – серію «Сільська бібліотека», де виходили «книжки-метелики» з творами українських письменників. Допомога Борису Грінченкові надійшла від Івана

Череватенка, мецената, який попри те, що закінчив реальну школу у Воронежі, схилився до української справи. Іван Череватенко мріяв «завести добре зорганізоване видавництво дешевих книжок для народу. Він вдавав ся за цим до відомої фірми “Посредникъ”, але-ж там щось не пощастило; потім він давав свої гроші на початок, та не знаходилось людей, що могли-б взяти се діло собі до рук» [21, с. 43]. Тому він, «за порадою Дикарева (псевдоним в українському письменстві – Крамаренко), одказав одну тисячу карбованців на видання українських народних книжок і передав ті гроші Грінченкові» [18, с. 27].

Загалом за час існування видавництва вийшли 36 видань (за 1894 рік – 3, 1895 – 8, 1896 – 6, 1897 – 4, 1898 – 5, 1899 – 10) загальним накладом 133 870 примірників, 29 рукописів не дозволені цензурою [5, с. 194–195, 198]. Своїх книжок Борис Грінченко видав лише вісім: «Батько та дочка», «Підпал, Панько», «Робінзон», «Байки», «Неймовірний», «Колоски», «Смілива дівчина», «Серед крижаного моря»; Марії Загірньої – шість: «Добра порада», «Як вигадано машиною їздити», «Під землею», «Давня пригода», «У сніговому краї», «Страшний ворог». Загалом подружжя хоч і використовувало ресурс видавництва для поширення власних творів (38 % від усіх виданих позицій), але не зловживало цим. Окрім їхніх, видавались твори Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Григорія Коваленка, Павла Махновського, Євгена Гребінки, Юрія Федьковича, народні казки і пісні. Найчастіше наклад видання становив 3 050 примірників, найбільшими ж – у 10 050 примірників – побачили світ «Катерина» Тараса Шевченка і «Робінзон» Бориса Грінченка. Вони ж і мали найбільший попит. Отже, Борис Грінченко дбав, щоб найкращі зразки народної творчості й художньої літератури знаходили своїх читачів.

Художність малої прози. У сюжет літературних казок автор здебільшого клав епізоди з народного життя, тож їхній зміст здатен провокувати і дорослого читача на глибоке переосмислення взаємин із братами («Два Морози (З народнього поля)»), травми дитини в чужому середовищі («Снігурка»), стосунків батьків із дітьми-злочинцями («Сопілка»), партнерської взаємодії в родині («Чия робота важча»), довіри чоловіка до дружини («Дума про княгиню-кобзаря (З народнього поля)»).

У день поховання 22 травня за новим стилем на честь покійного відбулась Академія у великій залі «Народного Дому» в Чернівцях, ініціатором якої виступило «Історичне Товариство», зокрема його голова доктор Степан Смаль-Стоцький. Вступну промову оголосив доктор Мирон Кордуба, професор Василь Сімович охарактеризував літературну діяльність, Остап Луцький прочитав оповідання Бориса Грінченка «Хатка в Балці», опісля був виголошений реферат доктора Зенона Кузелі «Борис Грінченко як етнограф». Наталя Пігуляківна продекламувала поезію «Хлібороб». На завершення професор Мирон Кордуба виступив про його народно-просвітню діяльність [1].

Очевидно, що оповідання «Хатка в балці» було обрано не випадково. У ньому людина, що знала родину Грінченків і силу почуття кохання між подружжям, могла розкодувати алюзією цих стосунків у характерах Марти і Демка: «Стоять та розмовляють, а проміння над їми сияє, а пташки примовкнуть та й слухають... та й слухають... І їм, співочим пташкам, стає дуже заздрісно, бо чують вони, що Демко з Мартою висьпівують одне одному такі пісні, що таких ніколи не здолають засьпівати вони, щебетливі пташки» [6, с. 9].

Варто відзначити, що проза Бориса Грінченка не вирізняється змалюванням сталих характерів. Більшість його героїв проходять моральні випробування. Не винятком є й Корній, який заради того, щоб спекатися сусіда Демка, якому хотілося, «щоб у його хата була не на курячій ніжці, а саме така, як у Корнія, щоб він міг рівнятися з Корнієм заможністю» [6, с. 8], наважився на злочин – затоплення балки, де стояла хата Демка. Динамічності сприяє й те, що Демко заможності прагне не тому, що «до багатства прихильний...», а через те, що він був із тих, кому не вільно було зводити очі на Корнієву дочку Марту» [6, с. 8].

Динаміка внутрішнього конфлікту твориться нагромадженням емоційно забарвлених речень, використанням дієслів, які передають хвилювання персонажа в момент ситуації вибору, а

також описом фізичного стану: «Але даремно Корній боявся заснути. Йому було не до сну. Мов пропасниця починала його трусити: то морозом сипне з-за спини, то полум'ям у голову вдарить» [6, с. 24]. Вірогідно, Борисову Грінченку важливо було увиразнити всі життєві та психо-емоційні причини вибору Корнія, щоб показати наскільки легко встати на сторону зла: «Так довго Корній дошукувався способу спекатися Демка, і тепер так легко це робиться, саме робиться, і може з цього нічого не вийти! Треба якось радити» [6, с. 22].

Нетривалі події Борис Грінченко подає доволі розлого, концентруючи увагу на внутрішніх стражданнях Корнія: усвідомленні, що «він, Корній, душолюб» [6, с. 41]; страхові, що «...утопив свою дочку...» [6, с. 43]; моменту проживання катарсису від того, що діти «впали перед їм навколішки» [6, с. 47].

Говорячи про Бориса Грінченка – майстра художньої деталі, важливо зосереджувати увагу на тому, що саме потрапляє у вічко художнього мікроскопа письменника. Так, в оповіданні «Екзамен» крупним планом подано стан страху учнів перед членом шкільної ради, який мав приймати іспит для отримання свідоцтва: «Один маленький хлопчик заліз у куток і наляканими очима поглядає навкруги: він задалегідь злякався “пана”» [7, с. 5]. Страх – не лише короткочасна емоція, яку переживають учні й вчителі, це атмосфера, яка паралізувала заклад загалом: «Минає година, друга, третя. Страшний пан, що так довго примушував себе дождатися, ще більше тепер лякав школярів. І потомились усі, і пана страшно» [7, с. 6]. Інтерес до постаті екзаменатора, який урешті-решт приїхав, знизив почуття страху, але тимчасово. Прозаїк тримає увагу реципієнтів, фокусує на тригерах, які забезпечують тривалість переживання: «Член витяг якісь папери і порозкладав їх на столі. Коло їх ліг заязлений завдачник Євтушевського з позакладаними в його папірцями, потім перо й олівець, що з'явилися з членової кишені. Діти з острахом поглядали на всі ці приготування» [7, с. 9]. Борис Грінченко не лише візуалізує страх через деталі-тригери, а й надає йому контрастного звучання: голосні вигуки екзаменатора лунають на фоні абсолютної тиші в класі. Власне недобррозичливий тон питань, спілкування в наказовій формі («Читай!», «Розкажи!» [7, с. 11]) утримували стресову ситуацію на екзамені. І навіть завершення екзамену не приносить зникнення страху. Дозволивши учням іти додому, учитель і батьושка лишаються в полоні страху. Свідчення тому – відсутність реплік учителя у фіналі оповідання, що є нічим іншим як втратою голосу, нівеляцією ваги постаті вчителя. І лише батьושка підлещено промовляє: «А Всенепремінно!.. Як-же!.. Пожалуйте!..» [7, с. 15]. Такий фінал виконує функцію застереження, що діяльність жодного контролюючого органу в освіті не повинна нести паралізуючого страху для дітей і знецінювати діяльність вчителя.

В оповіданні «Кавуни» зміст сконцентровано навколо провини хлопця, який разом із другом краде кавуни і, звичайно, у контексті реалістичної естетики, обґрунтування причин, які зумовили таку поведінку дітей. Варто відзначити, що письменника цікавить морально-етична поведінка як дітей, так і дорослих у такій ситуації. Символом засудження крадіжки, вісником драматичних подій в оповіданні слугує кібець, який прорізав повітря гострим свистінням: «Над ними в повітрі справді ширяв хижний кібець, гостро й пронизувато свистючи» [9, с. 10]. Крупним планом прозаїк показує товсті здоровенні руки, які не лише хапають хлопця за волосся, а ще й боляче скубуть. Крик, що змішується із гарчанням: «А, ви красти! От я-ж вам дам! Я вас навчу красти!» [9, с. 12] увиразнюють злість сторожа – старого діда Кучми. Кульмінаційний момент – побиття Санька – сповнений благань хлопця пробачити вчинок, згодом – мовчання аж до втрати свідомості від болю, бо «сторожі все шмагали його, аж поки помітили, що він уже не ворухиться» [9, с. 15]. Інший сторож – Опанас – виявив трохи співчуття до побитого Стецька. Той факт, що Опанасові «стало чогось ніякого дивитися йому в очі» [9, с. 16], виконує функцію перестороги для дорослих, що засоби покарання мають бути такими, щоб за них не було соромно перед дітьми і собою.

Послідовно, оповідання за оповіданням, Борис Грінченко змальовує стосунки в родині, де формуються дитячі характери. Так, наприклад, в оповіданні «Кавуни», Санька виховує мати-

вдова, яка не знає, як пояснити сину, чому вони небагаті і на прохання дати поїсти може лише сердитися. В оповіданні «Без хліба» актуалізується архетип батька, який приймає рішення стати на шлях злочину аби прогодувати маленьку дитину. Петрові важко було чути дитячий плач, який «мов ножем серце краяв» [8, с. 5]. Прийняття рішення давалося важко: «Петро похмурений. Мовчить, а думи снуються в голові» [8, с. 10]. Злість на старосту, який живе достатках, а його дитина вмирає від голоду, спричинила рішення вкрати: «То вагався хоч трохи Петро, а тепер, як стала Горпина вмовляти, знову піднялась у його на людей злість, так і клекоче у грудях.

– Піду, – говорить, – не кажи мені нічого, – піду!» [8, с. 14]. Отже, природа злочину – завжди під мікроскопом уваги Бориса Грінченка – дослідника людських душ.

Висновки. Аналіз наукової літератури, навчальних програм для закладів середньої освіти, увага суспільства до постаті Бориса Грінченка з нагоди його ювілею, дає підстави твердити, що творчість Бориса Грінченка включена до академічного й освітнього канонів. Разом із тим, ця включеність пояснюється скоріше аксіоматичними тезами, які сформовані в академічному середовищі, а не переосмисленням спадщини митця слова. Саме тому, важливо при перегляді канону зважати не лише на художні чинники, а на весь досвід письменника. Так, Борис Грінченко не розмежовував художні твори на твори для дітей і дорослих, його пропозиція поділу була такою: твори для дорослих і твори для дітей і дорослих. Ідейно-тематичний аналіз малої прози дає підстави твердити, що Бориса Грінченко вдалось досягти власної візії. Для досягнення правдивості оповіді, емоційного враження на реципієнта письменнику важливо добре усвідомлювати портрет свого читача. Батьківський досвід митця та його відповідальне вчителювання сприяли цьому. Шлях твору від рукопису до читача – тривалий і непростий. Видавничі рішення – це теж фактор, який впливає на те, що і як сприйматиме читач, тож досвід Бориса Грінченка – видавця був також помічним. У кожному жанрі письменник віднаходив можливість висловити власну філософську концепцію багатогранного життя. Зміст творів, спрямований на переосмислення різних сторін буття, увиразнення динаміки людських характерів, увага до емоційного переживання морально-етичного вибору, природи злочину – те, що забезпечує зацікавлення в змісті оповідань для дітей і дорослих. Уповільнення розповіді в кульмінаційні моменти, увага до художніх деталей, промовиста символіка, оперування крупним планом – той інструментарій, який дає право висновувати про художню майстерність Бориса Грінченка. Гармонійне ж поєднання цих факторів пояснює буття творів у каноні навіть під час його переосмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академія в честь Бориса Грінченка. *Народний голос*. 1910. Ч. 34. 25 мая.
2. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / пер. з англ. під загальною редакцією Р. Семківа. Київ : Факт, 2007. 720 с.
3. Вовк О. Концепція української дитячої літератури в естетичній системі Бориса Грінченка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2022. № 56. С. 179–182.
4. Грінченко Б. До питання щодо журналу для дитячого читання в Земській народній школі. *Грінченко Б. Зібрання творів. Педагогічна спадщина у 2 кн.* Кн. 1. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. С. 181–201.
5. Грінченко Б. Видання коштом Івана Череватенка і премії його імені. *Літературно-Науковий Вістник*. 1901. Т. 13. Кн. 3. С. 193–194.
6. Грінченко Б. Хатка в балці. Київ : «Рух», 1927. 48 с.
7. Грінченко Б. Екзамен. Київ : «Рух», 1927. 16 с.
8. Грінченко Б. Без хліба. Черкаси : «Сіяч», 1917. 24 с.
9. Грінченко Б. Кавуни. Харків : Книгоспілка, 1927. 16 с.
10. Загірня М. Школи, де вчителював Борис Грінченко. *Спогади*. Луганськ, 1999. С. 27–85.
11. «Епоха Грінченка: просвіта, нація, ідентичність» (XVI щорічні Грінченківські читання) : програма Всеукраїнської наукової конференції до 160-річчя від дня народження Бориса Грінченка. 8 грудня 2023 року. Київ, 2023. 16 с.

12. Ковбасенко Ю. Мала проза Бориса Грінченка у педагогічному та художньо-естетичному вимірах. *Грінченківські етюди. «Україна! В цьому слові для мене все»*. Київ : АКМЕ ГРУП, 2019. С. 168–173.
13. Левчик Н. Борис Грінченко. *Історія української літератури у 12 т. Т. 7 : Література 80–90-х років XIX століття*. Кн. 1. Київ : Наукова думка, 2020. С. 433–458.
14. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року) / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук, І. А. Тригуб, Т. Б. Качак, В. В. Кизилова, Л. М. Овдійчук, С. О. Дячок, В. М. Макаренко. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1NJyC96_f3hglHcWCTP6Q2ixXJv3ehlxb/view
15. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, І. А. Тригуб, О. А. Слижук, К. Ю. Молодик. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Intehrovanyy.kurs.literatur-ukr.ta.zarubizhn-7-9.kl.Yatsenko.ta.in.26.07.2023-1.pdf>
16. Павлишин М. Канон та іконостас : літературно-критичні статті. Київ : Видавництво «Час», 1997. 447 с.
17. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. Харків : Акта, 2008. 358 с.
18. Пісочинець Д. На дружню могилу. Мої спомини та вражіння. *Над могилою Бориса Грінченка. Автобіографія, похорон, спомини, статті*. Київ, 1910. С. 14–36.
19. Пчілка Олена. Умови Грінченкової праці. *Рідний край*. 1911. Вип. 7–8. С. 2–15.
20. Українська література: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи (рівень стандарту) / Р. Мовчан (голова робочої групи). Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11.-riven-standartu.docx>
21. Чайченко В. Іван Череватенко. *Зоря*. 1894. Ч. 2. С. 43–44.

УДК 811.161.2'42[641.5(083.12):004.77]

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-12>

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ КУЛІНАРНИХ ВІДЕОРЕЦЕПТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНИХ YOUTUBE-БЛОГІВ)

LINGUOPRAGMATIC FEATURES OF CULINARY VIDEO RECIPE HEADLINES (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN- LANGUAGE YOUTUBE BLOGS)

Волощенко Є. І.,

orcid.org/0000-0001-6600-8302

*аспірант кафедри загального мовознавства та слов'янознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Статтю присвячено аналізу лінгвопрагматичних особливостей заголовків відеорецептів українськомовних кулінарних YouTube-блогів. Особливу увагу приділено структурно-семантичній організації заголовків у відеорецептах. Безпосереднім об'єктом дослідження є заголовки відеорецептів сучасних українськомовних кулінарних YouTube-блогів – «Закарпатська господиня», «Євген Клопотенко», «Лілія Цвіт», «Наші бесаги» та деяких інших. Матеріалом для вивчення слугували 460 заголовків, відібраних методом суцільної вибірки. Важливу роль у дослідженні спрямовано на опис прагматики заголовків. У статті проаналізовано лексико-семантичні групи заголовків відеорецептів, зокрема, проведено дослідження використання блогерами низки стилістичних фігур у заголовках. Важливе місце відведено засобам вираження заголовків відеорецептів. Також приділено особливу увагу структурній організації цього компоненту YouTube-блога. Заголовок у відеорецептах – елемент, який з'єднує автора та глядача на відеоплатформі YouTube. Кожен заголовок презентує для аудиторії автора відеоблога, знання, досвід, сприйняття світу ведучого, його розуміння глядачів тощо. Блогер, створюючи відео приготування будь-якої страви, свідомо обирає специфічні мовні знаки задля впливу на аудиторію. Для реалізації цієї мети потрібні лексичні, семантико-стилістичні, морфологічні та синтаксичні засоби. Встановлено, що для заголовків відеорецептів важливими є такі ознаки, як інформативність, лаконічність, точність, ясність, клішованість та експресивність. Для привернення уваги глядацької аудиторії відеоблогери використовують у заголовках відеорецептів розмовну та запозичену лексику, фразеологізми, різні види повторів, топоніми, діалектизми, метафори, епітети тощо. Структурно заголовки представлені через використання відеоблогерами різних видів простих і складних речень. Кожен проаналізований заголовок відеорецепту сформований за допомогою різномовних засобів, поєднує в собі кілька лексичних і граматичних особливостей, спрямованих на увагу та зацікавлення глядацької аудиторії.

Ключові слова: блогер, відеорецепт, заголовок, глядач, прагматика, YouTube-блог.

The article is devoted to the analysis of linguistic and pragmatic features of video recipe headlines of Ukrainian-language culinary YouTube blogs. Particular attention is paid to the structural and semantic organisation of headlines in video recipes. The direct object of the study is the headlines of video recipes of modern Ukrainian-language culinary YouTube blogs – «Zakarpatska hospodynia», «Yevhen Klopotenko», «Lilia Tsvit», «Nashi besahy» and some others. The material for the study was 460 headlines selected through the method of continuous sampling. An important role in the study is played by the description of the pragmatics of the headlines. The article analyses the lexical and semantic groups of video recipe headlines, in particular, the study of headlines for the use of a number of stylistic figures by bloggers. An important place is given to the means of expressing video recipe headlines. Special attention is also paid to the structural organisation of this component of a YouTube blog. The headline in video recipes is the element that connects the author and the viewer on the YouTube video platform. Each headline presents the video blog author's knowledge, experience, perception of the host's world, understanding of the audience, etc. to the audience. When creating a video of cooking a dish, a blogger consciously chooses specific language signs to influence the audience. To achieve this goal, lexical, semantic and stylistic, morphological and syntactic means are required. It has been found that the following features are important for video recipe titles: informative, concise, accurate, clear, clichéd and expressive. In order to attract the attention of the viewer audience, video bloggers use colloquial and borrowed vocabulary, phraseology, various types of repetition, place names, dialects, metaphors, epithets, etc. in their video recipe titles. Structurally, the titles are presented through the use of

different types of simple and complex sentences by video bloggers. Each analysed video recipe headline is formed with the help of multi-level linguistic means, combining several lexical and grammatical features aimed at attracting the attention and interest of the audience.

Key words: blogger, video recipe, headline, viewer, pragmatics, YouTube blog.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із найпоширеніших способів передачі важливої та актуальної для багатьох глядачів інформації є кулінарні відеоблоги. За структурою вони поділяються на окремі відеорецепти. Щоб ці відеотвори були цікавими для глядацької аудиторії, блогер повинен вміло підібрати назву до кожного з них. Заголовки відеорецептів відображають кулінарну обізнаність автора, його бажання рекламувати свою діяльність, впливати на глядачів, навчати їх тощо. Така прагматика була б неможлива без використання численних лексичних і граматичних засобів мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку досліджень (Деркач, 2014; Збіглей, Мусурівська, 2015; Нечаюк, 2016) орієнтовано на стилістичну характеристику заголовків у науковому та публіцистичному стилях. Багато науковців досліджувало структурні та прагматичні особливості новинних заголовків (Пердейчук, Садовник-Чучвага, 2014; Ревенко, 2018; Савчук, Стрюк, 2022; Фадєєва, 2017; Цимбаліста, Котвицька, Лазебна; 2019). Більшість із цих досліджень пов'язана з англійською мовою. Л. П. Юлдашева комплексно описала структурно-семантичні та прагматичні особливості заголовків на матеріалі сучасної української літератури [14]. Заголовки ж відеоблогів, наскільки нам відомо, досі не ставали предметом окремого цілісного дослідження, з чим пов'язуємо **актуальність** нашої розвідки.

А. М. Коваленко визначає заголовок як лаконічне відображення соціальних, культурних, національних особливостей, які притаманні конкретному періоду, визначеному територіально чи геополітично [6, с. 27]. Таке визначення є правильним і для заголовка відеорецептів: це також «назва», яка має певну специфіку. З одного боку, заголовок є окремим мовним компонентом, що розташований перед основним відеопродуктом (має деяку самостійність). З іншого боку, заголовок є структурною складовою окремого відеорецепта та відеоблога в цілому (через аналіз заголовків надалі досліджуємо специфіку кулінарних YouTube-блогів).

Заголовок створює перше враження, яке спонукає до перегляду певної інформації, збуджуючи інтерес і привертаючи увагу. Саме це, на думку дослідника М. М. Антоновича, – його основне призначення. Тому більшість заголовків є чіткими, стислими повідомленнями, здатними зацікавити велику кількість аудиторії [1, с. 103]. Для заголовка характерні такі особливості, як інформативність, експресивність, виразність, структурна завершеність, точність [3, с. 147].

Ця характеристика заголовка співвідносна з його основними функціями, які виділила В. В. Зайцева: 1) функція композиційності (система «заголовок – текст – ілюстрація», де заголовки формують основний текст, але також розділяють його на логічні частини); 2) інформативна функція (спрямування аудиторії відразу на ідею твору без детального ознайомлення); 3) функція атрактивності / привернення уваги / рекламна (зосередження уваги на матеріалі за допомогою інтриг, сенсацій, провокацій тощо) [4]. До цих функцій можна ще додати риторичні функції, описані Л. А. Деркач: апелятивну (спонукальну) та оцінну (емотивну) [2, с. 81].

Для нашого дослідження найбільш важливим є синтез у заголовку номінативного (повідомлення конкретної інформації) та комунікативного (звернення до глядачів) аспектів [15, с. 830]. Заголовки завжди мають чітку мету – зацікавити потенційних глядачів, аби вони переглянули відеосюжет, отримали корисну, актуальну інформацію. Спочатку аудиторія лише переглядає назви, а вже потім детальніше знайомиться з тими відео, які найбільше вразили. Реалізація цієї мети потребує використання низки лінгвістичних засобів [12, с. 102].

О. В. Фадєєва виокремлює найбільш типові (домінантні) засоби прагматичного впливу, розподіляючи їх за 4 рівнями: фонетичним (алітерація та римування), лексичним (полісемія, топо-

німи та антропоніми, національні реалії, іронія, метафора, метонімія), морфологічним (ступені порівняння прикметників, категорії числа, часу та способу) та синтаксичним (риторичне запитання, називне речення, еліпсис, цитування) [11, с. 137–138].

Мета статті – лінгвопрагматична характеристика заголовків відеорецептів україномовних кулінарних YouTube-блогів.

Матеріалом дослідження є близько 460 заголовків відеорецептів кулінарних YouTube-блогів Євгена Клопотенка (ЄК, <http://surl.li/nhkdb>), Тетяни Литвинової (ТЛ, <http://surl.li/nhjzk>), Лілії Цвіт (ЛЦ, <http://surl.li/nhkdu>), Наталі Машики (НМ, <http://surl.li/nhjyg>), Лізи Глінської (ЛГ, <http://surl.li/nhjzc>) та блогів «Закарпатська господиня» (ЗГ, <http://surl.li/nhkdo>), «Наші бесаги – їжа та рецепти» (НБ, <http://surl.li/nhkdw>) і «Tandem АТ» (АТ, <http://surl.li/ostw>).

Виклад основного матеріалу дослідження. Майже в кожному заголовку блогери використовують лексеми *секрет* (*секретний*), *смакота* (*смачно, смачний, смак, смакувати*), *справжній, тепер, (тільки) так (такий), всього, швидкий (швидко), простий (просто), домашній, бюджетний (дешевий, недорогий, доступний), новий (новинка, по-новому, знову), більше, лінивий, ніжний, завжди, корисний (корисно), легко (легкий), ідеальний (ідеально), соковитий (соковито), автентичний, аромат (ароматний)*. Часто в межах одного заголовку вжито дві та більше таких лексем, що постають маркерами (мовними кліше) прагматично значущої для глядача інформації.

Наведемо кілька прикладів: *Ароматні та соковиті: ідеальний рецепт запечених курячих гомілок* (ЄК); *Домашні чебуреки. Хрусткі, смачні, соковиті чебуреки з м'ясом! Прості секрети приготування з Лізою* (ЛГ); *Лечо з кабачків. Справжній смак літа. Вітамінна, корисна страва* (ЗГ); *Недорогий торт «Вишня-кокос». Новий торт з вишнями і кокосом* (ЛЦ).

Ця лексика спрямована саме на глядача. Для кухаря надзвичайно важливо, аби аудиторія дистанційно уявляла, що тут готують *смачно, просто, швидко, корисно, недорого* тощо, аби потім поширювала цю корисну, важливу інформацію для своїх друзів, родичів і знайомих. Блогер своєю чергою має дивувати, розповідати про актуальні для більшості людей страви, прислухатися до побажань глядачів.

Значна частина заголовків відеорецептів містить перелік основних продуктів, потрібних для приготування. Це дуже зручно, бо глядач відразу розуміє, наскільки це просто, доступно, цікаво, незвично. Також деякі інгредієнти використано як «відсутність чогось». Це потрібно для того, аби презентувати насамперед корисні властивості страв, адже чимало людей стежить за своїм здоров'ям і не вживає деяких продуктів. Наведемо кілька прикладів: *На сніданок, обід і вечерю – салат із буряка з апельсином і чорносливом* [ТЛ]; *Пісне шоколадно-апельсинове печиво з горіхами. Без яєць та масла!* [ЛГ]; *Без масла і сметани!* *Недороге арахісове печиво на олії* [ЛЦ].

У проаналізованих заголовках досить поширене позначення такої значущої для споживача інформації, як спосіб приготування страви. Теж два варіанти – де, як готувати та що можна не використовувати. Все створено для максимального комфорту й обізнаності глядацької аудиторії. Наприклад: *Ніжне полуничне суфле. Легкий, повітряний десерт без випікання. Простий рецепт від Лізи Глінської* [ЛГ]; *Не спробує тільки лінивий! 2 рецепти кексів у мікрохвильовці за 5 хв.! Швидкі кекси у чашиці* [ЛЦ].

Ще один спосіб маркування в заголовках – це інформація про призначення страви – також важливий момент, на який звертатимуть увагу глядачі. Для одних важливим є часовий період або певна ситуація, інші орієнтуються на дітей, хтось шукає щось цікаве з нагоди свят, а когось цікавлять деталі щодо різних страв. Ці запити також маркуються в заголовках, граматично виражені різними частинами мови, усіма можливими членами речення, словами, словосполученнями та реченнями. Наведемо деякі з них: *Святковий холодець в селі! Всі секрети прозорого і наваристого холодицю. Обов'язково загусне!* [НБ]; *Холодний домашній квас. В літню спеку те, що треба; Узвар на Святвечір у селі. Компот із сушениць на Різдво. Новорічне меню*

2024 [ЗГ]; *Неймовірно смачний хліб з вівсяних пластівців | Смачні вівсяні оладки з бананом на сніданок: три прості закуски під фільми | Курячі нагетси і соус барбекю | Сирні кульки* [ЄК]; *Плов з булгуру – для тих, хто дотримується правильного харчування; іноді – образні (метафоричні, гіперболічні) призначення: Домашнє морозиво для грайливого настрою; Домашній кетчуп із кабачка на зиму – соус на всі випадки життя; Гарбузовий кекс для осіннього настрою* [ТЛ].

У заголовках відеорецептів також є вказівка на джерело походження страви, що підкреслює широку обізнаність у кулінарній сфері чи занурює в приємні спогади, наприклад: *Квашені огірки в селі! Особливий рецепт від бабусь. Хрумкі та смачні* [НБ]; *Тістечка «Пеньочки». Бісквітні тістечка з дитинства. Рецепт тістечка з кремом «Пеньок»* [ЛЦ]; *Що їли козаки? Козацька страва – куліш* [ЄК].

Велика кількість заголовків відеорецептів містить топонімічні вказівки. Це свідчить про ерудицію кухаря, обізнаність у кулінарії, традиціях, способах приготування різних страв на теренах України та в багатьох країнах світу. Тут також маємо різні частини мови та члени речення. Наведемо кілька прикладів: *Книш – неперевершена українська страва за 30 хвилин; Рецепт соковитого курячого філе по-індійськи | Куряче філе із смачним гарніром* [ЄК]; *Найніжніший яблучний пудинг. Смачніше не буває. Просто тане у роті. Закарпатські колачі; Чорнобайвська житня паляниця з журавлиною. Чорнобайвський хліб у селі* [ЗГ].

Географічний маркер у заголовках відеорецептів використано в численних запозиченнях, етнографізмах і діалектизмах. Запозичена та діалектна (етнографічна) лексика може бути і загальновідомою, і знаною лише на певній території. Це своєрідне просвітництво аудиторії – знайомство не тільки з чимось простим, звичним, але і з автентичним або світовим кулінарним досвідом. Частину використаних запозичень блогери вживають в українському графічному варіанті (якісь слова вже давно стали загальноживаною лексикою), деякі – за допомогою латиниці, і частіше ще є вказівка на країну походження страви та, ймовірно, й іншомовного слова, наприклад: *Цей хот-дог вважається ідеальним в Америці! Я в захваті від смаку* [АТ]; *Ідеальний хліб для сандвічів зі смаком бейгл. Краще хліба не буває! Впорається кожна господарка!; Мавпячий хліб(monkey bread) – неймовірно смачна випічка для всієї родини* [НМ]; *Беру звичайний лаваш і фарш, а виходить той самий бухлавиш по-вірменськи; Французька класика – тарт татен з грушею* [ТЛ].

Діалектну (етнографічну) лексику в заголовках відеорецептів також, як правило, вжито в географічному контексті, аби можна було поїхати до цього регіону, надихнутися, спробувати саме той своєрідний смак або є пояснення, що це може означати, наприклад: *Узвар на Святвечір у селі. Компот із сушениць на Різдво. Новорічне меню 2024; Сивриші. Кучеряві галушки з бринзою та шкварочками. Закарпатська кухня* [ЗГ]; *Унікальні розрепанці з маштаркою. Пиріжки з давнини, які здивували своїм смаком. Рецепт з Поділля; Плетінка від діда-прадіда. Стручень з «пальками» у селі Воскресінці* [НБ].

Блогер – це не лише ерудит, але також і звичайна людина, яка бажає бути цікавою для своїх глядачів, краще їх розуміти, підтримувати. Мовлення кухаря стає більш образним, яскравим, спонтанним, емоційним, коли він презентує свою роботу широкому загалу. У заголовках відеорецептів це виражено за допомогою розмовної лексики (*Трушна паска за автентичним рецептом. Великдень 2023; медовик зі смородиною – прокачаний рецепт; Офігезне азу по-татарськи | Як приготувати азу з яловичини | Печеня* [ЄК]; *Завжди йде на «ура!» Пляцок з желе та полуницею; [ЛЦ]), метафори (Вареники з сиром, запечені в сметані. Очі змикаються від насолоди; Помідори, перець і ковбаса! Лечо по-закарпатськи з домашньою ковбасою. Мало не з'їли тарілки* [НБ]; *Яблучний штрудель – король осінніх десертів; Голубці по-новому – смачна магія на твої тарілки* [ТЛ]), епітетів (*Божественний грушевий пиріг з фініками | Пісний пиріг з грушами; Невагомі круасани | Рецепт листкового тіста | Круасани з листкового тіста*) [ЄК], фразеологізмів – у нормативному вигляді та трансформованих (*Особлива юшка з*

корона. *За вуха не відтягнеш!* Халасле – угорсько-закарпатська уха з риби; Різдва́ний борщ, який закохав у себе з першої ложки! Прикопчений секретним складником! Борщ в печі [НБ]; фокача без замісу – неймовірно смачна та легка в приготуванні випічка. Все детально від а до я [НМ]), гіперболи (*З'їдять до останньої банки!* Кабачки на зиму у пряній заправці [ЛЦ]; *Ти не зможеш зупинитися.* Хрумкі курячі гомілки з картоплею в духовці [ЄК]), уособлення (Мек-мек. *Качка з баношем чекає на ваші перегляди* | *Запечена качка* [ЄК]; *Домашній квас в селі. Магазинні напої ховаються!* [НМ]), антитези (*замість шуби та олів'є!* *Новий салат «Новорічний».* Це салат буде №1 на вашому столі! [НМ]; *Мінімум інгредієнтів – максимум смаку.* Тушковані курячі гомілки [ЄК]) та іронії / каламбуру (*Провокаційний вінегрет. Прощайте нудні салати* [ЄК]; *Що їдять бандери? Бендерики з м'ясом.* Смачні, ситні та ніжні [ЗГ]).

Чимало заголовків відеорецептів мають інформацію зі значенням «кількість», тобто вказівку на час приготування та конкретні інгредієнти. Це теж дуже важливо для аудиторії, бо значна кількість глядачів не має багато часу на приготування та не завжди має можливість придбати екзотичну їжу. Наведемо кілька прикладів: *5 видів салатів на кожен день і на свята. 5 видів заправок. Без майонеза! Корисно і доступно!* [ЛГ]; *Ледачі хачапури на кефірі всього за 10 хвилин!* [ТЛ].

Кухар, звичайно, аналізує повсякденність, розуміє, що відбувається, які навколо складні обставини. Згадування в заголовках деяких прикмет часу, що не потребують додаткових пояснень для членів однієї лінгвокультурної спільноти, спрямоване на актуалізацію спільної апперцепційної бази автора з глядачами, інтимізацію стосунків з потенційним адресатом: *Печиво смайлики для ЗСУ. Все буде Україна!* [НМ]; *Навіть, коли нема світла! Рецепт без випічки! Торт Наполеон за кілька хвилин* [ЛЦ]; *А ми вишню з сиром у пиріг покладемо, за рідненьку Україну ворога зламаємо! Все буде Україна!* [ЗГ].

Велика кількість заголовків відеорецептів містить різного роду повтори семантично значущих елементів мови. У проаналізованому матеріалі зафіксовано такі види повторів: словотвірні повтори (*Маринований виноград. Таємниці маринаду; Ідеальний десерт: яблучний пиріг з карамелізованими яблуками* (ЄК); *Поклали ВСЕ в тарілку, додали хріну і перемішали. Мішанина на Великдень! Великодній салат* (ТЛ)); лексичні повтори (*Сімейний борщ Євгена Клопотенка з кропивою | Рецепт борщу | Українська кухня* (ЄК); *Глазуровані сирки з полуничною начинкою. Простий рецепт корисних та смачних сирків від Глінської* (ЛГ)); синонімічні повтори (*Особлива юшка з корона. За вуха не відтягнеш! Халасле – угорсько-закарпатська уха з риби; Квашені яблука. Найпростіший рецепт. Мочені яблука на зиму* (ТЛ)); комбіновані повтори (*Сливовий пиріг для всієї родини. Швидко, смачно і доступно! Готуємо пиріг зі сливою із Глінською* (ЛГ); *Пиріг з вишнями. Вийшов просто казковий десерт з вишень! Торт з вишнями* (ТЛ)).

Кулінарний відеоблогер – творча особистість, яка обмірковує рецепти, прописує кожен крок і вигадує нові елементи. Граматично це виражено в словотворі, коли за допомогою словоскладання в заголовках з'являються одиниці на позначення нових комбінацій смаків або нових понять, наприклад: *Недорогий торт «Вишня-кокос». Новий торт з вишнями і кокосом; Зможе кожна мама! Новорічні тістечка-ялинки* [ЛЦ].

Серед граматичних засобів поширеним є використання прислівника *дуже* та його синонімів, аби глядач також був у захваті та хотів спробувати чи приготувати запропоновану страву, наприклад: *Максимально простий рецепт шоколадного брауні з вишнею; Неймовірно проста і смачна їжа | Запечена картопля з салом | Страва за 30 хвилин* [ЄК]; *Ідеально хрусткі вафлі! Рецепт вафель на рисовому борошні; Авторський рецепт! Заварний чизкейк. Дуже ніжний та вишуканий!* [ЛЦ]; *Шалено смачний рецепт величезних страусиних ніжок! Тушковані на багатті стегенця* [АТ].

Із цією ж метою впливу на глядача автори блогів використовують такий граматичний засіб, як уживання вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників. Наведемо кілька при-

кладів: **Кращий за будь-який торт** – малиново-йогуртовий тарт [ТЛ]; **Смачніших ще не була!** Огірки «Французькі». Новий рецепт маринованих огірків [ЛЦ]; **Як приготувати найкреативніший** курячий рулет [АТ].

У заголовках відеорецептів є приклади використання демінутивів серед іменників і прикметників. Це емоційна складова мовлення блогерів, засіб вираження їх захоплення кулінарією, поцінування ними продуктів, поваги до різноманітних смаків: **Пухенький зі скоринкою** хліб з буряком та шинкою | **Рецепт тіста на хліб** [З]; **Пухкі, запашні, смачні дріжджові булочки** з родзинками чи шоколадом. **Готуємо разом із Лізою Глінською** [ЛГ]; **Сивриші. Кучеряві галушки з бринзою та шкварочками**. **Закарпатська кухня** [ЗГ].

Приготування страв, як і будь-який інший вид діяльності, потребує певних вказівок, команд. Із цією метою в заголовках відеорецептів широко використовують форми імперативу (в однині чи множині), які виражають чіткий наказ, лагідне прохання, дружню пораду тощо. Наведемо кілька прикладів: **Приготуйте найкращий м'ясний рулет у своєму житті за цим рецептом**; **Обов'язково приготуй!** Швидкі пиріжки з маком в духовці [ЄК]; **Готуй хоч щодня!** Літній абрикосовий пиріг. **Рецепт шоколадного пирога з абрикосами** [ЛЦ].

Заголовки відеорецептів містять форми трьох основних часів. Минулий час – це отриманий кулінарний досвід, факт із життя, актуальний для певної страви. В теперішньому часі, як правило, показано чіткі процеси, дії блогера. Майбутній час пов'язаний із перспективними, успішними кулінарними проектами.

Наведемо кілька прикладів: **Картоплю замінила цим неймовірно смачним гарніром. Всі в повному захваті!** **Приготуйте і ви!** [НМ]; **Пекла на ювілей свекрухи. Шоколадно-вишневий торт; Привезла рецепт із Закарпаття! Традиційні томбовці зі сливами!** [ЛЦ]; **(Готую на святковий стіл! Рулет з лаваша «Мімоза». Ідея на Новий рік; Вдаються завжди! Перевірений рецепт пампухів; Постійно їх роблю! Заготовки на піцу в морозилку!** [ЛЦ]; **Ці закрутки точно з'їдять! Овочево асорті на зиму; Буду пекти на свята! Новий пляцок «Мармуза». Пляцок з киселем** [ЛЦ].

У заголовках відеорецептів є багато прикладів із неповними та еліптичними реченнями, коли може бути пропущено як одне, так і більше слів, які можна приблизно відновити та без яких також усе зрозуміло. Глядачі цінують чіткість, лаконічність заголовків, тому лише кілька слів надають інформаційної насиченості, наприклад: **Цвітна капуста швидкого приготування. Ідеально (пасуватиме) до шашлику та м'яса на грилі** [НМ]; **Медовик на сковорідці без випікання? Легко (можна зробити)! Смачний торт зі сметанним кремом на кожен день і на свята; Пісне шоколадно-апельсинове печиво з горіхами. (Готуємо) Без яєць та масла!** [ЛГ].

Прості речення у складі заголовків мають кілька видів ускладнень. Передусім це однорідні члени речення, серед яких є приклади з різними частинами мови. Як правило, це потрібно, аби точно назвати всі потрібні інгредієнти рецептів (рідше – повідомити про їх відсутність): **Три найкращих рецепти картоплі: пюре, смажена та конфі** [ЄК]; **Корисні овочево-м'ясні котлети в духовці для дітей та дорослих. Смачні, соковиті, без борошна** [ЛГ]; **Літній торт з ягодами з лимонним відтинком. Просто тане у роті, неймовірно смачний** [ЗГ]. Другий тип ускладнень – це прикладка: **Хрустке горіхове безе – Краківське тістечко. Домашнє печиво швидко та смачно з Лізою Глінською** [ЛГ]. Третій елемент ускладнення структури – це порівняльні конструкції: **Найкраща закрутка! Кабачки, як шашлики! Рецепт кабачків на зиму; М'якенькі, як бавовна! Медові булочки. Рецепт домашніх булочок з медом** [ЛЦ].

Вплив на глядача кулінарні блогери створюють за допомогою питань-уточнень. Вони потрібні передусім для того, аби з'ясувати наявність певних інгредієнтів, рідше – про побажання. У такий спосіб кухарі намагаються довести, що навіть кількох продуктів достатньо для приготування дуже хорошої страви. Серед таких питань є чимало непоширених речень, наприклад: **Солоне чи солодке? Сніданок за 5 хвилин з лаваша; Набрид шашлик? Фаршировані шампінйони смачніші за найсмачніший шашлик** [ТЛ]; **Є гарбуз та яйця? Готуємо смачні гарбузяники** [НБ].

У заголовках відеорецептів є значна кількість односкладних речень різних видів. Серед них переважають називні, які формують інформаційну насиченість, чітко окреслюють зміст відеорецепта: *Швидкий пиріг. В чому різниця між білим і жовтим сиром; Сухе кийське варення. Відроджена українська страва; Геніальна страва з простих продуктів | Крем-суп Вішисуаз [ЄК].* Також блогери вживають інфінітивні речення, аби дати певні завдання, спонукати до приготування страв: *Просто все змішати! Лівні пиріжки з того, що залишилося після свят!; Варто робити більше! Готовий обід у банці [ЛЦ].* З цією метою використано також означено-особові речення: *Літній рецепт з домашньої кукурудзи! Обов'язково спробуйте [АТ]; Давня українська коцюрба. Беремо сало, картоплю та трохи тіста і робимо поживну смакоту [НБ].* Безособові речення – це авторські емоції, побажання, зацікавлення тощо: *Розлітається зі столу миттєво! Млинці на кефірі з окропом. Смачні млинці із простих інгредієнтів! [НМ]; Білений борщ на ребрах. Хочеться постійно добавки. Підбиваний борщ [НБ].* Неозначено-особові речення, як правило, повідомляють про вже здійснений факт: *Гарбузовий пиріг. З'їли смакоту за 5 хвилин! Неймовірна гарбузова начинка; Картопля на мангалі! Спробували і відразу полюбили. Рецепт печеної картоплі на вугіллі [НБ].*

Серед складних речень у заголовках відеорецептів маємо найбільше складнопідрядних означальних, безсполучникових і дещо менше складнопідрядних часу та з'ясувальних. Для блогера важливо чітко зазначити, що він готує, які використовує техніки та інгредієнти, зробити важливі акценти. Складнопідрядні речення з підрядними означальними звичайно містять інформацію про використані інгредієнти, якісні характеристики страв: *Три смачні страви з кабачків, які варто спробувати вже сьогодні; [ЄК]; Гарбузовий крем-суп, який зігріє холодною осінню [ТЛ].* Складнопідрядні речення з підрядними часу аргументують актуальність деяких страв, указують на той часовий період, коли слід готувати певні рецепти: *Вареники з вишнями в селі. Тільки досягає вишня, робимо повну миску! Можна їсти і в піст [НБ]; Печу влітку, доки є персики. Швидкий пиріг з персиками [ЛЦ].* Безсполучникові речення більш повно презентують авторські страви, друга частина їх часто уточнює назву: *Смачне відкриття: гратен із буряка з соусом бешамель; Традиційне українське різдвяне печиво: історія та рецепт коржика [ЄК].*

Це окремі риси на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Але кожен заголовок поєднує в собі кілька особливостей, наприклад: *Як ідеально смажити яйця | Французький омлет | Готуємо скрембл [З].* Маємо заголовок, який складається з трьох простих речень. Всі речення є односкладними, серед яких перше – інфінітивне, друге – називне, третє – означено-особове. Є вказівка на країну походження страви (*французький*) та якісну характеристику (*ідеально*). Також у цьому заголовку є синонімічні повтори: (*смажити*) **яйця** – (*французький*) **омлет** – **скрембл**. Слова *омлет* і *скрембл* є запозиченнями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Заголовок відеорецепта – це важливий компонент YouTube-блога, що містить стислу, чітку інформацію для подальшого більш детального ознайомлення, спрямовану на зацікавлення певними стравами, рекламу відеоблогу, подальше поширення цікавої, актуальної для глядачів інформації. Створюючи заголовки відеорецептів, блогер обирає низку лексичних, семантико-стилістичних, морфологічних і синтаксичних засобів, які б допомогли поділитися власним кулінарним досвідом, навчити нового, дати життєво необхідні поради тощо. Ці заголовки характеризуються простотою, інформаційною насиченістю, ясністю, клішованістю та експресивністю.

Для привернення уваги блогери використовують розмовну та запозичену лексику, топоніми, діалектизми, етнографізми, кількісні числівники, демінутиви, фразеологізми, мовні кліше. Серед засобів виразності в заголовках є такі, як повтор, метафора, епітет, уособлення, антитеза, гіпербола, каламбур, порівняння. За структурою більшість заголовків мають у своєму складі різні типи речень: прості (односкладні: називні, інфінітивні, безособові, означено-особові та неозначено-особові; двоскладні: поширені, непоширені, ускладнені різними компонен-

тами, неускладнені), складні (безсполучникові та складнопідрядні з підрядними реченнями різних типів).

Подальше вивчення структури, семантики та прагматики заголовків відеорецептів буде корисним і важливим для загальної характеристики дискурсу кулінарних відеоблогів. Перспективним також є подальший розгляд окремих способів впливу на глядача, аналіз стилістичних особливостей і структурної організації заголовків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонович М. М. Функції газетних заголовків, виражених сполученням типу NNN. *Іноземна філологія*. 1992. № 103. С. 103–110.
2. Деркач Л. А. Риторичні функції газетних заголовків. Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2014. № 1. С. 76–85.
3. Євграфова А. О. Заголовок як актуалізатор текстової інформації. *Стиль і текст*: зб. наук. ст. / за ред. В. В. Різуна; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. № 4. С. 141–147.
4. Зайцева В. В. Функції газетного заголовка. URL: <http://surl.li/prfpg> (дата звернення: 26.01.2024).
5. Збіглей І., Мусурівська О. Стилістичні особливості заголовків у публіцистичному та науковому стилях. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Германська філологія»*. 2015. №751. С. 79–86.
6. Коваленко А. М. Заголовок англomовного журнального мікротексту-повідомлення: структура, семантика, прагматика (на матеріалі тижневика Newsweek): дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. Київ, 2002. 187 с.
7. Нечаюк І. О. Функціонально-стилістичні особливості заголовків англomовних новинних медіатекстів політичного дискурсу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2016. Вип. 5. С. 27–30.
8. Пердейчук Т. І., Садовник-Чучвага Н. В. Семантико-стилістичний аналіз заголовків англomовних статей про Україну. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Випуск 44. С. 226–229.
9. Ревенко В. Прагматичні особливості заголовків сучасних британських і американських інтернет-видань. *Південний архів. Філологічні науки*. 2018. Вип. 73. С. 125–129.
10. Савчук І. С., Стрюк Н. В. Структурно-граматичні особливості заголовків в англійськомовному публіцистичному дискурсі (на матеріалі видання «National Geographic»). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер.: Філологія*. 2022. Вип. 14. Том 1. С. 185–188.
11. Фадєєва О. В. Функції та засоби прагматизації газетних заголовків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2017. №27. Том 2. С. 135–139.
12. Цимбаліста М. М., Котвицька В. А., Лазебна О. А. Структурно-семантичне наповнення й комунікативно-прагматичні характеристики новинних заголовків сучасної німецькомовної преси. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 41. Том 2. С. 101–105.
13. Юлдашева Л. П. Лексико-семантичні особливості заголовків сучасної літератури. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б: Гуманітарні науки*. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2015. № 1–2. С. 327–331.
14. Юлдашева Л. П. Структурно-семантичні та прагматичні особливості заголовків художніх творів кінця ХХ – початку ХХІ ст.: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Черкаси, 2018. 271 с.
15. Kintsh W. S. The role of rhetorical structure in text comprehension / W. S. Kintsh, J. Yarborough. *Journal of Educational Psychology*. 1982. Vol. 74, № 6. P. 828–834.

UDC 378,147:81'4

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-13>

LEXICAL FEATURES OF INTERNET MEMES

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ

Havrylenko K. M.,

orcid.org/0000-0001-9474-1990

*Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer,
Department of English for Engineering № 2,
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”*

Chugai O. Yu.,

orcid.org/0000-0002-2118-8255

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of English for Engineering № 2,
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”*

Internet communication systems, apart from traditional verbal means, use non-verbal means such as emoticons, GIFs, and memes. Internet memes have become an integral part of online culture, and their lexical features play an important role in their growing popularity. They are combinations of images and text, which spread quickly as a simple text that changes.

The description of the term meme can be found in available studies by different authors as a synthesis of updated meme concept characteristics. Memes are still related to Dawkins' definition, but they have some special properties due to their mode of transmission and speed of replication. With the expansion of computer communications and the rapid growth of Internet forums, chats, blogs, and social networks, the term meme was coined as a new form of Internet communication.

The paper studies such aspects of memes as the evolution of vocabulary, which reflects changes in modern languages. The number of statements regarding the lexical nature of memes as an element of Internet language development makes it possible to consider different interpretations of the meme concept including studying the examples of memes including melodies, ideas, symbols, phrases, images, etc. we suggest that the concept of text can be applied to the description of Internet memes as a lexical element.

The language of internet memes is frequently a coordinated reflection of current dialect patterns and may incorporate slang, language, and indeed recently made words and expressions. It is vital to note that the lexical highlights of internet memes are closely related to a certain period. Interpreting these references is significant in understanding and re-creating memes. Internet memes frequently use special phonetic structures, which may incorporate unusual words and expressions, or alter existing expressions.

The lexis of memes is an interesting phenomenon for studying as a part of the development of language and online culture, which highlights the language capacity of constant alterations and adjustments.

Key words: abbreviations, fixed expressions, internet meme, language-image-texts, lexical, LOLspeak, metaphors, orthography, properties of internet memes.

Системи Інтернет-комунікації, окрім традиційних вербальних засобів, використовують невербальні, такі як смайли, GIF-файли та меми. У статті зазначається, що інтернет-меми стали невід'ємною частиною сучасної онлайн-культури. Їх лексичні особливості відіграють важливу роль у зростанні популярності цих унікальних новоутворень, які можуть бути у вигляді комбінації зображень і тексту. Вони часто стають вірусними й швидко поширюються як імідж і/або простий текст, і які швидко видозмінюються.

Опис терміна мем можна знайти в багатьох дослідженнях різних авторів як синтез оновлених характеристик концепції мему. Поняття мемів походить від визначення Докінза про біологічну структуру, яка є вірусною й швидко розповсюджується, але інтернет-меми мають певні властивості пов'язані зі способом передачі та швидкістю реплікації.

З розширенням комп'ютерної комунікації та швидким зростанням інтернет-форумів, чатів, блогів і соціальних мереж з'явився термін *мем* як нова форма спілкування в Інтернеті. У статті досліджуються лексичні властивості мемів пов'язані із загальним розвитком вокабуляру, який відображає зміни в загальному розвитку сучасних мов і є цікавим явищем для дослідження інтернет-лінгвістикою.

Велика кількість досліджень щодо лексичної природи мемів як елемента розвитку мови Інтернету дозволяє розглянути різні інтерпретації концепції мемів, включаючи вивчення прикладів мемів, таких як мелодії, ідеї, символи, фрази, зображення тощо. У роботі ми розглядаємо можливість застосування поняття тексту до опису інтернет-мемів як лексичного елемента.

Мова інтернет-мемів часто є узгодженим відображенням поточних діалектних моделей і може включати сленг, діалектні вірації, а також нещодавно створені слова та вирази. Слід зазначити, що лексичні особливості інтернет-мемів тісно пов'язані з певним історичним періодом. Вивчення цих історичних умов розвитку мемів є важливою для їх розуміння та відтворення. Інтернет-меми часто використовують спеціальні фонетичні структури, які можуть містити незвичні слова та вирази або змінювати існуючі вирази.

Лексика мемів є цікавим феноменом для вивчення як складова розвитку лінгвістичної та онлайн-культури, який підкреслює здатність мови до постійних змін і коригувань.

Ключові слова: абрєвіатури, фіксовані вирази, інтернет-мем, мова-зображення-текст, лексика, LOLspeak, метафори, орфографія.

Introduction. The rapid development of Internet communication has revolutionized the pace of language evolution. Changes that would have taken decades or even centuries in the past now occur in a matter of weeks or months. This dynamic virtual landscape has opened up endless possibilities for playing with language. One particularly prominent manifestation of this is the collaborative creation of Internet memes. According to M. Knobel and C. Lankshear, an Internet meme is the swift dissemination of concepts through the use of text and images [13].

The users of forums, web pages, blogs, social networks, etc. developed their own communicational system, which enables them to share their ideas, thoughts, and jokes much more creatively than in the conventional ways of communication. The internet-communicational system except traditional language uses non-verbal ones such as emoticons, GIFs, memes, etc. Memes are a part of the online culture presented as image and text combinations or plain texts, which are rapidly spreading and changing in the way.

Internet memes have become an integral part of online culture and their lexical features play a key role in their growing popularity. Their catchy images and ironic jokes often become important cultural phenomena. One interesting aspect of memes to study is their lexical evolution, which reflects modern language changes.

Analysis of recent research and publications. The meme concept was created in 1976 by R. Dawkins in the book *The Selfish Gene*, where he defined it as "the unit of cultural transmission" [8]. Nowadays, we can find the concept of memes practically everywhere on the internet relating to different kinds of images, jokes or popular trends.

The term *meme* has changed and can be found in the present research by different authors as a synthesis of characteristics of the updated concept of meme. Due to the expansion of computer communication and the exponential growth of Internet forums, chats, blogs and social networks, the concept of meme was coined as a new form of Internet communication. The meme is still related to Dawkins's definition but features some special characteristics due to their way of transmission and speed of replication.

D. Sperber describes memes as two main kinds of *cultural replicators* associated with the human mind – the internal mental representations, such as beliefs; and the external public representations, such as paintings. He also defines a third representation type of cultural representation, as a combination of the public and mental representations within a social group [21, pp. 24–33].

Psychologist S. Blackmore stresses that the main role of imitation is meme replication and adds the notion of an interactor as the entity that interacts with the environment, carries the replicator inside and protects it [3, p. 5]. D. Dennet, defines a meme as the name of any item of cultural evolution and

adds three variations. [10]. M. Olesen developed the idea of a meme on theories of communication and defined a meme as any form of cultural phenomenon that can be copied from one mind to another [16, p. 71].

B. Buchel described an internet meme as an idea, a thought, or a concept which can be passed between minds. It can be anything from a catchy tune you adopt unwittingly, which you keep humming subconsciously through a slogan from a commercial to intricate and abstract ideas of grand design or the Big Bang [4, p. 18]. A. Kulkarni regards an Internet meme as a medium of promotion which can reach a wider audience in a short span of time [14, p. 13].

The number of descriptions of the meme's lexical nature as an element of internet language development allows a variety of interpretations of the meme concept, which have to be studied.

The aim of the study. In the article, we study the lexical features of internet memes as a unique phenomenon that actively influences the development of modern language and online culture.

Presentation of the main research material. Memes were described by R. Dawkins as elements transferred consciously or unconsciously from person to person [8]. An example of a meme might be a melody, an idea, a symbol, a phrase, a picture, etc. In his book, Dawkins defines three properties of memes: longevity (the amount of time the replicator can live and/or reproduce itself), fecundity (the rate of copies being completed), and copy-fidelity (the precision of copies).

Internet memes originated on the Internet as a quick way of spreading cultural symbols and ideas and have their roots in Internet culture, beginning with the first online forums and communities. A lot of memes have their origins in culture, politics, or social phenomena, and they are closely related to modern events. Starting as simple pictures with text, memes have evolved into complex concepts that include images, phrases, and even videos. This process goes with lexical changes, which begin to denote certain ideas and concepts.

A meme arises as a unity of information replicated through different types of communication and requires a channel and an agent for transmission. Its time of existence is variable and its reach depends on the time structure and the channel of transmission. Its success depends on the social context, it can stay or be ignored, and it can be adapted by other social contexts [5]. Content-wise, they usually consist of offbeat news, websites, catchy phrases, images, or video clips. Internet memes are inside jokes or pieces of knowledge, which many people understand [1].

The key features of memes are variation, selection and retention according to Blackmore. Memes practically never replicated in the same way twice. Some memes draw attention, are remembered and propagate in the media, while others fail to get copied at all. Some features of the original meme are retained or imitated by copying or learning [3]. Internet memes have become one of the most important ways to express emotions on social media. Compared with text-only communication, communication becomes more expressive and vivid when Internet memes are incorporated [6].

In descriptions of internet memes as lexical items a conception of text can be applied. This may include any form of language (written or spoken), pictures, gestures, face work and other semiotic signs [22, p. 116]. The most important criterion to define a text in media semiotics as well as in linguistics is coherence, which is semantic relations among single units of a text [9]. Humour or irony might play with the incongruity of what is anticipated and what occurs and might be a challenge for the recipient to reconstruct the underlying coherence. It is not only a text-inherent property, but also a cognitive operation of selecting and categorizing information [11, p. 448]. In meme comprehension, the recipients are used to humorous meme adaptations that violate their conventional expectations.

Internet memes represent language-image-texts that can include cultural or political images and usually the basis is the image is mostly recontextualized by language [17]. Memes are an ideal combination of image-based and linguistic communication, where visual communication has become even more important. It has to be emphasized that this kind of meme type can be understood as a multi-modal artefact. It is only through collective use that the artefact becomes an Internet meme [17, p. 33].

Memes are usually simple and can be of low quality. They can be single or multimodal and often contain short texts or other images, which can be anything from movies, TV shows and debates, photos of celebrities, animals, etc. In their textual part, they can contain fixed phrases created in a specific style, or non-fixed text. The texts are usually short; they can sometimes be one single word, a caption, or a dialogue.

The textual part of the memes has unique linguistic features that make it compelling for modern linguists who study the language in memes, the (in)voluntary mistakes that are made, the sentence structure (in)correctness, the orthography, the abbreviations, the linguistic patterns, etc. The language of internet memes is often a direct reflection of current language trends and may include slang, jargon, and even newly created words and phrases. It is important to note that the lexical features of internet memes are closely related to a certain period. The original meme will be subject to numerous changes, which will lead to a huge number of variations spreading very quickly. The short lifespan of internet memes makes them a valuable source of information about social processes that usually take decades or centuries. They contain some references from popular culture, politics and religion, references specific to a certain region and from professional fields, which require an impressive amount of knowledge to be understood. Decoding these references is crucial in understanding and re-creating memes.

Heylighen has identified criteria, which might increase the chances of memes spreading. They can be divided into three different classes: objective criteria, which refer to the object of the meme, subjective criteria referring to the host who assimilates and remembers the meme, and intersubjective criteria referring to the process of transmission of the meme between its hosts [12].

Internet memes have a significant impact on language practices contributing to the development of new vocabulary, spreading of slang expressions and the creation of unique language entities. Internet memes often use unique linguistic constructions, which may include new words and expressions, or modify existing expressions. They can also play with grammar and punctuation to create their language style. These features spread quickly and influence generally accepted language norms. In addition, memes are often used to convey certain sociocultural connotations, which make them an important tool for intercultural communication.

One of the most interesting and challenging areas of study for memes is language changes. Diachronic linguistics studies changes that occur over centuries. The information obtained in this way is usually scattered and difficult to structure. Internet memes provide a unique opportunity to see language changes occur over shorter periods. K. Shubeck and S. Huette found that “linguistic features appear to be enough to predict meme transmission success without any information about social network structure” [20]. D. Freytag found that the assumption of spreading and popularization of a meme is a process of social interaction and corresponds to a diachronic system of lexical meme derivation [6].

In a communicatively oriented typology of meme analysis by L. Shifman, there are three constituents: form, content and position, where the form of a meme is a state perceived through the senses, the content is an idea expressed, and the position is the author’s point of view to the readers [19]. The language of internet memes performs several functions, including communicative, social and cultural and is a means of conveying information, establishing social connections and developing an identity in an online environment.

This creativity is also reflected in memes as the authors often create their own words, use metaphors, slogans and fixed expressions, make intentional swaps between lexical items, employ associative techniques etc. The linguistic creativity becomes apparent when the meme authors use their own rules for word order and spelling. These rules often do not correspond to the rules of the Standard English. This is so-called LOLspeak or deliberate misspelling, writing words with different letters than the original spelling. Interestingly though, that even if the words are spelt differently, they sound the same as the original ones when read aloud. LOLspeak also includes misspelt verb forms and strange word reduplication.

Texts in memes rarely follow standard language rules. Another important linguistic feature is abbreviations, which are used in memes to convey meaning in as few words and/or symbols as possible. One of the best-known linguistic features of memes is the (un)intentional language mistakes in the texts. A deliberate misspelling might be made to give some new and often catchy effect to add humour.

As a rule, all Internet memes can be characterized by specific linguistic features, such as word transformations, the use of non-standard spelling, grammar and punctuation, as well as puns on words and expressions. These features make memes recognizable and relevant. Compared with emojis which are restricted to a fixed size, Internet memes are more expressive and of a great variety. Some research try to bridge the gap between vision and language by studying internet memes represented not only by texts but also by images [23].

The lexical development of Internet memes is connected with changes in the meaning of words and phrases. For example, the word *troll* originally meant a person whose purpose was to irritate other members of the Internet community. However, in the context of memes, this word has taken on a new meaning, indicating an ironic or provocative participant in a discussion. The analysis of the Internet memes can specify which of the meme elements are subject to modification. The linguistic part of this Internet meme traditionally includes analyzing the text structure, use of expressive means (ideophones or which meaning is related to the sound, mimetics, sensory means, etc.), and deliberate or unintentional absence of punctuation.

Accept changing the meaning of already existing words and expressions, Internet memes also contribute to the creation of new lexical units. These may be expressions incomprehensible to an outside observer, but become popular due to their uniqueness and ability to cause laughter among the community.

The application of the example of specific Internet memes is a confirmation of M. Paradowski's theory about the life cycle of a meme. Having appeared, the meme spreads primarily through social networks. Sometime later, a meme might become so popular in the media space that large online news portals and network companies can start using it [18].

The lexical features of Internet memes have a significant impact on linguistic culture. They demonstrate the ability of language to adapt to new contexts and express new ideas. Due to memes, certain expressions become widespread, highlighting the influence of online culture on language development. Internet memes provide an excellent basis for studying Internet communication. Moreover, memes can be singled out into a special genre and permit to study of the evolution of language.

Conclusions and prospects for further research. The language used in Internet memes is a unique phenomenon that actively influences the development of modern languages and online culture. Understanding the linguistic features of Internet memes permits one to understand current trends in communication and culture. Their distinctive traits are unique to their own type, which fosters the creation of novel modes of Internet meme sharing and replication. The lexical evolution of Internet memes is a fascinating phenomenon that reflects the dynamics of language and culture. Not only does it contribute to online culture, but it also demonstrates the ability of language to constantly change, adapt and give valuable material for further studying of the lexical features of Internet memes in their development.

REFERENCES:

1. Bauckhage C. Insights into internet memes. In proceedings of the international AAAI conference on web and social media vol. 5, no. 1. P. 42–49.
2. Baym N. Personal connections in the digital age. Polity press. 2010. 196 p.
3. Blackmore S. The meme machine. Oxford University Press, 1999. 288 p.
4. Buchel B. Internet memes as means of communication. Brno : Masaryk University, 2012.
5. Castaño Díaz C. M. Defining and characterizing the concept of internet meme. *Ces psicología*, 2013. No. 6(2). P. 82–104.

6. Corpus of online discussions for research into linguistic memes / D. Freitag et al. Web as corpus workshop (WAC7). 2012. No. 14. P. 14–22.
7. Culturally-Embedded visual literacy / Y. Wang et al. Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction. 2019. Vol. 3, CSCW. P. 1–24. URL: <https://doi.org/10.1145/3359170> (date of access: 22.01.2024).
8. Dawkins R. The selfish gene. Oxford Landmark Science, 1989. 463 p.
9. De Beaugrande R., Dressler W. Introduction to text linguistics. New York : NY: Routledge, 1996. 243 p.
10. Dennett D. C. Darwin's Dangerous Idea. The sciences. 1995. Vol. 35, no. 3. P. 34–40. URL: <https://doi.org/10.1002/j.2326-1951.1995.tb03633.x>.
11. Fetzer A. Textual coherence as a pragmatic phenomenon. The cambridge handbook of pragmatics / ed. by K. Allan, K. M. Jaszczolt. Cambridge. P. 447–468. URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9781139022453.024>.
12. Heylighen F., Chielens K. Evolution of culture, memetics. Encyclopedia of complexity and systems science. New York, NY, 2009. P. 3205–3220. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-387-30440-3_189.
13. Knobel M., Lankshear C. A new literacies sampler. New York : NY : Peter Lang, 2007. 177 p.
14. Kulkarni A. Internet meme and political discourse: a study on the impact of internet meme as a tool in communicating political satire. SSRN electronic journal. 2017. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3501366>.
15. Multimodal emoji prediction / F. Barbieri et al. Proceedings of the 2018 conference of the north american chapter of the association for computational linguistics: human language technologies, volume 2 (short papers), New Orleans, Louisiana. Stroudsburg, PA, USA, 2018. URL: <https://doi.org/10.18653/v1/n18-2107>.
16. Olesen M. Survival of the mediated: speech, the printing press and the internet as selection mechanisms in cultural evolution. Museum Tusulanum. 2009. P. 1–11.
17. Osterroth A. Das Internet-Meme als Sprache-Bild-Text. IMAGE. Zeitschrift für interdisziplinäre Bildwissenschaft. 2015. No. 11. P. 26–46.
18. Paradowski M. B., Jonak Ł. Diffusion of linguistic innovation as social coordination. Psychology of language and communication. 2012. Vol. 16, no. 2. P. 131–142. URL: <https://doi.org/10.2478/v10057-012-0010-z>.
19. Shifman L. Memes in a digital world: reconciling with a conceptual troublemaker. Journal of Computer-Mediated Communication. 2013. Vol. 18, no. 3. P. 362–377. URL: <https://doi.org/10.1111/jcc4.12013>.
20. Shubeck K., Huette S. Predicting meme success with linguistic features in a multilayer backpropagation network. Proceedings of the annual meeting of the cognitive science society. 2015. P. 2182–2187.
21. Sperber D. Explaining culture: a naturalistic approach. Oxford: Blackwell, 1996. 175 p.
22. Van Dijk T. Discourse and context: a sociocognitive approach. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2008. 283 p.
23. Visual dialog / A. Das et al. IEEE transactions on pattern analysis and machine intelligence. 2019. Vol. 41, no. 5. P. 1242–1256. URL: <https://doi.org/10.1109/tpami.2018.2828437>.

УДК 811.133.1'373.46:53

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-14>

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ТЕХНІЧНІЙ ТА ФІЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

PECULIARITIES OF USING AND TRANSLATING BORROWINGS IN TECHNICAL AND PHYSICAL TERMINOLOGY (BASED ON THE FRENCH LANGUAGE)

Галян О. В.,

orcid.org/0000-0002-1811-0107

Scopus-Author ID: 56605087400

старший викладач кафедри романської філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Хірочинська О. І.,

orcid.org/0000-0002-2441-2654

старший викладач кафедри романської філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядаються особливості вживання, порівняння та перекладу запозичень у технічній та фізичній терміносистемах французької мови. Об'єктом дослідження виступають запозичення із грецької, латинської та англійської мов. Предметом дослідження є особливості їх утворення, вживання та перекладу.

Встановлено, що лексичний склад технічної та фізичної термінології, що сформувався на ранніх етапах, збалансований словами латинського та грецького походження. Це пов'язано із тим, що значну кількість наукових трактатів було записано латинською, яка слугувала джерелом для номінації багатьох нових понять. Процес запозичення із латини відбувався лексемними одиницями, які асимілювались згідно з орфографічними та фонетичними нормами французької мови. Запозичення із грецької у технічну та фізичну терміносистему представлені елементами *auto-*, *photo-*, *micro-*, *nano-*, *topo-*. Вони поєднувались із лексемами французької мови, утворюючи терміноелементи, що набули нового лексичного значення.

Постіндустріальний та інформаційний періоди характеризує інтенсивне зростання англійських запозичень у технічній та фізичній терміносистемах французької мови. Проаналізовано денотативні запозичення, які виникають через необхідність номінації нових понять, процесів чи явищ. Конотативні запозичення позначають поняття, що вже мають свою назву у французькій мові. Такі терміни характеризуються звуковою семантикою в мові-реципієнті, тому їх вживання обмежено лише фізичною, технічною та суміжними терміносистемами.

Розглянуто класифікацію запозичень за ступенем асиміляції та продуктивності, змінами, які зазнали англійські запозичення у французькій мові. На основі фахових текстів показано, що запозичені термінонеологізми можуть поєднуватися з аббревіатурними символами. Такі словоформи є стійкими щодо асиміляційних процесів внаслідок їх лаконічності, інформативності та поширеності серед науковців у провідних науково-дослідних центрах.

Ключові слова: англіцизм, денотативне запозичення, конотативне запозичення, неологізм, мова-донор, мова-реципієнт.

The article deals with the peculiarities of using, comparing and translating borrowings in the technical and physical terminology of the French language. The object of research is borrowings from Greek, Latin and English. The subject of the research is the peculiarities of their formation, use and translation.

It has been revealed that the lexical composition of technical and physical terminology formed in the early stages is balanced by words of Latin and Greek origin. This is due to the fact that a significant number of scientific treatises were written in Latin, which served as a source for the nomination of many new concepts. The process of borrowing from Latin was carried out by lexical units that were assimilated in accordance with the orthographic and phonetic norms of the French language. Borrowings from Greek into the technical and physical terminology are represented

by the elements auto-, photo-, micro-, nano-, mono-. They were combined with the lexemes of the French language to form term elements that acquired a new lexical meaning.

The post-industrial and information periods are characterised by an intensive growth of English borrowings in the technical and physical terminology of the French language. Denotative borrowings that arise due to the need to nominate new concepts, processes or phenomena are analyzed. Connotative borrowings denote concepts that already have their own name in French. Such terms are characterised by a narrowed semantics in the recipient language, so their use is limited to the physical, technical and related term systems.

The classification of borrowings by the degree of assimilation and productivity, changes that English borrowings have undergone in the French language are considered. On the basis of professional texts, it is presented that borrowed neologisms can be combined with abbreviated symbols. Such word forms are resistant to assimilation processes due to their conciseness, informativeness and prevalence among scientists in leading research centres.

Key words: anglicism, denotative borrowing, connotative borrowing, neologism, donor language, recipient language.

Постановка проблеми. Дослідження запозичень як вияву взаємодії однієї мовної системи з іншими – одна з найважливіших проблем сучасного мовознавства. Використання запозичень у конкретному мовному середовищі відображає вплив чинників, які визначені потребами лексико-семантичної системи мови-реципієнта, а також низки позамовних чинників. Значення кожного з них на різних історико-часових проміжках розвитку французької мови було різним. На сучасному етапі, в умовах глобалізації наук, розвитку нових технологій, інтенсивної міжмовної комунікації розширюються шляхи проникнення запозиченої лексики в інші мови, має місце зближення лексичних систем тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вживання запозичень у французькій мові є предметом вивчення багатьох лінгвістів. У працях зарубіжних науковців П. Богаара [12], Ж. Рей-Добова [17], Пікона [16], М. Хофлера [13], М. Мізанчук [15] розглядаються питання появи, типологізації запозиченої лексики, зміни в семантиці слів. Проблема семантичної трансформації, глобалізації запозичень знайшла своє відображення в працях українських мовознавців: Т. М. Гейко [6, 7], Г. Г. Крючкова [8], О. І. Чередниченко [9] та інші.

Мета дослідження – особливості вживання та перекладу запозичень у технічній та фізичній термінології французької мови.

Вклад основного матеріалу. Запозичення є результатом мовних і культурних контактів, що відбуваються внаслідок міграції населення або минулих військових походів. Ранні запозичення фізичних термінів у французькій лексиці пов'язані з латинською, рідше грецькою мовами: *diffusion* / лат. *diffundere* 'поширюватись', *diffraction* / лат. *diffringere* 'розірвати на шматки', *absorption* / лат. *absorptionem* 'абсорбція', *impulsion* / лат. *impulsionem* 'штовхання', *résistance* / лат. *resistentia* 'опір, протидія', *tension* / лат. *tensionem* 'розтягування', *inertie* / лат. *inheritie* 'відсутність руху', *atome* / гр. *átomos* 'неподільний' та інші. Це пов'язано з тим, що, на той час (XIV–XVIII ст.), значну кількість наукових трактатів було записано латинню, саме вона слугувала джерелом для номінації багатьох нових понять. Крім того, політичні, релігійні, наукові діячі (Рене Декарт, П'єр Гассенді, Бенедикт Спіноза, Ісаак Ньютон, Готфрід Лейбніц) спілкувались і писали латинською мовою. Більшість запозичень із латини і грецької асимільовано згідно з орфографічними та фонетичними нормами французької мови [4, с. 18].

Значна частина запозичень із грецької [4, с. 19] у технічну та фізичну терміносистему французької мови представлена елементами: *auto-*, *photo-*, *micro-*, *nano-*, *mono-*: *auto-émission* 'холодна (електронна) емісія', *auto-irradiation* 'самоопромінення', *photo-élasticité* 'фотопружність', *photo-injection* 'фотоінжекція', *micro-ampère* 'мікроампер', *micro-onde* 'мікрохвиля', *nanofarad* 'нанофарад', *nanomètre* 'нанометр', *monodispersé* 'монодисперсний', *monopôle* 'відокремлений магнітний полюс, монополюс Дірака'. У сучасній технічній та фізичній терміносистемах французької мови існують слова, в яких поєднано грецький, латинський та французький елементи: *superproton* 'гіперон', *radiophotoluminescence* 'радіофотолюмінесценція', *radio-isotope* 'радіоактивний ізотоп', *ultramicroscopie* 'ультрамікроскопія', *hypermicroscope* 'електро-

ний мікроскоп’, *ultra-pressure* ‘надвисокий тиск’. Така комбінація лексемних одиниць створює слова-гібриди з модифікованою семантикою, що значно розширює сферу їхнього вживання у фахових текстах.

У XIX–XX століттях інтенсивність уведення повнозначних слів-запозичень безпосередньо з латини і старогрецької мов у технічну та фізичну лексику значно зменшилася. У результаті цих змін значного поширення набула англійська як мова міжнародного спілкування. У мовних середовищах це відобразилося значним впливом англіцизмів на романські мови, меншою мірою – на групу слов’янських мов. У такий спосіб, із початку XIX століття у всі сфери життя (науку, культуру, політику, економіку) франкомовного соціуму проникають запозичення з англійської мови. У другій половині XX – на початку XXI століття, спроби французьких лінгвістів призупинити процес поширення англіцизмів не дали результатів, навпаки, кількість таких запозичень продовжує збільшуватись.

У словнику *Le Robert* [18, с. 41] англіцизмом вважається лексична одиниця, запозичена з англійської мови. Таке визначення включає запозичені лексеми незалежно від ступеня їхньої інтеграції та часу входження у французьку мову. Лінгвісти не поділяють такого загального підходу до визначення англіцизмів. Вони розробили принципи класифікації запозичень за ступенем асиміляції та продуктивності [12; 16], змінами, які зазнали англійські запозичення у французькій мові [15].

Фізичні терміни, запозичені з англійської, можна розділити на дві групи: *денотативні* і *конотативні*. Денотативні запозичення отримують статус необхідності, бо іменують нові поняття чи явища. Наприклад, термін *quark* ‘кварк’ у квантовій хромодинаміці визначає елементарну частинку, з яких складаються адрони. Походження терміна *quark* пов’язане з лауреатом нобелівської премії, американським фізиком Маррі Гелл-Маном. Термін *quark* узято Гелл-Маном із роману «Поминки за Фіннеганом» Джеймса Джойса, де в одному з епізодів звучить фраза “*Three quarks for Muster Mark!*” ‘Три кварки для містера Марка’. Відкриття частинки стало величезним внеском у теорію елементарних частинок і будови Всесвіту, тому термін став інтернаціональним і без жодних модифікацій поширився на індоєвропейські мови. У наш час за допомогою цієї лексичної одиниці ефективно формуються складні фізичні терміни (*quark-hadron dualité* ‘кварк-адронна дуальність’, *quark-lepton symétrie* ‘кварк-лептонна симетрія’) та терміни-словосполучення (*dynamique quark* ‘кваркова динаміка’, *potentiel quark* ‘кварковий потенціал’) тощо [2, с. 10]. Як бачимо, наведений приклад запозичення показує, що поява нового терміна великою мірою зумовлена антропоцентричним принципом. У його рамках важливу роль відіграє когнітивна семантика, яка визначає місце людини в мовній системі щодо трансформації семантики фізичних термінів.

Інтенсивний розвиток технічних та фізичних наук супроводжується появою нових понять та термінів. Зростання денотативних запозичень є наслідком того, що французька мова не встигає пропонувати потрібний номен для нового поняття. Унаслідок такої «лінгвістичної інертності» фізичні та технічні терміни, які пов’язані з відомими відкриттями та новітніми технологіями XXI ст., поповнюються англіцизмами: *téléportation* ‘телепортація’, *confinement* ‘конфайнмент’, *hadron* ‘адрон’, *antideuteron* ‘антидейтрон’, *pseudogap* ‘псевдощілина’, *shutdown* ‘гасіння, зупинка (ядерного реактора)’. Протягом порівняно невеликого часового інтервалу на основі цих запозичень-неологізмів утворилися похідні терміносполуки: *téléportation quantique* ‘квантова телепортація’, *confinement des quarks* ‘конфайнмент кварків’, *collisionneur de hadrons* ‘адронний колайдер’, *antideuterons flux* ‘антидейтронний потік’, *phase pseudogap* ‘псевдощілинна фаза’, *shutdown condition* ‘режим зупинки (ядерного реактора)’ та інші.

Велика кількість денотативних запозичень знаходилась у тривалих процесах лексикалізації. Це зумовило появу нових термінологічних лексичних одиниць у формі різних видів скорочень – аббревіатур, апокопних скорочень, акронімів, телескопізмів тощо [5, с. 157]. Наприклад: *laser* (*light amplification by stimulated emission of radiation*) ‘лазер, оптичний (квантовий) гене-

ратор', *maser* (*microwave amplification by stimulated emission of radiation*) 'мазер, квантовий підсилувач або квантовий генератор мікрохвиль надвисокої частоти', *radar* (*radio detection and ranging*) 'радар, радіолокатор, радіолокація', *lidar* (*light detecting and ranging*) 'лідар, оптична локація, оптичний локатор'. Перевага таких словоформ – висока інформативність за мінімальною кількістю мовних символів. Терміни *laser*, *radar* дуже поширилися в галузях технічних, природничих наук та в сфері побуту, що разом із високою частотою вживання в засобах масової інформації зумовило детермінізацію лексичних одиниць.

Загалом запозичені аббревіатури, які утворені з початкових літер багатокомпонентних термінів, досить поширені в наукових фізичних та технічних текстах: "*Plus récemment, les sources de rayonnement X produit par interaction laser-plasma ont été utilisées pour la spectroscopie d'absorption résolue en temps d'un plasma d'Al, la photoexcitation d'un échantillon de silicium et du XANES (X-ray absorption near edge spectroscopy) résolue en temps d'une solution d'ion Fe(CN)₆ dans un solvant*" [14, с. 64], 'Зовсім недавно, джерела X-випромінювання, отримані завдяки лазер-плазмовій взаємодії, були використані для часороздільної абсорбційної спектроскопії Al плазми, фотозбудження зразка кремнію і XANES (припорогова X-променева спектроскопія високої роздільної здатності) із часовою роздільною здатністю розчинення іону Fe (CN) 46 в розчиннику'. "*Les deux aspects plus particulièrement étudiés sont d'une part la gravure de polymère pour réaliser un canal entre la source et le drain, et d'autre part le développement d'un procédé de dépôt appelé LIFT pour Laser Induced Forward Transfer*" [10, с. 213], 'Обидва аспекти, зокрема проаналізовані, з одного боку є травленням полімеру, щоб забезпечити канал між витокком і стоком, а з іншого, розвиток процесу осадження, названий LIFT із-за технології лазерно-індукованого перенесення'.

У процесі аналізу статей із журналу *Physique IV France* виявлено вживання 52 аббревіатур-англіцизмів. Високу їх частотність не можна пов'язувати з «мовною інертністю», оскільки вихідні компоненти терміносполук легко замінити французькими еквівалентними фізичними термінами. Проведемо таку заміну в наведених прикладах: *X-ray absorption near edge spectroscopy* → *Absorption des rayons X près de la spectroscopie de bord*, *Laser Induced Forward Transfer* → *Transfert Laser Induced Forward*. Як бачимо, перші літери слів, що перекладені французькою, не утворюють аббревіатуру, яка добре відома в англomовному фізичному соціумі. Тому використання скорочень, вихідними компонентами яких є англomовні фізичні та технічні терміни, необхідно пов'язувати з однозначною ідентифікацією багатокомпонентного фізичного терміна та можливістю утворення на графічному рівні ідентичної аббревіатури. Якщо ж скорочені словоформи є акронімами, то відбувається адаптація фонетичної структури запозичень до вимог французької мови із збереженням англomовної форми розшифровування: *CMOS* [kmos] → *complementary metal-oxide semi-conductor* 'комплементарний метало-оксидний напівпровідник', *SONET* [sonet] → *synchronous optical network* 'синхронний оптичний зв'язок', *VESA* [vesa] → *video electronics standards association* 'асоціація зі стандартів в галузі відеоелектроніки'. Кожному елементу словосполучення можна знайти еквівалент у французькій мові. Вони однозначно номінують цілісний багатокомпонентний фізико-технічний термін, який у тексті представлено акронімом [5, с. 157]. У французькій мові відповідні термінологічні елементи не завжди утворюють акронім, який, принаймні на графічному рівні, співпадатиме із поширеним англійським аналогом. Скорочені словоформи *CMOS*, *SONET*, *VESA* запозичуються разом із поняттями, які їх номінують, тому представляють категорію денотативних запозичень.

Конотативні запозичення – це компоненти, з яких утворюються акроніми, що мають аналоги у французькій мові. Можна відстежити приховану перевагу вживання термінів-англіцизмів відносно відповідних французьких терміноелементів, що стало однією з причин поширення конотативних запозичень у систему мови-реципієнта. Конотативні запозичення позначають поняття, які, на відміну від денотативних, вже мають свою назву у французькій мові, тому мотивація їх уживання є диференційованою і визначається семантикою терміну.

Часто запозичені лексеми в мові-реципієнті мають звужену семантику, на противагу вихідній мовній системі. Тому сферу їхнього вживання обмежено лише фізичною, технічною та суміжними терміносистемами. Наприклад: *chopper* ‘механічний переривник пучка, оптичний модулятор’, *fading* ‘федінг, затухання радіосигналу, затухання звуку’, *garbling* ‘локаційні перешкоди’, *whisker* ‘ниткоподібний кристал’. В англійській мові ці слова часто відносять до загальноновживаної лексики, де їхнє значення відрізняється від вузькоспеціалізованого: *chopper* ‘різак м’ясника, дробарка’, *fading* ‘в’янення, вицвітання, знебарвлювання’, *garbling* ‘підтасування, викривлення інформації’, *whisker* ‘бакенбарди, вуса (у тварин)’. Оскільки сфера вживання цих слів обмежена фаховими терміносистемами, тому вважаємо, що вони не представляють «небезпеки» для французької мови.

Важлива характеристика термінів-англіцизмів у спеціальних текстах – їхня лаконічність. У табл. 1 для порівняння подано терміни англійською, французькою та українською мовами.

Таблиця 1

Порівняння запозичень в англійській, французькій та українській мовах

Англійська	Французька	Українська
<i>tunneling</i>	<i>effet tunnel, fuite quantique</i>	тунельний ефект, тунелювання
<i>fiber</i>	<i>conducteur de lumière</i>	волоконно-оптичний світловод
<i>bonding</i>	<i>corps semi-conducteur sur un support</i>	напівпровідниковий елемент (встановлений) на підкладці
<i>breakeven</i>	<i>laser thermonucléaire</i>	умова рівноважного лазерного термоядерного синтезу
<i>trigger</i>	<i>circuit à déclenchement</i>	спускова схема
<i>pinch</i>	<i>colonne de plasma, faisceau de plasma</i>	пінч, плазмовий шнур

Запозичені терміни-неологізми можуть поєднуватися [5, с. 159] з абrevіатурними символами: “*Le rayonnement du microplasma dépendant des ions multichargés qui le forment, le matériau formant le X-pinch a été choisi parmi ceux émettant au dessus du keV, disponibles dans le commerce en fils de diamètres compatibles avec l’énergie délivrée et la possibilité mécanique du montage*” [11, с. 89], ‘Випромінювання мікроплазми, яке залежить від багатозарядних іонів, матеріал, який формує X-пінч був вибраний з тих, що випромінює вище кеВ, комерційно доступні проводи діаметрами, сумісними з енергією, яка подається і механічної можливості монтажу’. Для таких складних словоформ характерна висока інформативність, тому для уникнення неоднозначного тлумачення у вступній частині наукової публікації подають роз’яснення щодо явища пінч-ефекту: “*Un X-pinch est composé de deux ou plusieurs fils fins, croisés entre deux électrodes de façon à se toucher en un point. Lors de l’application rapide d’une haute tension, un courant élevé circule sur chaque fil et entame la formation d’un plasma coronal*” [11, с. 89], ‘X-пінч складається з двох або більше тонких проводів, схрещених між двома електродами, таким чином, щоб торкатися в одній точці. Під час швидкого застосування, високий струм циркулює на кожному проводі і порушує цілісність формування корональної плазми’. Розкриття значення запозиченої словоформи (*X-pinch*), що номінує нове явище, відбувається з допомогою термінів, які добре відомі у французькій фізико-технічній термінології. Наведені приклади засвідчують, що конотативні запозичення часто мають переваги над французькими аналогами.

У технічних та фізичних текстах є такі англіцизми, що не мають жодних переважальних ознак. Без утрати смислу всього речення їх можна замінити французькими термінами: *cut off* ‘виключати, відключати’, *walk-off* ‘зміщення (пучка лазера)’, *breathing* ‘модуляція шуму’, *cluster* ‘група, кластер, скупчення’, *bulk* ‘маса’, *wafer* ‘підкладка, тонка кристалічна пластинка’, *jitter* ‘тремтіння, дрижання (цугу лазерних імпульсів)’, *sandwich sample* ‘зразок із тонких

шарів'. Використання цих запозичень у фаховій літературі пов'язане лише зі значною їх поширеністю серед науковців у провідних науково-дослідних центрах. Фонетика і графіка таких лексем повністю зберігається, демонструє високу стійкість щодо асиміляційних процесів. У зв'язку з глобалізацією, існуванням тривалих контактів французької та англійської мовних систем, їх кількість у технічній та фізичній термінологіях постійно зростає.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, тривалий процес запозичення у технічну та фізичну терміносистеми французької мови має декілька етапів, протягом яких відбувалося посилення/послаблення впливу мови-донора на реципієнта:

- ранній період (XIV-XVIII століття): формується фізична та технічна терміносистеми і запозичення мають латинське, рідше грецьке походження;
- проміжний період (XIX, початок XX століття) відповідає швидкому зменшенню кількості греко-латинізмів і зростанню запозичень з англійської мови;
- постіндустріальний та інформаційний періоди (кінець XX, початок XXI століття): інтенсивно зростає кількість англійських запозичень, які активно поповнюють словниковий склад французької мови, особливо в квантовій механіці, квантовій електродинаміці, теорії поля, фізиці високих енергій тощо.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні запозичень в інших терміносистемах французької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галян О. В. Формування та функціонування фізичних термінів у французькій мові: автореф. дис. ... к-та філол. наук: 10.02.05 «романські мови». Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 20 с.
2. Галян О. В. Аналіз двокомпонентних фізичних термінів-словосполучень (на матеріалі французької мови). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2013. № 20 (269). С. 8–13.
3. Галян О. В. Утворення та функціонування ініціальних скорочень у фізичній терміносистемі (на матеріалі французької мови). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Київ : Логос, 2020. Вип. 37. С. 13–26.
4. Галян О. В. Запозичення фізичних термінів греко-латинського походження (на матеріалі французької мови). *Лінгвістичні й методологічні основи філологічної підготовки викладача-романіста: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2015. С. 18–21.
5. Галян О. В., Мартинюк О. М. Формування акронімів як спосіб утворення неологізмів у науково-технічних текстах (на матеріалі французької мови). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*, Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2021. Вип. 32. С. 154–163.
6. Гейко Т. М. Епідигматичні зміни у лексико-семантичній системі французької мови під впливом культурологічних запозичень з арабської, африканських та азійських мов. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 27. С. 87–98.
7. Гейко Т. М. Шляхи збагачення мов у глобалізованому світі (на прикладі запозичень у французькій мові). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2012. №45. С. 45–47.
8. Крючков Г.Г. Неосемантизми з позитивною конотацією в сучасній французькій мові. *Мовні і концептуальні картини світу*. Ч. 1. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2014. Вип. 47. С. 577–582.
9. Чередниченко О. І. Лінгвокультурні аспекти глобалізації. *Наукові записки КНУ ім. Т.Шевченка*. Інститут філології. 2004. Т. XIII. С. 131–132.
10. Alloncle A.-P. et d'autres. Ablation laser pour la microélectronique plastique. *Journal Physique IV France*, 2006. V. 138. P. 213–221.
11. Aranchuk L. E. Étude spectrale d'un micro-plasma d'implosion X-pinch. *Journal Physique IV France*, 2006. V. 138. P. 89–94.
12. Bogaards P. On ne parle pas français: La langue française face à l'anglais. Bruxelles: Duculot, 2008. 207 p.
13. Höfler M. Dictionnaire des anglicismes. Paris : Librairie Larousse, 1982. 308 p.

14. Lecherbourg L. et d'autres. Source X-UV pour la spectroscopie d'absorption en régime femtoseconde. *Journal Physique IV France*, 2006. V. 138. P. 63–72.
15. Misanchuk M. Anglicismes dans la presse française. *L'Express et le Nouvel observateur* (1991 – 1995). Calgary : University of Calgary, 1997. XI. 444 p.
16. Picone M. D. *Anglicisms, Neologisms and Dynamic French*. Amsterdam : John Benjamins, 1996. 462 p.
17. Rey-Debove J., Gagnon G. *Dictionnaire des anglicismes*. P.: Le Robert, 1986. 1150 p.
18. *Le Robert. Dictionnaire du français sous la direction de Josette Rey-Debove*. P.: Clé international, 1999. 1232 p.

УДК 811.161.2'367.332

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-15>

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ПОРІВНЯЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

LINGUISTIC STATUS OF COMPARATIVE SYNTAXES IN THE STRUCTURE OF A SIMPLE SENTENCE

Герман В. В.,*orcid.org/0000-0002-2915-7330**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови і літератури**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка***Кириленко Н. І.,***orcid.org/0000-0002-5982-7227**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови і літератури**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

У статті досліджено проблемні аспекти порівняльних синтаксем із точки зору їх формально-граматичної та семантико-синтаксичної організації. Аналізовані синтаксичні одиниці в основному осмислені українськими синтаксистами, але все ж зафіксовано значні розбіжності в їх оцінці й трактуванні. З'ясовано лінгвістичний статус порівняльних синтаксем, окреслено їх місце в системі синтаксичних одиниць, вироблено критерії їх класифікації й комплексного аналізу з урахуванням семантичних взаємозв'язків порівняльної конструкції і змісту речення. Окреслено порівняння як синтаксичну структуру, що складається з двох компонентів, суб'єкта і об'єкта порівняння, пов'язаних показниками процесу уподібнення. Констатовано, що порівняльною синтаксею (порівняльним зворотом) кваліфікується синтаксичний засіб вираження порівняльної модальності в простому реченні, окремий різновид члена речення, який через порівняння характеризує певну дію, стан та має диференційні ознаки (семантичні, граматичні, формальні). Доведено, що порівняльні синтаксеми розгалужені численними формами морфологічного вираження й різнотипні структурно: предикативні (компаративний предикат), що становлять поєднання сполучника-частки *наче, ніби, мов, немов, немовби, неначе* й под. і повнозначного слова у функції іменної частини складеного іменного присудка (іменника у формі називного, родового, місцевого відмінків; прикметника), простого дієслівного присудка чи головного члена односкладного безособового речення, і непередикативні, стрижневі слова яких можуть бути виражені прикметником, дієприкметником, дієприслівником, прислівником, іменником у непрямих відмінках, фразеологізмом. При розмежуванні порівняльних синтаксем і неповних підрядних порівняльних речень враховано внутрішнє семантичне наповнення й зовнішнє синтаксичне вираження порівняльної конструкції.

Ключові слова: компаративний предикат, підрядне порівняльне речення, порівняльна конструкція, порівняльна модальність, порівняльна синтаксема, порівняння, порівняльний зворот, трансформація.

The article examines problematic aspects of comparative syntaxes from the point of view of their formal-grammatical and semantic-syntactic organization. The analyzed syntactic units were mainly understood by Ukrainian syntaxists, but significant differences in their evaluation and interpretation were recorded. The linguistic status of comparative syntaxes is clarified, their place in the system of syntactic units is outlined, criteria for their classification and comprehensive analysis are developed, taking into account the semantic relationships of the comparative structure and the content of the sentence. Comparison is outlined as a syntactic structure consisting of two components, the subject and the object of comparison, connected by indicators of the assimilation process. It has been established that a comparative syntaxeme (comparative inflection) is qualified as a syntactic means of expressing the comparative modality in a simple sentence, a separate type of sentence member, which through comparison characterizes a certain action, state, and has differential features (semantic, grammatical, formal). It has been proven that comparative syntaxes are branched into numerous forms of morphological expression and are

structurally diverse: predicative (comparative predicate), which are a combination of the conjunction-particle “*наче, ніби, мов, немов, немовби, неначе*” etc. and a full word in the function of the noun part of a compound nominal predicate (a noun in the form of nominative, genitive, locative cases; adjective), a simple verbal predicate or the main member of a monosyllabic impersonal sentence, and non-predicative, stem words that can be expressed by an adjective, adverb, participle, adverbial participle, a noun in indirect cases, a phraseological unit. When distinguishing comparative syntaxes and incomplete subordinate comparative sentences, the internal semantic content and external syntactic expression of the comparative construction are taken into account.

Key words: comparative predicate, subordinate comparative clause, comparative construction, comparative modality, comparative syntax, comparison, comparative inflection, transformation.

Постановка проблеми. Порівняння вивчається дослідниками у філософському, логічному, лінгвістичному та інших аспектах. Порівняння – процес пізнання, результат відображення дійсності, бо допомагає людині з’ясувати тотожність, відмінність або подібність явищ, ознак, предметів тощо.

Мовознавці розглядають порівняння як об’єкт, лексикології, фразеології, ономаціології, стилістики, синтаксису тощо. У сучасній лінгвістиці залишається дискусійним питання про порівняння як синтаксичну категорію: немає системного комплексного дослідження структурно-граматичних типів (видів) порівняльних одиниць як членів речення (синтаксем) і предикативних компонентів складних речень та їх функціонально-семантичних особливостей. Немає єдиних і чітких загальноприйнятих критеріїв розмежування порівняльних синтаксем (зворотів) і неповних підрядних порівняльних речень.

Тому надзвичайно важливими є формально-граматичні й семантико-синтаксичні аспекти взаємозв’язку порівняльних синтаксем і підрядних порівняльних речень, з’ясування перетворень у системі порівняльних одиниць як результату синтаксичної деривації, граматичної транспозиції. Отже, *актуальність* нашої розвідки пов’язана з відсутністю узгодженого підходу до широкого кола теоретичних проблем щодо статусу, структурно-граматичної організації, функціональної семантики порівняння як синтаксичної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксичні аспекти порівняльних конструкцій висвітлено в працях М. Заборної [8], І. Кучеренка [10], О. Марчук [11], О. Межова [12], Г. Могильницької [13], Л. Прокопчук [14], С. Рошко [15; 16; 17], Н. Шаповалової [22], Л. Шитик [23] та ін. Аналіз поглядів науковців на семантику, структуру й функції порівняння засвідчує неузгодженість, а інколи й протилежність у їх синтаксичних концепціях.

Постановка завдання. *Мета дослідження* – наукове осмислення і комплексний аналіз порівняльних синтаксем як семантико-граматичного різновиду порівняння в простому реченні, яку спробуємо реалізувати через виконання таких *завдань*: характеристика лінгвістичного статусу поняття «порівняння»; виявлення диференційних ознак порівняльних синтаксем (порівняльних зворотів) та їх комплексний аналіз в аспекті семантико-синтаксичної та формально-граматичної організації. Здійснимо спробу усунути значні розбіжності в поглядах синтаксистів щодо оцінки, потрактування, опису взаємозв’язків і відмінностей у системі порівняльних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Насамперед з’ясуємо особливості потрактування терміна «*порівняння*» в сучасній лінгвістиці.

Як стилістичну фігуру, виражену різними синтаксичними конструкціями, що відображають мисленнєву операцію поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на основі уподібнення, установлення аналогій між ними трактує порівняння О. Селіванова [18, с. 475]. Л. Мацько кваліфікує порівняння як фігуру мови, що полягає в зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших; «... в основі порівняння лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним і опис»; у порівнянні розрізняють об’єкт, суб’єкт і ознаку, за якою один предмет порівнюється з іншим [21, с. 469]. Як різновид катего-

рії модальності, яка полягає в тому, що відношення вираженого до дійсності визначається не прямо, а опосередковано, через подібність чи відмінність, – порівняльний компонент, визначає порівняння М. Каранська, переконуючи, що порівняльна модальність властива простому й складному реченням [9, с. 179]. Отже, порівняння – це синтаксична структура, що складається з двох компонентів, суб'єкта і об'єкта порівняння, пов'язаних показниками процесу уподібнення.

Порівняння репрезентовано порівняльними конструкціями в простому й складному реченнях. Тому увагу привертає багатоманіття засобів і форм їх мовної матеріалізації. Логічним видається виходити з уявлення про порівняльну конструкцію як про ціле, що містить обов'язкову частину – порівняльний член, у ролі якого може вживатися *компаративний предикат, порівняльний зворот, підрядне порівняльне речення* та ін.

У наукових джерелах фіксуємо різні підходи до *класифікації* порівняння. Так, наголошується, що потрібно розрізняти стилістичні (образні, художні) порівняння від логічних (поняттєвих) які оперують поняттями, що належать до одного класу, з метою встановлення їх подібності чи відмінності. Образне порівняння зазвичай виключає всі якості об'єктів за винятком одного, яке є спільним для них. Серед образних порівнянь виділяють традиційні для української мови, що створюють її національний колорит, художньо-символічне світобачення (*дівчина як калина, поле як море, очі як зорі*) та індивідуально-авторські, що відображають художні смаки майстрів слова: *Сніг як сміх...*, *сніг як сум на зеленому листі* (М. Ткач) [21, с. 470].

У дослідженнях, присвячених образним порівнянням, виділяється декілька типів порівняння: 1) порівняння, в якому експліцитно виражено суб'єкт і об'єкт порівняння, і останній виступає предикативним членом; 2) порівняння, виражене сполученням «А + субстантивна група», яку можна розглядати як підрядне речення з опущеним підметом; 3) порівняння, в яких порівнюються ситуації; вони зазвичай виражаються двома чи декількома реченнями та ін. [5, с. 64–67].

Н. Слухай слушно розмежує ситуативне і предметне порівняння. На співставленні двох дискретних предметів за певною спільною ознакою будуються предметні порівняння як образні засоби мови. На співставленні двох розгорнутих ситуацій створюються ситуативні порівняння. Різниця між ними полягає в тому, що предметне порівняння виражається лексемами, а ситуативне – словосполученнями та реченнями [20, с. 462–470].

М. Каранська, трактуючи порівняння як різновид категорії модальності, виокремлює 4 різновиди: 1) метафоричне порівняння, що виникає внаслідок заміни прямої мови на опосередковану, характерне для головних і другорядних членів речення, додає порівняльної модальності, є предикативним членом: *Тануть сльози тихі на покосах житніх* (Т. Прутькова); 2) заперечно-протиставне метафоричне порівняння, що функціонує в реченнях, де підмет і присудок виражені іменною частиною мови або інфінітивом: *Кров людська – не водиця* (М. Стельмах); у реченнях із двома однорідними присудками: перший із них – заперечний, а другий – стверджувальний і є порівняльною метафорою: *Педагогіка – не наука, а мистецтво*; 3) сполучниковий порівняльний зворот: *Не розгуби ягнят, як учора* (М. Коцюбинський); 4) сполучникове порівняння при однорідних членах: а) порівняння тотожності (як...так і; так само, як і, такий самий, як і); б) порівняння-заперечення тотожності (не так, як); в) порівняння-зіставлення кількості, міри, якості; г) порівняння-протиставлення (не те що..., а навіть; не те що..., а й: *Ставка більша, ніж життя* (А. Збих) [9, с. 179–183].

Грамматичну класифікацію порівняння докладно подає Л. Мацько: 1) порівняльний зворот зі сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито* і безсполучникові: *Щоки червоніли, як червоні яблучка, губи були повні та червоні, як калина* (І. Нечуй-Левицький); 2) форма орудного відмінка: *Червонобоким яблуком достиглим скотився день* (М. Рильський); 3) підрядне речення: *Спливло життя, як листя за водою* (Л. Костенко); 4) конструкція з формами ступенів порівняння прикметників і прислівників типу

кращий, ніж...; вище, ніж...: *Чистіша від сльози вона хай буде* (М. Рильський); 5) описові порівняльні конструкції (*Ой ти дівчино, з горіха зерня* (І. Франко); 6) речення порівняльної структури, в яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину: *Кров твоя – рубін коштовний, Кров твоя – зоря світання* (Леся Українка) [21, с. 469–470]. О. Донік вважає, що імпліцитно порівняння в простому реченні може бути виражене також за допомогою прикладок: *Бабусі-всезнайки н лавочках біля під'їзду вже з самого ранку теревенять, незважаючи на сиру погоду, йде обмін інформацією* (Дара Корній); прислівників із префіксом по- та суфіксами -ому, -ему (-єму), -и, -е: *Ліпше б вона кричала, а не шипіла отак, по-змійному* (Дара Корній) [7, с. 19].

Отже, трактуючи порівняння як синтаксичну структуру, що складається з двох компонентів, суб'єкта і об'єкта порівняння, пов'язаних показниками процесу уподібнення, та зважаючи на те, що порівняльна модальність характерна простому і складному реченням, класифікаційно виокремлюємо в синтаксичному аспекті такі його різновиди: *компаративний предикат, порівняльна синтаксема (порівняльний зворот), підрядне порівняльне речення*.

Найбільш дискусійним залишається питання про розмежування порівняльних конструкцій, а саме: порівняльних синтаксем (у яких об'єктом порівняння є називний відмінок іменника чи субстантивованого словами із залежними словами чи без них) і неповних підрядних порівняльних речень. Відсутність чітких критеріїв розмежування порівняльної синтаксеми і неповного підрядного порівняльного речення призводить до класифікаційної невизначеності цих одиниць. У цій розвідці зосередимося на комплексному (семантико-синтаксичному, формально-граматичному тощо) аналізі порівняльних синтаксем, спробуємо багатоаспектно підійти до аналізу їх лінгвістичної сутності, проаналізуємо й уточнимо погляди вчених, окреслимо авторську позицію в проблемному питанні.

Згідно з традиційним підходом *порівняльна синтаксема (порівняльний зворот)* є синтаксичним засобом вираження порівняння в простому реченні, становить окремий різновид члена речення. Морфолого-синтаксичною своєрідністю кожної порівняльної синтаксеми є вживання сполучників *як, мов, немов, наче, неначе, ніби* тощо.

На думку Л. Прокопчук, «порівняльний зворот – це сполучення слів, яким через порівняння, здебільшого образно, характеризується певна дія, стан будь-кого чи будь-чого» [14, с. 8]. Такої ж позиції дотримується І. Вихованець: порівняльний зворот – частина простого речення, яка складається з порівняльного сполучника та повнозначного слова і виражає значення порівняння...; наприклад: *Я втомлена, як квітка восени* (Л. Костенко), *Дні проходять, як риба по темному дні* (Є. Маланюк). Сполучники вказують на три основні функції порівняння: 1) спол. *як* – власне порівняльну: *Бачив я очі, як сонячні повені* (Д. Павличко); 2) спол. *мов, немов, мовби, немовби, немовбито, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто* і под. – модально-порівняльну: *В садках кохалися, цвіли, Неначе лілії, дівчата* (Т. Шевченко); 3) спол. *ніж, аніж* – порівняльно-об'єктивну: *І прозорість стигне у небеснім плесі тонша і ясніша, ніж гостріль меча...* (Т. Осьмачка) [20, с. 467]. Змушує замислитися погляд І. Кучеренка, який вважав, що порівняльні конструкції на кшталт «*Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима, «...і вона солодка, як мед*» є неповними порівняльними підрядними реченнями [10].

Цілком погоджуємося з твердженням Л. Шитик, що для порівняльної синтаксеми характерні семантичні (не виконує комунікативної функції; не містить твердження чи повідомлення, а лише називає предмет, із яким порівнюють); граматичні (відсутність предикативності та інтонаційної завершеності); формальні (стрижневе слово – іменник, дієприкметник, прикметник, прислівник, дієприслівник, фразеологізм; позиція в реченні – біля того слова, яке пояснює, конкретизує) *диференційні ознаки* [23, с. 64–66].

Л. Шитик вважає, що порівняльний зворот можуть становити такі граматичні утворення: 1) непоширений/поширений безприсудковий порівняльний член, що уводиться порівняльним

сполучником і виконує функцію відокремленого другорядного члена речення; 2) порівняльний предикативний зворот з модальною часткою, що виконує функцію іменної частини складеного іменного, простого дієслівного ускладненого типу присудка, головного члена односкладного безособового речення [23, с. 64–66].

Проаналізувавши синтаксичні праці [7; 14; 22; 23], погоджуючись і частково не погоджуючись із думками мовознавців, констатуємо такі *структурно-граматичні різновиди* порівняльних синтаксем:

1) предикативна порівняльна синтаксема (*компаративний предикат*), що становить поєднання сполучника-частки (порівняльний сполучник у функції предикативної зв'язки переходить у частку порівняльної модальності – *наче, ніби, мов, немов, немовби, неначе* й под.) і повнозначного слова, що виконує функцію іменної частини складеного іменного присудка (іменника у формі називного, родового, місцевого відмінків; прикметника), простого дієслівного присудка ускладненого типу чи головного члена односкладного безособового речення: *А невісточка як веселка* (Ю. Збанацький); *Ямка на потилиці наче гніздечко* (Олесь Гончар); *Темрява – як чорний дим* (В. Барка); *Марія для мене як рідна* (Є. Гуцало); *Берізки – мов живі безмовні люди...* (Д. Луценко); *Дівчина що калина в лузі* (Нар. тв.); *Йому (Чіпці) стало немов легше од такої прохолоди* (Панас Мирний); *Чорні жилаві руки були наче з заліза* (М. Коцюбинський); *І день – як колос наливний* (В. Сосюра); *Тиша як у сніговій пустелі* (І. Цюпа); *Табір – мов на долоні* (Ю. Збанацький); *Голова без уму як ліхтар без свічки* (Нар. тв.); *А хата – як старенька рукавичка* (Л. Костенко); *Люди як люди. У кожного своя біда* (О. Довженко); *Моя любов як море, що висохнуть не може* (В. Сосюра); *Вона чиста-чиста та ніби аж срібна* (С. Васильченко); *Невістка – як з хреста знята. Тільки Чіпка – як води у рот набрав* (Панас Мирний); *Була вона для нього наче сонце* (Леся Українка).

У компаративному предикаті порівняльний сполучник-частка іноді опускається, що, на нашу думку, посилює експресію, увиразнює подібність: *...в неї очі – коштовні рубіни. Нагірний сніг – се жалоці твої. ...сльози – коштовні перли* (Леся Українка). Порівняльний зворот у синтаксичній ролі іменного складеного присудка може бути тавтологічним, повторюваним щодо підмета. Таке сполучення слів є частково фразеологізованим, слугує одним із засобів вираження значенневої тотожності – за умови, якщо зміст речення розкривається в подальшому контексті: *День як день: сповнений малих дріб'язкових турбот* [14]. На думку С. Рошко, «хоча присудки зазначеної структури виражають швидше ствердження як порівняння, у даних випадках слід говорити про так зване приховане порівняння, яке закладене в самій семантиці наведених конструкцій: *Марія? Що ж молодиця як молодиця...* (М. Коцюбинський); *Був хазяїн як хазяїн;...усе позбував, усе попропивав, звівся нінащо* (Г. Квітка-Основ'яненко); *...в селі хоч сусіди як сусіди; А зорі – як зорі: ні добрі, ні злі* (П. Скунець) [17, с. 24]. В аналізованих порівняльних конструкціях стверджується, що предмет думки такий, яким він і має бути за своєю природою; у них наголошується на основному значенні підмета, а присудки виражають тотожність окремого явища, події, факту з еталоном, у ролі якого виступає окрема особа або її поведінка;

2) непередикативна порівняльна синтаксема, що складається зі сполучника та повнозначного слова й виконує функцію другорядного члена речення. Стрижневе слово може бути виражене:

– прикметником (окремим або із залежними словами): *З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари* (М. Коцюбинський); *Устина не плакала, але була, сумна, наче хвора, й обличчя у неї все потемніло* (І. Багряний); *Між м'якими, ніби оксамитовими, берегами в'ється гадюкою Растваця* (І. Нечуй-Левицький); *Мальовані очі, мов справді живі, йому відмовляють...* (Леся Українка);

– дієприкметником (окремим або із залежними словами): *Сидить він весь час у машині, наче засватаний* (Люко Дашвар); *Я тільки що знов прочитала Ваш дужий, неначе у крицю*

закований, міцно узброєний віри (Леся Українка); *Мов підтята гострою косою, полягла мені до ніг, марніла* (Леся Українка);

– дієприслівником (одиничним або дієприслівниковим зворотом порівняльної семантики): *Вона зіскакує з кладки, стає на берег і рівно, мов закам'янівши, тримає голову перед ним* (М. Стельмах); *Максим нагнувся, ніби поправляючи щось на ногах* (І. Багрянний);

– прислівником: *Біля заводських воріт видно, як удень* (Г. Тютюнник); *Гайвороння чорне, як ніколи, шматочок сонця ділить у полях* (Л. Костенко); *Щастя! Воно прийшло, як завжди, неждано-негадано* (Олесь Гончар); *Все записуй в серці молодому, буд це як знахідка тобі, коли в старість прийдеши, як додому* (М. Рильський);

– іменником у непрямих відмінках: *В сльозах, як в жемчугах, мій сміх* (О. Олесь); ... *хатка спокійно собі стояла біля свіжовиритої димлячої вирви, мов біля могили* (І. Багрянний); *Зима ніби килимом* вкрила землю, тепло їй під снігом (І. Цюпа); *Поволі повертаємось у землю, як в колицу* (Б.-І. Антонич); *Зорі мигтіли, як перед дощем* (Олесь Гончар); *Тії співи та квіти ясні, наче казку дивну, пригадаю* (Леся Українка);

– фразеологізмом: *Микола раптово пішов, а Марія залишилась стояти, як вкопана* (В. Підмогильний); *Як божевільний, побіг він до заводу* (М. Хвильовий); *І стоїть Україна перед нашим духовним зором у вогні як неопалима купина* (О. Довженко); *О, де порятунку шукати мені, коли я один мов перст* (Б. Олійник); *Люди мучились, як у пеклі, пан втішався, як у раю* (Леся Українка); *Навколо все спить, як в могилі* (Леся Українка).

Порівняльні синтаксеми, утворені поєднанням іменника в називному відмінку з порівняльним сполучником, кваліфікуються і як порівняльний зворот, і як неповне підрядне порівняльне речення, бо «порівняльні семантико-синтаксичні відношення... передають сукупність двох власне-семантичних відношень у трансформованому (завуальованому, сконденсованому) вигляді» [3, с. 79]. Близькість таких конструкцій до складних речень визначається тим, що приєднувана сполучником частина речення є потенційно предикативною. Предикативність виявляється, якщо ця частина конструкції не стосується присудка [14].

Розглянемо думки вчених. На думку І. Кучеренка, речення типу *Сива паморозь блищала на землі, як сіль* (Г. Тютюнник) можна трактувати як неповне підрядне порівняльне речення, бо пропущений присудок легко відновлюється: *Сива паморозь блищала на землі, як блищить сіль*. Проте речення в таких випадках «стають громіздкими, переобтяженими словами, втрачають живість і влучну безпосередність» [10, с. 30]. Таке повторення є зайвим дублюванням. Н. Шаповалова кваліфікує такі порівняльні конструкції як порівняльний зворот, тому що «граматична форма «відновлюваного» присудка не може бути точно встановленою» [22, с. 12].

У багатьох працях зазначається, що значну роль при розмежуванні порівняльної синтаксеми й неповного підрядного порівняльного речення відіграє семантика іменника з порівняльним сполучником. Як зазначає Л. Прокопчук, в українській мові назви деяких предметів є уособленням якоїсь однієї ознаки, властивості: крейда – білий колір; мак – червоний колір; стріла, вихор – швидкість; лід – холод; скеля – міцність тощо. Такі лексеми в поєднанні зі сполучником вказують на образну характеристику дії: *Вона зблідла, як крейда, мовчить* (Марко Вовчок); *Танула вона, як свічечка* (Марко Вовчок) [14]. Отже, на думку мовознавиці, такі речення містять порівняльні синтаксеми, а не підрядні порівняльні частини.

Якщо іменник є назвою не конкретного предмета як носія комплексу ознак, властивостей, а предмета взагалі як виразника однієї типової ознаки, то такі іменники не виконують ролі підмета у неповному підрядному порівняльному реченні; тому порівняльна конструкція є другорядним членом речення. Отже, йдеться про порівняльну синтаксему. Такі іменники з порівняльним сполучником виконують роль обставини: *За півгодини дурної забави Стас змерз, як цуцик* (Люко Дашвар); означення: *Двері відчинила молода, кругла, як сонце, жінка з рум'яними щоками* (Люко Дашвар). Називний відмінок іменника виконує роль підмета неповного під-

рядного порівняльного речення з пропущеним присудком за умови, якщо означає конкретний предмет, з яким порівнюється інший: Платон – неймовірний. *І такий же красивий, як мама* (Люко Дашвар); *Камінь красивий... Синій, як твої очі* (Люко Дашвар).

На думку дослідників [8; 12; 13; 17], якщо однослівні порівняння у формі називного відмінка легко трансформуються у форму орудного відмінка, це доводить їхню причетність до порівняльних синтаксем, а не до неповних підрядних порівняльних речень: *В'їлися в мене злидні, як п'явки!* (Люко Дашвар) (п'явками); *...пузате золоте сердечко валялося на підлозі, як непотріб* (Люко Дашвар) (непотребом).

Висновки. Отже, порівняльну синтаксему (порівняльний зворот) кваліфікуємо як синтаксичний засіб вираження порівняльної модальності в простому реченні, окремий різновид члена речення, який через порівняння характеризує певну дію, стан; та має диференційні ознаки (семантичні, граматичні, формальні). Порівняльні синтаксеми розгалужені численними формами морфологічного вираження й різнотипні структурно: предикативні (компаративний предикат), що становлять поєднання сполучника-частки *наче, ніби, мов, немов, немовби, неначе* й под. і повнозначного слова у функції іменної частини складеного іменного присудка (іменника у формі називного, родового, місцевого відмінків; прикметника), простого дієслівного присудка чи головного члена односкладного безособового речення, і непередикативні, стрижневі слова яких можуть бути виражені прикметником, дієприкметником, дієприслівником, прислівником, іменником у непрямих відмінках, фразеологізмом. При розмежуванні порівняльних синтаксем і неповних підрядних порівняльних речень враховуємо внутрішнє семантичне наповнення й зовнішнє синтаксичне вираження порівняльної конструкції. *Перспективу* подальших наукових студій убачаємо в порівняльному описі порівняльної модальності у простому і складнопідрядному реченнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранник Д. Х. Порівняльні конструкції в українській мові. *Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДДУ, 1980. С. 6–16.
2. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова : Синтаксис. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 389 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. 219 с.
5. Гапченко О. Стереотипи у комунікативній діяльності мовної особистості. *Мовні і концептуальні картини світу*. № 9. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2003. С. 64–67.
6. Довженко Г. Я. Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльними конструкціями. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 6. С. 31–35.
7. Донік О. М. Порівняльний зворот як синтаксичний засіб вираження порівняння у простому реченні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія 019. № 39. Т. 1. С. 18–21.
8. Заборна М. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 1997. 18 с.
9. Каранська М. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 327 с.
10. Кучеренко І. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ : Вид-во КДУ, 1959. 106 с.
11. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2002. 20 с.
12. Межов О. Г. Порівняльні синтаксеми і підрядні конструкції в поетичних творах Лесі Українки. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. Т. 3. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. С. 291–301.
13. Могильницька Г. Розрізняймо порівняння, порівняльні звороти і підрядні речення з порівняльним змістом. *Дивослово*. 2010. № 11. С. 2–8.
14. Прокопчук Л. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 18 с.
15. Рошко С. М. Формально-граматична і функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2001. 21 с.

16. Рошко С. М. Функціонально-структурні типи (види) порівнянь як семантичні різновиди підрядних речень. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук, праць. Ужгород, 2000. № 2. С. 186–191.
17. Рошко С. Трансформаційні процеси в системі порівняльних конструкцій сучасної української мови. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. С. 23–27.
18. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
19. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська Н.Ф. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. Київ, 1994. 667 с.
20. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу*. № 7. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. С. 462–470.
21. Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови); М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл, 2000, 752 с.
22. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1998. 18 с.
23. Шитик Л. В. Синкретичні порівняльні конструкції в українській мові. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Філологічні науки». Черкаси, 2003. Вип. 46. С. 63–68.

УДК 811.161.2'367

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-16>

ВСТАВЛЕНИЙ ТЕКСТ: СЕМАНТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК З БАЗОВИМ РЕЧЕННЯМ

INSERTED TEXT: SEMANTIC CONNECTION WITH THE BASE SENTENCE

Гончарук О. В.,*orcid.org/0000-0001-8811-9601**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри мовознавства**Івано-Франківського національного медичного університету*

Одним з актуальних питань сучасного синтаксису є вивчення особливостей використання та функціонування вставлених конструкцій, а саме, вставленого тексту як одного із репрезентантів категорії модальності, який відповідно до своєї специфіки найбільш спрямований у сферу мовлення. Дослідження такого вставленого компонента з погляду комунікативного синтаксису дає змогу по-новому розглянути його реалізацію у структурі висловлення. Основне завдання вставленого тексту полягає у відображенні багатопланового повідомлення у співвідношенні щодо базового речення. На основі семантичного зв'язку між вставленням та базисом можна виокремити супровідні та співпозиційні типи відношень.

Супровідні відношення відображають лінійне поєднання основного речення та вставлення, тобто їх зв'язок є причинно-наслідковим, так як базис слугує у цьому випадку підґрунтям, вихідним явищем для створення вставленого тексту. Мета таких структурних утворень полягає в ефективнішому донесенні певної інформації, в активному впливі на реципієнта. При супровідних відношеннях вставлений текст найчастіше передає коментар, дає пояснення щодо головного речення.

При співпозиційних відношеннях вставлений текст щодо базису передає інформацію, яка виникла спонтанно, позапланово і містить побічні зауваження, певні асоціації. Співпозиція може бути як просторово-буттєвою, так і часовою, тобто вставлення передає повідомлення щодо базису, які є суміжні в просторі, або в часі. Основне завдання такого типу відношень між основним реченням і вставленим текстом – зробити виклад матеріалу жвавішим, емоційно доступнішим. Вставлений текст при співпозиції може бути важливим для розуміння інформації у базовому реченні, а часом і суттєвішим, аніж саме основне повідомлення.

Для формування супровідних та співпозиційних типів відношення також іноді використовуються такі засоби, як: 1) повтор; 2) вказівно-замінювальні слова (він, цей, тут, сюди, коли тощо); 3) поєднання різних засобів, зокрема повтору лексеми та вказівно-замінювальних слів.

Отже, зв'язок вставленого тексту з базовим реченням передбачає два типи семантичних відношень: 1) супровідні (вставлення у змістовому плані повністю залежать від базису та підпорядковані йому, тобто їм властива ланцюгова єдність); 2) співпозиційні (основне речення і вставлений компонент – це семантично різні повідомлення, яким властива тематична єдність).

Ключові слова: вставлений текст, базове речення, семантичний зв'язок, супровідні відношення, співпозиційні відношення.

One of the current issues of modern syntax is the study features of the use and functioning of inserted structures, namely, of the inserted text as one of the representatives of the modality category, which according to its specifics, it is the most directed to the field of speech.

The study of such an inserted component from the point of view of communication syntax makes it possible to consider its implementation in the structure of expression in a new way. The main task of the inserted text is to display multifaceted message in relation to the base sentence. Based on the semantic connection between the insertion and the base accompanying and co-positional types of relations can be distinguished.

Accompanying relations reflect a linear combination of the main sentence and insertion, that is, their connection is causal: the basis serves in this case as the original phenomenon for creation inserted text. The purpose of such structural formations is more effective conveying certain information, actively influencing the recipient. At accompanying relations, the inserted text most often conveys a comment, gives explanation about the main clause.

In case of co-positional relations, the inserted text transmits concerning the base information that arose spontaneously, unplanned and contains side remarks, certain associations. Co-position can be both spatial and material, and temporal, that is, insertion conveys messages about the basis that are spatially contiguous, or in time. The main task of this type of relations between the main clause and inserted text – to make the presentation of the material livelier, emotionally more accessible. Inserted text in juxtaposition can be important for understanding information in a basic sentence, and sometimes more essential than the main message.

For the formation of accompanying and co-positional types of relation as well sometimes such means are used as:

1) repetition; 2) indicative replacement words (he, this, here, here, when, etc.); 3) a combination of different means, including repetition lexemes and indicative replacement words.

So, the connection of the inserted text and the basic sentence involves two types semantic relations: 1) accompanying (insertion in terms of content in full depend on the basis and are subordinate to it, that is, they are characterized by chain unity); 2) co-positional (the main sentence and the inserted component are semantically different messages characterized by thematic unity).

Key words: inserted text, basic sentence, semantic connection, accompanying relations, co-positional relations.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної лінгвістики спрямований здебільшого на вивчення синтаксичних явищ із семантико-комунікативного погляду, з урахуванням функціонування їх у мовленні. Зокрема, значний інтерес у проблематиці синтаксичної науки викликає поняття вставлених конструкцій як виразників категорії модальності, які мають значний комунікативний потенціал.

Як відомо, вставлені конструкції різноманітні за своєю будовою. Вони не мають типової граматичної структури і можуть бути представлені: словами, словосполученнями, простими реченнями (двоскладними, односкладними, нечленованими), складними двокомпонентними та складними багатоконпонентними реченнями, формами частин складнопідрядних та складноурядних речень, текстом та вставленими пунктуаційними знаками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спочатку вставлені конструкції досліджувалися з погляду формально-граматичного синтаксису, тому особлива увага була спрямована насамперед на їх структурні та інтонаційно-пунктуаційні особливості. Згодом проблему вставлених конструкцій почали розглядати з позицій комунікативно-семантичного синтаксису. А отже, на сучасному етапі розвитку мовознавства Н.П. Плющ, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська та інші дослідники стверджують, що вставлені одиниці корелюють з об'єктивною модальністю, постають носіями додаткових об'єктивних смислів, репрезентують окрему пропозицію, є результатом поєднання кількох інформаційних планів

Метою нашого дослідження є вивчення вставленого тексту як явища власне комунікативного синтаксису, спрямованого на відображення багатопланового повідомлення. Актуальність праці зумовлена розглядом семантичного зв'язку вставленого тексту з базовим повідомленням, представленого супровідними та співпозиційними типами відношень, що досі не було предметом окремого дослідження в українському мовознавстві.

Виклад основного матеріалу. Вставлені одиниці можуть бути у вигляді кількох речень, пов'язаних між собою насамперед за змістом, а також за допомогою граматичних засобів, тобто вони можуть утворювати текст. Вперше про впровадження поняття «вставлений текст» згадується у праці «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» [3, с. 397].

Елементи такого складного утворення, тобто базове речення та вставлений текст взаємодіють між собою, перебуваючи у таких структурних відношеннях, які спрямовані на формування змісту й функції цілого. З цього випливає, що відношення елементів являють собою їхню функціонально змістову залежність, взаємозумовленість у мовній побудові.

«За значенням вставлені конструкції поділяють на дві основні групи. Вставки можуть мати значення пояснення, коментаря до логічного змісту речення: вони допомагають уточнити характеристики, доповнити мовлене і є засобом підкреслення тих чи тих фрагментів висловлення...» а також є «побічними зауваженнями, асоціативними висловленнями, оцінками, вия-

вами ставлення до явищ, експресії» [5, с. 83]. Відповідно можна виділити щонайменше два типи відношень між основним і вставленим текстом: 1) супровідні та 2) співпозиційні.

Аналіз супровідних відношень між базисом і вставленим текстом показує, що їх поєднання часто здійснюється таким чином: базові, опорні речення створюють ґрунт для вставлених, є вихідними для їх формування; вставлення залежить (в змістовому плані) від базису, підпорядковане йому. Звичайно, таке підпорядкування відмінне, наприклад, від підлеглості підрядних компонентів головним. Адже залежні вставлення роз'яснюють, аргументують зміст базового, оцінюють сказане. «Тобто поряд з основним повідомленням у мовленні з'являються інші, похідні від нього повідомлення, мета яких – краще донесення інформації, активний вплив на того, хто її сприймає [4, с. 222]. При цьому вставлений текст використовується для, по-перше, пояснення, розширення інформації про окремі компоненти базису або про його зміст загалом. Для вияву таких супровідних відношень особливо характерний ланцюговий зв'язок, який здійснюється з допомогою всіх доступних йому засобів:

а) використовується повтор:

Дивись же на мене, сонце, й засмали мою душу, як засмарило тіло, щоб вона була недоступна для комариного жала... (Я себе ловлю, що до сонця звертаюсь, як до живої істоти. Невже се значить, що мені вже бракує товариства людей?) (Коцюбинський М.) – повтор лексеми *сонце* свідчить про її актуалізацію, у зв'язку з чим постає власне-авторське риторичне запитання;

Бакум, як буря по лугах, крука із оком доганяв, а кров'ю слід свій пропікав... Скажено борсався, кричав і твань руками дико рвав: луна гула у тумани, як у підвали кам'яні, і клеко-тали багна скрізь... І він нарешті ізнемігсь!.. Тай сотні років там лежить з єдиним оком ще живий. Вже замість волоса поріс на грудях в нього оцей ліс, а з ліса око вируна, як чорні води з тумана, до того ока на горі, що степ купає у крові... Бо з ока кров там буря рве й на тінь крукову кидає в степ. (А ми, дурні, гадаєм: нам то місяць світить із-за хмар і бризка сяйвом через ніч на степ, на води і на ліс... І, мабуть, завше буде так... Бо хто заб'є того крука, відкіль прилине богатир на ці занедбані степи ліси незаймані рубать – людину чорну визволять?..) (Осьмачка Т.) – засобом повторення лексеми *крук* реалізується категорія перспекції, автор витлумачує зміст основної частини;

б) застосовуються вказівно-замінювальні слова (*він, цей, тут, сюди, коли* тощо):

Ти нічого ніколи не приміряла («Не можу цього терпіти! Дайте те, що є. Та, будь ласка, загорніть у папір»). Ті, що шують білими нитками, завжди вибирають: тицяють носом у свіжу курку на базарі: «А вона справді свіжа?»... (Роздобудько І.) – анафоричний компонент *цього* (тобто, примірки) виконує ретроспективну функцію щодо базисного повідомлення;

в) поєднання різних засобів, зокрема повтору лексеми та вказівно-замінювальних слів:

Горбань сказав, що й сумніву нема. Звичайно, вбивство. Та іще й нецнота. Він, як Горбань, вважає зокрема: їй треба дьогтем вимазати ворота! (Тут принагідно варто зауважити, що дьогтю він мав, справді, предостатньо, оскільки він, як виявилось потім, «з комори мєскої потай дьоготь крав», за що і був поставлений перед в'язом. А втім, і згодом він ще вїйтував. І вже аж гетьману Дем'яну Многогрішному уже аж на полковника Жученка устиг й «кравулку» довести) (Костенко Л.) – анафоричний компонент *тут* виконує ретроспективну функцію, а повтор лексеми *дьогтю* у структурі вставлення є засобом ідентифікації предмета думки в основній та додатковій інформації.

У наведених прикладах пояснюється зміст базового тексту з метою докладніше, повніше розкрити його зміст, якщо помітна якась нечіткість, недомовка, або ж надати викладові забарвлення цікавої нез'ясованості, щоб привернути більшу увагу читача.

Вставлені конструкції можуть містити, по-друге, коментар, тобто роз'яснення, тлумачення, інтерпретацію того, про що сказано в базисі. На відміну від пояснення, спрямованого на зняття, ліквідацію неясності, коментар являє собою вибірккові роз'яснення, що даються для кращого

розуміння суті, характеру фактів, явищ, предметів. Коментуючи, автор відповідає на багато питань, пов'язаних із повідомлюваним: як це розуміти; що являє собою хто-, що-небудь, що є характерним для чого-небудь тощо. Наприклад: *Був саме «Тридцять Третій» рік. (Його писатимем в лапках Завжди й з великих літер, Бо так кричатиме в віках Земля, Вода і Вітер Про рік «побед», Про рік «завдань», Про рік колгоспних раювань – Про той, що Вождь сказав: «Налей!»), Бо жити стало «веселій!» Цей рік писатимемо ми Завжди з великих літер, Бо так про нього просурмить Земля, Вода і Вітер На всі світи і времена! І тільки лиш в секреті Його триматиме «страна», – Рік славний «Тридцять Третій», Отой, що сяє, як зоря, В усій епосі «Октябрю»! О Богом даний Краю мій!* (Багрянний І.) – в даному випадку вставлений текст виконує функцію проспекції з метою розкрити справжні причини того, чому «Тридцять Третій» рік (рік не слави, а рік – великої трагедії) писався з великих літер.

Відношення співпозиції між базисом і вставленим текстом вбачаємо у тих випадках, коли вставлення є побічними зауваженнями, асоціативними висловлюваннями, оцінками сказаного. «У зв'язку з емоційним наповненням вони нерідко створюють враження непередбачених, спонтанних» [5, с. 83]. Наприклад: *Григорій умів слухати, цінувати почуте (Ні! Ти тільки послухай. Цей народ геніальний!) та й сам під настрій не проти був розіграти когось, як і його дядьки* (Тютюнник Г.).

Співпозиція може бути просторово-буттєвою, описовою або часовою, оповідною. У першому випадку у співпозиції перебувають повідомлення про явища, суміжні в просторі, а в другому – суміжні в часі (про дії, що відбуваються або одночасно, або послідовно).

Функції вставлення, що розвивають думки автора з приводу повідомлюваного, різноманітні: з їхньою допомогою поглиблюється інформація про щось, читач дістає орієнтири для сприйняття та оцінки повідомлення, виклад стає жвавим, розмовним, бо тільки в усному мовленні спостерігаємо найрізноманітніші за характером асоціативні зв'язки, супутні змістові відгалуження. Наприклад: *Чи то ви там, славний Довбуш? (Ти ся хочеш напивати! Я ти пива наварила – буде світ ся дивувати!) Ей, даруйте, любку милий, що не можу вас пустити: Стефана ся от надію – як узнав би, міг би бити* (Федькович Ю.).

Часто вставлений текст може втрачати відтінок додатковості в семантичному плані, бо те, що подається в дужках, важить не менше за формально основний текст. Виділення вставлення з допомогою дужок варто розглядати як спосіб актуалізації цього фрагмента. Мета такого способу актуалізації – зробити більш доступною для зорового та інтелектуального сприйняття зміну характеру модальності тексту – перехід від об'єктивної до суб'єктивної модальності. Адже важливим є абсолютно все, а інколи те, що в дужках, – більш вагоме. Тому читач може втратити відчуття «меншовартості» читаного в дужках, сприймаючи всю текстову побудову гармонійно та органічно настільки, що уявити собі цей текст без вставленої конструкції вже неможливо. Наприклад:

Невдовзі по війні, але за -надцятих із початку століття господарів у цім краю (ні, вона таки зараз порахує, скільки їх було тут на людську голову: коли жила ще її мама Катрінка, в селі порядкували австріяки, потім у першу війну село тричі «орали» русаки на конях, далі австрієць більше, як на двадцять років уступив край румунів, по тому москалик у румуна видурив край аж до початку другої війни, у другу війну накоротко вступив сюди німець, привівши за собою знову румуна, коли румун драпав, мадляр наступав тут на ноги людям, а тепер, як зайшла знов власть – то, певно, так тепер і не вийде звідси ніколи)...

отож невдовзі по війні, але за -надцятих із початку століття господарів у цім краю якоїсь-то днини Северина при відчинених дверях стриміла на стільчику... (Матіос М.).

Такі вставлені конструкції перебувають в іншому контекстувальному відношенні щодо базису, в якій вони включені, і утворюють побічні предикативні текстові відгалуження сто-

совно змісту основної лінії викладу, які здебільшого відтворюють або паралельний хід думок, або певні ситуації, дії, що відбуваються одночасно:

– *Що ви кажете?.. А Остап?.. Не хочу... (Я зупинився на найцікавішому місці. Правда? І як ви думаєте, чи не час мені плюнути й почати нову новелу? Час, певно, час. Отже, останнє зусилля!)* (Хвильовий М.) – вставлений текст передає внутрішнє мовлення суб'єкта стосовно повідомлюваної інформації, а точніше, передає почуття, стан автора в процесі написання новели.

Ти сказав мені: «Коли настане весна, візьму тебе на руки й... скажу щось, чого досі ні одній жінці не говорив».

І я повірила, що в твоїм любовнім словничку можуть бути ще слова, що їх ти досі ні одній жінці не говорив.

(Вкажіть мені ви, що посміхаєтесь з моєї віри, одну-однісіньку жінку, яка не повірила б, що її вибраний зберіг у любовнім словничку кілька слів виключно для неї, – і перестану вірити в кохання, як не вірю вже у вірність) (Вільде І.) – на підтвердження сказаному в основному тексті автор у вставленні переконує нас в тому, що все-таки будь-яка жінка, незважаючи на нібито часом скептичне ставлення до кохання, певні розчарування, недовіру, в глибині душі вірить в його існування.

То він санки майструє цес кустрюбатий майстер? (Підлізає на піч та й відбирає санчата. То дві драничці, споєні поперечкою і затесані, як копила від саней). А то стариган, вже би худібку обійшов, а він сидить у попелі та санки віроб'єє (Стефанік В.); *Кравчина. За те, щоб тут було гаразд! (Кладе руку на серце. В очах – готовність до всього хорошого). Завжди щоб чисто і той... і вільно* (Довженко О.) – вставлений текст відтворює особливості ситуації: фізичні дії, які виконуються комунікантами в процесі повідомлення.

Сучасні письменники в художніх творах часто використовують прийом «текст у тексті», причому вставлений текст за обсягом може бути значно більшим, аніж сам базис, як-от у есеї Т. Прохаська «Непрості»:

4. *Старий Беда відписував (Якби я пам'ятав усе, що вони казали, що ми говорили. Навіть без того, що оповідав я. І якби вони розказували тоді мені все те, що вони говорили без мене. Але ж вони теж мало що пам'ятали, крім кількох фраз. Коли ж ти не пам'ятаєш, як казав, як тобі казали, то нікого нема. Ти не почувеш голосів. Треба чути голос. Голос живий і голос оживлює. Голос сильніший від образу. Франц казав мені, що є речі, значно важливіші від долі. Скажімо, інтонації, синтаксис. Коли хочеш залишитися самим собою – ніколи не відкидай власних інтонацій. Він цілу війну говорив тим самим голосом, що завжди. Я не можу говорити з тобою другий раз лиш про це. Я не можу розказати тобі всього того, що ти хочеш почути. Я можу говорити. І тоді ти можеш почути те, що хочеш. А навпаки – ні. Але і ти всього не запам'ятаєш. Сказане минає. Нам добре тепер, бо нам гарно говориться. Мені подобається слухати себе до тебе. У вас у родині ніхто не визнавав загально визнаного синтаксису. Знаєш, які ваші фамільні фрази – є і є, треба і треба, безвідповідальна послідовність щільна, я так тебе дуже люблю... Вагання – це більше, ніж помилка, або менше. Але надовше. Кажуть, що твій дідко – мамин тато, він не тутешній, десь з Шарішу – мав маленький сад. Він мріяв там пожити на старості. Лежати на своїх лежачках з мушель слимаків, курити опіум і штурхати босою ногою шкляні кулі. Він обмурував невеличкий кавальчик землі, засіяв його добірною дрібною однорідною травою. Посередині закопав страшенно височезний стовп і пустив по ньому плющ, фасолю і дикий виноград. Поруч викопав яму і засипав її цілу черепашками слимаків. Казали, що щось таке він колись побачив за високим муром на Градчанах, коли заблудився там і поліз на черешню видивитися, куди далі йти. На тому лежачку він лежав, коли курив. Голову клав на великий плаский камінь, на якому росли самі лишайники. Він ходив у Білі Татри, визбирував якісь спори і заражував чи запліднював ними камінь. Ще сам повидував шкляні кулі, всередині*

яких були живі цикламени. Кулі можна було штовхати, вони котилися, цикламени переверталися і через якийсь час починали викручуватися, скеровуючись низом до землі, а верхом – до сонця. Сад знищили, коли мама була ще мала і дідो втік з нею і всіма дітьми в гори. Франц також не місцевий. Ніхто не скаже тобі, звідки він прийшов, звідки ви родом. Він захотів жити у Ялівці, бо сподівався, що там не буде ніяких вражень, не відбуватиметься жодних історій. Він хотів, щоб довкола не ставалося нічого, за чим не встигаси. Нічого, що треба би було запам'ятовувати. Був ще дуже молодий. Не знав, що так не буває – це перше – життя вирує всюди, хай по-дрібному, одноманітно, але нестримно, неповторно і нескінченно. А друге – нічого і так не мусиш запам'ятовувати, лапати насильно. Те, що має залишитися, приходить назустріч і проростає. Така собі ботанічна географія – вичерпність радості проростання. Я знаю, що перша Анна з'явилася вже тоді, коли Ялівець став модним. Звідусіль з'їжджалися пацієнти, щоб пити джин. Містечко виглядало вже так, як тепер, лиш не було твоїх придумок. Були збудовані маленькі готелі, пансіонати з барами. Там можна було пити самому у номері, на пару, у товариствах, три рази денно, натще і на ніч, або цілу ніч, або могли збудити в якійсь годині вночі і подати порцію до ліжка. Можна було лишатися спати там, де пив, або випивати з лікарем чи психотерапевтом. Я любив напиватися на гоїданці. Анна дуже добре лазила по скелях. Вона відчувала вагу кожного фрагменту власної площі й уміла розкласти її на вертикальній стіні. Там нічого не треба бачити масштабно. І головне – ти завжди зі шнурком. Вона думала, що їй все байдуже, а насправді почала боятися. Почала приїжджати в Ялівець після того, як сильно побилася. Бо знову могла добре лазити, але власне боялася. Не могла добре пояснити, бо майже не вміла говорити, хоч і думала кожним міліметром тіла. Франц тоді був удвоє більший, ніж тепер – можеш собі уявити, що вони відчували. Франц ніколи нікому такого не оповідав. Але я знаю, що найкраще їм було тоді, коли Анна завагітніла. І це – не через мабуть. Чомусь заведено вважати, що закінчення певного сюжету є смерть. Насправді ж сюжети закінчуються якраз тоді, коли хтось народжується. Не ображайся, але коли ти народилася, закінчилася історія Франца і твоєї мами...).

Анні дуже подобалося, що писав Беда на обгортках, які ще пахли різними фруктовими чаями.

Вставлений текст займає дві сторінки, на яких подається історія героїні, її батьків; повчання, філософські життєві істини, висловлювані іншими героями. Тобто вставлена одиниця містить не просто додаткову інформацію, тут базис і вставлення – це семантично різні повідомлення. Загалом за допомогою вставлених текстів виражаються: «обставини дії чи події (які відбуваються одночасно з основною дією, передували їй чи відбудуться в майбутньому), розкривається внутрішній світ героїв, їх психічний стан, стосунки з оточуючими, світосприйняття, експлікуються емоції та ставлення автора до зображуваних подій та суб'єктів» [1, с. 33]. При цьому, як правило, у вставленому тексті використовуються уже згадані лексичні засоби зв'язку з основним текстом: повтор деяких слів, використовуються вказівно-замінювальні слова чи слова-синоніми. Наприклад:

II. коньяк з цибулевою зупою; сік з лози винограду; портер з диким медом; джин з червоними мурахами;

(один араб ще в Африці каже Себастьянові – передовсім вчи своїх синів робити їсти, вони будуть мудрими і радісними – у Себастьяна нема синів, але є дочка Анна – він вчить її робити їди: розказує, що їх треба не боятися придумувати, як найкращі пригоди для себе – робити їсти для когось завжди сенсорно, як виховувати дитину чи плекати рослини – заняття, яке вертає до безпосередності звірів і птахів, коли питання що і для чого робити ще не виникає – цікавість, яку можна дарувати – протистояння різних стихій і сутностей, які можна навчити жити разом – початок всіх смаків у рослинах – тому, що їм немає кінця, нема кінця робленню їжі – Анна почала з бару – варила портер разом

з щільниками дуплявих бджіл – подавала гарячу цибулеву зупу відразу після коньяку, і знову запивати коньяком по ошпареному піднебінні – кидала в шклянку докину кількадесят крилатих червоних мурашок (вірячи, що убивати у їді не гріх), які додавали спиртові пекучості своєю кислотою – голодною весною обтинала виноград на зарослих балконах і збирала сік лози, потому розчиняючи ним ялівцівку в пропорції один до пів – і так зо всім) (Прохасько Т.).

У згаданому есеї Т. Прохаська зустрічається цікавий приклад вставленого тексту, який передре базує і настільки від нього віддалений за змістом, що сприймається як вставлена одиниця до всього твору загалом:

18. (Одну пачку карток старий Беда чомусь не забрав з-під каменя. Її знайшли аж в кінці п'ятдесятих, коли демонтовували австрійські військові дороги у карпатській субальпіці. Всі до одної поштівки були фотографіями із знаменитої у тридцятих роках чорногірської серії. Совіти ще не мали жодних карпатських видів власного друку, і ці, зняті об'єктивом риб'яче око, забрали до краєзнавчого музею у Ворохті. Написи олівцем на звороті важко було зрозуміти).

відчуття дискомфорту – це сліди попереднього смаку на слизовій, які змушують до пошуку наступного

у кожному періоді – новий сленг; як нове буття; мови минають повільніше, ніж періоди. Вони накопичуються, займають все більше території, витісняючи мову канонічну – нам вони більше означають. Скоро ми з А. доживемо до того, що зможемо розмовляти лише своїми фразами...

Тому, аналізуючи відношення між базисом і вставленим текстом, слід говорити не про зв'язок змістових елементів, а про зв'язок між цілісним змістом одного й другого компонентів, який полягає в їх тематичній спільності. Такий зв'язок назвемо тематичним, а не ланцюговим.

У будь-якому випадку приклади вставлених текстів переконують, що усталена думка про «вторинність», «меншовартість» вставлених конструкцій не завжди адекватно відбиває мовні реалії.

Отже, розглянуті приклади представляють досить розлогу структуру із різними типами семантичних відношень між базисом та вставленим текстом, репрезентовані різними граматичними зв'язками, де «об'єктивний смисл, певною мірою, пов'язаний з потоком свідомо спрямованих авторських міркувань, що передаються через призму ліричного героя. Вставлені конструкції орієнтовані на відтворення полігамності міркувань і паралельно (можливо, навіть одночасно) спрямовані на передачу раптово посталих асоціацій» [2, с. 302].

Такого типу вставлені конструкції, які складаються з послідовно розміщеної сукупності речень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність, є одиницями тексту. Вони існують цілком самостійно, відображають викінчений інформативний та суб'єктивно-модальний план.

Висновки. Аналіз смислових, контекстуальних відношень між базисом та вставленим текстом дозволив виділити два основні їх види: супровідні відношення, при яких вставлення у змістовому плані певною мірою залежать від базису, підпорядковуються йому; і співпозиційні відношення, коли базис і вставлений текст – це семантично різні повідомлення, найчастіше асоціативні висловлення, що створюють враження спонтанних, непередбачених, однак відзначаються тематичною єдністю, змістовою спільністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дегтярьова І. Стилїстичний синтаксис української постмодерністської прози. *Українська мова: науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України*. 2009. №3. С. 27–38.
2. Загнітко А. Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2000. Вип. 28. С. 301–309.

3. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посібн. для студ. філ. фак. ун-тів. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
4. Сучасна українська мова : Синтаксис / за ред. О. Д. Пономаріва. Київ : Либідь, 1994. 256 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.

УДК 373.5.016:821.161

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-17>**«ПРЕКРАСНИЙ Ю. Я.»: ЯК ПОДАВАТИ / ПОЛЮБИТИ ТВОРЧІСТЬ
ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО В НУШ****"BEAUTIFUL YU. YA": HOW TO PRESENT / LIKE YURIY
YANOVSKY'S WORKS AT NUS****Гуцуляк С. І.,***orcid.org/0009-0000-6929-2572**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри української літератури**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті запропоновано загальну стратегію опрацювання творчості Ю. Яновського в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) з огляду на виклики Нової української школи (НУШ). Головну увагу зосереджено на розгляді дебютного роману письменника і водночас його архітвора «Майстер корабля» (1928), обов'язкового для вивчення в одинадцятому класі з 2019 року. Апробується поліаспектний, у формі неперервного асоціативного ланцюга аналіз, із урахуванням культурно-історичного контексту епохи й сучасних подій, із залученням інтерактивних та інформаційних технологій. З'ясовано, що модерністський роман «Майстер корабля» чудово корелює (вже на етапі осмислення проблеми культури української нації, яку (культуру) оповідач порівнює зі своєю нареченою, займаючи щодо неї лицарську позицію) з пріоритетами нової освітньої концепції, серед яких – ціннісне виховання особистості та її культурна грамотність.

На думку автора, творчість Ю. Яновського можна подавати щоразу по-іншому, залежно від акцентів доби – історичних, культурних тощо. Тож, розглядаючи ідейний зміст «Майстра корабля», варто зостановитися на реактуалізованій нині, в зв'язку з російсько-українською війною, ідеї повернення на Батьківщину, яка також спонукає до розмови про еміграцію 1920-х, явище «празької школи», кінофільм «Звенигора». Відтак, через паралелі з постатями, що залучаються до полілогу (О. Довженко, Є. Маланиук), моделюється хронологічна пряма з біографіями письменника й епохи. Альтернативний варіант ознайомлення з життєписом Ю. Яновського – через образ То-Ма-Ки та образи інших персонажів, більшість із яких мають прототипів. Документальна основа роману – лише частина широкого кінодискурсу, який запропоновано окреслити з допомогою ментальної карти.

«Майстер корабля» – це новаторський роман, що не надається для «шухлядних» тверджень і «зазубрювань», а також демонструє зверненість письменника в майбутнє, прагнення до діалогу з новим читачем, якого водночас витворює.

Ключові слова: Юрій Яновський, «Майстер корабля», НУШ.

The paper provides a general strategy for teaching Yu. Yanovsky's works at school, due to the challenges of the NUS. The main attention is focused on the analysis of «The Master of the Ship» (1928), writer's debut novel and his greatest book as well, prescribed for study in the eleventh grade since 2019. A multi-aspect analysis in the form of a continuous chain of associations is tested in the article, with taking into account the cultural and historical context of the era and the modern events and by using interactive and information technologies. It was found that the modernist novel «The Master of the Ship» perfectly correlates (even at the stage of considering the problem of the culture of Ukrainian nation, which (culture) is compared to the bride by the narrator, who takes a chivalrous position towards her) with a new educational concept, which proclaims the value-based education and the cultural literacy of personality as its priorities.

According to the author of the paper, Yu. Yanovsky's works can be presented each time in different ways, depending on the accents of the era – historical, cultural, etc. Therefore, having analyzed the ideological content of «The Master of the Ship», it is worth considering the idea of returning to the motherland, which is re-actualized nowadays, in connection with the russian-Ukrainian war, and which also urges us for a conversation about emigration of the 1920s, the phenomenon of the Prague school of Ukrainian poets, the film «Zvenygora». Then, the parallels with the figures involved in the polylogue (O. Dovzhenko, Ye. Malaniuk) allow us to model the chronological line with the biography of the writer and his era. The alternative way to learn about Yu. Yanovsky is through the image of To-Ma-Ki and the images of other characters, most of which have prototypes. The

documentary basis of the novel is only a part of the broad film discourse, which is proposed to be outlined in the form of a mental map.

«Unequivocal» statements and forced memorization are not effective in the case of the innovative novel «The Master of the Ship», which also demonstrates the writer's focus on the future, his intention to communicate with a new reader, whom he creates himself.

Key words: Yuriy Yanovsky, «The Master of the Ship», NUS.

Постановка проблеми. У чинній програмі з української літератури (рівень стандарту) для 10–11 класів передбачено три години на вивчення творчості Ю. Яновського, насамперед його архітуру «Майстер корабля». Оскільки до 2019-го року цей роман у школі не розглядали, нині не доводиться «кламати» старі схеми аналізу, підлаштовуючись під сучасні вимоги. З іншого боку, перед учителем постає непросте завдання – практично одразу подавати твір у контексті викликів НУШ, а значить – мінаючи етап багаторічної роботи над текстом із апробацією традиційних методів і технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попит, авжеж, формує пропозицію, тож про роман «Майстер корабля» заговорили з новою силою і в свіжому форматі – мовою подкастів, аудіокниг, відеороликів із переказом змісту й обговоренням, буктрейлерів, дописів у соцмережах тощо, в більшості з яких простежується зорієнтованість на широке коло учасників освітнього процесу. Поміж вужче спрямованими матеріалами, а саме – такими, що мають методичну цінність для вчителя, переважає «готовий» продукт, зокрема конспекти уроків. Натомість «кухню», тобто логіку процесу їх створення, допомагають з'ясувати нечисленні публікації (як-от «Нові твори в ЗНО-2020: як це читати без брому, словника та з задоволенням» Тетяни Петренко чи «Урок про витoki «українського Голлівуду»: досліджуємо роман «Майстер корабля» Юрія Яновського» Катерини Молодик тощо).

Актуальність і мета дослідження. Отже, з огляду на об'єктивні причини, тема вивчення роману Ю. Яновського «Майстер корабля» у школі з'явилася в публіцистичному й науковому дискурсах порівняно нещодавно, є малодослідженою і потребує ґрунтовного всебічного аналізу. Це зумовлює **актуальність** нашої розвідки, **метою** якої є вироблення загальної стратегії відбору навчального матеріалу для викладання зазначеної теми і з'ясування потенціалу його представлення в освітньому процесі НУШ.

Виклад основного матеріалу. Якщо згадувати ключові тези дискусії про реформування освіти, то, вочевидь, варто погодитися з літературознавцем В. Микитюком, який, до слова, сприйняв «корекцію вивчення творчості [...] Ю. Яновського» і який, своєю чергою, погодився з письменником С. Жаданом, що загалом справа не в літературі, а в тому, як її подавати [1]. Ця думка могла б підсилити дещо непереконливий «захист» роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» в Пояснювальній записці до згаданої програми. Але у випадку з «Майстром корабля», справа і в літературі також, бо йдеться про твір, що дивовижно корелює з пріоритетами нової освітньої концепції, серед яких – ціннісне виховання особистості та її культурна грамотність. Щойно тепер одне з найвідоміших патетичних «одкровенень» роману (показово, що в цьому місці автор не дбає про зрівноваженість патетики іронією [2, с. 310]) – про «культуру нації», про те, як оповідач «їй присвятив сталеву шпагу і за неї підставляв під меч важкий щит», «всім [...] з гордістю дивився в вічі, боронячи [її. – С. Г.] життя й честь» [3, т. 2, с. 29] – вийшло зі сфери абстрактного. Чи відчувають це учні? Запитайте в них і запросіть на онлайн-платформу Google Arts & Culture, щоб віртуально прогулятися найкращими картинними галереями світу (варто знайти роботи Ван Гога – «я вибираю художника Ван-Гога» [3, т. 2, с. 141] – й поміркувати про вплив творчої манери митця на Ю. Яновського, про т.зв. «ефект калейдоскопу» [4, с. 11]), або згенерувати листівку з допомогою ШІ (хай О. Довженко напише Ю. Яновському, Ю. Яновський – дружині, Тайах – То-Ма-Кі), або зіграти на обраному музичному інструменті (хтось точно зголоситься створити саундтрек до фільму про море) тощо. Минулоріч на платформі

запустили проєкт, присвячений збереженню українського мистецтва й культури, «Ukraine is here» («Україна поруч»), тож можна спробувати дослідити, як тут представлені міста і місця, близькі Ю. Яновському.

Творчість Ю. Яновського надається до того, щоби прочитувати її щоразу по-іншому, залежно від контексту – історичного, культурного тощо. Приміром, сьогодні особливої актуальності, навіть щемності, набуває стаття Л. Гижі «Ідея повернення на Батьківщину в неоромантичних творах Ю. Яновського та Д. Конрада» (2008), в якій «значну увагу приділено думці про те, що український письменник через ідеологічні обмеження свого часу змушений був приховувати справжній смисл свого нарративу, який полягав в утвердженні національної ідеї шляхом наближення до Боголюдини» [5, с. 167] та принагідно зацитовано поезію П. Тичини «Війна»: «Не сумуйте, смерті той не знає, / Хто за Україну помирає!» [5, с. 170]. Назва розвідки передає ще два суголосні нашому часові месиджі, причому від обох авторів – письменника й науковиці. Другий, менш явний, – про імплементацію українського культурного простору в світовий (до слова, в порівняльному аспекті творчість Ю. Яновського розглядали М. Бажан, Р. Мовчан, М. Ласло-Куцюк, В. Панченко та інші, Л. Гижя написала дисертацію про Ю. Яновського й Д. Конрада).

Щодо першого, то, звісно, ті, хто вводив «Майстра корабля» у шкільну програму, зробили крок на випередження, хоч і не могли знати, що «ідея повернення на Батьківщину», яка в 90-х – на початку 2000-х болісно відгукувалася українцям у зв'язку з темою заробітчанства, незабаром знову стане надважливою, дражливою, дискусійною (одна з персонажок Ю. Яновського говорить (чи нею говорить біль від втрати коханого): «Повертатися на батьківщину боляче, бо він загубив мене. Чи не можна зовсім відмінити всі батьківщини? Щоб випекти залізом той біль і поробити веселими людей по світі? Я думаю, що не треба пускати назад тих, що зрадили раз своїм братам» [3, т. 2, с. 102]).

Варто порозмірковувати не лише над актуальністю (яка на поверхні) ідеї, а й над тим, чому вона була в роботі в автора у 20-х роках ХХ століття (якщо йти шляхом моделювання інтерв'ю з письменником, стане в нагоді ваплітянська анкета Ю. Яновського). Один із продуктивних векторів розгляду цього питання – ідея повернення на батьківщину як «принциповий чинник неоромантичного ідеалу» [5, с. 175] – веде до пригадування й поглиблення відомостей із теорії літератури, а також до розмови про синкретизм роману на стильовому рівні. Інший вектор спонукає залучити міжпредметні зв'язки, а саме – активізувати знання учнів з історії про поразку національно-визвольних змагань 1917–1922 років і вимушену еміграцію її учасників. Нехай явище «празької школи», з яким одинадцятикласники детальніше ознайомляться пізніше, але яке не можна оминути в цьому дискурсі, зрезонує для них із сучасністю через поезію Н. Ливицької-Холодної «Сон» чи Є. Маланюка – «Під чужим небом». Раціональний (математичний) спосіб опрацювання проблеми підкреслить трагізм і трагічну необхідність розщеплення українського літературного процесу ХХ століття (для початку – на прикладі біографій Ю. Яновського і Є. Маланюка): перша позначка на виконаній у PowerPoint, Canva чи MindOnMap хронологічній прямій – народження (з різницею в якихось п'ять років) на зламі століть на Кропивниччині; друга – навчання в Єлисаветградському земському реальному училищі; на третій – участь у національно-визвольній боротьбі, що для Ю. Яновського, на відміну від воїна Армії УНР Є. Маланюка, обмежилася участю в антибільшовицькому Народному повстанні 1918 р. в Єлисаветграді як члена санітарної дружини (звідси й основа для повісті «Байгород» [6, с. 142]) – вона починає двоїтися; на четвертій – еміграція Є. Маланюка у 1920-му – прямі остаточно розходяться; а в 30-х – принаймні одна з них стає штрих-пунктирною, що зафіксовано записом у щоденнику Ю. Яновського від 12 липня 1933 р.: «З недавнього часу почуваю, що переді мною і моєю генерацією нікого нема – з тих, хто відповідає за літературу. Ми на передній лінії стали...» [3, т. 5, с. 262] (засновуючись на матеріалі попередньої теми, присвяченої творчості Миколи Хвильового, учні здатні самостійно «розшифрувати»

зміст нотатки). Чи зіллються вони, ці прями, докупи хоч коли-небудь, повертаючи яскравість кольору, силу натиску? Пишучи про пізнє відкриття емігрантами української літератури 20-х, Ю. Шерех констатував, що «Майстер корабля» «не йде» [7, с. 46], тобто не продається, а значить – не цікавить масового читача (як продати роман зараз? – застосуйте «мозковий штурм» для генерування ідей щодо співпраці з видавництвом, оформлення, анотації, рекламної кампанії тощо). Після обговорення послушайте, як на початку 60-х в Українській Вільній Академії Наук у США Є. Маланюк читає уривки з роману Ю. Яновського «Вершники» (записи на ютуб-сторінці літературознавиці Тамари Скрипки). Коли в 1954-му Ю. Яновського не стало, його заокеанний земляк написав проникливий некролог із теплими спогадами про пору навчання в училищі та врочистою «коронацією» того, хто «відкрив і завоював нам море» [8, с. 13], – Юрія Третього (Юрієм Першим названо Дарагана, Другим – Липу), засвідчуючи цінність постаті письменника для себе й для всієї української літератури. Це був також своєрідний акт повернення на Батьківщину, причому і Є. Маланюка – з Нью-Йорка, і Ю. Яновського – з абсурдної реальності, в якій його найкращі твори таврувалися за націоналізм, біологізм, індивідуалізм тощо, а «запопадливі» речі здобувалися на премію, рятуючи письменника від злиднів.

«Майже водночас із Євгеном Маланюком, який писав свій некролог у Нью-Йорку, в «білокам'яній» Москві прощався з другом «почесний» вигнанець з України Олександр Довженко» [9, с. 16], – акценти, зроблені світлої пам'яті В. Панченком, чи не найвідданішим сучасним дослідником творчості Ю. Яновського, спонукають відредагувати нашу часову пряму, щоб на прикладі долі О. Довженка (прокладаємо місток до одного з наступних занять) оприявнити явище «контрольованої» еміграції: низка спільних із Ю. Яновським історій у хромотопії харківських і одеських 20-х (про те, скільки з них відображено в романі, розповідь заздалегідь створена «спеціальна пошукова команда», якій також належить висновкувати про автобіографізм твору), а з середини 30-х – розходження шляхів, принаймні географічне, у зв'язку з виїздом О. Довженка з України. Чи могло воно (розходження) відбутися раніше? Сумнів (зауважте, що «навіть часто до манірности бадьористий Яновський знав сумніви» [7, с. 95]) має активізувати критичне мислення учнів для виконання запропонованого вчителем завдання провести паралелі (насамперед – в аспекті тієї ж ідеї повернення на Батьківщину) між романом Ю. Яновського «Майстер корабля» і кінофільмом О. Довженка «Звенигора» (передбачено попередній перегляд стрічки або її фрагменту), які вийшли приблизно в один час і здобули визнання для своїх авторів.

Ю. Яновський зображує чудовий, хоч і небезпечний та не безгрішний, світ (відкритість географічного простору роману продемонструє карта в Google Maps із маркуванням тих місць, незрідка екзотичних, де побували персонажі, а вмотивованість учнів зросте, якщо попросити їх позначити власні тревел-мрії та прикріпити посилання на віртуальну дошку) і, зокрема, чудову Європу (до того ж, значиму не лише в загальнокультурному, а й в особистому вимірі, що, зрештою, не випадково переплітаються: під час туристичної подорожі Італією Тайах захоплюється молодим чуттєвим іноземцем, що цікавиться історією італійського мистецтва). На тлі спокус далеких країв ностальгія персонажів за Батьківщиною, складний, ризикований і жертвний шлях повернення до неї вражають і зворушують. Тим цікавіше простежити, що образ Батьківщини тут не традиційно одновимірний: бо є німецький полонений, який кидає кохану-українку, щоби дістатися додому, де буде ув'язнений, є хазяїн трамбака, для якого дім – це море, є Тайах з її думками про Богдана, що переходять у своєрідну молитву: «Треба додому вертатися. Треба додому вертатися. Додому вертатися» [3, т. 2, с. 90].

Автор книги «З берегів зачарованої Десни» (1964) Олександр Грищенко згадував: «Яновський був у захопленні від Довженка, а Довженко від Яновського. Під враженням від перших прозових творів Яновського Сашко сказав мені: «За Яновським велике майбутнє». А іншого разу, переглянувши «Звенигору», Яновський кинув мені такі слова: «За Довженком велике майбуття»» [10]. Ю. Яновський написав доброзичливий, із визнанням таланту, з теплотою

дружби (можливе вивчення біографії письменника й мистецького тла епохи крізь призму пере-хрещених історій дружніх стосунків Ю. Яновського, О. Довженка й М. Бажана), відгук-есе на «Звенигору», хоч загалом письменники, на відміну від кінокритиків, «не прийняли фільм через його концепцію, що гротескно подає борців за незалежність України від більшовиків як приречених» [11]. «Звенигора» демонструє карикатурні образи Заходу, байдужого до долі України й ласого до кривавих видовищ, і націоналіста Павла, що, опинившись в еміграції, оду-рює європейську публіку та здобуває гроші на диверсійну діяльність, задля якої й повертається додому. Зрозуміло, що ідеологічні перекинуття тут мають драматичний підтекст з огляду й на те, що О. Довженко тримався антибільшовицьких переконань у пору визвольних змагань, і на те, що співавтором першого варіанту сценарію «Звенигори» був отаман УНР Юрій Тютюнник (Юрко Юртик), розповіді якого, до слова, склали основу «Чотирьох шабель» Ю. Яновського (В. Панченко назвав цей роман «найголовнішим твором» [10] сценариста Юртика). А як щодо політичної (не)заангажованості «Майстра корабля» (розгляньте, зокрема, образ «збезпрапорених солдат, які не сміють піднести над собою стяг зрадженої батьківщини» [3, т. 2, с. 65]: чи справді вони нагадують «євреїв, колишніх рабів, обраних Богом людей, яких вів через пустелю Мойсей» [5, с. 174]?)? Поміркуйте про потенціал літератури й кіно як ідеологічних інструментів, а також про їхні можливості з погляду оборони перед ідеологічним тиском (прокоментуйте думку Юрія Шереха: «Читачі давно знають, що мистецтво і твір кінчаються в передостанніх строфах. Цього не знають радянські цензори. Але що з того, що вони визнають це? Будуть пильнувати передостанніх строф? Тоді читачі кидатимуть читання на третій з кінця» [7, с. 168]).

І О. Довженко (якому присвячено нарис Ю. Яновського «Історія майстра», образ якого, крім як у «Майстрі корабля», з'являється в новелі «В листопаді», повісті «Байгород», публіцистичній книзі «Голлівуд на березі Чорного моря»), і його стрічки бачаться асоціативними точками на ментальній карті (скористайтеся Coggle або MindMeister) «“Майстер корабля” і кіно». Головні гілки можуть вести до об'ємних понять «кінороман» (із подальшим розгалуженням: кінематографічне мислення, руйнування жанрового канону роману, екранізація роману «Вершники», кадровість, динамізм оповіді, робота зі світлом, часово-просторова монтажність «Майстра корабля» тощо) і «роман про кіно» (ВУФКУ, Одеська кінофабрика, звільнення за «абсолютне незнання кінематографії» [12], кіносценарії, нариси про кіно, детальний і захопливий опис процесу створення кіно в «Майстрі корабля», роман «Танжер» Івана Козленка тощо). Літературознавець Г. Ключек пов'язує кінематографічність із рівнем художнього тексту (тим виразніша, чим вищий), зазначає, що «одним із найулюбленіших видів роботи на уроках літератури для середніх і старших класів є переклад літературних текстів на кіномову у формі створення кіносценаріїв із зазначенням кадрування та монтажу» [13], вказує на важливість кіноосвіченості. Промоніторивши й поглибивши знання учнів у сфері сучасного українського кінематографу (кому б довірили написати сценарій до «Майстра корабля» / хто буде режисером / кого бачать у головних ролях?), запропонуйте їм взяти участь у командному проєкті зі створення готового кінопродукту (наприклад, трейлера або тизера до фільму чи серіалу), де знадобляться не лише кіносценаристи, а й режисери та їхні помічники, оператори, актори, продюсери, композитори, співаки тощо. Як альтернативний варіант, розгляньте створення коміксу (зіграйте в лотерею зі «сліпим» вибором різновиду: супергеройський, романтичний, пригодницький, детективний тощо – яка підведе до висновку про жанрову поліфонію «Майстра корабля») за мотивами роману. Надихнути на цю роботу, а водночас і занурити в кіноатмосферу допоможе комікс Едварда Росса «Кіношно. Графічна мандрівка світом кіно» (скористайтеся Windows Movie Maker, InShot або Movavi для ознайомлення старшокласників із книгою у форматі буктрейлера). Як роман про кіно, «Майстер корабля» потребує зіставлення з останнім незавершеним романом Френсіса Скотта Фіцджеральда «Кохання останнього магната» (хоча контекст може бути й ширшим: приміром, це чудова нагода поговорити про проблему «втраченого покоління» і її мистецьке осмислення (зокрема в «Чотирьох шаблях» Ю. Яновського)),

яке, разом із численними паралелями між тематичними, образними й жанровими знахідками, виявить хронологічну першість твору українського автора. Ю. Яновський багато в чому був свідомим першопрохідцем, ось показова цитата до його уявного профіля в соцмережі (а які з думок, висловлених у «Майстрі корабля», учні б обрали для своїх сторінок? – філософічність, афористичність мови письменника заохочує читати неквапом, із олівцем): «Треба засвоїти раз назавжди, що, стоячи на місці, людина рухається назад. Завше відчувати на щоках вітер шляхів. Бачити попереду просторінь. Не думати, потрапивши в пісок, що за піском немає трави» [3, т. 2, с. 141].

«Майстер корабля» – сміливий новаторський роман (цілком у дусі експериментальної прози 20-х, про яку можна пригадати шляхом парної роботи зі встановлення зв'язків між автором і твором або ж – складніше – між окремими авторами чи окремими творами), в якому й персонажі, й автор порушують певні правила, що, поза сумнівами, здатний стати випробуванням для шкільних «паспортів» (бо не надається до «шухлядних» тверджень і «зазубрювань»: приміром, який це роман – інтелектуальний, філософський, любовний, кримінальний, детективний чи пригодницький; а зі стильового боку – романтичний, неоромантичний, експресіоністський чи реалістичний; зрештою, чому роман, а не мемуари або поема в прозі?), але й магнітом для молоді. Ю. Яновський руйнує жанровий канон роману, глибоко освоює тему кіно й моря, заперечує традиційну метафорику, грається зі словом, з часом, із читачем, не має кордонів ні по горизонталі, ні по вертикалі. Його персонажі живуть легко, наспівно, не торкаючись землі. А посиденьки вдома, біля вогню, – хіба для того, щоб загадувати загадки в стилі Шерлока Холмса (інтертекст твору обов'язковий для обговорення: починаючи від біблійних алюзій і до визнаних в автобіографіях улюбленців – Р. Кіплінга, Д. Конрада, Д. Лондона, А. Франса та інших): наприклад, що приховує фігурка Будди (яка існувала насправді), або хто поранив Богдана й То-Ма-Кі, або – найзаплутаніша, але під силу, якщо скористатися технікою «повільного читання» – з ким залишилася Тайах? Здається, Ю. Яновський, який прагнув діалогу з прийдешніми поколіннями (це ж і його творча доля поміж тими «зернами», «що ніколи не були теперішнім, що належать минулому, але нездійсненому минулому, що пропустили свої терміни, а все таки тягнуться до майбутнього і тим майбутнім хочуть бути. Українська література Харкова й Києва двадцятих років належить до цієї країни поза часом і простором, країни, що народилася і не жила, похована, але не вмерла» [7, с. 43]), мав на меті водночас і сформувавати, і «завоювати» нового читача, передбачив низку проблем сучасної освіти: звідси композиційна фрагментарність оповіді – як відповідь на «“кліпове” сприйняття подій» [14], кінематографічність – як облагородження «агресивної візуальності» навколишнього середовища» [14], пригодницький сюжет, харизматичні персонажі, любовний багатокутник з інтригою – як вакцина від читання твору похапцем, від скороченого читання. Він умів і любив передбачати майбутнє, інша справа, що не дожив до нього, не апробував ту життєву модель, за рисами загальними дуже правдоподібну, досягну, яку зобразив у «Майстрі корабля». Один із варіантів вивчення біографії письменника – через порівняння з оповідачем. На відміну від То-Ма-Кі, він не дожив до 70-ти, не мав дітей і навряд чи міг би сказати про себе: «Я тепер дуже поважна людина, і до моїх послуг завжди ціла фільмотека країни» [3, с. 8]. Той фізичний біль, який відчував літній То-Ма-Кі («Дожити до глибокої старості я раджу всім. Тільки не несіть із собою недуг» [3, с. 11]), переслідуватиме Ю. Яновського замолоду. Чи потрібні учням історії про хвороби письменника? Мабуть, так, якщо йдеться про спосіб простежити їх як творчий матеріал або зрушити бронзовий пам'ятник. Але часто (підслухано в студентському середовищі) в цьому місці щось іде не так. Бо що найбільше запам'ятовується з життєпису Лесі Українки? Хвороба в обрамленні концептів страждання й переборювання. А як щодо Івана Франка? Тут уже на передньому плані – три кохання (хоч, кажуть, їх було не три), а не відоме фото з Криворівні з вигнутими кистями. Судячи з розробок уроків за творчістю Ю. Яновського, вчителі незрідка цитують слова самого письменника з листа до О. Довженка: «Якби мене доля позбавила не

половини шлунка, а руки, я й тоді писав би, як пишу – співав би» [15]. Що ж, принаймні заповідається на розмову про ліризм як одну зі стильових домінант письма Ю. Яновського. В любовних історій потенціал, здається, ширший: актриса Юлія Солнцева – це, звичайно, про О. Довженка; дружина Тамара Жевченко, також актриса – не лише про етикет подружнього спілкування, а й про театр «Березіль», про батька Георгія Жевченка, архієпископа Української автокефальної церкви, що загинув у концтаборі, й вітчима, українського письменника Аркадія Любченка; балерина Іта Пензо – про Тайах (вивчаючи образний рівень роману, персонажів із їхніми прототипами та професіями можна з'єднати в LearningApps або ж створити мотиватор чи мем за допомогою iLoveIMG) і про ще одне понівечене радянською системою життя, яке з полону забуття вихопив кінознавець Г. Островський (його ґрунтовна розвідка «Все, що залишилось...» – унікальний матеріал для вивчення документальної основи твору – згодиться тим, хто глибоко цікавиться літературою (учасникам олімпіад, слухачам МАН), і поцінуювачам детективів зокрема. Проте є в життєписі Ю. Яновського стовідсоткова «зачіпка», подія з неминучим відгуком у молодих людей на порозі професійного шляху – це майже неймовірна й непояснена історія швидкого успіху, відображена в романі: у 20 із лишком років його, письменника-початківця з дебютною книгою новел «Мамутові бивні» та незакінченою технічною освітою за плечима, призначили художнім редактором великої кінофабрики. Поцікавтеся, чи знають учні подібні кейси з життя письменників, акторів, бізнесменів, чи завжди успіх тривалий, що може стати на заваді? – й актуалізуйте їхні знання з біології, зокрема про проблему шкідливих звичок. А що могло статися з Ю. Яновським, який у кінці 40-х мусив спродувати свої книги (хай учні попрацюють над навичками сторітелінгу)? Запропонуйте охочим підготувати презентацію (серед популярних програм для створення – Piktchart і Goggleslides) про книжкову колекцію – а це близько 2958 примірників – Ю. Яновського, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Приблизно третину книг можна побачити в меморіальному кабінеті Ю. Яновського, відкритому в 1975 р., «де все розташовано, як за життя письменника: фотографії рідних, макет вітрильника, чудові картини, дерев'яні меблі, сувенірна кераміка, раритетні видання» [16]. Відкриття письменника як естета, який цінував красиві речі й облаштовував ними особистий простір (у нарисі з промовистою назвою «Майстер залізної троянди» М. Бажан пригадує, як вони з Ю. Яновським «привчалися цінити досконало зроблені речі» [17] під час довгих мандрівок вулицями Києва разом зі знавцем київської старовини Василем Кричевським, Професором із «Майстра корабля», автором обкладинки до першого його видання), важливе для відкриття «Майстра корабля» як виняткового в українській літературі художнього тексту про рукотворну красу [18]. Продовжуючи пообразний аналіз роману, відчитайте символіку «рукотворних» образів – насамперед корабля й майстра корабля, простежте, як вони взаємодіють із красою (чи некрасою?) «нерукотворною» – морем, зверніть увагу, що автор переосмислює традиційну метафорику моря.

Ю. Яновський, як і заповідає НУШ, але задовго до неї, не любив штампів. Тож і урок про його творчість варто почати не з того, який сьогодні настрої, а з того – який вітер. Письменник добре знався на вітрах. Він багато на чому знався, знав щось, а не про щось, водночас попереджаючи читача через свого То-Ма-Кі: «Я знаю більше, ніж скажу» [3, т. 2, с. 18]. Чи треба ідентифікувати цю таємничість, загадку, приправлену іронією, як літературу з «подвійним дном»? У кінці заняття учні вже зможуть відповісти на запитання обґрунтовано, а також «виростити» асоціативний куш навколо формулювання «прекрасний Ю. Я.». На домашнє завдання запропонуйте творчу роботу на вибір: описати будь-який процес, на якому добре розуміються, в стилі Ю. Яновського; або створити візію себе нинішніх із погляду майбутнього.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як і творчість Ю. Яновського, тема її вивчення у школі – невичерпна, принаймні такою вона бачиться нині, на тлі недостатньої розробленості. Запропонували можливу стратегію опрацювання зазначеного матеріалу в умовах НУШ (поліаспектний, у формі неперервного асоціативного ланцюга аналіз, із урахуванням

культурно-історичного контексту епохи письменника й сучасних подій, із залученням інтерактивних та інформаційних технологій), ми лише окреслили широке поле для подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Микитюк В. Лектура і культура. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/98192> (дата звернення: 10.01.24).
2. Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація / упоряд. В. Панченко. Київ: Факт, 2002. 344 с.
3. Яновський Ю. Твори: в 5-ти т. Т. 5 / упоряд., приміт. К. Волинський. Київ: Дніпро, 1982–1983.
4. Журенко О. Модерні тенденції української романістики 20-х років ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2003. 20 с.
5. Гижа Л. Ідея повернення на Батьківщину в неоромантичних творах Ю. Яновського та Д. Конрада. *Волинська філологічна : текст і контекст*. Вип. 6. Ч.1. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. С. 167–176.
6. Митрофаненко Ю. Аксиологічний контекст історичної прози Юрія Яновського: традиції трактування та інновації осмислення. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2023. Чис. 28. С. 142–146. URL : <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/422/358> (дата звернення: 10.01.24).
7. Шерех Ю. Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї / вступ. стаття Ю. Шевельова. Нью-Йорк: Пролог, 1964. 415 с. *Diasporiana.org.ua*. URL : <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/7116-shereh-yu-ne-dlya-ditey-literaturno-kritichni-statti-y-eseyi/> (дата звернення: 10.01.24).
8. Маланюк Є. Юрій Яновський. *Слушавем*. 1992. 19 серпня. № 2. С. 11–18.
9. Панченко В. «Я теж жив...» / Майстер корабля: до 120-річчя від дня народження Юрія Яновського: біобібліографічний покажчик. Обласна наук. бібліотека ім. Д. І. Чижевського; уклад. О. Нельга Н. Пивовар. Кропивницький. 2022. С. 14–16.
10. Панченко В. «Голлівуд» на березі Чорного моря. *Український тиждень*. 14 вересня 2019. URL : <https://tyzhden.ua/History/235158> (дата звернення: 10.01.24).
11. Брюховецька Л. «Звенигора»: оволодіння історичним часом. *Magisterium*. 2015. Вип. 61. С. 3–19.
12. Юрій Яновський (1902 – 1954). *ВУФКУ*. URL : <https://vufku.org/names/iurij-ianovskyj/> (дата звернення: 10.01.24).
13. Ключок Г. Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування. *Освіта.ua* URL : <https://osvita.ua/school/reform/54444/> (дата звернення: 10.01.24).
14. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи (рівень стандарту) / Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський, Л. Т. Коваленко, А. М. Фасоля, В. І. Цимбалюк URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 10.01.24).
15. Урок на тему: «Юрій Яновський. Творча біографія митця. Романтичність світовідчуття» / У. Барняк. На Урок. URL : <https://naurok.com.ua/urok-na-temu-yuriy-yanovskiy-tvorcha-biografiya-mitcya-romantichnist-svitovidchuttya-221407.html> (дата звернення: 10.01.24).
16. Резнік І. Інформаційна цінність книжкової колекції Юрія Яновського у ЦДАМЛМ України: доповідь. *Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями»*. URL : <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1366> (дата звернення: 10.01.24).
17. Бажан М. Майстер залізної троянди. *Чтиво*. URL : https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FBazhan%2Fmaister_zaliznoi_troyandy.txt (дата звернення: 10.01.24).
18. Україна завойовує моря: «Майстер корабля» Юрія Яновського. *Шалені авторки*. 2023. 2 серп. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=aIKFApAx4S8> (дата звернення: 10.01.24).

УДК 821.161.2:94(477)"1940-2014"

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-18>**«ВІЙНИ ПАМ'ЯТЕЙ» У РОМАНІ МАРИНИ ГРИМИЧ «ЛАРА»****"WARS OF MEMORIES" IN MARINA HRYMYCH'S NOVEL LARA****Даниленко Л. В.,***orcid.org/0000-0002-8617-6378*

кандидат філологічних наук,

в. о. доцента кафедри гуманітарної освіти

Львівського національного університету природокористування

Стаття присвячена художньому осмисленню «війн пам'ятей» у контексті радянського минулого. У полі зору дослідниці роман «Лара» Марини Гримич. Ідейно-естетичне вираження проблеми проаналізовано на основі теорій посттоталітарної пам'яті. Простежено послідовний процес трансформації пам'яті: травма – терапія – відновлення. Виявлено вміння письменниці відтворювати реакції героїв на тоталітарне минуле: біль від пізнання забутих трагедій, прийняття страшної правди, самоствердження гідності. Описано протистояння поглядів на пережите через ностальгію за радянським спадком (відданість облудним наративам) і антиностальгію (стремління до прогресивних ідей).

Характеристика персонажів і специфічне тло подій охарактеризовано в зіставленні з романами М. Гримич «Клавка» і «Юра», пов'язаних із «Ларою» темою і сюжетом. Відзначено, що в попередніх текстах авторка більше уваги зосередила на повсякденні соціуму, а в третій книзі безкомпромісно викрила страшні злочини тоталітарного минулого, показала складний шлях пошуку правди. Сутність подолання глобальної всенародної травми вміщено в межі однієї родини або кола друзів, де безпам'ятство приховало найстрашніше – співжиття у спільному середовищі катів та жертв.

Зауважено, що велике значення в романі має час подій – рік Чорнобильської трагедії, коли розпад СРСР став безповоротним. У цей період почалася відкрите протистояння тоталітарної і анти тоталітарної пам'ятей.

Виявлено також поколінневий зріз у «війнах пам'ятей»: Клавка (старше покоління) свідомо проходить складну, але необхідну терапію пам'яті; Юра, Аніфе (середнє покоління) проживає помилки батьків і шукає свій шлях до істини; Лара (покоління молодше) відділяє себе від радянського існування, прагне змін.

Ключові слова: роман про радянське минуле, «війни пам'ятей», радянська ностальгія, антиностальгія.

The article is devoted to the artistic comprehension of the "wars of memories" in the context of the Soviet past. The researcher focuses on the novel Lara by Maryna Hrymych. The ideological and aesthetic expression of the problem is analysed on the basis of theories of post-totalitarian memory. The author traces the sequential process of memory transformation: trauma – therapy – recovery. The writer's ability to reproduce the reactions of her characters to the totalitarian past is revealed: the pain of learning about forgotten tragedies, acceptance of the terrible truth, and self-assertion of dignity. The author describes the confrontation of views on the experience through nostalgia for the Soviet heritage (devotion to false narratives) and anti-nostalgia (the desire for progressive ideas).

The characterisation of the characters and the specific background of events are described in comparison with M. Hrymych's novels "Klavka" and "Yura", which are related to "Lara" by the theme and plot. It is noted that in the previous texts the author focused more on the everyday life of society, and in the third book she uncompromisingly exposed the terrible crimes of the totalitarian past, showing the difficult path of searching for the truth. The essence of overcoming the global national trauma is contained within a single family or circle of friends, where forgetfulness has hidden the worst thing – living in a common environment of executioners and victims.

It is noted that the time of events in the novel is of great importance – the year of the Chernobyl tragedy, when the collapse of the USSR became irreversible. During this period, an open confrontation between totalitarian and anti-totalitarian memories began.

The generational cut in the "wars of memories" was also revealed: Klavka (older generation) consciously undergoes complex but necessary memory therapy; Yura and Anife (middle generation) live through the mistakes of their parents and seek their own path to the truth; Lara (younger generation) separates herself from Soviet existence and seeks change.

Key words: novel about the Soviet past, "wars of memories", Soviet nostalgia, anti-nostalgia.

Постановка проблеми. Тематика творів сучасної української прози широко представлена періодами радянського, кожен з яких увійшов у національну та історичну пам'ять як руйнівний, травматичний. Один із цих періодів – пізньорадянський, а саме час брежнєвського застою з економічним крахом, «залізною завісою», «холодною війною», атеїзмом, створенням універсальної спільноти – радянської людности. «Совки» ідеалізують брежнєвський час. На відміну від сталінського/ленінського терору представляють його як «щось тихе, спокійне» [2, 492–493]. Ця площина минулого викликає супротивні реакції в українському суспільстві доби незалежності – одні відчують відразу до спадку СРСР, а інші замилювання. Полярність свідомостей виявляє фатальність радянської травми нині – росія як уособлення СРСР, оголосила нову колонізацію України. «Вельми характерно, що «рятівники імперії» намагаються зберегти концепцію „радянського народу”», – зазначив професор Гарвардського університету Р. Шпорлюк у книзі «Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща» [14, 211]. Справді, одним із потужних інструментів агресії росія обрала ідеологію, на якій формувалася радянський громадянин у минулому столітті. Підживлюють цю ідеологію непроговорені травми, ілюзії та ностальгія за радянським минулим неподоланого «совка». Влучно написав журналіст Р. Онишкевич: «Сьогодні, коли ворожі танки риють нашу землю, а виродки під червоними знаменами катують людей, як десятки років тому, тема ностальгії за Радянським Союзом, як не дивно, продовжує жити в мізках недалеких українців» [8]. Проблема перебуває нині в особливому загостренні «війн пам'ятей». Вивчення полярності свідомостей у контексті стосунків з пам'яттю про радянське минуле важливе для розкриття геополітичних зсувів, завданих війною, та для пояснення ролі звичайної людини в творенні історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема контрасту/конфлікту цінностей пострадянського суспільства стала об'єктом широкого обговорення в гуманітарних студіях. У книзі «Доба безумства. Занепад і кінець Радянського Союзу» («Age of Delirium: The Decline and Fall of the Soviet Union») американський журналіст Д. Саттер вказав на причини формування абсолютно різних суспільних свідомостей у СРСР, серед яких: руйнація «морального центру цілої нації», «психічне калічення людей», створення «герметично замкненого простору, в якому марксизм-ленінізм вважався найвищою істиною», перетворення «радянського життя у якийсь маскарад» [12, 37–38]. «Цей обов'язковий ментальний світ режиму було нав'язано громадянам СРСР, – пише Д. Саттер, – і він розколов їхню свідомість, наслідком чого стало явище, відоме як „подвійна свідомість” – те, що Джордж Орвелл назвав „двоєдумністю” (doublethink)» [12, 38]. Німецький історик К. Шльогель у книзі «Археологія комунізму» (Archäologie des Kommunismus oder Russland im 20. Jahrhundert. Ein Bild neu zusammensetzen) конкретизує представників цього явища: ті, що підлягають процесу «самомузеїфікації» («совки»), і ті, що «піднімаються проти цієї самомузеїзації» [13, 48]. У праці «Пошуки Східної Європи» Я. Поліщук аналізує різні реакції людей пострадянського суспільства на попередній досвід: «Від вибору властивої форми ностальгічних настроїв залежить, чи прощання з минулим супроводжується легко-іронічною меланхолією, чи отруйним песимізмом і депресією, чи буде наповнене гучною риторикою, яка в новій добі втрачає первісні смисли й підлягає ресемантизації» [9, 125]. Подібне відбувається в поведінці не тільки представників колишнього радянського народу, а й громадян інших країн, що пережили комунізм. Польська літературознавиця К. Станчак-Вісліх звертає увагу на різні реакції на минуле: «ностальгічні спогади», «спонтанне захоплення», «ненависть», «насмішки» [15, 150]. Формування суперечностей у поглядах на комуністичне минуле можна вважати явищем закономірним: з одного боку ностальгію пов'язують зі спогадами про молодість, і при цьому люди відмовляються від пригадування неприємних деструктивних моментів, з іншого – бажання відновити стерту пам'ять стає принциповим заради успішного майбутнього.

Суперечності свідомостей у контексті пам'яті А. Киридон пропонує розглядати через поняття «війн пам'ятей», яке формується «в суспільствах, що пережили крах репресивних –

тоталітарних чи авторитарних – режимів» [7, 139]. Такі режими (насамперед радянський) витісняли національну та історичну пам'ять, насаджуючи фальшиві ідеї та ідеали. У час розпаду тоталітарної системи стає помітною несумісність різних пам'ятей. «„Витіснена пам'ять/спогад” можуть систематично викликати неадекватну поведінку суб'єкта. Відтак неминучою видається бурхлива реакція тих, хто страждає від травматичних спогадів, на події сучасного», – пояснює А. Киридон [7, 140].

У культурно-історичному українському середовищі існує термін «битва пам'ятей». 2019 р. у Києві в Музеї Івана Гончара було представлено виставковий проєкт «Битва пам'ятей: міти та реалії радянської доби» (організатори Український інститут пам'яті, Музей міста Кам'янського за підтримки Українського культурного фонду). Виставка демонструвала «прірву» між уявленнями про минуле в СРСР, – тим, що «будувала радянська пропаганда та підтримує сучасна російська», і тим, яким «це минуле було насправді» [2, 492]. В. В'ятрович, один із авторів проєкту, пояснив назву так: «Битва як протистояння, що не завершилося з розвалом „совка”» [2, 492].

«Війни пам'ятей» або «битви пам'ятей» не можуть продовжуватися вічно, адже суспільство, розвиваючись, прагне позбутися травм минулого і жити з демократичними цінностями. Як зауважила О. Пухонська, «пережита травма, що не була пропрацьована, має здатність породжувати страх перед поверненням болю» [11, 25]. «Терапевтичну дію тут може виконати знання істини чи пізнання правди», – наголошує А. Киридон [7, 140].

Проблема суперечності свідомостей наскрізна в сучасній українській прозі про радянське минуле. На основі протистоянь загострені художні конфлікти і характери персонажів, побудована опозиція образів-символів і деталей, що наповнюють часопростір.

Мета дослідження. В основу статті покладено літературознавчий аналіз «війн пам'ятей» у романі-сиквелі М. Гримич «Лара». Для розкриття заявленої проблеми вирішуються такі завдання: дослідити художнє вираження суперечностей свідомостей у посттоталітарному середовищі; простежити трансформацію пам'яті: травма – терапія – відновлення; описати протистояння реакцій на минуле: ностальгія за радянським спадком – антиностальгія.

Виклад основного матеріалу. Життя в СРСР як травма, що потребує терапії, переосмислене письменницею М. Гримич у книгах «Клавка», «Юра», «Лара». У романі «Клавка» (2019) розповідається про перші повоєнні роки в Києві та життя творчої інтелігенції, насамперед письменницької, коли утриматися між совістю і постановами КПРС виходило не всім. Роман «Юра» (2020) репрезентує 1968 рік – час підступних дій влади Брежнєва проти свого народу (розправи з шістдесятниками, контролювання життя студентської молоді, військове вторгнення в Чехословаччину). «Лара» (2022) – твір про переломний в історії 1986-й рік, рік Чорнобильської трагедії. Основними в усіх тих творах є час і пам'ять, що увиразнюють стосунки персонажів, вказують на суперечності – глобальні й персональні.

Вибір часопростору в романі М. Гримич «Лара» важливий для переосмислення пізньорадянської доби та краху СРСР. О. Ірванець передбачав появу третьої книги авторки, події якої мали б відбуватися у другій половині 1980-х рр.: «Теж час прецікавий у новітній нашій історії! Юра вже дорослий, близько сороківки, Клавка вже пенсіонерка, але ще жива й енергійна, перші мітинги з жовто-синіми прапорами, Товариство української мови, потім – Народний Рух! А син і мати можуть ще чимало» [6]. Справді, М. Гримич продовжила історію життя Бакланових, по-своєму розширивши опцію родинних таємниць.

Чорнобильська тема в романі «Лара» знакова, адже це той вимір, у якому чітко проступають рушійні сили між радянськими і пострадянськими буттям та мисленням. Аварія на Чорнобильській АЕС – це і травма, і терапія, і одужання пам'яті водночас. Заподіявши геополітичне лихо і намагаючись замовчати його, СРСР виніс собі вирок – остаточний розпад. «Чорнобиль», за Т. Гундоровою, – це «символічна подія, яка підважує ту сучасність, що склалася у пізньосоветську добу» [5, 14]. Ознаки тієї доби – «розчарування у модернізації по-соціалістичному, яку

понад пів століття тут здійснювали за допомогою насильства над індивідуальною свободою, визискуючи розумові та фізичні сили» [5, 14]. Чорнобиль одномоментно відділив правду від брехні, виробив «підвищений цинізм відносно радянської влади», – підкреслила американська антропологиня К. Ваннер [1, 68]. Хронотоп Чорнобильської трагедії в романі «Лара» став основою розкриття проблеми пам'яті.

Час у книзі все ж не обмежений 1986-м роком. За рахунок протяжних екскурсів досягаються періоди сталінських репресій 1930-х рр., Другої світової війни, зокрема депортація кримських татар 1944 року. Авторка поєднує реальний час і минуле, що забезпечує осмислення тягlosti покоління і конфлікту світоглядів, формування протилежних сил в одній спільноті.

Серед образів часопростору – районний центр Александровське Томської області. Наприкінці квітня 1986 року, через поширення радіації в Києві туди змушена приїхати Клавка з онукою Ларою (в селищі давно проживає Юрин прийомний син Федір). Увагу сконцентровано на «відрізаному від світу» населеному пункті тайги. Це спосіб зосередитися на сталінських і брежнєвських злочиннях. Втручання людини в природу наприкінці ХХ ст. (розбудова територій побіля Обі, через яке обвалюються її береги) відкриває страшні таємниці – захоронення в'язнів сталінських концтаборів. Описи знахідок шокує інформативні. М. Гримич розраховує на витриману психіку читача, оскільки не збирається приховувати жах: «...На катерах повно міліції і кадебешників, і вони виловлюють прямісінько з води трупи людські, тільки ті трупи деформовані, сплющені – такі пласкі, неначе по них пройшовся танк, і муміфіковані... Трупи складені штабелями. Причому викладені шарами: шар трупів – шар вапна, шар трупів – шар вапна» [4, 44–45]. Авторка наголошує на тому, що минулий та реальний час не розділені, вони є суцільним простором великого злочину: операція КДБ полягає не в переповненні рештків тіл жертв НКВС, а в їх повторній ліквідації – затопленні в річці. Образи трупів символізують знищену пам'ять, забуття. В осмисленні радянського минулого сутнісна категорія замовчування травматичного досвіду: «Старожили тримають язик за зубами. Колишні спецпоселенці – також» [4, 80]. Однак у підсвідомості людей існує інший вимір сприйняття минулого – спогади, переживання, спостереження, здогадки, спілкування. Це підтверджується посилом на образи-символи – «випадкове словечко, що випурхнуло з вуст місцевих»; «знайдені гнілі залишки бараків»; «розсипані людські кістки і черепи», «непозначений на карті хутір відлюдник» [4, 80]. Авторка ілюструє факти, деталізує розповіді очевидців, показуючи їхнє ставлення до спогадів-розсекречень.

Конфлікт між репресіями пам'яті і її реабілітацією складний, незручний, але нестримний і необхідний як подолання травматичного стану. Якраз за такого розподілу сил відбуваються «війни пам'ятей» і, як наслідок, «формується складна спільнота з доволі високим імперативом обов'язку „пам'ятати“» [7, 141]. Клавка проходить через «війну пам'ятей» болісно, але не відмовляється від того шляху і стає частиною спільноти, що прагне відновити забуте. Вона належить до покоління, чиє одужання ускладнене «надлишковим емоційним перевантаженням» і подоланням «психологічних бар'єрів та змін асоціацій» [7, 142]. М. Гримич зосереджує увагу саме на Клавці, щоб виразніше відтворити подолання задоволеної травми пам'яті.

Письменниця весь час інтригує надзвичайними відкриттями і шокуючими враженнями. Наслухавшись розповідей про сталінські злочини, Клавка наблизилась до важкої правди про друга сім'ї – генерала Борового, колишнього коханця її вірної подруги, дитячої письменниці Єлизавети Прохорової. Особисте розслідування – специфічна форма пізнання, з емоціями, покладанням на інтуїцію, фіксуванням деталей і вдумливим аналізом. Ще проводжаючи Клавку до Томської області, Єлизавета говорила: «Щось там мій Боровий накоїв, гад, таке, після чого півроку переховувався в тайзі. Назіно – є там таке місце. Ти дізнайся все про нього, потерєбі месних, попитай, що там сталося в тридцятих» [4, 91]. Опинившись у селі Назіно, Клавка почула про страждання «деклассированих» в'язнів у спеціально створеному для них таборі на острові Смерти. Вона «приміряла особу Борового до персонажів цієї трагедії» [4,

99]; уявляла ситуації, в яких той міг діяти. Психологічний стан Клавки увиразнює смисли травмованої пам'яті і процес складної терапії: відчуває «напад дрижаків», «щулилася», її «коло-тило зсередини», «видавалося, що її немовби якась гиря тягне на дно каламутної, густої трясовини» [4, 101–102]. Жінка послідовно вилаштовує спогади, пригадує свій останній візит до Борових: «Він старий, п'яний і в мокрих штанях – лежав на дивані, стогнав і верз, смикаючи непаралізованою частиною рота: „Если бы я мог вернуть время вспять”» [4, 102]. Акцент на особистій трагедії посилюється свідченнями місцевих в Назіно, що й стає розгадкою таємниці – інструктор-пропагандист Наримського окружного ВКП(б) Боровий просив звільнення невинних лікарів, учителів, службовців, написавши лист до Сталіна. Людей таки вивезли з острова, а Борового виключили з партії. Таким чином відкривається важкий секрет однієї людини та утверджується перемога пам'яті.

Ще одна драматична історія пов'язана з переоцінкою минулого середнім поколінням, а саме Юрою та його дружиною Аніфе, Лариною матір'ю. Особисту локальну травму осягнуто через трагедію кримсько-татарського народу. Так само, як і в історії з Боровим та сибірськими таборами, поступово відкривається правда про причетність старшого Бакланова до подій у Криму 1944 року, зокрема до депортації родини його майбутньої невістки. Спочатку авторка повідомляє про знайдену Юрою та Аніфе автобіографію батька із записом «1944, май – декабрь, г. Бахчисарай, главный уполномоченный по делам расследования фактов мародерства» [4, 145], потім зосереджує увагу на реакції Аніфе – вона «зазирнула через плече й остовпіла» [4, 145], а далі розповідає про вчинок-помсту Аніфе – втечу і загибель.

Закладений конфлікт послідовно розвивається через душевний стан і поведінку Юри. Його усвідомлення правди складається з багатьох чинників (арсеналу у «війні пам'ятей»): *фатальні здогадки* (несподівана опіка старшим Баклановим прийомного Юриного сина, першої дитини Аніфе); *просторові екскурси в минуле* (перебування разом з Аніфе в узбецькому Маргілані, написання листа в Політбюро ЦК КПРС про повернення кримських татар у Крим); *неприємні спогади про особисте* («Юра в дитинстві соромився батька, бо той був старшим від батьків його ровесників... А в Бакланові-старшому відчувалась якась зашкарублість, якась закам'янілість..., він був схожий на ті монументи комуністичним лідерам, яких було понатикано по всьому Радянському Союзу» [4, 178]); *почуття провини* аж до саморуйнації; *приховування* від Лари її справжнього імені та походження.

Драматизм, яким охоплені події роману, передає стан тих, хто пізнає страшну правду. М. Гримич свідомо створила ситуацію трагічного конфлікту в колі однієї родини, розставила сили ворога і жертви в несподіваній і не вигідній для них позиції – в домашньому затишку. Так загострюються почуття страждань і втрати. Якщо в попередніх романах «Клавка» і «Юра» письменниця «акцентує не на ідеологічних котурнах та суспільних подіях, а на приватних людських відносинах», «прагне осягнути компроміс між крайнощами, які маркують тему радянського побуту» – «дискредитацією» та «замилуванням» [10, 205], то в «Ларі» на тлі повсякдення вона більше заглиблюється в тему тоталітарних злочинів радянської держави, виявляє гострі конфліктні сторони в стосунках із пам'яттю.

М. Гримич демонструє трансформацію цінностей, що проживають усі персонажі. Стресове пізнання правди приводить до гідного просвітлення, утвердження «індивідуальної свободи», що є визначальним у подальшому житті, на переломних віхах історії.

Інтерпретація радянського минулого в сучасній прозі «здебільшого засадничо анти-ностальгійна» [3, 41], – зазначила Т. Гребенюк, маючи на увазі і романи М. Гримич. Вдаючись у «Ларі» до своїх улюблених описів приміщень та ландшафтів, письменниця візуалізувала протистояння світобачень. Для цього створила відповідні ситуації-конфлікти, в яких риси характерів стають промовистими. Особливого значення вона надала місцю, що пов'язане з історичними подіями та символами минулого. Це Крим 1987 року, куди приїхали на відпочинок родина Бакланових з друзями.

Авторка відтворює Крим перехідного часу, коли усталені радянські традиції і наративи вже не можуть суміщатися з новими ідеями. Для громадян СРСР Крим ще асоціюється із «всесоюзною здравницею, ну і ще трохи з Ялтинською конференцією, Мамаєвим курганом і Чеховим, який лікувався там від чахотки...» [4, 196], а фраза «Сталін виселив татар з Криму в 1944 році» звучить «як якась фантазмагорія» [4, 196–197]. Подорож до Криму – ілюстрація загального плану радянського буття, що наблизилося до свого розпаду. Екскурсійні маршрути, давні легенди, історичні й духовні пам'ятки відкривають нові істини й стають індикаторами цінностей. Символом розриву життєвих орієнтирів постають дві групи туристів, що очікують екскурсійні автобуси під знаменитим прадавнім платаном. Одна група невелика (в ній старші й молодші Бакланові, Федченки, Остафійчуки) збирається відвідати Ханський палац, щоб наблизитися до давньої історії Криму. Це інтелектуали, духовно багаті люди, які визначили своє місце поза імперією і прагнуть пізнавати правду, приховану від них раніше. Інша група – цілий натовп, що їде на Мамаїв курган. Це «совки», яким зручно жити у штучному радянському «щасті», з насадженими ідеями комуністів. М. Гримич демонструє, як пам'ять «совків» живиться «тягарем мрій», «залишковими аспектами радянської культури, які людям важко відкинути» [1, 57]. На прикладі контрастних художніх образів (двох груп туристів) підкреслено несумісність світів.

Суперечності пам'ятей добре помітні в реагуваннях молодого покоління, яке вже не мислять себе радянським: «Я взагалі дивуюся інтересу до цієї нафталінової теми... За кордоном давно вже закрили тему Другої світової війни... А тут ця ваша „велика вітчизняна війна” вже замахала...» [4, 202], – говорить Лесик Федченко; «Я взагалі не розумію: навіщо їхати туди, де ти зможеш побачити те саме, що розкидано по всіх куточках Радянського Союзу, замість відвідати щось екзотичне» [4, 202], – дивується Лара Бакланова. У позиції молоді чітко виявлено нову реакцію на радянський спадок – антиноста́льгію. Тут і внутрішнє сприйняття («дивуюся», «не розумію»), і насмішкувата характеристика («нафталінові теми», «ваша „велика вітчизняна війна” вже замахала») і зважені аргументи.

Висновки. Терапія пам'яті, а саме подолання постколоніальних травм, сприяла глобальним суспільним потрясінням, що представлено в романі М. Гримич «Лара». Зміст, ідеї та система образів книги вибудовані за принципом контрасту інтересів та цінностей, що чітко розділяє конфліктні площини світобачень.

У творі виявлено зіткнення трагедій минулого і нової післячорнобильської свідомості. Глобальні проблеми авторка увиразнила на локальних площинах – середовищі близьких людей, стосунках однієї родини. Проблема «війн пам'ятей» демонструє протилежні сили: час (період сталінських репресій, депортація кримських татар 1944 р. – Чорнобильська трагедія 1986 р., доба суспільного пробудження і краху СРСР); вороги – жертви; забуття – пригадування; носта́льгія – антиноста́льгія. Письменниця відобразила шлях героїв до утвердження правди: від колоніальної травми через складну терапію пам'яті.

Протистояння пам'ятей у контексті радянського колоніалізму має широкий простір для подальшого обговорення в літературознавстві. Твори про радянське минуле представлені великою бібліотекою і ще продовжують з'являтися. Завдання науковців – дослідити актуальні питання, що лягли в основу художніх текстів і нищити росію на своєму гуманітарному полі бою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ваннер К. Тягар мрій : Історія та ідентичність у пострадянській Україні / Переклад з англ. Юлії Буйських. Київ. ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. 316 с.
2. В'ятрович В. Реабілітація, «рожеве сприйняття радянського» – загроза для України / В'ятрович В. Нотатки з кухні «переписування історії». Київ: Наш Формат, 2021. С. 492–497.
3. Гребенюк Т. Спільний біль, війна й ідентичність: національна специфіка українського літературного метамодернізму. Від пост- до метамодернізму: зміна культурної парадигми сучасності. *Сучасні літературознавчі Студії*. Випуск 20. 2023. С. 30–58.

4. Гримич М. Лара. Роман. Київ : Нора-Друк, 2022. 304 с.
5. Гундорова Т. Постчорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм. [Монографія]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Критика, 2013. 334 с.
6. Ірванець О. «Юра» і «Клавка»: історична діалогія, гендерно врівноважена назвами. Читомо. 14.01.2021 URL: <https://chytomo.com/iura-i-klavka-istorychna-dylohiia-henderno-vrivnovazhena-nazvamy/> (дата звернення: 19.12.2023)
7. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ. Ніка-Центр, 2016. 320 с.
8. Онишкевич Р. «Велика» країна без туалетного паперу. Антиностальгія за СРСР. Форпост. Громадський портал Львова. 26 червня 2017. URL: <https://forpost.lviv.ua/txt/suspilstvo/4595-velyka-kraina-bez-tualetnoho-papery-antynostalhiia-za-srsr> (дата звернення: 24.11.2023)
9. Поліщук Я. Пошуки Східної Європи: тіні минулого, міражі майбутнього. Чернівці: Книги – XXI, 2020. 192 с.
10. Поліщук Я. У пошуках минулого: авторський досвід Марини Гримич. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32. № 6 Ч. 2. 2021. С. 200–206.
11. Пухонська О. Пухонська О. Літературний вимір пам'яті : монографія. Київ: Академвидав, 2018. 304 с.
12. Сатгер Д. Доба безумства. Занепад і кінець Радянського Союзу. Пер. Наталії Комарової. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. 528 с.
13. Шльогель К. Археологія комунізму, або Росія у ХХ столітті. Реконструкція картини. Пер. з нім. Іванни Витрикуш. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 120 с.
14. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. Переклад з англійської Георгія Касьянова, Миколи Климчука, Миколи Рябчука, Ярослави Стріхи, Дзвенислави Матіяш та Христини Чушаак. Вид. друге. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. 2016. 552 с.
15. Stańczak-Wiślicz K. Traktorzystka – o potędze wizerunku. *Teksty Drugie* 2013, 3, s. 150-163. URL: <http://surl.li/piodu> (дата звернення: 03.12.2023)

УДК 378.147:37.091.113

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-19>

ВИКОРИСТАННЯ СМАРТ-ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

USE OF SMART TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS OF NON-LINGUAL SPECIALIZATIONS

Довгополова Г. Г.,

orcid.org/0000-0003-3157-0973

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних дисциплін

Сумської філії Харківського національного Університету внутрішніх справ

Решитько А. Д.,

orcid.org/0000-0002-7891-7092

старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін

Сумської філії Харківського національного Університету внутрішніх справ

У статті описано сучасні проблеми викладання іноземної мови для студентів немовних спеціальностей у закладах вищої освіти з метою розвитку та вдосконалення їх професійної компетентності за допомогою використання Інтернет- та SMART-технологій. Зазначено, що викладання іноземної мови у відповідності до професійного спрямування має здійснюватися за допомогою сучасних Інтернет-технологій, що підвищують мотивацію та пізнавальну активність здобувачів вищої освіти, усувають психологічний бар'єр у процесі використання іноземної мови як засобу спілкування у закладі вищої освіти та в подальшій професійній діяльності. Наголошено, що в сучасних освітніх умовах когнітивно-комунікативний підхід до вивчення іноземних мов професійного спрямування передбачає інтеграцію інтерактивних, у тому числі мультимедійних, технологій у процес професійної підготовки здобувачів вищої освіти, що дозволяє більш повно використовувати зоровий та зорово-слуховий аналізатори, підвищуючи тим самим якість навчально-методичного забезпечення освітнього процесу та ефективність засвоєння навчального матеріалу. Виокремлено погляди науковців на використання SMART-технологій у процесі викладання іноземної мови для здобувачів вищої нелінгвістичної освіти. У статті обґрунтовано необхідність використання SMART-технологій у навчанні іноземної мови студентів немовних спеціальностей, сформульовано основні принципи їх функціонування та основні характеристики. На прикладі інструментів SMART-технологій (вебінари, соціальні мережі, блоги, системи електронного викладання іноземної мови, навчальні програми SMART) проаналізовано актуальність та обґрунтованість їх використання з дидактичної точки зору, наголошено на необхідності постійного вдосконалення процесу викладання іноземних мов за їх допомогою. Зазначено, що регульована система SMART-технологій допомагає опанувати іноземну мову відповідно до професійного спрямування у умовах сучасного закладу вищої освіти.

Ключові слова: SMART технології, вебінар, соціальні мережі, блоги, системи електронного викладання іноземної мови, SMART-підручник.

The article describes modern problems of teaching a foreign language to students of non-linguistic specializations in institutions of higher education with the aim of developing and improving their professional competence using the Internet and SMART technologies. It is noted that teaching a foreign language in accordance with the professional direction should be carried out with the help of modern Internet technologies that increase the motivation and cognitive activity of students of higher education, eliminate the psychological barrier in the process of using a foreign language as a means of communication in a higher education institution and in the future professional activity. It is emphasized that in modern educational conditions, the cognitive-communicative approach to learning foreign languages of a professional direction involves the integration of interactive technologies, including multimedia, into the process of professional training of students of higher education, which allows more complete use of visual and visual-auditory analyzers, thus increasing the quality of educational and methodological support of the educational process and the

effectiveness of assimilation of educational material. The views of scientists on the use of SMART technologies in the process of teaching a foreign language to students of higher non-linguistic education are highlighted. The article substantiates the necessity of using SMART-technologies in teaching a foreign language to students of non-linguistic specializations, formulates the main principles of their operation and main characteristics. Using the example of SMART technology tools (webinars, social networks, blogs, electronic foreign language teaching systems, SMART training programs), the relevance and justification of their use from a didactic point of view was analyzed, and the need for constant improvement of the process of teaching foreign languages with their help was emphasized. It is noted that the regulated system of SMART technologies helps to master a foreign language in accordance with the professional direction in the conditions of a modern institution of higher education.

Key words: SMART technologies, webinar, social networks, blogs, e-learning systems of foreign language teaching, SMART tutorial.

Постановка проблеми. На даний момент Інтернет пропонує широкі освітні ресурси, доступні онлайн, від відео до тексту та інтерактивних програм. ІКТ стали невід'ємною частиною нашого життя і увійшли майже в усі сфери людського спілкування. Нові технології долають кордони та бар'єри швидше, ніж можна собі уявити. Їх наявність і використання відкриває нові можливості і ставить нові завдання для вирішення.

Широко використовувані комп'ютерні технології, аудіо-, відеотехніка, ноутбуки, мультимедійні проектори, електронні табло перетворюють елементи екрану в інтерактивний об'єкт, комплексно впливаючи на сприйняття користувача, в тому числі на його емоційну сферу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему вивчення іноземної мови для формування професійної компетентності студентів засобами Інтернет-технологій розглядали немало науковців, наприклад, В. Глушков, В. Горбенко, О. Дмитрук, В. Дорошенко, І. Зязун, М. Ісакова, Н. Коптюг, А. Косовська, Є. Машбіц, Н. Морзе, С. Ніколаєнко, В. Олійник, І. Роберт та інші.

Впровадження інтерактивних технологій навчання було досліджене В. Котовим, Х. Леймцем, О. Інфантрі, О. Пометун, О. Савченко, Л. Тарасенко та ін. Розробці та впровадженню педагогічних технологій присвячені доробки сучасних дослідників В. Безпалько, М. Кларіна, Н. Кузьміна, Б. Ліхачова, В. Монахова, Г. Селевка та ін. Значну увагу ці автори приділили теоретичному аспекту розробки інноваційних технологій та визначенню їх ефективності в умовах інформаційного суспільства.

Можливості SMART-технологій робити заняття більш візуальними та жвавими завдяки своїм характеристикам сенсорного екрану досліджували зарубіжні науковці К. Левін, Б. Сомах, С. Стедман, С. Кенневелл і Г. Бошам.

Разом із тим, Дж. Когілл підкреслює, що для ефективного використання «розумних» дошок необхідне навчання, і що надмірне використання може перешкодити здобувачам навчатися [2, с. 12].

Таким чином, питання застосування SMART-технологій у контексті викладання іноземних мов у процесі професійної підготовки в умовах закладу вищої освіти стають актуальними на сьогодні. Проте існує потреба у комплексному дослідницькому аналізі SMART-технологій у контексті викладання іноземних мов у процесі підготовки студентів немовних спеціальностей.

Мета дослідження. Проаналізувати використання SMART-технологій у викладанні іноземних мов у процесі підготовки студентів немовних спеціальностей в умовах закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Вивчення іноземної мови професійного спрямування відрізняється від багатьох інших навчальних дисциплін тим, що вимагає відпрацьованих практичних навичок, теоретичних знань. Це стосується як апаратного, так і програмного забезпечення, а також методів навчання, що використовуються в процесі підготовки здобувачів вищої освіти.

Набуття нових навичок, нової «грамотності» (технічної, духовної, критичної, лінгвістичної та культурної) відіграє дуже важливу роль у прийнятті, розвитку та використанні ІКТ у

викладанні іноземних мов. Успішне впровадження та застосування нових технічних засобів тісно пов'язане і безпосередньо залежить від підготовки студента, тому особливих зусиль вимагає створення програм, що демонструють переваги використання ІКТ у процесі підготовки здобувачів у вищому навчальному закладі [1, с. 23].

Проте наявність нових технологій не призводить до автоматичної зміни поняття «культура навчання», вони надають можливості для її трансформації. Від ставлення вчителів до нових технологій та відповідних концепцій їх використання та організації навчання залежить, чи досягаються бажані результати чи ні, чи можна змінити «культуру викладання».

Основні причини використання SMART-технологій під час викладання іноземних мов у процесі підготовки здобувачів вищої освіти:

- перебування в автентичному мовному середовищі;
- доступ до широких джерел інформації та особистих мовних можливостей;
- можливості спілкування із зовнішнім світом;
- особистісно-орієнтований підхід до навчання;
- розвиток вміння учня працювати самостійно;
- більша різноманітність змісту освіти;
- нові умови для самоосвіти та створення аудіовізуальних навчальних доріжок;
- вчителі та учні можуть впливати на вибір змісту освіти;
- усунення властивих обмежень традиційного методу, виведення освіти та навчання за межі аудиторії;
- сприяння спілкуванню студентів один з одним та з викладачем за допомогою ІКТ [5, с. 45–47].

Зазначимо, що для ефективного застосування ІКТ вчитель повинен мати уявлення про індивідуальні навчальні проблеми кожного учня; приймати обґрунтоване рішення, вибирати технологію використання перевірки достовірності запропонованого інформаційного наповнення, розробляти ефективні методи пошуку та вміння проводити комп'ютерне дослідження, впевнено та грамотно використовувати стандартну програмну критику та проводити інформаційне дослідження.

Активне використання матеріалів, розміщених у відкритих ресурсах, створює нову мотивацію до отримання знань, які, у свою чергу, стають доступними для більшої кількості людей. Максимальна доступність знань – головна риса нових стратегій розвитку «розумної» освіти – SMART освіти. Розумна освіта – це гнучке інтерактивне навчальне середовище з використанням вільного доступу до контенту з усього світу. Розумна освіта створює умови для високого рівня навчальних досягнень, відповідного можливостям і потребам сучасного світу, дозволяє учням адаптуватися до середовища, яке швидко змінюється. Це система навчання, орієнтована на студента, відходячи від уніфікованого навчання до індивідуального, від стандартних знань до диверсифікації знань, покращуючи творче мислення.

SMART освіта вимагає розвитку онлайн-спільнот, соціальних мереж, де вчителі зможуть ділитися навчальним контентом. Розумна освіта дозволяє переходити від пасивного контенту до активного, інтерактивного, онлайн, дозволяє створювати умови синхронізованої подачі знань, що забезпечує таку якість знань, яка задовольнить учнів. Концепція розумної освіти вимагає створення нових навчальних курсів, які мають бути медійними, релевантними, мотивуючими студентів, гнучкими, інтегрованими, постійно оновлюваними [3].

Для оптимізації викладання іноземних мов у процесі підготовки у закладі вищої освіти використовуються різноманітні медіа та смарт-технології, такі як вебінари, блоги та соціальні мережі.

Технологічні гаджети є найпростішим способом отримання інформації, і вони зайняли своє місце серед найпоширеніших навчальних матеріалів у вишах. Там, де ми колись використовували проектори, відео, телевізори та радіо в освітньому секторі, їх, безсумнівно, замі-

нили комп'ютери, проектори та розумні дошки. SMART дошки визначаються як навчальний інструмент, який дозволяє вчителям і учням використовувати свої знання й навички, повторювати, взаємодіяти зі знаннями та реагувати на інструкції. Компонентами системи розумних дошок є комп'ютер, проектор і панель з активною поверхнею, яка діє як дошка. Підключені до комп'ютера смарт-дошка та проектор використовуються разом із програмним забезпеченням для смарт-дошки. Це програмне забезпечення дозволяє використовувати багато готових малюнків, формул, зображень, карт і фігур під час уроку [3]. Розумні дошки пропонують багато можливостей, таких як презентації, перегляд відео та графіки, а також можливість отримати те, що було на дошці раніше [6].

Як зазначають дослідники, розумні дошки мають переваги, пов'язані з представленням навчальних ресурсів і знань, поясненням концепцій та ідей, а також полегшенням взаємодії та діяльності в процесі навчання. Таким чином вони підтримують навчальний процес, привертають увагу студентів і підвищують їхню мотивацію [4].

Іноземні мовні вебінари, мабуть, найефективніший дієвий і найдешевший спосіб міжнаціонального спілкування. Для організації таких майстер-класів не потрібні спеціальні знання з використання інтернет-технологій.

Вебінар – це синтез слів «веб» і «воркшоп»; це онлайн-семінар, який надає викладачу (тьютору) можливість передавати інформацію та завдання, а учасникам – отримувати нові знання за допомогою віртуального класу, де вони можуть чути та бачити один одного в будь-якій точці світу. Такі семінари мають усі ознаки взаємодії.

Вебінар починається з веб-додатків. Цей альтернативний формат діалогу зі студентами за допомогою сучасних смарт-технологій дозволяє розвивати дистанційне навчання та організувати відео-онлайн-конференції. Використання нового формату спілкування підвищує інтерес молоді аудиторії до занять [3, с. 63].

Технічна сторона вебінарів включає безперебійну трансляцію вебінару, підготовку «робочого стіла доповідача», PowerPoint-презентації, встановлення звука і відео. Необхідно забезпечити зв'язок між оратором і учасниками, а також між слухачами. Також можна використовувати «чат» (включаючи «приватний чат») або мікрофон.

Серед переваг вебінарів найбільш вагомими є такі:

1. Вебінар, на відміну від більшості видів веб-конференцій, де більшу частину часу виступає доповідач, використовує інтеракцію. Слухачі активно включаються в процес навчання.

2. Наприкінці онлайн-практикуму слухачі отримують запис, який можна використовувати для закріплення та розповсюдження отриманих утворень.

3. Іноді аудіо- та відеозаписи, отримані під час вебінарів, викладаються з текстовим описом, що дозволяє ознайомитися з текстом поза переглядом. Не у всіх є швидкість інтернету для комфортного перегляду відео. Більш того, деякі слухачі краще сприймають текстову інформацію, аніж візуальну.

4. Відсутність витрат на проживання, проїзд, харчування; мінімум матеріалів для навчального процесу: потрібен тільки комп'ютер, колонки з мікрофоном та Інтернет.

5. Вебінари економлять багато часу, оскільки учасникам не потрібно їхати до місця проведення заняття.

6. Відсутність кордонів: учасник може бути вдома, в офісі, в іншій країні.

Якщо бути об'єктивним, то проблеми, з якими можуть зіткнутися учасники під час вебінарів, такі:

1. У слухача вебінару повинен бути достатній рівень самодисципліни та умови, за яких він не відволікається.

2. Якість Інтернету також може бути проблемою. Висока швидкість Faceless Smart Internet може допомогти усунути проблему за стабільних характеристик з'єднання.

3. Для багатьох людей основним недоліком вебінарів є відсутність «живого» спілкування викладача та студента, що сприяє зближенню аудиторії в «неформальній» обстановці.

4. Вебінар – досить новий інструмент, який використовується для проведення конференцій і тренінгів, і багато спікерів, які раніше працювали з живою аудиторією, відчувають себе ніяково перед екраном комп'ютера, що може призвести до зниження якості занять.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що технологія вебінару виявилася одним з найзручніших та найекономніших рішень для навчання, в тому числі іноземних мов. Це технологія, яка дозволяє бачити і чути один одного, обмінюватися даними та інтерактивним процесом, максимально наближеним до загальної дистанції спілкування в реальному житті.

Вебінари можуть стати демонстраційними інструментами, які ефективно використовуються для організації дистанційного навчання іноземних мов у процесі підготовки у закладі вищої освіти.

Крім вебінарів, у сучасному світі соціальні мережі та інтернет-блоги набули дуже широкого поширення. Практично кожен користувач зараз зареєстрований хоча б в одній з існуючих соціальних мереж або веде якийсь блог. Особливо це стосується молоді, багато з них мають свої «сторінки» в кількох мережах і можуть вести кілька блогів.

Зазвичай у педагогічному середовищі існує негативне ставлення до соціальних мереж і блогів, існує думка про негативний вплив на процес навчання, про шкоду, яка завдається психіці дітей і підлітків тощо. Однак при використанні соціальної мережі в навчальному процесі необхідно проводити особисту мотивацію студента в соціальних мережах і блогах.

Будь-який викладач дисципліни може використовувати блоги в процесі підготовки здобувачів вищої освіти. Їх можна використовувати не тільки як групу для розміщення якогось матеріалу, а й як засіб спілкування між викладачем і студентом, а також між самими студентами. При використанні блогів у навчальному процесі необхідно враховувати певні особливості цього продукту.

По-перше, записи мають лінійну структуру, і щоб побачити основний текст або цікавий коментар, необхідно переглянути всі повідомлення. По-друге, при написанні будь-якого блогу, основного матеріалу або коментаря, слід пам'ятати, що він доступний для перегляду учасниками. По-третє, на відміну від соціальних мереж, блог має обмежений набір функцій, які можна використовувати в процесі всього навчання. Але, незважаючи на це, використання блогів у вчительському середовищі стає популярним інноваційним процесом навчання [7].

Говорячи про можливість використання соціальних мереж під час викладання іноземних мов, слід зазначити, що найбільш прийнятним «помічником» серед різноманітних соціальних мереж є, на думку широкого кола науковців, мережа Facebook.

Отже, розглянемо функції соціальної мережі Facebook у процесі навчання іноземної мови студентів нелангвістичних спеціальностей.

У Facebook можна створювати ефективні групи спільноти для навчання іноземних мов. Створення такої спільноти відкриває низку можливостей для навчання в межах даної соціальної мережі:

1. Для підвищення інтересу студентів до вивчення іноземних мов у створеній групі можна завантажувати відео та аудіо матеріали (як наукові, так і розважального характеру), які відтворюються онлайн одним «клацанням миші» як на уроці, так і вдома. Матеріали можуть бути викладені викладачем та учнями, що, у свою чергу, може допомогти кожному поділитися досвідом та знаннями.

Під час занять можна проводити перегляд відеоматеріалів із наступним розбором загальної лексики та граматики, а також дискусію в межах аудиторних уроків та онлайн.

Крім того, є можливість розміщувати коментарі під відеоматеріалом, що дозволяє вчителю, наприклад, вказати важливі мовні моменти, на які студенту необхідно звернути увагу під час перегляду.

2. У «Facebook» є функція пересилання повідомлень онлайн. Ця функція забезпечує можливість діалогу, в якому можуть спілкуватися один або кілька учасників групи, включаючи студентів і викладача.

3. Можливе створення форуму. Викладач або учень створюють тему для обговорення, у якій група може залишати свої коментарі.

4. Функція «створити фотоальбом» – незамінний помічник у навчанні за допомогою соціальної мережі. Вона дає можливість розповсюджувати необхідні друковані матеріали, відскановані у вигляді фотографій або картинок, які групи можуть переглядати та залишати свої коментарі.

Загалом за набором функцій і можливостей ця соціальна мережа багато в чому нагадує електронну програму, яка успішно використовується в навчальному процесі. Зрозуміло, що Інтернет з його сегментами, що розвиваються, такими як блоги, соціальні мережі, форуми, є невід'ємною частиною сучасного навчання іноземних мов у процесі підготовки в закладі вищої освіти. При правильному використанні та мотивації соціальні мережі можуть стати хорошим помічником у процесі вивчення іноземних мов.

Висновки. Отже, використання SMART-технологій у викладанні іноземних мов дозволяє використовувати нове, доступне, зручне технічне обладнання, що допомагає підвищити мотивацію до навчання в аудиторії. Взаємодія та співпраця викладачів, що можуть одночасно перебувати у різних країнах, призводить до відкритих освітніх ресурсів, а також так званого відкритого «змішаного навчання», яке не залежить від часу та місця його проведення, дозволяє відійти від пасивного використання готових програм до самостійно створених програм для конкретних груп чи окремих студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Blood R. *The Weblog Handbook: Practical Advice on Creating and Maintaining Your Blog*. Cambridge, Mass, 2002. 144 p.
2. Cogill J. What are the effects on teaching with an Interactive whiteboard in a primary school? London, 2001. 48 p.
3. Dill M. A Tool to improve student achievement in math: An interactive whiteboard. Ashland University, 2008. 77 p.
4. Lewin C., Somekh B., Steadman S. Embedding interactive whiteboards in teaching and learning: The process of change in pedagogic practice. *Education and Information Technologies*, 2012. Vol. 13. P. 291-303.
5. Min K., Siegel C. Integration of smart board technology and effective teaching. *I-Manager's Journal on School Educational Technology*, 2011. 7(1). P. 38-47.
6. SMART Technologies, Inc. (2006). Interactive whiteboards and learning. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://downloads01.smarttech.com/media/research/>
7. Sünkür M., Şanlı Ö., Arabacı İ. Elementary school students' views toward SB practices. *5th International Computer & Instructional Technologies Symposium*, 22-24 September, 2011. Firat Univesity, Elazığ, Turkey. P. 23-29.

УДК 81'37=811.11

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-20>

**СКЛАДНІ ІМЕННИКИ-НОВОТВОРИ З МОНОСЕМІЧНИМ
СКЛАДНИКОМ-ДОМІНАНТОЮ
У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ:
СИНЕРГЕТИКА МІНІМІЗАЦІЇ ЗУСИЛЬ**

**COMPOUND NOUNS-NEOLOGISMS WITH THE DOMINANT
MONOSEMIC CONSTITUENT IN THE SENTENCE STRUCTURE
OF THE GERMAN PRESS: SYNERGY OF EFFORT MINIMIZATION**

Дребет В. В.,

orcid.org/0000-0003-2824-793X

Scopus-Author ID: 36612754000

Researcher ID: J-1005-2018

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри німецької філології

та методики навчання німецької мови

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Представлена робота є одним з етапів дослідження генерування та декодування складних іменників-новотворів з різним семантичним обсягом їх домінантною складовою у простих та складних реченнях сучасної німецькомовної преси з позицій лінгвосинергетики. У запропонованій статті такий синергетично скерований аналіз сфокусовано на іменникові композити-новотвори з складником-домінантою, що представлений у словнику моносемічною моделлю іменника. Методологічно важливим у дослідженні є положення про те, що рушійним фактором виступає синергетичний закон збереження мовної енергії та мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування складних іменників-новотворів з домінантою семантичного обсягу моносемічної моделі слова. У синергетичному розумінні проведено паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесень, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесень. Отримані на підставі синергетично-квантитативного підходу результати екстрапольовано на синергетичні моделі у співвіднесенні декодованих номінацій складника-домінанти моносемічного формату з простими та складними реченнями німецькомовної преси. Була підтверджена синергетично скерована гіпотеза, що залучення найбільшого семантичного виміру моносемічної моделі іменника для домінантною складовою композитів-новотворів у простих та складних синтаксичних конструкціях успішно сприяє потребам збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини у просторі німецькомовного світу преси. Така лінгвосинергетична розвідка відкриває перспективи моделювання і прогнозування можливої лексикалізації складних іменників-новотворів та поповнення германського мовознавства новими знаннями про німецькомовну іменникову лексику.

Ключові слова: складний іменник-новотвір, складник-домінанта, моносемічна модель слова, декодування семантичного обсягу, ментальний лексикон людини, лінгвосинергетика, принцип мінімізації зусиль.

The work is one of the stages of the study of the generation and decoding of complex nouns-neologisms with different semantic volume of their dominant component in simple and complex sentences of the modern German press from the standpoint of linguistic synergy. In the proposed article, such a synergistically directed analysis is focused on noun composites-neologisms with a dominant constituent, which is represented in the dictionary by the monosemic model of the noun. The statement, which is methodologically important in the study declares that the driving factor is the synergistic law of language energy conservation and effort minimization, which directs the mental lexicon of a person to decode complex nouns-neologisms with the dominant semantic volume of the monosemic word model. In the synergistic understanding, parallels are drawn between the dictionary as a representative of language generalization about the structured sum of knowledge of the extra-linguistic reality and the mental lexicon, which is not an arbitrary accumulation of entries, but constitutes a structured hierarchical system

of such entries. The results obtained on the basis of the synergistic-quantitative approach were extrapolated to synergistic models in the correlation of decoded nominations of the dominant component of the monosemic format with simple and complex sentences of the German press. The synergistically directed hypothesis was confirmed that the involvement of the nearest semantic dimension of the monosemic model of the noun for the dominant component of innovative composites in simple and complex syntactic constructions successfully contributes to the needs of preserving linguistic energy and minimizing efforts for the human mental lexicon in the space of the German world of the press. Such linguistic synergistic exploration opens the prospects of modeling and forecasting the possible lexicalization of complex nouns-neologisms and replenishing Germanic linguistics with new knowledge about the German noun vocabulary.

Key words: compound noun-neologism, dominant constituent, monosemic model of the word, semantic volume decoding, human mental lexicon, linguistic synergy, principle of effort minimization.

Постановка проблеми. Слова та їх значення є основою всіх семантичних розвідок. Коли йдеться про лексикалізацію у мові засвоєної екстралінгвістичної дійсності, то вчені звертають увагу на той факт, що нові або по-новому досягнуті речі та явища об'єктивної реальності переважно уявлено носіями мови як іменниками, тобто словами, що називають предмет, дію, явище, ознаку. Слово з його семантичними характеристиками стає нормою для вживання у мовленнєвих актах певної мовної спільноти, а тому не можна залишати поза увагою складні іменники, які належать до слів одного моменту і відсутні у словнику. У цьому контексті доцільним буде представити запропонований нами у цій статті лінгвосинергетичний підхід до вивчення генерування іменникового змісту шляхом утворення нових складних слів моносемічним складником-домінантою у німецькомовних текстах преси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передумовою тлумачення значення мовного знаку у руслі лінгвосинергетики став її розвиток як нової наукової парадигми (Т. І. Домброван [1], О. О. Селіванова [4]), що дає можливість залучати квантитативні методи дослідження синергетичних процесів нелінійності, ієрархічності та динамічності мови (G. Altmann [5], R. Köhler [11], С. Meindl [14]), досліджувати синергетичну циклічність розвитку внутрішньомовних і міжмовних омонімів (С. В. Кійко [3]). Але потрібно зауважити, що ще й досі недостатньо вирішеними є розгляд іменникової лексики німецької мови з позицій лінгвосинергетики. Зокрема, потребує свого розгляду системність генерування складних іменників-новотворів з позицій лінгвосинергетики за принципом мінімізації зусиль і збереження мовної енергії.

Мета дослідження полягає у вивченні дії синергетичного закону збереження мовною енергії мінімізації найменших зусиль, направлених на декодування складних іменників-новотворів з їх доміантною складовою моносемічного формату у співвіднесенні з простою та складною структурною будовою речень у сучасній німецькомовній пресі.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних понять синергетики є поняття самоорганізації. Г. Хакен бачить завдання синергетики у тому, щоб знайти універсальні закономірності поведінки та загальні закони самоорганізації складних динамічних систем (детальніше див. [9]). Американський лінгвіст Дж. Ціпф, у свою чергу, екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову [19, с. 255]. Р. Келер зазначає, що «принцип дії докладання найменших зусиль постулює існування двох потреб мовців, які тією чи іншою мірою може задовольнити мовна система, а саме – мінімізація необхідних затрат пам'яті та мінімізація необхідних затрат продукування» [11, с. 20]. Таким чином, цей принцип дії повинен охоплювати не тільки оптимізацію функціонування мови, але й потреби мовців.

У рамках певної мовної системи людина пізнає і відображає навколишній світ. Релятивістська теорія передбачає, що структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності. В основі цієї теорії лежить гіпотеза Сепіра – Уорфа, яка, серед іншого, прокламує таку думку: «Те, як ми класифікуємо природу, організовуємо її в поняття і приписуємо цим поняттям значення, визначальним чином скеровано тим, що ми залучені до угоди організації природи у пев-

ний спосіб, до угоди, яка має силу для всієї нашої мовної спільноти і закодована у нашій мові. Ця угода, звичайно, є лише імпліцитною і прихованою, але її зміст є абсолютно обов'язковим, ми взагалі не можемо говорити, не підкорюючись порядку та класифікації того, що прописує нам цей договір» [18, с. 12]. Таке релятивістське тлумачення у нашому випадку слугуватиме ще одним аргументом того, що наш мовний дух або ментальний лексикон підпорядкований мовним законам, які розвивались і викристалізовувались у мові як системі самоорганізації та саморегуляції.

У нашому дослідженні, очевидно, під збереженням мовної енергії та мінімізацією зусиль потрібно розуміти синергетичний принцип саморегуляції, що скеровано на новотвір складних іменників, семантичне кодування і декодування яких повинно бути найзручнішим і найоптимальнішим для ментального лексикону людини.

Людина звертається до слів та їх значень для потреб комунікації, внаслідок чого активуються знання, акумульовані пам'яттю. Пам'ять виступає у ролі ментального лексикону людини. У цьому відношенні повністю поділяємо думку С. Лебнера про те, що «лексеми утворюють лексикон мови, велетенську комплексну структуру у головах мовців» [12, с. 48]. Погоджуємось з автором, що лексичні значення можна розглядати і як зафіксовані концепти у головах мовців, які не можна плутати з поясненнями значень у словниках. Звичайно, що ментальний лексикон не акумулює тлумачення лексичних значень, як це ми спостерігаємо у словникових довідниках. Але лексему, яку С. Лебнер попередньо характеризував як «велетенську комплексну структуру у головах мовців» (див. вище), сам він потім визначає і як мовну одиницю з лексичним значенням у словнику (пор. [12, с. 51]). Це, на перший погляд, суперечливе визначення скоріш є аргументом того, що між словником та ментальним лексиконом людини потрібно бачити схожості в структуризації та організації.

Лексикографи при укладанні словника подають перше або головне значення слова як таке, що найперше з'являється у свідомості мовців. А з позицій когнітивізму ментальний лексикон «не є довільним накопиченням внесеної інформації, він представляє собою структуровану систему, в якій кожне внесення визначається своїм рангом, тобто своїм відношенням до інших внесень у лексикон, тому лексичні одиниці зберігаються у вигляді організованих взаємозв'язків» [16, с. 126]. У такому трактуванні значення співвідноситься із знаннями, внесеними у ментальний лексикон людини. Отже, в синергетичному розумінні доцільно проводити паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесенень, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесенень. Якщо в синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні містять закодовану структуровану інформацію, то в цьому ж руслі потрібно розглядати реалізацію слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні як декодування інформації.

У цьому контексті повинна йти мова і про реалізацію складних слів-новоутворень, які відсутні у словнику. Німецький дослідник П. Поленц називає їх складними утвореннями для одного моменту (*Augenblicks-Zusammensetzung*), оскільки вони є «складними словами, які виникли у словотворі автора тексту під час формулювання думки» [15, с. 41]. Очевидно, такий вид складання декількох слів в одне слово-блок є проявом мовної економії, коли скорочення довжини речень може здійснюватися шляхом вилучення коротких слів-артиклів.

Е. Майнеке звертає увагу на те, що «головне слово повинно служити вихідним пунктом при перефразуванні значення» [13, с. 290]. Специфіка складного словотвору передбачає при цьому, що значення атрибутивної і головної частини синтезуються в єдиний зміст, тобто семантичний обсяг складного слова демонструє об'єднання декількох змістів в один складний змістовий опис. Тому дослідники відмічають, що 1) «складні слова мають вищий ступінь зливання, семантичної компресії» [17, с. 293] та 2) «більшу схильність до консолідації понять» [8, с. 321]. Відповідно, згадані нами вище складні слова, які не входять до словника, проявля-

ють семантичну компресію або консолідацію понять для одного контексту. Якщо практикована семантична компресія досягне такої міри відомості, що стане нормою у певному мовному суспільстві, то з часом частина з цих слів стає словниковим надбанням, а тому це передбачає необхідність дослідження можливої лексикалізації складних слів. Е. Майнеке пише про передбачуваність шляху лексикалізації: «Але куди веде лексикалізація, коли вона має відбутись, передбачити неможливо, оскільки вона пов'язана зі складними змінами у відношеннях між словами та речами» [13, с. 312].

Лінгвосинергетичний підхід дозволяє об'єктивно проаналізувати на синхронічному зрізі результати саморегуляції і становлення іменників з погляду пройденого ними синергетичного циклу *порядок – хаос – порядок* і у такий спосіб поповнити германське мовознавство новими знаннями про німецькомовну іменникову лексику. Представлена робота є одним з етапів дослідження декодування іменників-новотворів з різним семантичним обсягом їх домінантною складовою у простих та складних реченнях. На першому етапі пропонуємо проаналізувати декодування іменникових композитів-новотворів з їх домінантною складовою, семантичний обсяг котрої має лише одне значення на рівні мови, що представляє моносемічну модель іменника у словнику.

Висунута у роботі **гіпотеза** передбачає наступне: оскільки лексична структура моносемічної моделі слова містять одне значення на мовному рівні, то воно є найближчою відстанню у зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини. Згідно з синергетичними позиціями щодо докладання найменших зусиль це означитиме, що залучення найближчого семантичного виміру моносемічної моделі іменника для домінантною складовою композитів-новотворів у простих та складних синтаксичних конструкціях сприятиме потребам збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини у просторі німецькомовного світу преси.

Матеріалом дослідження слугують тексти з інтернет-видань сучасної німецької, австрійської та швейцарської преси. Для отримання даних про семантичні характеристики іменникової лексики у співвіднесенні з трансформованими номінаціями залучено авторитетний тлумачний словник *Duden Onlinewörterbuch* [7]. Таким чином, на цьому етапі дослідження шляхом фрагментарної вибірки отримано 687 іменників-новотворів зі складовою-домінантою моносемічного формату, реалізованих у простих реченнях німецькомовної преси, та 1027 таких іменників-новотворів – у складних реченнях. Відповідно, це склало 1708 реалізацій з поміж усіх 5000 складних іменників-новотворів, взятих для дослідження у співвіднесенні зі структурною будовою речень у німецькомовній пресі. Узагальнення та інтерпретацію результатів дослідження здійснено з позицій лінгвосинергетики.

Кодований семантичний обсяг моносемічної моделі з одним значенням у словнику скорочено позначатимемо як ММСО 1 (моносемічна модель, семантичний обсяг 1 значення). Декодований семантичний обсяг моносемічної моделі слова тлумачитимемо як реалізовану у реченнях німецькомовної преси номінацію семантичного обсягу з одним значенням (скорочено – НСО 1).

Для виконання поставленої перед нами мети ефективним статистичним методом нам бачиться критерій χ^2 (хі-квадрат). Мінімальна теоретично значуща сума критерію хі-квадрат складає $\chi^2=3,84$, що свідчатиме про існуючий зв'язок між досліджуваними величинами з показником від 3,84 і більше (детальніше див. [2, с. 86 і далі]). Тому всі показники від 3,84 і вище є позитивними, а ті, що менше – негативними. Чим вищими від 3,84 будуть показники формули хі-квадрат, тим сильніше це свідчатиме про відповідність кількості реалізацій синергетичному закону збереження зусиль, направлених на декодування іменників-новотворів з складником-домінантою моносемічного формату. Відповідно крива у синергетичній моделі декодування йтиме вгору у напрямку плюс. І, навпаки, чим нижчими від 3,84 будуть показники, тим слабшим буде проявлятися дія цього закону. Відповідно крива моделі декодування йтиме донизу у напрямку мінус.

1. Декодування складних іменників зі складником-домінантою ММСО 1 у простих реченнях німецькомовної преси. Наприклад:

1) *Es ging um die „Schließung der Westbalkanroute“ für Migranten* [6].

У наведеному простому реченні ми спостерігаємо реалізацію складного іменника-новотвору *Westbalkanroute*, яке на час нашого дослідження не було зафіксовано у словнику. Перша або атрибутивна частина *Westbalkan* є позначенням для країн Західних Балкан. У словнику на момент нашого дослідження це позначення також відсутнє. Оскільки зміст речення пов'язаний з питанням закриття західно-балканського маршруту біженців до Західної Європи, складне утворення *Westbalkanroute* тут можна трансформувати в ширший описовий контекст як *die Route durch Länder des westlichen Balkans*.

Семантичний обсяг основної частини, якою тут є іменник *Route*, на словниковому рівні представлений моносемічною моделлю з одним значенням (ММСО 1): *die Route – festgelegte, eingeschlagene od. einzuschlagende Strecke; Reise-, Schiffs-, Flugweg* (Duden). Оскільки іменник *Route* як основна частина складного слова виступає вихідним пунктом для тлумачення всього слова, то з урахуванням атрибутивного компонента *Westbalkan* спостерігаємо декодування складного новотвору *Westbalkanroute* з домінуванням моносемічної номінації семантичного обсягу 1 значення (НСО 1).

З позиції лінгвосинергетики констатуємо у нашому випадку конденсацію іменникового змісту, що передбачає мінімізацію зусиль і вироблення мовної економії у синергетичному форматі співвіднесення кодованого і декодованого обсягу ММСО 1 – НСО 1 з простим реченням німецькомовної преси.

Всього у простих реченнях німецькомовної преси зафіксовано 681 реалізацію складних іменників-новотворів з домінуванням номінацій семантичного обсягу моносемічної моделі слова з одним значенням (НСО 1). Створену на основі показників хі-квадрат синергетичну модель декодування цієї групи подано на рисунку 1:

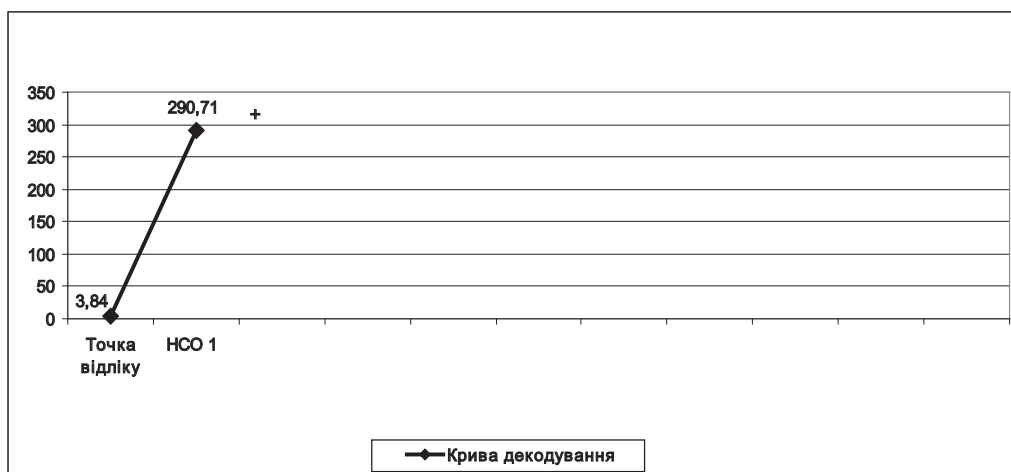

Рис. 1. Синергетична модель декодування НСО 1 складних іменників з домінантою ММСО 1 у простих реченнях німецькомовної преси

Графічне зображення рисунка 1 показує, що крива декодування складних іменників-новотворів з домінантою номінацій семантичного обсягу з одним значенням моносемічної моделі іменника сягнула точки 290,71 у напрямку плюса, що є одним з найкращих показників у нашому дослідженні. Отож констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між кодованим семантичним обсягом моносемічної моделі та декодуванням його номінацій в основному компоненті складного новоутворення у простих реченнях німецькомовної преси.

2. Синергетична модель декодування складних іменників з домінантою ММСО 1 у складних реченнях німецькомовної преси. Наприклад:

2) *Er sagte, es gebe zwar keine «direkten Linien» zwischen den Ereignissen von Hanau und den Worten von AfD-Politikern, doch bereiteten «Hassreden» wie jene des thüringischen AfD-Chefs Björn Höcke den Boden für Radikalisierung und Gewalt* [10].

У наведеному складному реченні ми спостерігаємо реалізацію двох складних слів-новотворів, які не зафіксовані у словнику: *AfD-Politiker*, *AfD-Chefs*. Оскільки на цьому етапі дослідження ми аналізуємо іменники-новотвори зі складником-домінантою моносемічного формату, то лише відповідний цій інтерпретаційній групі okazіоналізм *AfD-Politiker* виділено підкресленням.

У складному іменнику *AfD-Politiker* перша або атрибутивна частина *AfD* є абрєвіатурним позначенням політичної партії у Німеччині *Alternative für Deutschland*. Цю абрєвіатуру у словнику на момент нашого дослідження ми поки не спостерігаємо. Перефразуємо складне утворення *AfD-Politiker* описовим контекстом як *Politiker der AfD*.

Семантичний обсяг основної частини, якою тут є іменник *Politiker*, на словниковому рівні або рівні мови представлений моносемічною моделлю з одним значенням (ММСО 1): *der Politiker – jmd., der (meist als Mitglied einer Partei) ein politisches Amt ausübt* (Duden). Оскільки іменник *Politiker* як основна частина складного слова виступає вихідним пунктом для тлумачення всього слова, то з урахуванням атрибутивного компонента *AfD* спостерігаємо декодування складного новотвору *AfD-Politiker* з домінуванням моносемічної номінації семантичного обсягу 1 значення (НСО 1).

З позиції лінгвосинергетики констатуємо у нашому випадку конденсацію іменникового змісту, що передбачає мінімізацію зусиль і вироблення мовної економії у синергетичному форматі співвіднесення кодованого і декодованого обсягу ММСО 1 – НСО 1 зі складним реченням німецькомовної преси.

Створену на основі показників хі-квадрат синергетичну модель декодування цієї групи подано на рисунку 2:

Рис. 2. Синергетична модель декодування НСО 1 складних іменників з домінантою ММСО 1 у складних реченнях німецькомовної преси

Всього у складних реченнях німецькомовної преси зафіксовано 1027 реалізацій складних іменників-новотворів з домінуванням номінацій семантичного обсягу моносемічної моделі слова з одним значенням (НСО 1). Графічне зображення рисунка 2 показує, що крива декодування складних іменників-новотворів з домінантою номінацій семантичного обсягу з одним значенням моносемічної моделі іменника сягнула точки 476,59 у напрямку плюс, що є найкращим показником у нашому дослідженні. Отож констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між кодованим семантичним обсягом моносемічної моделі та декоду-

ванням його номінацій в основному компоненті складного новоутворення у складних реченнях німецькомовної преси.

Висновки. У результаті дослідження синергетичного формату кодування і декодування складних іменників-новотворів з моносемічним складником-домінантою у структурі речення німецькомовної преси ми дійшли наступних висновків:

1) синергетичний формат співвіднесення кодованого і декодованого семантичного обсягу моносемічної моделі з одним значенням «ММСО 1» – «НСО 1» у структурі простого речення німецькомовної преси є одним з найоптимальніших форматів, що демонструє мовний логіцизм конденсації іменникового змісту на користь 1) вироблення мовної економії та 2) мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування складних іменників-новотворів з доміантою семантичного обсягу номінацій моносемічної моделі слова. Конденсація іменникового змісту у синергетичному форматі співвіднесення доміаннти кодованого і декодованого обсягу «ММСО 1» – «НСО 1» оптимально врівноважує потреби вибудовування простих синтаксичних конструкцій у німецькомовних текстах преси. Стає очевидним, що для складних іменників-новотворів у форматі співвіднесення кодованого і декодованого обсягу «ММСО 1» – «НСО 1» з простим реченням німецькомовної преси фіксуємо вплив зовнішньої енергії у напрямку прогресу;

2) синергетичний формат співвіднесення кодованого і декодованого семантичного обсягу моносемічної моделі з одним значенням «ММСО 1» – «НСО 1» у структурі складного речення німецькомовної преси є найоптимальнішим форматом, що найкраще демонструє мовний логіцизм конденсації іменникового змісту на користь 1) вироблення мовної економії та 2) мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування складних іменників-новотворів з доміантою семантичного обсягу номінацій моносемічної моделі слова. Конденсація іменникового змісту у синергетичному форматі співвіднесення доміаннти кодованого і декодованого обсягу «ММСО 1» – «НСО 1» найоптимальніше врівноважує потреби вибудовування складних синтаксичних конструкцій у німецькомовних текстах преси. Очевидно, що синергетичний механізм мінімізації зусиль у німецькій мові сформував на сьогодні такий семантичний вимір моносемічних іменників, який найбільше відповідає потребам фіксації доміантної складової у складних іменниках-новотворах німецькомовної преси;

3) у підсумку констатуємо, що синергетичний механізм мінімізації зусиль у німецькій мові сформував на сьогодні такий семантичний вимір моносемічних іменників, який успішно відповідає потребам фіксації цієї доміантної складової у складних іменниках-новотворах.

Отож висунута у роботі **гіпотеза** підтверджує наступне: оскільки лексична структура моносемічної моделі слова містять одне значення на мовному рівні, то воно є найближчою відстанню у зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини. Згідно з синергетичними позиціями щодо докладання найменших зусиль це означає, що залучення найближчого семантичного виміру моносемічної моделі іменника для доміантної складової композитів-новотворів у простих та складних синтаксичних конструкціях успішно сприяє потребам збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини у просторі німецькомовного світу преси.

Перспектива подальших досліджень передбачає вивчення генерування іменникових композитів-новотворів не лише зі складником-домінантою моносемічної, але й полісемічної моделі іменника з різним семантичним обсягом, представленим в ієрархічно структурованому полісемічному ланцюгу слова на мовному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Домброван Т. І. Актуалізація синергетичного підходу в сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Записки з романо-германської філології*. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 26. С. 51–58.
2. Дребет В. Декодування іменників у німецькомовних текстах художньої прози та преси (синергетично-квантитативний підхід): монографія. Тернопіль: Астон, 2016. 400 с.

3. Кійко С. В. Мовна і міжмовна омонімія в німецько-українських паралелях: лінгвосинергетичний аспект: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04. Германські мови, 10.02.15. Загальне мовознавство. Чернівці, 2015. 509 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія Полтава: Довкілля. Київ, 2012. 844 с.
5. Altmann G. Modelling diversification phenomena in language. *Diversification Processes in Language: Grammar*. Hagen: Margit Rottmann Medienverlag, 1991. S. 33–46.
6. Auch zwischen Wien und Athen ist 2020 nicht 2015. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/migration-auch-zwischen-wien-und-athen-ist-2020-nicht-2015-16673230.html>
7. Duden Onlinewörterbuch. URL: <https://www.duden.de>
8. Fleischer W. Kommunikativ-pragmatische Aspekte der Wortbildung. *Sprache und Pragmatik: Lunder germanistische Forschungen*. 1979. №48. S. 317–329.
9. Haken H. Beiträge zur Geschichte der Synergetik: allgemeine Prinzipien der Selbstorganisation in Natur und Gesellschaft. Wiesbaden: Springer Spektrum, 2016. 328 S.
10. Hat die AfD in Hanau mitgeschossen? Die deutsche Politik sucht nach Erklärungen für den Anschlag. URL: <https://www.nzz.ch/international/hat-die-afd-in-hanau-mitgeschossen-die-deutsche-politik-sucht-nach-erklae-rungen-fuer-den-anschlag-ld.1541933>
11. Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum: Studienverlag Brockmeyer, 1986. 200 S.
12. Löbner S. 2015. Semantik: Eine Einführung. 2., aktualisierte und stark erweiterte Aufl. Berlin/Boston: Walter de Gruyter. 462 S.
13. Mainike E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, 1996. 496 S.
14. Meindl C. Methodik für Linguisten : Eine Einführung in Statistik und Versuchsplanung. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2013. 302 S.
15. Polenz P. Deutsche Satzsemantik. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2012. 389 S.
16. Schwarz-Friesel M. Einführung in die Kognitive Linguistik. 2. überarbeitete Aufl. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 1996. 238 S.
17. Serebrennikow B. A. Allgemeine Sprachwissenschaft: Die innere Struktur der Sprache: in drei Bänden. München–Salzburg, 1975. Bd. II. 521 S.
18. Whorf B. L. Sprache, Denken, Wirklichkeit: Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie / hrsg. von B. L. Whorf und übers. von P. Krausser. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1963. 157 S.
19. Zipf G. K. Human behavior and the principle of least effort. Cambridge: Addison–Wesley, 1949. 573 p.

UDC 821.161.1-31

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-21>

AFRICAM SYMBOLISM IN THE NOVEL “WOMEN IN LOVE” BY D.H. LAWRENCE

АФРИКАНСЬКИЙ СИМВОЛІЗМ В РОМАНІ ЛОУРЕНСА «ЖІНКИ У КОХАННІ»

Ieliseienko A. P.,

orcid.org/0000-0001-9165-7304

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of European Languages,

State Biotechnological University

The article studies the peculiarities of the African symbology in the novel by English writer, poet and literary critic D.H. Lawrence “Women in love”. This novel has repeatedly become the object of study in modern literary criticism. However, the influences of different cultures were not properly studied. The article aims to distinguish characteristic features of African symbology in association with ancient and modern art, to indicate the divine feminine principle which in connection with African symbology is related to the image of Ursula. West Africa, part of which was under the influence of Britain and was its colony, has always attracted the British primarily due to the originality of its culture, customs and rituals. D.H. Lawrence believed that the ancient African people had ancient knowledge, which in civilized countries was lost due to technological progress, industrialization, and democratic principles proclaimed in society. The divine feminine principle is revealed in the novel due to the symbology of moon which conveys truth about Universe that sometimes is ruined by those who does not take it for granted. Lawrence reveals the development and evolution of the hero by understanding African fetishism. He was able to point out the symbolic meaning of the Sun and Moon, masculine and feminine, the attempt of man to “destroy”, “refute” the power of the divine feminine, the recognition of the unique feminine essence (in Ursula). Rupert tries to apply his ideas and beliefs concerning the union with the woman taking into account her unique origin (marriage to Ursula as an attempt to create a union). The essence of religious worship was introduced into the text of the narrative through an appeal to an African figurine by Rupert. For others mental knowledge turned out to be understandable – their communication was reduced to commercialism and self-interest. An appeal to the cultural heritage of West Africa reveals the experience of physical and sensory knowledge of previous generations, which is transmitted through the mythological ideas of ancestors concerning the connection of all living and non-living things on Earth.

Key words: African fetishism, symbology, Lawrence, art.

У статті досліджено особливості африканської символіки в романі англійського письменника, поета та літературознавця Д. Г. Лоуренса «Закохані жінки». Цей роман неодноразово ставав об'єктом дослідження сучасного літературознавства. Однак впливи різних культур не були належним чином вивчені. Стаття має на меті виділити характерні риси африканської символіки у зв'язку з античним і сучасним мистецтвом, вказати на божественне жіноче начало, яке у зв'язку з африканською символікою споріднено з образом Урсули. Західна Африка, частина якої перебувала під впливом Великобританії і була її колонією, завжди приваблювала англійців насамперед самобутністю своєї культури, звичаїв і обрядів. Д. Г. Лоуренс вважав, що стародавні африканські народи володіли стародавніми знаннями, які в цивілізованих країнах були втрачені внаслідок технічного прогресу, індустріалізації та проголошених у суспільстві демократичних принципів. Божественне жіноче начало розкривається в романі завдяки символіці місяця. Лоуренс розкриває розвиток і еволюцію героя через розуміння африканського фетишизму. Йому вдалося вказати на символічне значення Сонця і Місяця, чоловічого і жіночого начал, спробу людини «знищити», «спростувати» силу божественного жіночого начала, визнання унікальної жіночої сутності (в «Урсулі»). Руперт намагається втілити свої ідеї та переконання щодо союзу з жінкою, враховуючи її унікальне призначення (одруження з Урсулою як спроба створити союз). Сутність релігійного культу введено в текст роману через звернення до африканська статуетка, значення та символіка якої зрозуміла тільки для Руперта. Інші віддають перевагу розумовому пізнанню. Звернення до культурної спадщини Західної Африки розкриває досвід фізичних і чуттєвих знань попередніх поколінь, які передаються через міфологічні уявлення предків про зв'язок усього живого і неживого на Землі.

Ключові слова: африканський фетишизм, символіка, Лоуренс, мистецтво.

Actuality of the problem. The works of the English writer, poet and literary critic D.H. Lawrence became the object of many researches. His novel “Women in love” is considered one of the most important taking into account the range of the issues it was concerned with. This novel consists of many symbols which will lead to better understanding of the author’s vision and his poetics. One of such symbols is connected with African fetishism which did not get enough attention from the scholars.

Analysis of recent researches. African symbolism is partly analyzed in the works by L.R. Chamberlain who correlates African symbology with the images of Pussum in “Women in Love” [1]. Neilson Brett studies the same symbol but on connection with another novel by Lawrence “The plumed serpent” [2]. Morriz Inez R. points out to the general interest of the English to the African symbolism at the beginning of the XX century as a result of numerous expeditions made to Western Africa. The author also distinguishes the origin of the sculptures discussed in the novel [3].

Aim of the article is to distinguish characteristic features of African symbology in association with ancient and modern art, to indicate the divine feminine principle which in connection with African symbology is related to the image of Ursula.

West Africa, part of which was under the influence of Britain and was its colony, has always attracted the British primarily due to the originality of its culture, customs and rituals. D.H. Lawrence believed that the ancient African people had ancient knowledge, which in civilized countries was lost due to technological progress, industrialization, and democratic principles proclaimed in society.

In the novel “Rainbow” Lawrence used the theme of Britain's enslavement of other peoples. Lawrence, like his main character Ursula, does not believe in the good intentions of the British in the colonies they captured. He saw vanity and the thirst for profit, hiding under the mask of democratic principles. The author's position can be seen in the dialogue between Ursula and her lover Anton Skrebensky, who is going to take part in the Boer War as an English officer.

In the novel “Women in Love,” the issue of the Boer War in competitive struggle is no longer raised. The attention is paid to the transition to the uniqueness of ancient knowledge, which the Africans, unlike the British, managed to preserve and pass on to subsequent generations. Halliday's apartment has several objects filled with deep symbolic meaning. Gerald notices wooden figures brought from Africa. These strange and disturbing wooden Africans resembled embryonic beings. Among them was a figure depicting a naked woman with an enormous belly and a face in pain. The woman frantically squeezed the ends of the tourniquet hanging from her neck with her hands, pushed and helped the fetus move forward.

Thus, “chain of events” from the Old Testament can be seen in the novel: the apple of knowledge – the fall – expulsion from paradise – the curse applied to the woman (pains in childbirth) – Sodom and Gomorrah – the destruction of cities for their sins. Most of the above mentioned biblical symbols were discussed in detail in the articles “Apple as a Symbol of Cognition in D. H. Lawrence’s works” [4] and “Peculiarities of the Images in the novel by D. H. Lawrence “Women in Love” [5].

The image of a pregnant African woman is reflected on Halliday’s mistress Pussum, for whom the thought of motherhood is “monstrous”. In African face, Gerald “had a vision of Pussum. As if in delirium, he realized that it was her” [6, p. 102]. Gerald considers the figurine obscene; it only evokes “extreme disgust” in him [6, p. 103]. And only Rupert (Lawrence’s prototype) sees “art” in it [6, p. 102]. An argument arises between Rupert and Gerald. Without sharing the opinion of Gerald, Rupert mentioned that “there is eternal truth in it.” <...> She is the personification of this state. <...> Behind this carving there are hundreds and hundreds of centuries of development in a straight line; this is, to some extent, the highest culture” [6, p. 102]. “A real sensory culture, a culture of physical cognition in its most extreme manifestations, in which it is not reason that is disrupted, but only feeling” [6, p. 103]. Lawrence proves the ideas that had been expressed concerning knowledge in “Introduction to These Pictures,” comparing the works of Cezanne and Fantin-Latour.

Art as a way of expressing sensory and/or physical knowledge will be the object of discussion in some fragments – discussing figurines depicting the Chinese Geese, explaining what is form in

art – in the dispute between Ursula, Lerke and Gudrun. Now Gerald was struck by his disregard for conventions among his new acquaintances. Besides the fact that he "received the kindness" from Halliday to spend the night with Pussum, Gerald finds everyone with the exception of Rupert, completely naked in the morning. Men enjoy the fact that they can disregard the "convention". Halliday notes that it is one of his "cherished desires – to live day after day without a simple scrap of clothing" [6, p. 101]. If he succeeded, he would "say that he did not live his life in vain" [6, p. 101]. Gerald notices "broken beauty" in Halliday, "the face of a weak, vicious person, but, nevertheless, possessing a special touching insight" [6, p. 100].

The next morning, naked bodies of men who refused from the convention of wearing clothes, cause in Gerald "a feeling of shame", "disgust" and "extreme hostility" [6, p. 101]. He wanted to "preserve at least some illusions, at least some beliefs, for example, that people should walk around dressed" [6, p. 103]. Gerald feels that he must get rid of Pussum, that "there must be a complete break between them" [6, p. 104].

After leaving Halliday's apartment, he was upset that he left without giving Pussum money. "Give to Caesar what is Caesar's" – this is how Rupert described Gerald's remorse. Gerald knew that "Pussum got rid of him without the slightest regret. She got her Halliday she had wanted all this time. She wanted to subjugate him to her power. After that she will marry him. She wanted to marry him. <...> She didn't want to hear any more about Gerald; unless hard times came someday, for, after all, Gerald was what she called a man; all the rest – Halliday, Libidnikov, Birkin, all this bohemia – were only half men. But she could only live among such half-men. Real men, like Gerald, showed her place too openly" [6, p. 106].

The next chapter, entitled "Fetish", again introduces the African figurine to the center of the narrative. A fetish symbolizes religious worship of an object. It is no coincidence that it is in this chapter that Rupert defines the type of art represented by the figurine as the highest, perfect, which symbolizes a certain admiration for it. Perhaps it is Rupert-Lawrence's ability to see not only the external side of an object, but also to feel it from the inside, to understand what lies behind it (millennia of human development), which allows him to know and perceive what others cannot.

Religious fetishism in the novel expands its boundaries. The theme of the worship of the feminine principle is introduced into the text of the narrative through a subsequent reference to an African figurine (in the nineteenth chapter) and the introduction of the symbol of the moon.

Ursula accidentally witnesses Rupert talking to himself: "This is real singing with two voices – they lie, and you sing along with them. The truth would not be needed if no one lied. Because then no one would have to confirm anything. <...> Cybele, damn her! Damn Syria Dea! Does anyone express dissatisfaction with the fact that it exists? What remains?" [6, p. 329]. Rupert throws small stones into the water, trying to destroy the moon's reflection in the water.

The moon is a symbol of the feminine principle. Rupert's actions can be interpreted as an attempt to destroy something that is impossible to destroy, since this is part of the law of the Universe. No matter what actions a person takes, trying to refute the indestructibility of the mother goddess, she, like a lunar path, will come together again. Cybele was known as the "Magna Mater" (Great Mother) in ancient Greek mythology. Syria Dea is a Syrian-Phoenician deity, which combines the images of Astarte, Cybele, Atargasis, Aphrodite. The thin crescent moon also symbolizes the virgin birth in Christian images of the Virgin Mary with the new moon at her feet (Revelation 12:1). It is no coincidence that the description of the moon is personified: "The moon jumped up like a white spot and tore the air apart. <...> a torn flower, a distorted, chipped moon again not swaying on the waves, resurrected, renewed, trying to recover from the shock, overcome disfigurement and confusion, become whole and collected, find peace" [6, p. 330-331]. The rose flower, mentioned several times in this fragment of the novel also refers to the feminine principle. Let us remember the identification of the Virgin Mary with this flower, and the petals of a scarlet wild rose with the five wounds of Jesus Christ and his blood.

Thus, the title "Moony" may not only refer to Rupert, who seems to be questioning and trying to destroy the power of the feminine, yet recognizing the futility of his efforts. His actions seem to echo his own statement "The truth would not be needed if no one lied," where the "truth" would be "the feminine principle in the Universe," and his stones symbolize the "lie" with the help of which they are trying to refute this truth. "Moony" can be referred to Ursula, symbolizing the feminine principle in the novel. It is no coincidence that Rupert's actions seem terrible to the girl. She demands to stop throwing stones at the moon, protects her.

The moon as a symbol is clearly projected onto Ursula. While still watching her in Hermione's mansion, Rupert noted that "nature has generously endowed her with dangerous strength. She looked like a whimsical, selfless bud, which, when opened, would give release to the enormously powerful feminine principle. Without realizing it, he was drawn to her. His future was in her hands" [6, p. 121]. Rupert asks the girl to give him her "golden light" [6, p. 332], her soul. If the first African figurine expressed for Rupert the pinnacle of physical knowledge (through birth), the "struggle with the moon", identified with the mythical deities Cybele and Syria Dea, symbolizes the hero's desire to approach sensory knowledge through reunification with Ursula.

Lawrence again reveals the development and evolution of the hero by understanding African fetishism. Now Rupert needed something more, "darker than ordinary life could give. He remembered the African fetishes he had seen in Halliday's apartment. One figurine came to mind—about two feet tall, slender, elegant, imported from West Africa, made of dark wood, shiny and smooth. She was a woman with her hair styled in a high, melon-shaped dome. He remembered her vividly: of all of them, he liked her the most. She had a long and graceful body, her face was amazingly tiny, like a beetle, and her neck had rows of round heavy rings like a twisted column. He could not help but remember her: her amazing elegance, small, beetle-like features, a magnificent long graceful body on short ugly legs with very prominent buttocks, unexpectedly heavy for such slender, long hips. She knew something he didn't know. Behind her were millennia of truly carnal, completely unspiritual knowledge. Millennia must have passed since the mysterious extinction of her people – that is, from the moment when the connection between the senses and frank reason was severed, transforming, as if by magic, all sensations into one type – sensual. Thousands of years ago, what now occupied him must have been happening in these Africans: kindness, holiness, the desire to create and creative happiness – all this should have been forgotten and left only the desire for knowledge of one type – thoughtless, forward-moving knowledge, carried out by feelings, knowledge, beginning and ending in feelings, mystical knowledge through decomposition and decay" [6, p. 337-338]. The development of Gerald and Gudrun, Halliday and Pussum passed through decomposition and decay. Although Lawrence leaves open the question of whether it will reach the pinnacle of sensory knowledge.

The rings on the neck of an African woman symbolize her belonging to a certain tribe, as well as the inability to independently manage her life. It is known that in African tribes, a ring from a woman's neck could only be removed by a man as punishment for an offense, for example, for treason, which in most cases led to the woman's death. Rupert is attracted to this figurine for several reasons. Firstly, as an expression of submission, a woman's ability to entrust her life to a man. It is no coincidence that, in a dispute with Ursula, he says: "I want you to forget about your narcissistic will, your frightened selfish defense of your own rights, that's what I need. I want you to trust yourself so completely that you can give yourself free rein <...> in Dionysian ecstasy. <...> I don't want you to think about yourself, I want you to just be there and forget about yourself, not insist on anything" [6, p. 335], "your feminine essence", "your feminine ego is a rag doll" [6, p. 334].

Secondly, Rupert remembers three times that the African woman's face had the features of a beetle. In Ancient Egypt, the god Khepri, who was revered as the creator of the world and man, was depicted with the face of a scarab beetle. Lawrence transfers the features inherent in Egyptian mythology to the female character. The scarab beetle, rolling a ball of dung with eggs from east to west until the embryos mature and are born, symbolized the path of the Sun, which illuminates the Earth, creating

conditions for the rebirth of life. This beetle was revered as a sacred insect and symbolized the creative power of the Sun. Lawrence identifies the experience of an ancient African tribe with “the knowledge possessed by beetles who live exclusively in the world of vice and the cold of decay” [6, p. 338]. We find confirmation in the text of the novel: “That’s why her face resembled the face of a beetle, that’s why the Egyptians worshiped the scarab rolling balls” [6, p. 338] “through knowledge of vice and decay” [6, p. 220], which “went far beyond everything that phallic knowledge can embrace” [6, p. 339].

In one chapter Lawrence was able to point out the symbolic meaning of the Sun and Moon, masculine and feminine, the attempt of man to “destroy”, “refute” the power of the divine feminine, the recognition of the unique feminine essence (in Ursula) and the desire to create a union with her. Rupert once again tries to apply his ideas and beliefs in real life (marriage to Ursula as an attempt to create a union).

Conclusion and perspective of further research. The essence of religious worship, indicated in the title and introduced into the text of the narrative through an appeal to an African figurine, was realized only by Rupert Lawrence. For everyone else, mental knowledge turned out to be closer – their communication was reduced to commercialism and self-interest, to men and women who rejected the conventions of the modern world. An appeal to the cultural heritage of West Africa reveals the experience of physical and sensory knowledge of previous generations, which is transmitted through the mythological ideas of ancestors about the connection of all living and non-living things on Earth. Besides African symbolism, it is worth studying the influence of Chinese culture as it was also mentioned in the text through the notions of the energy of Chinese geese, Chinese wisdom and the secret of lotos.

REFERENCES:

1. Chamberlain L. Robert. Pussum, Minette, and the Africo-Nordic Symbol in Lawrence’s *Women in love*. *PMLA*. 1963. #78. P. 407-416.
2. Nelson B. D.H. Lawrence’s “Dark Page”: Narrative Primitivism in *Women in love* and *The Plumed Serpent*. *Twentieth Century Literature*. 1997. #43. P. 310-325.
3. Morris I.R. African sculpture symbols in “*Women in Love*”. *CLA Journal*. 1985. #28. P. 263-280.
4. Ieliseienko A. Apple as a symbol of cognition in D.H. Lawrence’s works. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. №31.
5. Ieliseienko A. Peculiarities of the images on the novel by D.H. Lawrence “*Women in Love*”. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. №64.
6. Lawrence D.H. *Women in Love*. Wordsworth Classics. 1999, 432 p.

УДК 811.111'255

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-22>

КВАНТИТАТИВНА МЕТАФОРА В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

THE QUANTITATIVE METAPHOR IN THE ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION

Загородня Л. З.,*orcid.org/0009-0000-0116-5016*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і практики перекладу

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Ничко О. Я.,*orcid.org/0000-0002-9650-606X*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій

Західноукраїнського національного університету

Стаття присвячена особливостям перекладу англійської трикомпонентної квантитативної метафори, яка представлена конструкцією «метафоризований іменник + of + іменник», українською мовою. Зокрема, проаналізовано чинники, що зумовлюють різне числове оформлення її компонентів у вихідному та цільовому текстах, а також причини перекладу метафорично переосмислених англійських іменників українськими лексичними одиницями, що не є їхніми перекладацькими відповідниками. Автори простежили, що англійська та українська мови метафоризують ті самі семантичні групи іменників, окрім групи назв тварин. Лише в англійській мові іменник «whale» (укр. *кит*) може вживатися у трикомпонентній моделі квантитативної метафори для позначення невизначено великої кількості. У статті зауважено, що метафорично переосмислені іменники вихідної мови можуть бути замінені у цільовому тексті нейтральним словами на позначення кількості – «багато», «величезний» тощо. Виявлено, що тлумачі іноді підсилюють значення невизначено великої кількості за допомогою інтенсифікатора «цілий».

Авторами зазначено, що в українському перекладі англійська трикомпонентна метафора відтворюється за допомогою двокомпонентної конструкції «метафоризований іменник + іменник у родовому відмінку». У низці випадків можливе використання іншої двокомпонентної структури у цільовому тексті: «прикметник + метафоризований іменник», проте ця структура набуває іншого відтінку значення. У розвідці виявлено, що згідно норм української мови метафоризований іменник повинен вживатися у числовій формі однини, а іменник, що квантифікується, – у множині, якщо це дозволено його числовою парадигмою. Щодо англійської квантитативної конструкції, то обидва її члени можуть набувати обох числових форм, що може зумовити різне числове оформлення вихідного та цільового іменників в англо-українському перекладі. Зауважено, що узус кожної мови визначає та обмежує перелік іменників, які можуть квантифікуватися певними метафоризованими іменниками, що стає причиною заміни вихідної метафоризованої номінації найменуванням, звичним для носіїв цільової мови.

Ключові слова: невизначено велика кількість, вторинна номінація, метафоризований іменник, квантитативна метафора, числова форма іменника.

The article focuses on translating the English three-component quantitative metaphor which consists of a metaphorised noun, preposition «of» and a noun denoting substance into Ukrainian. The paper aims to find out and explicate reasons of divergent grammatical forms of source and target nouns in quantitative structures. The study analyses cases of using target lexical units that are not considered to be equivalents for source metaphorised nouns in the English-Ukrainian translation and explains the necessity of applying such translation technique. The authors have noticed that the same semantic groups of nouns are metaphorised in the English and Ukrainian languages, apart from the group of animal names. The one and only English noun «whale» can be used in the three-component quantitative structure to denote indefinitely large quantity. It has been mentioned that English metaphorised

nouns can be substituted with stylistically neutral lexical units while rendering into Ukrainian such as «багато», «величезний», etc. A metaphorised noun can be sometimes modified by the adjective «цілий» in the target text in order to emphasize the meaning of indefinitely large quantity.

The English three-component quantitative metaphor is rendered into Ukrainian by means of the two-component metaphor which consists of a metaphorised noun and the genitive form of a noun denoting substance. Another two-component structure that consists of an adjective and a metaphorical noun can be used in the target text, but the latter structure acquires slightly different meaning from that of the former. Pursuant to the linguistic norms of the Ukrainian language a metaphorical noun is used in the singular and a noun denoting substance is used in the plural if the inflectional paradigm of a noun allows these number forms. As far as the English language is concerned, both nouns of the quantitative structure can obtain both number forms if their inflectional paradigm allows. The mentioned phenomenon can cause divergence between grammatical number of a source and a target noun in the English-Ukrainian translation. The authors highlight that usage of Ukrainian lexical units that are not equivalents for English metaphorised nouns is caused by the difference in the linguistic norms of combining metaphorised nouns and nouns denoting substance.

Key words: indefinitely large quantity, secondary nomination, a metaphorised noun, a quantitative metaphor, grammatical number forms of a noun.

Постановка проблеми. Для позначення невизначено великої та малої кількості носії англійської та української мов мають у своєму розпорядженні низку лексичних одиниць. Водночас поняття «невизначена мала кількість» не отримало такого розгалуженого мовного вираження, як поняття «невизначена велика кількість»: кількість лексем на позначення великої кількості переважає кількість слів, що називають невизначено малу кількість. Поряд із первинними номінаціями кількісно невизначеного значення (наприклад, укр. *гурт, зрзя, безліч* тощо; англ. *number, crowd, horde, covey, set, series* тощо) у мовленні активно використовуються вторинні найменування – метафорично переосмислені слова різної семантики, що слугують специфічними засобами позначення невизначено великої кількості (наприклад, укр. *тьма, сила, маса, море, ліс* тощо; англ. *flood, ocean, torrent* тощо), які у мовознавчих працях отримали назву «квантитативна метафора» [1, с. 43; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістична представленість кількості є об'єктом численних мовознавчих розвідок, зокрема, низка праць присвячена квантитативній метафорі. Серед таких робіт слід відзначити дисертаційне дослідження А. Зінченко [5], у якому виявлено лінгвокогнітивні та прагмастилістичні особливості вторинних номінацій невизначеної кількості в англомовному публіцистичному дискурсі та запропоновано класифікацію вторинних номінацій за семантичним та структурним критеріями. Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українській мові вивчали мовознавці Н. Попович [11], Н. Грипас [2], функціонування метафорично переосмислених лексем-квантитативів різних тематичних груп у сучасному українському поетичному мовленні досліджувала О. Семененко [12; 13]. Мовознавці побіжно торкатися питання квантитативної метафори у межах вивчення значень та синтаксичних функції родового відмінка іменника в українській мові [1; 14].

Незважаючи на зацікавленість мовознавців питанням квантитативних одиниць, аналіз квантитативної метафори у контрастивних та перекладознавчих аспектах не проводився, що й зумовило актуальність теми пропонованого дослідження. Наша розвідка присвячена особливостям перекладу англійської трикомпонентної метафори, яка представлена конструкцією «метафоризований іменник + of + іменник», українською мовою.

Мета розвідки – дослідити особливості перекладу англійської трикомпонентної квантитативної метафори українською мовою, зокрема, проаналізувати та пояснити причини граматичних та семантичних змін у структурі метафори під час перекладу.

Виклад основного матеріалу. Утворення квантитативної метафори зумовлено прагненням мовця експресивно передати значення великої кількості. Вона з'являється у мові внаслідок переосмислення значень уже наявних номенів, що результується в набутті ними нових значень унаслідок вторинного називання [6, с. 54]. Квантитативна метафора не дублює значень

ні числової форми множини іменника, ні лексичних одиниць на позначення великої кількості. Форма множини виражає смислову ознаку «більше, ніж один»; лексеми передають точнішу інформацію про кількість предметів, наприклад: *багато, мільярди* зірок. До того ж вони можуть поєднуватися із іменниками групи *singularia tantum* (тобто іменниками, що вживаються тільки в однині).

Особливість квантитативної метафори полягає у тому, що метафорично переосмислені слова не тільки позначають невизначено велику кількість, а й одночасно подають експресивно-оцінну інформацію про цю кількість [11, с. 58; 13, с. 75], тобто чи знаходиться вона у стані спокою чи у русі; якщо ж у русі, то який цей рух: цілеспрямований чи хаотичний, безперервний чи недовгий; як розташовані предмети відносно один одного; який простір займає множина тощо. Так, наприклад, метафорично переосмислені слова англійської та української мов «forest», «cloud», «гора», «ліс», «хмара» поряд із значенням великої кількості характеризують множину як безладне об'єднання предметів, що перебувають у статичності чи динамічності; лексеми «flood», «shower», «torrent», «дощ», «град», «злива», «лавина», «ріка» містять сему інтенсивного, стрімкого руху; а у «sea», «ocean», «море», «океан» присутнє значення просторової протяжності.

Слід зауважити, що англійська та українська мови метафоризують ті самі семантичні групи іменників, за винятком групи назв тварин. Загалом згадана група в обох мовах не набула здатності позначати невизначено велику кількість, окрім англійського іменника «whale» (укр. *кит*), який виступає єдиним її представником, що може вживатися у трикомпонентній моделі квантитативної метафори. Оскільки основне значення квантитативної структури – це передати значення невизначено великої кількості, то метафорично переосмислені іменники вихідної мови, зокрема, й у випадках відсутності перекладацького відповідника можуть бути замінені у цільовому тексті нейтральним словом на позначення кількості – *багато, величезний* тощо. Наведемо власний переклад українською мовою англійського речення із метафорою *a whale of*, взятого зі словника [17]: *Another thousand dollars would make a whale of a difference* – *Ще одна тисяча доларів мала б величезне значення*.

В українському перекладі англійська трикомпонентна метафора зазвичай відтворюється за допомогою двокомпонентної конструкції «метафоризований іменник + іменник у родовому відмінку» [14, с. 31]. У низці випадків можливе використання іншої двокомпонентної структури у цільовому тексті: «прикметник + метафоризований іменник». Для прикладу, квантитативну метафору *a sea of wheat* можна перекласти українською мовою як *море пшениці* або *пшеничне море*. Щоправда, словосполучення «море пшениці», насамперед, позначає невизначено велику кількість, а потім – просторову протяжність; «пшеничне море», навпаки, повідомляє не стільки про велику кількість, скільки про просторову протяжність.

Як зазначають мовознавці, метафорично переосмислені лексеми української мови нерідко вживаються із інтенсифікатором «цілий» (для прикладу, *ціле море сліз, цілий ешелон аргументів*) [12, с. 90; 13, с. 76]. Тому не дивно, що тлумачі вводять ці специфікатори у текст перекладу для підсилення значення невизначено великої кількості. Проілюструємо наше твердження прикладами англо-українського перекладу квантитативних метафор: 1. «*The Divers approached the Agiri Fair through a menagerie of mammoth stream-rollers that made away for them*» [18, с. 237] – «...Дайвери, які хотіли потрапити на Агірський ярмарок, поїхали далі, повз **цілий** звіринець величезних **парових котків**, що звільняли їм дорогу» [15, с. 337]. 2. «...to receive **the flood of impressions**...» [21] – «...сприймати **цілий потік вражень**...» [7, с. 31].

У метафорично переосмислених українських іменників простежується послаблення предметного значення, що проявляється у невикористанні їх у числовій формі множини. Це мовне явище не притаманно англійським квантитативним субстантивам, що зумовлює різне числове оформлення метафоризованих одиниць у перекладі. Наприклад, у поданих нижче реченнях англійські метафорично переосмислені іменники – *seas, clouds* – вжиті у множині; а в пере-

кладеному тексті – в однині: *more, curjawa*. Порівняймо: 1. «...*the deeps of life were to her seas of illusion*» [21] – «...їйого глибінь була для неї **морем** ілюзій» [7, с. 69]. 2. «*Lary would sweep along, trailing clouds of glory...*» [23] – «Ларі пронісся б, полишаючи за собою **курjаву слави...**» [9, с. 90].

Числова форма англійського абстрактного іменника, що квантифікується, визначається змістом квантитативного словосполучення. Якщо мовець прагне передати значення «множина дискретних одиниць», то така лексична одиниця набуває числової форми множини (якщо це дозволено числовою парадигмою іменника), наприклад: *a horde of fears, lusts, heresies; a camp of little fears*. Якщо смислові відношення у метафоричній структурі інтерпретуються як «міра поняття», то абстрактні злічувані іменники можуть використовуватися у формі однини без артикля, ніби функціонально переходячи у розряд незлічуваних, наприклад: *a stream of anecdote, fifty pounds of look*. На противагу англійській мові, українські абстрактні субстантиви вживаються у формі множини, якщо це дозволяє їхня числова парадигма. У зв'язку з цим, можна простежити різне числове оформлення абстрактних іменників у вихідному та цільовому текстах. Для ілюстрації наведемо такі приклади: 1. «*Piggy stood behind him, islanded in a sea of meaningless colour...*» [19] – «Роха стояв за Ральфом у морі безглуздох **барв...**» [4, с. 92]. 2. «*The storm of sound beat at them...*» [19] – «Їх ударила злива **звуків...**» [4, с. 226].

Побіжно зауважимо, що згадані числові розбіжності вихідних та цільових іменників можна також прослідкувати у квантитативних словосполученнях із первинними номінаціями кількісно невизначеного значення. Порівняймо: 1. «*His brain was a most accessible storehouse of remembered fact and fancy...*» [21] – «...їйого мозок був відкритим сховищем **фактів, подій і уявлень...**» [7, с. 198]. 2. «...*the whole gamut of human emotion...*» [22, с. 117] – «...ціла гама людських **почуттів...**» [8, с. 100].

Варто зауважити, що під час перекладу англійської трикомпонентної метафори простежується не тільки різне числове оформлення її компонентів, а й різне семантичне наповнення квантитативного словосполучення. Йдеться про те, що вторинні найменування певної семантичної групи чи номінації в межах однієї групи мають певні обмеження щодо поєднання з лексичними одиницями, кількість яких необхідно позначити. Наприклад, для вираження неозначено великої кількості *пшениці* в українській мові вживають метафорично переосмислений іменник «море» (*море пшениці*), що належить до групи «акваторіальний ландшафт» (згідно з класифікацією А. Зінченко [5, с. 101], а не субстантив, приміром, з групи «атмосферні явища та процеси» – *дощ, град* чи *злива (пшениці)*). Водночас метафора «море» не може бути замінена іншими найменуваннями зі своєї групи – *озеро, річка (пшениці)*.

Оскільки узус кожної мови накладає свої обмеження на сполучуваність компонентів у складі квантитативної структури, то природно, що в англо-українському перекладі метафоризовані номінації вихідної мови можуть замінятися найменуваннями, звичними для носії цільової мови. У наведених нижче прикладах (1) і (2) простежуємо заміну лексичних одиниць у межах групи «атмосферні явища та процеси», а саме: *shower* (укр. *дрібний дощ, мряка*) та *storm* (укр. *буря, гроза*) перекладені словом *град*. У прикладі (3) метафорично переосмислений іменник *bombardment* (укр. *бомбардування, обстріл*) із семантичної групи «соціальні явища» перекладається українським субстантивом із групи «атмосферні явища та процеси», а саме: *злива*. Порівняймо: 1. «*Suddenly a shower of earth gobs and pebbles came down on them...*» [18, с. 136] – «Раптом на них посипався **град** камінців і грудочок землі...» [15, с. 204]. 2. «*Under the storm of denunciation...*» [21] – «Під **градом** обвинувачень...» [7, с. 250]. 3. «*Just as in an air-raid it proved impossible to be frightened all the time, so under the bombardment of routine jobs, of chance encounters, of impersonal anxieties, one lost for hours together the personal fear*» [20] – «Як під час повітряного нальоту неможливо весь час відчувати страх, так і під **зливою** буденних справ, випадкових зустрічей, чужих турбот зовсім забуваєш про свої страхи» [3, с. 108].

Звісно, в англо-українському перекладі простежується і збіг лексичних груп метафоризованих номінацій. Наприклад, у поданому нижче реченні англійський метафорично пере-

осмислений іменник *forest* перекладається своїм прямим перекладацьким відповідником *ліс*: «*They achieved the marble-white building of the power-house which rose like a mausoleum in the little black forest of wires and pylons and stunted transformers with pyrite horns*» [16, с. 395] – «Нарешті вони підійшли до мармурово-білого будинку електростанції, який здіймався, як гробниця, посеред чорного лісу дротів, стовпів та невисоких трансформаторів з піритовими ріжками» [10, с. 448].

Висновки. В українському перекладі англійська трикомпонентна метафора відтворюється за допомогою двокомпонентної конструкції «метафоризований іменник + іменник у родовому відмінку». У низці випадків можливе використання іншої двокомпонентної структури у цільовому тексті: «прикметник + метафоризований іменник», проте ця структура набуває іншого відтінку значення. Згідно норм української мови метафоризований іменник повинен вживатися у числовій формі однини, а іменник, що квантифікується, – у множині, якщо це дозволено його числовою парадигмою. Щодо англійської квантитативної конструкції, то обидва її члени можуть набувати обох числових форм, що може зумовити різне числове оформлення вихідного та цільового іменників в англо-українському перекладі. Узус кожної мови визначає та обмежує перелік іменників, які можуть квантифікуватися певними метафоризованими іменниками, що стає причиною заміни вихідної метафоризованої номінації найменуванням, звичним для носіїв цільової мови.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні такого мовного явища як квантитативна метафора, а також у виявленні та описі особливостей її перекладу цільовою мовою, що може мати практичне значення, зокрема, під час здійснення перекладу англомовних творів українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богдан М. М. Значення і синтаксичні функції родового присубстантивного відмінка (безприйменникові конструкції). *Українська мова і література в школі*. 1975. № 6. С. 35–45.
2. Грипас Н. Я. Контекстуальні засоби вираження поняття «багато». Мікрополе множинності осіб. *Українське мовознавство*. 1981. Вып. 9. С. 24–29.
3. Грін Г. Тихий американець. Наш резидент у Гавані / переклад з англійської І. Коваленка, П. Шаранда. Київ : Вища школа, 1984. 352 с.
4. Голдінг В. Володар мух / пер. з англ. С. Павличко. Київ : Основи, 2000. 254 с.
5. Зінченко А. В. Вторинні номінації невизначеної кількості в англомовному публіцистичному дискурсі: лінгвокогнітивний та прагмастилістичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 214 с.
6. Зінченко А. В. Типологія вторинних номінацій невизначеної кількості в англомовному публіцистичному дискурсі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2020. № 13. С. 54–58. DOI: <https://doi.org/10.24919/2663-6042.13.2020.214332>
7. Лондон Д. Мартін Іден / пер. з англ. М. Рябової. Київ : Молодь, 1973. 336 с.
8. Моем С. Радощі життя, або сімейна таємниця / переклад з англійської В. Легкоступа. Київ : Радянський письменник, 1970. 174 с.
9. Моем С. На жалі бритви / пер. з англ. А. Муляра. Київ : Дніпро, 1970. 310 с.
10. Олдрідж Дж. Герої пустинних горизонтів / переклад з англійської М. Пінчевського. Київ : Радянський письменник, 1956. 460 с.
11. Попович Н. М. Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українській мові (на матеріалів творів І. Я. Франка). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 36. Том 1 С. 57–60.
12. Семененко О. Ю. Оператори-вимірники тематичної групи «рухомі вмістища» із семантикою мультипліцитності у сучасному українському поетичному мовленні. *Мова*. 2015. № 23. С. 88–92.
13. Семененко О. Ю. Функціонування лексем-квантитативів тематичної групи *водні об'єкти* із семантикою мультипліцитності у структурі поетичного дискурсу. *Вісник ОНУ. Серія: Філологія*. 2020. Т. 25, вип. 2 (22). С. 74–81.
14. Федик О. С. Субстантивні словосполучення з родовим кількості. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 9. С. 31–34.

15. Фіцджеральд Ф. С. Великий Гетсбі. Ніч лагідна / переклад з англійської М. Пінчевського. Київ : Дніпро, 1982. 472 с.
16. Aldridge J. Heroes of the Empty View. London : The Bodley Head, 1954. 399 p.
17. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/whale-of-a?q=a+whale+of+a> (Last accessed: 20.01.2024).
18. Fitzgerald F. S. Tender is The Night. London : Penguin Popular Classics, 1997. 392 p.
19. Golding W. Lord of the Flies. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=128223&pg=1> (Last accessed: 07.01.2024).
20. Greene G. The Quiet American. URL: <https://books-library.net/files/books-library.online-01051948Qe8E3.pdf> (Last accessed: 07.01.2024).
21. London J. Martin Eden. URL: https://onemorelibrary.com/index.php/ru/?option=com_djclassifieds&format=raw&view=download&task=download&fid=9248 (Last accessed: 30.09.2023).
22. Maugham W. S. Cakes and Ale or the Skeleton in the Cupboard. Harmondsworth : Penguin books, 1991. 203 p.
23. Maugham W. S. The Razor's Edge. URL: https://www.goodreads.com/book/show/31196.The_Razor_s_Edge (Last accessed: 30.09.2023).

УДК 821.161.2.09.

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-23>

ФРАНКОВА МОДЕЛЬ ЛЮБОВНОГО ТРИКУТНИКА (ЗА П'ЄСОЮ «УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ»)

FRANKO'S MODEL OF THE LOVE TRIANGLE (BASED ON THE PLAY "STOLEN HAPPINESS")

Захарчук З. О.,

orcid.org/0000-0002-7826-6517

кандидатка педагогічних наук,

доцентка кафедри театральної режисури

Рівненського державного гуманітарного університету

У статті зацентровано увагу на дослідженні моделі любові в п'єсі Івана Франка «Украдене щастя». Художня творчість може трактуватися як спосіб реалізації авторських емансипаційних ідей, адже мистецтво виступає резонатором актуальних соціокультурних тенденцій. Сюжетно-персонажна структура ґрунтується на моделі любовного трикутника, у центр якого драматург ставить жінку. В образному відтворенні шлюбного життя домінує семантика примусу і догма обов'язку, а не емоційний чинник. Жіноча суб'єктивність видається проблематизованою, адже героїня намагається старанно виконувати роль дружини та господині, при тому переживаючи любовну травму минулого. У п'єсі в рамках патріархального дискурсу виразно артикульована підлеглість жіночого світу чоловічому. Відповідно до традиції жінка центрує своє життя навколо іншого: спочатку чоловіка, пізніше – коханця. Блокований у шлюбі фемініний потенціал чуттєвості реалізується поза межами родини. Поведінковий алгоритм героїв-чоловіків маркується суперництвом. Життєва установка Миколи визначається статусом жертви, відтак він знаходиться у слабкій позиції і перебуває під тиском зовні: громада втручається в інтимний простір сім'ї, впливає на поведінку, провокує на деструктивні вчинки. Фізична слабкість чоловіка асоціюється з неповноцінним життям. В образі Михайла домінує семантика чужого як потенційно небезпечного для патріархального світу. Герой стверджує власну маскуліність через дискурс влади, яку він має як представник держави над громадою, і як чоловік – над жінкою. Михайла зображено підкреслено здоровим, наповненим агресивною сексуальною енергією. У п'єсі увиразнюються протиріччя любовного трикутника, в якому генеруються різні моделі любові, проте обидва чоловіки використовують жінку заради самоствердження.

Ключові слова: соціум, маскуліність, фемініність, любовний трикутник, п'єса, поведінкова модель.

The article focuses on the exploration of the artistic model of love in Ivan Franko's play «Stolen Happiness». Artistic creativity can be interpreted as a means of realizing the author's emancipatory ideas, as art resonates with current sociocultural trends. The plot-character structure is grounded in the model of a love triangle, with a woman placed at its center by the playwright. In the imaginative portrayal of marital life, the semantics of compulsion and the doctrine of duty dominate, rather than being driven by emotional factors. The female subjectivity appears problematized, as the heroine strives to dutifully play the roles of wife and homemaker while enduring the love trauma of the past. In the play, within a patriarchal discourse, the subordination of the female world to the male is explicitly articulated. According to tradition, a woman centers her life around another – first her husband, later her lover. The blocked feminine potential for sensibility is realized outside the family. The behavioral algorithm of male characters is marked by rivalry. Mykola's life orientation is defined by the victim status, placing him in a weak position under external pressure. The community interferes with the intimate space of the family, influencing behavior and provoking destructive actions. The physical weakness of the man is associated with an incomplete life. In the character of Mykhailo, the semantics of being an outsider, potentially dangerous to the patriarchal world, dominates. The hero asserts his own masculinity through the discourse of power, both as a representative of the state over the community and as a man over the woman. Mykhailo is depicted distinctly healthy, filled with aggressive sexual energy. The play highlights the contradictions of the love triangle, generating different models of love, yet both men use the woman for self-assertion.

Key words: society, masculinity, femininity, love triangle, play, behavioral model.

Актуальність проблеми. Увага до канонічних письменників сьогодні значно посилюється у зв'язку з соціокультурною установкою на переосмислення усталених понять та класичних

постатей. Творчість Івана Франка активно перебуває в науковому полі досліджень, проте перечитання потребує і драматургія, що, попри широку жанрову і тематичну палітру, донедавна, за словами Романа Козлова привертала увагу і своєю «парадоксальною невивченістю» [4, с. 7]. Дослідники приділяли увагу драмі «Украдене щастя», однак не виходили за межі народницького трактування твору як сільської п'єси. Натомість новітні інтерпретаційні підходи дозволяють ширше подивитися як на творчість Івана Франка загалом, так і на драматургію зокрема. На часі видається спостереження літературознавців про новаторський характер п'єси: «Доба модерної драматургії починається із Франкового «Украденого щастя», де соціальний детермінізм у розвитку подій і характерів поступається місцем екзистенційному релятивізму» [12, с. 9]. Модерна літературна практика орієнтувалася на формування нових ідейно-естетичних принципів конструювання образів, відтак на перше місце виходила тенденція психологізації персонажа. «Нова драма малює боротьбу індивідуума самим з собою, це драма почувань, пречувань, докорів сумління, драма непокою, вагання волі, ляку і жаху; це страшливий образ кривавого бойовища в душі людини», – зауважував Микола Вороний [1, с. 252]. Конструювання сюжету любовної історії, що складає основу п'єси «Украдене щастя», дозволить відстежити провідні тенденції зображення поведінкових моделей персонажів і зробити висновки про авторські підходи до модернізації вітчизняної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Івана Франка перебувала у полі зору значної кількості науковців (Т. Гундорової, М. Легкого, Т. Пастуха, Б. Тихолоза, М. Ткачука та інших), проте до драматургії дослідники зверталися лише частково. Так, Григорій Лужницький віднаходить автобіографічні джерела п'єси, стверджуючи, що «Пісня про шандаря» «була тільки – ударом, вона, сколихнула всією істотою поета, даючи йому можливість у реальні форми прибрати свій затаєний біль» [7, с. 345]. Сучасний дослідник Степан Хороб доходить висновку, що Івана Франка у літературному творі меншою мірою цікавила зовнішня атрибутика сюжету, а основну увагу він акцентував на психології персонажів, що відповідало тогочасним європейським тенденціям розвитку театру [16]. Авторська установка на створення драми поза народницькими схемами підтверджується Катериною Проценко, яка спостерегла відсутність у творі виразних маркерів часу і простору [11, с. 83]. Звертає увагу на еволюцію жіночого персонажа Петро Летнянчин: «Анна уособлює собою емансиповану жінку – носія модерних поглядів» [6, с. 207]. Розглядає твір крізь призму генології Володимир Працьовитий: «За жанровими ознаками «Украдене щастя» Івана Франка – це трагедія, в якій є трагічні обставини, трагічні образи-характери, трагічне вирішення головного конфлікту та активна дія в боротьбі за особисте щастя» [10, с. 60]. Любовні конструкції художнього світу Івана Франка хоч і перебували в полі зору науковців, проте не висвітлювалися на прикладі драматургії.

Мета дослідження – з'ясувати особливості функціонування любовного наративу у творчості Івана Франка на матеріалі драми «Украдене щастя».

Виклад основного матеріалу. Сюжетна дія п'єси розгортається на основі любовного наративу, що своєю чергою будується на класичній схемі трикутника. Дослідник Роман Козлов спостерігає у п'єсі ширшу числову функціональність: «Сакральна семантика трійки знову актуалізується в п'єсі І.Франка... три роки, що головні персонажі пережили в інших умовах, – добре відтіняє любовний трикутник, і саме тому є важливою для автора» [4, с. 203]. Таке трактування є ще одним доказом модерної настанови драматурга на розширення класичних схем текстотворення.

У центр любовного трикутника п'єси «Украдене щастя» Іван Франко ставить жінку, що відображає гендерні трансформації кінця ХІХ – початку ХХ століття. Мирослава Крупка, аналізуючи постать героїні у творчому доробку письменника, доходить висновку, що автор виступив новатором в моделюванні еволюції жіночого характеру, наближаючи його до естетики модерного героя [5, с. 804]. Марта Госовська виокремлює у Франковій творчості парадигму альтернативних героїнь, зокрема тип антиберегині, що виступає антагоністом до узвичаєної

ролі берегині, яка «ототожнюється із жінкою, що вправно виконує господарсько-виробничі функції, віддано охороняє домашнє вогнище, є носієм моральних цінностей та транслятором традицій» [2, с. 74]. Тип антиберегині, на нашу думку, відповідає характеру Анни, яка у контексті патріархальної соціокультури маркується як «інша», і свідчить про ламання автором звичаєних форм фемінної репрезентації в конкретній культурі.

Розгортання подій у п'єсі запрограмоване фольклорним нарративом, що лунає у Аниній хаті, де відбуваються вечорниці. Озвучена у пісні типова ситуація домашнього насильства контрастує з реальністю сім'ї Задорожних, яка у рецепції соціуму постає як винятковий простір («Тут ангели божі літають, одна хата в цілім селі, де святий супокій, та згода, та лад, та любов» [14, с. 8]). Хоча господиня категорично не згодна з такою оцінкою свого сімейного життя, проте, всупереч загальноприйнятій матриці публічності, замовчує здобутий досвід, «що зазнала, то досить мені знати та богу» [14, с. 9]. Рая Тхорук слушно зауважує важливість цієї сцени для подальшого розгортання конфлікту Анни з оточенням: «Діаметральне протиставлення означає психологічну самотність жінки, мотивує наступне нерозуміння односельчанами її вчинків» [13, с. 104]. Зрештою Настя знаходить ваду в сімейному житті Задорожних – подружжя не має дітей, а в традиційній культурі «народження нащадків вважали головною метою шлюбу, сам факт бездітності сприймали не лише як особисту трагедію для жінки, але й для усієї сім'ї» [3, с. 169]. Таким чином автор вказує на соціальну та моральну неповноцінність родини, і це дає підстави стверджувати, що на прикладі сім'ї Анни та Миколи реалізується мотив недібраного подружжя, який, за спостереженням Алли Швець, є домінуючим типом художнього зображення моделі шлюбу у творчості Івана Франка [17, с. 135]. У межах патріархальної спільноти легітимізація сексуальності відбувається винятково у зв'язку із репродуктивною функцією, виконання якої вважається беззаперечним соціальним обов'язком жінки.

Методом ретроспекції постає минуле Анни, пов'язане із заможним життям у батьковій родині і поневірянням після його смерті. Іван Франко розвінчує міф про ідеальну українську спільноту, акцентуючи увагу на злочинних діях братів, «найтяжчі вороги» [14, с. 9], які заради спадщини руйнують життя сестри: розлучають з коханим («Михайлові клялася, присягала, що радше в могилу піду, ніж з ким іншим до шлюбу стану» [14, с. 12]) і видають за нелюба («мене одурили, ошукали, мов kota в мішку, продали» [14, с. 12]). Безправність закодовано у звичайній культурі, яка трактує жінку як підлеглу чоловічому світу.

Паралітичний вплив минулого увиразнюється у сповіді Анни, яка досі переживає свою любов і намагається почати життя з іншим чоловіком у надії, що «от-от давні рани перестануть боліти» [14, с. 12]. Спроби задовольнити вимоги соціуму провокують психологічний дискомфорт, тому героїня не може знайти себе ні в подружжі, ні в господарстві, хоча старанно виконує роль хазяйки: готує, пряде, прибирає, накриває на стіл. Межовий ступінь подружньої асексуальності увиразнено художньою деталлю – дружина не сідає їсти з чоловіком, а харчується окремо. Така ситуація прочитується як вилучення елементів тілесного зі стосунків, адже «дослідники схильні вбачати у спільному споживанні їжі також певні еротичні конотації» [3, с. 142].

Звістка про те, що Михайло живий викликає істерію через неможливість прийняти реальність та примиритися з нею, «замужня жінка, треба про се все забути» [14, с. 12]. Анна бореться з власними почуттями, переконуючи себе в необхідності дотримання шлюбної присяги, проте почуття виявляються сильнішими, «й досі вся тремчу, всю мене мороз проходить, як його згадаю» [14, с. 27]. Блокований у шлюбі потенціал чуттєвості реалізується з коханим чоловіком поза межами родини.

Аналізуючи «Пісню про шандаря», яка лягла в основу п'єси, Іван Франко багато уваги приділив з'ясуванню мотивів подружньої зради жінки, і дійшов висновку, що її вчинки визначає любов: «Задля своєї любові вона рішається на найбільшу жертву, яку тільки може принести жінчина, – на неславу, на прилюдну нечесть» [15, с. 250]. Відповідно, і рішення Анни

драматург психологічно висновує із пристрасті, яка керує жінкою і призводить до розриву з чоловіком, стосунків з коханцем, конфлікту із громадою. У соціумі така поведінка вважається неприйнятною і піддається засудженню. «Зазвичай у традиційній культурі жіночу поведінку регулюють норми, які формують і наголошують її статусну підпорядкованість (дорослим чоловікам тої самої громади чи класу)» [8, с. 58]. Чоловік бере на себе функцію контролювати жінок, і тому громада вимагає від Миколи вплинути на дружину, бо «вона дуже поганий приклад дає, вибачте, на публіку людську з тим Гурманом волочиться» [14, с. 56].

Відповідно до традиції жінка центрує своє життя навколо чоловіка. Анна через любов підпорядковується коханцю: «Він для мене все: і світ, і люди, і честь, і присяга» [14, с. 47], як до того через обов'язок корилася чоловіку: «Я тепер одного пана знаю – його, так, як досі знала тебе» [14, с. 49]. Проте любов переважає і шлюбні зобов'язання, і узвичаєні норми поведінки. Громадська думка всю відповідальність за перелюб поклала на жінок, адже у народному світогляді поширений погляд на неї як на спокусницю. Героїня тотально дискредитована, і у церкві від Анни «мов від зараженої тиснуться» [14, с. 55]. Тілесні практики принижують жінку, на відміну від чоловіка, сексуальність якого бачиться еквівалентом сили. Трагування жіночого образу Іваном Франком розвінчує поведінкові і світоглядні матриці традиційного українського типу фемінності.

Дослідники наголошують на антагоністичності героїв-чоловіків, поміщених у любовний трикутник п'єси: «Приземленим клопотам Миколи, що принижують його, протиставлена свідомість, яка існує поза буденними дрібницями, свідомість екзистенційного типу, що постійно існує на межі життя і смерті» [12, с. 21]. Поведінковий алгоритм персонажів визначається суперництвом: між ними розгортається конкуренція за жінку, для одного з них вона – дружина, для іншого – кохана.

Образ Миколи формується у розмові Анни з сусідкою, проте рецепція Задорожного вимальовується кардинально протилежна. Для Насті він – ідеальний сім'янин («Чоловіка маєш доброго, тихого, роботящого, що трохи не молиться до тебе» [14, с. 9]), для Анни – маргінал («мене з нелюбом спаровано!З туманом отаким, що з ним ні в кут ні в двері, що з нього люди сміються, що хіба хто не хоче, той з нього глузує!» [14, с. 32]). Перша сцена за присутності Миколи (розповідь про безглузду сварку, а потім і бійку з війтом) увиразнює його статус як жертви. Сформоване наймитським минулим глибоке переконання своєї незначущості відіграє ключову роль і на рівні повсякденного життя персонажа. На раціональну пораду Анни Микола реагує інфантильно, переносючи дискурс в міжособистісні стосунки: «У тебе кождий чесний, кождий розумний, коби тільки не твій чоловік» [14, с. 16]. Такий діалог демонструє відсутність адекватної комунікації між подружжям, що породжує в жінки почуття ізоляції та самотності, а в чоловіка – комплекс неповноцінності.

У п'єсі, крім фокусування на слабкості характеру персонажа, акцентується також його тілесна немічність, хворобливий стан та поважний вік: «Господи, проробив чоловік свою силу на чужих людей, а тепер для себе лиш останочки лишилися» [14, с. 26]. У такий спосіб відбувається пониження героя як еротичного об'єкта і унеможлиблюється перспектива батьківства. Фізична слабкість Миколи асоціюється з неповноцінним життям.

За класифікацією Катерини Шмеги маскулінних типів у творчості Івана Франка Микола є втіленням змарнованого чоловіка. До його характерних особливостей належать маргінальний статус у суспільстві, а підтвердження власної маскулінності такі чоловіки шукають у алкоголі, що, відповідно, переходить у неконтрольовану агресію [18, с. 66]. Поява третього члена любовного трикутника, Михайла, вводить у дію ракурс змагальності. Стандартне соціальне очікування маскулінної агресії трансформовано у випадку Миколи у пасивну поведінку і фемінну реакцію на стрес – сльози. Життєві настанови чоловіка виявляються егоцентричними, адже в цій ситуації його вражене самолюбство у центр історії ставить не дружину, а себе: «він її з розуму звів, щоб насміятися наді мною!» [14, с. 50]. Упорядкований світ селянина раптом

руйнується, його влада над дружиною перетворюється на ілюзію і, щоб відновити втрачений контроль, Микола вдається за підтримкою до соціуму. Образ дому є ідентифікаційною проекцією сім'ї, відтак із втручанням у цей простір чужих – спочатку Михайла, потім – сусідів, процес руйнації родини стає невідворотним.

Іван Франко показує невидимі структури поневолення – соціум керує вчинками Миколи і провокує його на агресію: «Знаєш, жінка так, як коняка, любить батіг, а без нього зовсім ледащій» [14, с. 58]. Сповідь Миколи передає внутрішнє напруження персонажа, яке у фіналі переростає у фізичне насильство.

Коханець зображений антагоністом чоловіка. За класифікацією Катерини Шмеги, Михайло уособлює бунтівний характер маскулітності, що базується на переконанні про свою силу та вищість над іншими [18, с. 62]. Демонстративна манера поведінки героя ґрунтується на бажанні виправити минуле, позбутися комплексу жертви, не втрати другий шанс бути щасливим, «чи бог, чи зла доля завели мене до вас» [14, с. 24]. Якщо Анною керує пристрасть, Миколою – громада, то Михайло підпорядковується амбіціям.

Стосунки Анни і Михайла будуються на виразних еротичних підвалинах. Тілесна привабливість жінки: «А ти ще гарна, молода, свіжа!» [14, с. 31], стає мотивом вчинків чоловіка. Через тактильні елементи підсилюється еротичний підтекст відносин. На протигагу Миколі, Михайло зображений молодим, здоровим чоловіком. Анна захоплюється його фізичною силою: «Вола за роги хопить та й на землю кине» [14, с. 23]. Чоловіче тіло презентується наповненим маскулітною агресивною енергією, що підкреслено анімалістичним символом: «Звір ти, звір лютий!» [14, с. 23]. Цей образ синтезує привабливу зовнішність та хижацьку натуру Гурмана. У патріархальному дискурсі активна чоловіча тілесність маркована позитивно, на відміну від жіночої. Гіпертрофована сексуальність чоловіка носить демонстративний характер, зокрема проявляється в умисному перенесенні табуйованих любовних стосунків із площини інтимної у публічну.

Іван Франко, оцінюючи постать жандарма, зауважує, що «те прилюдне величання своєю здобиччю, те глупе, жорстоке і непотрібне волочення відданої йому всім серцем жінки по калюжі ганьби і неслави людської мусимо покласти великим проступком, мусимо уважати знаком холодної безсердечності і великого морального зіпсуття» [15, с. 252]. Письменник акцентує на тому, що жандарм «чужий» у селянському соціумі, позбавлений рис милосердя та поваги, оскільки державна служба дозволяє нехтувати загальноприйнятими установками. Герой декларує здатність дистанціюватися від громади: «Я з людського диву не буду ні ситий, ні голоден» [14, с. 41], вимагаючи такої позиції і від Анни. Як і Микола, Михайло у центр стосунків ставить не жінку, а себе. У любовну історію закладено чітку субординацію, побудовану на домінуванні чоловіка і поступливості жінки.

Публічну демонстрацію влади як над коханкою, так і над громадою села ілюструє сцена з танцями: Михайло змушує долучитися і Анну, яка боїться суспільного осуду, і молодь, яка гидує танцювати з «такою». Для самоствердження герой використовує і стосунки з суперником. Він сприймає Миколу як тимчасову перешкоду, котру намагається усунути, щоб отримати бажаний доступ до жінки.

З розвитку дії трагічна розв'язка любовного трикутника виглядає цілком обґрунтованою. Світоглядна настанова на короткочасність стосунків: «Будемо жити, доки можна. Будемо любитися, доки можемо.... Потому один кінець: всі помremo і чорту в зуби підемо» [14, с. 53], постулює життя крізь призму шляху до смерті. Така поведінка Михайла постає як свідомо суїцидальна провокація. Образ Гурмана можна співвіднести з героями, котрі, за спостереженням Максима Нестелєєва, «не отримавши адекватного взаємовираження в коханні, поширюють значення цього непорозуміння до ідеї про марність будь-яких намагань досягнути щастя у світі, а отже, марність свого життя» [9, с. 50]. П'єса фіналізується модерним утвердженням нерозривності зв'язку любові та смерті.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Однією з присутніх ознак модерної художньої свідомості є психологізм як фундаментальний принцип конструювання образів, що і демонструє Іван Франко у п'єсі «Украдене щастя». У творі піддаються ревізії патріархальні уявлення про роль жінки та чоловіка в соціумі та родині. Художня модель любовного трикутника увиразнює відмінність фемінних і маскулічних життєвих цінностей: Анною керує пристрасть, Миколою – громада, Михайлом – амбіції.

Перспективними видаються дослідження драматургії Івана Франка з погляду новітніх інтерпретаційних методологій, зокрема гендерних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вороний М. Драма живих символів. *Поетії. Переклади. Критика. Публіцистика*. Київ: Наукова думка, 1996. С. 248–254.
2. Госовська М. Феміністичні моделі прози Івана Франка: до проблеми наукового і художнього мислення. *Парадигма*. 2009. Вип.4. С. 71–80.
3. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 272 с.
4. Козлов Р. Хронотопіка Франкових драм: теорія, практика, інтерпретація. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. 352 с.
5. Крупка М. Світ жінки у прозі Івана Франка. *Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка*. Львів: Вид-во ЛНУ ім. І.Франка, 2008. Т.1. С. 796–805.
6. Летнянчин П. Феміністичний дискурс у драмах Б.Шоу «Професія місіс Уоррен» та І.Франка «Украдене щастя». *Волинь філологічна: текст і контекст*. Т 6. №2. Ч. 1. 2008. С. 195–208.
7. Лужницький Г. Три редакції Франкової драми «Украдене щастя». *Іван Франко: Мистецтвознавчі реценції. Збірник статей*. Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 333–367.
8. Маерчик М. Ритуал і тіло. Київ : Критика, 2011. 325 с.
9. Нестелєєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму. Київ: Академвидав, 2013. 256 с.
10. Працьовитий В. Естетична функція хронотопу в трагедії «Украдене щастя» Івана Франка. *Українське літературознавство*. 2014. Вип. 78. С. 60–68.
11. Проценко К. Наративні особливості «Украденого щастя» І. Франка (літературна та сценічна версії). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2019. Вип. 81. С. 81–84.
12. Свербілова Т., Малютіна Н., Скорина Л. Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини ХХ століття. Черкаси, 2009. 595 с.
13. Тхорук Р. Архетипні теми в «Украденому щасті» Івана Франка. *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*. Вип. ІХ. Рівне : РДГУ, 2000. С. 96–113.
14. Франко І. Украдене щастя. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ : Наукова думка, 1979. Т. 24. С. 7–143.
15. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 210–253.
16. Хороб С. «Драма – моя стародавня страсть...» (Драматургія і театр Івана Франка). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. 268 с.
17. Швець А. «Подружжя – майже завсіди лотерея...» (Матримоніальна концепція Івана Франка). *Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації* : зб. наук. праць. Київ ; Львів, 2011. С. 128–137.
18. Шмега К. Дискурс маскуліності у прозі Івана Франка. Київ : Наукова думка, 2022. 232 с.

УДК 821.161.2.09Матіос(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-24>

НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ІНДИВІДУАЦІЇ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «ЧЕРЕВИЧКИ БОЖОЇ МАТЕРІ»

NATIONAL MODEL OF INDIVIDUATION IN THE NOVEL BY MARIA MATIOS "THE SHOES OF THE MOTHER OF GOD"

Івашина О. О.,

orcid.org/0000-0001-6504-1514

аспірантка кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

У статті представлено дослідження літературної інтерпретації психологічної концепції індивідуації, запропонованої К. Г. Юнгом. Цей процес передбачає наявність певних етапів формування та подальших змін структурних субстанцій психіки (трансформація архетипів індивідуального несвідомого та інтеграція колективного). У романі Марії Матіос «Черевички Божої Матері» яскраво представлено один з етапів розвитку особистості на прикладі Іванки Борсук, яка переживає активне дорослішання в підлітковому віці.

Позаяк через індивідуаційні процеси проходить кожна особистість, це знайшло відображення в численних міфах та інших фольклорних творах, що дозволяє провести паралель між змалюваною у романі мандрівкою дівчинки крізь нічний ліс, що супроводжується спогадами про різні фрагменти життя, та подальшими сюжетними перипетіями зі «шляхом героя», проаналізованим Дж. Кемпбеллом. За К. Г. Юнгом, зазначений «шлях» також ілюструє трансформації лібідо як життєвої енергії. Це спонукає до аналізу зображеної Марією Матіос моделі індивідуації в контексті світової культури та репрезентації загальнолюдських архетипів з урахуванням національного колориту.

Практична частина дослідження передбачає аналіз твору на сюжетно-фабульному рівні та виявлення авторських художніх прийомів та засобів, які ілюструють національну модель індивідуації в «Черевичках Божої Матері», що підкреслює психологізм як якісну характеристику творчості Марії Матіос, а також унаочнює архетипне мислення письменниці, що дає можливості до унікальної репрезентації загальнокультурних патернів та індивідуальних психічних феноменів на тлі української історії. На матеріалі роману окреслено один з етапів розвитку психіки головної героїні Іванки, коли відбувається становлення Его, що відповідає міфічному «шляху героя»; виокремлення Тіні та формування Персона, відображенні крізь призму внутрішніх переживань дівчинки та прийом художнього паралелізму; активізація Анімуса через взаємодію з чоловічими персонажами. Також окреслено зміни в інтеграції архетипів колективного несвідомого: перехід від домінування архетипу Дитини до імплементації архетипу Великої Матері.

Ключові слова: аналітична психологія, архетип, індивідуація, Марія Матіос, несвідоме, психологізм, психопоетика.

The article provides a study of the literary interpretation of the psychological concept of individuation proposed by C. G. Jung. According to this doctrine, the human psyche develops throughout life, which contributes to the formation of an independent and unique personality. This process involves certain stages during which the structural substances of the psyche are formed and further changed (transformation of the archetypes of the individual unconscious and integration of the collective unconscious). In Maria Matios's novel «The Shoes of the Mother of God», one of the stages of personality development is vividly presented on the example of Ivanka Borsuk, who is experiencing active maturation in her teenage years.

Since every person goes through individualization processes, this is reflected in numerous myths and other folklore works, which allows us to draw a parallel between the girl's journey through the night forest, accompanied by memories of various fragments of her life, and the subsequent plot twists and turns with the «hero's journey» analyzed by J. Campbell. According to C. G. Jung, this «journey» also illustrates the transformation of libido as a vital energy. This prompts an analysis of the model of individuation depicted by Maria Matios in the context of world culture and the representation of universal archetypes with a view to national flavor.

The practical study involves analyzing the work at the plot level and identifying the author's artistic techniques and means that illustrate the national model of individuation in «The Shoes of the Mother of God». This emphasizes

the psychologism as a qualitative characteristic of Maria Matios's work, and also illustrates the writer's archetypal thinking, which makes it possible to uniquely represent general cultural patterns and individual mental phenomena against the background of Ukrainian history. The material of the novel outlines one of the stages of development of the protagonist Ivanka's psyche, at which the formation of the Ego takes place, which corresponds to the mythical «hero's journey». Also we can see the separation of the Shadow and the formation of the Persona, which is conveyed through the reflection of the girl's inner experiences and the use of artistic parallelism, and the activation of the Animus through interaction with male characters. The author also outlines changes in the integration of the archetypes of the collective unconscious: the transition from the dominance of the Child archetype to the implementation of the Great Mother archetype.

Key words: analytical psychology, archetype, individuation, Maria Matios, unconscious, psychology, psychopoetics.

Постановка проблеми. У літературі об'єктом зображення виступає людина, а предметом – її життя в усіх проявах. К. Г. Юнг пояснює це тим, що, позаяк літературу породжено фантазією письменника, як і будь-яка фантазія, вона містить як індивідуальні спогади, бажання й думки, так і типові елементи й сюжети, що черпають енергію з архаїчних джерел *колективного несвідомого* [11, с. 51]. Учений зазначає, що фантазування за своєю природою – близьке до *міфотворчості* [11, с. 47], тож прадавні міфи й літературні твори з різних епох мають спільні витoki, а отже – й риси.

Основою творчого процесу в юнгіанській психології є вивільнення творчої енергії – лібідо. Образ людини (у її героїчній чи демонічній іпостасі), на думку К. Г. Юнга, є одним з найбільш символічних, доступних для сприйняття та зрозумілих символів лібідо та його трансформацій [11, с. 162]. Це пояснює прагнення до численних зображень у мистецтві так званого «*шляху героя*» в численних варіаціях, які описує Дж. Кембелл у праці «Тисячолікий герой» [4].

У творчості Марії Матіос проблема долі людини займає одне з чільних місць, що пояснюється гуманістичною спрямованістю авторки, глибокою емпатією та прагненням зобразити трагедію особистості на тлі історії. На сторінках прози письменниці знаходять утілення загальнолюдські архетипи, які реалізуються в символах та міфічних алюзіях. Зокрема, у романі «Черевички Божої Матері» зображено нічну мандрівку дівчинки через ліс, сповнену містичних марень та спогадів про життєві пригоди, з подальшою трагічно-героїчною кульмінацією. Припускаємо, що цю історію можна трактувати як авторське бачення «шляху героя» з наданням загальнолюдському міфу національного колориту. З іншого боку, цей шлях є символічним відображенням розвитку психіки особистості, яку К. Г. Юнг називає «*індивідуацією*». Це дає можливість простежити, як реалізовано різні етапи цієї мандрівки в прозі Марії Матіос, та які художні прийоми та засоби авторка використовує для змалювання внутрішніх трансформацій структурних субстанцій психіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку психіки протягом життя доволі поширена серед психологічних досліджень. Особливу роль вона відіграє в аналітичній психології.

Саме К. Г. Юнгу належить поняття *індивідуації*, яке трактується ним у термінологічному словнику «Психологічних типів» як процес утворення і формування окремої особистості, тобто *розвиток* психологічного індивіда, його *сепарація* від колективної психології [10, с. 426–427]. У контексті метаморфоз життєвої енергії та символів, що супроводжують цей процес, розвиток особистості розглянуто в підсумку Юнгівських роздумів про концепцію лібідо – «Символи трансформації» [11].

Нариси до загального тлумачення цього процесу представлено у праці «Юнгівська карта душі» М. Стайна [12], однак, повною мірою своє трактування індивідуації, зокрема початкових її етапів, учений виклав у дослідженні «Принцип індивідуації» [13].

Праці з літературознавства, що стосувалися б дослідження індивідуації в художніх текстах, представлені менш чисельно. Найбільш актуальним є дослідження О. Башкирової, у якому

дослідниця аналізує гендерні моделі індивідуації на прикладі творів Люко Дашвар, Любка Дереша та інших [1]. Значну увагу осягненню архетипів, що знаходять відображення в українській прозі та поезії, приділено в праці І. Бетко [2].

У колі досліджень творчості Марії Матіос процес індивідуації на матеріалі роману «Солодка Даруся» розглядає О. Підгорна в контексті впливу травми дитинства на подальший шлях становлення Его й Тіні головної героїні та її здатності до їхньої інтеграції [7].

Фольклоризм прози письменниці та репрезентацію міфічних образів, що можуть втілювати варіації загальнолюдських архетипів у її творчості, досліджено в дисертації Я. Савошенко [8].

Мета дослідження. Ставимо на меті розглянути особливості авторського відображення розвитку людської психіки (одного з її етапів) у романі Марії Матіос «Черевички Божої Матері» у контексті трактування історії головної героїні Іванки як «мандрівки героя», притаманної міфам народів світу. Для цього визначено такі завдання: окреслити особливості поняття «індивідуація» та механізми протікання цього процесу для психіки загалом і для її окремих структурних субстанцій; охарактеризувати специфіку втілення національної моделі індивідуації на матеріалі роману «Черевички Божої Матері»; зазначити художні прийоми та засоби, використані Марією Матіос для увиразнення психічних феноменів, що супроводжують цей процес на етапі дорослішання Іванки; проілюструвати втілення типових для міфів і казок сюжетних перипетій у романі.

Вважаємо доречним застосування юнгіанського підходу до аналізу психічних феноменів з урахуванням фрейдівської концепції психосексуального розвитку за принципом *системного еkleктизму* (С. Михида) [6].

Виклад основного матеріалу. У психологічній теорії К. Г. Юнга значиме місце відводиться для психічного розвитку людини протягом життя, позаяк учений зважав не лише на передумови виникнення тих чи тих внутрішніх феноменів, а й на перспективи їхньої трансформації в майбутньому для досягнення нових рівнів самосвідомості. Цей процес дослідник називає *індивідуацією*. Індивідуація є природньою необхідною, на фізіологічному рівні вона відбувається безумовно, але на психічному – потребує, з одного боку, відсутності перешкод та, з іншого, певних зусиль особистості [10, с. 427–428].

За М. Стайном це становлення уніфікованої, але разом з тим неповторної особистості, індивідуальності, цілісної неподільної людини [12, с. 175]. Психічний розвиток особистості не відбувається одночасно, для нього характерні різні стадії, що знаходять відбиток на фізичному та ментальному рівні. М. Стайн зазначає, що «кожен період життя супроводжується і підтримується рядом архетипів, які втілюються в різних образах і формують ставлення, поведінку та психологічні мотиви». [12, с. 176]. Крім цього, для кожного етапу розвитку характерна активізація певних *структурних субстанцій психіки*: комплексів та архетипів індивідуального несвідомого.

Відбиток архетипу визначає роль індивіда в соціумі, спонукає до констеляції (активації) архетипів та інстинктів представників його оточення, що допомагає дитині отримувати материнську любов, а матері – її реалізовувати [12, с. 172]. Марія Матіос у романі «Майже ніколи не навпаки» зображує початковий етап індивідуації, що припадає на генітальну стадію психосексуального розвитку за З. Фрейдом [9, с. 275], та ілюструє процес трансформації архетипів. На початку роману Іванка повною мірою втілює архетип Дитини. Це спостерігається через особливості наративу, спрямованість дівчинки на дослідження світу, наївність і довірливість до природи та людей.

У ході сюжету психіка дівчинки зазнає значної трансформації у вимірі індивідуального несвідомого та його інтеграції з колективним. Цьому сприяють численні перипетії, адже, як зазначає К. Г. Юнг – розвиток неможливий без внутрішніх та зовнішніх конфліктів і страждань, які потрібно приймати й проживати, адже це сприяє розвитку психіки [11, с. 424]. Індивідуацію Іванки спостерігаємо за метаморфозами архетипів індивідуального несвідомого, а також

переходом з архетипу *Дитини* в архетип *Матері*, що спробуємо послідовно розкрити в межах цієї статті.

М. Стайн систематизує погляди Юнга щодо етапів індивідуації та визначає основні завдання першої половини життя як розвиток Его і Персони. Після чого виникає потреба інтеграції інших психічних складових: *Тіні*, *Аніми/Анімуса*, досягнення *Самоті* [12, с. 176].

Марія Матіос ілюструє цей період життя головної героїні через певні сюжетні перипетії, які проходить Іванка Борсук, в яких зустрічаються характерні образи, що оприявнюють загальнолюдські та особистісні архетипи. Цьому сприяє глибокий психологізм авторського письма, за якого психічне втілюється у різноманітних художніх прийомах та засобах [3].

Зважаючи на нелінійну композицію роману «Черевички Божої Матері», сприймаємо за відправну точку індивідуації спогади Іванки під час одного з походів до Дідькової Ями. На цьому етапі в образі дівчинки втілено *архетип Дитини*: «Іванка ще маленька. Не має вона великої сили» [5, с. 15]. Вона весела, допитлива, безпосередня та продовжує зберігати тісний, містичний зв'язок з навколишнім світом, через який за допомогою *прийому художнього паралелізму* Марія Матіос унаочнює психічні зміни Іванки від спокою та гармонії («Чого-чого, а гір і лісів Іванка не боялася ніколи. Вона могла цілими днями скакати трав'яною кобиличкою – коником поміж радісних квітів і ламких трав» [5, с. 21]) до трижовності й зіткнення з тіншовими аспектами («Тепер нічна чорнява говорить з дитиною ... потворними голосами, шумить відьомськими пасмами потоків, перегукується дзьобастими совами» [5, с. 21–22]).

Марія Матіос вагому частину тексту присвячує саме шляху Іванки через нічний ліс, на якому зринають спогади дівчинки, її думки й страхи, що символічно відображає *«мандрівку героя»*, яку окреслює Дж. Кемпбелл, і яка є міфологічним уособленням процесу *індивідуації* [4]. Спогади, які заново переживає Іванка, наведені мозаїчно, тому не завжди можна встановити їхній хронологічний порядок, але, відповідно до авторського задуму, дівчинка проходить крізь життєві випробування й кризові моменти свого становлення лінійно, під час однієї мандрівки. Письменниця проводить її крізь певні етапи до емоційної кульмінації (розправа над євреями), найбільшого подвигу (порятунку хлопчика) та щасливого фіналу, що перетворює *персональну історію* на *деперсоналізований мономіф*, що має численні варіації з античності й до сучасності [4].

Ключовим поштовхом до психічної трансформації Іванки стає її зіткнення з *нумінозним*, яке М. Стайн визначає як глибоке духовне переживання, що є невід'ємною складовою індивідуації [13, с. 51]. Розвинена уява дівчинки, містичне мислення та виховання в середовищі народних вірувань підсилюють внутрішні переживання Іванки, унаслідок чого вона переживає сильні почуття, близькі до релігійного захоплення, здивування й трепет перед незвіданим: «і невидимі крізь туман далекі хутори, здається, обсідають Іванку колом...; і зачарованій дитині здається, що стоїть вона в білій і вогкій сорочці на дорозі до небесної брами» [5, с. 19]. Прагнення до нумінозних переживань знаходять відображення також в уявному акті *ініціації*, коли Іванка фантазує про здобуття квітки папороті в магичному ритуалі: «Вона не перестаючи благала б Ісуса, стоячи у своєму крузі, обведеному свяченим ножом – а тим часом до неї підбиралися би спокусливі чорти: повзли би вужами, кидали би в неї камінням...» [5, с. 23].

Під дією бажання здобути силу й сепаруватися від батьківської опіки, Іванка демонструє акт *непослуху* та *прагнення до пізнання*, що є рушійною силою індивідуації [13, с. 67] та проявом *героїчного патерну* [12, с. 176]. Це втілено у чимраз дальшому відході від стежки у незвіданий простір нічного лісу, що може символізувати заглиблення в несвідоме. Спершу Іванка зрізає «черевички Божої Матері» «із самого краю стежки» [5, с. 25], «ставить на стежку відро з молоком і кошик з ягодами – та й пускається вперед підскоком», а у своїх мріях «ще підросте – і піде його (цвіт папороті – О. І.) в чорні хащі шукати» [5, с. 34]. Таким чином знаходить реалізацію перший етап міфологічної подорожі – поклик до мандрів [4, с. 61].

Вживлення квітки, щоб отримати «небачену силу» [5, с. 27] символізує початок *трансформційної подорожі* як елементу багатьох казок світу про шлях героя як модель індивідуації. М. Стайн ілюструє цей архетип через казку братів Грімм «Біла змія» [13], Дж. Кемпбелл – через легенду про Жінку-Павучиху, яка дає майбутнім героям чарівний амулет, що врятує від ворогів [4]. Дж. Кемпбелл, зокрема, також звертає увагу, що магичну річ героєві найчастіше вручає саме жінка, що символізує захист «Космічної Матері» [4, с. 73]. У романі Марії Матіос Іванка дізнається про квітку від «бабці Василини» [5, с. 25], а про інші магичні атрибути та ритуали від Москалиці, яка тут також виступає містичною фігурою мудрої наставниці – втіленням *архетипу Великої Матері*, однак у духовному, а не тілесному вимірі. Крім цього квітка має назву «черевички Божої Матері», що вказує на божественне походження цього образу, який стає в один ряд зі згаданим амулетом Жінки-Павучихи, ниткою Аріадни тощо. Дж. Кемпбелл зазначає, що в європейській культурі Діва Марія почасти перебирає на себе роль доброї відьми під впливом християнства [4, с. 73]. Це відображено і в романі «Черевички Божої Матері», де має місце переплетіння християнства, його апокрифічних мотивів (своєрідне трактування легенди про Каїна й Авеля, надання Божій Матері провідної ролі серед християнського пантеону) та місцевої міфології (віра в магичні ритуали та артефакти), що втілює *національну специфіку психічного розвитку*, актуальну як на момент подій, зображених у творі, так і в сьогоденні.

Однак у міфах та казках цей етап працює буквально, натомість Іванка лише страждає від фізичного болю та відчуває розчарування в частині свого міфічного світогляду, адже замість дива отримує важку травму. Але міфологічний шлях героя є необхідним для підняття з несвідомого й остаточного *формування самосвідомості*, що тяжіє, з одного боку, до відокремлення, а з іншого – до адаптації стосовно соціуму [11, с. 178], тож ця прикра пригода сприяє становленню та утвердженню *Его* дівчинки.

Дослідниця Я. Савощенко класифікує Іванку за трикатегорійною системою казкових образів, запропонованих Лідією Дунаєвською (злотворці, знедолені, добротворці) як представницю знедоленого персонажа (бідного й нещасного, що піддається випробуванням) [8]. Однак, на нашу думку, такий підхід не характеризує Іванку, особистість якої *динамічно* розвивається, тому образ дівчинки більш доречно трактувати як утілення міфічного героя, що проходить певні етапи трансформації. Якщо взяти до уваги цю класифікацію, то Іванка в кінці роману переходить з рангу «знедолених» в «добротворці», вчиняє хоробро й самовіддано, що свідчить про *перехід на новий етап* у процесі індивідуації й розвитку *Его*.

Також бачимо формування *Персони*, що відповідає за поведінку людини в соціумі: «А тепер Іванка виросла. Тепер устидно казати хлопцям-сусідам, що їй навіть такий, уже трохи великий, усе одно поміж хмарами ходити хочеться» [5, с. 18]. Завдяки сприйняттю соціальних норм Іванка починає відчувати сором або гордощі, учиться брехати та приймати рішення в неоднозначних ситуаціях з урахуванням наслідків для інших.

У психоструктурі дівчинки поряд з *Его* виокремлюється *Тінь*, оскільки в процесі дорослішання вона здобуває новий досвід, частина з якого не може бути інтегрована в *Его*, тому витісняється, переходить у несвідомий стан, але продовжує впливати на поведінку та психосоматику. У творі на цей аспект психічного розвитку Іванки вказують домінантність художніх засобів на позначення темряви в художньому просторі лісу – дзеркалі психосвіту дівчинки – та зображення впливу психічних травм на фізичне й ментальне здоров'я через некоректне проживання негативного досвіду. Наприклад: «Якби не торішня нічна пригода (переляк від зустрічі з Петром у лісі – О. І.), не знати би їй цього гидкого страху... І не затирала би білою мукою синці на тілі після кожного падіння від чорної своєї хвороби» [5, с. 52]. Іванка нікому не сказала про те: «Тоді вона лише пожаліла маму» [5, с. 52], тож цей страх залишився непрожитим, а хвилювання від зустрічі з чоловіком – витісненими.

М. Стайн зазначає, що, згідно з юнгіанським підходом, шлях у несвідоме, лежить першопочатково через *емоцію та афект* [12, с. 187]. Одним з тригерів для Іванки стає емоція страху. Це

впливає на несвідоме, що відображено через художній паралелізм з природою. Дівчинка стикається з досі невідомим – чоловіком у лісі – що спонукає активацію архетипу *Анімуса*. Напругу ситуації посилюють обставини зустрічі, зображення гормонального фону початкового статевого дозрівання, що впливає на емоційний стан. Це ставить психіку перед усвідомленням *парадоксу протилежностей* – чоловічого й жіночого. М. Стайн вказує, що це спричиняє зародження Тіні через внутрішні конфлікти самоідентифікації, зіткнення інстинктивного та соціального [13, с. 22].

Повернімося до тези К. Г. Юнга про одну з важливих *умов індивідуації*: «потребує відсутності перешкод та певних зусиль особистості». Іванка доклала неабияких зусиль задля свого формування, що хоч і відбувалося недостатньо гармонійно (брак уваги батьків до психічного стану дівчинки як результат їхнього власного виховання, магічний світогляд та нетрадиційна медицина), але рухалося згідно з нормативними етапами. Однак критично *травматичний досвід* – пологи Хаї Рендигевички в церкві, поки її чоловіка заарештовували червоні комісари, а потім трагічна смерть жінки й дитини від рук німецького офіцера, який застрелив матір і наступив на новонароджену дівчинку перед очима Іванки – приводять до *деструкції індивідуаційного процесу*. Ці події стають тригером для активізації *архетипу Матері* на психічному рівні, тому після проживання шоку від побаченого Іванка мобілізує всі внутрішні сили для пошуку загубленого єврейського хлопчика Елі: «Навіть коли б ходила до самої Богородиці!.. аби збила ноги до самих кісток, аби падала з голоду – але вона знайде його» [5, с. 218].

Висновки. Індивідуація в аналітичній психології – це процес невинного розвитку людини протягом життя, який має певні етапи та супроводжується трансформацією лібідо, що проявляється в різних символах. У романі Марії Матіос маємо нагоду спостерігати один з етапів індивідуації, який можна зіставити зі «шляхом героя» за Дж. Кемпбеллом, що знаходить утілення в численних міфах і казках, оскільки як цілісний образ ця мандрівка має витоки з колективного несвідомого й символічно втілює шлях, який проходить під час становлення кожна особистість у різних варіаціях.

Іванка Борсук переживає глибокі метаморфози структурних субстанцій індивідуального несвідомого. На сюжетно-фабульному рівні вбачаємо становлення Его, співмірне з «мандрівкою героя», що починається з непослуху як поклику до мандрів та продовжується в численних перипетіях здобуття сили, знань, допомоги, випробуваннях та ініціаціях, унаслідок чого Іванка здобуває здатність діяти як самостійна особистість, проявляти власну волю. Зіткнення з Петром як представником чоловічого начала активізує проявлення Анімуса в психоструктурі героїні. Через зображення внутрішнього світу дівчинки, її думок спостерігаємо за формуванням Персони, а застосування прийому художнього паралелізму дозволяє письменниці відобразити виокремлення Тіні. Також на основі тексту маємо змогу тлумачити зміни у взаємодії Іванки з колективним несвідомим, оприявлені в поступовому позбавленні рис архетипу Дитини (безтурботність, наївність, відкритість до світу) та набутті ознак, притаманних архетипу Матері (турбота про інших, відповідальність, самопожертва й витримка).

Своєрідне поєднання християнських та язичницьких вірувань з акцентуванням концепту свободи та прагненням до здобуття сили задля допомоги своїй родині дозволяє виокремити національний компонент індивідуації, зображеної в романі. Осягнення репрезентації всіх етапів становлення психіки, зображених у творі, та символів, що їх супроводжують, становить перспективи подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Башкирова О. Гендерні художні моделі сучасної української романистики : автореф. дис. ... докт. філол. наук. 10.01.06, 10.01.01. Київ, 2019. 35 с.
2. Бетко І. На шляхах духовної інтеграції (Глибиннопсихологічні, релігійно-філософські та ритуальнофілологічні мотиви в українській постмодерній прозі). Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego Olsztynie, 2010. 264 с.

3. Івашина О. Психологізм у творчості Марії Матіос: теоретичні та прикладні аспекти. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 29. Том 1. 2023. С. 269–274.
4. Кемпбелл Дж. Тисячолікий герой. Пер. з англ. О. Мокровольського. Львів : Terra Incognita, 2022. 416 с.
5. Матіос М. Черевички Божої Матері. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛІА-МА-ГА, 2022, вид. 2-ге. 224 с.
6. Михіда С. Психопоетика українського модерну : Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : «Поліграф – Терція», 2012. 357 с.
7. Підгорна О. Архетипна структура буковинського наративу Марії Матіос (конспект роману «Солодка Даруся»). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, 2018, № 11, С. 212–223.
8. Савошенко Я. А. Фольклоризм авторської прози Марії Матіос : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.01.07. Київ, 2019. 20 с.
9. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Пер. П. Тарашук. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
10. Jung C. G. Psychological types. Translated by R. F. C. Hull. Princeton University Press, 1976. 651 p.
11. Jung C. G. Symbols of Transformation. Second edition. Translated by R. F. C. Hull. Princeton University Press, 1976. 738 p.
12. Stein M. Jung's Map of the Soul: An Introduction. Open Court Publishing, 1998. 244 p.
13. Stein M. Principle of Individuation: Toward the Development of Human Consciousness. Chiron Publications, 2013. 250 p.

УДК 811.112'373.159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-25>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗВО

THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE METHODS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Калько Р. М.,

orcid.org/0000-0002-7895-7078

кандидат педагогічних наук,

професор кафедри українознавства та іноземних мов

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Декусар Г. Г.,

orcid.org/0000-0001-8727-5944

старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лагун К. Д.,

orcid.org/0009-0003-0579-5930

курсант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У даному дослідженні розглядаються теоретичні та практичні засади використання методів штучного інтелекту при вивченні іноземних мов у ЗВО. Акцентовано увагу на важливості використання технологій штучного інтелекту для навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Проведено аналіз сучасного стану імплементації штучного інтелекту в освітній процес студентів вищих навчальних закладів. Представлені приклади успішного застосування технологій штучного інтелекту під час вивчення іноземних мов. Визначені та детально описані різновиди комп'ютерних програм, які використовують технологію штучного інтелекту для поліпшення процесу навчання іноземних мов. Особлива увага приділена перевагам та обговорюваним питанням, пов'язаним із забезпеченням конфіденційності даних користувачів у контексті застосування технологій штучного інтелекту в освітньому процесі. Спробами для вирішення зазначеної проблеми були лінгвістичні пошуки універсальної діджиталізації, що виконувались згідно з принципами бінарного коду класичної китайської мови Вень Ян. Тобто, перспективні експертні системи ШІ для автоматичного перекладу можуть бути створені у першу чергу на підґрунті східного мислення як нейромережі, які теоретично враховують універсальні класичні китайські системи світогляду та розуміють об'єкт, як саморегулюючу систему, складові частини якої поєднані за принципами прямого та зворотного зв'язку. Автори аналізують сучасні методи викладання та навчання мов, визначають їхні обмеження та виокремлюють ключові виклики, з якими стикаються викладачі та студенти. Зокрема, досліджуються можливості використання мовних асистентів, систем автоматичного перекладу та інших інноваційних інструментів, що базуються на штучному інтелекті. Автори висвітлюють переваги цих технологій, такі як індивідуалізоване навчання, збагачення лінгвістичного досвіду та підвищення мотивації студентів.

Ключові слова: штучний інтелект, методи, діджиталізація, бінарний код, нейромережі.

This study examines the theoretical and practical principles of using artificial intelligence methods in the study of foreign languages in higher education. Attention is focused on the importance of using artificial intelligence technologies for teaching foreign languages in higher educational institutions. An analysis of the current state of implementation of artificial intelligence in the educational process of students of higher educational institutions was carried out. Examples of successful application of artificial intelligence technologies during foreign language learning are presented. Types of computer programs that use artificial intelligence technology to improve the process

of learning foreign languages are defined and described in detail. Special attention is paid to the advantages and discussed issues related to ensuring the confidentiality of user data in the context of the application of artificial intelligence technologies in the educational process. Attempts to solve this problem were linguistic searches for universal digitalization, which were carried out according to the principles of the binary code of the classical Chinese language Wen Yang. That is, promising expert AI systems for automatic translation can be created primarily on the basis of Eastern thinking as neural networks, which theoretically take into account universal classical Chinese worldview systems and understand the object as a self-regulating system, the components of which are connected according to the principles of direct and feedback «link». The authors analyze modern language teaching and learning methods, identify their limitations and highlight main challenges faced by teachers and students. In particular, the possibilities of using language assistants, automatic translation systems and other innovative tools based on artificial intelligence are being explored. The authors highlight the benefits of these technologies, such as individualized learning, enrichment of linguistic experience, and increased student motivation.

Key words: artificial intelligence, methods, digitalization, binary code, neural networks.

Постановка проблеми. Практично використання методів штучного інтелекту (ШІ) у навчальних закладах України в основному обмежується сферою вивчення іноземних мов, зокрема англійської. Це дійсно може призвести до значного покращення процесу навчання та забезпечити студентам більше можливостей для розвитку мовних навичок. В першу чергу використовуються інтерактивні платформи для вивчення мов, які застосовують технології ШІ (Duolingo, Rosetta Stone, Babbel, Memrise, Busuu, Lingodeer та ін.). Також є актуальним використання чат-ботів або віртуальних асистентів для практики мовлення та розуміння мови. Але самі можливості ШІ значно потужніше. Слід виділити також *адаптивні програми*, як системи, що аналізують прогрес студента та пропонують персоналізовані вправи та завдання; системи *розпізнавання мови та вимови*, для виправлення помилок вимови та аутентичного вивчення акцентів; *машинне навчання* для аналізу даних про навчання студентів та надання індивідуальних рекомендацій для поліпшення процесу, використання *віртуальної реальності (VR)* та *розширеної реальності (AR)*, для поглибленого вивчення мови, наприклад, віртуальні розмови та симуляції реальних ситуацій, *автоматизовані системи оцінювання*, які спрощують процес викладання та оцінювання у ЗВО; *мобільні додатки для вивчення мов* тощо. Загалом, інтеграція методів штучного інтелекту у навчальний процес може допомогти студентам ефективніше вивчати іноземні мови, забезпечуючи їм більш індивідуалізований та технологічний підхід до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема практичного використання ШІ у сфері освіти сьогодні є актуальною і не новою. Низка досліджень вже вивчає різноманітні напрями використання ШІ в освітньому процесі, зокрема в роботах А. Дубчака та Я. Литвиненка. Проблему використання систем ШІ в адаптивному навчанні розглядає В. Дем'яненко, в той час як Ю. Перучок зосереджується на аналізі переваг та ризиків використання цих технологій. У працях А. Банарцевої, О. Єлісеєвої та Л. Малигіна ШІ розглядається як мультимодальна лінгводидактична система. Особливу увагу приділяє мультимодальності системи ШІ Лі Вейхуа, вважаючи її ключовою умовою успішного впровадження для вивчення іноземних мов. Загальні аспекти використання технологій ШІ в освітньому процесі розглядають В. Грицишин, Н. Габрусєва, А. Шевченко та Г. Андрощук. А. Турчин також вносить свій внесок у вивчення цієї проблематики.

Теоретично ШІ, розуміється як Big Data, яку можна досліджувати математичними засобами. Для систем, які працюють із символічними значеннями використовується діджиталізація. На основі теорії «родового дерева» можливо пояснити фундаментальні принципи «розпізнавання структур», до яких належить і практичні питання перекладу та навчання іноземних мов [1]. Недоліком подібного абстрактного підходу можна вважати його обмежений характер. Спробами для вирішення зазначеної проблеми були лінгвістичні пошуки універсальної діджиталізації, що виконувались згідно з принципами бінарного коду класичної китайської мови Вень Ян [2]. Тобто, перспективні експертні системи ШІ для автоматичного перекладу можуть бути

створені у першу чергу на підґрунті східного мислення як нейромережі, які теоретично враховують універсальні класичні китайські системи світогляду та розуміють об'єкт, як саморегулюючу систему, складові частини якої поєднані за принципами прямого та зворотного зв'язку. У контексті західної традиції фонематичної абетки завдання ще більше спрощується, оскільки всі відомі системи писемності західної цивілізації походять від єдиного джерела – фінікійської абетки.

Постановка завдання. На думку авторів головним недоліком обмеженого застосування ШІ у ЗВО України є нерозвиненість теоретичної бази практичного застосування, на які дає відповідь прикладна лінгвістика.

Виклад основного матеріалу. Використання ШІ в освітній сфері вже не є нічим новим. У науковій літературі як зарубіжній, так і вітчизняній, ми можемо знайти різноманітні сценарії його застосування. Оглядаючи досвід педагогічних працівників як за кордоном, так і в Україні, можна виділити такі напрями використання ШІ в освіті, як оцінка знань студентів, актуалізація знань, оцінка діяльності викладачів, використання віртуальних помічників для учасників освітнього процесу, персоналізація та індивідуалізація навчання, адаптивне навчання. У контексті вивчення іноземних мов різноманітні сервіси з перекладу іноземних текстів надають значну допомогу [3, с. 64].

На сьогодні вже наявні інтерактивні помічники та адаптивні програми для навчання, які дозволяють використовувати ШІ для персоналізації освітнього процесу та спрощення технічних завдань. Здатність ШІ сприймати значно більше інформації, ніж людина, дозволяє виконувати завдання швидше та точніше. Деякі розробники освітнього програмного забезпечення вже використовують ці переваги для створення програм, які адаптуються до індивідуальних особливостей кожного учня [4, с. 103].

Традиційні методи вивчення іноземних мов в умовах такого активного використання ШІ у освітньому процесі розглядаються як витратний процес, що потребує значної кількості додаткових матеріалів. У той час як цифрові інструменти, що використовують ШІ, можуть надавати індивідуально налаштований навчальний план для кожного студента. Більше того, навчальні програми відстежують особисті досягнення учнів та надають матеріал, який відповідає їхньому рівню знань, забезпечуючи індивідуальний навчальний курс.

Багато досліджень підтверджують, що використання ШІ в сфері онлайн-вивчення іноземних мов, зокрема за допомогою вищевказаних навчальних ресурсів, сприяє зручності та ефективності навчання. Ці ресурси розроблені з урахуванням можливостей залучення та оптимізації часу, необхідного для засвоєння іноземних мов. Вони програмуються так, щоб забезпечити реальні результати, зробити процес навчання захопливим та підвищити рівень знань [5, с. 20].

Отже, можна визначити суттєвий тренд: розвиток ШІ сприяє формуванню технології індивідуалізованого навчання іноземних мов, яка відповідає вимогам інформатизації освіти. Ця технологія моделює індивідуальні траєкторії засвоєння знань, враховуючи особисті особливості учня в динамічній моделі його характеристик. Системи ШІ навіть враховують емоційну стабільність учня, повідомляючи викладачів або самостійно адаптуючи програму.

Можливість самостійного вивчення іноземної мови за допомогою ШІ, особливо його здатності розв'язувати менш структуровані та менш формалізовані завдання, є цікавою як для викладачів, так і для учнів. Для студентів відкривається доступ до різноманітних педагогічних інструментів, що демонструють високу ефективність, у порівнянні з традиційними методами вивчення іноземних мов. Процес навчання стає більш цікавим і продуктивним, а ШІ дозволяє вчителям оцінювати прогрес учнів та швидко коригувати курс навчання за необхідності. Додатково, ШІ дозволяє оцінювати рівень знань студента ще на етапі реєстрації на платформі і підбирати найбільш ефективний формат навчання саме на початковому етапі.

У ході використання ШІ виявляється, де знаходяться труднощі, і формує та надсилає необхідні матеріали для поліпшення навичок. Адаптивне навчання оперує базовим алгоритмом ШІ.

Крім того, доступ до освіти в будь-який зручний час є, безперечно, величезною перевагою для учнів [6, с. 45].

Застосування технологій ШІ передбачає відкритість даних користувача в мережі Інтернет. Хоча на сьогодні ці дані деперсоналізовані, результати останніх досліджень з кібербезпеки вимагають обережнішого підходу до прийняття рішень щодо використання технологій ШІ в освітньому процесі. Зараз, чим більше інформації передає користувач про себе (в соціальних мережах, історії веб-пошуку, геолокації, відвідуванні веб-ресурсів тощо), тим більш персоналізованим стає зміст навчальної програми, яку пропонує ШІ. Вивчення іноземних мов в університетах сьогодні вимагає не тільки глибокого розуміння граматики та лексики, але й активного використання мови в різних ситуаціях. Інновації в галузі ШІ можуть вирішити ці виклики та стати потужним інструментом для покращення навчання англійської мови в університетах. Однією з ключових переваг використання ШІ є можливість розпізнавання та корекції вимови. Системи засновані на ШІ можуть аналізувати вимову студентів, виявляти помилки та надавати індивідуалізовані рекомендації для поліпшення [7, с. 57].

Деякі способи, які ШІ може використовувати для розпізнавання та корекції вимови, включають:

– **Автоматичне розпізнавання мови (ASR).** ШІ може використовувати технології ASR для перетворення звукового сигналу мовлення на текст. Це дозволяє системі аналізувати вимову студента та визначати точність його вимови.

– **Фонетичний аналіз.** ШІ може проводити фонетичний аналіз звуків, використовуючи спеціальні алгоритми. Він може виявляти різницю між правильною та неправильною вимовою конкретних фонем або слів.

– **Порівняння зі стандартом.** ШІ може порівнювати вимову студента зі стандартом або нормою. Це дозволяє визначати, де саме відбуваються помилки та які аспекти вимови потребують уваги.

– **Навчання з підсиленням.** Системи можуть використовувати методи навчання з підсиленням для поступової корекції вимови. Студентам може надаватися зворотний зв'язок та посилення за кожну правильно вимовлену фонему чи слово.

– **Індивідуалізовані рекомендації.** На основі аналізу вимови ШІ може надавати індивідуалізовані рекомендації студентам для поліпшення конкретних аспектів їхньої вимови. Це може включати в себе вправи та завдання, спрямовані на конкретні слабкі місця [8, с. 63].

Застосування ШІ у цій сфері може сприяти ефективнішому вивченню мови, зокрема вдосконаленню вимови, завдяки індивідуалізованому підходу та миттєвому зворотному зв'язку.

ШІ може адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб студентів. З використанням аналізу даних та машинного навчання, системи можуть створювати персоналізовані навчальні програми, враховуючи рівень володіння мовою, інтереси та особистість студента.

Деякі характеристики цього підходу включають:

– **Аналіз даних.** ШІ може здійснювати аналіз великих обсягів даних, збираючи інформацію про рівень знань, вимову, стиль навчання та інші параметри для кожного студента. Ці дані служать основою для індивідуалізації навчання.

– **Машинне навчання.** ШІ може використовувати алгоритми машинного навчання для аналізу цих даних та прогнозування, які аспекти мовленнєвого навчання потребують покращення. На основі цього аналізу створюються індивідуалізовані плани навчання [9, с. 151].

– **Персоналізовані завдання.** ШІ може створювати завдання та вправи, спрямовані на конкретні слабкі місця студента. Це допомагає максимально ефективно використовувати час навчання та забезпечує покращення в тих аспектах мовленнєвого навчання, де це найбільше необхідно.

– **Індивідуалізація тематичного матеріалу.** Системи можуть пристосовувати матеріали для навчання до індивідуальних інтересів студентів, що робить процес більш цікавим та залучаючим.

– **Динамічне коригування програми.** За допомогою зворотного зв'язку в режимі реального часу, ШІ може динамічно адаптувати навчальну програму відповідно до прогресу студента. Це дозволяє швидко реагувати на зміни в знаннях та вимові.

Такий підхід сприяє ефективнішому навчанню, оскільки студенти отримують індивідуалізовану та максимально адаптовану до своїх потреб освіту. ШІ може впроваджувати системи автоматизованої оцінки, що дозволяє ефективно оцінювати письмові завдання, граматичні конструкції та навички читання. Це сприяє швидшому отриманню звітності та забезпечує студентів об'єктивними оцінками [10, с. 92].

Віртуальні асистенти, засновані на ШІ, можуть стати ефективними засобами для розвитку навичок мовлення та слухання. Вони можуть створювати іммерсивні сценарії та інтерактивні вправи, що допомагають студентам вивчати мову в реальних життєвих ситуаціях.

Хоча інтеграція ШІ у вивчення англійської мови обіцяє значні переваги, існують також виклики, які вимагають подальших досліджень. До них відносяться:

– **Етичні аспекти.** Одним із ключових аспектів є забезпечення конфіденційності даних студентів та врахування етичних стандартів у розробці та використанні ШІ в освіті. Дослідження повинні зосереджуватися на визначенні найбільш оптимальних методів захисту приватності [11, с. 170].

– **Адаптація до різних рівнів знань.** Індивідуалізація процесу вивчення повинна враховувати не тільки потреби різних студентів, але і їхній вихідний рівень володіння мовою. Системи повинні бути адаптовані для початківців та студентів, які вже володіють певним рівнем англійської мови.

– **Взаємодія з традиційним викладанням.** Важливо досліджувати, як ШІ може інтегруватися з традиційними методами викладання, сприяючи розвитку комплексного підходу. Інструктори мають відчувати себе комфортно з використанням цих технологій та мати можливість взаємодіяти з системами для максимального користування.

– **Підтримка мовного розвитку:** Додаткові дослідження повинні бути спрямовані на розробку ШІ, спроможного виявляти та враховувати індивідуальні особливості мовного розвитку студентів, зокрема для тих, чий мовні навички можуть бути менш розвиненими [12, с. 18].

Найбільш розповсюдженою програмою ШІ, яку можна практично використовувати шляхом «навчання» для будь-яких потреб, є ORANGE. Розглянемо його можливе теоретичне наповнення концептами прикладної лінгвістики, згідно яких, сукупний розвиток систем письма надає можливість дешифрувати тексти споріднених систем писемності шляхом звернення до спільного архаїчного джерела на основі Теорії множин. Уже канторівська «наївна» теорія множин зазначала, що будь-який математичний об'єкт є певною множиною. Наприклад натуральне число є множиною, що складається з єдиного елемента іншої множини (натурального ряду), який, передусім, сам є множиною іншого порядку, який задовольняє аксіомам Пеано тощо. Натомість опоненти Кантора, насамперед Л. Кронекер, уважали, що математичними об'єктами можуть уважатися лише натуральні числа й те, що до них безпосередньо зводиться. Подібна вузькоспеціалізована дискусія між прихильниками Кантора та Кронекера не має значення для філології, оскільки досліджувані множини абеток природних мов за визначенням є символами натуральних чисел. У стародавніх алфавітах, зокрема грецькому, латинському, хебрейському тощо, кожна літера означала також і цифру і, таким способом, додаючи числові значення літер, можна було отримати й числове значення всього імені.

Використовуючи понятійний апарат теорії множин, індексні позначення, квантори загальності та діаграми Ейлера-Вена, формально опишемо найбільш розповсюджені абетки з урахуванням фонематичного та чисельного значення: грецьку, латиницю та кирилицю. Отже, на прикладі класичної грецької (Ελληνικό αλφάβητο), латини (Latīna vulgaris) та старослов'янської мов. Для перерахування елементів множини, тобто, якщо є множина A , то її елементи позначають як a_1, a_2, a_3, \dots використаємо індексні позначення.

Грецька (А) (тут і далі *Індекс*, *Фонема*, за наявності *Число*) (a1-A-1; a2-B-2; a3-Г-3; a4-Δ-4; a5-E-5; a6-Z-7; a7-H-8; a8-Θ-9; a9-I-10; a10-K-20; a11-Λ-30; a12-M-40; a13-N-50; a14-Ξ-60; a15-O-70; a16-Π-80; a17-P-100; a18-Σ-200; a19-T-300; a20-Y-400; a21-Φ-500; a22-X-600; a23-Ψ-700; a24-Ω-800).

Латинська (В) (b1-A; b2-B; b3-C-100; b4-D-500; b5-E; b6-F; b7-G; b8-H; b9-I-1; b10-J; b11-K; b12-L-50; b13-M-1000; b14-N; b15-O; b16-P; b17-Q; b18-R; b19-S; b20-T; b21-U; b22-V-5; b23-W; b24-X-10; b25-Y; b26-Z).

Старослов'янська (С) (c1-A-1; c2-Б; c3-B-2; c4-Г-3; c5-Г; c6-Д-4; c7-Г; c8-Ђ; c9-E; c10-È; c11-Є-5; c12-Ë; c13-Ж; c14-З-7; c15-S-6; c16-И-8; c17-Й; c18-I-10; c19-Ï; c20-Й; c21-J; c22-K-20; c23-Л-30; c24-Љ; c25-M-40; c26-Н; c27-Њ; c28-O-70; c29-П-80; c30-P-100; c31-C-200; c32-T-300; c33-Ћ; c34-Ќ; c35-Y-400; c36-Ў; c37-Ф-500; c38-X-600; c39-Ц-900; c40-Ч-90; c41-Ц; c42-Ш; c43-Щ; c44-Ъ; c45-Ы; c46-Ь; c47-Э; c48-Ю; c49-Я).

Зауважимо, що в дослідженні не враховуються застарілі літери, серед яких у грецькій (Ф, С, Ц), латинській (Т, Т, N), старослов'янській (А, Ж, ІА, ІЖ, Џ) та деякі інші. Загалом ми бачимо, що множина А (Грецька абетка) складається із 24 індексних значень (a1, a2, a3 ... a24) відповідно В (Латинська) із 26 (b1, b2, b3...b26) та С (Старослов'янська) із 49 (c1, c2, c3 ... c49). Для побудови діаграми Ейлера-Вена за діджитальними (д) та фонематичними (ф) ознаками можна виділити підмножини АВСд (a9b9c18, a11b12c23, a22b24c38, a4b4c6, a12b13c25) (табл.5) АВСф (a1b1c1, a2b2c3, a5b5c9, a7b26c14, a21b6c37, a7b8c26, a10b11c22, a15b15c28, a17b16c30, a19b20c32). Не збігаються з іншими множинами в множині А індекси: a14, a18, a23, a24 (Ξ, Σ, Ψ, Ω); у множині В: b7, b17, b18, b22, b23 (G, Q, R, V, W); у множині С: c2, c4, c5, c7, c8, c10...c13, c16, c17, c19, c20, c24, c27, c33...c36, c39...c49 (Б, Г, Г, Г, Ђ, È, Є, Ë, Ж, И, Й, Ï, Й, Љ, Њ, Ћ, У, Ў, Ц, Ч, Ц, Ш, Щ, Ђ, Ы, Ь, Э, Ю, Я). Інші індексні значення збігаються частково за типом підмножин АВ (a13b14, a20b25 NY), ВС (b3c31, b19c15, b10c21 (CSJ)) та АС (a3c4, a16c29 ГП). Згідно з діаграмою Ейлера-Вена множини абетки поділяються на підмножини, до яких належать індексні значення 4 порядків: найвищим є АВСд (цифровий збіг у трьох множинах), високим АВСф (фонематичний збіг у трьох множинах), середнім АВ, ВС, АС (фонематичний збіг у двох множинах) низьким А, В, С. (немає збігів з іншими множинами)

Візьмемо найбільш відомий у європейській традиції переклад терміну «Neron Kesar» з грецької латинською мовою – «Nero Kesar» та багаточисельні спроби його прочитання різними етносами в різний час. Незважаючи на спорідненість грецької та висхідної від неї латинської абетки, для передачі імені та титулу термін переписується арамейською праабеткою, потім оцифровується за принципом *Літера-Число*. Загальна сума чисел дорівнює висхідній плюс (чи мінус). Так, специфічні характеристики іншої мови, у наведеному прикладі літера N та число 50, що характеризують флективність латинської мови. На нашу думку, виділені у роботі порядки індексних значень множини певної абетки мають бути використаними у практиці перекладу за принципом *Літера-Індекс-Індексне значення*.

Висновки. Узагальнюючи практичні засади використання методів Штучного Інтелекту при вивченні іноземних мов звертаємо увагу, що названий процес сприяє покращенню якості навчання, забезпечуючи індивідуалізований підхід, інтерактивні методи навчання та автоматизовані засоби оцінювання. Це відкриває нові можливості для ефективного розвитку мовних навичок студентів та підвищення їхньої мотивації до вивчення англійської мови. Теоретичною основою є аналіз мовного матеріалу на прикладі європейських мов (грецької, латини, церковнослов'янської), який дозволив дійти висновку про доцільність використання ШІ, коли висхідний та кінцевий термін діджиталізується з урахуванням *Порядку індексу*, *Індексного значення* та інших показників для оцінки адекватності перекладу. Це дозволяє логічно сприймати абеткові символи європейських мов як математичні множини, при цьому сам процес перекладу можливо пояснити не на вербальному, а фонематичному рівні, як Гаусовий розподіл випадкових показників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kalko R. Principles of algorithmization of machine translation in the theories of language evolution (based on the Ukrainian-English translation). *International Journal of Advanced Research (IJAR)*. 2017. С. 706–709.
2. Kalko R. A binary code as a basis for understanding the logical construction of Chinese hieroglyphic graphemes. *International Journal of Advanced Research (IJAR)*. 2018. С. 327–334.
3. Дубчак А., Литвиненко Я. Напрями використання штучного інтелекту за сучасних умов. Іван Пулюй: життя в ім'я науки та України : тези Міжнародної наукової конференції. Тернопіль, 2020. С. 64–65.
4. Петручок Ю. Штучний інтелект: чого очікувати? Філософські виміри техніки: тези Міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів. Тернопіль, 2019. С. 102–103.
5. Дем'яненко В. Системи штучного інтелекту в адаптивному навчанні. *Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України*. Київ, 2019. С. 19–21.
6. Dekusar G.G. Review of the modern media resources for learning English. *Мова і право: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 жовт. 2022 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 44–47.
7. Декусар Г.Г. Інноваційні методи та технології викладання іноземної мови в контексті комплексного підходу в закладах вищої освіти немовного профілю. *Актуальні проблеми сучасних лінгвістичних досліджень та застосування інноваційних технологій викладання мов у вищій школі нефілологічного профілю: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 жовтня 2018 року)*. Дніпро, 2018. С. 53–61.
8. Pakulova T.V. Digital education: for and against. *Мова і право: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 27 жовт. 2021 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 63–64.
9. Вейхуа Л. Мультимодальна побудова технології штучного інтелекту в сучасному навчанні іноземним мовам. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 7 (330). С. 147–155.
10. Безлюдний О. І., Безлюдна В. В., Щербань І. Ю., Комар О. С. Досвід використання змішаного навчання на заняттях з англійської мови у закладах вищої педагогічної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 73. № 5. С. 86–100.
11. Вікторова Л. В., Кочарян А. Б., Мамчур К. В., Коротун О. О. Застосування штучного інтелекту та чат-ботів під час вивчення іноземної мови. *Інноваційна педагогіка*. № 32. Т. 2. 2021. С. 166–173.
12. Порохова О. Є. Сутність і проблематика штучного інтелекту. *Одеса*, 2019. 30 с.

UDC 800:001.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-26>

ASPECTS DE LA FORMATION DE TERMINOLOGIE ET DE L'ENSEIGNEMENT DU VOCABULAIRE TECHNIQUE DANS LES ÉTUDES DU FRANÇAIS COMME UNE LANGUE ÉTRANGÈRE

АСПЕКТИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ ТЕХНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ПРИ ВИВЧЕННІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Karmazina K. B.,

*orcid.org/0000-0001-9052-2678**Professeur du département des langues étrangères de l'Université nationale technique d'Ukraine centrale*

Cet article explore l'impact de la mondialisation sur le vocabulaire technique, mettant l'accent sur la nécessité d'adapter les ressources linguistiques aux normes internationales et aux structures pour une compréhension et une communication améliorées dans un contexte mondial. Une telle approche renforce la compréhension et la communication dans l'environnement mondial.

Pour approfondir ces processus, les aspects de la formation du vocabulaire technique dans le domaine de la technologie de l'information sont analysés, mettant en évidence divers processus linguistiques tels que l'emprunt, la dérivation, l'abréviation et la métaphore. La flexibilité de la langue face aux progrès technologiques est soulignée, démontrant l'émergence de termes spécifiques grâce à ces mécanismes linguistiques.

L'importance d'enseigner ces termes aux étudiants des universités techniques étudiant le français comme langue étrangère est reconnue. Les stratégies pédagogiques comprennent la contextualisation selon les domaines pertinents, l'utilisation de méthodes visuelles, des exercices pratiques, des glossaires, des ressources en ligne, des projets collaboratifs et des cas réels de l'industrie. L'objectif est de fournir une compréhension approfondie et pratique de la langue, en particulier propre au secteur de l'informatique.

Dans le domaine de la terminologie liée aux thèmes informatiques, l'article examine l'utilisation de suffixes tels que «-tique», illustrés par des exemples tels que «cybernétique» et «monétique». L'attention est portée sur la productivité de la dérivation, où les termes sont formés en ajoutant des préfixes, des suffixes ou des infixes. Le concept et les méthodes de formation de termes par des acronymes, des néologismes et des adaptations sémantiques, qui contribuent également à la création de termes spécifiques dans le domaine de l'informatique ou du vocabulaire technique, sont discutés.

En conclusion, l'accent est mis sur la formation dynamique du vocabulaire informatique et le rôle de ces processus dans l'adaptation de la langue au paysage technologique en constante évolution. Dans l'ensemble, l'article propose une approche multi-composante pour l'étude du vocabulaire technique, combinant une compréhension théorique avec une application pratique et une interaction avec des contextes réels.

Mots clés: vocabulaire, processus linguistiques dynamiques, terminologie technique, formation de termes, apprentissage d'une langue étrangère.

В статті розглядається вплив глобалізації на технічний словниковий запас, вказуючи на необхідність адаптації мовних ресурсів до міжнародних стандартів та структур. Такій підхід підсилює розуміння та комунікацію в глобальному середовищі. Для глибшого розуміння цих процесів було проаналізовано аспекти формування технічного словникового запасу в галузі інформаційних технологій, акцентуючи увагу на різноманітних лінгвістичних процесах, таких як запозичення, деривація, скорочення та метафора. Підкреслюється гнучкість мови відносно технологічних досягнень, показуючи появу конкретних термінів за допомогою цих лінгвістичних механізмів.

Визнається важливість викладання цих термінів студентам технічних університетів, які вивчають французьку як іноземну мову. Стратегії навчання включають контекстуалізацію відповідно до відповідних галузей, використання візуальних методів, практичних вправ, глосаріїв, онлайн-ресурсів, колективних проєктів і реальних випадків в індустрії. Мета – забезпечити глибоке та практичне розуміння мови, особливо специфічної для сфери ІТ

В галузі термінології пов'язаної із комп'ютерною тематикою стаття розглядає використання суфіксів, таких як *-тік*, на прикладах «кібернетіка» та «монетіка». Акцентується увага на продуктивності деривації, де терміни формуються за допомогою додавання префіксів, суфіксів чи інфіксів. Розглядається поняття та способи формування термінів через акроніми, неологізми та семантичні адаптації які також сприяють створенню конкретних термінів у сфері комп'ютеризації або технічного вокабуляра.

У висновку підкреслюється динаміка формування словникового запасу ІТ та роль цих процесів у пристосуванні мови до стрімко змінюючогося технологічного ландшафту. Загалом, стаття пропонує багатокомпонентний підхід до вивчення технічного словникового запасу, поєднуючи теоретичне розуміння з практичним застосуванням і взаємодією з реальними контекстами.

Ключові слова: словниковий запас, динамічні лінгвістичні процеси, технології, технічна термінологія, термінотворення, вивчення іноземної мови.

Introduction. Actualité de la recherche. Les termes informatiques font désormais partie intégrante de notre vocabulaire quotidien, illustrant l'impact omniprésent de la technologie sur nos interactions et nos activités quotidiennes. Des expressions telles que «*cloud computing*» et «*navigateur*» sont devenues courantes dans nos discussions, soulignant la prédominance de la technologie dans nos vies. Les objets connectés et les avancées en éducation à distance ont également introduit de nouveaux concepts, remodelant ainsi notre langage quotidien.

Le langage informatique présente une terminologie dynamique, comprenant des termes exprimés dans la langue maternelle, des mots étrangers ou internationaux, ainsi que des créations lexicales artificielles. Notre étude se concentre sur la formation de cette terminologie, utilisant des procédés tels que les emprunts, les calques, les abréviations et la dérivation. Nous avons analysé plusieurs termes informatiques provenant de dictionnaires et de sources en ligne.

Objectif. Le but de cet article est d'explorer et d'analyser les mécanismes linguistiques impliqués dans la formation du vocabulaire technique, en mettant particulièrement l'accent sur le domaine des technologies de l'information. L'article vise à démontrer comment des termes spécifiques émergent à travers des processus tels que l'emprunt, la dérivation, et la création de néologismes.

Un objectif clé est de sensibiliser à l'importance de l'enseignement de ces termes aux étudiants universitaires apprenant le français en tant que langue étrangère. Les stratégies pédagogiques suggérées, telles que la contextualisation, l'utilisation de ressources visuelles, et l'application pratique, visent à faciliter une compréhension approfondie du langage technique.

L'analyse des dernières recherches et publications. Eugen Wüster [1], ingénieur autrichien, est reconnu comme le pionnier ayant conféré à la terminologie son statut actuel de «discipline interdisciplinaire». Dans les années 1930, Wüster initie un ambitieux programme d'unification des sciences grâce à une structuration conceptuelle universelle, où la terminologie joue un rôle central.

Juan Carlos Sager [2], sceptique notoire, nie à la terminologie un statut indépendant en tant que discipline, mais reconnaît sa valeur dans divers programmes d'enseignement contemporains. Sager suggère que tout ce qui mérite d'être dit sur la terminologie trouve une place plus appropriée dans le contexte de la linguistique, de la science de l'information ou de la linguistique computationnelle.

Cette perspective ouvre la voie à une réévaluation de l'utilisation de la terminologie, la considérant davantage comme une méthodologie intégrée dans divers programmes de formation. Actuellement, la terminologie est souvent associée à la fourniture de services d'information nécessitant la compilation de dictionnaires, glossaires et banques de termes.

L'idée d'intégrer une formation terminologique dans la formation techniques est évidente, mais comment l'appliquer à des domaines variés comme le droit, la chimie ou la biologie? Une approche inspirée de la division du travail de Daniel Gouadec [3] entre terminologue, terminographe et terminoticien pourrait être une piste.

Le terminologue, en tant qu'intermédiaire spécialisé en communication, peut jouer un rôle crucial dans la facilitation de la communication spécialisée, agissant comme une interface entre les disciplines, les sciences cognitives, la documentation et l'expression linguistique. L'objectif global de la

terminologie reste de faciliter la communication spécialisée et de garantir le transfert efficace des connaissances spécialisées.

Partie principale. L'article aspire également à mettre en lumière la flexibilité du langage face aux évolutions technologiques rapides, en examinant comment de nouveaux termes émergent pour décrire des concepts innovants. En résumé, le but ultime est de promouvoir une approche holistique de l'apprentissage du vocabulaire technique, offrant aux lecteurs une compréhension pratique et précise des termes spécifiques à la sphère des technologies de l'information.

Les termes diffèrent des mots du vocabulaire courant en l'absence de synonymes ou d'antonymes définis, étant créés par des spécialistes lorsque le besoin se présente. La création d'un terme implique une procédure de sélection et d'approbation, avec une définition précise. Par exemple, le terme «*prédicat*» peut évoluer d'une propriété mathématique à un concept linguistique lié au verbe. Un terme peut également subir un transfert terminologique en changeant de domaine d'application.

Le transfert terminologique est observé dans divers domaines. Par exemple, le terme «*virus*» initialement associé à la biologie a été transféré au domaine informatique pour désigner des logiciels malveillants. Ces changements démontrent la flexibilité et l'adaptabilité des termes à travers différents contextes.

Les termes spécifiques se forment généralement à travers des processus linguistiques adaptés aux besoins et aux évolutions d'un domaine particulier. Voici quelques moyens courants par lesquels se forment les termes spécifiques :

Emprunt : Les termes spécifiques peuvent être empruntés à d'autres langues, souvent lorsqu'un concept nouveau ou une technologie est introduit. Par exemple, le terme «*software*» en anglais a été emprunté en français comme «*logiciel*».

Dérivation : La dérivation consiste à ajouter des préfixes, suffixes ou infixes à un mot existant pour créer un terme spécifique. Par exemple, le terme «*informatique*» dérive de «*information*» auquel on ajoute le suffixe «*-ique*».

Composition : La composition, dans le domaine de la terminologie, consiste à fusionner deux mots préexistants pour former un nouveau terme. Cette méthode offre une manière efficace de créer des expressions concises et spécifiques. Un autre exemple notable est le terme «*logiciel*» qui émerge de la combinaison de «*logique*» et «*matériel*», soulignant ainsi la nature conceptuelle du programme informatique par opposition au matériel physique.

Par ailleurs, la composition permet d'exprimer des idées complexes de manière succincte, facilitant la communication dans des domaines spécialisés tels que l'informatique. Un exemple contemporain de composition est le terme «*cloud computing*», résultant de l'association de «*cloud*» et «*computing*», décrivant ainsi le stockage et l'accès à des données et des programmes via Internet.

Acronyme : La création d'acronymes, qui consiste à combiner les lettres initiales de plusieurs mots pour former un nouveau terme, est une pratique courante dans les domaines techniques. Cette approche offre une manière concise de représenter des concepts complexes.

Par exemple, HTML (Hypertext Markup Language) est un acronyme spécifique au langage informatique.

RAM – Random Access Memory (Mémoire vive)

PDF – Portable Document Format (Format de Document Portable)

GPS – Global Positioning System (Système de Positionnement Global)

URL – Uniform Resource Locator (Localisateur Uniforme de Ressource)

LAN – Local Area Network (Réseau Local)

JPEG – Joint Photographic Experts Group (Groupe d'Experts en Photographie Jointe)

VPN – Virtual Private Network (Réseau Privé Virtuel)

WIFI – Wireless Fidelity (Fidélité sans fil)

Néologie : La néologie, qui englobe la création de termes totalement nouveaux pour décrire des concepts émergents, est particulièrement répandue dans les domaines en constante évolution. Voici quelques exemples contemporains de néologismes :

Infodémie – La surabondance d'informations, souvent fausses, pendant une pandémie.

Télé médecine – La prestation de services médicaux à distance grâce à la technologie.

Zoom bombing – L'intrusion non autorisée dans une réunion en ligne, souvent par le biais de la plateforme Zoom.

Cryptomonnaie – Une forme numérique de monnaie, comme le Bitcoin, basée sur la cryptographie.

Podcast – Un format de média numérique constitué d'épisodes audio ou vidéo diffusés sur Internet.

Staycation – Des vacances passées à la maison plutôt qu'à voyager à l'extérieur.

Écovillage – Une communauté planifiée qui intègre des principes écologiques et durables dans son mode de vie.

Adaptation sémantique : Effectivement, l'adaptation sémantique de termes existants pour répondre à des besoins spécifiques dans différents domaines est courante. Voici quelques exemples illustrant cette dualité sémantique :

Cellule :

Biologie : Unité structurale et fonctionnelle fondamentale des organismes vivants.

Informatique : Unité de stockage de données dans une feuille de calcul ou une base de données.

Virus :

Médecine : Agent infectieux composé d'acide nucléique entouré d'une capsid, causant diverses maladies.

Informatique : Programme nuisible conçu pour se propager et endommager des systèmes informatiques.

Table :

Mobilier : Meuble plat, généralement avec des jambes, utilisé pour diverses activités.

Base de données : Ensemble de données organisées sous forme de lignes et de colonnes.

Fichier :

Bureau : Ensemble de documents rassemblés et classés.

Informatique : Ensemble de données stockées sous un nom spécifique.

Cookie :

Cuisine : Petit gâteau sucré.

Internet : Petit fichier stocké sur l'ordinateur d'un utilisateur, contenant des informations sur son activité en ligne.

Rétronyme : l'introduction de nouveaux termes peut entraîner la nécessité de créer des rétronymes pour différencier les concepts plus anciens des nouveaux. Voici quelques exemples supplémentaires de rétronymes :

Téléphone fixe : Avec l'avènement des téléphones mobiles, le rétronyme «*téléphone fixe*» est utilisé pour distinguer les téléphones traditionnels reliés par un fil.

Courrier postal : L'émergence des communications électroniques a engendré le rétronyme «*courrier postal*» pour faire référence au courrier physique, par opposition au courrier électronique.

Livre papier : Avec l'avènement des livres électroniques est souvent utilisé pour désigner les livres traditionnels en format physique.

Horloge analogique : L'introduction des horloges numériques, le rétronyme «*livre papier*» numériques a conduit à l'utilisation du rétronyme «*horloge analogique*» pour désigner les horloges traditionnelles à aiguilles.

Photographie argentique : Avec l'avènement de la photographie numérique, le rétronyme «*photographie argentique*» est employé pour décrire la photographie traditionnelle utilisant des films argentiques.

Métaphore : Les termes spécifiques peuvent également résulter de métaphores, où des concepts sont décrits en utilisant des termes issus d'un autre domaine. De même, le mot «cloud» a évolué de sa signification météorologique pour représenter le stockage de données en ligne.

Ces processus démontrent la flexibilité et l'adaptabilité du langage pour répondre aux besoins spécifiques de chaque domaine, facilitant ainsi une communication claire et précise dans des contextes particuliers.

Ce phénomène génère la formation d'homonymes, tels que l'isomorphisme en mathématiques et en linguistique. En mathématiques, l'isomorphisme est une application bijective préservant la structure, tandis qu'en linguistique, il décrit la relation entre langues ou structures linguistiques présentant des relations combinatoires similaires.

La terminologie informatique emprunte largement à des domaines clés tels que la linguistique et la médecine. À titre d'exemple, des termes informatiques tels qu'alphabet (ensemble d'éléments de base d'un langage de programmation), «*caractère*» (signe linguistique) et «*contexte*» (ensemble d'informations structurées) sont empruntés à la linguistique, soulignant l'influence interdisciplinaire dans le langage informatique.

Dans le domaine médical, la terminologie informatique intègre des termes tels que «*diagnostics*» (informations accompagnant l'exécution du programme), «*distorsion*» (déformation du signal lors du passage dans le canal) et "virus" (informatique). De manière similaire, la terminologie informatique utilise des termes caractérisant l'activité humaine, tels que «*arbre*» (structure hiérarchique d'éléments d'information), «*feuille*» (élément final de la structure hiérarchique) et «*bibliothèque*» (ensemble de programmes ou procédures élaborés pour les programmeurs). Ces emprunts démontrent la diversité et l'adaptabilité du langage informatique.

La terminologie informatique emprunte également des termes médicaux comme «*sécurité*» pour décrire la protection des systèmes contre des menaces, ou «*antivirus*» pour un logiciel de protection contre les logiciels malveillants. Parallèlement, des concepts liés à l'activité humaine sont intégrés, tels que "fenêtre" pour décrire une interface graphique et «*souris*» pour un dispositif de pointage.

Des termes comme «*évolution*» peuvent être utilisés pour décrire la progression d'un logiciel, tandis que «*interface*» peut être employé pour représenter la connexion entre différentes parties d'un système informatique. Ces emprunts reflètent la richesse du vocabulaire informatique qui trouve des analogies dans divers domaines.

Dans le domaine de la terminologie informatique, la métaphore se révèle être le moyen le plus productif pour nommer des concepts. Par exemple, le terme «*chien de garde*» est utilisé pour décrire un circuit électronique ou un logiciel garantissant que l'ordinateur ne reste pas bloqué à une étape spécifique du traitement. De même, le terme «*grappe*» métaphorise une réunion de serveurs indépendants fonctionnant comme un seul système.

Dans le domaine de la terminologie informatique, la métaphore est fréquemment utilisée pour attribuer des noms aux concepts. Par exemple, le terme «*coffre-fort numérique*» représente un espace de stockage sécurisé en ligne. De même, «*poubelle*» désigne l'emplacement des fichiers supprimés.

En français, des termes informatiques dérivés de métaphores abondent, tels que «*boîte de réception*» pour la messagerie électronique, «*écran*» pour le moniteur, «*explorateur*» pour le navigateur, «*portable*» pour l'ordinateur portable, «*accueil*» pour la page d'accueil, «*toile*» pour la page web, «*attachement*» pour la pièce jointe, «*pirate*» pour un cybercriminel, «*cheval de Troie*» pour un logiciel malveillant dissimulé. Ces exemples illustrent comment la métaphore enrichit le langage informatique en le rendant plus accessible et imagé.

Selon l'usage métaphorique, deux sous-groupes se distinguent : la comparaison basée sur la perception, principalement visuelle ou cognitive.

La comparaison liée à un processus et à un résultat peut être illustrée par le terme «*distorsion*», décrivant l'état d'une partie du corps tournant d'un seul côté, tandis qu'en informatique, il représente l'ensemble des altérations indésirables d'un signal n'étant ni un gain, ni une atténuation, ni un retard.

La similitude de forme s'exprime à travers le terme «*clone*», qui en biotechnologie désigne un organisme génétiquement identique à l'original, tandis qu'en informatique, il représente un système créé d'après un autre modèle compatible avec le système initial.

Enfin, la comparaison par circonstance est illustrée par le terme «*harponnage*», faisant référence à la pêche à l'harpon, tandis qu'en informatique, il désigne un type de cyberattaque utilisant des courriels pour cibler des individus et des entreprises.

Dans le cadre du processus et du résultat, le terme «*compression*» métaphorise la réduction de la taille d'un fichier, similaire à la compression d'un ressort physique.

La comparaison du point de vue causal est illustrée par le terme «*bug*», emprunté de l'entomologie, décrivant un problème logiciel pouvant causer un dysfonctionnement, à l'instar d'un insecte nuisible.

La similitude de forme est présente dans le terme «*fenêtre*» en informatique, qui métaphorise une interface graphique, par analogie à une fenêtre physique.

En termes de circonstance, le mot «*capture*» peut être utilisé pour décrire le processus de saisie d'écran, évoquant la capture d'une image dans un contexte plus général.

L'évolution des nouvelles technologies est étroitement liée à l'émergence des messages **SMS** (Service de messagerie courte). L'utilisation du langage SMS, caractérisé par des abréviations répandues, suscite un intérêt non seulement chez les jeunes mais également au sein de divers groupes sociaux. Un aspect clé de sa popularité réside dans son coût moindre par rapport à d'autres moyens d'interaction.

Le langage SMS a vu le jour dans les années 1990, coïncidant avec l'avènement des communications SMS. Dès que les SMS sont devenus courants, un style télégraphique de communication a émergé, donnant lieu à diverses abréviations et formes raccourcies de mots et de phrases. Ce phénomène linguistique reflète l'adaptabilité du langage aux contraintes technologiques et à la nécessité d'une communication concise à l'ère des messages mobiles.

Le langage SMS est caractérisé par l'utilisation répandue d'abréviations et de raccourcis pour faciliter la communication rapide. Voici quelques exemples courants d'abréviations en langage SMS :

«Bonjour» devient «bjr».

«A plus tard» se transforme en «A+»

«Rendez-vous» peut être abrégé en «RDV».

«Quoi de neuf?» devient «koi 2 9?».

«À demain» peut être simplifié en «a2m¹».

«Pas de problème» se raccourcit souvent en «pas de pb».

«Rire» peut être exprimé par «lol» (Laugh Out Loud).

«Avec» peut être abrégé en «av».

«Je t'aime» devient «jt'aime» ou même «jtm».

Ces exemples illustrent comment le langage SMS utilise des abréviations pour condenser l'information et faciliter la communication rapide et efficace sur les appareils mobiles.

La dérivation, un procédé de formation dynamique en français contemporain, s'illustre particulièrement avec l'utilisation du suffixe **-tique**, très répandu en informatique. Ce suffixe est fréquemment employé par les spécialistes pour créer de nouveaux termes dans ce domaine. Voici quelques exemples :

Cybernétique : La cybernétique est la science des communications et de la régulation dans les êtres vivants et les machines, englobant des aspects de contrôle et d'interaction.

Monétique : La monétique fait référence à l'ensemble des moyens informatiques et électroniques utilisés dans les transactions bancaires, intégrant notamment les technologies de paiement électronique.

Domotique : La domotique regroupe les techniques de gestion automatisée appliquées à l'habitation, incluant le confort, la sécurité et la communication au sein des foyers.

Bureautique : La bureautique représente l'ensemble des techniques visant à automatiser les travaux de bureau, notamment avec l'utilisation de logiciels et de systèmes informatiques dédiés.

Télématique : La télématique concerne l'ensemble des techniques combinant les moyens de l'informatique avec ceux des télécommunications, facilitant ainsi la transmission et le traitement d'informations à distance.

Ces exemples démontrent la richesse et la productivité du processus de dérivation, en particulier avec l'emploi du suffixe *-tique* dans le domaine informatique.

Robotique : La robotique englobe la conception, la construction et l'utilisation de robots automatisés dans divers domaines, allant de l'industrie à l'exploration spatiale.

Informatique : L'informatique est la science du traitement automatique de l'information, impliquant la conception et l'utilisation de systèmes informatiques.

Les autres exemples montrent comment les suffixes sont utilisés pour former des termes dans divers domaines, couvrant des concepts variés tels que les actions, les lieux spécifiques ou les professionnels.

Voici quelques exemples de termes formés avec les suffixes *-age*, *-thèque*, *-erie* et *-eur*, *-logie* :

-logie : Cryptologie : Science des codes secrets et de la cryptographie; *-thèque* : Bibliothèque : Système de gestion des documents électroniques ou physiques. Vidéothèque: Collection de vidéos stockées électroniquement.

-age : Piratage : Action non autorisée d'accéder à des systèmes informatiques.Backupage: Le fait de sauvegarder des données de manière régulière.

-eur : Éditeur : Logiciel permettant la création et la modification de documents.Navigateur: Programme permettant d'accéder à des informations sur Internet.

-ment : Développement : Processus de création et d'amélioration de logiciels.Enregistrement : Action de stocker des données dans un système.

-ise / *-ize* (anglicisme) : Optimiser : Améliorer la performance d'un programme ou d'un système. Synchroniser: Mettre en concordance les données entre plusieurs dispositifs.

Enseigner ces termes aux étudiants universitaires apprenant le français comme langue étrangère peut être un processus stimulant et enrichissant. Voici quelques approches pédagogiques qui pourraient être utiles :

Contextualisation : Intégrez ces termes dans des contextes concrets liés aux domaines d'études des étudiants. Par exemple, utilisez des exemples liés à l'informatique dans des situations académiques ou professionnelles pertinentes.

Méthode visuelle : Utilisez des diagrammes, des schémas ou des infographies pour représenter visuellement la signification des termes. Associez des images ou des icônes aux concepts pour renforcer la compréhension.

Exercices pratiques : Proposez des exercices pratiques où les étudiants peuvent appliquer ces termes. Des activités telles que la rédaction d'articles, la création de présentations ou la participation à des discussions sur des sujets informatiques spécifiques peuvent être bénéfiques.

Glossaires et supports audio : Fournissez des glossaires détaillés expliquant chaque terme, accompagnés d'enregistrements audio pour aider les étudiants à maîtriser la prononciation. Encouragez l'écoute de matériel authentique lié à l'informatique.

Utilisation de ressources en ligne : Dirigez les étudiants vers des ressources en ligne, tels que des sites web, des vidéos éducatives ou des forums spécialisés en informatique en français. Cela les expose à un langage réellement utilisé dans le domaine.

Projets collaboratifs : Encouragez les projets collaboratifs où les étudiants travaillent ensemble pour créer quelque chose de lié à l'informatique en utilisant ces termes. Cela renforce l'apprentissage par la pratique et la collaboration.

Études de cas : Intégrez des études de cas réelles de l'industrie informatique francophone. Cela permet aux étudiants de voir comment ces termes sont utilisés dans des situations professionnelles réelles.

Quiz et évaluations : Créez des quiz et des évaluations régulières pour évaluer la compréhension des étudiants. Encouragez-les à rédiger des paragraphes ou des rapports utilisant ces termes.

L'intégration de ces approches diverses peut contribuer à un apprentissage holistique et pratique des termes informatiques pour les étudiants apprenant le français comme langue étrangère à l'université.

En conclusion, la formation de nouveaux termes en informatique est un processus dynamique et adaptable, souvent influencé par divers procédés linguistiques. L'emprunt, la dérivation, l'abrégé, la métaphore et d'autres procédés sont largement utilisés pour créer un vocabulaire riche et spécifique au domaine informatique. L'évolution rapide de la technologie et les besoins de communication concise ont conduit à l'émergence de termes métaphoriques, d'abréviations, et à l'adaptation de mots existants à de nouveaux contextes. Ces procédés témoignent de la souplesse du langage, permettant aux spécialistes de développer un lexique précis et évolutif pour décrire les avancées technologiques et les concepts informatiques.

En enseignant ces termes à des étudiants universitaires apprenant le français comme langue étrangère, il est essentiel de contextualiser les concepts dans des domaines pertinents pour les apprenants. L'utilisation de méthodes visuelles, d'exercices pratiques, de glossaires détaillés et de ressources en ligne peut renforcer leur compréhension. Encourager la participation à des projets collaboratifs et à des études de cas réelles de l'industrie informatique favorise une application pratique des termes. L'enseignement de ces termes informatiques implique une approche holistique, combinant diverses méthodes pour offrir aux étudiants une compréhension approfondie et pratique du langage spécifique à ce domaine en constante évolution.

BIBLIOGRAPHIE:

1. Wüster E. Die Ausbildung in Terminologie und terminologischer Lexikographie. Lebende Sprachen. 1975. Vol. 20, no. 2.
2. Gouadec D. Terminologie: constitution des données. Paris : AFNOR, 1990.
3. Sager J. C. A practical course in terminology processing. Amsterdam : J. Benjamins Pub. Co., 1990. 254 p.
4. Ray A. L. Première à Colditz. Grenoble : Presses universitaires de Grenoble, 2004. 135 p.
5. Setti S. La relation concept-objet autour des définitions de termes : définitions de termes français-anglais. 1998. URL: <http://www.theses.fr/1998PA131003> .
6. Rondeau G. Introduction a la terminologie. Montréal : Centre Educatif et Culturel, 1981.
7. Larousse. 2022. Dictionnaire français monolingue. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue>

УДК 81'373.45

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-27>

ІНШОМОВНІ ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА ЗБАГАЧЕННЯ ВОКАБУЛЯРУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

LEXICAL UNITS OF WESTERN EUROPEAN ORIGIN AND ENRICHMENT OF THE VOCABULARY OF THE MODERN ENGLISH LANGUAGE

Кечеджі О. В.,

orcid.org/0009-0001-0250-7361

старший викладач кафедри перекладу

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Статтю присвячено аналізу етимологічно гетерогенних лексем у вокабулярі сучасної англійської мови. У роботі зроблена спроба комплексного аналізу функціонування лексичних одиниць країн Заходу в системі мови-реципієнта. Обґрунтовано, що із західноєвропейських мов-донорів які здійснили найбільший вплив на словниковий склад англійської є французька та німецька. Було проаналізовано низку словотвірних афіксів французького та німецького походження, які увійшли до англійської мови та утворюють лексичні інновації за аналогією. Окрім того, було розглянуто питання впливу інших західноєвропейських мов, проаналізовано запозичені лексичні одиниці цих мов, а саме – італійської, іспанської, португальської тощо.

Підсумовано, що західноєвропейські мови збагатили англійський вокабуляр та мають певний вплив на творення нових лексичних одиниць за їх участю. З'ясовано, що етимологічно гетерогенні афікси французького та німецького походження відзначаються високою продуктивністю в системі сучасної англійської мови, оскільки, згідно емпіричного матеріалу, спостерігається навіть утворення словотвірного гнізда за їх участю, що в свою чергу свідчить про адаптацію іншомовної лексеми до системи мови-реципієнта. Наведено приклади лексичних інновацій, утворених за допомогою етимологічно гетерогенних елементів західноєвропейського походження. Детально розглянуто групу лексичних одиниць французького походження, які складають значний пласт англійського лексикону. Встановлено, що вони позначають реалії французького суспільства, культури, мистецтва тощо. Розглянуто особливості німецьких запозичень в англійській мові. Виявлено, що вони, головним чином, стосуються науки, техніки та геології.

Проаналізовано лексичні одиниці інших західноєвропейських мов та виявлено найбільш частотні сфери їх узусу. З'ясовано, що вони позначають реалії, мистецтво, кулінарію відповідних країн тощо. Було узагальнено, що французька та німецька мови є основними донорами лексики та словотвірних морфем для англійської. Інші західноєвропейські мови також маркуються певним впливом на вокабуляр сучасної англійської мови.

Ключові слова: мова, вокабуляр, лексеми іншомовного походження, мова-донор, мова-реципієнт.

The article is devoted to the analysis of etymologically heterogeneous lexemes in the vocabulary of the modern English language. The paper attempts a comprehensive analysis of the functioning of Western countries lexical units in the system of the recipient language. It is substantiated that French and German are among the Western European donor languages that have the greatest impact on the English vocabulary. It was analyzed a number of word-building affixes of French and German origin, which entered the English language and form lexical innovations by analogy. In addition, the issue of the influence of other Western European languages was considered. Also, it was analyzed a number of lexical units from them, namely Italian, Spanish, Portuguese, etc.

It is concluded that Western European languages have enriched the English vocabulary and have a certain influence on the creation of new lexical units with the help of them. It was found that etymologically heterogeneous affixes of French and German origin are characterized by high productivity in the system of the modern English language, as, according to our empirical material, it's observed the word-formation nests with them. This fact indicates the adaptation of a foreign lexeme to the system of the recipient language. Examples of lexical innovations formed using etymologically heterogeneous elements of Western European origin are given. It was examined a group of French lexical units, which make up a significant layer of the English lexicon. It is established that they

denote the realities of French society, culture, art etc. The peculiarities of German loanwords in the English language are considered. It was found that they relate to science, technology, geology.

The lexical units of other Western European languages were analyzed. Also, it was identified the most frequent areas of their use. It was found that they denote the realities, art, cuisine etc. It has been summarized that French and German are the main donor languages of lexical units and word-forming morphemes for English. Other Western European languages are also marked by a certain influence on the English vocabulary.

Key words: language, vocabulary, lexemes of foreign origin, donor language, recipient language.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення лексичних одиниць західного походження у сучасній англійській мові полягає у відображенні динаміки розвитку мови та культури в умовах глобалізації. Етимологічно іншомовні лексеми відіграють важливу роль у розширенні лексико-семантичної системи мови-реципієнта, адаптуючи її до змін у суспільстві та відтінюючи нові явища, поняття, ідеї тощо.

З одного боку, лексеми іншомовного походження призводять до збагачення лексичного арсеналу внесенням нових слів та значень, а з іншого боку, вони відображають взаємодії між різними мовами та культурами, стаючи важливим джерелом для розуміння історії та культури мови-джерела. Крім того, вивчення запозичених лексичних одиниць сприяє визначенню напрямків розвитку мови та усвідомленню того, як мова адаптується до нових соціальних, технологічних та культурних контекстів.

Постановка проблеми в лінгвістиці, яка фокусується на аналізі лексичних запозичень в англійській мові, охоплює вивчення процесів та механізмів, за допомогою яких слова та вирази з інших мов потрапляють до вокабуляру англійської мови. Основними аспектами дослідження виступають етимологія лексем, а саме – ретроспективний аналіз історії та шляху введення конкретних лексем іншомовного походження в англійську мову; семантичні зміни, тобто вивчення змін семантики запозичених лексичних одиниць під час їх надходження до вокабуляру мови-реципієнта; соціокультурний контекст – аналіз впливу соціокультурних факторів на використання запозичених лексем в різних контекстах; динаміка мови та інші. Ці аспекти дослідження сприяють глибшому розумінню процесів зміни які відбуваються у мові під час взаємодії з іншими мовами через надходження до її складу етимологічно гетерогенних лексичних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі відомі лінгвісти, які можуть мати інтерес до дослідження лексичних запозичень, включають в себе вчених у галузі семантики, мовознавства та культурної лінгвістики. Серед них маємо зазначити такі імена як Steven Pinker (відомий своїми дослідженнями в галузі мовознавства та когнітивної психології; досліджує різні аспекти мови, включаючи структуру мови, мовленнєвий розвиток, вивчення мови та інші аспекти когнітивної обробки мови у людини), Deborah Tannen (спеціалізується на дослідженнях комунікативного стилю, мовленнєвої лінгвістики) та інші.

В українському мовознавстві питання лексичних інновацій та запозичень займається Ю.А. Зацний, який в своїх роботах розглядає тенденції та процеси розвитку лексико-семантичної макросистеми сучасної англійської мови, тенденції в словотвірних процесах тощо. Серед вітчизняних науковців існує декілька лінгвістів, які розглядали питання лексичних інновацій та запозичень, а також функціонування та адаптації запозиченої лексики: В.П. Сімонок (вивчає питання взаємодії української мови з англійською, французькою та німецькою в процесі їх контактування); Л. Бороденко (аналізує лінгвістичні запозичення в діахронічному і синхронічному аспектах, а також аналізувала різні типи запозичень); Н.О. Попова (розглядала історію становлення корпусу запозичень з англійської мови в українську). Зазначені дослідники вивчали зміни в лексико-семантичній системі сучасної української мови, зокрема явища семантичної деривації. Вони досліджували, як лексичні інновації масмедійного дискурсу, утворені завдяки процесу запозичення, по-різному функціонують у лексичних системах. Однак, не зважаючи на численну кількість робіт, існує певне коло питань які потребують перманентного аналізу, що, в свою чергу, й визначає актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є аналіз впливу західноєвропейських мов на розвиток англійського вокабуляру, а також функціонування етимологічно гетерогенних елементів у лексичній системі сучасної англійської мови, розгляд словотвірних афіксів іншомовного походження, які увійшли до англійської та утворюють лексичні інновації. Об'єктом дослідження є етимологічно гетерогенні лексичні одиниці сучасної англійської мови, а предметом – адаптація лексем західноєвропейського походження до словотворчої системи мови-реципієнта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи лексичний склад сучасної англійської мови, вважаємо доречним наголосити, що багата кількість іншомовних лексичних одиниць має західне походження. Серед західних запозичень найбільш кількісною виявляється група лексичних одиниць французького походження, чому сприяли соціально-історичні умови. Лексичні одиниці французького походження, головним чином, відбивають реалії країни-донора: урядовий сектор (*administer, empire, government*); військові питання (*army, battle, soldier*); питання юриспруденції (*advocate, petition, barrister*). Французькі запозичення останніх часів, головним чином, стосуються «фешин» питань, кулінарії та мистецтва: *boutique, croissantdëcor, haute couture, prêt-à-porter, puree, silhouette* тощо.

Французька мова не тільки сама є джерелом постачання лексичних одиниць до системи словникового складу англійської мови, вона також відіграє роль посередника між англійською та іншими мовами світу. Через французьку мову до лексикону англійської «надійшла» багата кількість лексичних одиниць інших мов-донорів: латинської (*abbë, armoire, plage*); італійської (*bas-relief, gazette, jalousie*); португальської (*ambuscade, espadrille*); провансальської (*auberge, soubrette*); іспанської (*bagasse, quadrille*); арабської (*Bedouin, couscous*); турецької (*janissary, kiosk*); датської (*mannequin, placard*).

Деякі науковці й дотепер розглядають французьку мову головним джерелом постачання лексичних інновацій. Однак, не зважаючи на домінуючу кількість лексичних одиниць французького походження у лексиконі англійської мови, в останні роки французька вже не посідає першу сходинку як мова-донор [2, с. 142]. Ми, в свою чергу, погоджуємося із зауваженням Зацного Ю.А., оскільки англійськими словниками інновацій останніх часів не зафіксовано нових лексичних одиниць французького походження. Останні надходження маркуються ХХ століттям [4, с. 392–394].

У зв'язку з тим фактом, що до словникового складу англійської мови була запозичена багата кількість лексичних одиниць французького походження, вплив цієї мови можна спостерігати й в словотвірній системі мови-реципієнта. Англійська мова має велику кількість гетерогенних словотвірних афіксів французького походження. Деякі частовживані словотвірні афікси було виокремлено із запозичених лексичних одиниць мови-донора. Так, наприклад, велика кількість французьких лексичних одиниць містить словотвірні елементи перехідного характеру **-ance, -ence**, які утворюють іменники від прикметників та дієслів і позначають процес, стан або властивість: *attendance, arrogance, consequence, intelligence, patience, sousveillance* тощо.

Словотвірний елемент **-ess** утворює іменники які позначають жінок. Свого часу його було запозичено у складі слів *princess, baroness* та, згодом, він почав приєднуватися до власномовних основ: *adventuress, goddess, murderess, Shepherdess, tigress* тощо. Властивістю приєднуватися як до запозичених основ так і до власномовних характеризується багато гетерогенних елементів французького походження: **-able** (*readable*); **-age** (*courage, luggage*); **-ance** (*ignorance, hindrance*); **-ment** (*government, fulfilment*).

Науковцями були зафіксовані нові гетерогенні елементи французького походження, які останнім часом показують свою високу продуктивність [1, с. 193; 3, с. 8]. До частовживаних французьких елементів останніх років, в першу чергу, слід виділити **-savvy**. Елемент **-savvy** свого часу функціонував як самостійна сленгова лексична одиниця. Однак, згодом, спостерігається афіксалізація **savvy** та використання цієї лексичної одиниці у ролі словотворчого еле-

мента, який позначає «знання або навички у певній сфері, фахівця певної галузі». За участю гетерогенного елемента французького походження *-savvy* було утворено багато інновацій, що свідчить про його високу словотворчу активність: *computer-savvy, imaging-savvy, internet-savvy, market-savvy, media-savvy, Net-savvy, technosavvy, web-savvy*.

Сучасний гетерогенний елемент *-preneur* було виокремлено в процесі етимологічної реконструкції лексичної одиниці французького походження *entrepreneur* «підприємець». На думку науковців, це трапилось тому, що «для носіїв мови-реципієнта запозичене слово здавалося структурно складним, таким, що співвідноситься з «комплексним поняттям» [1, с. 224]. Даний постпозитивний словотворчий елемент бере участь у формуванні неологізмів, які позначають «підприємців різних галузей»: *infopreneur, potpreneur, technopreneur*. Наведені інновації є телескопними неологізмами, оскільки спостерігається злиття французької лексичної одиниці *entrepreneur* з іншими лексичними одиницями мови-реципієнта.

У порівнянні з французькою мовою, глосарій іншомовних лексичних одиниць німецького походження не є численним [4, с. 395–396; 5, с. 454–455]. Головним чином іншомовні лексичні одиниці німецького походження стосуються сфер хімічної промисловості, науки та геології: *feldspar, kieselguhr, nickel, sinter, spiegeleisen, wolfram* тощо. Серед неологізмів останніх декад можна виділити наступні: *allergy, autobahn, delicatessen, enzymes, foehn, frankfurter, geopolitik, schnapps, schnitze, sprouting, westpolitik*. Як свідчать надані приклади, сфери надходження неологізмів доволі різноманітні, що не дозволяє виокремити будь-яку домінуючу сферу мови-донора.

Стосовно німецьких запозичень, вважаємо доречним зауважити, що трапляються випадки, коли лексична одиниця ще не зафіксована англomовними лексикографічними виданнями останніх років [4; 5; 6; 7]. Однак, ми можемо спостерігати її використання у англomовних засобах масової інформації. Це стосується лексеми *freiheit* яка у мові-донорі позначає «свобода, воля; пільга; звільнення від податків». Хоча, як ми вже зазначали, глосарій німецьких неологізмів не відзначається численністю, однак науковцями та англomовними лексикографічними виданнями зафіксовані гетерогенні елементи німецького походження, які утворюють інновації та є продуктивними [1, с. 216; 4; 5; 6; 7].

Цікавою, на нашу думку, є поява постпозитивного словотворчого елемента *-burger*, який було виокремлено із лексичної одиниці німецького походження *hamburger* «гамбургер». Етимологічно неподільна вихідна лексема *hamburger*, у мові-донорі, зазнала так званої «реконструкції». В результаті словотворення за аналогією, в лексиконі англійської мови з'явилися неологізми за участю цього гетерогенного елемента: *bareburger, beefburger, bearburger, buffalloburger, deerburger, pastrami burger, sausageburger, seaburger*.

Продовжуючи кулінарну тематику, пропонуємо звернути увагу на постпозитивний елемент *-furter*, який було запозичено у складі німецької лексеми *frankfurter* «копчена ковбаса». Як і свій «соетнічний» елемент *-burger, -further* увібрав у себе семантику всієї вихідної лексеми і позначає «будь-який вид ковбаси». Однак, на відміну від *-burger*, він не відзначається високою продуктивністю, а інновації за його участю не є численними: *chickfurter, hamfurter*.

Важливо також звернути увагу на препозитивний гетерогенний елемент німецького походження *über-*, який має значення «супер-, сверх-, ультра-». Елемент *über-*, не зважаючи на недовгий термін використання у мові-реципієнті, вже увійшов до складу англomовних лексикографічних видань та, завдяки своїй доволі високої продуктивності, набув статусу префікса. Інновації, які утворені за участю *über-*, головним чином є іменники (*über-computer, über-journalist, über-oligarch*), однак трапляються випадки відприкметникового використання даного префікса (*über-hip, über-A-gay, ubersexual*). Тому можна з упевненістю говорити про його перехідний характер.

Вважається, що префікс *über-* успішно конкурує з латинським елементом *super-*. Однак, на нашу думку, не зважаючи на той факт, що *über-* зафіксовано англomовними лексикографічними

виданнями та його здатність утворювати деривати, *über-* не виявляє високої продуктивності. Тому ми вважаємо, що німецький елемент *über-* не може конкурувати зі своїм гетерогенним синонімом латинського походження *super-*.

Серед мов, які поповнюють словниковий склад англійської, певну сходинку займають лексичні одиниці інших країн Західної Європи. На відміну від французької та німецької мов, вони не відзначаються великою кількістю лексичних одиниць, які надійшли до лексики англійської. Однак, кожна із країн зробила певний внесок в збагаченні словникового складу англійської мови. Країни Західної Європи класифікуються нами згідно статистичному показнику, тобто кількості їх іншомовних одиниць у складі англійського лексику.

Запозичення з італійської та іспанської мов в словниковому складі англійської свідчать про культурні, економічні та політичні зв'язки між відповідними країнами. Англійський соціум зазнав певного впливу італійської та іспанської культур. Особливо це стосується сфер: кулінарії (*quinine, al dente, cassata, ciabatta, crostini*); мистецтва (*andante, aria, baroccio, basso, cameo, primadonna, stucco*); реалій країн-донорів (*conquistador, fandango, fiesta, patio*).

Вважаємо доречним наголосити, що деякі іншомовні лексичні одиниці італійського походження надійшли до лексики англійської мови опосередкованим шляхом, а саме – через французьку мову: *à l'improviste, bagatelle, catafalque, charlatan, espalier, jalousie, manège, maquette*. Іспанська, тим часом, сама слугувала мовою-посередником для надходження іншомовних лексичних одиниць до словникового складу англійської (головним чином із мов корінного населення Америки, країн Карибського басейну та Південної Америки). Ці неологізми, головним чином, стосуються флори, фауни та назв деяких товарів, які мають мексиканське, перуанське, бразильське або гаїтянське походження: *cocoa* (мекс.), *cacique* (інд.), *canoe* (гаїт.), *chilli* (мекс.), *chocolate* (мекс.), *cigar* (кубін.), *coca* (перуан.), *condor* (перуан.), *coyote* (мекс.), *guano* (перуан.), *llama* (перуан.), *maize* (гаїт.), *potato* (перуан.), *tobacco* (гаїт.), *tomato* (мекс.), *yucca* (гаїт.) тощо.

Стосовно кількості запозичених лексичних одиниць з інших країн Західної Європи, слід зауважити, що вони не є численними. Лексикографічними англійськими виданнями їх нараховується не більше декількох десятків: португальська (*amok, banyan, maraca, senhor, tanga*); голандська (*baas, kermis, kloof, vrou, woenerf*). Іноді кількість іншомовних лексичних одиниць не перевершує й десяти: шведська (*fartlek, glögg, varve*); угорська (*cimbalom, paprika*); фінська (*sauna, kantele*); румунська (*chal, vardo*) [4; 5; 6; 7]. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що серед «непродуктивних» неологізмів країн Західної Європи мають місце лексичні одиниці, які, головним чином, позначають: реалії країн мов-донорів, представників відповідних націй, мистецтва (музики, танцю), кулінарії. Враховуючи той факт, що наведені лексичні одиниці відбивають специфіку країн-донорів, можна з упевненістю віднести їх до групи ксенізмів. На нашу думку, нечисленні надходження лексичних одиниць із мов Голландії, Португалії, Румунії, Швеції, свідчать про те, що дані країни Західної Європи не відігравали значної ролі в історії розвитку англійського суспільства та його культури.

Представниками англійського етносу була здійснена «етимологічна реконструкція» лексичної одиниці італійського походження *paparazzi* (множина від *paparazzo*). В результаті даної «операції» в словотворі англійської мови почав своє функціонування гетерогенний елемент *-azzi*. Інновації, за участю дериваційного елемента італійського походження, були утворені за аналогією до лексичної одиниці мови-донора: *peoplerazzi, rumorazzi, snaparazzi*. Враховуючи наведені приклади, можна зауважити, що дериваційні лексичні одиниці, з використанням постпозитивного елемента *-azzi*, мають значення «репортера будь-якої галузі».

Класичним прикладом використання гетерогенних елементів останніх років є редукований елемент препозитивного характеру *Euro-*, який є скороченою формою слова *Europe*. Головною ознакою цього гетерогенного елемента є його полівалентність, тобто можливість приєднуватися до будь-яких кореневих морфем. Враховуючи семантику елемента *Euro-*, можна з упевненістю стверджувати, що всі інновації за його участю пов'язані з Європейським Сою-

зом. Низка неологізмів з **Euro-** численна: *Euro-anxiety, euroblock, Eurocurrency, Euro-Disney, euro-dissident, Euro-dollar, Euro-enthusiast, Euro-establishment, eurofan, euro-summit, Eurotunnel, Euro-zone (eurozone)* тощо. Останнім часом також можна спостерігати появу наступних нових дериватів за участю **Euro-**: *Eurofighter, Eurofirst, Euro-initiative, Eurokid, Euronext, Europlug, Euroset, Eurotour*.

Постійна поява інновацій із **Euro-** свідчить про актуальність та продуктивність цього гетерогенного елемента на сучасному етапі. На нашу думку, це є наслідком домінування ЄС на політичній та економічній аренах світового суспільства. Ведучу роль ЄС в економічній галузі підтверджує численне використання лексичної одиниці **Eurobond** у англійській мові з семантичним значенням «будь-якої облигації, яка продається поза межами країни, у валютному еквіваленті якої вона є». Розглядаючи елемент **Euro-**, можна говорити про його біфункціональність, оскільки він одночасно може виконувати роль слівотвірної афікси та лексеми, яка позначає «грошову одиницю ЄС».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Стосовно іншомовних лексичних одиниць країн Західної Європи, слід зауважити, що, головним чином, збагачення лексичного складу англійської мови відбувається за рахунок повноцінних лексичних одиниць. Однак, не зважаючи на загальний вагомий внесок інновацій проаналізованих мов-донорів, не можна констатувати їх високий сучасний рівень конкуренції у порівнянні з іншими мовами, навіть класичними. Домінуюча кількість іншомовних лексичних одиниць країн Заходу надійшла до лексики англійської мови у минулі століття. Головним чином, як ми зауважували, вони стосуються реалій країн-донорів.

Зазначені країни не зробили будь-якого помітного внеску в культуру країн світового суспільства (окрім музичних термінів італійського походження). Показник узусу західних гетерогенних елементів (окрім французьких та німецьких) є незначним (**-azzi, -ista, Euro-**), однак ми вважаємо, що під впливом розвитку світового соціуму, політичних або економічних подій, ситуація може змінитися у будь-який час.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо детальний розгляд та аналіз етимологічно гетерогенних лексем певної окремої західноєвропейської країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єнікеева С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. 303 с.
2. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1998. 431 с.
3. Зацний Ю.А. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2001. 243 с.
4. Delahunty A. From Bonbon to Cha-cha Oxford Dictionary of Foreign Words and Phrases. New York, Oxford : Oxford University Press, 2008. 411 p.
5. Martin H. Manser. The Facts on File Dictionary of Foreign Words and Frases. New York: Checkmark Books, 2008. 469 p.
6. Mary Varchaver. The Browser's Dictionary of Foreign Words and Phrases. New Jersey : Castle Books, 2006. 269 p.
7. Rhodes Chloe. A Certain "Je Ne Sais Quoi" (The Origin of Foreign Words Used in English). London, 2009. 174 p.

УДК 81`37 + 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-28>

**СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОРПУСНИХ СИНОНІМІВ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДО ЛЕКСЕМИ *PANDEMIC*
(НА МАТЕРІАЛІ КОРПУСНОГО МЕНЕДЖЕРА
SKETCH ENGINE)**

**SEMANTIC STRUCTURE OF CORPUS SYNONYMS
IN ENGLISH TO THE LEXEME *PANDEMIC*
(BASED ON THE SKETCH ENGINE CORPUS MANAGER)**

Киристюк А. А.,

orcid.org/0000-0001-7522-8235

аспірантка кафедри германської і фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Стаття присвячена дослідженню закономірностей організації семантичної структури корпусних синонімів англійської мови до лексеми *pandemic*. Зроблено припущення про те, що корпусні ресурси та інструментарій можна використовувати для розширення традиційного словникового синонімічного ряду лексем, представлено в системах різних мов, зокрема й англійської. На основі даних словників синонімів англійської мови вибрано 20 синонімічних одиниць до лексеми *pandemic*. За допомогою корпусного тезаурусу синонімічний ряд розширено до 52 лексем, які є відображенням мовної свідомості сучасного англійськомовного суспільства. Особливу увагу приділено вивченню принципів укладання списків слів-синонімів у корпусному менеджері Sketch Engine. Установлено, що всі одиниці синонімічного ряду є відносними, оскільки їх семний склад не збігається повністю. Виявлено особливість семантичної структури лексеми *pandemic*, яка полягає в наявності в ній градуальної семи 'degree of spread of the disease / illness / sickness' і яка не характерна для її синонімів.

Сформульовано попередній висновок про те, що представлені у конкордансі корпусу 959 лексем як синоніми до лексеми *pandemic*, не мають спільних семантичних ознак із ключовим словом, проте набувають їх у певному корпусному контексті (в оточенні) і стають відносно-потенційними синонімами. Цей висновок підтверджує ефективність залучення корпусного тезаурусу для реконструкції фрагментів мовної свідомості представників англійськомовної культури з їх динамікою.

Ключові слова: синоніми, синонімічний ряд, семантична структура, корпусні синоніми, корпусний менеджер Sketch Engine, англійська мова.

The article is devoted to the study of the regularities of organisation of the semantic structure of English corpus synonyms for the lexeme *pandemic*. It is assumed that corpus resources and tools can be used to expand the traditional dictionary synonymy range of lexemes represented in the systems of different languages, including English. Based on the data from the English synonym dictionaries, 20 synonymous units to the lexeme *pandemic* were selected. With the help of a corpus thesaurus, the synonym range is expanded to 52 lexemes, which reflect the linguistic consciousness of the modern English-speaking society. Particular attention is paid to the study of the principles of compiling lists of synonyms in the corpus manager Sketch Engine. It is established that all units of the synonymous series are relative since their semantic composition does not completely coincide. A peculiarity of the semantic structure of the lexeme *pandemic* is revealed, which consists in the presence of the gradational seme 'degree of spread of the disease / illness / sickness' in it and which is not typical for its synonyms.

A preliminary conclusion is made that the 959 lexemes presented in the corpus concordance as synonyms for the lexeme *pandemic* do not have common semantic features with the keyword but acquire them in a certain corpus context (environment) and become relative potential synonyms. This conclusion confirms the effectiveness of using a corpus thesaurus to reconstruct fragments of the linguistic consciousness of representatives of the English-speaking culture with their dynamics.

Key words: synonyms, synonymic series, semantic structure, corpus synonyms, corpus manager Sketch Engine, the English language.

Актуальність проблеми й аналіз останніх досліджень. У лінгвістиці кінця ХХ – поч. ХХІ ст. спостерігаємо посилення інтересу до вивчення нових тенденцій у синонімії. Вчені все частіше аналізують особливості синонімів, оскільки їхні значення в мовній системі та в дискурсивній реалізації суттєво відрізняються. Українські науковці, зокрема І. Р. Вихованець [2], М. П. Кочерган [5], В. М. Русанівський [6], О. О. Тараненко [7] та ін., а також зарубіжні дослідники (V. H. Collins [10], E. Reiter, S. Sripada [11], E. Wierzbicka [12]) приділяли значну увагу розкриттю специфіки явища синонімії у своїх наукових студіях.

Сучасна синонімологія стрімко розвивається в контексті новітніх напрямів мовознавства, передовсім у царині корпусної лінгвістики, яка наразі має всі ресурси й інструменти для демонстрації і донині не розкритого потенціалу у сфері синонімічних відношень.

З огляду на таку постановку проблеми сформульована тема статті є актуальною і перспективною для подальшого розвитку корпусно орієнтованої лінгвістики.

Мета статті – виявити потенціал семантичної структури корпусних синонімів англійської мови до лексеми *pandemic*, визначити тип таких синонімів та обґрунтувати їх статус.

Предмет та об'єкт дослідження. Предметом дослідження є корпусні синоніми до лексеми *pandemic* та їхні значення в англійськомовній культурі. Об'єкт – семантична структура корпусних синонімів, які доповнюють синонімічний ряд до лексеми *pandemic* в англійській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У лінгвістиці існує низка критеріїв для визначення синонімів у мові. На взаємозамінюваність слів як визначальний критерій синонімічності вказував свого часу ще Л. А. Булаховський, який під синонімами розумів слова, які можуть заміщувати одне одного без помітної відмінності в значенні, якщо це відбувається в конкретному контексті або в схожих за змістом контекстах [1, с. 32]. Інші дослідники вбачають семантичну ідентичність як основний критерій для визначення синонімів [6], тим часом їхні опоненти заявляють, що «критерій близькості, а не абсолютної ідентичності» у контексті синонімічних зв'язків між лексемами є найбільш принциповим [4, с. 137].

І. Л. Демчик відзначає, що у синонімічні відношення вступають слова з подібними значеннями, які й формують синонімічні ряди, компоненти яких об'єднує домінантне слово. Дослідниця наголошує, що є зафіксовані випадки, коли у синонімічні відношення включаються різні повнозначні частини мови. Це пов'язане з тим, що не всі лексичні одиниці синонімічного ряду є активною частиною словникового запасу мовної особистості, деякі з них можуть уживатися випадково, бути новими словами, застарілими, іншомовними виразами тощо [3].

Однією з найпоширеніших є класифікація синонімів, за М. П. Кочерганом, який їх поділяє за ступенем синонімічності на синоніми абсолютні й часткові (семантичні, стилістичні й семантико-стилістичні синоніми) [5, с. 202]. У загальнолітературній мові виявлення абсолютних синонімів, тобто слів, що повністю збігаються за значенням і вживанням, є рідкісним явищем [1, с. 33]. М. П. Кочерган вказує, що абсолютні синоніми здебільшого наявні в термінології, адже у звичайному мовленні вони набувають різних семантичних і стилістичних відтінків, часом навіть повністю змінюють своє значення [5]. Такий підхід до класифікації синонімів поділяє і О. Чорна, проте, спираючись на думку Д. С. Лотте, називає слова, значення яких збігаються лише частково, відносними [9].

У цьому дослідженні для максимального повного представлення синонімічного ряду до стрижневого слова *pandemic* послуговуємося найавторитетнішими словниками синонімів англійської мови, а саме: Macmillan Thesaurus, Merriam-Webster Thesaurus.

На основі аналізу словникових дефініцій до лексеми *pandemic*, її синонімів та їхніх дериватів в англійськомовних словниках (Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Cambridge Academic Content Dictionary, Oxford Advanced Learner's Dictionary, Merriam-Webster Dictionary) будуємо матрицю «Кількісно-якісні показники семних характеристик синонімів до лексеми *pandemic*» (Таблиця 1), яка ілюструє наявність різних значень лексем.

Під *когнітивною матрицею* розуміємо модель системи семантичних зв'язків і семантичної структури лексики, яка будується так, що у стовпчиках і рядках однакової довжини співвідношення слів і їхніх значень позначають знаком «+», а також фіксують семантичні зв'язки між досліджуваними лексемами. За допомогою побудованої когнітивної матриці можна простежити реалізовані відношення між одиницями (заповнені клітинки матриці) й імпліцитні можливості (незаповнені клітинки) [8].

Із 20 синонімічних лексем (*affection, ailment, blight, complaint, condition, contagion, curse, disease, disorder, epidemic, illness, infection, infirmity, malady, murrain, pest, pestilence, plague, scourge, sickness*) і 25 дериватів (*pandemic, pandemonium, pandemoniac, epidemic, epidemiological, epidemiologist, epidemiology, to plague, pestilential, infectious, infectiously, infective, contagious, contagiously, to blight, to scourge, affectionate, affectionately, to curse, cursed, to condition, diseased, to disorder, disordered, disorderly*) до слова *pandemic* виокремлено 69 семних характеристик.

Проте, припускаємо, що отримана інформація з лексикографічних джерел має загальний характер і не відображає всі національні особливості й динаміку цієї лексеми, тому наявна структура синонімічного ряду до стрижневого слова *pandemic* є лише базовою основою для моделювання цього поняття в свідомості представників англійськомовної культури, адже, на наш погляд, вона не презентує повною мірою всі сучасні особливості цього фрагмента дійсності.

З цією метою для пошуку корпусних синонімів до лексеми *pandemic* в англійській мові залучаємо корпус English Web 2020 (enTenTen20), розміщений у корпусному менеджері Sketch Engine. За допомогою інструмента Thesaurus отримуємо 1 000 синонімів до слова *pandemic* (рис. 1).

Lempos	Frequency?
1 COVID-19	1,013,020 ...
2 outbreak	635,923 ...
3 crisis	2,741,141 ...
4 recession	458,725 ...
5 epidemic	359,896 ...
6 lockdown	200,048 ...
7 disaster	1,545,441 ...
8 coronavirus	424,484 ...
9 emergency	2,321,868 ...
10 downturn	153,689 ...

Рис. 1. Тузаурус до слова *pandemic* у корпусі English Web 2020 (enTenTen20)

Зазначимо, що список синонімів зроблено на основі контексту, в якому з'являються слова у вибраному корпусі. Як зазначено в описі корпусного інструмента Sketch Engine, список синонімів може містити слова, які не слід включати до синонімічного ряду, адже це результат автоматичної обробки. Thesaurus не може безпосередньо визначити подібність значення, він може лише порівняти колокації: якщо два слова мають однакові сполучення, вони будуть зазначені як синоніми, навіть якщо значення не схожі.

Враховуючи вищезазвані правила побудови корпусного тезаурусу, під *корпусними синонімами* розуміємо слова чи вирази, які часто вживаються в схожих контекстах і відображають семантичні відношення лексем на основі їхнього вживання в текстах.

Зважаючи на особливості створення тезаурусу, необхідно здійснювати механічне опрацювання отриманих результатів і залишати ті слова, які мають хоча б одну спільну сему, в даному випадку з лексемою *pandemic*. Отже, однією з переваг такого ресурсу вбачаємо в можливості

№	Слова-синоніми та їхні деривати	Семний склад					
64.	Differential seme 'in a way that shows caring feelings and love for somebody'						
65.	Differential seme 'to disturb the regular or normal functions of'						
66.	Differential seme 'causing infection'						
67.	Differential seme 'having the character of a pandemionium'						
68.	Differential seme 'in a way that spreads quickly to other people'						
69.	Differential seme 'in a way that passes a disease from one person, animal, or plant to another'						
	pandemic						
	condition						
	plague						
	contagion						
	contagious (adj.)						
	complaint						
	infectious (adj.)						
	epidemic						
	disorder						
	sickness						
	infection						
	curse						
	disease						
	pestilential (adj.)						
	to curse						
	blight						
	illness						
	affection						
	disordered (adj.)						
	scourge						
	infrimty						
	pest						
	pestilence						
	malady						
	pandemic (adj.)						
	to plague						
	epidemic (adj.)						
	pandemionium						
	to blight						
	affectionate (adj.)						
	infective (adj.)						
	allment						
	epidmiology						
	to scourge						
	contagiously (adv.)						
	diseased (adj.)						
	epidemiologist						
	epidemiological (adj.)						
	infectiously (adv.)						
	affectonately (adv.)						
	to disorder						
	pandemioniac (adj.)						
	murtain						

генерування списків слів-синонімів для рідкісних слів, які не були включені до традиційних тезаурусів.

У результаті застосування дефініційного аналізу і компонентного аналізу дослідження вважаємо, що із пропонованих корпусним тезаурусом 1 000 лексичних одиниць 4,1% (41) є відносними синонімами, адже саме у цих лексичних одиницях наявна хоча б одна спільна сема зі словом *pandemic*. Серед опрацьованого матеріалу фіксуємо збіги 9 синонімічних лексем зі словників з корпусним тезаурусом: *complaint, condition, disease, disorder, epidemic, illness, infection, plague, sickness* (рис. 2). Загалом синонімічний ряд розширено за допомогою корпусного тезаурусу 32 лексемами: *COVID-19, disaster, coronavirus, depression, virus, decline, attack, cancer, AIDS, flu, spread, disability, anxiety, trouble, wildfire, fever, cold, diabetes, reaction, strain, case, run, stroke, vision, complication, bug, malaria, influenza, turn, scale, poisoning, Ebola*.

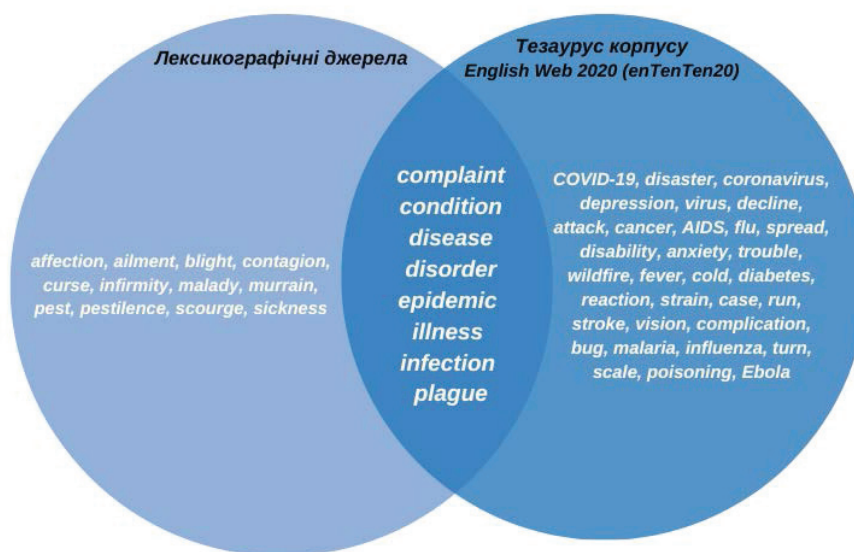

Рис. 2. Спільні та відмінні синонімічні одиниці до лексеми *pandemic*

Синонімічний ряд до стрижневого слова *pandemic* складається з 52 синонімічних лексем, з яких у результаті дефініційного аналізу виокремлено 115 значень. Семний склад синонімічного ряду слів на позначення пандемії в англійській мові налічує 58 сем.

Семні характеристики корпусних синонімів до лексеми *pandemic* складають 40 сем і формують загальне уявлення про хворобу, адже для більшості синонімічних лексем (30) є спільною архісема 'disease / illness / sickness'.

Фіксуємо, що серед корпусних синонімів до слова *pandemic* немає абсолютних, адже вони повністю не збігаються за значенням і вживанням, бо семантика стрижневого слова *pandemic* відрізняється від решти градуальною семою 'degree of spread of the disease / illness / sickness', що демонструє найвищий ступінь поширення хвороби. Робимо висновок, що всі синоніми є відносними.

Особливість семної структури корпусних синонімів, порівняно з семним складом словникового синонімічного ряду, вбачаємо в наявності градуальної семи 'degree of progression of the disease / illness / sickness', яка розкривається через такі диференційні семи: 'a mild disease / illness / sickness', 'a severe disease / illness / sickness', а також диференційних сем: 'a tumor that cause disease / illness / sickness', 'bacterium that cause disease / illness / sickness', 'eating, drinking that causes disease / illness / sickness', 'the bite of anopheline mosquitoes that causes disease / illness / sickness', 'orthomyxovirus that causes disease / illness / sickness', 'a scale insect that causes disease / illness / sickness', 'breathing a dangerous substance that causes disease / illness / sickness'.

Звертаємо увагу на те, що список корпусних слів-синонімів містить назви континентів, роки, назви місяців та інші лексичні одиниці, які на перший погляд не можуть бути синонімами до стрижневого слова *pandemic*. Проте припускаємо, що решта 959 лексем, які не мають спільних сем із ключовим словом, але визначені корпусом як синоніми, у відповідному контексті будуть корпусними відносно-потенційними синонімами до лексеми *pandemic*. Продемонструємо це припущення на прикладі назви континенту Африка і 1980-і роки (рис. 3). Як бачимо із інформації, яка є у відкритому доступі, у 1980-х роках в Африці дійсно була пандемія ВІЛ/СНІДу, тому корпусний менеджер після обробки текстів корпусу, де вочевидь наявні така інформація, включає їх до тезаурусу. Відповідно, це є підставою визначити статус подібних слів з даного тезаурусу як синоніми відносно-потенційного типу або контекстуальні синоніми.

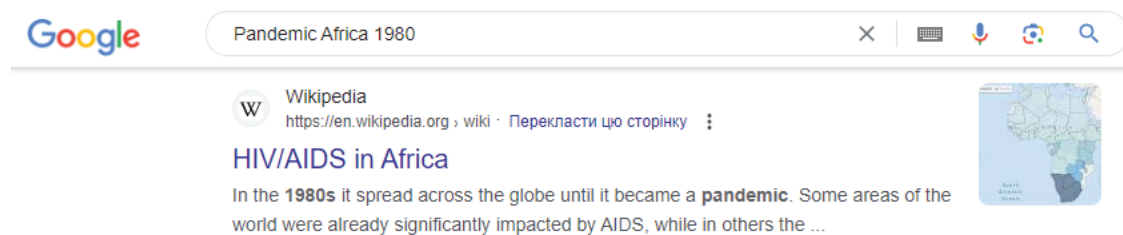

Рис. 3. Приклад відносно-потенційних синонімів до лексеми *pandemic*

Висновки і перспективи подальших розробок. Підводячи підсумок викладених положень, зазначимо, що лексикографічні джерела можуть слугувати джерелом для відтворення поняттєвого шару лексеми *pandemic*. Водночас констатуємо, що словникові статті не можуть охопити всього життєвого, культурного, національного, етнічного та індивідуального різноманіття сприйняття навколишньої дійсності в його швидкоплинності. З цього випливає, що лексема *pandemic* характеризується динамічною семантичною структурою, що відображає зміни як у цілому світі, так і в мовної свідомості англійськомовного суспільства. У цьому контексті лексикографічні джерела, зазвичай, статичні, обмежені загальними даними про різноманітні фрагменти картин світу. Тому бачимо, що більшість слів синонімічного ряду зі словників синонімів майже не зустрічається у структурі корпусного синонімічного ряду (*affection, ailment, blight, contagion, curse, infirmity, malady, murrain, pest, pestilence, plague, scourge*). На заміну цим словам приходять інші (наприклад, *COVID-19, disaster, coronavirus, depression, AIDS, flu, Ebola* та ін.), які додають поняттю на позначення пандемії більшого прояву людських хвороб. Представлені в корпусному тезаурусі 959 відносно-потенційних синонімів ще більшою мірою розкривають динаміку семантичної структури досліджуваної лексеми.

Перспективами подальших досліджень є зіставлення організації синонімічних рядів до лексеми *пандемія* в українській і англійській мовах та моделювання їхніх когнітивних лексико-семантичних графів, за допомогою яких стане можливим простежити взаємозв'язки між одиницями досліджуваних синонімічних рядів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булаховський Л. А. Нариси загального мовознавства. Київ, 1955. 247 с.
2. Вихованець І. Р. Варіантність і синоніміка синтаксичних одиниць. *Культура слова*. 1972. № 6. С. 21–28.
3. Демчик І. Л. Явище синонімії у мовленні представника східнословобожанської говірки (на матеріалі с. Шувльгінка Старобільського району Луганської обл.). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Частина 1. С. 541–548.
4. Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства. Київ, 1974. 295 с.

5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2001. 368 с.
6. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ, 1988. 236 с.
7. Тараненко О. О. Синоніми. Українська мова: енциклопедія. Київ, 2000. С. 539–543.
8. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах: монографія. Ужгород: ІВА, 1998. 256 с.
9. Чорна О. Синонімічні відношення в українській податковій терміносистемі. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2010. № 675. С. 187–194.
10. Collins V. H. The choice of words. A book of synonyms with explanations. London, 1952. 222 p.
11. Reiter E., Sripada S. Contextual influences on near-synonym choice. *Natural Language Generation: Third International Conference*. Brockenhurst, UK, July 14–16, 2004. P. 161-170.
12. Wierzbicka E. *Synonimia składniowa konstrukcji przyczynowoskutkowych we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa, 1991. 162 s.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. 1999 — and today. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 21.11.2023).
2. Cambridge Academic Content Dictionary. 1999 — and today. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 21.11.2023).
3. Oxford Advanced Learner's Dictionary. 2000 — and today. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 21.11.2023).
4. Merriam-Webster Dictionary. 1982 — and today. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary> (дата звернення: 21.11.2023).
5. Macmillan Thesaurus. 1999 — and today. URL: <https://www.macmillanthesaurus.com/> (дата звернення: 13.05.2023).
6. Merriam-Webster Thesaurus. 1981 — and today. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (дата звернення: 13.05.2023).

УДК 811.161.2'276.6: 005.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-29>

ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ МЕНЕДЖМЕНТУ

TRANSTERMINOLOGIZATION AS A WAY FOR CREATING TERMS OF MANAGEMENT

Краснопольська Н. Л.,
orcid.org/0000-0003-3524-1704

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри бізнес-лінгвістики*

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Ярошевич І. А.,

orcid.org/0000-0002-4801-9507

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри бізнес-лінгвістики*

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У статті розглянуто один із способів формування термінологічної системи менеджменту. Установлено, що транстермінологізація є процесом семантичної еволюції терміна під час переміщення його з однієї галузі знань до іншої. Доведено, що транстермінологізація термінів досліджуваної терміносистеми виявляє себе в запозиченні понять із суміжних економічних галузей знань, а також природничо-математичних та гуманітарних. Зроблено висновок, що терміни, мігруючи з економічної терміносистеми до терміносистеми менеджменту, можуть зберігати своє лексичне значення або ж еволюціонувати, набуваючи нового значення в новому термінологічному оточенні. Виявлено, що взаємодія економічної й досліджуваної термінології полягає в залученні загальноекономічних термінів до терміносистеми менеджменту без зміни семантики; у звуженні семантичного діапазону економічного терміна внаслідок входження до термінології менеджменту та залучення загальноекономічних та спеціальних економічних термінів як структурних компонентів у поєднанні з новими семантичними конкретизаторами до утворення термінів-словосполучень.

Проаналізовано різноманітні форми взаємозв'язків між термінами психології, математики, географії, біології, політології, медицини тощо зі спеціальною лексикою терміносистеми менеджменту: 1) залучення термінів в терміносистему менеджменту без зміни семантики; 2) уживання переосмисленого терміна іншої галузі в терміносистемі менеджменту; 3) уживання термінів як структурних компонентів у термінах-словосполученнях. Доведено, що найпродуктивнішим є вживання термінів інших галузей (як економічних, так і математично-природничих та гуманітарних) як структурних компонентів в аналітичних термінах менеджменту.

Ключові слова: термін, термінологічна система, терміносистема менеджменту, транстермінологізація, транстерміни.

The article discusses one of the methods of forming a terminological management system. It has been established that transterminologisation is a process of semantic evolution of a term during its transfer from one field of knowledge to another. It has been proven that the transterminologisation of the terms of the terminological system under study manifests itself in the borrowing of concepts from related economic fields of knowledge, as well as natural-mathematical and humanitarian. It is concluded that the terms, migrating from the economic terminological system to the management terminological system, can retain their lexical meaning or evolve, acquiring a new meaning in a new terminological environment. It has been found that the interaction of economic and research terminology consists in the inclusion of general economic terms in the management terminology system without changing the semantics; in the narrowing of the semantics of the economic term as a result of entering into the terminology of management and the involvement of general economic and special economic terms as structural components in combination with new semantic concretizers to the formation of terms-phrases.

Various forms of interrelationships between the terms of different fields with the special vocabulary of the management term system have been analyzed: the inclusion of psychology, mathematics, geography, biology, political

science, etc. terms in the management term system without changing the semantics; the use of a reinterpreted term of another field in the management terminology system; the use of terms as structural components in terms-phrases. It has been proven that the most productive is the use of terms from other fields (both economic, mathematical, natural and humanitarian) as structural components in analytical terms of management.

Key words: term, terminological system, terminology of management, transterminologization, transterms.

Постановка проблеми. Істотними ознаками наукової термінології ХХІ ст. є її динамічність, взаємодія із загальноживаною лексикою та інтеграція з різними термінологічними системами. Процес транстермінологізації є одним із основних шляхів поповнення будь-якої термінологічної системи, оскільки наукове мислення має загальний характер свого вираження, що особливо простежується на рівні спеціальної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжсистемна взаємодія термінів стала предметом вивчення в працях багатьох українських лінгвістів. Істотний внесок у розвиток теорії зробили такі українські дослідники: Є.В. Ковкіна [3], М.І. Кухарчишин [8], Г.В. Наконечна [10], О.М. Кринець [7], Л. Сєнова [12] тощо. Зокрема, проаналізувала підходи до тлумачення поняття «транстермінологізація» та окреслила особливості процесу функціональної та семантичної транстермінологізації у сфері біологічної термінології М.І. Вус [2].

І.Б. Ментинська, Г.В. Наконечна розглядають транстермінізацію як спосіб укомплектування терміносистем на матеріалі української комп'ютерної термінології. На їхню думку, у межах галузевої термінології переосмислені терміни не порушують її внутрішньої системності, тому явище транстермінізації в українській комп'ютерній термінології досить поширене. Це дає підстави науковцям стверджувати, що «з розвитком науки й браком нових, унікальних термінів процеси ретермінологізації набуватимуть усе більшого поширення» [10, с. 277].

Частково проблеми ретермінологізації як семантичного процесу творення нових термінів торкнувся В.А. Борисов. На його думку, «процес ретермінологізації певною мірою суперечить одному з основних правил класичної термінології – правилу моносемічності будь-якого терміна» [3, с. 17].

Розглядаючи специфіку семантичних процесів у сфері української науково-технічної термінології, О. М. Кринець доводить, що семантичний процес розширення значення в термінології супроводжується детермінізацією й ретермінізацією, процес звуження значення – термінізацією й ретермінізацією, а процес зміщення – термінізацією, ретермінізацією й транстермінізацією [7, с. 64].

Попри значну кількість ґрунтовних наукових праць, що є свідченням зацікавленості лінгвістів порушеною проблемою, матеріал, у якому б було проаналізовано процес транстермінологізації у спеціальній лексиці менеджменту, ще не був предметом спеціального наукового дослідження, що й зумовило актуальність цієї публікації.

Мета дослідження. Метою статті є визначення ролі процесу транстермінологізації в становленні терміносистеми менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мовознавстві немає єдиної назви для міграції терміна з однієї терміносистеми в іншу. Її називають ретермінологізацією, транстермінологізацією, вторинною термінологізацією, трансспеціалізацією, перетермінологізацією, конверсією, термінологічною транспозицією тощо. У своєму дослідженні для позначення переходу термінів з однієї терміносистеми в іншу використовуватимемо термін транстермінологізація, а терміни, які виникли внаслідок транстермінологізації, називатимемо транстермінами.

Перехід термінів з однієї терміносистеми до іншої «активізувався в результаті посилення двох тенденцій – філіації наукових знань й інтеграції окремих дисциплін» [8, с. 135]. Ці тенденції є проявом таких закономірностей людського пізнання, як відображення єдності та цілісності світу і виявлення закономірностей специфічних часткових структур із урахуванням їхнього багатства й різноманітності [2, с. 156].

Оскільки менеджмент в Україні виник як нова галузь економічної науки, його поняттєвий апарат сформувався на перетині загальноекономічних та спеціальних економічних наукових сфер. Ядро термінології менеджменту становлять базові терміни економіки: *конкуренція, бізнес, рентабельність, консорціум, витрати, збитковість, прибутковість, конкурентоспроможність, організація* тощо. На думку Т. П. Кравченко, «базові економічні терміни вважають універсальними, тому що вони виражають загальну категорійну сутність у будь-якій галузевій економічній терміносистемі. До таких термінів належать номінативні одиниці, які пройшли випробування часом та ідеологіями» [4, с. 78–79]. Вони є виразниками фундаментальних понять менеджменту і складниками семантичної структури термінів-словосполучень. Дослідники підкреслюють, що структура базових термінів одночасно містить і семантичні ознаки, які свідчать про їхні зв'язки з реаліями економічного життя, і ознаки, які розвинулися внаслідок співвіднесеності з науковими поняттями [11, с. 3].

Терміни, мігруючи з економічної терміносистеми до терміносистеми менеджменту, можуть зберігати своє лексичне значення або ж еволюціонувати, набуваючи нового значення в новому термінологічному оточенні.

Взаємодія економічної й досліджуваної термінології полягає:

1) у залученні загальноекономічних термінів до терміносистеми менеджменту без зміни семантичного діапазону, наприклад: *концерн, корпорація, елімінування, товар, асоціація, централізація, лізинг, адхократія, глобалізація, організація*. Такі терміни функціонують у всіх галузях економічної науки без зміни семантики;

2) у звуженні семантики економічного терміна внаслідок входження до термінології менеджменту, пор.: *комітет* (екон.) – ‘колегіальний орган, що здійснює управління певною сферою економічної, державної або суспільної діяльності’ (ЕЕ, т. I, с. 798); *комітет* (менедж.) – ‘внутрішня група організацій, якій делеговані повноваження для виконання будь-якого завдання або комплексу завдань’ (АМ, с. 23); *імітація* (екон.) – ‘створення штучної моделі або образу економічних явищ та процесів економічної системи загалом для дослідження, прогнозування, планування та навчання’ (ЕЕ, т. I, с. 626); *імітація* (менедж.) – ‘процес моделювання реальної ситуації та здійснення експериментів для пізнання можливих реальних змін ситуації’ (ЕЕ, т. I, с. 626). Поява додаткових уточнювальних семантичних компонентів звужує обсяг поняття;

3) залучення загальноекономічних термінів як структурних компонентів у поєднанні з новими семантичними конкретизаторами до утворення термінів-словосполучень. Напр.: лексема *інтенсифікація* ‘зростання інтенсивності виробництва, продуктивності праці та ефективності на основі раціонального використання всіх ресурсів’ (ЕЕ, т. I, с. 672) у терміносистемі менеджменту зазнає видового уточнення, яке передають терміном-словосполученням *інтенсифікація управління*, що означає ‘удосконалення управління внаслідок раціоналізації методів вироблення управлінських рішень, поліпшення організації управлінської праці без зростання чисельності управлінського апарату’ (ЕЕ, т. I, с. 675). Ця форма взаємодії загальноекономічних термінів та термінів менеджменту переважає [6].

Термінологія менеджменту збагатилася таким базовим економічним терміном, як *ефективність*. У досліджуваній термінології ця лексема стала частиною складеного усталеного терміна *ефективність менеджменту*, який трактують як ‘результативність управлінської діяльності, що визначається як відношення отриманих результатів від реалізації певних управлінських важелів до витрат, які супроводжують їх одержання’ (КС, с. 49). На основі терміна *ефективність менеджменту* формується гіпонімічна парадигма: *ефективність менеджменту економічна, ефективність менеджменту організаційна, ефективність менеджменту соціальна*.

Базові економічні терміни *видатки, витрати*, які репрезентують поняття, пов'язані з грошовим вираженням діяльності організації, звузили свої значення, уточнивши, конкретизувавши їх у терміносистемі менеджменту: *адміністративно-управлінські видатки* – ‘видатки на утри-

мання та обслуговування апарату управління' (ЕЕ, т. I, с. 25); *адміністративні витрати* – 'загальні витрати підприємства, фірми або компанії впродовж певного періоду' (ЕЕ, т. I, с. 203), *релевантні витрати* – 'витрати, що можуть бути змінені в результаті прийняття відповідного рішення' (ЕЕ, т. III, с. 193).

Базовий економічний термін *поділ праці* у досліджуваній терміносистемі уточнює своє значення: *поділ управлінської праці* – 'визначення спеціалізованих видів робіт і закріплення їх за управлінськими працівниками та їх групами' та формує гіпонімічну парадигму: *поділ управлінської праці горизонтальний, поділ управлінської праці вертикальний* (ЕЕ, т. III, с. 173).

Терміносистема менеджменту не обмежується загальноекономічними термінами й використовує лексеми спеціальних економічних наукових сфер. Потрапляючи до аналізованої терміносистеми, вони звучують своє значення і слугують складниками аналітичних термінів менеджменту. Бухгалтерські терміни *облік, аудит* стали стрижневими в терміносполуках менеджменту: *управлінський облік* – 'діяльність з підготовки інформації, висновків, оцінок, необхідних керівництву для прийняття управлінських рішень' (ЕЕ, т. II, с. 607); *управлінський аудит* – 'вивчення й оцінка господарських операцій для вироблення рекомендацій з економічного й раціонального використання ресурсів, для прийняття ефективних управлінських рішень' (ЕЕ, т. I, с. 54).

Терміни *персонал* та *професіограма*, що стосуються кадрової політики підприємства, звучили своє значення в досліджуваній термінології, ставши компонентами аналітичних термінів *адміністративно-управлінський персонал* – 'керівники, працівники апарату управління, фахівці організацій, підприємств та їх структурних підрозділів' (ЕЕ, т. I, с. 25); *професіограма управлінської діяльності* – 'системний опис управління як роду трудової діяльності на підставі функційного, психологічного та психофізіологічного аналізу її змісту' (ЕЕ, т. III, с. 139).

Отже, галузеві підсистеми економічної лексики формуються та розвиваються не ізольовано одна від одної, а в тісній взаємодії. Кожна підсистема відбиває в собі вплив іншої підсистеми, що зумовлює ускладнення форм зв'язку, виникнення нових значень та структур, та, як наслідок, відбувається взаємозбагачення підсистем [9, с. 215–216]. Спеціальні економічні терміни в процесі входження до аналізованої термінології зазнають уточнення, конкретизації та спеціалізації.

До корпусу лексики менеджменту активно засвоюються терміноодиниці з природничо-математичних і гуманітарних галузей науки. Уже набувши термінологічного статусу, окремі лексеми вищезазначених галузей зазнають передислокації на стилістичній шкалі: відбувається перенесення готових термінів з однієї дисципліни в іншу, наприклад: *валентність* 1) *хім.* 'властивість атома утворювати хімічні зв'язки, приєднувати до себе або заміщати певну кількість атомів іншого елемента'; 2) *мовозн.* 'властивість слова утворювати з іншими словами словосполучення'; 3) *еколог.* 'ступінь пристосування організмів певного виду до зміни умов навколишнього середовища'; 4) *менедж.* 'передбачуваний ступінь відносного задоволення або незадоволення, який виникає внаслідок одержання відповідної винагороди' (ШМ, с. 158). Бачимо, що термін *валентність* «обслуговує» досить різновекторні галузі: природничі та гуманітарні. У контексті різних наук відображено різні термінні смисли при глобально незмінному значенні. Транстермінологізація відбувається на основі усунення диференційних сем і збереження архісеми 'ступінь зв'язку'. Це створює можливість вживання лексеми в найрізноманітніших метамовах, де термін набуває нових спеціальних диференційних сем. «Семантична структура слова наче розщеплюється на окремі аналогічні частини, на ознаки, які належать одночасно декільком категоріям» [5, с. 8], що дає нам підстави твердити про полісемантичну природу явища транстермінологізації.

Взаємозв'язки між термінами різних галузей зі спеціальною лексикою терміносистеми менеджменту мають різні форми: 1) залучення термінів суміжних дисциплін у терміносистему менеджменту без зміни семантики, н-д: *імідж, мотив, стрес, конформізм, мотивація,*

харизма, конфлікт (психологія); 2) вживання переосмисленого терміна іншої галузі у терміносистемі менеджменту; 3) вживання термінів як структурних компонентів у термінах-словосполученнях.

Спостереження за мовним матеріалом свідчить, що донорами досліджуваної термінології є природничі (математика, фізика, біологія, географія) й гуманітарні науки (психологія, політологія, мистецтво, юриспруденція), напр.:

- **медицина:** *діагностика* в менедж. ‘діяльність з оцінки стану організації для визначення проблем її розвитку й імовірності настання кризи’ (ШМ, с. 336); *процедура* в менедж. ‘порядок підготовки, розгляду, обговорення, виконання ряду послідовних і паралельних операцій у процесі управління’ (ШМ, с. 347); *патронаж* в менедж. ‘заступництво, протегування не лише фінансове, а й організаційне, яке здійснюється на довготерміновій основі’ (КС, с. 131);

- **політологія:** *президент* у менедж. ‘вища посадова особа компанії, корпорації’ (ЕЕ, т. III, с. 46); *політика* в менедж. ‘сукупність певних принципів, норм, які виступають основою для прийняття управлінських рішень’ (ШМ, с. 679); *кооптація* в менедж. ‘надання провідної ролі деяким співробітникам у прийнятті рішень’ (КС, с. 118); *місія* в менедж. ‘сформульована вищим керівництвом і оприлюднена загальна стратегічна мета організації’ (ШМ, с. 677);

- **міжнародні відносини:** *патерналізм* у менедж. ‘політика, що проводиться менеджерами та підприємцями, спрямована на співробітництво з працівниками для підвищення ефективності виробництва’ (інтернет-ресурс).

Семантичний аналіз трастермінів засвідчує, що в переважній більшості зазначені одиниці зберігають генеральну сему, а лише в різних суміжних науках «обрастають» новими семантичними відтінками.

Продуктивнішим є вживання термінів інших галузей як структурних компонентів у термінах-словосполученнях. Зокрема, географічний термін *горизонт* утворює словосполучення *горизонт планування*, що в терміносистемі менеджменту вживається зі значенням ‘часовий період від моменту формулювання мети до моменту її реалізації’ (СЙМ, с. 116); шаховий термін *цейтнот* є складником аналітичного терміна *економічний цейтнот* – ‘економічна категорія, що характеризує певну економічну ситуацію, за якої необхідно прийняти управлінське рішення або розв’язати економічну проблему в стислий проміжок часу’ (інтернет-ресурс). Відбувається звуження значення початкового слова внаслідок входження до його семантики нових складників – термінологічних сем менеджменту, які поглиблюють значення і проєктують його на досліджувану терміносистему.

Уживання термінів інших галузей науки як структурних компонентів у термінах-словосполученнях менеджменту репрезентують такі терміни: *контур* (мат., фіз.) – *контур управління* – ‘замкнутий ланцюг елементів системи управління’ (СДМ, с. 20); *лінійний* (мат.) – *лінійні керівники* – ‘управлінські працівники, які очолюють колективи виробничих підрозділів’ (СДМ, с. 21); *лінійні повноваження* – ‘повноваження, що передаються від начальника безпосередньо підлеглому і далі іншим підлеглим’ (ШМ, с. 676); *піраміда* (мат.) – *піраміда менеджмент* – ‘схема, що ілюструє ієрархію відношень підпорядкування в організації’ (ЕЕ, т. III, с. 85); *скалярний* (мат., фіз.) – *скалярний ланцюг* – ‘ієрархія рівнів управління організації’ (інтернет-ресурс); *дарвінізм* (біол.) – *організаційний дарвінізм* – ‘концепція, відповідно до якої організація для виживання повинна пристосовуватися до змін зовнішнього середовища’ (АМ, с. 34); *мислення* (псих.) – *менеджерське мислення* – ‘процес відображення суті, змісту та закономірностей розвитку управлінської діяльності у свідомості менеджера’ (ЕЕ, т. II, с. 285); *конфлікт* (псих.) – *функціональний конфлікт* ‘конфлікт, який веде до підвищення ефективності діяльності організації’ (КС, с. 180); *дисфункціональний конфлікт* – ‘конфлікт, який призводить до зменшення задоволення працею, послаблення співпраці між групами, зниження ефективності діяльності організації’ (КС, с. 180); *організаційний конфлікт* – ‘несумісні відмінності в діяльності двох чи більше людей, що порушують ділові стосунки в організації’ (КС, с. 180).

У цих випадках ми можемо говорити лише про часткову транстермінологізацію термінів, оскільки вони набули нового значення лише при входженні їх до складних термінологічних одиниць.

Висновки. Отже, складні інтеграційні та диференційні процеси, які відбуваються на сучасному етапі розвитку наукового знання, неминуче спричиняють міграцію спеціальних найменувань з однієї терміносистеми в іншу. Економічні терміни, залучені до термінології менеджменту, мають особливості у своєму функціонуванні: вони є основою цієї термінології й водночас беруть участь у створенні термінів-словосполучень для номінації понять означеної галузі. Термінологія менеджменту також вбирає лексеми спеціальних економічних наукових сфер, коригуючи їхню семантику.

Терміносистема менеджменту використовує вже наявні в мові терміни природничих і гуманітарних наук, що є свідченням вияву мовної економії. Найпродуктивнішим є вживання термінів математики, медицини, психології, географії тощо як структурних компонентів в аналітичних термінах менеджменту.

Перспективним лишається подальше вивчення термінології менеджменту в аспекті семантичної деривації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисов В.А. Теоретичні питання термінології й терміна в концепціях світового лінгвістичного дискурсу. *Збірник наукових праць «Нова філологія»* № 86 (2022) С. 13–18.
2. Вус М. І. Транстермінологізація як чинник динаміки біологічної терміносистеми. *Лінгвістичні дослідження*, Харків, 2016. Випуск 41. С. 155–160.
3. Ковкіна Є.В. Ретермінологізація як спосіб творення термінів криміналістичної експертизи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 28. С. 94–101.
4. Кравченко Т.П. Формування терміносистеми економіки АПК : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Миколаївський держ. аграрний ун-т. Миколаїв, 2006. 215 с.
5. Красножан Ж.В. Із спостережень над омонімією в термінології. *Українське мовознавство*. 1988. Вип. 15. С. 3–10.
6. Краснопольська Н.Л., Краснопольська М.І. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2020. Вип. 45(1). С. 98–101.
7. Кринець О.М. Специфіка семантичних процесів в українській науково-технічній термінології. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2020. Вип. 52. С. 64–72.
8. Кухарчишин М.І. Міжгалузєва термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної термінології). *Термінологічний вісник*. 2019, вип. 5. С. 246–253.
9. Куц Е.О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики. *Вісник Запорізького національного університету*. №1. 2010. С. 215–221.
10. Ментинська І.Б., Наконечна Г.В. Ретермінологізація як спосіб укомплектування терміносистем (на матеріалі української комп'ютерної термінології). *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 1 (17). С. 273–278.
11. Панько Т.І. Стан і методологічні перспективи дослідження суспільно-політичної термінології української мови. *Мовознавство*. 1988. №3. С. 3–12.
12. Сменова Л. Термінологізація та ретермінологізація дієслів на позначення дій, процесів у сфері комп'ютерних технологій. *Spheres of Culture*. Lublin, 2018. Volume XVII. С. 265–274.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

- АМ – Азбука менеджменту : Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. [Б. м.] : [Б. в.], 1993. 68 с.
- ЕЕ – Економічна енциклопедія : У 3 т. / Ред. кол. С.В. Мочерний та ін. Київ: Вид. центр «Академія», 2000.
- КС – Колесніков Г.О. Словник із менеджменту та маркетингу : навч. посіб. Луцьк : ВІЕМ, 2010. 212 с.
- СЙМ – Стадник В.В. М.А. Йохна. Менеджмент : посіб. Київ : Академвидав, 2003. 464 с.
- ШМ – Шегда А.В. Менеджмент : підруч. Київ : Знання, 2004. 687 с.

УДК 81'36-112

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-30>

З НИЗИН ДО ВЕРШИН: СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ТА САМОБУТНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

FROM THE BOTTOMS TO THE TOPS: COMMON SLAVIC AND INDIVIDUAL FEATURES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Крижанівська О. І.,

orcid.org/0009-0006-7210-998X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Складні питання походження людської мови загалом й окремих національних мов зокрема не завжди усвідомлено засвоюються студентами, а тому й учителі-словесники уникають їхнього розгляду на уроках мови, хоч цього вимагає програма. Старша профільна школа, особливо її філологічна складова, передбачає вивчення питань історії походження української мови, її періодизації, виникнення слов'янської писемності, ознайомлення з місцем рідної мови серед інших мов світу. Тому знання про це повинні стати одними із світоглядних переконань про важливість рідної мови, про відповідальність за її збереження. Формування свідомої мовної особистості – це довготривалий процес, який розпочинається в сім'ї, продовжується в освітньо-виховних закладах і триває впродовж усього життя.

Попри те, що вчителі-україністи мають достатнє забезпечення традиційними й інноваційними дидактичними матеріалами, їм бракує навчально-методичних напрацювань із загальномовознавчих питань, які донедавна не були у фокусі уваги при вивченні мови в школі. Пропонована стаття може стати для них корисною при вивченні питань про класифікації мов світу, про споріднені мови, про самобутні риси рідної мови.

У ній ідеться про збереження праслов'янських і появу нових, особливих рис української мови на прикладі підсистеми її вокалізму. Визначено ті голосні, які засвоєні і збережені українською мовою з її праоснови – А, О, У, Е; описано ті зміни, яких вони зазнали. Окрім того, проаналізовано засвоєні в час розпаду праслов'янської мови протоукраїнськими діалектами звуки, які пізніше були втрачені українською; описано їхні видозміни у вигляді фонем сучасної української літературної мови.

За потреби наводяться порівняння фонетичних рис української мови з особливостями інших мов, які належать до слов'янської вітки праїндоевропейської мовної сім'ї.

Заплановано продовження розгляду самобутніх рис української мови на прикладі одиниць інших рівнів мовної системи.

Ключові слова: споріднені мови, самобутні мовні риси, система вокалізму української мови.

Difficult questions about the origin of human language in general and individual national languages in particular are only sometimes consciously learned by students, and therefore language teachers avoid their consideration in language classes, even though the program requires it. Senior specialized school, especially its philological component, involves the study of issues of the Ukrainian language origin history, its periodization, the emergence of Slavic writing, and familiarization with the place of the native language among other languages of the world. Therefore, knowledge about this should become one of the worldview beliefs about the native language importance, and the responsibility for its preservation. Forming a conscious language personality is a long-term process that begins in the family, continues in educational institutions, and throughout life.

Although Ukrainianist teachers have a sufficient supply of traditional and innovative didactic materials, they lack educational and methodological work on general linguistic issues, which until recently were not the focus of attention when learning the language at school. The article can be useful for them when studying questions about the world's language classification, related languages, about the distinctive features of the native language.

It deals with the preservation of Proto-Slavic and the emergence of new, special features of the Ukrainian language using the example of its vocalism subsystem. The vowels that have been adopted and preserved in the Ukrainian language from its proto-base are identified – A, O, U, E; the changes they underwent are described. In addition, the sounds adopted during the disintegration of the Proto-Slavic language by proto-Ukrainian dialects, which were later lost in Ukrainian; their variations in the form of phonemes of the modern Ukrainian literary language are described.

If necessary, a comparison of the phonetic features of the Ukrainian language with the features of other languages that belong to the Slavic branch of the Proto-Indo-European language family is provided. It is planned to continue the examination of the distinctive features of the Ukrainian language on the example of units of other levels of the language system.

Key words: related languages, distinctive language features, vocalism system of the Ukrainian language.

Постановка проблеми. Формування фахових компетентностей майбутнього вчителя-словесника скероване на те, щоб його професійна майстерність відповідала вимогам стандарту Нової української школи, покликаної готувати для суспільства гармонійну особистість, для якої знання мови є передумовою її комунікативної вправності, а навчання мовотворчості впродовж життя стало вмотивованою необхідністю. Для цього важливо не тільки змінити навчальні програми з української мови, написати й видати нові підручники, а й випрацювати сучасні підходи до усвідомленого засвоєння непростих знань про структуру української мови, її стилістичну диференціацію, історію розвитку та майбутні перспективи. Усвідомлення – протилежне явище до декларативності, забувності. Воно передбачає критичні підходи до пропонованого матеріалу, занурення в нього і вироблення власної думки. А якщо це ще й питання, пов'язані з принциповими засадами державної політики в гуманітарній сфері, то вони формують ті чи ті світоглядні позиції.

На жаль, часто вивчення мови передбачає передусім формування знань про її структуру, орієнтування на поняття нормативності й (останнім часом) доречності вживання. На нашу думку, коли знання мови доповнюються усвідомленими знаннями про мову (її історію, місце в системі мов світу, виклики сьогодення й перспективи майбутні) – це стає передумовою формування свідомої мовної особистості. Для України, де мовне питання завжди було політичним, це надзвичайно важливо.

Метою пропонованої розвідки є привернення уваги зацікавлених учителів, студентів, пошановувачів рідної мови до формування її особливого фонетичного й граматичного ладу на базі спільнослов'янської основи. Оскільки це великий за обсягом матеріал, то в цьому числі журналу поговоримо тільки про фонетичну систему, її вокалічну підсистему. Уважаємо, що її самобутність виявляється не тільки в тому, що звукосклад нашої мови містить такі одиниці, яких не знають інші, а й у гармонійному поєднанні цього нового, нашого зі спільним слов'янським, збереженим від найдавніших часів.

Стан дослідження та актуальність. Причиною актуалізації виокремленого питання є те, що на сьогодні в нових освітніх умовах працюють як досвідчені вчителі-практики, професійні уміння й навички яких сформувалися в іншій освітній парадигмі, так і недавні випускники ЗВО, які вже здобували освіту в часи системних сучасних освітніх змін, але не завжди вміють виокремити основне й фонове, достатнє й часткове. Але так було завжди. Головне – навчитися поєднувати досвід старшого покоління й ентузіазм та ще не виявлені компетентності молодшого в намаганні сформувати таку особистість, яка небайдужа до сучасного й майбутнього рідної мови. Останніми роками з друку вийшли цікаві наукові й науково-популярні видання, які можуть стати в нагоді при формуванні мотивації до вивчення мови. Окрім фахових журналів, це монографічні праці відомих українських мовознавців К. Тищенка [5], П. Селігея [4], О. Демської [1], Є. Кузнєцової [2], І. Фаріон [8] та ін., які віддзеркалюють сучасні підходи до висвітлення непростих фактів історії мови. У тому числі – й поєднання в ній спільного з іншими лінгвальними ситемами й відмінного, самобутнього.

Спробуємо віддзеркалити класичні та нові наукові бачення синергії праслов'янського й власне українського у фонетичному ладі нашої мови.

Виклад матеріалу. Ще з базового шкільного рівня української мови учні знають, що наша мова належить до слов'янської гілки індоевропейської мовної сім'ї. Практика показує, що поняття «слов'янська», «споріднені мови» підлітки (часто – й старші) повторюють не розу-

міючи. А вже пояснити, чому, наприклад, угорська мова не слов'янська, хоч її носії є нашими сусідами, а верхньо- чи нижньолужицька в далекій Німеччині – слов'янські, можуть лише одиниці. Інколи навіть студенти не можуть назвати критерії визначення спорідненості/неспорідненості. У такому разі наукові дискусії про рівень близькості української мови до інших для таких людей втрачає актуальність. Їх легко переконати в тому, що російська й українська мови не просто близькі («посестри»), а й в тому, що ніякої української немає: це просто попсована російська. Саме тому необхідно, щоб й учні, і студенти, а відтак – громадяни усвідомлювали, що і чому поєднує одні мови, а чим вони різняться.

Серед 16 слов'янських мов українська – одна з найбільших за кількістю носіїв, хоч умови її розвитку в попередні століття через відсутність власної держави були несприятливими. Та й сьогоденні міграційні процеси, пришвидшені війною, не на користь мові: мільйони українців за попередні два роки покинули рідний край, шукаючи прихистку в близькому чи далекому зарубіжжі; сотні тисяч було вивезено з тимчасово окупованих територій до країни-агресора. Не помічати цього не можна, як і нехтувати мовними втратами теж.

Зараз українська мова примітна розвиненою системою мовних одиниць фонетичного, лексичного та граматичного рівнів. Жодна з інших мов повністю їх не повторює [5, с. 2 (таблиця)]. Те, що близьке або однакове – робить мови спорідненими, інше, неповторюване – ознака їхньої окремішності. Що глибше в історію – то більше спільного; ближче до нашого часу – більше відмінного. Це одна з особливих рис розвитку мови. Стирання рис між окремими мовами найчастіше є результатом позамовних чинників: поневолення народів, особливої мовної політики, яка регулює функціонування мов, що часто набуває ознак лінгвоциду тощо.

Слов'янські риси української мови склалися в доісторичні часи, коли наші далекі пращури жили на своїй прабатьківщині (і в цьому дослідженні не має значення, де саме вона була) і говорили своїми родо-племінними діалектами, які були близькими між собою і склали одну мову – праслов'янську. Подібні риси є і в інших сучасних мовах, які після розпаду спільнослов'янської до VI ст. н.е. почали набувати власних ознак, перетворюючись із праслов'янських діалектів в окремі мови, які нині й називають слов'янськими. На сьогодні до близькості споріднених до української відносять болгарську, сербську, хорватську, словенську, македонську, боснійську, чорногорську, верхньо- і нижньолужицьку, польську, словацьку, чеську, білоруську, російську. Десь до середини XVIII ст. (1756 року помер останній носій) зникла полабська мова, а перша літературна мова – старослов'янська – збереглася в найдавніших писемних пам'ятках з півдня Славії. Усе, набуто після розпаду спільної мови, складає той особливий скарб, який є самобутньою рисою конкретної мови чи виявляється в кількох із них.

Розглянемо спільнослов'янське і власне у вокалічній підсистемі фонетичного рівня української мови.

Більш-менш усталеною в історичному мовознавстві є думка, що на час розпаду спільнослов'янського мовного континіуму близько V–VI ст. н.е. прामова мала 11 голосних. В українській мові, на думку більшості дослідників, ця кількість зменшилася до 6. Порівняймо ці історично віддалені підсистеми, хоч такі, що зберігають генетичну тяглість.

Праслов'янська И (i) h (ie) Є (e), Ъ (e надкороткий редукований) @ (Q носовий) □ (e носовий) г (и) Q (носовий o) Q (У) o (o) Ў (o надкороткий/редукований)) А

Українська І И Е У О А

Як бачимо, наша літературна мова не зберегла єдиний праслов'янський дифтонг, утратила зредуковані і носові голосні та г. Голосний И теж втратився, а натомість з'явилась нові фонемі І та И. Разом з тим, голосні А, У, Е та О на перший погляд збережені без змін, а отже, зберігають свою давність. А як же в інших слов'янських мовах?

Як показують довідкові джерела, вони, зберігаючи ті чи ті давні голосні, теж суттєво видозмінилися. До прикладу, хоч болгарська мова і має, як українська, 6 голосних, але серед них є праслов'янський Ў та И(i). А в чеській побутують аж три дифтонги [au],[eu],[ou]; їй влас-

тиве протиставлення довгих і коротких голосних. Хорватська до сьогодні зберігає складотворчі властивості сонорного Р, а польська – носові.

Розглянемо виникнення власне українських ознак в системі вокалізму.

Чотири голосні фонemi – А, О, У, Е – хоч і є залишком праслов'янської спадщини, але не в усіх фонетичних позиціях вони зберегли свої давні характеристики. Наприклад фонemi /a/ та /e/ ніколи не починали найдавніші слова : перед ними виник приставний Й: *ягня, яма, ~сть*. Болгарська мова згодом його втратила, а інші – зберегли. Але з часом українська мова поповнилася тисячами запозичень, від яких утворювалися нові, вже українські слова з такими початковими звуками: *алфавіт – алфавітний – алфавітка, екскаватор – екскаваторний – екскаваторник* тощо.

Уже в постпраслов'янські часи з'явилися нові за походженням звуки А та Е. Так, внаслідок спонтанного процесу деназалізації десь на межі IX-X ст. на місці /ɛ/ спочатку виникла обнижена /ä/, що з часом перетворилася у звичайну /a/: *пaть – п[ä]ть – п[ja]ть*. Нові фонemi /e/ мають кілька джерел походження:

по-перше, ще в протоукраїнські часи вони з'явилися в повноголосих формах (І повноголосся), а потім уже в давньоукраїнський період в другому повноголосі: *берЕг, терЕн*. По-друге, під час вокалізації сильного Ъ виникли випадні (*пЕнь, дЕнь*) і вставні Е (*журавЕль, земЕль*). Це вже особливі українські звуки, які вступають в характерні для української мови процеси чергування голосних. До речі, частина давніх Е в староукраїнський період після шиплячих та Й перед наступним твердим змінилася на О, наслідком чого стало особливе українське чергування Е – О: *жЕнитися – жОнатий, лі(ЙЕ)чка – лі(ЙО)к*.

Голосні /o/ та /y/ зберегли свої найдавніші сполучувальні ознаки: вони могли починати слово і вживатися після приголосних. Правда /o/ в давніх словах не поєднувалася з пом'якшеними та /й/. Для сучасної української мови ця пересторога втрачена. Пригадаймо, *лЬОн, до нЬОго, йОго, копійОк*. Але це результат пізніших часів: поява нового (тобто це не праслов'янський !) О на місці Е вже в українські часи після шиплячих чи Й перед постійно твердими чи, в небагатьох словах (*сльоза, льон*), на місці О з Е, що походить з Ъ: *сльза – с/л'Еза – сльОза*. За рахунок зміни початкового /je/ в /O/ в протоукраїнські часи в невеликій кількості праслов'янських лексем постала теж початкова /O/: *осінь – [je]сень, олень -[je]лень, один – [je]динь*. Таку ж маємо в помітній групі власних чоловічих та жіночих імен, які заповнили український антропонімний простір після християнізації України-Руси: *Олена, Остап, Овсій*.

Фонема /O/ нині належить до багатоджерельних за походженням: якщо в праслов'янських словах вона виникла в результаті часокількісного вирівнювання коротких А та О чи монофтонгізації дифтонгів, то зараз палітра її породжень набагато ширша, адже це й нова протоукраїнська на місці початкового *je в слов'янських (*Ожина*) та запозичених словах (*Овсій, Олена*); в повноголосих формах (*мОлОко, порОх, борОда*), давньоукраїнська на місці сильного Ъ (випадна) та вставна (*рОт, свекОр*), а також приставна перед сонорними (*Орша, Олжа*); витіснила О й А в запозичених власних назвах на зразок *Олександр, Олексій* тощо.

Фонема /y/, яка збережена з мови-основи, знає й новіші варіанти : /y/ протоукраїнське на місці носового ж [Q] в результаті спонтанного процесу деназалізації: *джбъ – дУб, ржка – рУка, можж – можУ*.

Разом з тим, зменшилась кількість початкових О, У через появу протетичних В, Г: прсл. *оулиця* – укр. *Вулиця*, прсл. *ухо* – укр. *Вухо, острый* – укр. *Гострий*.

Частина старих О, Е, які були успадковані з праслов'янської мови, у новозакритих складах перейшли в І, спричинивши характерне для української мови чергування О, Е з /i/, ставши вагомим джерелом українського ікавізму: *вОзь – вІз, стОль – стІл, рЕчь – рІч*. Це типова українська фонетична ознака, яка відрізняє нашу мову від інших, які або не знають ікавізму, або він у них іншого походження.

Причини й шляхи появи українського ікавізму в різні історичні періоди привертали увагу багатьох учених. Але далеко не всі дискусійні питання остаточно розв'язано, про що свідчать нові роботи з цієї тематики. Серед найпримітніших монографічні дослідження В. Мойсієнка «Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги» (2007). Але для нас важливим є кінцевий результат переходу давніх звуків у [i], тому спробуємо окреслити їхнє коло, щоб побачити джерела ікавізму шляхом зіставлення сучасних слів, які містять /i/, з їхніми праслов'янськими, давньо- чи середньоукраїнськими відповідниками, щоб визначити, які звуки він заступив.

У результаті маємо /i/, що утворилася на місці:

1. Праслов'янської /E/ в новозакритих складах : пор. д/укр. *РЕЧЬ, ПЕЧЬ, ОСЕНЬ* – укр. *річ, піч, осінь*.
2. Праслов'янської /O/ в новому закритому складі: пор. *домъ, рогъ, конь, волъ* – укр. *дім, ріг, кінь, віл*.
3. Праслов'янської h/ie/ : пор. д/укр. *дѣдъ, хлѣбъ, сѣно* – укр. *дід, хліб, сіно*.
4. У небагатьох словах замість етимологічного И : пор. д/укр. *има, и, радости* – укр. *ім'я, і, радості/и*.
5. Нової голосної /y/ з деназалізованого ж: пор. *дѣброва, замѣжъ* – укр. *діброва, заміж*.
6. Давньої /a/ у запозиченнях: пор. *алтарь, Армения* – укр. *вівтар, Вірменія*.
7. Замість нової приставної И, що виникла перед сонорними після занепаду слабких зредукованих: пор. д/укр. *мѣгла, рѣжа* – укр. *імла, іржа* (хоч розм. *иржа, инший, имла* і навіть *Илля/Илько*).

8. Нових О, Е подекуди в повноголоссі *porig, borid, beriz* (це пояснюють особливостями наголосу – перехід відбувався за рухомої акцентної парадигми давніх *а основ + слово *о основ – порогъ), одиничних словах баритонованої акцентної парадигми – *болотъ* – *болит* (про це більше – 7, с. 31–32); замість старого Ъ в словах на зразок *брѣв, крѣт, блѣх, недокрѣв'я* чи Ъ у слові *слѣз*.

Новофоном є й українська фонема И переднього ряду середньо-високого піднесення. Її історія почасти ховається в праслов'янських Ъ та И, які не зберіг фонетичний лад мови української.

Праслов'янська фонема /ы/ була засвоєна прадіалектами усіх мов, що виникли на основі спільнослов'янської. Була вона й у протоукраїнських говорах: *рыба, мы, книги*. У системі голосних належала до непередніх, але артикуляційно наближених до переднього ряду, високого піднесення. Вимовлялася напружено. Мала обмежені сполучувальні можливості: не вживалася на початку слова, оскільки ще в давні часи перед нею виникли приставні (*выдра, вымя*); не могла поєднуватися через твердо-огублену вимову з постійно м'якими Ж, Ч, Ш. У такому стані її зберігають і нині російська та білоруська літературні мови, лужицькі й польська. В українській літературній мові і більшості територіальних діалектів вона втрачена; є в периферійних південно-західних говірках (наприклад, лемківські, бойківські, надсянські: деякі говірки Закарпаття).

Фонема /И/ голосна переднього ряду високого піднесення. Вона могла займати будь-яку позицію в слові, пом'якшуючи попередній приголосний, тому й не поєднувалася з постійно твердими Г, К, Х: *лиса, и* (сполучник), *и(жє)* (займенник), *земли* (Д.в. одн.). Вона відома в сучасній російській і білоруській мовах, у верхньолужицькій та нижньолужицькій, а також у польській. В українському діалектному мовленні вона трапляється тільки в одиничних говірках – лемківських та бойківських: літ. *висів, буті* – діал. *вісів, быті*.

Аналіз графіки найдавніших писемних пам'яток фіксує зближення у вимові цих двох звуків ще з XI–XII ст. поплутуванням їх графічних позначень у типових позиціях. До прикладу, у Добриловому євангелії 1164 року читаємо *просыти, ти, бити* – замість *просити, ты, быти*. Але про завершення процесу можна говорити з пізнішого часу, коли, на думку О.Б. Ткаченка [8, с. 20], в українській мові все більше наростали ікові явища: якби праслов'янська /и/ збереглася, то вона б разом з новою /i/ породили величезну кількість омонімів (порівняйте, прсл.

**лїсь* – *лїсць*, смислорозділювальну функцію в яких виконувала друга фонема; після спонтанного перетворення *h* в *l* ці слова були б близькими у звучанні, тобто омонімами-омофонами). Тому в українській мові закони внутрішнього розвитку стали на заваді перетворення давнього /и/ в /і/, як це сталося в багатьох мовах: у західнослов'янських – чеській, словацькій, у південнослов'янських – болгарській, македонській, сербській, хорватській, словенській.

Отже, більшість наступників спільнослов'янської мови втратили протиставлення /Ы/-/И/ шляхом заступлення /Ы/ звуком /И/(і), при цьому не утворювалася нова фонема. Тільки в нашій мові на місці цих старих праслов'янських фонем виник новий звук мови – середньо-високий переднього ряду /И/, перед яким приголосні депалаталізувалися. Він перейняв графічне позначення праслов'янського И, став його і звука Ы наступником. Це абсолютно оригінальний звук, який, до речі, в українських словах може починати слово: **има* – *им'я*, **инколи* – *инколи*, *икати* тощо.

Висновок. Таким чином, формування підсистеми вокалізму української мови після розпаду більш-менш єдиного слов'янського мовного континіуму відбувалося своїм чином, за своїми внутрішніми законами. Є в ній фонемі, що збережені й іншими мовами; вони зберігають риси спільної історії. Є фонемі новопосталі, до невпізнання змінені: вони створюють самотутні риси нашої мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демська О. Українська мова. Подорож від Бад-Емса до Страсбурга. Харків: Vivat. 2023. 304 с.
2. Кузнецова Є. Мова-меч. Як говорила радянська імперія. Львів: Вид-во «Старого Лева». 2023. 376 с.
3. Мойсієнко В.М. Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги. Житомир. 2007. 91 с.
4. Селігей П. Українська мова в 2222 році: Вступ до лінгвофутурології. К.: Академкнига. 2023. 452 с.
5. Тищенко К. Долітописна мовна історія українців. Київ-Дрогобич: «Посвіт», 2016. 751 с.
6. Ткаченко Орест Українська мова і мовне життя світу. Київ, «Спалах», 2004. 271 с.
7. Ткаченко О. Українська фонетика на історико-типологічному тлі. Мовознавство, 1998, №2-3. С. 14–23.
8. Фаріон І. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціокультурному контексті. Львів: Свічадо. 2023. 714 с.
9. Царук Олександр Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри, Дніпропетровськ: «Наука і освіта», 1998. 323 с.

УДК 821.161.2-1.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-31>

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ВИСТУПИ В. ЕЛЛАНА-БЛАКИТНОГО НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПISУ «ЗНАТТЯ» («ЗНАННЯ»)

PUBLICISTIC SPEECHES OF V. ELLAN-BLAKYTNYI ON THE COLUMNS OF THE MAGAZINE "ZNATTIA" ("KNOWLEDGE")

Кузьменко В. І.,

orcid.org/0000-0002-2402-1493

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри східноєвропейських мов
Національної Академії Служби безпеки України*

Стаття написана на пошану 130-річного ювілею з дня народження видатного українського поета, публіциста, державного й політичного діяча Василя Еллана-Блакитного (1894–1925). Автор статті стисло розкриває життєвий і творчий шлях В. Еллана-Блакитного, акцентує увагу на співпраці письменника й державного діяча з журналом «Знаття» («Знання»). Перший номер цього видання побачив світ у Харкові в серпні 1923 року. Прямим його спадкоємцем став журнал «Наука і суспільство» (виходить з 1951 р.). У серпні 2023 року журналістська спільнота України відзначила 100-річний ювілей часопису.

У тижневику «Знаття» Василь Еллан опублікував дві статті, на аналізі яких і сконцентрована дослідницька увага. Зокрема, перший публіцистичний виступ «До знаття!» прикметний насамперед актуальністю суспільно значущого змісту, розкутістю викладу. Публіцист закликає читацький загал організувати гуртки самоосвіти, гуртки «друзів знаття», що повинні здобувати й активно поширювати знання в масах. Це твір-програма і, водночас, послання, публіцистичний лист, адресований тим, хто житиме й працюватиме в майбутньому.

У статті «Друге завдання» В. Еллан-Блакитний на яскравих прикладах унаочнює величезні втрати людства через війни, через змарновану працю тисяч учених, які удосконалюють знаряддя масового вбивства, винищення цивілізації, потрібних класу визискувачів для панування над світом. «Можна тільки собі уявити, який буде розцвіт науки, яким стане людство, коли наука стане приступною для широчезних шарів людства і буде обслуговувати лише його інтереси!»

Публіцистика Блакитного поєднала національні та соціальні мотиви. Вона була органічною сферою виявлення політичної, інтелектуальної і творчої енергії митця. Усе краще зі спадщини В. Еллана-Блакитного і нині не втрачає своєї естетичної цінності, виступає ідейною зброєю в боротьбі за суверенну Україну.

Ключові слова: журнал «Знаття» («Знання»), послання, публіцистика, стаття.

The article was written in honor of the 130th anniversary of the birth of the outstanding Ukrainian poet, publicist, statesman and political figure Vasyl Ellan-Blakytnyi (1894–1925). The author of the article briefly reveals the life and creative path of V. Ellan-Blakytnyi, emphasizes the cooperation of the writer and statesman with the magazine «Znattia» («Knowledge»). The first issue of this edition was published in Kharkiv in August 1923. It's direct successor was the magazine «Science and Society» (published since 1951). In August 2023, the journalistic community of Ukraine celebrated the 100th anniversary of the magazine.

In the magazine «Znattia» Vasyl Ellan published two articles, on the analysis of which research attention is concentrated. In particular, the first journalistic performance «To znattia!» notable primarily for the relevance of the socially significant content, the looseness of the presentation. The publicist calls on the readership to organize self-education circles, circles of «friends of znattia», which should acquire and actively spread knowledge among the masses. This is an essay-program and, at the same time, a message, a journalistic letter addressed to those who will live and work in the future.

In the article «The Second Task», V. Ellan-Blakytnyi uses vivid examples to illustrate the huge losses of mankind due to wars, due to the wasted work of thousands of scientists who perfect the tools of war, the destruction of civilization, which are needed by the class of seekers to dominate the world. «We can only imagine what the flourishing of science will be, what humanity will become when science becomes accessible to the broad layers of humanity and will serve only it's interests!»

Blakytnyi's journalism combined national and social motives. It was an organic sphere of expression of political, intellectual and creative energy of the artist. Everything is better from the legacy of V. Ellan-Blakytnyi and today it does not lose its aesthetic value, it acts as an ideological weapon in the struggle for sovereign Ukraine.

Key words: magazine «Znattia» («Knowledge»), message, journalism, article.

Постановка проблеми. Український письменник і суспільний діяч, редактор багатьох газет і видань, поет-агітатор і одночасно романтик, котрий викликав до себе симпатії уже при першій зустрічі. Таким Василя Еллана запам'ятали всі, хто його знав. Нині попри багаторічний остракізм, якому було піддано його творчість радянською владою, ім'я Василя Еллана-Блакитного постає як одне з найяскравіших у сузір'ї творців українського письменства першої чверті ХХ століття. Кожна нова знахідка численних публікацій письменника й публіциста, розкиданих у вирі періодичних видань початку 1920-х років, проливає світло на роль одного з «перших хоробрих» у становленні українського національного відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першу спробу проаналізувати життєпис В. Еллана здійснив Ю. Лавріненко у біографічно-критичному нарисі про митця (1929). Критикові тоді ще цезура дозволила констатувати той факт, що В. Еллан-Блакитний у своїй діяльності поєднував опанування марксистської літератури з вивченням українського національного руху. Ю. Лавріненку вдалося навіть навести трагічний епізод з життя автора «Ударів молота і серця» про те, що на початку 1920 року поета кілька разів було заарештовано червоноармійцями за те, що розмовляв українською мовою і лише випадково врятувався від розстрілу [7, с. 7, с. 17].

Того ж 1929 року було видано й однотомне зібрання творів В. Еллана [2], а згодом – 1932-го здійснено перевидання [5]. Передмова А. Хвилі «Поет і каменярь революції» до згаданого перевидання стала останньою письмовою згадкою про митця. Після цього настав тривалий період забуття письменника й державного діяча, який все своє свідоме життя боровся за національну справу. Твори В. Еллана вилучили з бібліотек і навіть його пам'ятник-погруддя у Харкові, де він працював останні роки свого життя і де помер 4 грудня 1925 року, зруйнували у травні 1933 року.

Лише з настанням «хрущовської відлиги» у 1958 році побачив світ двотомник В. Еллана-Блакитного. У першому томі була вміщена поезія, а в другому – фейлетони, літературно-критичні статті та публіцистика [6].

Статті П. Федченка [11], Л. Новиченка [9] та деяких інших дослідників [8; 10] також присвячені публіцистиці В. Еллана. Проте в жодній з них немає згадки про публікації письменника в журналі «Знаття» («Знання»).

Постановка завдання. *Актуальність статті* зумовлена об'єктивною потребою у ретельному зібранні розпорошених по газетах і журналах 1920-х років публіцистичних студій В. Еллана-Блакитного та його відкритих листів, зрештою, як і приватної кореспонденції, та перевиданні повного творчого спадку митця з ґрунтовними коментарями фахівців.

Мета статті полягає в осмисленні художньої своєрідності публіцистичних виступів В. Еллана в журналі «Знаття» («Знання»).

Виклад основного матеріалу. Син сільського священика Василь Михайлович Елланський (псевдоніми – Блакитний, Еллан-Блакитний) народився 12 січня 1894 р. в с. Козел (тепер смт. Михайло-Коцюбинське) на Чернігівщині. Цю дату та місце народження письменника наводили в енциклопедіях та словниках. Однак нещодавно в українському медійному просторі у статті з «Вікіпедії» про митця вміщена інша інформація з покликанням на запис у метричній книзі Воскресенської церкви с. Хмільниця Чернігівського повіту Чернігівської губернії про народження та хрещення Василя Елланського: 28 грудня 1893 [9 січня 1894] року, с. Хмільниця. На жаль, згаданий документ, що нібито зберігається в Державному архіві Чернігівської області, не оцифрований, тому ні підтвердити, ні спростувати наведену інформацію допоки що немає змоги.

19 вересня 1902 р. отець Михайло раптово помер. Так передчасно два сини – Володимир і Василь та дочка Варвара залишилися на руках матері – Ганни Вікторівни Модзалевської. Відтоді єдиним джерелом існування родини стала мізерна пенсія, яку вдова отримувала після покійного чоловіка, члена Ради благочинних Чернігівської єпархії.

У 1917 р. В. Елланський почав активну політичну діяльність. Вступив до партії соціалістів-революціонерів, а після Лютневої революції був обраний головою Чернігівського губкому УПСР, кандидатом у члени ЦК УПСР. Після партійного розколу (1918) очолив ліве крило партії – боротьбистів (назва пішла від газети «Боротьба» – центрального партійного органу, яку він редагував). Спершу ця відгалужена партія називалася УПСР(б) – Українська партія соціалістів-революціонерів (боротьбистів), а після об'єднання з однією із течій українських есдеків-незалежників дістала назву – Українська комуністична партія боротьбистів. У березні 1920 року боротьбисти оголосили про самоліквідацію і входження до КП(б)У. У всіх цих процесах В. Елланський як один із партійних функціонерів відігравав значну роль. Його партія в своїй діяльності прагнула спиратися не тільки на робітничий клас, а й на трудове селянство. Як і більшовики, боротьбисти наївно вірили в швидку світову революцію, а остаточною метою вважали побудову соціалістичного і комуністичного суспільства.

Боротьбисти, співпрацюючи з більшовиками, вступали з ними в полеміку з національних і селянських питань, одержали від своїх опонентів ярлики «сепаратистів» та «націоналістів». Пізніше письменник звинувачував керівництво КП(б)У за зневагу до національних інтересів Української держави, за «глухоту до питань національної культури і мови, необмежений централізм, асиміляторські "общеруські" ідеї» (Л. Новиченко). Він реально відчував небезпеку русифікації, прояви великодержавницького нехтування національними інтересами України, а провідників такої політики величав комуністами з «общеруським душком», «хворобливими русотяпами». Якби В. Елланський дожив до початку репресій в Україні, він неодмінно став би жертвою тоталітарної системи.

Партійна ідеологія істотно позначилася на суспільно-громадській, організаторській і літературній діяльності В. Блакитного. А вона була багатогранною і дуже плідною: член ВУЦВК та ЦВК СРСР, ЦК КП(б)У, Реввійськради XII армії, голова Держзвідаву, редактор урядової газети «Вісті», фундатор і редактор журналів «Література, наука; мистецтво», «Культура й побут», «Всесвіт», «Червоний перець», засновник і керівник Спілки пролетарських письменників «Гарт»... А ще – постійні відрядження, виступи на мітингах, пропагандистська робота. Хворе з дитинства серце не могло витримати такої напруги, дедалі частішали гострі напади. У листопаді 1924 року, будучи у відрядженні, він застудився, почалося ускладнення, проте редакторську роботу не полишив. Однак тривале лікування не врятувало. 4 грудня 1925 р. митець помер у Харкові внаслідок хронічної хвороби серця. В. Елланський належить до когорти «перших хоробрих» – молодій генерації нового письменства («перші зелені бруньки молоденької літератури»). Так свого часу критик В. Коряк назвав письменників Василя Чумака, Василя Еллана-Блакитного, Андрія Заливчого та Гната Михайличенка, скориставшись рядком автора «Ударів молота і серця» – «*Ми тільки перші хоробрі, / Мільйон підпирає нас*».

Щоденна напруга життя одного з «перших хоробрих», спади й піднесення революційної боротьби, сувора романтика «червоних зір», ілюзорні, хоча й поширені свого часу, сподівання на світову революцію – без усього цього не збагнути ні пафосу поезії В. Еллана-Блакитного, ні самої його енергійної натури.

Єдина прижиттєва збірка лірики В. Еллана-Блакитного «Удари молота і серця» (1920), що вмістила всього дев'ять віршів, написаних у 1918–1920 рр., стала непересічним новаторським явищем літературного життя. Майже всі її твори («Удари молота і серця», «Червоні зорі», «На чатах», «Бастілія», «Повстання», «В розгулі» та ін.) пройняті ідеєю боротьби за новий світ, визначили поетичну авторську неповторність.

Будучи свідомим громадянином і активним учасником суспільних подій, В. Еллан не міг залишатися байдужим до тих деформацій і вад, які неухильно наростали в країні, осуджував їх у сатиричних поезіях, фейлетонах, пародіях, які писав під псевдонімом «Валер Проноза». Дебют Пронози-сатирика відбувся в 1919 р. Правда, часто використовував для виступів у пресі й інші псевдоніми: В. Єгорський, А. Ортал, Гарт, О. Гаррі, Гартованець, Мрійник, Не-Поет, Панас Рудий, Вістяр, В. Б-ий, В. П., В. Г.

За життя вийшло три збірки сатиричних творів В. Еллана: «Нотатки олівцем» (1924), «Радянська гірчиця» (1924), «Державний розум» (1925). І хоч з часом деякі об'єкти його сатири втратили свою актуальність, а окремі прийоми застаріли, найкращі твори і нині звучать по-сучасному. Вони позначені громадянським пафосом, глибиною узагальнень, гострим дотепом, іронією та сарказмом.

В. Елланський активно працював і в епічних жанрах. Його проза за ліризмом і романтичним світобаченням близька до поезії в прозі. Перші прозові твори Артюра Орталя (таким псевдонімом В. Елланський натякав на хвору аорту) опубліковані в 1918 р. – це два етюди «Море» і «Спека». За ними з'явилися «Курорт», «Краса», інші твори, написані в перервах між редакторською роботою. На них позначився вплив видатних майстрів української прози: етюдність і акварельність М. Коцюбинського, композиційна стислість і сюжетний драматизм В. Стефаника, життєвість реалій і майстерність конфліктів Ольги Кобилянської. Свої короткі оповідання письменник називав начерками майбутніх поем, виношуючи намір видати збірку прози, написав навіть передмову до неї. Така збірка під назвою «Наші дні» вийшла в Харкові в 1925 р.

Ще однією гранню творчого обдарування митця була публіцистика, якою він захопився в юнацькі роки, працюючи в чернігівській газеті, але розквітнув його публіцистичний талант, коли він зайнявся активною громадсько-політичною і редакторською діяльністю. В газетах «Боротьба», «Вісті», інших періодичних виданнях ним опубліковані десятки гострих статей з різних питань державного, політичного культурного життя. Головний критерієм в будь-якій полеміці для нього була істина. Це стосувалось і багатьох статей, які порушували актуальне і понині національне питання в Україні, торкались проблем розвитку її культури та мови.

В. Елланський доклав чимало зусиль і для створення науково-популярного й суспільного журналу українською мовою «Знаття» («Знання») – органу Народного комісаріату освіти УРСР, перший номер якого побачив світ у Харкові в серпні 1923 року. Прямим його спадкоємцем став часопис «Наука і суспільство» (виходить з 1951 р.). На сторінках тижневика «Знаття» велась пропаганда різних наукових проблем: друкувались огляди політичних та економічних подій, статті з актуальних питань природознавства і техніки, пропагувались нові технічні розробки, вірші та поеми П. Тичини, В. Сосюри, В. Поліщука, фейлетони Остапа Вишні, художні твори інших письменників. Василь Блакитний (саме так він підписував свої матеріали в «Знатті») теж був автором статей-передовиць: «До знаття» та «Друге завдання».

Перша стаття прикметна насамперед актуальністю суспільно значущого змісту, розкутістю викладу. Публіцист закликає читачький загал організувати гуртки самоосвіти, що повинні здобувати й активно поширювати знання в масах. Це своєрідні «кооперативи знаття», так би мовити, організації споживачів його. На кожного друга «знаття» падає велике й відповідальне завдання. Вони повинні не тільки здобувати «знаття», що передається їм людьми науки через книжки й журнали, але й вказувати, що саме їм треба, в якому напрямкові, на яких галузях повинна зосереджуватися робота популяризаторів: «Знання повинні дійти до споживача їх. Але це буде в тому разі, коли навколо нашого журналу організується маса тих, хто за знаттям пішов, як за провідною зіркою» [3, с. 1].

В. Блакитний вважає, що досягти цього можна лише шляхом міцного зв'язку маси читачів із редакцією, шляхом організації скрізь на місцях гуртків «друзів знаття», шляхом спільної колективної праці маси читачів із редакційним колективом: «Організацію таких гуртків – слід розпочинати негайно. Там, де подібні осередки існують – слід поширювати роботу, ділитися

своїм досвідом на сторінках "Знаття" з іншими. Кожен читач повинен зрозуміти свою відповідальність і свої завдання. І кожен повинен виконати свій обов'язок. Бо перед нами мур дичавини. Мусимо його пробити» [3, с. 2].

Публіцист накреслює програму спільних дій – редколегії видання і читачів – на перспективу, задля подолання суцільної неграмотності здебільшого серед селян, подальшої самоосвіти кожного з українських громадян. Це твір-програма і, водночас, послання, публіцистичний лист, адресований тим, хто житиме й працюватиме задля майбутнього свого народу.

У статті «Друге завдання» В. Еллан-Блакитний на яскравих прикладах унаочнює величезні втрати людства через війни, через змарновану працю тисяч учених, які удосконалюють знаряддя масового вбивства, винищення цивілізації, потрібних класу визискувачів для панування над світом. «Можна тільки собі уявити, який буде розцвіт науки, яким стане людство, коли наука стане приступною для широчезних шарів людства і буде обслуговувати лише його інтереси!» [4, с. 1].

Поки що про цей розцвіт і його наслідки для життя людства можна лише уявляти. В. Блакитний нагадує читачеві, що наразі в Україні є величезна кількість неписьменних, тобто таких, для котрих «знаття замкнено на десять замків». Маємо мало шкіл. Маємо відстале, зруйноване господарство в країні, «боротьбу робітничо-селянських республік проти капіталу за право існування й будівництва життя свого громадянства на нових підвалинах».

А крім того – маємо ще культурну бідність. Учених, людей «знаття» маємо надзвичайно мало, порівнюючи з масою населення. Ті кадри учених, що їх маємо – (до того ще, з деякими винятками), виховані в умовах старого суспільства не попадають «в ногу» життю і потребам широких мас. «Знаття» майже неорганізоване. Ті галузі його й ті напрямки, що мали найбільший попит у суспільстві буржуазному – тепер на другому плані. Автор статті зауважує про занепад інтересу до «класичної літератури», до церковних наук і т. п. і живий інтерес до природознавства, суспільних наук, технології. Ті нечисленні кадри людей науки, що щиро йдуть назустріч потребам народних мас, не охоплюють їх, а іноді не можуть підійти до тих, кому передають знання так, щоби ті його могли прийняти. Це, звичайно, не провина окремих людей і не їх зла воля – але спадщина старого. Але не зовсім. Перед друзями «знаття» стоїть іще одне завдання, поставлене на порядок денний:

«Справа йде про допомогу пролетарському студентству, вірніше – про клопоти про його матеріальне становище. Раніше в вищі школи йшли здебільшого представники заможних верств населення. Ясно, що з них і виходили «люди науки», котрі обслуговували інтереси панства. Тепер справа йде про виховання нових великих кадрів людей науки, що вийшли з лона робітництва й незаможного селянства, нерозривно з ним зв'язаних. Без цього – завдання поширення знанні серед мас, зближення науки з інтересами трудящого люду – виконане не буде. А виконати його слід.

Хто це заперечує – тільки той відмовиться від допомоги пролетарському студентству» [4, с. 2].

Як видно з розлогих цитат, публіцистичні виступи В. Блакитного в журналі «Знаття» («Знання») поєднали в собі національні та соціальні мотиви. Публіцистика була органічною сферою виявлення політичної, інтелектуальної і творчої енергії митця. Усе краще зі спадщини В. Еллана-Блакитного і нині не втрачає своєї естетичної цінності, виступає ідейною зброєю в боротьбі за суверенну Україну.

Досконалість і виразність художньої форми, новаторський характер публіцистики В. Еллана-Блакитного вражають. Духовна краса, воля, мужність і витримка в досягненні мети – це ті якості, що завжди хвилювали читача, були предметом наслідування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Активний учасник революційних організацій та «лівих» політичних рухів, що постійно переймався українською національною культурою, Василь Еллан прагнув визначити мову Шевченка «мовою Жовтня», розуміючи під цим

висловом широке її впровадження в усі сфери державного й суспільного життя. На той час така ініціатива була доволі небезпечною. Все коротке життя письменника, немов спалах метеорита в зоряному небі, пройшло в боротьбі та самопожертві й було віддане служінню інтересам українського народу.

Численні публіцистичні виступи В. Еллана-Блакитного на шпальтах української періодики початку 1920-х років, підписані як його справжнім прізвиськом, так і різноманітними псевдонімами, можуть бути предметом для подальших розшуків і наукового осмислення літературознавцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адельгейм Є. Г. *Василь Еллан*. Київ: Рад. письменник, 1959. 173 с.
2. Блакитний В. *Твори. Повне зібрання* / Уклад Г. Коцюба; за ред. і з передм. А. Хвилі. Харків: Держ. вид-во України, 1929. 396 с.
3. Блакитний В. До знаття! *Знаття: щотижневий популярно-науковий громадський журнал*. 1923. 8 груд. №14. С. 1–2.
4. Блакитний В. Друге завдання. *Знаття: щотижневий популярно-науковий громадський журнал*. 1923. 25 груд. №15. С. 1–2.
5. Блакитний В. *Твори: збірник* / Уклад Г. Коцюба; за ред. і з передм. А. Хвилі. 2-ге вид. Харків: Література і мистецтво, 1932. 335 с.
6. Еллан В. *Твори: У 2 т.* Т. 2: Фейлетони. Літ.-критичні статті. Публіцистика. Київ: Держлітвидав, 1958. 318 с.
7. Лаврінченко Ю. *Блакитний-Еллан: біографічно-критичний нарис*. Харків: Укр. робітник, 1929. 61 с. (Масова літ.-критична бібліотека).
8. Нагорний К. О. Проблема національного самоствердження в публіцистиці лідера літературного угруповання «Гарт» В. Блакитного. *Наукові записки Інституту журналістики*. Т. 26. Січень – вересень / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: Вид-во Інституту журналістики, 2007. С. 130–134.
9. Новиченко, Л. Рання публіцистика В. Блакитного. *Слово і час*. 1991. №2. С. 28–36.
10. Марчак Т. Тематична палітра публіцистики Еллана-Блакитного. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2016.(1(13)196-102)3.[https://doi.org/10-28925/2311-259X.2016.\(1\)6314](https://doi.org/10-28925/2311-259X.2016.(1)6314)
11. Федченко П. М. (1984) В житті горів... (До 90-річчя з дня народження Василя Еллана-Блакитного). *Радянське літературознавство*. 1984. №1. С. 29–36.

УДК 811.161.2'342:821.112.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-32>

ОНОМАТОПЕЯ В ТВОРАХ О. ПРОЙСЛЕРА ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

ONOMATOPOEIA IN THE O. PROSSLER'S WORKS AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN

Кучма Т. В.,

orcid.org/0000-0001-5635-1473

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології

Рівненського державного гуманітарного університету

У статті досліджено ономактопю в творах О. Проіслера «Die kleine Hexe» («Мала Баба Яга»), «Das kleine Gespenst» («Привидення») і «Der kleine Wassermann» («Водяничок») та її переклад українською мовою.

Виявлено, що звуконаслідування є одиницями мови і використовують звуковий склад мови, тому вони не можуть бути повністю ідентичними природним звукам. Кожна мова по-своєму освоює звучання зовнішнього світу, відповідно до особливостей її фонетичної системи. Тому звуконаслідування різних мов не збігаються одне з одним. Звуконаслідування різних мов у той же час мають і схожість, оскільки в основі звуконаслідувань лежать одні і ті ж звуки.

Доведено, що до ономактопеї належать не тільки самі звуки, які видають тварини, предмети або природа (hatzi, бум, blubb-blubb, буль-буль), а й лексика, пов'язана з цими джерелами звуку, – чхати, клацати, булькати, писк, гуркіт.

На відміну від вигуків ономактопи не виражають будь-яких почуттів або волевиявлень. Звуковідтворювальні слова є одним із експресивно-зображальних засобів відображення дійсності.

З'ясовано, що лексика звуконаслідування загалом, будучи одним із найсильніших виражальних мовних засобів, часто використовується в художніх текстах.

Установлено, що одні звуконаслідувальні слова є традиційною формою передачі тих чи інших звуків (bums – бум «звук удару, стук», wuff – гав-гав «звук гавкоту собаки»), інші створюються автором для певного конкретного випадку (Rumpumpel – Трам-Бам-Бах, Uhu Schuhu – Угу Шугу).

Виявлені в творах О. Проіслера ономактопи розподілено на 4 типи: 1) артефактофонний; 2) антропофонний; 3) зоофонний; 4) натурофонний.

Найчисленнішим є антропофонний тип: hu-huuuuuh – гу... гу-у-у-у... гу-у-у-у; schnarchte – хропіла; zwickte – чмихнуло.

Ономактопи можуть бути твірною основою для дієслів та іменників: Blubb-blubb – blubbern, blubberte, Luftblase – буль-буль, булькати, булькотіти, бульбашка; Klipp-klapp – klappern – лоп-лоп – залопотіло.

Звуконаслідувальні слова можуть використовуватися в художньому тексті для непрямой характеристики персонажа та його емоційного стану в тій чи іншій ситуації або для створення певної атмосфери. При перекладі В. Т. Василюк вибирає мовні одиниці, знайомі українським читачам, що сприяє одомашненню твору.

Ключові слова: ономактоп, ономактоп, звуконаслідування, переклад, повість-казка.

The article deals with onomatopoeia in O. Proisler's works "Die kleine Hexe" ("The Little Witch"), "Das kleine Gespenst" ("The Little Ghost") and "Der kleine Wassermann" ("The Little Water Sprite") and its translation into Ukrainian.

The research proves that sound imitations are units of language and use the sound composition of the language, so they cannot be completely identical to natural sounds. Each language deals with the sounds of the outside world in its own way, in accordance with the peculiarities of its phonetic system. Therefore, the sound imitations of different languages do not coincide. At the same time, the sound imitations of different languages have similarities, because they are based on the same sounds.

The lexicon of sound imitation, being one of the strongest expressive linguistic means, is very often used in fiction texts. Thus, every translator working with such texts has to solve the problems of their translation.

The research found that onomatopoeia includes not only the sounds made by animals, objects, or nature (hatzi, bum, blubb-blubb, bul-bul), but also the vocabulary associated with these sound sources – sneeze, click, gurgle, squeak, roar.

Unlike interjections, onomatopoeia does not express any feelings or will. Sound-reproducing words are one of the expressive and pictorial means of reflecting reality.

The article shows that sound imitation vocabulary in general, being one of the most powerful expressive linguistic means, is often used in literary texts.

The research established that some onomatopoeic words are traditional forms of conveying certain sounds (bums – bum ‘the sound of a blow, knock’, wuff – hav-hav ‘the sound of a dog barking’), while others are created by the author for a specific case (Rumpumpel – Tram-Bam-Bach, Uhu Schuhu – Uhu Shuhu).

The onomatopoeia words found in O. Proisler’s works are divided into 4 types: 1) artifactophonic; 2) anthropophonic; 3) zoophonic; 4) naturophonic.

Onomatopoeia can be used as a derivational base for verbs and nouns: Blubb-blubb – blubbern, blubberte, Luftblase – bul-bul, bulkaty, bulkotity, bulbashka; Klipp-klapp – klappern – lop-lop – zalopotilo.

Sound imitations can be used in a literary text to indirectly characterise a character and his/her emotional state in a particular situation or to create a certain atmosphere. When translating, V. T. Vasylyuk chose linguistic units familiar to Ukrainian readers, which contributes to the domestication of the work.

Key words: onomatopoeia, onomatopoeia, sound imitation, translation, fairy tale story.

Постановка проблеми. Художні твори для дітей є цікавим об’єктом дослідження. Жанр казки здавна привертає увагу науковців, оскільки казка є найпершим літературним твором, з яким знайомиться дитина і, який, на думку багатьох вчених, справляє значний вплив на все її подальше життя. Якщо у фольклорних казках відбивається мудрість народу, його традиції і звичаї, побут, як зазначає Н. І. Лепухова [7, с. 133], то літературна казка несе на собі відбиток особистості автора, його своєрідність бачення світу. У зв’язку з цим проблема перекладу авторської казки постає як проблема майстерності перекладача при відтворенні авторського стилю, проблема інтерпретації перекладачем казкового світу автора та меж цієї інтерпретації.

Об’єктом дослідження є повісті-казки О.Пройслера «Die kleine Hexe» («Мала Баба Яга»), «Das kleine Gespenst» («Привидення») і «Der kleine Wassermann» («Водяничок»), що складають своєрідну трилогію про маленьких представників надприродних істот та їх переклади, зроблені В. Т. Василюком.

У художніх текстах часто використовується ономотопея – звуконаслідування, слова або комбінація слів, утворених з метою імітування природних звуків (наприклад, грому, вітру, води), звуків, що породжуються різноманітними неживими предметами (машинами, обладнанням, інструментами), тваринами та людьми. Лексика звуконаслідування є одним із найсильніших виражальних мовних засобів, тож перекладачеві, який працює з такими текстами, доводиться розв’язувати проблеми їхнього перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку сучасних досліджень ономотопеїчної лексики аналізували О. Р. Валігура й В. О. Охріменко [1]; звукозображальну лексику української мови студіювала І. О. Гаценко [2; 3]; фоносемантичні явища у мовних одиницях різносистемних мов вивчав В. І. Кушнерик [4; 5; 6]; фоносемантичні явища у сучасній німецькій мові опрацьовувала Р. І. Мельничук [11; 12]; звукосимволізм фонестемної лексики німецької мови розглядала О. В. Найдеш [13]; звукову організацію тексту як спосіб емоційного впливу в художньому дискурсі аналізувала Н. В. Павлик [14]; сучасні концепції творчості у перекладі досліджував О. В. Ребрій [16]. Однак ономотопея у творах О. Пройслера ще не була предметом спеціальних розвідок.

Мета дослідження. Мета статті – проаналізувати використання ономотопеї у творах О. Пройслера «Die kleine Hexe» («Мала Баба Яга»), «Das kleine Gespenst» («Привидення») і «Der kleine Wassermann» («Водяничок») та їх перекладах українською мовою, зроблених В. Т. Василюком.

Виклад основного матеріалу. За даними Літературознавчого словника-довідника [9, с. 508], ономотопея – процес імітації засобами мови різних позамовних звукових явищ, а також самі

слова, що є результатом звуконаслідування: *дзижчати, гавкати, кудкудакати, туркотіти тощо*.

Ономатопеї або звуконаслідування, є графічно зафіксованими сполученнями звуків, призначеними для імітації «нерозбірливих звучань»: стихійних проявів природи та діяльності людини, звуків, утворюваних живими істотами, тваринами або предметами навколишньої дійсності. У динамічному аспекті відповідним терміном позначається різновид фонематичного словотвору. Оскільки продукування ономатопетичних утворень не передбачає залучання мовних морфем, «за своєю природою вони не мають і не можуть мати словотвірного значення і, як наслідок, внутрішньої форми»; водночас «звуки (букви) в їхньому складі відрізняються особливою виразністю, а їхній підбір передусім передає ознаку незвичності». Таким чином, О. В. Ребрій [16, с. 169], стверджує, що в ономатопеях наявна внутрішня форма звуко символічного характеру, а «їхнє незвичне фонографічне оформлення, сам підбір звуків мають значення, привносять певні конотації, іноді доволі багаті». Конотативний потенціал ономатопетичних утворень, особливо оказіональних, визначає високу частотність їхнього вжитку як спеціального стилістичного засобу в окремих жанрах літератури для дітей та юнацтва, таких, наприклад, як фентезі або анімалістична казка.

Саме наявність узуальних відповідників дозволяє ономатопеям «увійти в загальну тканину тексту перекладу абсолютно природно, створюючи такий самий ефект, як і мовою оригіналу», і тому «варто замінювати їх на відповідні їм мовні засоби мови перекладу, які іноді можуть виявитися вельми далекими за звучанням». Водночас багато узуальних ономатопей передаються перекладачами дуже індивідуально заради підвищення адекватності сприйняття тексту цільовою аудиторією. У випадку з оказіональними ономатопеями перекладач так само може зробити вибір на користь формального (транскодованого) або ж функціонального (власно створеного) відповідника.

До ономатопеї належать не тільки самі звуки, які видають тварини, предмети або природа (*hatzi, бум, blubb-blubb, буль-буль*), а й лексика, пов'язана з цими джерелами звуку, – *чхати, клацати, булькати, писк, гуркіт*.

На відміну від вигуків ономатопи не виражають будь-яких почуттів або волевиявлень. Звуковідтворювальні слова є одним із експресивно-зображальних засобів відображення дійсності.

Кожен текст, як зазначає А. Якимчук [17, с. 217], існує в певному комунікативному контексті, й він закріплений за якоюсь культурою. У зв'язку з цим існують два методи перекладу: а) переклад-одомашнення – заміщає елементи похідного тексту, які є специфічними культурними елементами культури оригіналу, елементами культури адресата; переклад асимілює текст оригіналу до контексту культури адресата; б) переклад-очуження – намагається передати специфічні культурні елементи тексту оригіналу як такі. Найбільш важкими є випадки, коли культурна різниця є настільки великою, що для читача перекладу необхідно спочатку створити передумови для розуміння, щоб зробити можливим адекватне сприйняття тексту.

У структурі семантичного поля «звук» О. І. Гаценко [2, с. 259] виділяє 5 семантичних груп (субполів): 1. Звуки природних явищ і представників тваринного світу. 2. Артикуляційні звуки, що передають фізіологічні процесів, здійснювані мовними органами людини. 3. Звуки неживих предметів. 4. Звуки людини як біологічної істоти. 5. Семантична група сприйняття звуку.

Кожну групу можна розглядати як окреме семантичне поле, тому що вона ієрархічно структурується на більш дрібні складові.

І. В. Малинюк [10] пропонує класифікацію, в якій ономатопетичні слова розподілено на наступні 4 великі типи:

1. Артефактофонний – ономатопи, що відображають звуки, пов'язані з різними предметами, які задіяні людиною (технічні прилади, музичні інструменти та ін.).

2. Антропофонний – ономатопи, що відображають звуки, пов'язані з людиною і процесами її життєдіяльності.

3. Зоофонний – ономатопи, що наслідують звуки живої природи.

4. Натурофонний – ономатопи, що виражають звукові ознаки явищ неживої природи та рослинного світу.

Розглянемо ономатопи, виявлені у творах О. Пройслера та їх перекладах українською мовою, зроблених В. Т. Василюком. Зазначимо, що головними героями є казкові персонажі: чаклунки, водяники, привид, тварини, що вміють розмовляти, тому інколи важко віднести онома топ до певного типу.

Артефактофонний тип: *klingen* – густу; *knallen* – вистрілювати, гримнути, *rumpeln* – гуркати; *rasseln* – дзеленчати; *rumsen* – бабахкати; *krachen* – гуркотіти; *Schnarren* – цокання; *Knacken* – риніння; *dröhnen* – бемкати; *hiiii* – шух; *klapp* – гуп; *Klipp-klapp* – лон-лон; *Rattatattatattatattatattatattata* – трат-тамтамтамтамма.

Sie murmelte etwas, und hiiii! flog der Besen mit ihr und dem Raben davon [18].

Вона пробубоніла щось під ніс, і – шух! – мітла полетіла вгору разом із нею та вороном! [15, с. 19].

Die Glocken klangen, die Böller knallten, die vielen fröhlichen Leute fanden kaum Platz auf der Festwiese vor der Stadt [19].

Гули дзвони, вистрілювали в небо ракети, святкова поляна на околиці міста ледве вміщала щасливих глядачів [15, с. 39].

Klapp! schloss der Deckel sich über ihm [18].

Гуп – і дверцята люка впали, прикривши малого [15, с. 94].

Антропофонний тип: *brummen* – бурчати; *meckern* – мекати; *krähen* – крякати; *kreischen* – кукурікати; *donnern* – гриміти; *fauchen* – сичати; *zischen* – торохтіти; *schnarchen* – хроніти; *pitsch* – чвирк; *schmalzen* – прицмокнути; *klopfen* – постукати; *kichern* – хихотіти; *zwicken* – чмихнути; *klappern* – цокотіти; *herumgefauchen* – форкати; *hi-hi-hi-hiii* – хи-хи-хи-хи; *pfüüüüü-itt* – фююю-ть, фююють; *hu-huuuuuuuh* – гу... гу-у-у-у-у... гу-у-у-у-у; *tip, tip, tip, tip* – тук, тук, тук, тук.

Після Вальпургієвої ночі мала Баба Яга повернулася додому пішки, тому що дорослі чаклунки відібрали в неї мітлу.

«Erst frühstücken!», *brumnte* die kleine Hexe. «Mit leerem Magen erzählen, das ist nichts» [19].

– Спочатку поснідаємо, – буркнула мала Баба Яга. – Не розповідати ж мені натщесерце... [15, с. 14].

Ein Pfiff durch die Zähne und augenblicklich erhob sich ein Wirbelwind [19].

Як крізь зуби свисне – то й зніметься буря, та ще й яка! [15, с. 23].

«Ja», *schluchzte* Vroni, «als Preis für den Schützenkönig» [18].

– Умгу, – схлинула Броні. – У нагороду найкращому стрільцеві [15, с. 71].

«Hatzi!» Das kleine Gespenst musste jedes Mal *niesen*, wenn es der Truhe entstieg, an die Spinnweben stieß und den Staub in die Nase bekam [18].

– Ачху! Привиденя щоразу чхало, як вилазило зі скрині, бо зачіпало головою павутину і курява набивалась йому в ніс [15, с. 71].

Онома топ *zischte* – засичала автор використовує для позначення мовлення розлючених чаклунок-дощовиць і малої Баби Яги. Мудрий ворон Абраксас *krakeelte* – крякає і *krächzte* – каркає: В. Т. Василюк перекладає дослівно, хоча для українського читача більш звичайним є, що каркає ворон, а крякає качка. Інколи перекладач замість нейтрального слова використовує звуконаслідувальні слова: *sagte* – пирхнула; *schwor* – бубонів; *sprach* – бурмочучи; *brumnte* і *raunzte* перекладає – буркнула.

Пустотливе Привиденя любить жартувати, тому автор часто використовує мовні одиниці *hi-hi-hi-hiii*, *kichern* – хи-хи-хи-хи, хихотіло.

Зоофонний тип: *krakeeln* – крякати; *krächzen* – каркати; *trotten* – трюхикати.

«Du machst mir ja schöne Geschichten!» *krakeelte* er [19].

– Що ж оце ти робиш? – *закрякав* він (ворон Абракас) [15, с. 13].

«Danke schön!», *krächzte* Abraxas [19].

– Красно дякую! – *каркнув* Абракас [15, с. 18].

Натурофонний тип: *prasseln* – *тарабанити*; *heulen* – *вити*; *glucksen* – *плюскотити*.

Der Regen *prasselte* auf das Dach, in den Schornsteinen *heulte* der Wind, in den Regenrinnen *gluckste* das Wasser [18].

Дощ *тарабанив* по даху, у димарі *завивав* вітер, у ринвах *плюскотіла* вода [15, с. 80].

Одні звуконаслідувальні слова є традиційною формою передачі тих чи інших звуків (*bums* – бум «звук удару, стук», *wuff* – *гав-гав* «звук гавкоту собаки»), інші створюються автором для певного конкретного випадку (*Rumpumpel* – *Трам-Бам-Бах*, *Uhu Schuhu* – *Угу Шугу*).

Окремо слід зупинитися на іменах персонажів der Wetterhexe *Rumpumpel* – чаклунка-дошовиця *Трам-Бам-Бах* («Мала Баба Яга»), *Uhu Schuhu* – *Угу Шугу* («Привидення»). Ці імена були спеціально створені О. Пройслером: *Rumpumpel* в німецькій мові нагадує розкати грому, однак при перекладі В. Т. Василюк підібрав форму *Трам-Бам-Бах*, більш зрозумілу для українського читача (натурофонний тип). Ім'я сича *Uhu Schuhu* нагадує звуки, які видає цей птах, в українському тексті перекладач залишив форму *Угу Шугу* (зоофонний тип).

Sicherlich wäre auch weiterhin alles gut gegangen – nur hätte die kleine Hexe nicht ihrer Muhme, der Wetterhexe *Rumpumpel*, über den Weg tanzen dürfen! [19].

Може б, усе й добре скінчилося, якби мала Баба Яга танцюючи не перебігла дорогу своїй тітоньці – чаклунці-дошовиці *Трам-Бам-Бах* [15, с. 9]

Aber am liebsten besuchte das kleine Gespenst seinen alten Freund, den *Uhu Schuhu* [18].

Найдужче Привидення любило літати в гостину до свого давнього друга *Угу Шугу* [15, с. 73].

Ономатопи беруть активну участь у словотворі, вони можуть бути твірною основою для дієслів та іменників: *Blubb-blubb* – *blubbern*, *blubberte*, *Luftblase* – *буль-буль*, *булькати*, *булькотити*, *бульбашка*; *Klapp-klapp* – *klappern* – *лоп-лоп* – *лопотити*.

Звуконаслідування є одиницями мови і використовують звуковий склад мови, тому вони не можуть бути повністю ідентичними природним звукам. Кожна мова по-своєму освоює звучання зовнішнього світу, відповідно до особливостей її фонетичної системи, тому звуконаслідування різних мов не збігаються одне з одним. Звуконаслідування різних мов у той же час мають і схожість, оскільки в основі звуконаслідувань лежать одні і ті ж звуки.

Ймовірно, одна з причин відмінності звуконаслідувань у різних мовах полягає в тому, що самі звуки-джерела, як правило, мають складну природу, і оскільки точна імітація їх засобами мови неможлива, кожна мова вибирає одну зі складових частин цього звуку як зразок наслідування.

Звуконаслідувальна лексика носить загальнолюдський характер і є мовною універсалією, однак реалізується вона в словах, що мають національний характер. Тому в різних мовах при називанні того самого поняття використовуються різні звуки. Велике значення мають ідіотнічні особливості окремих мов, культура та традиції народів, які є носіями цих мов.

Звуконаслідувальні слова можуть використовуватися в художньому тексті для непрямой характеристики персонажа та його емоційного стану в тій чи іншій ситуації або для створення певної атмосфери. У цьому разі під час перекладу необхідно враховувати не лише психоакустичні властивості ономатопа, а й його здатність передавати манеру мовлення, особливості поведінки, емоційний стан людини або тварини.

Da machte der Karpfen Cyprinus versonnen: «*Blubb-blubb*», und dann ließ er den Wassermannvater erzählen. Er hörte ihm aufmerksam zu, bis er fertig war.

«Гм», meinte er schließlich, «da bin ich wohl eben zur rechten Zeit dazugekommen, *blubb-blubb*. Ich werde den kleinen Wassermann auf den Rücken nehmen und heimtragen. Abgemacht? *Blubb-blubb*» [20].

Короп Ципрінус задумливо *булькнув* собі під ніс – *буль-буль!* – і попросив Водяника розказати йому все докладніше.

– Гм! – *булькнув* він, уважно все вислухавши, – Виходить, я нагодився вчасно, *буль-буль!* Я візьму малого на спину і віднесу його додому. Згода? *Буль-буль!* [15, с. 147].

Зображаючи коропа Ципрінуса, з метою створення звукопису В. Т. Василюк переклав *meinte* (сказав) як *булькнув*.

Висновки. Звуконаслідування є одиницями мови і використовують звуковий склад мови, тому вони не можуть бути повністю ідентичними природним звукам. Кожна мова по-своєму освоює звучання зовнішнього світу, відповідно до особливостей її фонетичної системи. Тому звуконаслідування різних мов не збігаються одне з одним. Звуконаслідування різних мов у той же час мають і схожість, оскільки в основі звуконаслідувань лежать одні і ті ж звуки.

До ономаатопеї належать не тільки самі звуки, які видають тварини, предмети або природа (*hatzi, бум, blubb-blubb, буль-буль*), а й лексика, пов'язана з цими джерелами звуку, – *чхати, клацати, булькати, писк, гуркіт*.

На відміну від вигуків ономаатопи не виражають будь-яких почуттів або волевиявлень. Звуковідтворювальні слова є одним із експресивно-зображальних засобів відображення дійсності. Лексика звуконаслідування загалом, будучи одним із найсильніших виражальних мовних засобів, часто використовується в художніх текстах. Тож кожному перекладачеві, який працює з такими текстами, доводиться розв'язувати проблеми їхнього перекладу.

Одні звуконаслідувальні слова є традиційною формою передачі тих чи інших звуків (*bums – бум* «звук удару, стук», *wuff – гав-гав* «звук гавкоту собаки»), інші створюються автором для певного конкретного випадку (*Rumprel – Трам-Бам-Бах, Uhu Schuhu – Угу Шугу*).

Виявлені в творах О. Пройслера ономаатопи розподілено на 4 типи:

1. Артефактофонний – ономаатопи, що відображають звуки, пов'язані з різними предметами, які задіяні людиною (технічні прилади, музичні інструменти та ін.).

2. Антропофонний – ономаатопи, що відображають звуки, пов'язані з людиною і процесами її життєдіяльності.

3. Зоофонний – ономаатопи, що наслідують звуки живої природи.

4. Натурофонний – ономаатопи, що виражають звукові ознаки явищ неживої природи та рослинного світу.

Найчисленнішим є антропофонний тип: *hu-huuuuuuuh – гу... гу-у-у-у-у... гу-у-у-у-у; schnarchen – хрпіти; zwicken – чмихнути*.

Ономаатопи збагачують словотвірні ресурси мови, вони можуть бути твірною основою для дієслів та іменників: *Blubb-blubb – blubbern, blubberte, Luftblase – буль-буль, булькати, булькотіти, бульбашка; Klipp-klapp – klappern – лоп-лоп – лопотіти*.

Отже, ономаатопея має великі емоційно-експресивні можливості й активно використовується автором. При перекладі В. Т. Василюк вибирає мовні одиниці, знайомі українським читачам, що сприяє одомашненню твору.

Перспективою дослідження вважається аналіз вигуків у творах О. Пройслера з подальшим зіставленням з перекладами української мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Валігура О. Р., Охріменко В. О. Специфіка сучасних досліджень ономаатопеїчної лексики. *Записки з ономастики*. 2019. Вип. 22. С. 31–43.
2. Гаценко І. О. Ономаатопея як репрезентація звукофери в мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2013. Вип. 17. С. 256–261.
3. Гаценко І. О. Функціональний аналіз семантичної структури звукозображальної лексики. *Наукові записки. Острог: Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологічна», 2013. Вип. 39. С. 13–14.

4. Кушнерик В. І. Аналіз фоносемантичних явищ у мовних одиницях різносистемних мов. Теоретична і дидактична філологія : збірн. наук. праць. Переяслав-Хмельницький ; Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2017. Вип. 25. Серія «Філологія, Педагогіка». С. 198–204.
5. Кушнерик В. І. Фоносемантизм : гіпотези і факти. Чернівці : Книги – XXI, 2008. 420 с.
6. Кушнерик В., Савчук Т. Фоносемантичні явища як мовні реалії. *Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича*. 2021. Вип. 831–832. Германська філологія. С. 166–174.
7. Лепухова Н. І. Переклад літературної казки як інтерпретація казкового світу автора. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2013. № 27. С. 133–142.
8. Лепухова Н. Проблема дефініції, домінантні ознаки та труднощі перекладу літературної казки. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. № 46 (2). С. 352–360.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 508.
10. Малинюк І. В. Типологія звукозображальних слів у китайській та українській мовах. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2021. 23 с.
11. Мельничук Р. І. Фоносемантичні явища у сучасній німецькій мові (теоретико-експериментальне дослідження). Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 21 с.
12. Мельничук Р. І. Функціонування звукозображувальної системи у звуконаслідувальній і звуко-символічній лексиці сучасної німецької мови. Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий та методичний аспекти : матеріали II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (16 квітня 2015 р.). НТУУ «КПІ». Київ. С. 85–87.
13. Найдеш О. В. Об'єктивний звуко-символізм фонестемної лексики німецької мови. *Науковий вісник Чернів. ун-ту*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2009. Вип. 431. С. 94–111.
14. Павлик Н. В. Звукова організація тексту як спосіб емоційного впливу в художньому дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2022. № 53. Том 1. С. 136–139.
15. Пройслер О. Водяничок : Казки / Перекл. з нім. і передм. В. Т. Василюка. Київ : Веселка, 1992. 284 с.
16. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
17. Якимчук А. П. Лінгвокультурна комунікація як випробовування для перекладача. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2007. № 34. С. 217–221.
18. Preußler O. Das kleine Gespenst. URL: <https://www.kostenlosonlinelesen.net/kostenlose-das-kleine-gespenst/lesen/7> (дата звернення 04.10.2023)
19. Preußler O. Die Kleine Hexe. URL: <https://www.rulit.me/books/die-kleine-hexe-download-304608.html> (дата звернення 06.10.2023)
20. Preußler O. Der kleine Wassermann. URL: <https://www.kostenlosonlinelesen.net/kostenlose-der-kleine-wassermann> (дата звернення 08.10.2023)

UDC 808.5:659.1(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-33>**SPEECH CULTURE OF MODERN ADVERTISING SPECIALISTS****КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ФАХІВЦІВ СУЧАСНОЇ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****Lebedieva N. A.,***orcid.org/0000-0001-6821-5559**Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of English Philology Department,
Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi***Тумкова В. А.,***orcid.org/0000-0001-5170-5412**Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation,
Vinnitsa Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics*

The current state of broadcasting culture in Ukrainian television and radio is considered. The most common mistakes in Ukrainian advertising texts are analyzed. The samples for improving the broadcasting culture of radio and television journalists are presented. After all, an advertising text is the result of the work of specialists in many fields of knowledge, from philologists and linguists to copywriters and psychologists. However, in Ukraine, attention is rarely paid to the primitiveness and illiteracy of advertising texts. It is noted that the language of advertising should meet the following criteria: compliance with language norms, correct translation of foreign words or idioms, the minimum amount of text should contain the maximum amount of useful and convincing information, and, of course, one should not forget about ethical and moral norms.

The purpose of the article is to try to develop an individual approach to the culture of speech and the peculiarities of constructing modern advertising texts.

The conclusions note that the language culture of modern advertising has shortcomings that should be addressed. The analysis of advertising texts reveals a sometimes low cultural and linguistic level of the studied texts. This is a consequence of the influence of the parallel functioning of two languages in society, and hence the insufficient linguistic competence of those who work on the creation of advertising texts. Adherence to the language culture of advertising will help to attract consumers and clients, as well as to succeed in the marketing sphere. Every educated person should adhere to the culture of their language and avoid language mistakes. In order for an advertising specialist to be able to work and communicate in public, he or she must have not only a certain general cultural, educational and professional background, relevant psychophysiological traits, but also the necessary level of rhetorical culture, which includes knowledge, skills and abilities of content and linguistic and cultural training [14, 15].

Key words: culture of speech, specialist, advertising activity, advertising specialist, professional communication.

Розглянуто сучасний стан культури мовлення в українському телерадіоетері. Проаналізовано найтипівіші найчастіше вживані помилки в українських рекламних текстах. Подано зразки для вдосконалення культури мовлення радіо-, тележурналістів. Адже рекламний текст – це результат роботи фахівців багатьох галузей знань, починаючи від філологів та лінгвістів, закінчуючи копірайтерами і психологами. Однак в Україні рідко звертається увага на примітивність та неграмотність рекламних текстів. Зазначено, що мова реклами повинна відповідати таким критеріям: дотримання мовних норм, правильний переклад іноземних слів чи ідіом, у мінімальному обсязі тексту має бути максимальна кількість корисної і переконливої інформації, при цьому, звичайно, не можна забувати і про етичні та моральні норми.

Метою статті є спроба вироблення індивідуального підходу до культури мовлення та особливостей побудови сучасних рекламних текстів.

У висновках зауважено, що культура мовлення сучасної реклами має недоліки, на які слід звернути увагу. Аналіз рекламних текстів говорить про часом невисокий культуромовний рівень досліджуваних текстів. Це наслідок впливу наявного у суспільстві паралельного функціонування двох мов, а звідси й недостатньої мовної компетентності тих осіб, які працюють над створенням текстів реклам. Дотримання культури мовлення реклами сприятиме привабленню споживачів та клієнтів, а також успіху у маркетинговій сфері.

Кожна освічена людина має дотримуватись культури своєї мови та не допускати мовних помилок. Для того щоб фахівець з реклами умів працювати, спілкуватися публічно, він повинен мати не тільки певне загальнокультурне, освітньо-професійне підґрунтя, відповідні психофізіологічні риси, але й необхідний рівень риторичної культури, що включає в себе знання, уміння й навички змістовної та мовно-культурної підготовки.

Ключові слова: культура мовлення, фахівець, рекламна діяльність, фахівець з рекламної діяльності, професійна комунікація.

Problem statement. Today, society is in the process of continuous development and changes that affect absolutely all areas of human activity. Advertising, as an integral attribute of any business activity, is also changing in line with the development of society. It actively penetrates the speech of a modern Ukrainian and in a certain sense influences the development of the Ukrainian language, so the issues of the language culture of modern advertising come to the fore.

The ethical incorrectness of the language of social communications, their illiteracy and lack of moral consciousness is a painful and urgent issue, as it affects the formation and state of the national mass culture. Advertising, which is one of the most widespread subcultures of today's society, is losing its communicative effectiveness due to the instability and irresponsibility of its creators. Meanwhile, the language ethics of the mass media space is one of the main factors in the development of Ukrainian advertising of European and world standards.

Language that is sometimes illiterate and sometimes obscene is deliberately replicated and legalized in modern mass communications, imposed as an intellectual and spiritual standard, a benchmark for public communication. This is a serious ethical problem.

The purpose of the article is an attempt to develop an individual approach to the culture of speech and the peculiarities of constructing modern advertising texts.

Analysis of the main studies and publications. Advertising, although it has not yet been distinguished into a separate science, already has its own terminological base. Advertising terms represent a rather interesting set of words for research. The study of the use of words in the language of advertising touches not only on the issue of special vocabulary. The advertising text is the object of research of such domestic and foreign linguists as C. Beauvais, O. I. Zelinska, I. O. Lysychkina, N. S. Lysa, B. A. Obrytko, I. O. Sokolova, S. A. Fedorets and others. According to experts in the advertising business, advertising should stand out from the information flow, impress and be memorable. However, unfortunately, it often strikes with mistakes that reduce the culture of expression, distract the attention of the perceiver of information from the content of the message.

O. Ogorodnykova, X. Kaftanjiev, Y. Shatin, T. Livshits, E. Kovalenko, O. Derpak, O. Zelinska, S. Fedorets, Y. Pirogova, O. Baranov, and P. Parshin have devoted their works to the construction and linguistic features of advertising texts. Y. Chaplinsky and Y. Shevchenko-Kotenko, I. Karabantseva, V. Zirka, T. Hulak, O. Paraska, and O. Tepla in their works highlight the manipulative nature of advertising and characterize the linguistic means by which advertising texts influence human consciousness. G. Kozakov, O. Morozova, A. Sorba, O. Ponomariv, and V. Markitan consider violations of the language norm in advertising texts.

G. Kozakov gives examples of incorrect emphasis and use of words from advertisements on the STB and "1+1" channels: «*курчаве волосся*» (correctly – *кучеряве волосся*), «*країна нИзьких цін*» (correctly – *країна низькИх цін*), «*полегшить дИхання*» (meant *дИхання*) [7, с. 148].

O. Morozova emphasizes that illiteracy is primarily related to the low professional level of agencies that implement advertising projects and the customer's personal illiteracy, because without his signature on the layout, the advertisement cannot be printed. The author of the article also appealed to the legislation of Ukraine, which, as she claims, prevents control over the general quality and literacy of advertising: "The Law of Ukraine "On Advertising" prohibits any interference with its content and form when issuing a permit for the placement of outdoor advertising" [13].

A. Sorba in the article "Culture of the language of modern advertising" also drew attention to advertising mistakes, explaining it by the fact that "the genre of advertising in Ukraine is still young and has little experience" [13]. The author of the article cites many examples of violations of the literary norm in advertising texts: syntactic errors (*навчання українській мові* instead of *української мови*), grammatical (*конфеденційність* instead of *конфіденційність*), russianisms (*здають екзамени* instead of *складають іспити*), mistakes when using phraseological units («*сорочка-хлопець*» – «*рубашка-парень*»). Expressions contradicting syntactic rules: *підприємство пропонує кваліфіковані консультації по питаннях маркетингу, оцінки по предметах, працюють по обраних спеціальностях, виплата відсотків по залишкам на розрахункових рахунках, гід по магазинам*, which correspond to in the literary language: *консультації з питань маркетингу, оцінки з предметів, працюють за обраними спеціальностями, виплата відсотків із залишків на розрахункових рахунках, гід по магазинах*.

The well-known linguist O. Ponomariv in the article "About the language of advertising" touched on the topic of violation of the norms of the modern Ukrainian literary language in advertisements. In his opinion, most errors arise due to the Russian-speaking authors (traces, use of active participles in the present tense, etc.). The scientist claims that "lexical, stylistic and other errors reduce the effectiveness of advertising materials" [11].

V. Markitan's article "Speech culture of modern advertising" also highlights the problem of violation of language norms in advertising texts. The author reviewed the current state of broadcasting culture in Ukrainian television and radio, analyzed the most frequently used errors in Ukrainian advertising texts, and presented examples for improving the broadcasting culture of radio and television journalists. V. Markitan calls the deliberate replication and legalization of illiteracy in modern mass communications a serious ethical problem. The author considers the bilingualism that exists in our society to be the source of numerous Russianisms and calicos that can be found in advertisements. V. Markitan states that "the low quality of outdoor advertising has a negative effect on the image of the customer, and banal mistakes in advertising texts can interfere with the main task of advertising – to force the consumer to use the advertised services or goods" [9].

The main task of the advertiser is to draw attention to the product, interest potential consumers, he must "feel" the language, see the resources of expressiveness in its various layers, in order to achieve a positive result. Many scientists devoted their research to the study of the language of advertising texts (characterized the main requirements for an advertising message, talked about the use of artistic means, characterized the main lexical, morphological, syntactic features of an advertising text).

Presenting main material. In modern conditions of the development of market relations, advertising texts from a means of creating pressure on the consumer are gradually transformed into a means of marketing communication, acting as a language of communication between the producer and the consumer [10, p. 25]. Therefore, the correct language design of the advertising text becomes important, since the effectiveness of the advertising campaign depends on it [8, p. 11].

Unfortunately, in the field of advertising nomination, the rules of Ukrainian spelling are beginning to be neglected, giving preference to foreign language. What is happening today with the native language on TV channels and in the radio space, its devaluation and exploitation, neglect of literary norms, is nothing but sabotage. Sabotage, which manifests itself in a direct refusal to fulfill one's sacred duties – to be for millions of people a model, a standard of broadcasting (applies to many professional TV and radio presenters, correspondents, commentators of electronic media, if they deserve to be called that), or in dishonest, careless the study of the native language, a nihilistic attitude to its laws – established literary norms (this is already on the conscience of those who are given a voice on the air; their cohort is unlimited: from the highest authorities, state and political figures, deputies – to ordinary citizens) [7, p. 146]. Of course, today from the air we hear what we have in the entire language environment, the culture (or lack of culture) of communication of all layers of society. Means of mass communication only reflect that linguistic and cultural level in their own way.

The language of advertising is characterized by the use of a language game. It has acquired a special role in advertising recently, and, according to experts, it is the language game that helps make advertising original and establish warm, informal contact with the recipient [5, p. 27]. A language game is a deliberate violation of language norms, rules of language behavior, twisting (distortion, distortion) of language clichés in order to give the message greater expressive power [4, p. 13]. However, sometimes copywriters pay insufficient attention to the correctness of writing advertisements. This is confirmed by the significant number of violations found in the analyzed texts. In this regard, the issue of observing the language norm when writing the texts of advertisements becomes relevant, taking into account their mass contact with consumers.

Language culture is most closely related to the observance of established language norms of oral and written literary language, as well as the conscious, purposeful, skillful use of language and expressive means depending on the purpose and circumstances of communication [1, p. 215]. Mixing paronyms that are similar in form and scope of use, but different in formation and meaning, can lead to a violation of the norms of word usage: *дільниця – ділянка; громадський – громадянський; компанія – кампанія* etc., the use in a certain language situation of words or phrases of a different functional style, misunderstanding the literal meaning of rarely used or obsolete words, incorrect use of loanwords, violation of conjugation norms, etc. [4, p. 6].

The advertising genre in Ukraine is still young, has little experience, and has both imperfections and flaws. It is a pity, but it should be noted that in the texts of advertisements quite often there are mistakes, Russianisms, which reduces both the semantic and linguistic value of the latter, for example: *«Ваша точність залежить від вірного вибору годинника. Годинник “Полёт” – це ваш вибір»*. Advertising the named watch brand in this way, first of all, we observe stylistic incompetence, poverty and limited vocabulary, repetition of words *«годинник»* та *«вибір»*. And while examining the lexical meaning of the word "faithful", we note that according to the explanatory dictionary of the modern Ukrainian language, it has several meanings: *«вірна дружина, вірний товариш, вірно любити»*, but not: *«вірний вибір, вірне рішення»*. In this case, it would sound better: *«правильно пишу, правильний вибір, правильне рішення»* [6, с. 49]. In another advertisement we again read: *«Панове! В умовах інфляції ми пропонуємо єдино вірний шлях примножити свої достатки, вклавши гроші у нерухомість»*. Or: *«Панове, ви прийняли вірне рішення – вкласти гроші у фінансовий бізнес»*.

Regarding the construction of the advertising text, we observe that many advertising texts end with a syntactically illiterate appeal *звертатися за адресою*. To the question *куди?* corresponds in this case to a noun with a preposition *на*: *звертатися (писати, надсилати) на адресу*. *За* we use when we need to answer a question *де?* – *конференція відбудеться за адресою: Вінниця, вулиця Соборна, 87*.

Grammatical errors are also not good for advertising. We read in the advertisement: *Аукціон нерухомості: «Панове! Ми будемо раді допомогти кожному нашому клієнтові стати багатю людиною вже сьогодні. У нас ніяких проблем, панове, з угодами у валюті і повна конфіденційність»*. The foreign word *privacy* is well-known, widely used, such an oversight */e* instead of the necessary *i/* reduces the seriousness and solidity of advertising. Is it purely a grammatical error that arose under the influence of a Russian word *«страхование»*: *«Ви можете випробувати себе у сфері страхування»* – instead of what is needed *«страхування»*. Or: *«Товари імпортного й вітчизняного виробництва...»*. Adjective *«істивний»* is written with the letter *i*, and we read in the advertisement: *«... співробітництво по вирощуванню істивних грибів»* etc.

You should be especially careful when using idioms, fixed phrases, catchphrases, proverbs, sayings, etc. Their translation from one language to another is a difficult task, requiring considerable knowledge and understanding of the language. It is not possible to use expressions like *«стеля його бажань»* / *«предел желаний»* / *«сорочка-хлопець»* / *«рубаша-парень»* / etc. Advertising also did not avoid such mistakes, so we read: *«Робітникам, які успішно оволоділи спеціальністю і при-*

ймають активну участь у суспільному житті підприємства, колектив надає направлення для вступу до середніх або вищих учбових закладів». «Приймають активну участь» – it's a failed carbon copy from russian «принимают активное участие». The equivalent of this phrase in the Ukrainian language is: «беруть активну участь». Russian phraseological expression «учебные заведения» corresponds to Ukrainian «навчальні заклади», but not «учбові», because in the russian language there is a noun «учёба», and in Ukrainian – «навчання», from which the named adjectives were formed. And also – about the verb «надає». Help can be provided, and referrals are given. So, three stylistic mistakes in one sentence is too much, and the effect of such ads is minimal.

A leading investment company «купує акції підприємств за самими високими цінами». This is a violation of the rules for creating forms of degrees of comparison of adjectives, because in the Ukrainian language a prefix is used to create the highest degree of comparison *най*, which is added to the simple form of the higher degree, e.g.: *найдорожчий*, *найдешевший* or words *найбільш* (*найменш*), which are added to the adjective form, *найбільш дорогий* (unlike the Russian language, in which a similar form is created with the help of a pronoun *самий*). Another company offers metal-plastic windows «у сжаті строки». There is no such word in the Ukrainian language, but there is *стиснути*, therefore, correct is – *стислі строки*. We often come across such word usage «по суботам, неділям знижки» – correct option is *щосуботи, щонеділі*. Russian construction with a preposition *по* in this case it is translated by a prepositional construction. In addition, in the given example, we also observe a frequent grammatical error – the incorrect ending of the local case *-ам* instead of normative *-ах* (for example.: *по дорогах, по селах, по місцях*). So today, in the conditions of martial law, bilingualism is observed in our society, which is the source of numerous Russianisms and calicos, they can be found in advertisements.

Therefore, advertising texts often contain lexical, syntactic, stylistic and other errors that reduce their effectiveness. A high culture of speech should be the basis of the language of advertising products, which means the advertiser as a person, who is an example for linguistic imitation. Every educated person must respect the culture of his or her language and avoid linguistic mistakes.

As a modern linguist testifies, "the development of the language of advertising is accompanied by the struggle of two trends: the attempt to capture the attention of the maximum number of potential consumers with the help of various linguistic means and the overcoming of language standards" [2, с. 84]. Sometimes mistakes in advertising are made deliberately. This is done in order for the brand to stand out from the crowd, attract attention, and be remembered. So, for example, instead of «макарони» it is written «мокорони». Or, following popular trends in youth culture, «автор» is written with «ф» [12, с. 47].

Therefore, errors arise due to various factors – both linguistic and extra-linguistic. The main reason for the generation of anormatives is ignorance of the relevant norm. If we take into account only one criterion – the destruction of the norm – and propose a typology of language errors according to their correlation with the level of the language system, then this allows us to distinguish the following systems of language formations: orthographic, lexical, phraseological, morphological, word-forming, syntactic, punctuation, stylistic, orthoepic, accentuation anormatives. A special place is occupied by the so-called logical errors [8, p. 28].

In any case, it should be remembered that the low quality of outdoor advertising has a negative effect on the image of the customer, and banal mistakes in advertising texts can interfere with the main task of advertising – to force the consumer to use the advertised services or goods [7, p. 151]. After all, the language of the advertiser is entrusted with certain functions, in particular, such as: establishing and regulating relations between the producer and the consumer, communicative accessibility and comprehensibility, ensuring full perception of information by the audience. Disregarding the performance of these functions has negative consequences in the communication between the advertiser and the consumer. Language can be an effective tool only when it meets the

requirements of culture and humanistic ethics. The professional speech of an advertiser should be a kind of "verbal idea" with the aim of intellectual, emotional-volitional, moral influence.

So, before our eyes, an invaluable wealth is disappearing in the audiovisual mass media – a school of eloquence, which was based not only on the beautiful voice features and external data of real professionals, but also on their skill of the highest quality, manner of speaking, high level of speech culture, language experience, the depth of the proclaimed text. All this contributed to the spread and establishment of ortho-epic, lexical, and grammatical norms of the literary language, revealing its stylistic possibilities.

Conclusion. Therefore, the broadcasting culture of modern advertising has shortcomings that should be paid attention to. The analysis of advertising texts suggests that the cultural and linguistic level of the studied texts is sometimes low. This is a consequence of the influence of the parallel functioning of two languages in society, and hence the insufficient language competence of those who work on the creation of advertising texts. Adherence to the culture of advertising broadcasting will contribute to the attraction of consumers and customers, as well as success in the marketing field. Every educated person must respect the culture of his language and avoid linguistic mistakes.

Advertising eloquence in Ukraine still lacks professionalism, culture, sometimes a sense of measure and taste, there are clichés that leave the audience indifferent, and sometimes disturb with intrusiveness or inappropriate borrowings. A business person should be able to listen and perceive speech variations. Insufficient language culture significantly lowers the rating, and can negatively affect the career. Therefore, a highly qualified advertising specialist is impossible without mastering rhetorical culture. In order for an advertising specialist to be able to work and communicate publicly, he must have not only a certain general cultural, educational and professional background, appropriate psychophysiological features, but also the necessary level of rhetorical culture, which includes knowledge, skills and skills of substantive and linguistic and cultural preparation, management of one's own behavior, use of various means of increasing the effectiveness of communication, taking into account the specifics of various forms of oratory, some other professional assets necessary for the implementation of advertising activities.

REFERENCES:

1. Абрамович С. Д., Чікарьова М. Ю. Мовленнєва комунікація: підруч. Київ: Центр навч. л-ри, 2004. 472 с.
2. Грицюта Наталія. Проблеми мовної естетики реклами. *Стиль і текст*. 2010. № 11. С. 82–96.
3. Дерпак О. Ефективність реклами: мовні особливості. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2010. № 8. С. 24–33.
4. Зелінська О.І. Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд філол. наук 10.02.01 «Українська мова». Харків. 2002. 17 с.
5. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.02; НАН України Ін-т мовознав. ім. О. О.Потебні. Київ, 2005. 32 с.
6. Іванченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо, 2001. 540 с.
7. Козаков Г. Саботаж: актуальні проблеми культури ефірного мовлення. *Теле- та радіожурналістика*. № 8. 2011. С. 144–154.
8. Лиса Н. С. Структурні та лінгвопрагматичні особливості рекламного знака (на матеріалі англomовної реклами): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський національний ун-т ім. І.Франка. Львів, 2003. 18 с.
9. Маркітан В. Культура мовлення сучасної реклами [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2012/Economics/6_99162.doc.htm
10. Обрицько Б. А. Реклама і рекламна діяльність. Київ, 2009. 240 с.
11. Пономарів О. Про мову реклами [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ponomariv-kultura-slova.wikidot.com/mova-reklamy>.
12. Савенко С. О. Роль рекламної інформації про суспільно-політичні зміни в українському суспільстві. *Бібліотечний вісник*. 2011. № 3. С. 44–49.

13. Сорба А. Культура мови сучасної реклами, конференція [Електронний ресурс]. Режим доступу: rusnauka.com.ua
14. Тумкова, V., Lebedieva, N. Formation of future manager's professional communicative culture. *Актуальні питання іноземної філології : наук. журн. / редкол. : І. П. Біскуб (гол. ред.) та ін. Луцьк : Східно-європ. нац. ун-т ім. Лесі Українки* (2022). № 16, С. 193–199.
15. Тумкова V.A., Lebedieva N.A. Linguistic portrait of specialists in public administration. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Збірник наукових праць*, 2022. №55. С. 93–97.

UDC 81'25

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-34>

TRANSLATION PECULIARITIES IN THE CULTURAL ASPECT

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ У КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Leleka T. O.,

orcid.org/0000-0002-6134-4435

PhD in Philology, Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department of Translation,

Applied and General Linguistics,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

The problem of the interrelation of the language and cultural peculiarities of different countries is very relevant today. Given the trend towards intercultural interaction against the background of globalization and the new role of the English language in this process, we can state that the cultural dialogue is constantly taking place. The intercultural interaction leads to the cultural boundaries blurring and it is a demand of the global world.

The translator is faced with the difficult questions about the transmission of the various cultural phenomena in the target language. The development of such translation strategies and methods began to be studied actively at the beginning of the XXI century.

The translator's immersion in the world of the new cultural images is the same as the realisation of the new reality, where there is a completely different language picture of the world with its own dimensions.

The phenomenon of the cultural interaction is considered is represented as a cultural phenomenon that led to a shift in emphasis from the language aspects to the cultural ones.

The study emphasizes the inseparability of the culture and translation and their role in achieving the determined results. Their interaction contributes to recipient's worldview broadening, gaining the background knowledge about the diverse cultures and weakens the cultural barriers. It causes the intercultural communication.

The attention is focused on the role of the translator in this process, his individuality, and the important translation competences. The special attention is paid to the translator's knowledge of the differences between the cultures, which has a direct impact on obtaining translation quality. It is emphasized that the different cultures use different language and cultural codes, which are characterized by the certain coincidences that need to be shown.

The study analyses the translation of the cultural realities, paying attention to the importance of introducing the additional explanations to facilitate new phenomena understanding.

Key words: translation, intercultural communication, cultural dialogue, language and cultural code, cultural barrier, translation strategies.

Проблема взаємозв'язку мовних та культурних особливостей різних країн є дуже актуальною сьогодні. Враховуючи тенденцію до міжкультурної взаємодії на тлі глобалізації та нову роль англійської мови в цих процесах, можна констатувати, що культурний діалог відбувається постійно. Міжкультурна взаємодія призводить до розмивання культурних кордонів і є умовою глобального світу.

Перед перекладачем постають складні питання щодо передачі різних культурних явищ мовою перекладу. Розробка таких перекладацьких стратегій і методів почала активно розвиватися на початку XXI століття.

Занурення перекладача у світ нових культурних образів – це те саме, що усвідомлення нової реальності, де існує зовсім інша мовна картина світу зі своїми вимірами.

Розглянуто феномен культурної взаємодії та виявлено, що переклад представлений як культурний феномен, що призводить до зміщення акцентів з мовних аспектів на культурні.

У дослідженні підкреслено нерозривність культури та перекладу, а також їх роль у досягненні визначених результатів. Їх взаємодія сприяє розширенню світогляду реципієнта, отриманню фонових знань про різні культурні знання, що послаблює культурні бар'єри та призводить до міжкультурної комунікації.

Увагу зосереджено на ролі перекладача в цьому процесі, його індивідуальності та важливих перекладацьких компетенціях. Особлива увага приділяється обізнаності перекладачем відмінностей між культурами, що має безпосередній вплив на отримання якісного перекладу. Підкреслюється, що різні культури використовують різні мовні та культурні коди, які характеризуються певними збігами, які необхідно показати.

У дослідженні аналізується переклад культурних реалій, звертається увага на важливість введення додаткових пояснень для полегшення розуміння нових явищ.

Ключові слова: переклад, міжкультурна комунікація, діалог культур, лінгвокультурний код, культурний бар'єр, перекладацькі стратегії.

Statement and substantiation of the problem relevance. In the modern world, the importance of the concept of culture is growing, and the considerable attention is paid to the description and interpretation of the national traditions, the specifics of behavior, thinking and the perception of the surrounding world [2, p. 27].

The problem of translation is the crucial means of the intercultural communication, as the culture has the particular importance for the translation activities.

Despite the fact that the cultural aspect of translation is considered to be very important, this phenomenon is still not sufficiently studied and described.

The development of translation theory is associated with a broader understanding of the subject study. The translators' attention is drawn only to the creation of a text in the target language intended to fully replace the original text [6].

Later the translation theory focuses on many aspects, that exist outside of the translation process. There is the decisive influence of the nature and communicative intentions of the author, his language and background knowledge, as well as the characteristics, goals and preferences of the recipients of the translation [4, p. 37].

The problems arising in the process of the intercultural communication are related to the difference in the language pictures of the world of the representatives of the different countries. The main problems in the process of the intercultural communication is the translation of the lexical units represented the national phenomena.

The cognitive aspect introduced into the theory and practice can expand the cultural boundaries [2, p. 81].

Analysis of recent research and publications. The problem of translation in terms of the intercultural communication has been studied by such linguists such as O. Carbonell, G. Rabassa, B. Wagner, H. Witte and many others. Despite the fact that the cultural aspect of the translation is considered to be an important phenomenon, it is not sufficiently detailed and described.

The issue of interpreting the concept of culture has been the subject of consideration by many scholars. In particular, the new approaches have been outlined in the meaning of the culture and cultural studies for the translation practice [7].

There are many researches devoted to the relationship and interaction between the culture and translation [4] and the role of the culture concept in the theory and practice of translation [6].

Despite the fact that nowadays the cultural approach has become a fundamental translation studies, there is still no consistent and a clear cultural translation concept. Although it is widely used in the translation studies, it also requires the differentiated definition, according to the cultural model of the translation.

The translation theory can be combined with the problem of understanding (encoding and decoding). It deals with the correspondence between the effect and intention, which is ensured by the translator who stands between the sender and the recipient of the code [3, p. 9].

The problem of the cultural content translation have been studied by many linguists such as E. Nida, G. Rabassa, L. Venuti and others.

The relevance of this study is connected with the fact that the interaction of the language and culture is still insufficiently understood. The culture can be reflected in the language as the national language picture of the world. The language describes the culture in the representation of the cultural facts in the content of the text.

The purpose of the article. The purpose of the article is to analyze the translation aspects from the perspective of the intercultural communication, to highlight the ways of reproducing the cultural phenomena.

The language interacts with the culture not only in the process of its emergence and development, but also in the process of adapting it to the needs of society. The cultural component is represented by the denotative meaning or connotations that accompany it.

The main material of the study. The study of the cultural aspect in the translation is connected with the transmission of the culture reproduced in the original text which is quite complex and insufficiently studied process [1, p. 82]

For example, in Ukrainian *сало* (pork fat) is a dish of its national cuisine, while the Muslims do not eat it. The representation of the source text's culture is directly related to the certain translation difficulties, because the cultural phenomenon is unfamiliar to native speakers of the target language.

The similar cultural phenomenon is assessed differently by the peoples. The native speakers of the source language have a positive opinion and it can be negative in the target language.

The cultural differences are a more serious obstacle to achieve the translation equivalence. It is caused by the language differences [2, p. 31].

The culture is a characteristic of the specific area of human life, such as the culture of everyday life and work. In addition, there is also a spiritual culture, which includes the spiritual and cultural values, literature, music, art, folklore, and religion. All these areas largely determine the mentality of a society and its society's mentality and its everyday traditions, which should be reproduced in translation in one way or another [4, p. 112].

The linguocultural element has the heterogeneous semantic and pragmatic structure. Many scientific works are devoted to the definition of this term and its classification. These lexical units are called words-realities, cultural words, cultures, lexical gaps, zero equivalents, lexical determinants, culture-bound words [5, p. 35]. Some scientists call them the linguocultural phenomenon or a culture. They can be considered as the realities that represent the objects or phenomena characteristic of the country and people [7, c. 242].

The terms realities or culturally specific elements are also used [8, p. 61]. In addition to the realities, the scholars include the following culturally specific elements: dialects, culture-specific facial expressions, gestures and body language, as well as the idiomatic phrases and wordplay as the language specific features of the particular culture. The cultural terms are the natural phenomena (flora, fauna, winds, etc.) as well as the objects of the material culture (national dishes, clothing, etc.) [2, p. 31].

The language and cultural elements should not be considered to be untranslatable, as every language has the means which can express the cultural realities unknown in the target language.

There are several options for solving translation problems, related to the language and cultural elements. They are based on the semantic changes: hyponymy, hyperonymy, search for a similar meaning (analogy), modulation, borrowing (citation, calculation, neologism), and transformations such as adaptation, insertion, description, paraphrase and explication [4, p. 98]. All of these methods can interact and complement each other in the practical translation work, and they can be used in the translation of the cultural elements and simple lexemes.

As a rule, the linguocultural elements cannot be translated literally, they require the translation methods that would compensate or describe the meaning of the word. If we consider the language as a direct expression of the culture, a certain national identity, when the foreign language texts can only be translated as close to the original as it is possible [6].

There are some methods of translating culture-bound words as the culturally determined specific expressions: transcription, calquing, substitution (selection of the closest meaning), explication, and adaptation. According to the different classifications of the culture-bound words there are the difficulties associated with the adequate transformation of the cultural information encoded in the realities contained in the original texts. Also we can say about the descriptive periphrasis, transcription (trans-

literation), situational equivalent, calquing, hyperonymic renaming (generalisation), transposition at the connotative level, synonymous replacement and contextual interpretation of realities [1, p. 84].

In the process of perceiving the text with the culture-bound words, the language contact is realized in the act of understanding performed by a particular individual.

In the modern translation theory the language and cultural adaptation is used in two ways: to define a specific translation technique, which consists in replacing the unknown with the known and to denote the way of achieving equality of the communicative effect in the source text and the target text [1, p. 85].

In the first case the adaptation is used to translate the individual words: for example, in English, the word *cat* is used to describe an angry or a quarrelsome woman. In the Ukrainian language this word does not have such a meaning. In the second case, the adaptation is understood as the aspect that helps the certain procedures to represent the most adequate, fully corresponding, and coinciding with its perception by the reader of another culture [4, p. 89].

The main reasons for the adaptation in translation are the need to integrate the foreign text into the context of another socio-culture. The complexity of this task is in the fact that it is primarily related to the possibilities of conveying the cultural phenomenon, which according to its nature is the most difficult to translate because it is not actually represented by the reality of another culture [3, p. 30].

In order to study the patterns of the translation activity, it is of great interest to understand the features of the language that are directly or indirectly determined by the culture of the native speakers. Such peculiarities can be manifested at the different levels of language structure. For example, there are the different types of snow among the Eskimos or numerous names for the colour of horses among the Argentine shepherds.

In the English culture, the special significance of the *noon* has a special meaning. This is not only the middle of the day, but also the end of the morning. A special meal is also connected with this point: lunch and dinner. Speaking about *night fall* we mean the onset of night, the first part of which is evening. In the Ukrainian language there are no such language items because of the different language pictures of the world. The peculiar picture is formed in accordance with the culture.

One of the reasons for misunderstandings in the intercultural communication is primarily the difference in the national knowledge of the speakers. This is caused not only by the difference in images in the mind, but also by the difference in ethnic consciousness of the communicators [6].

The same fragment of the reality can be conveyed in different languages, but the language reproduction may vary, which once again confirms the specificity of the world cognition through the prism of a particular language [7, p. 68].

Even if the addressee understands that some concept is meant that is alien to his culture, because it is cannot be understood what exactly it means. In this case, it is advisable to provide a commentary in the text, as this will help not only in conveying the national and cultural peculiarities and preservation of the denotative content, but will also ensure the successful communication [3, p. 12].

So the translator must take into account a huge number of the different nuances in order to transfer the meaning of a statement from one language to another accurately and close to the original text. According to this the cultural aspects are very important factors that affect not only the certain lexical level of the language; they determine the structural features of the language [5, p. 42].

More over the connotation has the additional semantic or stylistic functions that are closely related to the main meaning in the minds of the native speakers. It is intended to express the emotional or evaluative shades of the statement and reflects the cultural traditions of society [8, p. 56].

The translation is a new interpretation which gives the original text a new dimension. The text is a necessary component of the culture, revealing the peculiarities of the national character, the moral and aesthetic ideal of the people, connected with the universal system of the cultural values [7, p. 243].

The textual communication is a system of the semiotic culture codes, which determines the choice of all the main parameters of the text solution. The images designed for the associations that are

inherent into the cultural picture of the world can complicate the text perception. The specific signs automatically evoke the reader, involving him into the unknown traditions [6].

It is necessary to highlight a certain interaction of the author with the text, which reflects the national specificity of the verbal and non-verbal aspects connected with a particular culture. The peculiarities of the world cognition and its reflection in the mind inevitably lead to the difficulties in text understanding. The dialogue of the cultures involves the participation of more or less broad strata of the cultural and language communities [8, p. 95].

The modern translation theory emphasizes the need to preserve the national specificity of the original text. At the same time, it makes sense to save the elements of specificity that the recipient can perceive as the characteristic of the foreign environment. However the translation of phraseology, idiomatic expressions, proverbs, emotionally colored vocabulary can also be difficulties for the translator.

So it is necessary to use the methods of translating non-equivalent vocabulary, taking into account the cultural vocabulary, connotations, and general knowledge of the people, country and culture. The conveyance of the emotional, stylistic, and figurative aspects of meaning in translation can play just as important a role as conveying the subject matter and logical meaning [1, p. 89].

For example the words *sun* and *moon* in their connotative meaning can have the positive and negative characteristics. For northern peoples, the sun is perceived as a source of life, rebirth, and joy. The peoples living closer to the equator have the negative perceptions of these concepts. The cultural competence plays an important role because the content of the consciousness of each individual directly depends on the amount of the appropriated culture and the amount of the mastered verbal descriptions of the cultural objects, which in general provide the individuals with the ability to communicate.

In the era of globalization, we can say that the reproduction of the cultural aspect in translation performs an integrative function and is aimed at uniting the cultures to create the mutual understanding of different peoples. So it is important not only for the formation and improvement of the mutual understanding between the representatives of different cultures, but also for the formation of a tolerant, cognitive and communicatively flexible personality.

Translation goes beyond the language and textual paradigm, outgrowing the level of subject matter and becoming an analytical category. It has been transformed into the cultural study, aimed at the translation of the cultures and translation between them [5, p. 48].

The very concept of translation is interpreted more broadly as the transfer of the foreign ways of thinking, worldviews and social practices, and the translators are therefore seen as the intermediaries between the languages and cultures. There is also translator's rethinking of the culture, which is understood as a process of translation [4, p. 112].

Since the different cultures use the different codes, and their comparison reveals the areas of convergence and divergence, the ignorance of these codes complicates the translation processes. It is the translator who is responsible for choosing a counterpart that should represent the source culture either from the range of available alternatives [6]. The culture remains one of the key units of translation. It is seen not only as the replacement for the language codes, but also as the strategy that enables the text interpenetration from one culture into another and ensures its functioning within that culture [2, p. 37].

As the translation is a means of overcoming not only the language barriers, but also the cultural ones, which are closely interrelated, the interaction of the culture and translation provides an opportunity for the recipient to receive some specific information that belongs to another culture, and represents the idea of the peculiarities of the mentality inherent in the language and culture of another nation. In this way the translation is considered as a communicative activity, which weakens the certain cultural barriers and ensures understanding between the representatives of different cultures. The translator is a coordinator of the communication process which serves as a bridge to the knowledge of the different cultures.

We should mention that extra-linguistic knowledge plays an important role for the translator, as it is a prerequisite for the quality translation [2, p. 38]. This means that the translator must be aware of the cultural characteristics of the country into which the translation is carried out. Thus, the task of the translator is to establish the cultural connection between the communicators.

Conclusions and prospects for further researches of directions. The differences between the languages due to the peculiarity of culture are reduced to the differences in vocabulary and phraseology. The translation as a special type of the intercultural communication aims to overcome the cultural barriers. It follows that the intercultural competence is one of the mandatory components of translator's competence.

The translation contributes not only to the interpenetration of the texts from one language culture into another, but also ensures their functioning within other cultures. It helps to improve the mutual understanding between the speakers of these cultures and mutual understanding of their identity and mentality, including ethnic consciousness, which reduces the cultural barrier between them.

To convey to the reader the language and cultural codes of another culture, the translator as an intermediary in the intercultural communication must comprehend and decode them for himself and then convey them to the reader. The tasks of the translator are to overcome the language barrier and establish the communication between the representatives of the different cultures.

REFERENCES:

1. Carbonell O. The exotic space of cultural translation / In R. Alvarez & C. Vidal(eds.) *Translation, power, subversion*. 1996. P. 79-98.
2. Carbonell O. Exoticism, identity and representation in Western translation from Arabic / In S. Faiq (ed.) *Cultural encounters in translation from Arabic*. 2004 P. 26-39.
3. Faiq S. The cultural encounter in translating from Arabic / In S. Faiq (ed.) *Cultural encounters in translation from Arabic*. 2004. P. 3-13.
4. Nida E. A., Taber Ch. R. T. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill Archive, 2020. 218 p.
5. Nord C. Manipulation and Loyalty in Functional Translation. *Current Writing*. 2021. Vol. 14, No. 2. P. 33-54.
6. Rabassa G. Words cannot express...The translation of cultures. In M. G. Ros (3) (PDF) *The cultural aspect of translation: The workability of cultural translation strategies in translating culture-specific texts*. 1996. URL: https://www.researchgate.net/publication/292052788_The_cultural_aspect_of_translation_The_workability_of_cultural_translation_strategies_in_translating_culture-specific_texts [accessed 03.02.2024].
7. Venuti L. S. *The Strategies of translation*. London and New York: Routledge, 2018. P. 240-244.
8. Witte H. *Die Kulturkompetenz des Translators*. Tübingen : Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH, 2007. 235 p.

УДК 81'42(470-651.1+100)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-35>

ДМИТРО ДОНЦОВ ПРО ВОРОЖІСТЬ РОСІЇ ДЛЯ СВІТУ (МОВНИЙ АСПЕКТ)

DONTSOV ON RUSSIA'S HOSTILITY TO THE WORLD (LINGUISTIC ASPECT)

Микитюк О. Р.,

orcid.org/0000-0003-3922-4610

Scopus-Author ID: 57867428400

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті показано, що впродовж багатьох років масмо справу з імперським знанням про непереможність Росії та про її величність, проте Д. Донцов доводить, що це лише міт, який створила Росія. Проаналізовано, якими методами та мовними засобами мислитель руйнує цей міт в середині ХХ ст. Сьогодні, під час широко-масштабної російсько-української війни, весь світ розуміє, що Росія знищує не лише цінності демократії, а й закони всього світу, російські наративи – це суцільна брехня. Натомість саме Україна захищає цілу Європу. Позицію про тиранію Росії та про її небезпеку для світу вербалізував у середині ХХ ст. Д. Донцов.

Статті Д. Донцова «Чи Росія є непоборна?» (українською мовою) та «Is Russia invincible?», «Wenn will the West Understand Russia» (англійською мовою), надруковані в англійській пресі, на жаль, не стали знаковими для українців. Проте надважливими вони є в час війни, оскільки мислитель дає промовисту антитезу (Захід – Росія), яка є базою для різного типу аргументації. Перепрочитання творів Д. Донцова дозволяє зрозуміти візію доктора права, ідеолога українського націоналізму, мислителя та публіциста. Автор дає нам численні екстралінгвальні посилення, що не втратили своєї актуальності: а) домінувати над Заходом – це єдине бажання Росії, б) небезпечною є короткозорна політика європейських держав, в) Росія розуміє лише силу, г) згубними є половинчасті дії в міжнародній політиці, бо компроміси Заходу призвели до зростання могутності російського імперіалізму, г) існує проросійська політика Заходу, яка не хоче прийняти програму розподілу Росії.

Аргументація думок Д. Донцова про ворожість Росії для світу виразно йде через низку мовних засобів, серед яких: а) нанизання прізвищ, б) численне вживання топонімів, в) синонімічні ряди, що відтворюють суть політики Заходу (Європи), г) увиразнювальні перифрази, г) промовисті порівняння тощо.

Отже, у статті доведено, що український мислитель ще в середині ХХ ст. чітко вербалізував суть Росії як світового лиха.

Ключові слова: прагматика, дискурс, мовні засоби, антитеза, екстралінгвальні посилення, Дмитро Донцов.

The article shows that for many years we have been dealing with the imperial knowledge of Russia's invincibility and greatness, but Dontsov proves that this is only a myth created by Russia. The methods and linguistic means used by the thinker to destroy this myth in the mid-twentieth century are analysed. Today, during the large-scale Russian-Ukrainian war, the whole world understands that Russia is destroying not only the values of democracy but also the laws of the world, and that Russian narratives are a complete lie. Instead, it is Ukraine that protects the whole of Europe. The position on Russia's tyranny and its danger to the world was verbalised by Dontsov in the mid-twentieth century.

Dontsov's articles "Chy Rosiia ye nepoborna?" (in Ukrainian) and "Is Russia invincible?", "Will the West Understand Russia" (in English), published in the English-language press, unfortunately, did not become significant for Ukrainians. However, they are extremely important in times of war, as the thinker gives an eloquent antithesis (West – Russia), which is the basis for various types of argumentation. Rereading Dontsov's works allows us to understand the vision of the doctor of law, ideologist of Ukrainian nationalism, thinker and publicist. The author gives us numerous extra-linguistic messages that have not lost their relevance: a) dominating the West is Russia's only desire, b) the short-sighted policy of European states is dangerous, c) Russia understands only force, d) half-hearted actions in international politics are disastrous, because the West's compromises have led to the growth of the Russian imperialism power, e) there is a pro-Russian policy of the West, which does not want to accept the Russia division programme.

The argumentation of Dontsov's thoughts about Russia's hostility to the world is clearly expressed through a number of linguistic means, including: a) stringing of surnames, b) numerous uses of toponyms, c) synonymous series that reproduce the essence of the West's (Europe's) policy, d) expressive periphrases, e) eloquent comparisons, etc.

Thus, the article proves that in the mid-twentieth century the Ukrainian thinker clearly verbalised the essence of Russia as a global disaster.

Key words: pragmatics, discourse, language means, antithesis, extralinguistic messages, Dmytro Dontsov.

Постановка проблеми. Лінгвістика впевнено змінила свій вектор опрацювання фактичного матеріалу від структурної проблематики, яка є скелетом мови, до антропоцентризму, себто до життя нації в мові. Відтак важливим стає аспект впливу автора на світ, який він подає через мовний матеріал, та зворотній вектор, як мова визначає належність автора до культурного, політичного, соціального ракурсу, себто як мова віддзеркалює позицію автора. Поєднання тексту та ситуації його створення і є предметом розгляду прагматики, зокрема дискурсивної практики.

Жанр політичного дискурсу, що є полем ідеологічної боротьби, розглядаємо на основі анти тези *Захід (Європа) – Росія*, що вербалізована в текстах Д. Донцова з метою показу недалекоглядної політики Заходу та особливо потрібної місії України у викритті легенди, чи міту, про непереможність Росії. Вражає актуальність тексту «Чи Росія є непоборна?», який автор самостійно переклав для англомовного читача («Is Russia invincible?»), та статті «Wenn will the West Understand Russia», написаною англійською мовою. Сьогодні антитеза *Захід – Росія* стала визначальною для України, яка бореться проти російського повномасштабного вторгнення. Отож екстралінгвальні чинники та мовний аналіз текстів Д. Донцова дають можливість усвідомити проблематику *Захід (Європа) – Росія*, що стала для України вкрай злободенною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дискурсу та дискурсивної практики є предметом розгляду сучасної прагматики. У мовознавстві дискурс розуміють як мовлення, як лексичну одиницю, що відповідає фразі (слову, реченню, міркуванню), як висловлювання, як бесіду, як конструкт, що творить текст. Відтак об'єктом розгляду є життя мови, тобто, як мова існує в соціальному вимірі, як діяльність автора впливає на читача чи слухача.

Важливим етапом в розвитку прагматики є праці Ф. Бацевича, який пропонує вивчення комунікації як мовного коду, наголошуючи на світобаченні автора, атмосфері й тактиці спілкування тощо. Отож предметом лінгвістичної прагматики є «суб'єктивний чинник у Мові, Мовленні й Комунікації (Мовленнєвій діяльності, Спілкуванні)» [2, с. 47].

Цінним є вивчення прагматики публіцистичного стилю, про що говорить К. Серажим. Авторка дослідила дискурсивні можливості та комунікативні стратегії мовної особистості, жанрові форми вираження політичних поглядів тощо [13]. Вивчення дискурсу на основі тексту, який є квантом дискурсу, де синтаксичні одиниці формують складне синтаксичне ціле, подає А. Загнітко [6, с. 80].

У сучасному мовознавстві чималу роль відіграють праці про комунікативний та дискурсивний простір мовної особистості. Наприклад, опис мовної спроможності О. Потебні вперше зробив його сучасник Д. Овсяннико-Куликовською [12], згодом постать харківського професора стала предметом вивчення Ю. Шевельова [16], І. Фаріон [15] та ін. Багатопланово описано мовну особистість Т. Шевченка [4; 8; 9], І. Франка [6, с. 30–41; 14], Лесі Українки [3; 7] та інших величких постатей українського мовно-культурного простору.

Серед українських мислителів знаковою є особистість Д. Донцова, доктора права, ідеолога українського націоналізму, публіциста, виховника покоління УПА. Його публіцистика дозволяє усвідомити візію України у світовому контексті. Вивчення мови творів Д. Донцова є предметом розгляду О. Микитюк [10; 11].

Мета дослідження. Подати мовний аналіз статей «Чи Росія є непоборна?» («Is Russia invincible?») та «Wenn will the West Understand Russia». Відповідно до поставленої мети завдан-

ням є: а) показати, як Д. Донцов омовлює політику Заходу та Росії і визначає місце України на світовій шахівниці, 2) охарактеризувати мовні засоби, що стали основою для підсилення антитези *Захід – Росія*.

Виклад основного матеріалу. Дискурсивна практика дозволяє нам з'ясувати прагматикон автора, себто його стратегію, тактику, інтенції, що впливають на зміст твору та доносять ідеї автора до читача. Комунікативні наміри є чільними для вивчення мовної особистості, яка впливає на історичні події та водночас формує думку про реальність [6, с. 15].

Первісно стаття «Чи Росія є непоборна?» була написана українською мовою в січні 1950 р. та згодом стала частиною книжки «Московська отрута, що була видана 1955 року в Торонто-Монреалі. Проте Д. Донцов вважав за доцільне подати англійськомовному читачеві суть політики Росії та позицію Західних держав. Відтак англійський варіант статті автор зробив 1957 р. та помістив у журналі «The Ukrainian Review». Ще одна стаття, де чітко протиставлено антитезу *Захід – Росія*, має дуже промовисту назву «Якщо Захід захоче, Росія зрозуміє», тобто «Wenn will the West Understand Russia» (газета «ABN-Correspondence»), (1953 р.) є авторським дописом, який не має прямої аналогії з українським текстом. Це праці, написані в еміграції, оскільки після окупації України більшовицькою армією Д. Донцов жив у різних країнах (Румунія, Франція, Німеччина, Англія, Канада), проте постійно торкався української проблематики.

З позиції прагматики інтенцією (наміром) Д. Донцова є протиставити Росію до Заходу (Європи). Формуючи таку антитезу, мислитель вживає численні методи аргументації, бо для нього потребою є «тверда принциповість і прямота» [1, с. 25]. Антитеза *Захід – Росія* червоною ниткою проілюстрована у творі великого журналіста, приміром екстралінгвальними посланнями статті є геополітичний, історичний, військовий, соціальний аспекти.

У геополітичному аспекті Д. Донцов звертає увагу на таке: а) західні держави за мир, проте Росія хоче лише завоювання та контролю за іншими країнами, а її мрією є світове панування; б) Захід мав намір використати організацію ООН як інструмент миру, однак Москва планувала паралізувати вето ООН; в) домінувати над Заходом – це єдине бажання Росії; г) Захід завжди за компроміси, навіть якщо вони призводять до безперервного зростання могутності російського імперіалізму. На противагу Заходу «московською метою в усіх цих випадках є створення «нового» світ за советським зразком» [18].

Зверненням до фактів історії, мислитель підкреслює, що численні політики бачать Росію як велета, а він доводить, що це «велет на глиняних ногах» [5, с. 150; 17]. Водночас Д. Донцов зазначає, що маємо «короткозору політику європейських держав» [5, с. 150; 17], а потрібною є «сильна політика», бо тільки сила могла приборкати Росію. Небезпекою є нейтральність держав, наприклад, під час Кримської війни існувала протиросійська коаліція, але нейтральною була Австрія [5, с. 152; 17], що і стало допомогою для Росії. Бути нейтральною і сьогодні означає помагати Росії. Зокрема, під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України (2022 р.) Австрія, Туреччина та Болгарія не дозволили виступити В. Зеленському в їхніх парламентах, щоб розповісти про війну, тобто демонстрація нейтральності знову додала певності загарбникові.

Антитеза *Захід – Росія* підсилена зверненням до військової проблематики, що є екстралінгвальним посилом. Зокрема, коли армія Наполеона захопила всю Польщу, Білу Русь, частину московських земель, то в Росії почав ширитися «дух поразенства» [5, с. 151; 17]. Але Захід боявся взяти до рук зброю та скерувати її проти Московщини. Перестороги екзильного гетьмана П. Орлика також не вплинули на Захід. Д. Донцов зазначає, що Росія завжди користується боязню Заходу, тому ця ворожа держава свої поразки обертає на успіх. Великий журналіст переконує, що «усі перемоги Росії не військово-стратегічної, а політичної натури» [5, с. 150; 17].

Твори мислителя нагадують читачам, що допомогу Росії продемонструвала і російсько-японська війна, коли поразка Росії «не перемінлася в катастрофу тільки завдяки приязному відношенню до неї Заходу» [5, с. 152; 17], який не дав розвалити імперію. Д. Донцов констатує,

що Вільгельм (німець) запевнив царя у своїй приязні, а «за цю нейтральність своїм західнім сусідам відплатила Росія інвазією на них у 1914 році» [5, с. 152; 17]. Отож «Росія тепер загрожує всьому світові зовсім не через її мілітарну могутність, а через проросійську політику Заходу» [5, с. 152; 17].

Вагомим є соціальний чинник, бо Захід за основу бере національний елемент (не розуміє, що Росія – багатонаціональна), відтак головна мета Заходу щодо Росії – «укосякнення її імперіалізму» [5, с. 152; 17]. Мислитель наголошує, що Захід відмовляється бачити в потворній імперії зліпку різних національностей, тому не хоче усвідомити необхідности розподілу Росії, хоча це єдиний шлях розбиття імперії. Навіть у 1941–1945 рр. Захід не робив ставку на свободу уярмлених народів (Польщу, Балтику), а пропагував «нову білу Росію» [5, с. 153; 17] з Власовим, тобто Захід ігнорує свободолюбні нації (Україну теж) і мріє про якусь видозмінену Московію.

Ці екстралінгвальні посили від Д. Донцова дозволяють зробити висновок, про небажання Заходу розвалити московську потвору. Автор переконаний, що легенда про непереможність Росії – це лише легенда, якої треба позбутися. Натомість українська проблема є проблемою міжнародної ваги, тому «лише Україна мусить видати людей, які поставили б цю проблему співмірно з її величиною, людей, не манекенів» [5, с. 153; 17]. Отож мислитель ще в січні 1950 р. переконував весь світ, що конфлікт з Росією був засадничий, що він подає через антитезу *Захід – Росія*, впливаючи таким чином на українськомовного та англійськомовного читача.

Злободенність аналізованих статей підсилюють численні власне мовні засоби, які зосереджено на:

а) нанизуванні власних назв, серед яких основу становлять прізвища представників різних держав, зокрема: *Карл Шведський, Наполеон, Дюк Альба, Вільгельма II, Гітлер, Рузвельт* [5; 17; 18]. Антитезу *Захід – Росія* підсилюють численні постаті московського світу: *цар Петро, Іван Грозний, Миколи I, Катерина II, Сталін*. До речі, серед українських особистостей згадано лише *Пилипа Орлика* (як пересторогу щодо політики Московії) та *Івана Котляревського*, який є виразником українського дуду. Д. Донцов наводить факт, як Наполеон зацікавився козацькою «Енеїдою» та доручив написати історію українських козаків як такої потуги, що підважувала могутність московської імперії [5, с. 151; 17];

б) топонімах *Захід (Європа) – Росія*, за допомогою яких показано несумісність цих утворень. У текстах також є промовисті для геополітики топоніми *Польща, Біла Русь, Крим, Балкани, Манджурія, Туреччина, Австрія, Китай, Чехія, Далекий Схід* [5; 17; 18]. Лексему *Росія* великий журналіст подає через точні назви *Москва, Московія, Московщина, Московське царство*;

в) розлогих синонімних рядах, бо Д. Донцов викриває західну політику такими лексичними одиницями: *короткозора політика європейських держав, неfortunна політика державних мужів, політична нерішучість Заходу, приязне ставлення до неї (Росії) Заходу, проросійська політика Заходу, нейтральність, індоленції західної політичної думки, індолентна політика, небажання Заходу розвалити московську потвору, байдужість чи ігнорація, загравання* [5; 17; 18].

Підсилюють ці синонімні ряди слова з основою на дієслівному компонентові: (*Захід*) *боявся взяти до рук зброю, яку безнастанно проти нього уживала Московщина; Заходові важливіше було гедлювати нині, ніж думати про завтрашню небезпеку; просити миру за ціну понижуючих умов; запевняти у приязні* [5; 17; 18]; *Захід завжди був за компроміси, навіть за ціну безперервного зростання могутності російського імперіалізму* [18];

г) увиразнювальних перифразах, де Росія отримує описові звороти, подані з негативним забарвленням: *московський ведмідь; московська потвора, одвічний ворог всього християнства і жахливий тиран, московський ведмідь, потворна імперія* [5; 17; 18];

г) промовистих порівняннях: «*Росія пухне, як ропуха, і росте, як на дріжджах*» [5, с. 152; 17] тощо.

д) повтореннях, приміром, коли йдеться про те, що українців не здолати, автор апелює до часових відтинків: «*Ні часи найбільшої потуги царату <...>, ні часи підтримки тими демократіями російської контрреволюції на Україні, ні часи Рапалло (німецько-російської приязні в 1920-х рр.), або загравання Франції з ССРСР не ліквідували цієї проблеми*» [5, с. 152; 17]. В іншому місці автор підсилює висловлювання часткою «і»: «*А поміч Америки в 1905 році була відкинена і мілітарно, і психологічно*» [5, с. 152; 17].

Вагомим для прагматики тексту є емоційний чинник. Автор вживає умовний спосіб («*могла би бути іскра*» [5, с. 151; 17], що би зруйнувала Московію), численні вставні слова («*на щастя для Європи і для людськості*» [5, с. 152; 17]), фразеологізми («*віра у свою зірку*»), сказано про Наполеона [5, с. 151; 17]). Емоційна лексика налаштовує на сприйняття твору, зокрема, людей, що стоять на чолі держави, Д. Донцов називає «*державні мужі, що бачили далеко*» [5, с. 152; 17].

Отож екстралінгвальні та власні мовні чинники формують уявлення про взаємини Заходу та Росії і переконують, що для українців за всіх часів був можливий єдиний незмінний заклик «Бути сильними».

Висновки. Прагматика як складова антропоцентризму дає змогу відчутти зв'язок «автор – читач» та сфокусувати свої дії на розумінні намірів автора, що підсилені культурно-політичною ситуацією. Великий журналіст самостійно переклав статтю «Чи Росія є непоборна» англійською (інша стаття відразу написана англійською), щоб ознайомити англійськомовних читачів з поданою проблематикою, яка завжди була апогеєм у світовій політиці. Статті Д. Донцова увиразнюють основну антитезу *Захід – Росія*, за допомогою якої автор викриває легенду про непереможеність Росії та відтворює суть України як історичного гравця.

Мислитель наголошує, що причини успіху Московії мали не військово-стратегічний, а політичний характер. Щодо Заходу, то він ніколи не усвідомлював загрози від Московії і завжди вибирав обережну політику. Сьогодні стало очевидно, що Д. Донцов у середини ХІХ ст. показав стереотипи щодо Росії, її міти та ідеї, які призвели до повномасштабного вторгнення в суверенну Україну.

Мислитель описує Росію як таку, що завжди чинить злочини проти людства. Усі ідеї текстів мислитель вербалізує через такі посили: а) єдине бажання Росії – це впливати на Західні держави, б) політика європейських держав завжди була вкрай обережна, в) Росія розуміє лише силу, г) компроміси Заходу призвели до зростання могутності російського імперіалізму, г) Захід часто має проросійську політику, що спричинило загрозу всьому світові.

Численні мовні засоби, зокрема перифрази, порівняння, перифрази, повтори, вживання умовного способу, нанизування дієслівних конструкцій роблять твори Д. Донцова промовистим для читача.

Перспективи подальших досліджень є аналіз мовного наповнення циклу статей, присвячених антитезі *Захід – Росія*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баган О. Ідеолог національної величі. *Хрестом і мечем*: твори. Тернопіль : Рада, 2010. С. 8–66.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 281 с.
3. Богдан С. Епістолярний ідіолект Лесі Українки в інтер'єрі родинної комунікації: уліта. *Лінгвостилістичні студії* : наук. журн. / редкол. : Ю. Громик (голов. ред.) та ін. Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2020. Вип. 13. С. 16–34. doi:10.29038/2413-0923-2020-13-16-34.
4. Ващенко В. С. Народньо-образні слова у поезіях Т. Г. Шевченка. *Мовознавство*. 1985. № 2. С. 33–37.
5. Донцов Д. Чи Росія є непоборна? *Донцов Д. Вибрані твори: в 10 т. Т. 9. Ідеологічна і культурологічна есеїстика* (1948–1957 рр.) / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич : Відродження, 2015. С. 150–153.
6. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології: монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.

7. Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки): збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 25–26 лютого 2021 року / науковий редактор Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 620 с.

8. Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.

9. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів. *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи* : зб. наук. пр. / упоряд. С. К. Богдан. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. Вип. 15. 344 с.

10. Микитюк О. Лінгвоперсона Дмитра Донцова як фокус розуміння максими «характер». *Matica Srpska Slavic Studies*. Збірник Матице српске за славистику. Review of Slavic Studies / Главни и одговорни уредник Корнелија Ичин. Книга 102. Нови Сад: Матица српска, 2022. С. 411–425. DOI: https://doi.org/10.18485/ms_zmss.2022.102.23

11. Микитюк О. Прагматичний зріз творів Дмитра Донцова: стратегії аргументації. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». Вип. 1(25). Дніпро : Роял Принт, 2023. С. 205–219. DOI: 10.32342/2523-4463-2023-1-25-15

12. Овсяннико-Куликовский Д. А. А. Потєбня какъ языковѣд-мыслитель. Оттискъ изъ журнала «Кіевская Старина». Київ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайл. 1893. 60 с.

13. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масово-інформаційного дискурсу) : дис. ... докт. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 408 с.

14. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка: статті, роздуми, матеріали: монографія / До 150-річчя від народження І. Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 372 с.

15. Фаріон І. Олександр Потєбня в контексті соціолінгвістики. *Дивослово*. 2016. № 4. С. 31–37.

16. Шевельов Ю. Олександр Потєбня і українське питання: спроба реконструкції цілісного образу науковця. *Олександр Потєбня. Мова, національність, денационалізація*. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. С. 7–46.

17. Donzov D. Is Russia Invincible? *The Ukrainian Review*. 1957. № 1–4. London, 1957. С. 118–124. Доступно: <https://diasporiana.org.ua/periodika/13984-the-ukrainian-review-1957-n-1-4/>

18. Donzov D. Wenn will the West Understand Russia. *BN-Correspondence*. 1953. n. 1–12. Munich, 1953. С. 48. Доступно: <https://diasporiana.org.ua/periodika/13880-abn-correspondence-1953-n-1-12/>

УДК 811.111'27

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-36>

СИНЕРГІЯ ВЕРБАЛЬНИХ І НЕВЕРБАЛЬНИХ АКТУАЛІЗАТОРІВ АМЕРИКАНСЬКИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАСМЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ

SYNERGY OF VERBAL AND NON-VERBAL MEANS OF MANIFESTATION OF AMERICAN SOCIO-CULTURAL VALUES IN MASS MEDIA TEXTS

Нечипоренко В. О.,

orcid.org/0000-0002-2429-9487

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету*

Паславська І. Б.,

orcid.org/0000-0002-0410-0098

*старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету*

Статтю присвячено дослідженню взаємодії вербальних і невербальних актуалізаторів американських соціокультурних цінностей у масмедійних текстах. Проаналізовано особливості функціонування медіа-сервісів, визначено роль масмедіа як основного джерела інформації в сучасному суспільному житті, яке формує і трансформує уявлення людини про реалії навколишнього світу, процеси і події, які в ньому відбуваються. Медіатекст є основним інструментом формування лінгвістичного образу дійсності і завжди віддзеркалює специфіку національних уявлень у засобах масової інформації. Соціокультурні цінності розглядаються як духовні і матеріальні настанови, які мають особистісну значущість і є мотивами діяльності, визначають особливості і характер відносин особистості з оточуючою дійсністю і деякою мірою детермінують її поведінку. Актуальність дослідження експлікаторів соціокультурних цінностей у масмедійних текстах не викликає сумнівів. Мета дослідження полягає у встановленні закономірностей взаємодії вербальних і невербальних засобів репрезентації соціокультурних цінностей американців у масмедійних текстах. Аналіз медійного дискурсу дозволяє дослідити цінності американської лінгвокультури крізь призму «живого» масмедійного спілкування. Мультимодальні тексти виводять сучасну комунікацію на якісно новий рівень, що відповідає вимогам нового часу. Креолізовані (мультимодальні) тексти відрізняються своєю негомогенністю – поєднанням вербальної і невербальної частин, семантично, структурно і прагматично пов'язаних між собою. Невербальні засоби намагаються привернути увагу адресата, тому повна експлікація текстової інформації стає неможливою без їхнього декодування і інтерпретації. Рівень інтегрованості усіх ілюстративних і візуальних засобів є достатньо високим в єдиному текстуальному просторі друкованих і електронних медіа-сервісів. Відповідно, зображення вже не просто ілюструє вербальний текст, а інтегрується в його семантику. Саме синергія вербальних актуалізаторів з невербальними знаками сприяє адекватному розумінню під час спілкування.

Ключові слова: масмедіа, мультимодальний текст, соціокультурні цінності, вербальні засоби, невербальні актуалізатори.

The research is focused on the analysis of verbal and non-verbal means of manifestation of American socio-cultural values in mass media texts. The peculiarities of the functioning of media services are analyzed, the role of mass media as the main source of information in modern social life, which forms and transforms a person's perception of the realities of the surrounding world, the processes and events that take place in it, is defined. Media text is the main tool for forming a linguistic image of reality and always reflects the specifics of national ideas in mass media. Socio-cultural values are considered as spiritual and material guidelines that have personal significance

and are motivations for activity, determining the peculiarities and character of an individual's relationship with the surrounding reality and to some extent determining his or her behavior. The relevance of the study of explicators of socio-cultural values in mass media texts is beyond doubt. The purpose of the study is to establish the regularities of the interaction of verbal and non-verbal means of representation of socio-cultural values of Americans in mass media texts. The analysis of media discourse allows investigating the values of the American linguistic culture through the prism of "live" mass media communication. Multimodal texts bring modern communication to a qualitatively new level that meets the requirements of the new age. Creolized (multimodal) texts are distinguished by their inhomogeneity – a combination of verbal and non-verbal parts, semantically, structurally and pragmatically connected. Non-verbal means try to attract the attention of the addressee; therefore full explanation of textual information becomes impossible without their decoding and interpretation. The level of integration of all illustrative and visual means is sufficiently high in the single textual space of printed and electronic media services. Accordingly, the image no longer simply illustrates the verbal text, but is integrated into its semantics. The synergy of verbal means with non-verbal signs contributes to adequate understanding during communication.

Key words: mass media, multimodal text, socio-cultural values, verbal means, non-verbal means of manifestation.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті масмедіа є невід'ємною складовою повсякденного життя мільйонів людей, яка впливає на їхній настрій, настанови і світогляд. На сучасному етапі розвитку суспільства масова комунікація стала необхідним елементом взаємодії людей, груп, інститутів, держав, під час якої здійснюється передавання інформації, цінностей, оцінок, значень, почуттів тощо. Безпосереднє особистісне спілкування відходить на другий план, а інформаційна взаємодія з оточуючим середовищем стає для сучасної людини одним з найважливіших факторів становлення і розвитку її як особистості. Отже, значущість масмедійних сервісів для сучасних поколінь суттєво зросла.

Поняття «медіа» має велику кількість трактувань. Зокрема, Закон України «Про медіа» визначає медіа (засіб масової інформації) як засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою [1]. З точки зору соціальних наук, засоби масової інформації – це соціальні інститути, спрямованні на збір, обробку, аналіз і розповсюдження інформації у масових масштабах. Масмедіа є основним джерелом інформації в сучасному суспільному житті, яке формує і трансформує уявлення людини про реалії навколишнього світу, процеси і події, які в ньому відбуваються, тобто є своєрідним інструментом соціального регулювання.

Соціокультурні цінності – це духовні і матеріальні настанови, які мають особистісну значущість і є мотивами діяльності. Ціннісні орієнтири визначають особливості і характер відносин особистості з оточуючою дійсністю і деякою мірою детермінують її поведінку. Діяльність масмедіа повинна містити потенціал розвитку особистості, рівня її поінформованості, розуміння сутності подій і явищ, які відбуваються у світі, країні, близькому оточенні. Отже, актуальність дослідження вербальних і невербальних актуалізаторів соціокультурних цінностей у масмедійних текстах для культурологічно орієнтованої лінгвістики не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загально відомі теоретичні дослідження проблеми цінностей закордонних авторів, серед яких праці М. Вебера, Г. Гадамера, Н. Гартмана, Дж. Локка, Ф. Ніцше, Ж. - П. Сартра, В. Франкла та ін. Проблематика цінностей детально вивчалася вітчизняними філософами, соціологами, психологами, культурологами, лінгвістами, серед яких Ф. Бацевич, О. Воробйова, Р. Гришкова, К. Дяченко, К. Карпова, С. Квіт, Б. Кістяківський, Т. Космеда, В. Манакін, Г. Почепцов, Г. Приходько та ін. Рубіж ХХ–ХХІ століть ознаменувався підвищенням інтересу лінгвістики до мультимодального аспекту мовної комунікації. У сучасній лінгвістиці виокремлюється низка досліджень, присвячених не традиційній лінгвістиці тексту, а лінгвістиці семіотично ускладненого, «нетрадиційного», відеовербального, складеного, полікодового, мультимодального, креолізованого тексту (І. Артамонова, Л. Макарук, О. Світліковська, Р. Lester, N. Nørgaard). Окремо відзначаємо фундаментальну працю Л. Макарук – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук «Мультимодальність сучасного англomовного масмедійного комунікативного простору», в якій

висвітлено диференційні ознаки усного й писемного мовлення масмедійної сфери, а також встановлено закономірності взаємодії вербальних, невербальних і паравербальних складників масмедійних текстів [2].

Незважаючи на значну кількість робіт, відкритими залишаються питання, що стосуються вербалізації ключових соціокультурних цінностей у масмедійних текстах. Медіатекст є основним інструментом формування лінгвістичного образу дійсності і завжди віддзеркалює специфіку національних уявлень у засобах масової інформації. Також актуальним є вивчення комунікативно-прагматичних й функційних особливостей соціокультурних цінностей американців, репрезентованих вербальними і невербальними засобами в масмедійних текстах, оскільки «сучасне англomовне комунікативне середовище характеризується неординарністю викладу матеріалу, розмаїттям ресурсів, постійним удосконаленням форм спілкування, що здійснюється за рахунок гіперактивного розвитку інформаційних технологій» [2, с. 58].

Мета дослідження полягає у встановленні закономірностей взаємодії вербальних і невербальних засобів репрезентації соціокультурних цінностей американців у масмедійних текстах.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, сьогодні збільшується роль масмедіа як соціального інституту, який формує і транслює норми і зразки поведінки, життєві стратегії, ціннісні орієнтації. Саме засоби масової інформації є одним з індикаторів змін у суспільстві, реалізуючи наступні функції:

- трансляція соціального досвіду;
- регулювання соціальної взаємодії і контролю через комунікування норм, правил і зразків поведінки, яка соціально схвалюється;
- забезпечення взаємозалежності і взаємної відповідальності, ідентичності членів суспільства (інтегративна функція);
- задоволення різних потреб індивідів і соціальних груп, у т.ч. інформаційних, освітніх, комунікаційних, рекреаційних тощо.

Форма подачі будь-якої теми в масмедіа визначається очікуваннями її потенційної аудиторії. Ці очікування, у свою чергу, обумовлюються ціннісними пріоритетами, що склалися в культурі того чи іншого суспільства. Аналіз медійного дискурсу дозволяє дослідити цінності американської лінгвокультури крізь призму «живого» масмедійного спілкування. Дослідження медійного дискурсу у призмі лінгвокультурологічних студій дає змогу більш детально окреслити особливості мовної картини світу американців.

Американська етнічна група, як і багато інших, формує власний тип культури і, відповідно, характеризується своїми традиціями, переліком культурних характеристик і індивідуальної системою цінностей. Процес формування даної системи проходив за безпосереднього впливу низки факторів, таких як географічні особливості розвитку, приплив іммігрантів тощо. Французький історик П. Нора так характеризує засади створення нової спільноти: «Сполучені Штати, як усі держави або колонії з недавнім європейським заселенням, ідеологічно об'єднувались навколо моделі, встановленої першими прибульцями. Модель – універсалістська та релігійна, заснована на рівності, щасті та свободі» [3, с. 207]. Вивчаючи способи реалізації соціокультурних цінностей американців та британців у вербальних та невербальних засобах, О. Світліковська зазначає, що основна система цінностей американського суспільства увібрала цінності десятків мільйонів іммігрантів, які збагачували цю країну власною культурою, релігійними традиціями та звичаями, моделями поведінки [4, с. 178].

Невербальні, або параграфемні, засоби визначаються як засоби, що існують біля графемної системи мови та порушують «прозорість» графічної субстанції мовного вираження. Параграфемні засоби супроводжують вербальну мову і висловлюють різні конотації. Збільшення масштабів їхнього використання пояснюється стрімким зростанням ролі візуальної інформації у сучасній комунікації. Інформаційна ємність та прагматичний потенціал подібних повідомлень формується за рахунок синтезу вербальних та невербальних компонентів тексту.

Звернення до подібних текстів пояснюється тим, що їхня інтерпретація становить особливий інтерес для адресата з погляду пізнання. Безсумнівно, що «ескалація зображення» не лише знаменує собою якісно новий процес розвитку мовної комунікації, а й відповідає першорядним потребам сучасного суспільства. Важливим є те, що розуміння того, що глобальний світ, світ постсучасності орієнтується на візуальний спосіб подання інформації, призвело до необхідності виділення у рамках сучасної науки поняття візуальності.

Діапазон мультимодальних текстів широкий та різноманітний. Його складає значна частина газетно-публіцистичних, науково-технічних текстів, текстів-інструкцій, ілюстрованих художніх текстів, а також реклами, афіші, комікси, плакати, листівки та ін. Мультимодальні тексти виводять сучасну комунікацію на якісно новий рівень, що відповідає вимогам нового часу. На думку соціологів, сучасні реалії світу, глобалізація, інтеграція, міграція населення диктують необхідність створення міжнародної мови, якою може стати мова візуалізації. Ця мова зможе не лише оптимізувати людську взаємодію, підвищити ефективність комунікації, а й подолати безліч прихованих стереотипів літературної мови.

Вважаючи зображення невербальним компонентом мультимодального (креолізованого тексту), О. Світліковська акцентує на його функційних ролях та відносить до функцій зображення (як засобу комунікації) атрактивну, інформативну, експресивну, естетичну, символічну, ілюстративну, аргументативну, евфемістичну, характерологічну, сатиричну та функцію створення іміджу [5, с. 61–62].

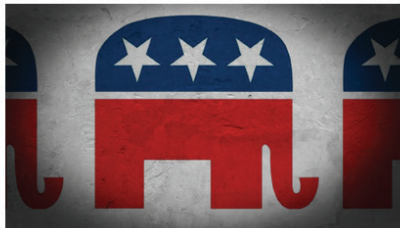
Креолізовані тексти відрізняються своєю негомогенністю – поєднанням вербальної і невербальної частин, семантично, структурно і прагматично пов'язаних між собою. Ці засоби виконують особливу роль, оскільки вони допомагають сформувати як план вираження, так і план змісту тексту. Будучи носієм конкретної інформації, невербальні засоби намагаються привернути увагу адресата, тому повна експлікація текстової інформації стає неможливою без їхнього декодування і інтерпретації. Рівень інтегрованості усіх ілюстративних і візуальних засобів є достатньо високим в єдиному текстуальному просторі друкованих і електронних медіа-сервісів. Відповідно, зображення вже не просто ілюструє вербальний текст, а інтегрується в його семантику. Саме синергія вербальних актуалізаторів з невербальними знаками сприяє адекватному розумінню під час спілкування.

Однією з найвагоміших соціокультурних цінностей американського суспільства не лише на сучасному етапі, а й в історичній ретроспективі є демократія – Democracy. На офіційному сайті Державного департаменту США (U.S. Department of State) зазначено, що підтримка демократії – це просування фундаментальних американських цінностей: *Supporting democracy and promoting respect for individual rights promotes fundamental American values and helps create a more secure, stable, and prosperous world* [6]. Проблема розвитку демократії, сучасному розумінню демократичних процесів з боку державних інститутів та пересічних громадян присвячено низку публікацій в Інтернет-виданнях, де підкреслюється цінність основних засад демократії, виняткова значущість демократичних принципів для подальшого розвитку США, як наприклад: *For while we like to think about democracy as a value on which all Americans, regardless of political persuasion, agree, politics today is divided not just along ideological lines, but also in terms of visions of democracy* [7]. Тому доцільно дослідити, як використовують масмедіа вербальні і невербальні актуалізатори задля популяризації демократичних принципів як основної цінності американського суспільства.

Символами Американської Республіканської та Демократичної партій є слон та віслук відповідно. О. Світліковська надає вичерпну інформацію щодо появи цих зображень і їхнього первинного значення, зазначаючи, що віслюка демократи сприймали як символ впертості, а їхні опоненти республіканці навмисно підписували малюнок не словом *donkey*, а *jackass*, що в перекладі з американського сленгу означає людину невеликого розуму. Слон з'явився як символ великої тварини, яка потрапила у пастку, рятуючись від осла у левовій шкурі. Це був натяк

карикатуриста Томаса Неста – відданого республіканця – на поведінку своїх однопартійців після того, як демократи вперше отримали більшість голосів у палаті представників конгресу США [4, с. 180]. Сьогодні «прізвиська» і самі зображення втратили своє первинне значення і зв'язок з прецедентними ситуаціями і конкретними історичними постатями, але вони стійко асоціюються з двома основними політичними партіями Сполучених Штатів.

Розміщуючи поруч з анонсом інтерв'ю, присвяченого загрозам демократії у США, символ Республіканської партії (рис. 1), автори сайту CNN використовують супровідну ілюстрацію для актуалізації у пам'яті читача когнітивного зв'язку «слон = республіканці», а отже підказують, хто насправді загрожує демократії зсередини [8].

Scholar explains why he thinks the GOP has turned away from Democracy

Sep 17, 2023

Harvard University professors Steven Levitsky and Daniel Ziblatt, the co-authors of "Tyranny of the Minority," explain to CNN's Jim Acosta about why they believe America's democracy is being attacked from within.

Рис. 1

Як невербальні актуалізатори демократичних цінностей використовуються не лише традиційні візуальні символи, а й зображення реальних постатей, які втілюють ці цінності і покликані їх захищати і пропагувати. Поширеним прийомом в американських друкованих медіа є розміщення на обкладинці видання малюнка, який «формує», «задає» настрій відповідному номеру, окреслює найгострішу проблему сьогодення. Журнальна обкладинка загалом є особливим комунікативним жанром. Вона є компактним семіотичним комплексом. У просторі журнальної обкладинки можуть реалізовуватись національні соціокультурні структури знань, зокрема стереотипи, еталони, стандарти поведінки та соціальні міфи. Завдяки раціональній та емоційній оцінкам, що містяться в цих структурах, відбувається компресія соціальної дійсності. Обкладинка характеризується цілісністю і зв'язністю, так як між вербальною та невербальною складовими реалізуються відносини комплементарності.

Американський журнал Time одну з своїх обкладинок присвятив Джо Байдену та його першому робочому дню на посаді президента США. Номер вийшов 1 лютого 2021 року і розповів про проблеми, які дісталися новому главі держави від його попередника Дональда Трампа, і завдання, які перед ним стоять.

На обкладинці зображений Байден, який стоїть в Овальному кабінеті серед стопок паперів і дивиться у вікно. На підлозі розкидані листи, папери та інші сліди погрому, а фіранки й президентський стіл були розмальовані прихильниками Трампа (рис. 2). Лаконічний підпис *Day One* не залишає ілюзій у читачів щодо проблем, з якими вже стикнувся новий президент держави і які ще його чекають попереду.

Логічним продовженням теми викликів, які стоять перед президентом США, стає нова обкладинка часопису. Президента Джо Байдена, який 19 січня 2022 року підбив підсумки першого року свого президентства, зобразили на обкладинці журналу Time з хмарами, що сильно згустилися над ним (рис. 3). «На цій новій обкладинці Байден зображений в прибраному офісі, але завдання залишаються, а проблеми, що наростають, збираються, як грозові хмари», – сказав художник Time О'Брайєн. Ілюстрація супроводжується підписом *YEAR ONE*, а також різними символічними написами та знаками. Наприклад: папки паперів, які підписані *Putin, Trump 2024, Voting Rights, Inflation* тощо, а також величезна купа картонних коробок, на яких написано *Covid-19: Rapid Antigen Tests*. Співробітники Time Моллі Болл і Браян Беннетт

Рис. 2

Рис. 3

пояснили символізм, який простежується на новій обкладинці з Байденом, так: «пандемія, яку він обіцяв придушити, виходить з-під контролю. Інфляція знаходиться на найвищому рівні за останні чотири десятиліття, компенсуючи зростання заробітної плати. На кордоні безладдя; насильницька злочинність продовжує зростати. Його рейтинг схвалення впав до 40». О'Брайєн додає: «Через рік Байден сидить за рішучим столом, з зростаючими завданнями і погрозами, а також з постійною пандемією Covid, яка все ще зберігається. Країні потрібно, щоб він піднявся до того моменту, коли дійсно почнеться дощ» [9].

Зазначимо, що в наведених прикладах візуальний невербальний компонент виконує цілий комплекс функцій – інформативну, експресивну, символічну тощо – і практично не потребує вербальної «підтримки». Автори ілюстрацій апелюють до фонових знань реципієнтів, прецедентних ситуацій, без усвідомлення яких інтерпретація повідомлення не була б вичерпною.

Висновки. В проаналізованих мультимодальних текстах ми відмічаємо повну кореляцію вербального і невербального компонентів, що значно спрощує завдання реципієнта під час інтерпретації інформації, поданої в друкованому або аудіовізуальному форматі. Така синергія двох типів актуалізаторів підсилює семантику вербального компонента, експресивність тексту, а отже підвищує ступінь впливу поданої інформації на свідомість адресата. Реципієнт (читач, глядач) може встановити зв'язок між вербальною та невербальною складовими завдяки наявності у автора та реципієнта загальних фонових знань, які актуалізуються текстом або зображенням та пов'язані з поточними подіями чи конкретними персоналіями.

Здійснений аналіз вербальних і невербальних засобів актуалізації соціокультурних цінностей в масмедійних текстах відкриває перспективи подальших досліджень цієї проблематики із залученням даних різних лінгвокультурних спільнот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Дата оновлення: 08.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 24.01.2024).
2. Макарук Л. Л. Мультимодальність сучасного англомовного масмедійного комунікативного простору: дис...д-ра філол. наук: 10.02.04. Луцьк, 2019. 635 с.

3. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / Пер. із. фр. А. Рєпи. К.: КЛІО, 2014. 272 с.
4. Світліковська О. А. Реалізація соціокультурних цінностей американців та британців у вербальних та невербальних засобах як складниках мас-медійних текстів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 2. С. 177–183.
5. Світліковська О. А. Вербальні і невербальні засоби актуалізації соціокультурних цінностей британців та американців (на матеріалі англомовних масмедійних текстів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2021. 303 с.
6. U.S. Department of State. URL: <https://cutt.ly/bwLNDPUN> (дата звернення: 24.01.2024).
7. Polimedio Ch. Democracy: A Contested American Value. *New America Weekly*. URL: <https://cutt.ly/owLNSMKw> (дата звернення: 24.01.2024).
8. Scholar explains why he thinks the GOP has turned away from Democracy. *CNN*. URL: <https://cutt.ly/XwUUKHGg> (дата звернення: 24.01.2024).
9. The Story Behind TIME's 'Year One' Joe Biden Cover. *TIME*. URL: <https://cutt.ly/PwL0mKb4> (дата звернення: 24.01.2024).

УДК 811.81'42:070

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-37>

КОНФЛІКТОГЕННА СТРАТЕГІЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ У БРИТАНСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТАХ

CONFLICT-BASED STRATEGY OF SELF-REPRESENTATION IN THE UK PARLIAMENTARY DEBATES

П'єцух О. І.,

orcid.org/0000-0002-6944-7981

доктор філологічних наук,

доцент кафедри теорії та практики перекладу

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Статтю присвячено дослідженню специфіки реалізації конфліктогенної стратегії самопрезентації у ході політичних інтеракцій під час проведення парламентських дебатів у Сполученому Королівстві. Конфліктна комунікативна взаємодія, яка передбачає вибір певних стратегій та тактик, що сприяють зниженню статусу обличчя опонентів політичної комунікації та підвищення власного статусу, в парламентських дебатах Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії представлена у першу чергу зіткненням офіційного уряду й опозиції. Незважаючи на спільність кінцевої мети парламентських дебатів з вирішення існуючих соціальних, політичних економічних та інших проблем внутрішньо- і зовнішньополітичного життя країни, дії, погляди й інтереси учасників дебатів не співпадають, що і призводить до конфлікту. Парламентські дебати як жанровий різновид політичного дискурсу складають складну ієрархічну систему взаємодії комунікантів, які послуговуються різними стратегіями та тактиками для створення максимального ефекту від висловлювань у залі парламенту. Комплексний аналіз стратегії самопрезентації, втіленої тактиками демонстрації професійності, тактики дисбалансування, тактики агітації у політичному дискурсі парламентських дебатах у Сполученому Королівстві забезпечує розуміння ефективності комунікаційних процесів між головними комунікантами політичної комунікації. У ході дослідження вербальної репрезентації стратегії самопрезентації детально проаналізовано комунікативні ходи, мовленнєві акти та перформативи, які послуговують інтенсифікації влучності, експресивності та послідовності аргументації комунікантів, метою яких стає позитивна характеристика власних переваг і гострокритична оцінка діяльності опонентів політичної комунікації. Розглянуто специфічні мовні та стилістичні засоби, якими оперують учасники дебатів, які належать до офіційного уряду та опозиції, під час засідань Палати Громад британського парламенту у період пост-Тетчеризму.

Ключові слова: парламентські дебати, стратегія, тактика, негативна оцінка, перформатив, комунікативний хід, мовленнєвий акт, стилістичний засіб.

This article deals with the peculiarities of the conflict-based self-representation strategy within the political interactions in the UK parliamentary debates. Conflict-based communicative interaction presupposes the choice of certain strategies and tactics to represent face-threatening acts towards the opponents of political communication and face-saving acts in presenting the positive traits and actions of the communicants in the UK parliamentary debates. This type of interaction involves confrontation between the government and the opposition. Despite the fact that the final goals of the communicants in the parliamentary debates correspond in solving the existing social, political, economic and other issues of the domestic and international status, actions, views and interests of the debates' participants considerably differ and do not overlap. This leads to the conflicts in the political communications. This research considers parliamentary debates as a genre type that form a complex hierarchical system of communicants' interaction. The communicants in the debates use various strategies and tactics to reach maximum effect in parliamentary communication. Comprehensive analysis of self-representation strategy realized via the tactics of professionalism demonstration, disbalancing, agitation in the interactions of the communicants within the scope of the political discourse of the UK parliamentary debates stipulates the understanding of the effectiveness of communicative processes in the political life of the country. The research of its verbal representation demonstrates the effectiveness of usage of various communicative moves, speech acts and performatives to intensify and deepen the argumentation

of the political speeches in the UK parliament. Here the specific language and stylistic means used by the participants to discredit opponents during the meetings of the UK House of Commons in the post-Thatcher period are highlighted.

Key words: parliamentary debates, strategy, tactics, negative evaluation, performative, communicative move, speech act, stylistic device.

Постановка проблеми. Завоювання та утримання влади передбачає постійну опозицію між агентами політичного життя, ефективність і результативність якої ґрунтується на успішності використання різноманітних стратегій. Ч. Бергер та К. Келлерман вважають стратегічність головною ознакою спілкування, що обумовлює вибір мовних засобів й адаптацію їх до умов комунікації [1]. Ефективність втілення стратегічного плану комунікації забезпечується використанням різноманітних тактик. Процес здійснення комунікативної політичної взаємодії призводить до кооперативних або конфліктних ситуацій.

Парламентський конфлікт, у свою чергу, можна розглядати як зіткнення проблемних, таких, що не співпадають, інтересів, дій, поглядів окремих політиків, представників політичних партій, органів влади [2, с. 412]. Т. Шеллінг зазначає, що в політиці конфлікт часто приймає форму змагання, в якому кожен з учасників прагне поліпшити свої позиції, «граючи за встановленими правилами» [3, с. 310].

Конфліктна комунікативна взаємодія, яка передбачає вибір певних стратегій та тактик, що сприяють зниженню статусу обличчя опонентів політичної комунікації та підвищенню власного статусу, в парламентських дебатах Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії представлена у першу чергу зіткненням офіційного уряду й опозиції. Незважаючи на спільність кінцевої мети парламентських дебатів з вирішення існуючих соціальних, політичних економічних та інших проблем внутрішньо- і зовнішньополітичного життя країни, дії, погляди й інтереси учасників дебатів не співпадають, що і призводить до конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створюючи дієвий інструмент маніпуляції думками потенційного електорату, стратегії та тактики складаючи значний фокус інтересу дослідників комунікативної взаємодії. Дослідники різноаспектно досліджують комунікативну взаємодію, акцентуючи увагу на комунікативних стратегіях та тактиках, які сприяють досягненню цілей комунікації (Ч. Бергер, А. Вежбицька, Г. Грайс, Т. ван Дейк, Дж. Лакофф, Ч. Морріс, Ч. Пірс та ін.). У наукових доробках лінгвістів комунікативна стратегічність визначена в ракурсі розгляду та обговорення проблемних питань, з яких комуніканти демонструють протилежне ставлення, та створення конфронтаційних ситуацій, прояву постійного комунікативного суперництва (К. Кандлін, С. Кордер, Ч. Ларсен, Дж. Ліч, Дж. Маоз, Д. Шиффрін та ін.). Проте незважаючи на значний доробок праць із проблем реалізації конфліктогенної взаємодії та стратегічності, комплексний аналіз стратегії самопрезентації, втіленої тактиками демонстрації професійності, тактики дисбалансування, тактики агітації у політичному дискурсі парламентських дебатах у Сполученому Королівстві не був предметом дослідження, що й визначає актуальність цього дослідження.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі втілення конфліктогенної стратегії самопрезентації в політичному дискурсі парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії. До **завдань статті** належать визначення особливостей, комунікативних ходів та мовних засобів, які сприяють ефективності реалізації вищезазначеної стратегії в політичному дискурсі парламентських дебатів у Сполученому Королівстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасний політичний дискурс формується постійною діалогічною взаємодією між суб'єктами політичного життя, які виконують політичні ролі мовця (політика) та адресата (народу) [4]. Парламентські дебати як жанровий різновид політичного дискурсу складають складну ієрархічну систему взаємодії партнерів комунікації, які послуговуються різними стратегіями та тактиками для створення максимального ефекту від висловлю-

вань у залі парламенту [5, с. 194]. Однією з домінантних стратегій у парламентській взаємодії є стратегія самопрезентації.

Стратегія самопрезентації слугує позитивно конотованому представленню іміджу політичної сили, реалізація якого залежить від успішності переконання в своїй професійності, обізнаності, досвідченості та перспективності для покращення свого статусу в парламентських дебатах і завоювання симпатії потенційного електорату. Це відбувається і за рахунок погіршення іміджу опонентів політичної комунікації, порівняння своєї політичної сили із іншими, що висвітлює власні переваги завдяки вказівці на недоліки опонентів. Стратегія самопрезентації реалізується тактиками демонстрації професійності, доведення ефективності, дисбалансування й агітації.

Тактика демонстрації професійності покликана продемонструвати сильні сторони роботи однопартійців, їхню досвідченість у вирішенні державних питань у порівнянні з опозиційними силами, репрезентацією їхніх політичних помилок.

Зокрема, у дебатах присвячених проблемам пенітенціарної системи, комунікант демонструє свою професійність та вказує на помилки партнерів по комунікації:

Does she agree that we certainly need to do more work to continue to stop drugs reaching prisoners so that prisons may be austere but reforming institutions, rather than the playhouses that Opposition Members would make them? (HC Deb 10 Mar 2008: Column 416)

У фокусивному ході, що актуалізує важливу інформацію щодо подальшої роботи по реформуванню пенітенціарної системи, комунікант продовжує розвиток теми. Наголошуючи на правильному напрямку в роботі уряду, який продовжує реформування пенітенціарної системи (*we certainly need to do more work*), учасник дебатів критично стверджує про перспективу діяльності опозиційної партії (*the playhouses that Opposition Members would make them*), створюючи контраст у їхній роботі, що дозволяє стверджувати про ефективне використання у наведеному фрагменті й **тактики дисбалансування** для поліпшення власного іміджу та погіршення іміджу супротивника. Так, комунікант, використовуючи театральну метафору, змальовує перспективу перетворення в'язниць на театралізовану дію у випадку знаходження при владі Лейбористської партії (*the playhouses*). Така аналогія, що додає виразності репліці мовця, влучно демонструє несерйозність ставлення Опозиції до вирішення проблеми встановлення суворого режиму у в'язницях та сприяє утвердженню іміджу Консерваторів, які наголошують на посиленні суворості та розширенні виправних умов в'язниць.

Тактика доведення ефективності покликана висвітлити дієвість роботи політичної сили, її перевагу та правильність підходів до вирішення проблемних політичних ситуацій.

Ця тактика виявляється у відповідь на критику з боку Опозиції, що створює конфліктну взаємодію в парламенті. Так, учасник дебатів від провладної Консервативної партії наводить факти та дані про ефективність роботи своєї партії:

***The Prime Minister:** A Interestingly, when you look across the last year, you can actually see that all of the rise in employment in the last year has been among people working full time. B Interestingly, in the light of the debates we had in the last Parliament, wages are up by 3.2% in these figures, which compares with yesterday's inflation figures of zero. C On the Budget, I remember her asking me from that Dispatch Box and making the point that reforming welfare would not work unless we increased minimum wages by a quarter. I can tell her that we are not going to – we are increasing them by a third, through the national living wage (HC Deb 15 July 2015: Column 884).*

У комунікативних ходах А, В, де виявлена анафора, яка ґрунтується на повторенні початкового слова двох контактних речень *interestingly* для привертання уваги інших учасників дебатів до своєї промови, а також порівняння зростання заробітної плати із рівнем інфляції, що сприяє увиразненню мовлення та посиленню контрасту для створення позитивного іміджу партії. У наступному комунікативному ході – переривачі С комунікант переходить до обговорення теми бюджету та збільшення мінімальної заробітної плати. При цьому адресант звертається

до непрямого цитування слів свого партнера по комунікації (*I remember her asking me from that Dispatch Box and making the point that reforming welfare would not work*). Хід-завершитель D містить висновок щодо позитивних змін та впровадження інновацій для покращення виплат заробітної плати (*we are increasing them by a third, through the national living wage*). В останніх двох комунікативних ходах наявна висхідна градація, оскільки комунікант підкреслює, що заробітна плата підвищилася не на $\frac{1}{4}$, а на $\frac{1}{3}$, що значно перевищує очікування та демонструє професійні вміння уряду.

Тактика агітації є провідною під час передвиборчої боротьби за місця у новоствореному парламенті. Вона застосовується для висвітлення усіх позитивних аспектів роботи власної політичної сили та акцентування на негативних якостях опонентів, їхніх слабких сторонах, висвітленні їхніх помилок. Ця тактика заснована на постійній опозиції своїх і чужих, протиставленні політичних опонентів, що посилює ефективність від сказаного. Оскільки метою використання цієї тактики є підвищення статусу обличчя одних комунікантів та відповідно зниження статусу обличчя інших, інтеракція між мовцями є компетивною, виражаючи конкуренцію думок та поглядів, конфліктною, оскільки цілі комунікантів є прямо протилежними, та експресивною, спрямованою на підвищено позитивно конотовану оцінку власної діяльності та гостро критичну оцінку опонентів спілкування. Ефективність цієї тактики забезпечується різноманітними стилістичними фігурами / прийомами, які увиразнюють мовлення учасників парламентських дебатів у Сполученому Королівстві.

Зокрема, міністр від Офіційного уряду, сформованого із представників Консервативної партії, у своєму зверненні до усіх учасників дебатів вводить фокусивний комунікативний хід A для актуалізації потрібної інформації щодо перспектив майбутньої політики політичної партії, яку вона представляє:

Miss Widdecombe: *Yes. A I give the House a categorical assurance that we will reverse those amendments when we are returned to power on 1 May. B That will be one of the first things that we do, because we are committed to protecting the public; the Labour party is merely committed to making life easy for the criminal. C My hon. Friend is absolutely right when he says that we should exhibit zero tolerance of drug dealing. D That is why we want seven-year minimum mandatory sentences for people who are convicted for a third time. E The Opposition take the issue of drugs so seriously that they appear to regard it as a cause for mirth. F I do not think that they will regard it as a cause for mirth when they who have never won an election in 23 years find that they will not win the next one either* (HC Deb 19 March 1997: Column 379).

Використання перформативу обіцянки *give a categorical assurance*, де експресивний прикметник *categorical* передає беззаперечність, безсумнівну впевненість сказаного (*without any doubt or possibility to be changed* [6]), попереджає виникнення сумнівів щодо виголошеної обіцянки про перегляд поправок до законопроекту (*we will reverse those amendments*). Сполука *give an assurance* належить до офіційно-ділового стилю спілкування та зафіксована в словниках юридичної лексики [7], тому її використання створює потрібний ефект серйозності, легітимності, правомірності майбутніх дій Консерваторів після отримання перемоги у виборчих перегонках (*when we are returned to power on 1 May*). Обіцянка привнести зміни підкріплюється вибором дієслова *reverse*, що фокусує прямо протилежний від Лейбористів курс майбутніх дій Консерваторів для усунення існуючих проблем у законодавчій системі. У цьому комунікативному ході наявний також перформатив пророкування *return to power*, що демонструє несхитність віри в свою перемогу та містить у собі імпліцитний натяк на можливість реалізації позитивних змін лише в разі перемоги Консервативної партії на виборах до парламенту. На підтвердження своєї обіцянки комунікант продовжує розвивати тему далі, наголошуючи на першочерговості цієї дії, використовуючи мовленнєвий акт констативу *we are committed to protecting the public*, демонструючи своє повну єдність з потенційними реципієнтами – електоратом, захист чийх інтересів є першочерговим завданням партії. Наступний комунікативний хід B у репліці є переривачем,

оскільки тимчасово припиняє розвиток головної теми, переходячи до створення контрасту з опонентами, проте одночасно посилює значення попереднього комунікативного ходу. Учасник дебатів акцентує увагу на негативних сторонах Лейбористської партії. Виразності своєму висловленню комунікант додає шляхом свідомого посилення рис мовних одиниць завдяки структурно-синтаксичній фігурі анафори, що ґрунтується на повторенні синтаксичної конструкції *we are committed to*, завдяки якій створюється експресивна опозиція – громадськість – злочинці. Громадськість у цьому випадку підтримують Консерватори (*we are committed to protecting the public*), а Лейбористи створюють комфортне життя для злочинців (*the Labour party is merely committed to making life easy for the criminal*). Наступні продовжувальні комунікативні ходи представляють собою продовження ефективного контрастування в роботі двох партій – лідерів передвиборчої кампанії. Мовленнєві акти констативу підтверджують різницю в їхній діяльності. З метою увиразнення в комунікативному ході Е застосовано стилістичну фігуру оксюморон, що базується на поєднанні протилежних понять, тобто висміювання того, що Лейбористи настільки серйозно сприймають проблему приймання наркотичних засобів, що розглядають її як причину для веселощів (*The Opposition take the issue of drugs so seriously that they appear to regard it as a cause for mirth*). Іменник *mirth* (*amusement, especially as expressed in laughter* [8]) належить до літературної лексики, тому його використання під час офіційної промови у парламентських дебатах слугує асоціативним натяком на несерйозність у ставленні Опозиції до важливих проблем, пов'язаних з порядком та безпечністю громадян. Анадиплосис, що забезпечує повне повторення виразу *to regard it as a cause for mirth* у кінці одного речення та на початку контактного з ним наступного речення підводить до іронії, метою якої є остаточне зниження обличчя комунікантів – опонентів за рахунок підсвічення головної інформації: програвання виборчих перегонів ними впродовж останніх 23 років (*they who have never won an election in 23 years*), і ще один програш безсумнівно не стане причиною веселощів, які вони демонструють відносно вирішення соціальних проблем британського суспільства.

Висновки. Використання влучних мовленнєвих засобів у процесі комунікативної взаємодії є ключовим механізмом завоювання симпатій і підтримки як у парламентській залі під час дебатів, так і серед потенційного електорату. Зокрема, різноманітні ефективні комунікативні стратегії стимулюють досягнення кінцевих цілей взаємодії між учасниками дебатів. Однією з впливових стратегій стає стратегія самопрезентації, яка реалізується тактикою демонстрації професійності, тактикою дисбалансування, тактикою агітації у політичному дискурсі парламентських дебатів у Сполученому Королівстві. Ця стратегія ґрунтується на постійній опозиції своїм: чужі, яка передбачає висвітлення власних переваг і критики недоліків політичних опонентів, підвищення статусу обличчя одних комунікантів та відповідно зниження статусу обличчя інших. При цьому комунікативна взаємодія між мовцями є компетивною, не передбачає кооперацію, виражаючи конкуренцію думок та поглядів, конфліктною, оскільки цілі комунікантів є діаметрально протилежними. Втілення стратегічності комунікантів парламентських дебатів забезпечена різноманітними мовленнєвими засобами, які посилюють експресивність аргументативного та суперечливого характеру комунікативної взаємодії основних політичних суб'єктів у британському парламенті. Перспективою подальших досліджень є детальний розгляд різноманітних тактик, які репрезентують стратегію самопрезентації у межах кооперативної взаємодії між комунікантами під час проведення засідань парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Berger C.R., Kellerman K. Personal opacity and social information gathering. Explorations in strategic communication. *Communication Research*, 1994. № 16. P. 314–351.
2. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.

3. Schelling Th. C. The strategy of conflict. Harvard University Press, 1980. 310 p.
4. Chilton P., Schäffner C. Discourse and Politics. *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. / ed. T. A. van Dijk. London: SAGE, 1997. P. 206–230.
5. П'єцух О. І. Парламентські дебати Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в когнітивно-дискурсивній парадигмі : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2018. 388 с.
6. Cambridge Dictionaries Online. URL: <http://dictionary.cambridge.org>
7. Free Dictionary. URL: <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com>
8. Oxford Dictionaries. URL: <http://oxforddictionaries.com/>

УДК 81'42:323.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-38>

НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНІ РИСИ КОНЦЕПТУ ВІЙНА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ПІСЕНЬ

NATIONAL AND SPECIFIC FEATURES OF THE CONCEPT OF WAR IN TEXTS OF UKRAINIAN AND ENGLISH SONGS

Плетенецька Ю. М.,

*orcid.org/0000-0002-1417-4269**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету*

Стаття розглядає зміст українських пісень у якості важливого інструменту для вираження болю страждання та втрати, що викликані війною та досліджує способи передачі повідомлення про війну шляхом аналізу національно-специфічних рис концепту ВІЙНА. Концепт ВІЙНА має універсальний та індивідуальний характер, який варіюється в залежності від кожного народу та навіть кожної окремої людини. Універсальний аспект полягає в тому, що всі народи світу в історії переживали війни та часто стикалися з конфліктами з іншими народами протягом десятиліть. Однак, кожен народ має свій унікальний підхід до цього концепту, і ВІЙНА має власні особливості та значення, які визначаються контекстом національної історії.

На основі проаналізованих вибраних пісень було встановлено національно-специфічні вербалізатори концепту ВІЙНА. Вважаємо, що ці поняття становлять периферію ядерно-периферійної структури концепту ВІЙНА. До таких понять зараховуємо: оніми на позначення міст та імена історичних осіб, а також основні художні засоби, за допомогою яких відбувається вербалізація концепту ВІЙНА – метафори (38%), аллюзії (31%), гіперболи (8%), протиставлення (7%), оксиморони (8%), зменшено-пестливі слова (8%), порівняння (8%), епітети (6%), а також неологізми війни. Аналіз художніх засобів дав змогу виявити, що українські пісні містять значно більше різноманітних художніх засобів, аніж англійські. В англійських піснях частіше використовуються порівняння та протиставлення, а в українських – аллюзії. Українські пісні можуть використовувати більше символіки, що є специфічною для української культури та історії. Наприклад, вони можуть посилатися на козацькі традиції, героїчні подвиги чи національні символи. У той час як англійські пісні можуть використовувати свою власну культурну та історичну символіку. Однак українські пісні більше спрямовані на конкретні історичні події та національний контекст, тоді як англійські пісні частіше висвітлюють проблеми загальносвітового характеру.

Використання метафор та символіки в обох культурах відображає різні шляхи сприйняття й вираження образів війни.

Ключові слова: концепт ВІЙНА, художні засоби, українська пісня, вербалізатори концепту.

The article considers the content of Ukrainian songs as an important tool for expressing the pain, suffering and loss caused by the war and explores the ways of transmitting the message of the war by analyzing the national-specific features of the concept of WAR. The concept of WAR has a universal and individual character, which varies depending on each people and even each individual. The universal aspect is that all the peoples of the world in history have experienced wars and often faced conflicts with other peoples for decades. However, each nation has its own unique approach to this concept, and WAR has its own characteristics and meanings, which are determined by the context of national history.

We have established national-specific verbalizers of the concept of WAR, based on the songs we have chosen to analyze. We believe that these concepts constitute the periphery of the nuclear-peripheral structure of the concept of WAR. Such concepts include: names for cities and names of historical persons, as well as the main figurative means by which the concept of WAR is verbalized, such as: metaphors (38%), allusions (31%), hyperboles (8%), oppositions (7%), oxymorons (8%), reduced caressing words (8%), similes (8%), epithets (6%), as well as neologisms of war. Analysis of figurative means made it possible to reveal that Ukrainian songs contain much more diverse figurative means than English ones. English songs often use similes and contrasts, and Ukrainian songs use allusions. Ukrainian songs can use more symbolism, which is specific to Ukrainian culture and history. For example, they may refer to Cossack traditions, heroic deeds or national symbols. While English songs can use their own

cultural and historical symbolism. However, Ukrainian songs are more focused on specific historical events and the national context, while English songs more often highlight problems of a global nature.

The use of metaphors and symbolism in both cultures reflects different ways of perceiving and expressing images of war.

Key words: concept of WAR, figurative means, Ukrainian song, verbalizers of the concept.

Постановка проблеми. Війна Росії проти України викликала відчутні зміни у багатьох аспектах суспільного життя, зокрема в культурній сфері. Інформаційний, культурний, територіальний, історичний та мовний фронти стали об'єктами російської агресії. Культура, зокрема музика, стала потужною зброєю у цій війні. Музика тепер є абсолютно україномовною та такою, що транслює українську ідею та осмислює жахи війни, з якими українці стикаються щодня. Аналіз українських та англійських пісень є актуальним через дослідження способів, за допомогою яких вживаються лексичні одиниці, пов'язані з війною, у текстах пісень. Вживання специфічних слів, термінів та виразів може розкрити нюанси сприйняття та вираження концепту. Вивчення структури текстів пісень про війну допоможе зрозуміти як вони організовані, які мовні засоби використовуються для підкреслення теми, як виражаються метафори, символіка та інші лінгвістичні елементи. Розгляд значень та семантичних взаємозв'язків слів і фраз, пов'язаних із війною дасть можливість з'ясувати, як концепт ВІЙНА тлумачиться та репрезентується лінгвістично у контексті пісень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій роботі важливими є праці та міркування науковців, котрі працюють у царині когнітивної лінгвістики та концептології: О. Антонової [1], Г. Заньковської [2], В. Марченко [3], А. Огар [4], Дж. Лакофф [5], С. Пінкер [6], П. Тагард [7]. Для ґрунтовнішого опрацювання теми ми також зверталися до довідкових видань (словників, посібників, підручників) авторів Л. Дротянко, В. Жайворонок, В. Жуковська, М. Кочерган.

Метою дослідження є встановити та дослідити національно-специфічні риси концепту ВІЙНА в текстах сучасних українських та англійських пісень та провести аналіз семантичної навантаженості лексичних одиниць концепту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу було обрано українські пісні, котрі з'явилися після 24 лютого 2022 року та присвячені повномасштабному вторгненню Росії на територію України. Оскільки англійська мова є рідною для багатьох народів, то доречним було обрати ті англійські пісні, у яких тема війни може стосуватися Першої світової війни, Другої світової війни, В'єтнамської війни та інших громадянських локальних воєн.

ВІЙНА як концепт є відомим для всіх народів та країн цього світу. Протягом усієї історії людство перебувало у стані війн: локальних, масштабних, а протягом ХХ століття – світових. Природньо, що концепт ВІЙНА означений як універсальними поняттями, зрозумілими для усіх сторін конфліктів, позачасовими та, на жаль, вічними, так і національно-специфічними, характерними кожному окремо взятому народу.

Вважаємо, що національно-специфічні засоби вербалізації концепту ВІЙНА можна віднести до периферії концепту ВІЙНА, оскільки вони є асоціативними та варіативними. Для кожного українця ВІЙНА означає щось своє, окреслюється специфічними унікальними поняттями, а для англійців це поняття може набувати різноманітних асоціацій та відтінків в залежності від історії, культурних впливів та особистого досвіду.

У текстах проаналізованих пісень ми помітили часте застосування **онімів** – і саме вони є потужним національно-специфічним вербалізатором концепту ВІЙНА в умовах російсько-української війни та інших воєн. Проаналізовані нами оніми складаються із назв міст, імен історичних осіб тощо:

Jerry Heil – #МРІЯ [8]:

«Але якщо є віра, то вистачить сил

На фронті в Мелітополі й в бою в інтернеті»;

«Вони можуть розбомбити **Щастя**,
Вони можуть розстріляти «**Мрію**»
(Щастя – у значенні українського міста, «Мрія» – найбільший у світі літак, спалений росіянами у перші місяці повномасштабного вторгнення)

SKOFKA – ЧУТИ ГІМН [9]:

«Ну, а поки будем бить вас за «**Азов**» і **Бучу**

За Дні-, за **Дніпро** і кручі

За ла-, за лани квітучі

За **Херсон** – землю родючу

За До-, за **Донбас** получиш

За **Чернігів** – неминуче

За лі-, за ліси дрімучі

За **Хмельницького Богдана**

За Фра-, за **Франка Івана**

І за **Суми**, і за храми

ЗСУ прийде за вами

І за ночі, і за ранки

За кожен тривожний ранок

За **Харків** і «тюльпани»

За О-, за **Одесу-маму**

За **Рівне** і **Здолбунів**, за **Полтаву**, **Львів** і пулі

За **Київ**, **Луцьк**, за **Вінницю**, за **Миколаїв** – дулі

За **Чернівці**, **Черкаси**, **Тернопіль** і **Кривий Ріг**

За **Запоріжжя**, і **Житомир**, і за **Крим** забудься – гріх»

Антитіла – Фортеця Бахмут [10]:

«Фортеця **Бахмут**,

Всі молитви наші тут».

Анна Трінчер – Зай [11]:

«І знову проїжджати міст **Патону!**»

Тематика війни може спиратися на різні культурні та історичні концепції. Так, українські пісні можуть використовувати оніми, що асоціюються із славетним минулим чи національними символами, тоді як англійські пісні можуть ставити акцент на інші аспекти війни, що властиві конкретній історії чи культурі:

Wishful Thinking – Hiroshima [12]:

“There's a shadow of a man at **Hiroshima**

Where he passed the moon

In a wonderland at Hiroshima

'Neath the August moon”

The Beatles – Back in the U.S.S.R [13]:

“Flew in from **Miami Beach B.O.A.C**

Didn't get to bed last night

On the way the paper bag was on my knee

Man, I had a dreadful flight

I'm back in the **U.S.S.R**

You don't know how lucky you are, boy

Back in the U.S.S.R”

Jimmy Cliff – Vietnam [14]:

“Yesterday I got a letter from my friend

Fighting in **Vietnam**

And this is what he had to say
 'Tell all my friends that I'll be coming home soon
 My time it'll be up some time in June
 Don't forget, he said to tell my sweet Mary
 Her golden lips as sweet as cherries"
Dan Bern – Jerusalem [15]:
 "Everybody's waiting for the messiah
 The **Jews** are waiting
 The **Christians** are waiting
 Also the **Muslims**
 It's like everybody's waiting
 They've been waiting a long time
 I know how I hate to wait"

Окрім онімів, національно-специфічними вербалізаторами концепту ВІЙНА є ті слова, котрі у своїх унікальних комбінаціях утворюють різноманітні художні засоби.

У пісні *Jerry Heil – Мрія* [8] ВІЙНА вербалізується через згадку ядерного пилу та порівняння його зі снігом. У межах сучасної війни, коли світ загалом перебуває у стані гонки озброєнь та на порозі Третьої світової війни, ядерна загроза є надзвичайно великою. Порівняння пилу зі снігом нагадує також про те, що російсько-українська війна почалася взимку, а тому сніг у свідомості українців асоціюється з війною:

«Знаєш, якщо випаде ядерний пил, –
 Це буде **останній сніг на планеті...**»

У пісні *alyona alyona – Чому? (feat. Jerry Heil)* [16] виконавиці використовують алюзію і згадують про Революцію Гідності, з якої почалося протистояння українців проти зла. Тому оніми *Хрещатик* та слово *барикада*, котре асоціюється з революцією, також є вербалізаторами ВІЙНИ:

«Здавалося, що є давно у дамках ми
 Бо вміємо терпіти і прощати
 Але пам'ята **Хрещатик**
 Полум'я за **барикадами**».

У пісні *KALUSH x SKOFKA – Батьківщина* [17] воїнів ЗСУ порівняно із підрозділом Українських січових стрільців (алюзія), котрі діяли протягом Першої світової війни. Як тодішні герої, так і теперішні боронять свою землю та вирізняються глибоким почуттям патріотизму:

«Наші **січові стрільці** добре ворога січуть»

Український молодий виконавець *Wellboу* у композиції «*Ворогів на ножі*» [18] використовує безліч художніх засобів, що ще більше підкреслює її патріотичний характер та відображає сучасні реалії України та її взаємодію з історією.

Ось деякі художні засоби та елементи стилістики, які можна помітити в цьому тексті:

«Ми живемо так, як заповів колись **дід Тарас**
Боремось – поборемо, і все буде в нас гаразд (і все буде в нас гаразд)»

У цьому прикладі використана алюзія на таку культурно та історично важливу постать, як Тарас Григорович Шевченко, видатного українського письменника та художника, і навіть використано уривок з його твору «Кавказ»: «Борітеся – поборете».

Метафора «*ворогів на ножі*» вказує на готовність вступити в боротьбу та використати всі засоби для захисту своєї країни:

«**Ворогів на ножі**
 Перетнуті рубежі»

Під словом «кати» також може розумітись метафора, що символізує російських ворогів, які намагаються завдати шкоди і погрожують українській нації та її цінностям:

«Біля хат **кати**
Але ті кати уже в землі
Як ти не крути»

Тут також використано оксиморон «*мертва вода*». У цьому випадку, «мертва» і «вода» є протилежними за своєю природою, оскільки вода є символом життя та руху, а прикметник «мертва» вказує на відсутність життя чи руху. Цей оксиморон використовується для вираження негативних та безжиттєвих асоціацій:

«Боже, проведи
Вистачить загоїть рани всім **мертвої води**»
Слід зауважити, що ця пісня містить ще такий художній засіб, як градація:
«Вистоїмо, побудуєм ми нові світи
Знову в Україні **розквітуть** вишневі сади»

У цих рядках автор послідовно вказує на важливість та позитивний розвиток, використовуючи дієслова з позитивним значенням поступово. Кожен наступний вислів надає додатковий рівень сприятливих асоціацій та враження поетичного розвитку.

Молодий український артист *LESAN* випустив трек «*Українці борять*» [19], де також використав цитати з твору «Кавказ» Тараса Шевченка (алюзія):

«Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава і воля свята!»

Метафора «Синонім **Україна** – це **свобода**» визначає Україну не тільки як місце, а й стає символом абстрактної ідеї свободи. Така метафора вказує на тісний зв'язок між національною ідентичністю та концепцією свободи в серцях та душах українського народу.

Слова «*а хтось і словом борить*» є метафоричними та вказують на тих, хто обирає ненасильницькі методи опору, такі як активна громадянська позиція, публічна діяльність, чи використання слова інакше, наприклад, через журналістику, письменництво, чи інші форми виразу. Ця метафора створює образ індивідуального внеску кожного громадянина в боротьбу за свободу та незалежність, враховуючи різноманітність і можливості кожного:

«До рук своїх ми взяли кожен зброю
Хтось автомат, а хтось і **словом борить**»

Українських військових, які покинули цей світ, захищаючи всіх інших мирних жителів порівнюють з лицарями, вчинки яких будуть точно оцінені богом:

«І вам слава, сині гори, кригою окуті
І вам, **лицарі великі**, Богом не забуті»

У пісні молодої виконавиці *Amelica Ocean* «*Не брати, а кати*» [20] як і Wellboу порівнює російських військових з катями, тим самим протиставляючи братами, а їхнє серце з каменем:

«Ви – це ті, кого обходять,
Кого краще не чіпати,
Ваше **серце – то камінь**,
Не брати, а кати»

У наступних рядках можна простежити градацію, що є негативною, оскільки ідея стає важливішою та інтенсивнішою з кожним наступним кроком. Починаючи з розгляду характеристик «більші» і «старші», текст поетично наростає в напрямі дії агресії та втручання («нажали на курок»), завершуючись згадкою про відтягнуті та відібрані речі. Такий розвиток подій створює враження негативного розвитку подій або конфлікту:

«Кажуть, що вони **більші**,
Кажуть, що вони **старші**
І **нажали на курок**.
Відтягли, забрали»

У композиції гурту «Океан Ельзи» «Квіти мінних зон» [21] було знайдено велику кількість персоніфікацій:

«Дихає війна

Мамо, це не сон»

«Як удав, не відпускає пустота

Поки спокою не має»

«І невзята кожна твоя висота

Вона рве твої думки»

У вислові «*дихає війна*» війна, яка є абстрактним поняттям, описується так, ніби вона володіє життєвою функцією – диханням. Це персоніфікація, оскільки війна наділяється якимось живим, людським атрибутом (диханням) і має характеристики живих істот. Фрази «*не відпускає пустота*» та «*висота...рве*» – також уособлення, оскільки всі ті дії, які вони виконують – нереальні через те, що і пустота, і висота – абстрактні поняття.

Неможливо не помітити те, що у тексті цієї пісні використано такий художній прийом, як обрамлення, де рамками виступають однакові рядки на початку та на кінці пісні:

«Жили люди:

Своя хата і поле,

Своє море і гори –

Так подарував їм Бог».

Вони також мають певні риси притчі або алегорії. Тут описується життя людей з наголосом на різноманітних аспектах, таких як хата, поле, море і гори, які можуть сприйматися як символи різних життєвих цінностей чи сфер.

Пісня «*Ненародженім*» виконавця *Tember Blanche* [22] починається з алюзії (посилання на вірш Тараса Шевченка «Заповіт»):

«Як понесе з України у синєє море кров ворожу

От тоді й я і лани, і гори

Все покину і долину

До самого Бога»

У цих рядках є багато алегоричних елементів та символів, таких як «*синєє море*», «*кров ворожу*», «*лани і гори*», що можуть вказувати на різні аспекти війни, втрат та надії. Образи ланів та гір можуть описувати українську місцевість, природні багатства та різноманіття, які варто захищати та зберігати. Вони є обов'язковими символами рідної землі та культурного спадку. Синє море, заповнене кров'ю ворогів, може вказувати на страшні наслідки війни та кровопролиття. Це може відображати біль, трагедію та втрату, яку принесла війна.

Використання наступної фрази може бути формою іронії, коли висловлюється поневіряння або жартівливе ставлення до інформації про війну:

«Втома і роздратування – мої другі імена

Коли бачу твіти руских: **Да какая там война?**»

Текст пісні багатий метафорами:

«Якщо є такі рани, що їх **зцілює час**

Є й жахлива ураза, **біль** від якої **не згасне**»

«*Рани, що зцілює час*» – метафора для важких подій чи травм, які з часом можуть стати менш болючими або заспокоїтися, а «*біль не згасне*» – використовується для підсилення ідеї, що існують страшні та нестримні відчуття, біль від яких залишається завжди в серці та не зменшується з часом.

Текст пісні містить алегоричні елементи, де лелека виступає символом чогось більшого і глибшого:

«Але факт є фактом: **лелеку** збили зі шляху

Влучили просто в крило, і не оговтавшись від жаху

Він впустив їх на землю, а з ними і мати»

У контексті збройного конфлікту та війни метафора лелеки може мати кілька інтерпретацій.

В українській культурі лелека традиційно асоціюється з процвітанням, родючістю та миром. Тому прийняття лелеки як символу може вказувати на те, що цей мир і благополуччя були порушені внаслідок війни. Відстріл лелек може бути відображенням агресії та втрат.

З іншого боку, лелека може сприйматися як символ національної гордості та свободи, які є традиційними образами України. Тому вбивство лелек може бути алегорією на порушення незалежності та зазіхання на національні цінності.

Хоча художні засоби можуть виявлятися у піснях про війну як загальні, так і специфічні для кожної культури та мови, існують деякі відмінності у їх використанні в українських та англійських піснях про війну:

– символіка та алюзії: українські пісні можуть використовувати більше символіки, що є специфічною для української культури та історії. Наприклад, вони можуть посилатися на козацькі традиції, героїчні подвиги чи національні символи. У той час як англійські пісні можуть використовувати свою власну культурну та історичну символіку;

– лексичні та фразеологічні особливості: вживання слів та виразів, що є характерними для конкретної мови, може відрізнятися. Українські пісні можуть використовувати власні фразеологізми та вирази, які мають глибокі культурні конотації. Англійські пісні, з іншого боку, можуть користуватися виразами, які властиві англійській традиції;

– герої та сюжет: в піснях можуть визначатися різні герої, події та сюжетні лінії, які відображають конкретні історичні або культурні аспекти. Українські пісні можуть акцентувати увагу на героях чи подіях, які мають особливе значення для українців.

Висновки. Отже, на основі проаналізованих вибраних пісень ми встановили національно-специфічні вербалізатори концепту ВІЙНА. Вважаємо, що ці поняття становлять периферію ядро-периферійної структури концепту ВІЙНА. До таких понять зараховуємо: оніми на позначення міст та імена історичних осіб, а також різноманітні художні засоби, а саме алюзії та метафори, порівняння, протиставлення, гіперболи, оксиморони, анафори та епіфори. Вважаємо, що ці поняття становлять периферію ядро-периферійної структури концепту ВІЙНА. Аналіз художніх засобів дав змогу виявити, що українські пісні містять значно більше різноманітних художніх засобів, аніж англійські. В англійських піснях частіше використовуються порівняння та протиставлення, а в українських – алюзії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонова О. Структура концепту та способи його вербалізації. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. 2010. № 11. С. 10–13.
2. Заньковська Г. Методи концептуального аналізу у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. 2014. № 708-709. С. 82–85.
3. Марченко В. Мовленнєво-музичний твір як елемент пісенного дискурсу. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. 2014. № 4. С. 102–106.
4. Огар А. Вербалізація концепту ВІЙНА в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: збірник наукових праць*. 2019. С.38–47.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. University of Chicago press. 2008. 216 p.
6. Pinker S. *How the mind works* 2015, 688 p.
7. Thagard P. *The Cognitive Science of Science: Explanation, Discovery, and Conceptual Change*. Cambridge, MA: MIT Press, 2012. 376p.
8. Jerry Heil – Мрія. URL: <https://lyricstranslate.com/uk/jerry-heil-mriya-lyrics.html>.
9. SKOFKA – Чути гімн. URL: <https://genius.com/Skofka-hear-the-anthem-lyrics>.
10. Антитіла – Фортеця Бахмут. URL: <https://pisni.ua/antytilla-fortetsia-bakhmut>.
11. Анна Трінчер – Зай. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/6463075.html>.
12. Wishful Thinking – Hiroshima. URL: <https://genius.com/Wishful-thinking-hiroshima-lyrics>.

13. The Beatles – Back in the U.S.S.R. URL: <https://genius.com/The-beatles-back-in-the-ussr-lyrics>.
14. Jimmy Cliff – Vietnam. URL: <https://genius.com/Jimmy-cliff-vietnam-lyrics>.
15. Dan Bern – Jerusalem. URL: <https://genius.com/Dan-bern-jerusalem-lyrics>.
16. alyona alyona – Чому? (feat. Jerry Heil). URL: <https://genius.com/Alyona-alyona-why-lyrics>.
17. KALUSH x SKOFKA – Батьківщина. URL: <https://genius.com/Skofka-homeland-lyrics>.
18. Wellboy – Ворогів на ножі. URL: <https://pisni.ua/wellboy-vorohiv-na-nozhi>.
19. LESAN – Українці борять. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/8451611.html>.
20. Amelica Ocean – Не брати, а кати. URL: <https://tekst-pisni.com/amelika-ocean-ne-braty-a-katy/>.
21. Океан Ельзи – Квіти мінних зон. URL: <https://pisni.ua/ocean-elzy-kvity-minnykh-zon>.
22. Tember Blanche – Ненародженим. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/4446685.html> (дата звернення: 06.11.2023)
23. The Beatles – Back in the U.S.S.R. URL: <https://genius.com/The-beatles-back-in-the-ussr-lyrics>.

УДК 821.161.2.09:[929Шев:929-055.2Ускова](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-39>

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВЗАЄМИН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З АГАТОЮ УСКОВОЮ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ШЕВЧЕНКІАНИ (СТАТТЯ ДРУГА: ШЕВЧЕНКІАНА 2000–2010-X)

INTERPRETATION OF TARAS SHEVCHENKO'S RELATIONSHIP WITH AHATA USKOVA IN THE LITERARY SHEVCHENKIANA (ARTICLE TWO: SHEVCHENKIANA 2000–2010S)

Поліщук В. Т.,

orcid.org/0000-0002-9090-8324

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Цією розвідкою продовжено розгляд заявленої теми, розпочатої в першій статті, вміщеній в одному з попередніх випусків «Наукових записок» [1], тільки об'єктом аналізу тут є твори шевченкіани, написані в останнє тридцятиліття в умовах творчої свободи митців, коли стало можливим, зокрема у життєписних творах про Тараса Шевченка, звертатися до аспектів приватного життя поета-художника, до його взаємин із жінками. У низці шевченкознавчих праць, у тім числі в Шевченківській енциклопедії, констатована свідомо неухвага дослідників до названої проблематики задля ширшого показу соціального простору буття українського генія. Тут зауважено, що така практика призводила до збіднення і спрощення образу Шевченка, в реальному житті якого стосунки з жінками відігравали неабияку роль. У статті проаналізовано творчі інтерпретації авторами життєписних творів про Шевченка історії взаємин Тараса Григоровича з Агатою Усковою, детально простудійовано її джерельно-документальну базу, відзначено особливості суспільно-побутового контексту (власне, цілком підневільного становища Шевченка в солдатчині), за якого розгорталася вказана історія. Зауважено, що наявність достатньо широкої джерельної інформації (листів, Щоденника, літературних і малярських творів) про взаємини Шевченка та Ускової обмежили можливості художніх домислів чи вимислів щодо них. Водночас підкреслено, що те ж багатство джерельної бази обумовило цілу низку доволі схожих інтерпретацій аналізованої історії у творах шевченкіани чи в небагатьох студіях, написаних на тему «Шевченко і жінки», скажімо, в публікаціях Юрія Ковтуна, Мирона Козака, Станіслава Реп'яха. У статті другій дослідницька увага зосереджена на романах Антонії Цвід, Валентина Чемериса, Олександра Денисенка, кіносценарії Лева Хмельковського, відзначено рівень мистецького втілення аналізованої теми в кожному з творів..

Ключові слова: шевченкіана, інтимно-любовний дискурс, Шевченко, Ускова, неволя, роман, кіносценарій.

This investigation continues the consideration of the declared topic, which was started in the first article, included in one of the previous issues of “Scientific Notes” [1], but the object of analysis here is the works of Shevchenkiana, written in the last thirty years in the conditions of creative freedom of artists, when it became possible, particularly in biographical works about Taras Shevchenko, turn to aspects of the private life of the poet-artist, to his relationships with women. In a number of works on Shevchenko, including the Shevchenko encyclopedia, it is noted that the researchers do not pay attention to the mentioned issues in order to show the social space of the existence of the Ukrainian genius in a wider way. It is noted here that this practice led to the impoverishment and simplification of the image of Shevchenko, in whose real-life relations with women played a significant role. The article analyzes the creative interpretations of the history of the relationship between Taras Hryhorovych and Ahata Uskova, by the authors of biographical works about Shevchenko, studies its source and documentary base in detail, notes the peculiarities of the social and everyday context (actually, the completely servile position of Shevchenko in the soldiery), when this story took place. It is noted that the availability of sufficiently broad source information (letters, Diary, literary and painting works) about the relationship between Shevchenko and Uskova limited the possibilities of artistic conjectures or fictions about them. At the same time, it is emphasized that the same richness of the source base caused a number of quite similar interpretations of the analyzed history in the works of Shevchenkiana or in the few studies written on the topic of “Shevchenko and women”, e.g., in the publications of Yuriy Kovtun, Myron

Kozak, Stanislav Repyakh. In the second article, research attention is focused on the novels of Antonia Tsvid, Valentyn Chemerys, Oleksandr Denysenko, the film script of Lev Khmelkovsky, the level of artistic embodiment of the analyzed theme in each of the works is noted.

Key words: Shevchenkiana, intimate love discourse, Shevchenko, Uskova, captivity, novel, film script.

Оскільки необхідні для оформлення наукової статті структурні елементи (актуальність, аналіз останніх досліджень, новизна, мета) зазначені до статті першої, то їх тут не повторюємо, хіба що зауважуємо на питанні еволюції в інтерпретаціях письменниками заявленої теми за нових суспільно-історичних, національно-демократичних умов.

Виклад основного матеріалу. ... Наприкінці 2010-х перед очі читачів з'явилися кілька творів, у яких історія взаємин Шевченка й Агати Ускової знайшла нові інтерпретації. Ідеться про роман-трилогію А. Цвід, зокрема том другий – «І темні ночі. І ласки дівочі...», роман В. Чемериса «Тарас Шевченко: сто днів кохання» (обидва – 2017 р.), роман О. Денисенка «Тарас. Повернення» (2018) і кіносценарій Л. Хмельковського «Агата». Отже...

Дещо дивно, але Антонія Цвід, написавши трилогію про «коханих жінок Тараса Шевченка», його взаємини з Агатою Усковою відтворила доволі лапідарно: кілька коротких «кінематографічних» штрихів про зовнішність молодої комендантші, її модний одяг, Шевченкову перейнятість дітьми Ускових... За ними – внутрішній роздум Тараса про його приховані почуття:

«– Ех, Агато, дорога людино, знала б ти, що насправді діється з моєю душею... Сім років не бачив я того зоряного світу, що гріє серце! Ти для мене – мов послання небес! Огріла душу жіночою добротою, усмішкою, привітним словом... Не знає Агата, що вона – се одна-єдина душа, яка інколи підіймає у мене поривання аж до поезії. Значить, я щасливий, можна сказати, я зовсім щасливий, та й чи може бути інакше, коли з тобою високоморальна і фізично прекрасна молодиця? Але я навіть не смію не те що сказати про свої почуття, а бодай натякнути їй, я їх приховую глибоко в серці...» [2, с. 272].

Реальний Шевченко справді так думав, адже майже весь цитований його романний монолог – то «мікс» із коментувань О. Кониського й листа самого поета до Бр. Залеського, тільки поданий без «лапок»...

В іншому діалозі Шевченко мовить про свій скорий від'їзд, довічне розставання з Усковими, каже, що обожнює жінку, на що Агата зворушливо реагує («Ой, Тарасе Григоровичу, не кажіть такого, а то я розплачуся» [с. 273]), заявляє, що й вона захоплена поетом, цілує його в чоло... Цим у романі, власне, й закінчується суголосна душевна прихильність між обома, бо далі письменниця творить епізод з картярством комендантші, її доріканнями Шевченку й відомою з джерел реакцією Тараса Григоровича. І все це – озвнішено, без хоч якоїсь художньо втіленої психологічної мотивації...

Цілком у властивому для цього свого роману стилі інтерпретує взаємин Тараса й Агати і Валентин Чемерис.

Описові цієї історії прозаїк відвів чималенький підрозділ роману, назвавши його так: «Агата Ускова, або Любов, що зветься іменем давньогрецького філософа Платона». Як і в інших частинах свого не історичного, як назвав, а таки ж есеїстичного роману В. Чемерис і тут «відволікається» на різні історичні екскурси, які не завжди видаються виправданими з точки зору «класичного» роману, на тлумачення різних понять (скажімо, що то за річ – платонічна любов...) тощо. Письменник доволі вільно вівся з документальним фактажем, незрідка давав волю фантазії, домислюючи ті чи інші колізії, почуття. Щодо показу в романі стосунків Шевченка та Ускової, автор, як і інші згадані вище письменники, досить широко використав уже цитовані Тарасові листи, спогади учасників та очевидців тих стосунків. Полишаємо обіч наявний у творі есеїстичний «супровід» і зосередимось на аналізові взаємин поета й молодої комендантші, якій, до слова, надано в романі немало цікавих характеристик, через які, видимо, письменник мотивує зародження й розгортання взаємних почуттів цими двома людьми, певно

ж, і немало чого домислюючи. Здається, ніде в різних документах чи спогадах не мовлено, що саме Агата всім заправляла в сімействі Ускових, а В. Чемерис нотує, що «главою сімейства, яке, за спогадами бабусі Сухорукової, любило Шевченка, була красуня і взагалі чарівна жінка Агата... Здавалося, що в ту глушину, в той край світу Шевченкові з імператорською заборонаю писати і малювати самі небеса послали таку жінку. «Агата» з грецької означає добра. Вона й була такою – доброю, люблячою, щиросердечною, чуйно-співчутливою – його горе було її горем, його радість була її радістю. Вона любила Тараса, рядового засланця, і він любив її, пані комендантшу. Але чоловіка пані Агата ніколи не зраджувала і не могла зрадити його – навіть заради Тараса, якого любила ніжно і по-своєму. Зрадницею Агата не могла бути за складом своєї душі і моралі. Любов у них була платонічною» [3, с. 177–178]. Таке от від початку узагальнене «введення в предмет» історії, котре надалі в сюжеті мало отримувати своє ствердження чи спростування.

Інтерпретуючи цікаву нам тут історію, В. Чемерис, можливо, більше за інших письменників приділяє уваги саме Агаті, вочевидь «активуючи» її позицію. Правда, письменник не завжди послідовний у творених картинах чи колізіях. Скажімо, якщо в наведеній вище цитаті Агата названа «красунею і взагалі чарівною жінкою», на згодом називає її «може, не так гарною, як сповненою деякої привабливості...» [3, с. 180].

Витворюючи епізоди-картини зустрічей і прогулянок Тараса з Агатою, В. Чемерис, знову скажемо, мабуть, як ніхто інший із письменників, домислено пише про почуття закоханості, причому, взаємної й доволі палкої, стриманої настановою на платонічність. «Закохані не дозволяли собі – Боже бережи од усяких вольностей! – ні миттєвих обіймів, ні бодай доторків тіла одне до одного, не кажучи вже про безневинні поцілунки в щічку... Хіба як прощалися після зустрічі, то легенько бралися за руки, і, з любов'ю подивившись одне одному в очі, швидко розходились. Чи, як вони, сміючись, казали, розбігалися! [3, с. 181]. Або ж: «Зустрівшись та обдарувавши одне одного закоханими посмішками на губах і з сяйвом в очах, гуляли навколо форту. І гомоніли...» [3, с. 181]. Письменник вочевидь і тут, і в інших картинах гіперболізує почуття, принаймні Агатині до Шевченка, відступаючи від документальних свідчень. Та ж А. Ускова у спогадах нотувала, що «Розмови про його (тільки його! – В.П.) сердечні почуття в нас ніколи не було: чоловік мій був людиною серйозною, Шевченко таких розмов не вів ні з ним, ні зі мною» [4, с. 238]. До речі, В. Чемерис знав про ці спогади, навіть більше – доволі широко цитує їх у підрозділі, але все ж домислює цитоване вище.

Власне, на тих цитатах і закінчується реалізація інтимного дискурсу в цьому романі, бо далі в тексті – тільки згадка про припинення спільних прогулянок Шевченка з Агатою через поширення різних пліток, а також розлогі цитування спогадів чи не всіх членів родини Ускових про Тараса Григоровича. Тільки у фіналі підрозділу романіст виписує ліричний епізод про те, що Агата не вийшла провести Шевченка, коли того звільнили з солдатчини, але по-своєму (точніше, за домисленою версією прозаїка) пережила момент прощання: «Агата стояла біля вікна, обережно виглядаючи з-за фіранки і бачила, як чоловік її, провівши Шевченка, ... злегка обняв його за плечі, щось сказав, ... і Шевченко, йдучи до візка, востаннє оглянувся і зиркнув на вікна комендантського помешкання, де, ховаючись за фіранку, Агата плакала... Сльози її були і гіркими, і водночас світлими» [3, с. 188]. Хтозна, можливо в дійсності так і було, а можливо, й ні. Та автор життєписного твору має право на мотивований домисел.

Є видимі особливості реалізації цікавої нам теми і в кіносценарії українського журналіста й письменника (нині мешкає в США) Лева Хмельковського «Агата. Із життя Тараса Шевченка на засланні» (2016). Особливість уже та, що весь твір присвячено Агаті Усковій, названо її ім'ям. Інша особливість – українсько-російська двомовність тексту, якою вочевидь автор бажав відтворити реалії описаних часів: справді, Агата не володіла українською мовою (до речі, за версією автора – вона полька, католичка), та і весь «мовний потік» на засланні, природно, був

російським. Автор твору ставить сюжет на відому документальну основу, але не цурається й домислених картин, що цілком природно, доволі густо вміщує Шевченкові поетичні твори чи уривки з них, зокрема й «Мені тринадцяти минало...». Низка картин кіносценарію являють собою «розкладені на голоси» відомі епізоди з життя Шевченка на засланні, зокрема і його взаємин із родиною Ускових.

За сюжетом твору, Іраклій Усков сам просить Шевченка підтримати й розрадити молоду дружину після смерті малолітнього сина Дмитрика («... попрошу вас, Тарас Григорьевич, юную супругу мою не оставьте без внимания. Мы, знаете ли, люди военные, а ей сейчас тяжело» [5, с. 33]), виказує поетові всіляку підтримку. Прогулянки Шевченка й Агати показані передовсім як щирі бесіди не без глибоких рефлексій про творчість, свободу, мистецтво, релігію, в яких жінка показана доволі прогресивною, компетентною, вона ж і співчуває поетові, застерігає його від ризикованих думок і дій («Ох, Тарас Григорьевич, опять вы опасно увлеклись...» [5, с. 37])... Аби показати наростання в Шевченкові глибоких почуттів до Агати, письменник достатньо доречно включає поміж їхні інтелектуальні розмови відомі захопливі уривки з Тарасових листів до Бр. Залеського, вкладає в поетові уста слова вдячності Агаті за її перейнятість його драматичною долею.

Вочевидь Л. Хмельковський у кіносценарії мав намір показати не тільки і не стільки інтимні взаємини між Шевченком і Усковою, а точніше – Шевченкові такі почуття, скільки неординарність усієї натури цієї жінки, можливо, навіть із підтекстовою полемічністю щодо вміщених далі в сюжеті різких і несправедливих Тарасових суджень про неї в інших листах до того ж адресата.

Цілком можливо, задля цього ж прозаїк свідомо відходить від фактів, за якими, знаємо, Агата не пояснила Шевченкові причин припинення спільних прогулянок, чим і засмутила, і, як дехто вважає, образила останнього. Натомість Л.Хмельковський творить розлогий діалог між Тарасом і комендантшею, вочевидь усуціль домислений, але з погляду художньої логіки можливий:

«[Ремарка] Шевченко йде селищем. Його перестриває схвильована, у сльозах, Агата (вона почула про плітки – В.П.):

– Я понимаю, Тарас Григорьевич, что мы оба дали повод. Но вы мужчина, с вашего внимания ко мне все началось. Теперь позор на весь гарнизон!

– Что же началось, Агафья Емельяновна?

– Вы сами знаете, Тарас Григорьевич! Не мне объяснять... Конечно, мне с вами было хорошо гулять, не скрою. В моем окружении не было столь милого. умного человека. Кроме Ираклия, конечно... Вот видите... Я ведь и мужу обиду причиняю, деля время с вами... Никчему...

– Все так, Агафья Емельяновна, все верно. Но ведь есть чувство дружбы, взаимности. И его не вычеркнуть. Я все понимаю...

– Конечно, Тарас Григорьевич, я знала, что вы поймете... Две роты, несколько офицеров. Только и ждут повода для сплетен. А мне только 25. Потом не отмыться... Нет уж, милый, себе дороже... Вы простите... Репутация мужа... Он ведь комендант... Мы оба увлеклись. Давайте вместе исправлять дело. Мы не властны над своей судьбой, у мене есть долг и обязательства. Простите, Тарас Григорьевич, более я не могу быть с вами вдвоем ни при каких обстоятельствах. Это опасно. Для Ускова. Для вас. Для моего будущего ребенка... Мы будем и впредь дружить» [5, с. 56–57].

Судячи з подальшого сюжету, Шевченко не сприйняв такої позиції Агати, бо ж одразу в листі до Бр. Залеського назвав її «пустой и безжизненной». Ось у такій версії історії, коли поет нібито знав причину припинення прогулянок і так гостро відреагував на ситуацію, то ще більша негативована тінь падає на нього, ніж за версії фактичної. коли, як відомо, Агата нічого не пояснювала Шевченкові, а просто припинила ближчі взаємини. Чому саме так Л. Хмельковський змодельював ситуацію, то вже його творча загадка.

Письменник у творі ще кілька разів зводить Агату й Шевченка, показує їх так, що можна відчутти доволі промовисту бентегу в їхніх словах і рухах, а от і сцена прощання:

«– Уезжаєте, Тарас Григорьевич...»

– Да, готовлюсь...

– Девочки мои к вам привыкли. Как то им будут... И мне ведь тоже...

– ...Агата! Вы еще так молоды! Простите меня...

– И вы простите, Тарас Григорьевич. Расстанемся друзьями. Пишите нам...» [5, с. 62].

Інтерпретація, бачимо, цікава й не без оригінальності...

Нарешті, роман Олександра Денисенка «Тарас. Повернення» (2018) – твір, як знаємо, екранізований. У ньому автор дав волю творчій фантазії, багато чого домислив, наситив елементами пригодництва, символічної образності, інколи навіть не без містики, виразно психологізував характери, природно, ввів у сюжет і любовні колізії. Варто зауважити й на мовній картині роману: авторський текст, розмисли Шевченка, його спілкування з українцями-солдатами, частково – з казахами творені українською, розмови Шевченка з Усковими, розмови офіцерів російськомовні, є вкраплення іншими мовами... В одному з анонсів на екранізовану версію твору мовлено, що він «розповідає про останні три місяці заслання Тараса Шевченка у Казахстані. Поет отримує від друзів з Петербурга повідомлення, що його особисто помилював цар Олександр II. Однак військове керівництво Новопетрівського форту в Мангишлаку не поспішає повідомляти про це Тарасові й не видає наказ про звільнення. Інтрига будується на тому, хто саме зацікавлений у затримці і перешкоджає звільненню Шевченка. А раптом телеграма про амністію взагалі загубилася?..» [6, с. 14]. Реалізуючи задум і втілюючи поетику пригодництва О. Денисенко вводить у сюжет ряд семантично жорстких або й жорстоких своєю семантикою епізодів (особливо розлогу картину покарання шпіцрутенами), творить нелюдську картину солдатського життя російської царської армії, виписує непоодинокі образи офіцерів-садистів із їхніми претензіями на аристократизм... Тут варто зауважити, що, вводячи до сюжету образи реальних «історичних» людей, тих же офіцерів із Новопетровського укріплення (Косарева, Нікольського, Кампіоні, Мешкова та ін.), романіст доволі вільно їх характеризує, не надто зважаючи на фактологічні відомості про них.

На такому тлі психологічно надривного очікування Шевченком звісток про звільнення творить письменник і колізії двох інтимних історій: Шевченко – Агата Ускова й Шевченко – казашка Катя-Кизтумас. Тут зосередимося на осмисленні першої, виписаної і за сюжетними перипетіями, й за семантикою персонажів дуже специфічно, а ще – значною мірою домисленої в багатьох колізіях.

Оскільки в романі відтворено останні місяці Шевченкового заслання, то, відповідно, і його взаємини з Агатою Усковою наближались до розставання. Тут і згадок немає про «картярство» Агати, а відома інформація лікаря Нікольського про плітки в гарнізоні щодо прогулянок Агати з Шевченком значно зміщена в часі й описана в сюжеті як публічна і скандальна, така, що спровокувала дуель між Усковим і Косарєвим.

У романі О. Денисенка образ Іраклія Ускова значно більше, ніж у кіносценарії Л. Хмельковського, інтегрований у перипетії сюжету. Власне, можемо з повним правом казати, що в романі фактично «змодельований» класичний любовний трикутник: Усков – Агата – Шевченко. Аби глибше й переконливіше мотивувати дії принаймні цих трьох «зацікавлених» персонажів, прозаїк домислює сімейну історію Ускових від колізії їхнього одруження. Агата показана тут шведкою, одружилася вона з Іраклієм без любові, спілкуються вони одне з одним (у романі) на «ви», молода комендантша знервована багатьма житейськими обставинами, передовсім смертю двох їхніх дітей, а тут іще турботи за долю Шевченка, навколо звільнення якого склалась незрозуміла ситуація... «Усков давно не бачив дружину в такому сум'ятті. Такою вона була лише тричі: коли погоджувалася вийти за нього, нелюбого, заміж і коли померли один за одним від хвороб двоє їхніх перших хлопчиків...» [7, с. 40].

Історія стосунків Агати і Шевченка «присутня» на всій площині роману і показана вона несхожою на банальні інтимні пристрасті, а значно складнішою, передовсім у сприйнятті її молодою жінкою, показана до певної міри сюжетно втаємниченою, загадковою, про що вочевидь свідомо подбав письменник. Послідовно, поступово, аж до фінальної картини триває в романі розкриття змісту інтимних стосунків поета і комендантші. У згаданому «трикутнику» тривожаться всі – і Тарас, і Агата, й Іраклій – на тлі не надто сприятливих колізій сюжетного контексту, майже всуціль домисленого романістом, але цікавого й не без гострих інтриг. Тут уже маємо говорити про неабияку творчу майстерність О. Денисенка.

Головна інтрига в романі приблизно така: Шевченка за дозволом царя мають звільнити з солдатчини, але є негласне розпорядження начальства зробити щось таке, аби поета не звільняли, навіть якимось заподіяти його загибель. Іраклій Усков, знаючи про лихі наміри щодо Шевченка, прагне його вберегти, переховуючи або десь відсилаючи його. При цьому комендант має до Шевченка й ревниві упередження через свою дружину. Агата ж, не знаючи, де Тарас Григорович і що з ним, нервово реагує і гостро полемізує з чоловіком. До речі, про справжнє почуття героїв одне до одного в романі частіше виписано не з прямих їхніх діалогів одне з одним (Шевченка й Агати переважно), а з інших, опосередковано. Не все розуміє в обставинах і романний Тарас, якого «несуть» події...

Судячи за сюжетом і витвореними картинками, найскладніші душевні почуття переживає Агата, і щодо Шевченка, і щодо свого чоловіка, не все вона може пояснити навіть сама собі, від чого ще більше страждає. Всупереч документальним відомостям, романіст показує саме Агатині глибші і складніші почуття до Тараса, аніж Шевченкові до неї. Скажімо, в епізоді поетового сну-непритомності і присутньої біля нього молодої комендантші:

«... І знову він молодий, і знову на засніженій кручі. Під ним старий Дніпро в торосах із криги, заметах... А перед ним – вона – молодиця з білим лицем, з прихованим поглядом і зраненим серцем. Він тягнеться, щоб її поцілувати. А вона виставляє перед вустами праву руку з мідною обручкою на серднім пальці, наче каже йому: зніми її, перестав на безіменний, тоді зможеш поцілувати. І Тарас, не вагаючись, надягає перстень на безіменний, тягнеться вустами до неї... І відчуває теплоту її вуст. Вони солодкі, пружні і ніжні. Та запах у них не хатнього затишку, не хліба з печі, не сушених волошок чи рути. Вони пахнуть минулим і чужим. У пахоощах тих хижість і мука. Покинутість і зрада...

... І Шевченко вертається зі свого сну. Він знову живий. І від нього відсахнулася витончена силуета... І це Агата... Не молодиця зі зблідлим сумовитим лицем.

Вона відскочила від його ліжка й зупинилася біля вікна, важко дихаючи. Він багато в чім їй вдячний. Бо вона вміє його слухати. Йому це лестить, але не більше. І він знову вертається в сон» [7, с. 54-55].

Майстерно виписаний і доволі промовистий Шевченків сон (до речі, прийом сну романіст застосовує неодноразово з певними символічними завданнями), водночас семантично простий і непростий, але Шевченкову позицію принаймні щодо Агати витлумачити можна й так: вона – не та «молодиця з-над Дніпра», не вона жаданий об'єкт його бажань і мрій.

Тут же лінія Агати теж небеззмістовна і промовиста:

«Агаті було здалося, що Шевченко прокинувся від її таємного поцілунку. Але, постоявши біля вікна, вона переконалася, що то їй тільки здалося. Шевченко не приходив до тям вже другий день. І вона знову підійшла до його ліжка, закинутого від комарів білим мереживом, і ще раз нахилилася над ними. Локон її чорного волосся спав Тарасові на груди. Крізь полотно сорочки виступають міцні м'язи плечей і шиї. Агата хоче доторкнутися до них, але в останню мить не наважується, відсмикує руку й зачіпає мізинцем Шевченкове гаряче чоло.

Тарас доторку не відчув. І Ускова наважується прикласти пальці до його чола, нижче садна з пришерхлою кров'ю. Там вона відчула опуклість, яку часто називають «опуклістю впертості»... Їй вони дуже подобаються. Коли він у запалі читав свої вірші, ці дві рельєфні частини

лоба збільшувалися, і весь вираз набував особливої пристрасності. А ще вона любила його очі. Здалеку вони звичайні, сірі. Але коли ти підходиш ближче, то бачиш їхню глибину і мінливість, немов всередині горить вогонь, від якого вони то набирають снаги та стають блискучими і чорними, то світлішають і перетворюються на дві темно-сині тернини. Ці очі вбирають тебе в себе.

Пальці Агати, легкі й ніжні, передавали Шевченкові її поривання і жагучими доторками таки пробуджували його. Він проснувся і крізь примружені повіки спозирав, як Ускова схвилювано дихає, дивлячись на нього» [7, с. 55–56].

І весь цитований уривок, і низка конкретних деталей у ньому доволі виразно, звісно, під пером романіста, презентували почуття героїні, їх притаєну семантику. Далі О. Денисенко творить іще кілька психологічно напружених діалогів Агати з Іраклієм Усковим, із Шевченком або ж виписує її психологічний стан і реакції в різних ситуаціях, котрі присутньо доповнюють «інформацію» про семантику її почуттів до Тараса Григоровича. Повторимося: у романі виписано особливі почуття саме Агати щодо українського поета. а не навпаки, і почуття ті складні навіть для неї самої. Судячи з окремих реплік героїні в тексті, вона й сама прагне збагнути власні почуття до Шевченка. Звідси і її збудженість, знервовані реакції на різні ситуації, романна Агата відчуває, що над поетом нависла біда, їй не кажуть, де Тарас і що з ним... «Минуло чотири дні, як Агата не бачила Тараса. Усков заборонив їй показуватися на дачі. І це вбивало її. Вона щодня питала свого чоловіка, чи не сталося, боронь Боже, чогось лихого. І він щодня відповідав, що ні, що Шевченко під його «дачним арештом», і що її те не має обходити... Це вкрай розлютило Агату. І вона вирішила поставити раз і назавжди всі крапки над «і» в стосунках із власним чоловіком...» [7, с. 133]. Цілком очевидно, що романіст творить і свою версію сюжетних подій, мало пов'язаних із відомими реальними подіями, і свій образ молоді комендантші, зокрема в частині психосемантики цього образу, та і щодо інших задіяних персонажів, у тім числі Шевченка й Іраклія Ускова, не шкодує домислів. І робить це достатньо переконливо і майстерно в художньому сенсі. Ціла низка витворених картин і діалогів так і просяться до цитувань, як-от, скажімо, розлога й гостра розмова-полеміка Агати зі своїм чоловіком [7, с. 134–137], у якій, власне, й викладені Агатою її мотиви взаємин із Шевченком, її почуття і до поета, й до Іраклія. Дізнавшись, що Усков допомагає переховувати Шевченка від біди, але нічого про це не каже дружині, бо в глибині душі ревнує її до поета, Агата буквально накидується на чоловіка з докорами:

«— Зачем вы Тараса Григорьевича держите на нашей даче?! Отчего вы туда меня не пускаете? Почему вы так плохо думаете обо мне? О Тарасе Григорьевиче?.. Разве я вам давала повод подозревать мене в чем-то? И в этом ужасе вы заставили меня жить?! Среди этого мрака умерло два наших маленьких сына!...

... Усков вийшов з-за столу, підступив до дружини, щоб обійняти, приголубити її. Та вона вирвала руку. Відкинула його. Згорьовано скрикнула. Поцілувала, наче в безумстві, його в щоку. І ще раз штовхнула його в груди:

– Да, он (Шевченко – В.П.) давал мне хоть минуту забвения! Он видел во мне красивое! Одарял меня своими чудесными стихами! Да, я не понимаю многих украинских слов, но я чувствую его душу! Она же чистая! Прекратите прятать меня от него! Это нечестно и...» [7, с. 135].

Цей діалог у романі має продовження, і в ньому теж постає інтимно-любовний дискурс, але той, що стосується вже історії любові/нелюбові Агати й Іраклія, дискурс цілком домислений автором. Але в цьому художньо-біографічному романі він не зайвий, бо видимо додає живої рельєфності романним же образам, передовсім, звичайно, коменданта і його молоді дружини.

«Агата з уразою подивилася на чоловіка. Він щирий. На обличчі туга. Сказав більше, ніж міг. І вона йому повірила й заплакала. Сльози розпачу, самотності, не віддяченого кохання самі котилися по її щоках. І тоді Іраклій Олександрович торкнувся легко-легко її волосся, допоміг підвестися і ніжно вклав її голову собі на плече. Агата завмерла, тихо і зрідка схлипуючи.

Вона остаточно втратила здатність опиратися. А Усков, стримуючи власний біль, продовжив її заспокоювати, лагідно, сердечно, наче проказував їй слова колискової...» [7, с. 137].

Практично зовсім пустившись «документального берега», ламаючи його хронотопні межі і в сюжетних перипетіях, і в образотворенні, О.Денисенко видимо ускладнює творену картину психологічно й інтелектуально, власне, творить декілька епізодів-картин, у яких мистецьки прагне з'ясувати сутнісні питання, зокрема й рівень взаємостосунків романних Тараса й Агати. Дуже змістовним і видимо проблемним у цьому сенсі є епізод, коли Шевченко втаємничено намалював картину, де Агата, певна у своїй самотності, схилилась на могилку свого малолітнього сина. Шевченко ж, малюючи, бачив цю картину мистецьким оком: «Його цікавила лише експресія і пластична композиція страждання...» [7, с. 156]. Коли ж Агата несподівано побачила Шевченка, особливо ж накидану ним картину, вона вибухнула гнівом, і в її гнівні репліки письменник уклав неабиякий проблемний зміст і щодо взаємин Тараса з Агатою, і широкий – корелювання конкретної людської долі та універсальності мистецтва. Додамо й те, що Шевченків образ у романі амбівалентний, часом – суперечливий, у ньому епізодами поєднано і природну, щирі людську доброту, сердечність, і мистецький або суто людський егоцентризм, не у всіх колізіях роману він «позитивний», а незрідка такий, що сумнівається, злоститься, самоіронізує тощо.

У згаданому епізоді О. Денисенко спочатку творить «авторський» текст про уявлювані Агатою і Тарасом їхні почуття одне про одного, а потім – гострий діалог «на тему», фрагменти яких краще зацитувати, а не переказувати.

«Агату опанувало сум'яття. Дуже часто вона не могла пояснити собі природу його (Шевченка – В.П.) вчинків. Їй здавалося, що він у ній бачить красиву жінку, шанувальницю його таланту і що відчуває до неї якщо не любов, то її уміння слухати його, перейматися його стражданнями. Іноді його підтримував її жаль, який він потім у ній ненавидів. І клопітливе ставлення Агати Омелянівни до його персони він розцінював лише як прихильність і симпатію і аж ніяк не милість чи, Боже збав, любов» [7, с. 158].

Далі уривки діалогу, а більше – гострих реплік із приводу Шевченкового малюнка Агати, яку «вивертало від люті й відчуття наруги, розчавлених почуттів».

«– Зачем вы меня сейчас рисовали? Вы упивались моим горем, которое я себе позволяю наедине, без свидетелей?..

... – Бедный Тарас! Вы хоть разделяете, где жизнь, а где выдумка?! Вы когда-нибудь думали, что переживают те люди, которых вы влюбили в себя своим обманчивым искусством?.. Вы считаете, что вправе игратьсь мной, моим горем, моим сочувствием к вам?... Паяц! – простогнала і провела кісточками пальців по його щоці.

Шевченко скривився від образи...

– Агафья Емельяновна, вы преувеличиваете близость наших отношений. Я понимаю, вам сейчас тяжело.

Але Ускова і не чула його. Вона схопила його обома руками за голову і глянула на нього повними горя очима:

– Нет-нет-нет! Я не преувеличиваю!.. Я в самом деле ждала вас. И господин комендант видел это! И это понимают все, кроме вас! Почему?.. Потому что вам нравится видеть в любви и человеческих чувствах только искусство!.. Вы – эгоист! Вы – раб своего таланта! Вы потакаете не женщине, а музе! Вы никогда не женитесь! Никогда!» [7, с. 158–159].

Укотре повторимось, що й цей, і низка інших нецитованих картин чи діалогів, цілком домислені письменником, вони надто віддалені від фактології, котра збереглася. Та закони жанру біографіки дають митцеві право на домисел чи вимисел навіть у життєписних творах. Випишуючи такий сюжет і саме такі образи головних персонажів історії, О.Денисенко, можливо чи й вірогідно, мав на меті збагнути причини одної з болісних Шевченкових драм – його самотності, зокрема в інтимному, сімейному бутті, його безшлюбності навіть у пору, коли він над

усе бажав «поставить хату і кімнату» і створити сім'ю. Історія ж Шевченкових взаємин із Агатою Усковою стала основою, а написаний за контурами історії роман – своєрідним творчим «полігоном» для художнього втілення цікавого задуму.

Цікаво, що в цьому романі О. Денисенка аналізована інтимна історія з життя Тараса Шевченка не єдина, бо ж там розгорнута ще й інша – про взаємини поета-засланця з казашкою Катєю-Кизтумас. Історія теж усунула домислена, але зі схожим смисловим фіналом. Тобто й цією другою розповіддю прозаїк повторював і стверджував, принаймні для себе, думку про причини любовних невдач Шевченка.

Повертаючись же до історії Агати й Тараса в романі, до згаданого вище «любовного трикутника» й доконечного з'ясування почуттів кожного з його учасників, то романіст моделює ще один діалог між Усковим і його дружиною, в якому мовлено і про їхні почутті, і про Шевченка.

«– Да, люблю, – відказала вона (Агата – В.П.), чесно й віддано дивлячись на свого чоловіка. – И вы можете убить меня, но не его (Шевченка – В.П.), – провадила далі вона. – Он ничего для этого не делал.

... – И я вам говорю от всего сердца, что я люблю его... Но не так, как вас... І Агата взяла Іраклія за підборіддя й відвела його лице від свого, щоб чоловік побачив усю її щирість і повірив їй. – Он красив в своем стремлении к прекрасному... Но одновременно и отвратителен... Но без таких как он... – Жінка припала чолом до чоловікових вуст і заговорила тихо, ніжно шепчучи: – Без таких, как он, мы не понимаем мира... – Й Агата зашепотіла чоловікові в губи, пестячи їх своїми: – Ведь это вы не подарили мне ни одной прогулки под луной, ни одного поцелуя украдкой.

Іраклій зітхнув, журячись, бо все, що вона казала, було саме так. І він так само любив цього шаленця Шевченка, котрий скрізь встромлявся зі своєю правдою, не шкодував ні себе, ні інших, любив тільки красиве і жив тільки заради цього... Іраклій усвідомлював, що дружина права... І що вона справді не любить Шевченка як чоловіка. Вона любить його як образ, як творця, як вигадника світу, як того, що мучиться між владою і простолюдьдям...» [7, с. 192–193].

Висновки. Підсумовуючи студію, можемо зазначити, що аналізована в ньому тема знайшла в життєписній белетристиці про Шевченка достатньо широке й цікаве висвітлення. має свою еволюцію, помітно доповнює новими штрихами літературний образ геніального поета-художника. Але, на наш погляд, саме О. Денисенку, який у романі «Тарас. Повернення» зовсім вільно повівся з фактологією і дав волю творчій фантазії, вдалося найцікавіше і найзмістовніше втілити історію Тараса й Агати в художньому творі, зокрема і для осягнення постаті Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтерпретація взаємин Тараса Шевченка з Агатою Усковою в літературній шевченкіані (Стаття перша: шевченкіана 1960-х). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки. №207.* Кропивницький, 2023. С. 215-223.
2. Цвід А. І темнії ночі... І ласки дівочі: Роман-перформанс у картинах та етюдах. Кохані жінки Тараса Шевченка. Трилогія. Книга друга. Київ: ТОВ «Видавництво «Прометей», 2017. 368 с.
3. Чемерис В. Тарас Шевченко: сто днів кохання: роман. Харків: «Фоліо», 2017. 347 с.
4. Спомини про Т.Шевченка п. Ликерії Яковлевої (Полусмаківни). *Літературна Україна*, 2003. 26 червня. с.3.
5. Хмельковський П. Агата. Із життя Тараса Шевченка на засланні: Кіносценарій. Львів: «Свічадо», 2019. 68 с.
6. Якимчук О. Нотатки про фільм «Тарас. Повернення». *«Слово Просвіти»*. 2019. ч.12. 12-27.03. с.14.
7. Денисенко О. Тарас. Повернення: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 224 с.

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-40>

ПОЛІТИЧНИЙ ТА ДІЛОВИЙ НАРАТИВИ ЯК ФІЛОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

POLITICAL AND BUSINESS NARRATIVES AS PHILOLOGICAL ISSUES

Прима В. В.,

orcid.org/0000-0001-7331-9950

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Державного торговельно-економічного університету

Актуальність дослідження обумовлена тісним зв'язком між політикою та ЗМІ в сучасному суспільстві. Засоби масової інформації є основним каналом розповсюдження політичної інформації та впливу на громадську думку. Політичні наративи, які створюються та поширюються ЗМІ, є важливим інструментом політичного впливу. Тому вивчення політичних наративів є необхідним для розуміння сучасних політичних процесів.

З лінгвістичної та соціокультурної перспективи політичний та медійний дискурси знаходяться в тісній взаємодії. Це явище є предметом все більшого дослідження, але досі розглядається переважно як взаємодія двох окремих дискурсів, кожен з яких має свої власні характеристики. Об'єктом цього дослідження є вивчення політичного наративу як мовного і культурного феномену. Це складний дискурс, який поєднує в собі політичний дискурс і дискурс ЗМІ. Надалі ми будемо використовувати термін «англомовний» для позначення як британського, так і американського варіантів цього наративу.

Мета статті – проаналізувати філологічне явище політичного наративу. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: 1) дослідити феномен політичного наративу в науковій літературі; 2) узагальнити результати аналізу досліджуваного явища.

Наукова новизна. Вперше доведено, що політичні наративи – це історія, яку розповідають про політику. Вони створюються політиками та ЗМІ, щоб впливати на громадську думку.

Автор приходить до висновків, що оскільки дискурс – це мовна взаємодія, яка відбувається в часі та просторі, то політичний наратив можна розглядати як сюжетну структуру, яка складається з дійових осіб, подій та часових рамок. Діячі політичного наративу – це політики, які беруть участь у політичній події. Вони можуть бути головними героями, другорядними персонажами або статистами. Події політичного наративу – це етапи політичної події. Вони можуть бути позитивними, негативними або нейтральними. Часові рамки політичного наративу – це період, протягом якого відбувається політична подія. Ці чотири елементи – тематична єдність, дійові особи, події та часові рамки – є важливими для розуміння політичного наративу.

Ключові слова: наратив, політичний наратив, політичний дискурс, англомовний політичний дискурс, стилістичні особливості, кібернеологізми, англійська ділова мова.

The relevance of the study is due to the close connection between politics and mass media in modern society. The mass media is the main channel for spreading political information and influencing public opinion. Political narratives created and disseminated by the mass media are an important tool of political influence. Therefore, the study of political narratives is necessary for understanding modern political processes.

From a linguistic and sociocultural perspective, political and media discourses are in close interaction. This phenomenon is the subject of increasing research, but is still considered mainly as the interaction of two separate discourses, each of which has its own characteristics. The object of this study is the study of political narrative as a linguistic and cultural phenomenon. It is a complex discourse that combines political discourse and media discourse. Hereafter, we will use the term "English" to refer to both the British and American versions of this narrative.

The purpose of the article is to analyze the philological phenomenon of political narrative. The realization of the goal involves solving the following tasks: 1) to investigate the phenomenon of political narrative in scientific literature; 2) summarize the results of the analysis of the phenomenon under study.

Scientific novelty. It was proved for the first time that political narratives are stories told about politics. They are created by politicians and the media to influence public opinion.

The author comes to the conclusion that since the discourse is a linguistic interaction that takes place in time and space, the political narrative can be considered as a plot structure consisting of actors, events and time frames. Actors of a political narrative are politicians who participate in a political event. They can be main characters, minor characters or extras. The events of a political narrative are the stages of a political event. They can be positive, negative or neutral. The time frame of a political narrative is the period during which a political event takes place. These four elements—thematic unity, actors, events, and time frame are essential to understanding a political narrative.

Key words: narrative, political narrative, political discourse, English-language political discourse, stylistic features, cyberneologisms, English business language.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена тісним зв'язком між політикою та ЗМІ в сучасному суспільстві. Засоби масової інформації є основним каналом розповсюдження політичної інформації та впливу на громадську думку. Політичні наративи, які створюються та поширюються ЗМІ, є важливим інструментом політичного впливу. Тому вивчення політичних наративів є необхідним для розуміння сучасних політичних процесів.

З лінгвістичної та соціокультурної перспективи політичний та медійний дискурс знаходяться в тісній взаємодії. Це явище є предметом все більшого дослідження, але досі розглядається переважно як взаємодія двох окремих дискурсів, кожний з яких має свої власні характеристики.

Об'єктом цього дослідження є вивчення політичного наративу як мовного і культурного феномену. Це складний дискурс, який поєднує в собі політичний дискурс і дискурс ЗМІ. Надалі ми будемо використовувати термін «англомовний» для позначення як британського, так і американського варіантів цього наративу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед важливих дослідників наративу можна виділити українську вчену Н. Чепелеву.

У 2018 р. під редакцією українських дослідників Н. Чепелевої та М. Папучі в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя вийшла колективна монографія «Особистість та її історія», у якій Н. Чепелева говорить, що «наратив ми визначаємо як замкнену оповідну структуру, що надає життєвим подіям послідовності та завершеності, організовує їх у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку. Наратив включає усі основні ознаки оповідального тексту (автора, героїв, події, сюжет тощо) і являє собою мов би рамку, фрейм, у яку «вміщуються» реальні події з тим, щоб їх зрозуміти, осмислити, включити в особистісний досвід шляхом оповідання, розповіді або історії» [3, с. 9–10].

Отже, наратив – це спосіб, яким ми організовуємо свій життєвий досвід. Він надає подіям послідовності та завершеності, організовуючи їх у певному порядку. Цей порядок може бути хронологічним, але може бути й іншим, підпорядкованим певній логіці.

Наратив включає в себе всі основні елементи оповідального тексту: автора, героїв, події та сюжет. Він є мовною рамкою, в яку ми «вміщуємо» реальні події, щоб зрозуміти, осмислити та включити їх у свій особистий досвід [3].

Мета статті – проаналізувати філологічне явище політичного наративу. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань: 1) дослідити феномен політичного наративу в науковій літературі; 2) узагальнити результати аналізу досліджуваного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Вікіпедією, наратив – це «форма викладу та відтворення події в усній або письмовій формі. Це і процес розповідання, і його результат – розповідь у значенні англійського терміна *story* – називають нарацією; Таким чином, концепція нарації є двозначною як процес/продукт, у якій наратив або розповідь зустрічаються з інтерпретацією, до якої відноситься те саме.

Сукупність цих характерних властивостей, які характеризують акт як розповідь, називається наративністю; вона піддається кількісному вимірюванню і допомагає розрізнити хроніку, історію та оповідь. З одного боку, вона полягає в тому, що події ставляться в

більш-менш оціночне відношення до часу і простору або в тому, що вони спочатку створюють цю часово-просторову рамку (хронотопологізація), а з іншого боку, у тому факті, що в акті розповідання спосіб розповідання є конститутивним для значення змісту історії» [7].

Отже, наратив – це складна форма комунікації, яка дозволяє нам розповідати історії. Він включає в себе як сам процес розповідання, так і результат цього процесу – розповідь.

Засоби масової інформації є потужним інструментом впливу на суспільну думку. Тому вивчення їхніх мовних і риторичних особливостей є важливим завданням для різних наукових дисциплін, які вивчають суспільство і культуру.

Дослідження засобів масової інформації є полем безмежних можливостей для науковців різних галузей знання. ЗМІ можна розглядати з різних наукових позицій (філологія, психологія, філософія, соціологія тощо), щоб краще зрозуміти їх природу, роль у суспільстві та взаємодію з іншими соціальними та політичними інститутами.

За Є. Шейгал, політичний наратив – це «сукупність дискурсивних утворень різних жанрів, сконцентрованих навколо певної політичної події» [6].

Виходячи з даного визначення Є. Шейгал, ми пропонуємо нашу авторську дефініцію. Політичні наративи – це історія, яку розповідають про політику. Вони створюються політиками та ЗМІ, щоб впливати на громадську думку.

Згідно зі швейцарським лінгвістом П. Серіо, категорія дискурс має наступні значення: «1. Еквівалент поняття «мова» у сосюрівському сенсі, тобто будь-яке конкретне висловлювання.

2. Одиниця, яка за обсягом перевищує фразу, висловлювання у світовому сенсі; те, що предмет дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність окремих висловлювань.

3. У межах теорій висловлювання чи прагматики «дискурсом» називають вплив висловлювання на його одержувача та його внесення у «висловлювальну» ситуацію (що має на увазі суб'єкта висловлювання, адресата, момент і певне місце висловлювання).

4. При спеціалізації значення 3, «дискурс» означає розмову, яку розглядають як основний тип висловлювання.

5. У Бенвеніста «дискурсом» називається мова, що присвоюється мовцем, на протизагу «розповіді», яка розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлювання.

6. Термін «дискурс» часто вживається також позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань з певної соціальної чи ідеологічної позиції» [5].

Тобто дискурс – це не просто мова, це ціла система мовних і позамовних засобів, які використовуються в процесі спілкування. Дискурс відображає особливості історичної епохи, культури, особистості комуніканта та комунікативної ситуації.

Згідно з П. Серіо, «висловлювання — це послідовність фраз, укладених між двома семантичними прогалинами, двома зупинками в комунікації, дискурс — це висловлювання, яке розглядається з погляду дискурсного механізму, який ним керує. Отже, погляд текст із позиції його структурування «в мові» визначає цей текст як висловлювання; лінгвістичне дослідження умов виробництва тексту визначає його як «дискурс» [5].

У сучасній лінгвістиці набирає популярності напрямок, який вивчає мовні явища, пов'язані з оповіданнями. Оповідання – це текст, який розповідає про реальні або вигадані події, що відбуваються в часовій послідовності. Оповідання є важливою частиною людської комунікації, оскільки вони дозволяють нам ділитися своїми досвідом і думками з іншими людьми [1].

Дослідник Г. Ебботт відзначає, що коли ми наближаємося до межі одного наративу, ми розуміємо, що він включений до іншого наративу. Такий наратив, який містить інші наративи, називається рамковим наративом [4].

Хоча політичні наративи часто створюються різними джерелами, вони часто об'єднуються в один загальний наратив. Цей загальний наратив складається з різних точок зору, які можуть бути навіть діаметрально протилежними.

Наприклад, у рамках президентських виборів існують наративи від обох кандидатів, від ЗМІ, від політичних експертів і від звичайних громадян. Хоча ці наративи можуть бути дуже різними, вони все одно складають єдиний політичний наратив про вибори.

Цей загальний наратив є важливим, тому що він дозволяє нам зрозуміти, як різні люди бачать одну і ту ж подію. Він також дозволяє нам зрозуміти, як політики та ЗМІ формують громадську думку.

Висновки. Отже, наратив – це історія, яка розповідається за допомогою мови. Вона складається з серії взаємопов'язаних подій, які відбуваються в певних просторово-часових рамках.

Оскільки дискурс – це мовна взаємодія, яка відбувається в часі та просторі, то політичний наратив можна розглядати як сюжетну структуру, яка складається з дійових осіб, подій та часових рамок.

Діячі політичного наративу – це політики, які беруть участь у політичній події. Вони можуть бути головними героями, другорядними персонажами або статистами.

Події політичного наративу – це етапи політичної події. Вони можуть бути позитивними, негативними або нейтральними.

Часові рамки політичного наративу – це період, протягом якого відбувається політична подія.

Ці чотири елементи – тематична єдність, дійові особи, події та часові рамки – є важливими для розуміння політичного наративу.

Наприклад, при аналізі політичного наративу про президентські вибори можна визначити, що його тематична єдність – це боротьба за владу. Діячі наративу – це кандидати в президенти, їхні команди та виборці. Події наративу – це кампанія, голосування та визначення переможця. Часові рамки наративу – це період від початку кампанії до дня виборів.

Розуміння цих елементів дозволяє нам глибше зрозуміти політичні події та їхнє значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вікіпедія Оповідання. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Оповідання> (дата звернення: 25.12.2023).
2. Чепелева Н. В. Особистість як оповідач історій. *Особистість та її історія: колективна монографія*. За ред. Н. В. Чепелевої, М. В. Папучі. НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 7–22.
3. Abbott E. A. A Shakespearian grammar: An attempt to illustrate some of the differences between Elizabethan and Modern English. 2003.
4. Sériot P. Analyse du discours politique soviétique. Paris : IMSECO. 1985.
5. Sheigal E. I. Semiotics of political discourse. Monograph. 2000.
6. WikipediA Erzählung. <https://de.wikipedia.org/wiki/Erz%C3%A4hlung> (дата звернення: 07.01.2024).

UDC 811.112.2/81`42 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-41>

BEEINFLUSSUNGSSTRATEGIEN IN DEUTSCHSPRACHIGEN ONLINE-ZEITUNGEN

СТРАТЕГІЇ ВПЛИВУ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ОНЛАЙН-ГАЗЕТАХ

Piankovska I. V.,

orcid.org/0000-0002-0818-644X

PhD in Philologie, Dozentin,

Dozentin des Lehrstuhls für Germanische Sprachen,

Weltliteratur und Methodik ihres Unterrichts

der Zentralukrainischen Staatlichen Wolodymyr-Wynnytschenko-Universität

Im Artikel werden kommunikative Beeinflussungsstrategien und -taktiken erforscht, die von Autoren in modernen deutschsprachigen Online-Zeitungen eingesetzt werden, nämlich manipulative, suggestive, persuasive und argumentative. Als empirisches Material der Studie dienten Texte aus deutschen, österreichischen und schweizerischen Zeitungen zum Thema „Getreideabkommen zwischen der Ukraine und Russland“. Unter den manipulativen sind Taktiken der Globalisierung, der universellen Aussagen, der Bezugnahme auf Autoritäten, der Verallgemeinerung, der Übertreibung, der Wiederholung, der Fragmentierung des Gesamtbildes, sowie auch viele Beispiele von Euphemismen festgestellt. Suggestive Strategien, die meistens unbewusste Auswirkung auf Rezipienten haben, sind durch die Taktiken der Konkretheit und Bildlichkeit der Schlüsselwörter, der emotionalen Übersättigung, der rhetorischen Fragen und der indirekten Wortfolge realisiert. Persuasive Strategien sind gezielt, den Empfänger bewusst zu überzeugen und sind durch die Taktiken der positiven Beurteilung, der negativen Beurteilung, der Emotionalisierung, der Wiederholung der wichtigen Informationen, des Schaffens eines positiven Bildes der Zukunft, der Beseitigung von Zweifeln, der Warnung, der vorausschauenden Gegenargumentation, der Intertextualität, der Verunsicherung und solche sprachlichen Mittel wie konzeptuelle Metaphern, Metonymie, Modalkonstruktionen mit den Modalverben und verstärkende Adjektive dargestellt. Mit Hilfe der argumentativen Strategien werden die Überzeugungen der Empfänger logisch und effektiv verändert und dabei werden die Taktiken der Informierung, der Sachinformationen, des Bezugs auf die autoritäre Meinung, des Bezugs auf die Informationsquelle, des Zitierens der Originalquellen, der Visualisierung verwendet.

Vergleichende quantitative Analyse der Beeinflussungsstrategien in deutschen, österreichischen und schweizerischen Online-Zeitungen hat gezeigt, dass argumentative und persuasive Strategien am häufigsten eingesetzt werden. Daraus kann man schlussfolgern, dass die Verbindung vom Rationalen und Emotionalen ein hohes Einflusspotenzial im deutschsprachigen Raum hat.

Schlüsselwörter: Medieneinfluss, kommunikative Strategien, kommunikative Taktiken, Manipulation, Suggestion, Persuasion, Argumentation.

У статті досліджуються стратегії і тактики комунікативного впливу, які використовують автори сучасних німецькомовних інтернет-газет, а саме маніпулятивні, сугестивні, персуазивні та аргументативні. Емпіричним матеріалом для дослідження слугували тексти з німецьких, австрійських та швейцарських газет на тему «Зернова угода між Україною та Росією». З-поміж маніпулятивних стратегій встановлено тактики глобалізації, універсальних тверджень, посилення на авторитети, узагальнення, перебільшення, повторення, фрагментації загальної картини, а також чимало прикладів використання евфемізмів. Сугестивні стратегії, які здебільшого мають неусвідомлений вплив на реципієнтів, реалізуються через тактики конкретності й образності ключових слів, емоційної перенасиченості, риторичних запитань і зворотнього порядку слів. Персуазивні стратегії спрямовані на свідоме переконання реципієнта й репрезентовані тактиками позитивної оцінки, негативної оцінки, емоційності, повторення важливої інформації, створення позитивного образу майбутнього, усунення сумнівів, попередження, контраргументації, інтертекстуальності, невизначеності, а також представлені через такі мовні засоби як концептуальні метафори, метонімії, модальні конструкції з модальними дієсловами та підсилювальними прикметниками. За допомогою аргументативних стратегій логічно й ефективно змінюються переконання реципієнтів, зокрема шляхом використання тактик інформу-

вання, подання фактологічної інформації, посилання на авторитетну думку, посилання на джерело інформації, цитування першоджерел, візуалізацію.

Порівняльний кількісний аналіз стратегій впливу в німецьких, австрійських та швейцарських інтернет-газетах показав, що найчастіше використовуються стратегії аргументації та переконання. З цього можна зробити висновок, що поєднання раціонального та емоційного має високий потенціал впливу в німецькомовному лінгвопросторі.

Ключові слова: медіавплив, комунікативні стратегії, комунікативні тактики, маніпулювання, сугестія, персуазія, аргументація.

Formulierung des Forschungsproblems. Die Sprachbeeinflussung ist zusammen mit kognitiven, psychologischen, sozialen und anderen Faktoren ein integraler Bestandteil der Einflusstheorie, die das soziale Bewusstsein bestimmt. Im Fokus der Forschung stehen zwei diametral entgegengesetzte Aspekte: Einerseits, wie und mit welchen sprachlichen Mitteln Einflusstechnologien entwickelt werden, und andererseits, wie diese sprachlichen Mittel Menschen und ihre Entscheidungen, Urteile und Weltanschauungen beeinflussen.

Im weiteren Sinne wird der sprachliche Einfluss als Einwirkung auf Wahrnehmung, Denken und Handeln von Menschen mittels der Sprache verstanden, im engeren Sinne interpretieren Forscher dieses Konzept als verschiedene Arten der Kommunikation im Massenmediendiskurs und deren Mittel werden abhängig von ihren Aufgaben in verschiedene Gruppen eingeteilt [4].

Analyse aktueller Forschungsergebnisse. O. Selivanova setzt die Begriffe «Spracheinfluss» und «kommunikativer Einfluss» gleich und versteht darunter «Sprachhandlung des Adressaten, die von der Zielsetzung der Sprachkommunikation und der diskursiven Praxis der Kommunikationssphäre geleitet und auf die Veränderung des Denkens, der psychoemotionalen Zustände des Adressaten, seiner Einschätzung eines bestimmten Phänomens usw. andere unabhängig von der Art der kommunikativen Interaktion abgezielt wird» [5, S. 226]. Aus dieser Definition ist schlusszufolgern, dass der Spracheinfluss eng mit dem Begriff der kommunikativen Strategie verbunden ist. Dabei betont T. Stasiuk, dass die Art des sprachlichen Einflusses nicht mit dem kommunikativen Ziel des Sprechers in einer Kommunikationssituation, sondern mit der pragmatischen, für bestimmte Äußerungsarten gemeinsamen Funktion zusammenhängt. Bei der Unterscheidung der Arten sprachlicher Beeinflussung einerseits und kommunikativer Taktiken andererseits kann eine Analogie zu Sprache und Sprechen gezogen werden: Im ersten Fall handelt es sich um ein System abstrakter Zeichen – einen Code, im zweiten Fall geht es um die Umsetzung dieses Codes (und seine Realisierung in Form geeigneter diskursiver Praktiken) [6, S. 85]. In der modernen Linguistik gibt es viele Ansätze zur Typologie vom sprachlichen Einfluss, der Definition seiner Methoden, Techniken, Strategien und Taktiken.

Der Einfluss der Massenmedien ist eine der Arten der Sprachbeeinflussung, die unter den Bedingungen der Massenkommunikation auftritt und wird als Prozess und Ergebnis von Handlungen der Massenmedien definiert, die Weltanschauungen, Absichten, Ideen und Bewertungen im sprachlichen Bewusstsein der Menschen formen oder verändern [7, S. 36].

Die Mediensprache gilt in der modernen Gesellschaft als das stärkste Beeinflussungsmittel. Unter einer großen Vielfalt der modernen Medien bevorzugen viele Menschen, Nachrichten online zu lesen. Das beweisen die Umfrageergebnisse des Reuters-Instituts für das Studium des Journalismus im Jahre 2022: 62% der Befragten aller Altersgruppen haben angegeben, dass sie Nachrichten lieber online lesen als sich ansehen. 17% der MedienbenutzerInnen lesen die Nachrichten ebenso oft, wie auch sehen. Und nur 13,5% bevorzugen audiovisuelle Massenmedien [14, S. 27]. Demzufolge ist die Erforschung der kommunikativen Medienstrategien eine der wichtigsten Aufgaben der modernen Medienlinguistik, sowie auch ist die Beeinflussung des sozialen Bewusstseins eines der aktuellen Probleme der Medienökologie. Dabei spielt eine wichtige Rolle die gegenseitige Beziehung zwischen der Mediensprache und der Gesellschaft. Einerseits widerspiegelt der Mediendiskurs gesellschaftliche Sprachtendenzen, andererseits bestimmt die Mediensprache das sprachliche Bewusstsein

der Menschen und kann einen wesentlichen Beitrag zur Harmonisierung der Gesellschaft, d. h., zur positiven Interaktion und ökologischen Kommunikation, leisten.

Das Ziel der Forschung. Es ist allgemein bekannt, dass die sprachliche Manipulation eine der am häufigsten eingesetzten kommunikativen Strategien ist, die zahlreiche unbewusste Verhaltensveränderungen verursacht. In dieser Hinsicht ist die Suche nach anderen kommunikativen Mitteln, deren Wirkung durch Überzeugung und logische Argumentation ausgeübt wird, der aktuelle medienökologische Gegenstand. Die Ziele des vorgeschlagenen Beitrags sind, die Typen der Beeinflussungsstrategien festzustellen, ihre Taktiken aufzuweisen, sprachliche Mittel ihrer Realisierung zu beschreiben und ihre Wirkung im deutschsprachigen Raum zu analysieren.

Als empirisches Material dienen die Artikel aus den deutschen, österreichischen und schweizerischen Online-Zeitungen zum Thema «Getreideabkommen zwischen der Ukraine und Russland».

Haupttext des Artikels. Je nach Einwirkungsart lassen sich einige Typen der kommunikativen Beeinflussungsstrategien unterscheiden: manipulative, suggestive, persuasive und argumentative.

Die Sprachmanipulation in den Medien stellt die am häufigsten angewendete und deswegen am häufigsten wissenschaftlich erforschte Kommunikationsstrategie dar. N. Chomsky erklärt diese Medienstrategie als falsche Informierung der Öffentlichkeit mit dem Ziel, die Aufmerksamkeit von wichtigen Themen und Veränderungen abzulenken, die von den politischen und wirtschaftlichen Eliten beschlossen werden. Zu den wichtigsten manipulativen Strategien zählt der Wissenschaftler zehn folgende Strategien: 1) die Strategie der Ablenkung; 2) das Schaffen der Probleme – Lösungsangebot; 3) die Strategie der Allmählichkeit; 4) Die Strategie des Aufschiebens; 5) das Sprechen zur Masse, wie zu kleinen Kindern; 6) das Nutzen der emotionalen Seite mehr als der Reflexion; 7) das Halten der Öffentlichkeit in Unwissenheit und Mittelmäßigkeit; 8) die Ermutigung der Öffentlichkeit, sich mit der Mittelmäßigkeit zu befriedigen; 9) die Verstärkung der Selbstvorwürfe; 10) das Erkennen der Menschen besser, als sie sich selbst kennen [10]. O. Dmytruk, die Manipulation mit dem menschlichen Bewusstsein in englischen Massenmedien analysiert hat, hat die folgenden Strategien und Taktiken festgestellt: 1) die Strategie, der Wahrheit auszuweichen (Taktiken des Anhängens von Etiketten, der «glänzenden Verallgemeinerungen», der Übertragung und Verwendung von Neologismen); 2) die Strategie der Verzerrung von Informationen (Taktiken der Wiederholung, Übertreibung und Untertreibung, Vereinfachung von Konzepten, Verschweigen, Verfälschung und Fälschung von Fakten sowie Fragmentierung des Gesamtbildes); 3) Strategie der Immunisierung von Aussagen (Taktiken der Bezugnahme auf Autoritäten und Verwendung universeller Aussagen); 4) die Strategie der Modifizierung der illokutionären Kraft von Aussagen (die Taktik der kategorischen und nicht-kategorischen Nominierung); 5) die Gruppenidentifikationsstrategie (Inklusivitäts- und Distanzierungstaktiken); 6) die Strategie der Strukturierung nach dem Relevanzprinzip (Taktiken, wichtige Informationen am Anfang und am Ende der Nachricht bereitzustellen und Strukturen mit implizitem Potenzial zu verwenden) [1, S. 6].

In den analysierten Zeitungsartikeln lassen sich die folgenden Beispiele der Manipulation festzulegen:

1. Taktik der Globalisierung, z.B.: *Es geht um die Ernährung der Welt* [16]; *globale Lebensmittelkrise* [17]; *Millionen Menschen weltweit sind auf Getreide aus der Ukraine angewiesen* [19].

2. Taktik der universellen Aussagen: *Experten sehen die Gefahr, dass sich die Lage auf den Weltmärkten wieder verschärft und die Lebensmittelpreise weiter steigen* [28].

3. Taktiken der Bezugnahme auf Autoritäten, z. B.: *Getreidedeal: Erdogan glaubt an «baldige Rückkehr» Russlands zum Getreideabkommen* [24].

4. Taktik der Verallgemeinerung: *Beim Getreideabkommen für die Ukraine müssen sich beide bewegen* [16] (die Situation ist so dargestellt, als ob die Ukraine und Russland gleiche Schuld für die Getreidekrise tragen).

5. Taktik der Übertreibung: *Ein Ende des Deals wäre eine Katastrophe für die armen Länder der Welt* [16].

6. Taktik der Wiederholung: *Neue Hungerkatastrophen drohen. Beispiel Tunesien: Mehl ist schon jetzt teuer geworden, viel zu teuer für viele Menschen* [16].

7. Taktik der Fragmentierung des Gesamtbildes: *Nun kann man aber die Schuld nicht allein Russland zuschieben. Der Deal hat zwei Seiten. Freie Durchfahrt der Getreideschiffe ab den Schwarzmeerhäfen ist die eine. Die andere ist, dass der Deal auch Russland die Ausfuhr landwirtschaftlicher Produkte ermöglichen soll...* [16] (Jo Angerer, der Autor des Artikels, meint, dass die Befreiung Russlands von den Sanktionen das Getreideproblem lösen könnte, dabei verschweigt er aber, dass die Sanktionen die Reaktion der Welt auf die russische Invasion in die Ukraine sind).

8. Euphemismen: *Afrika ist einer der Hauptabnehmer des ukrainischen Getreides. Durch den Krieg wurde die Situation auf dem von Nahrungsmittelknappheit gebeutelten Kontinent noch weiter verschärft* [25] (die Wörter *Nahrungsmittel-Knappheit* und *verschärft* erweichen den realen Stand der Dinge, wenn den afrikanischen Ländern Hunger droht).

Mit Hilfe der suggestiven Strategien wird das Unterbewusstsein beeinflusst und sie basieren vor allem auf starkem psychologischem, emotionalem Druck mit dem Ziel, den Adressaten dazu zu bewegen, ohne Überlegung, ohne kritische Reflexion an die Information zu glauben [2, S. 128]. L. Kompanzewa hat die Technologien der suggestiven Sprachwissenschaft erforscht und die folgenden Sprachtechniken festgelegt: Konkretheit und Bildlichkeit der Schlüsselwörter, emotionale Übersättigung des Textes, rhetorische, zu gewünschten Antworten auffordernde Fragen, Verbergung der Informationsquellen, Verwendung der Imperativformen, Verwendung sprachlicher Strukturen der Einheit und des Vertrauens, Ausnutzung der Idee des «eigenen Kreises» (Pluralis Auctoris, wir), Verwendung von Euphemismen, aktiver Gebrauch der Okkasionalismen, Konzeptzentriertheit, Erstellung neuer assoziativer Reihen [3, S. 98-99].

Da suggestive Strategien meistens unbewusste Auswirkung auf Rezipienten haben, werden sie oft implizit verwendet, wie zum Beispiel, im Satz: *Der russische Angriffskrieg auf die Ukraine hat auch in Deutschland erhebliche Auswirkungen auf die Lebensmittelpreise* [25], aus dem folgt, dass die Position Russlands im Getreideabkommen negative Folgen nicht nur für andere Länder der Welt, sondern auch für Deutschland hat.

Unter den weiteren suggestiven Sprachmitteln sind die folgenden Beispiele zu bringen:

1. Taktik der Konkretheit und Bildlichkeit der Schlüsselwörter: *Nicht nur für die Ernährung in vielen Ländern ist dies von Bedeutung – auch für den Haushalt der vom Krieg finanziell geschwächten Ukraine* [28].

2. Taktik der emotionalen Übersättigung lässt sich durch Ausrufesätze realisieren, z. B.: *Durchbruch! Getreide kann endlich exportiert werden; Ukrainisches Getreide kann endlich wieder exportiert werden!; Wenn der Deal nicht unterzeichnet wird, stehen gerade ärmere Länder vor einer katastrophalen Hungerkrise!* [17]; *Das hat geopolitische Gründe!* [18].

3. Rhetorische Fragen, z. B.: *Was bezweckt Moskau damit?; Warum ist das Getreideabkommen so wichtig?* [28]; *Experten warnen vor neuen Hungersnöten. Wie schlimm ist die Nahrungsmittelkrise?* [23].

4. Indirekte Wortfolge, um die zu betonenden Informationen hervorzuheben, z. B.: *Vor dem Krieg hatte die Ukraine 400 Millionen Menschen mit Getreide versorgt* [19]; *Wegen des russischen Angriffskriegs gegen das Nachbarland können noch etwa 20 Millionen Tonnen Getreide aus der Ukraine nicht exportiert werden* [22]. Mit Hilfe der Inversion werden in diesen Beispielen die ursprünglichen Gründe der Getreidekrise betont.

Persuasive sprachliche Strategien wirken als Akt des Überzeugens und unterscheiden sich von der «Rhetorik des Überredens», die in Form von Agitation und Propaganda reflektiert wird [12, S. 533], und werden gezielt, den Empfänger bewusst zu überzeugen, seine Einstellung zu verändern. Dabei spielen eine wesentliche Rolle nicht nur kognitive Sprechtechniken, sondern auch «die Aktivierung emotionaler Zustände», die positive oder negative affektive Prozesse verursachen [15, S. 227]. Dementsprechend können die lexikalischen Einheiten mit dem persuasiven Zweck positiv oder negativ konnotiert werden [13, S. 117].

Die Forscher der kommunikativen Strategien mit persuasivem Potenzial unterscheiden ihre emotional-argumentative und gemischt argumentative Typen. Die emotional-argumentative Strategie

spricht vor allem Gefühle und Emotionen an und kann durch die Taktiken der Warnung und des Schaffens eines positiven Bildes der Zukunft umgesetzt werden. Die gemischte argumentative Strategie kombiniert rationale und emotionale Methoden der Adressatenbeeinflussung und kann sich in der Taktik der vorausschauenden Gegenargumentation und der Beseitigung von Zweifeln manifestieren [4, S. 39]. Akzeptabel ist auch die Typologie der Persuasion der georgischen Sprachforscherin N. Gogelia, die Strategien der Überzeugung und der Emotionalisierung hervorhebt [11, S. 46], wobei die Emotionsstrategie durch Taktiken der positiven oder negativen Beurteilung, der Ablehnung und der Intertextualität realisiert werden [11, S. 49].

Die Autoren der analysierten Zeitungsartikel setzen vielfältige Sprachmittel mit persuasivem Einfluss ein:

1. Taktik der positiven Beurteilung: *Die Vereinten Nationen haben die Hoffnung noch nicht aufgegeben* [28] (es geht darum, dass das Getreideabkommen zwischen der Ukraine und Russland unterschrieben wird); *Die Wiederaufnahme der Getreideausfuhr über den Seekorridor half dabei, die Preise für Lebensmittel weltweit zu senken* [30] (über die Rolle der Ukraine im Getreideabkommen).

2. Taktik der negativen Beurteilung: *Es ist unsicher, ob der Deal auch umgesetzt wird* [17]; *Dies ließ vor allem in ärmeren Ländern eine Hungerkrise befürchten* [32]; *Ein Umweg, der Zeit und Geld kostet...* [19] (es geht um die alternative Getreiderouten durch Land, Bahn und die Donau); *Die UNO wäre damit also bereit, einen Teil der wegen des Angriffskriegs auf die Ukraine gegen Russland verhängten Sanktionen aufzugeben* [21].

3. Taktik der Emotionalisierung: *Im letzten Jahr gab es Schätzungen, dass 47 Millionen Menschen unter schwerem Hunger leiden, da die Lebensmittelkosten weltweit in die Höhe schossen* [26]; *Durch die Verringerung des ukrainischen Exports war ein Anstieg der Lebensmittelpreise besonders für ärmere Länder befürchtet worden* [31].

4. Taktik der Wiederholung der wichtigen Informationen: *Russland hat seine Drohungen wahr gemacht und das viel gelobte internationale Abkommen über den Export von ukrainischem Getreide – wichtig für den Kampf gegen den Hunger in vielen Ländern – gestoppt* [28]; *Russland hatte die ukrainische Halbinsel bereits 2014 annektiert* [33].

5. Taktik des Schaffens eines positiven Bildes der Zukunft: *Über dortige Häfen könnte das Getreide schneller in Abnehmerländer wie Ägypten und ans Horn von Afrika gelangen* [19] (es geht um kroatische Häfen, die am Export vom ukrainischen Getreide beteiligen können); *Die Hoffnung, dass das erste Frachtschiff in Kürze in See sticht, lebt* [27].

6. Taktik der Beseitigung von Zweifeln: *Solche Fahrten sind auch ein Test dafür, ob die Ukraine in der Lage ist, Schifffahrtswege durch das Schwarze Meer wieder zu öffnen* [33].

7. Taktik der Warnung: *Matthew Hollingworth vom World Food Programme warnt jedoch davor, die neue Route zu überschätzen. Es könnten nur geringe Mengen auf diesem Weg transportiert werden* [19].

8. Taktik der vorausschauenden Gegenargumentation: *Aber auch wenn das Abkommen unterzeichnet wird: Bis die Vereinbarungen umgesetzt werden können, könnte es noch Wochen dauern* [17].

9. Taktik der Intertextualität: *Mit seinen „Hunger Games“ erhöht Putin den Druck auf die Ukraine* [28].

10. Konzeptuelle Metaphern, z. B.: *die Ukraine – die Kornkammer Europas* [25; 26]

11. Metonymie, z. B.: *Der Kreml-Despot* [25], *der Kreml-Chef* [20; 25].

12. Modalkonstruktionen mit den Modalverben, z. B.: *Vertreter der Ukraine und Russlands sowie der Türkei und der Vereinten Nationen sollen gemeinsam den Fahrplan für die Frachtschiffe durch das Schwarze Meer festlegen* [22], *Ukraine will Getreidekorridor ohne russische Garantien betreiben* [30] sowie mit Modalwörtern wie *sicher* [25], *voraussichtlich* [22], *doch* [24], z. B.: *Doch aus der «wichtigen Erklärung» wurde dann doch nichts* [24] (es geht um die Ergebnisse der Verhandlung des türkischen Präsidenten R.T. Erdogan mit seinem russischen Kollegen W. Putin wegen des Getreideabkommens).

13. Verstärkende Adjektive wie *alleinig* [30], *deutlich* [21; 26], *dringend* [22], *endlich*, *enorm* [17], *erneut* [21], *groß* [28], *mühsam* [25], *neu* [19], *unrealistisch* [26], z. B.: *Die Türkei und die Vereinten Nationen hatten zuvor mühsam mit Russland verhandeln müssen...* [25]; *Die Nahrungsmittel werden jedoch auf dem Weltmarkt – vor allem in Asien und Afrika – dringend benötigt* [22].

Eine Abart der persuasiven Beeinflussung ist die Verunsicherungsstrategie, deren Zweck darin besteht, beim Rezipienten Zweifel an der eigenen Haltung zu wecken, was häufig mittels der Ironie oder des Humors erreicht wird [15, S. 230]. Ein Beispiel dafür kommt aus der Wiener Zeitung: *«Am vergangenen Freitag war in Istanbul die Erleichterung groß. Der türkische Präsident Recep Tayyip Erdogan und UN-Generalsekretär Antonio Guterres präsentierten stolz die mühsam ausgehandelte Einigung auf ein Getreideabkommen zwischen Russland und der Ukraine, die die Blockade ukrainischen Getreides durch russische Kriegsschiffe beenden sollte. Das Abkommen werde dazu beitragen, «die globale Versorgungslücke bei Lebensmitteln zu schließen» und die Nahrungsmittelpreise zu stabilisieren, sagte Guterres. Es werde zudem «den Entwicklungsländern am Rande des Bankrotts und den am meisten gefährdeten Menschen am Rande einer Hungersnot Erleichterung bringen».*

Auch Erdogan stieß ins selbe Horn, sprach von einem «historischen Tag». Und der ukrainische Staatschef Wolodymyr Selenskyj frohlockte: «Jetzt können wir nicht nur die Arbeit unserer Häfen am Schwarzen Meer wiederaufnehmen, sondern auch den erforderlichen Schutz für sie aufrechterhalten.» Die Freude währte jedoch nicht lange: Am Samstag lagen Selenskyjs Hoffnungen fast schon wieder in Schutt und Asche. Russland hatte den weitaus wichtigsten Hafen der Ukraine in Odessa bombardiert – laut Eigenaussage habe man «militärische Infrastruktur» getroffen, ein Kriegsschiff und Anti-Schiff-Raketen. Die Ukraine stellte in Abrede und sprach davon, dass Getreidevorräte getroffen worden seien» [27]. Auf solche Weise ironisiert der Autor des Artikels G. Lechner über die Effektivität des Getreideabkommens.

Die wichtigste Funktion der argumentativen Strategien ist die effektive und erfolgreiche Beeinflussung des Wissensstandes durch mögliche Rechtfertigungen und Widerlegungen bei der Vermittlung der Informationen [9, S. 21]. Als Folge werden die Überzeugungen der Empfänger geformt oder verändert.

Bei rationaler Argumentation werden Sachinformationen, Referenzen, Zitate, Illustrationen, Vergleiche, Gegenüberstellungen verwendet. Der argumentative Spracheinfluss erfolgt durch logische Überzeugungen, die auf der Verarbeitung von Informationen, ihrer kritischen Wahrnehmung und der Bildung von Schlussfolgerungen basieren. Diese Strategie wird durch solche Taktiken umgesetzt, wie kausale Zusammenhänge zu erklären, statistische Daten zu verwenden, sich auf die Meinung maßgeblicher Quellen zu beziehen und zu zitieren [4, S. 40].

Es sei zu unterstreichen, dass die analysierten Medientexte zahlreiche Beispiele der logischen Argumentation enthalten, die durch verschiedene kommunikative Taktiken dargestellt werden:

1. Informierung: *Die Ukraine gehört zu den wichtigsten Exporteuren von Getreide, darunter Weizen und Mais* [28]; *Erdogan war nach Russland gereist, um für eine Wiederbelebung des Abkommens zur Ausfuhr von ukrainischem Getreide zu werben* [24].

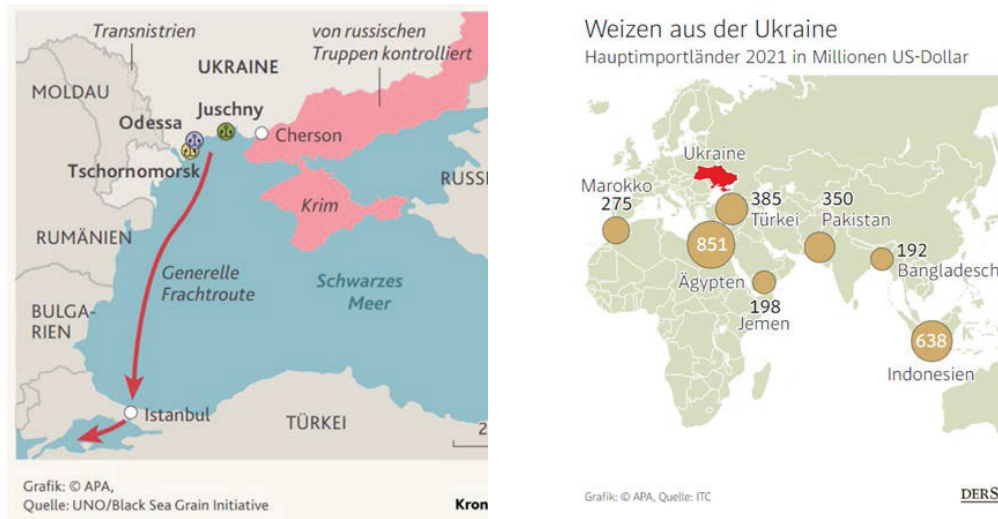
2. Sachinformationen, z. B., Daten und konkrete Zahlen: *Das ursprünglich für 120 Tage geschlossene Abkommen wurde zweimal verlängert, zuletzt allerdings nur um 60 Tage* [32]; *Im Juni 2022 ist Sonnenblumenöl daher in Österreich im Vorjahresvergleich um 72 Prozent teurer geworden* [26].

3. Bezug auf die autoritäre Meinung: *Auch die Bundesregierung hat sich inzwischen zum Getreideabkommen geäußert* [25]; *Allein die Grenzübertritte könnten die Transportkosten um bis zu 50 Prozent erhöhen, sagt Matthew Hollingworth vom World Food Programme* [19].

4. Bezug auf die Informationsquelle: *Die «Resilient Africa» und die «Aroyat» nutzten einen temporären Korridor durch das Schwarze Meer und sind im Hafen von Tschernomorsk angekommen, wie die ukrainische Seehafenbehörde auf Facebook schrieb* [33]; *Nach Angaben des Instituts für Seehandel (Isemar) werden vor allem türkische und griechische Massenguttransporter für die Verschiffung des Getreides genutzt werden* [22].

5. Zitieren der Originalquellen, z. B.: *Nach Angaben der Vereinten Nationen hat das Abkommen «eindeutig positiven Einfluss auf den Zugang zu Lebensmitteln für Millionen Menschen weltweit» [28]; Eine Wiederaufnahme des Abkommens zur Ausfuhr ukrainischen Getreides «hängt von den westlichen Ländern ab, die ihre Zusagen einhalten müssen», sagte Erdogan am Dienstag in Ankara [20].*

6. Ein wichtiges Element der objektiven Argumentierung sind verschiedene visuelle Mittel wie Fotos, Karten, Grafiken usw., die verbale Medientexte ergänzen, z. B. [22]:

Die vergleichende quantitative Analyse der Beeinflussungsstrategien in deutschen, österreichischen und schweizerischen Online-Zeitungen hat die folgenden Ergebnisse gezeigt:

Beeinflussungsstrategien	Deutschland	Österreich	Schweiz
Manipulative	12,7%	8,6%	3,4%
Suggestive	16,5%	6,9%	8,6%
Persuasive	27,8%	34,5%	26%
Argumentative	43%	50%	62%

Schlussfolgerungen. Argumentative Strategien werden in allen drei Ländern am häufigsten eingesetzt, was hohe Objektivität der Medientexte bestätigt. Ziemlich hoch ist auch der Anteil der persuasiven Strategien. Außerdem werden diese kommunikativen Strategien durch vielfältige Taktiken realisiert, und das zeugt davon, dass die Verbindung vom Rationalen und Emotionalen ein hohes Einflusspotenzial hat. Suggestive Strategien, die oft implizit eingesetzt werden, sowie manipulative Strategien werden in deutschsprachigen Online-Zeitungen nicht so oft verwendet, was bedeutet, dass die Massenmedien ihre sozialen Funktionen der Informationsvermittlung und Gesellschaftsorientierung erfüllen.

REFERENZEN:

1. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років). Дис. ... к.філол.н. 10.02.04 – германські мови. 2006. 229 с.
2. Корольова Н. О. Вступ до лінгвістичної прагматики : навчально-методичний посібник для студентів та магістрантів. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М. 2021. 156 с.
3. Компанцева Л. Технології сугестивної лінгвістики в мобілізації мережевих спільнот. *Психолінгвістика*. 2016. Вип. 19 (2). С. 94–107.

4. Кошарна А. Персуазивність новинних повідомлень у дигіталізованих мас-медіа. Кваліфікаційна робота. Київ, 2022. 150 с.
5. Селіванова О. О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 223–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2012_10_31 (дата звернення 08.01.2024).
6. Стасюк Т. Технології мовного впливу як компонент сучасної комунікації. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 82–87.
7. Шевченко Л.І., Дергач Д.В., Сизонов Д.Ю. Медіалінгвістика: словник термінів і понять. За ред. Л.І. Шевченко. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.
8. Antosik J. Die Macht der Worte : Wie Sprache uns beeinflusst und manipuliert. URL : <https://uepo.de/2012/11/24/die-macht-der-worte-wie-sprache-uns-beeinflusst-und-manipuliert> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
9. Beer A. Strategien der Argumentation. Thesis for Magister Artium. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. 2010. DOI : 10.13140/2.1.4366.4969
10. Chomsky N. Top 10 Media Manipulation Strategies. URL : <https://www.autocraticforthepeople.com/2012/07/noam-chomsky-top-10-media-manipulation.html> (data of application 08.01.2024).
11. Gogelia N. Persuasive Strategie im Pressediskurs am Beispiel der publizistischen Texte von Marion Gräfin Dönhoff. *Germanistische Studien*. Hrsg. von L. Kezba-Chundadse, F. Schmöe. Tbilissi, Dortmund: Verlag „Universal“, 2010. N. 10. S. 44–52.
12. Klemm M. Rhetorik und Massenmedien: Information, Persuasion, Agitation und Propaganda. *Handbuch Politische Rhetorik*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2020, P. 525-546. <https://doi.org/10.1515/9783110331516-025>
13. Palasic N. Persuasive Strategien und Sprachelemente im politischen Wahlkampf in Österreich. Dissertation. Wien, 2014. 396 S.
14. Reuters Institute Digital News Report 2022. Hrsg. von N. Newman, R. Fletcher, C.T. Robertson, K. Eddy, R.K. Nielsen. Oxford : Reuters Institute for the Study of Journalism. 2022. 164 p.
15. Schwarz-Friesel M., Marx K., Damisch S. Persuasive Strategien der affektiven Verunsicherung im aktuellen Diskurs : Ironisieren, Kritisieren und Beleidigen in öffentlichen Streitgesprächen. Pohl I., Ehrhardt H. (Hrsg.): *Sprache und Emotion in öffentlicher Kommunikation*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Lang, 2012. S. 227–254. (Sprache – System und Tätigkeit 64).

QUELLEN DER ILLUSTRATIVEN MATERIALIEN:

16. Angerer J. Beim Getreideabkommen für die Ukraine müssen sich beide bewegen. Der Standard. 17.07.2023. URL: https://www.derstandard.at/story/300000017_9324/beim-getreideabkommen-fuer-die-ukraine-muessen-sich-beide-bewegen (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
17. Bassewitz M., Plaumann J. Das steckt hinter dem Russland-Ukraine-Deal. Bild. 22.07.2022. URL: <https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/getreide-durchbruch-in-sicht-was-steckt-hinter-dem-russland-ukraine-deal-80778550.bild.html> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
18. Belkaïd A. Freie Fahrt für ukrainisches Getreide? WOZ. 09.03.2023. URL: https://www.woz.ch/lmd/23-03/freie-fahrt-fuer-ukrainisches-getreide/C3K9T81_MCY22 (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
19. Epp A., Neumann K., Verschwele L. Wie kommt die Welt jetzt noch an ukrainisches Getreide? Spiegel. 03.08.2023. URL: <https://www.spiegel.de/ausland/russlands-schwarzmeer-blockade-fuer-ukrainisches-getreide-was-koennen-die-landwege-schaffen-a-049c9cd1-22e7-42c1-94ae-db49986615b8> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
20. Erdogan rügt Westen wegen Getreideabkommen. Kronen Zeitung. 08.08.2023. URL: <https://www.krone.at/3081518> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
21. Freund N. Ein vorerst letztes Schiff hat Odessa verlassen. Tagesanzeiger. 17.07.2023. URL: <https://www.tagesanzeiger.ch/ein-vorerst-letztes-schiff-hat-odessa-verlassen-826277700993> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
22. Getreideabkommen zwischen Ukraine und Russland: Viele Details noch ungeklärt. Der Standard. 24.07.2022. URL: https://www.derstandard.at/story/20001377_19062/getreideabkommen-zwischen-ukraine-und-russland-viele-details-noch-ungeklaert (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
23. Getreide aus der Ukraine: Polen will die Ukraine beim Export in Drittländer weiter unterstützen. Neue Zürcher Zeitung. 24.09.2023. URL: <https://www.nzz.ch/wirtschaft/getreide-aus-der-ukraine-wie-schlimm-ist-die-lebensmittelkrise-ld.1689680> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
24. Getreide deal: Erdogan glaubt an „baldige Rückkehr“. Kronen Zeitung. 04.09.2023. URL: <https://www.krone.at/3103509> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
25. Hoffmann M. Russland stoppt Getreide-Deal. Bild. 17.07.2023. URL: <https://www.bild.de/politik/2023/politik/russland-stoppt-getreide-deal-heisst-es-aus-dem-kreml-84712904.bild.html> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).

26. Kurakin T. Russland stoppt Getreideabkommen: Wie geht es jetzt weiter? Kleine Zeitung. 17.07.2023. URL: https://www.kleinezeitung.at/politik/aussenpolitik/6304157/UkraineKrieg_Russland-stoppt-Getreideabkommen_Wie-geht-es-jetzt (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
27. Lechner G. Das wackelige Getreideabkommen. Wiener Zeitung. 27.07.2022. URL: <https://www.wienerzeitung.at/h/das-wackelige-getreideabkommen> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
28. Mit seinen „Hunger Games“ erhöht Putin den Druck auf die Ukraine. Focus online. 30.10.2022. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/aussetzen-von-getreideabkommen-mit-seinen-hunger-games-erhoeht-putin-den-druck-auf-die-ukraine_id_173660593.html (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
29. Russland stoppt Getreide-Deal mit der Ukraine. Blick. 17.07.2023. URL: <https://www.blick.ch/news/mitten-in-der-erntezeit-russland-stoppt-getreide-deal-mit-der-ukraine-id18756283.html> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
30. Ukraine will Getreidekorridor ohne russische Garantien betreiben. Kleine Zeitung. 17.07.2023. URL: https://www.kleinezeitung.at/politik/aussenpolitik/6307628/Getreideabkommen_Ukraine-will-Getreidekorridor-ohne-russische (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
31. Ukraine will Getreide über kroatische Adria Häfen ausführen. Aargauer Zeitung. 01.08.2023. URL: <https://www.aargauerzeitung.ch/international/ukraine-newsblog-cherson-eine-tote-und-zwoelf-verletzte-nach-russischem-angriff-russische-luftwaffe-mit-viel-aufwand-aber-wenig-ertrag-ld.2487537> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
32. Wenn Westen nicht einlenkt, will Russland das Getreideabkommen beenden. Focus online. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/laeuft-mitte-mai-aus-russland-droht-mit-ende-des-getreideabkommens-im-mai_id_190470250.html (Datum der Bewerbung 08.01.2024).
33. Zwei Getreidefrachter erreichen Hafen in der Ukraine. Spiegel. 18.08.2023. URL: <https://www.spiegel.de/ausland/russlands-krieg-gegen-die-ukraine-zwei-getreidefrachter-erreichen-hafen-von-tschernomorsk-a-df270e0a-b62a-44bc-b972-f18f40d3aeb0> (Datum der Bewerbung 08.01.2024).

UDC 811.111'25'373.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-42>**DIFFICULTIES OF MODERN ENGLISH TRANSLATION
TERMINOLOGY EQUIVALENCE****ТРУДНОЩІ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ
СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ****Radavska O. M.,***orcid.org/0000-0002-9656-5246**Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
for Natural Sciences and Mathematics
Lesya Ukrainka Volyn National University***Shevchuk T. R.,***orcid.org/0000-0002-6341-306X**Assistant at the Foreign Languages Department
for Natural Sciences and Mathematics
Lesya Ukrainka Volyn National University***Yasinska O. V.,***orcid.org/0000-0002-6902-6079**Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
for Natural Sciences and Mathematics
Lesya Ukrainka Volyn National University*

The difficulties of modern English translation terminology equivalence was analyzed in detail. The important problems, specifics and shortcomings of the already existing obstacles of modern English translation terminology were determined. The position of researchers regarding the need to distinguish these concepts was highlighted. The views of various well-known linguists-scientists regarding the research problem were presented. It was proved that English simple terms are a constituent part of the lexical system and as a special type of word have specific features. Various approaches to the definition of translation equivalence were defined. It was also proved that the equivalence of the translation of the original text is always a relative concept and has a different level of relativity. It was stated that translation is the transmission of content information of the text. It was highlighted that the norm of equivalence means the requirement of maximum orientation towards the original. The concrete goal of the chosen topic was defined, which was determined by the general trend of modern linguistic studies within the terminology of the modern English. It was highlighted that a prerequisite for a full-fledged translation of a simple scientific and technical term is its full understanding by the translator. It was analyzed that when translating simple terms, a much smaller number of transformations is used. The division of equivalent units in the given article was presented. It was emphasized that one of the simplest methods of translating a term is the method of transcoding. It was determined that the translator must carefully compare all cases of the use of new terms that are difficult to convey by the means of the language being translated in order to form a clear idea of the problem under consideration from the general content of the text. It was concluded that together with the development of scientific and technical progress, the relevance of the problem of translation of terms is also increasing. And although the translation of many terms is not a problem for a qualified translator, because there are many sources that can be turned to for help in finding the necessary equivalent in the translation language, there are still a number of difficulties. Prospects for further research of this scientific problem were determined, which consist in the necessity and need of significant multidisciplinary teams of scientists for the development of this scientific issue.

Key words: equivalence, translation, terminology, dictionaries, translation activity, difficulties.

У статті детально проаналізовано труднощі еквівалентності перекладу термінології сучасної англійської мови. Розглянуто важливі проблеми, специфіку та недоліки вже існуючих перешкод перекладу термінології

сучасної англійської мови. Окреслено позицію дослідників щодо необхідності розмежування даних понять. Досліджено погляди різних відомих лінгвістів-науковців щодо проблеми дослідження. Доведено, що англійські прості терміни є складовою частиною лексичної системи і як особливий тип слова мають специфічні ознаки. Визначено різні підходи до визначення перекладацької еквівалентності. Доведено, що еквівалентність перекладу оригіналу тексту завжди є відносним поняттям і має різний рівень відносності. Констатовано, що переклад – це передача змістової інформації тексту. Висвітлено, що норма еквівалентності означає вимогу максимальної орієнтованості на оригінал. Визначено чітку мету вибраної теми, яка зумовлена загальною тенденцією сучасних лінгвістичних студій у межах термінології сучасної англійської мови. Виокремлено, що обов'язковою умовою повноцінного перекладу науково-технічного простого терміну є повне розуміння його перекладачем. Проаналізовано, що при перекладі простих термінів використовується значно менша кількість трансформацій. Представлено поділ еквівалентних одиниць. Закцентовано, що одним із найпростіших прийомів перекладу терміну є прийом транскодування. Визначено, що перекладач повинен уважно співставити всі випадки вживання нових термінів, які важко передаються засобами мови, яку перекладають, щоб із загального змісту тексту скласти чітке уявлення про розглянуту проблему. Зроблено висновок про те, що разом з розвитком науково-технічного прогресу зростає й актуальність проблеми перекладу термінів. І хоча переклад багатьох термінів для кваліфікованого перекладача не є проблемою, адже існує багато джерел, до яких можна звернутись по допомогу в пошуку необхідного еквівалента у мові перекладу все ж існує низка труднощів. Визначаються перспективи подальшого дослідження цієї наукової проблеми, які полягають у необхідності та потребі значних різногалузевих колективів науковців для розвитку даної наукової проблематики.

Ключові слова: еквівалентність, переклад, термінологія, словники, перекладацька діяльність, труднощі.

Formulation of the problem. English simple terms are a constituent part of the lexical system and as a special type of word have specific features. One of the main tasks of the translator is to convey the content of the original as fully as possible, and, as a rule, the actual commonality of the content of the original and the translation is very significant. In modern translation studies, one can find two main approaches to defining the concept of "equivalent". Thus, some definitions of translation actually replace equivalence with identity, arguing that the translation must fully preserve the meaning of the original. The first approach to solving the problem of translation equivalence consists in trying to find some invariant part in the content of the original, the preservation of which is necessary and sufficient to achieve translation equivalence. In other words, if a translation can perform the same function or describe the same reality, then it is equivalent.

The second approach to determining translation equivalence can be called empirical. Its essence is not to try to decide what the translation and the original should have in common, but to compare a large number of actually performed translations with their originals and see what their equivalence is based on. A professional translator will always achieve practical informational equivalence of the original translation, but theoretically, this equivalence is very different. It can be argued in advance that any translation will never be absolutely identical to the canonical text of the original. The equivalence of the translation of the original is always a relative concept. And the level of relativity can be different. The degree of convergence with the original depends on many factors: the skill of the translator, the characteristics of the languages and cultures being compared, the era of creation of the original and the translation, the method of translation, the nature of the translated texts, etc. In a broad sense, equivalence means something equivalent to something. It should be especially emphasized that the equivalence of the original and the translation is, first of all, a common understanding of the information contained in the text, including that which affects not only the mind, but also the feelings of the recipient, and which is not only explicitly but also implicitly expressed in the text. The equivalence of the translation also depends on the situation of the generation of the original text and its reproduction in the translated language. This interpretation of equivalence reflects the completeness and multilevel of this concept, which is associated with semantic, structural, functional, communicative, pragmatic, genre, etc. characteristics. Moreover, all the parameters specified in the definition must be preserved in the translation, but the degree of their implementation will be different depending on the text, conditions and method of translation. The main thing in any translation is the transmission of content information of the text. All its other types and characteristics (functional,

stylistic (emotional), stylistic, sociolocal, etc.) cannot be transmitted without reproduction of content information, because all other content of the components of the message is layered on content information, extracted from it, prompted by it, transformed into figurative associations, etc.

Equivalence acts as the basis of communicative equivalence, the presence of which makes a text a translation. The concept of translation equivalence means the transfer of the content of the original in the translation, which is considered as a set of information contained in the text, including emotional, stylistic, figurative, aesthetic functions of language units. Thus, equivalence is a broader concept than "accuracy of translation", which usually means only the preservation of the "thematic content" of the original. In other words, the norm of equivalence means the requirement of maximum orientation towards the original. An adequate translation is by definition equivalent, although the degree of semantic similarity between the original and the translation may be different. The most complete equivalence (at the level of language signs) means the maximum possible approximation of the content of multilingual texts. An equivalent translation will not always be considered adequate, due to the fact that it will only satisfy the requirement of semantic proximity to the original. It is worth distinguishing between potentially achievable equivalence, which means the maximum commonality of the content of two multilingual texts, which is allowed due to the difference in the languages in which these texts were created, and translation equivalence – the real closeness of the content of the original and translated texts, which is achieved by the translator in the process of translation. The limit of translation equivalence is the maximum possible (linguistic) degree of preservation of the content of the original during translation, but in each individual translation the closeness of the content to the original in different degrees and in different ways approaches the maximum. Depending on which part of the content is transferred in the translation to ensure its equivalence, different levels of equivalence are distinguished. At any level of equivalence, translation can provide interlingual communication.

Analysis of recent research and publications. The question of the specificity of terms and the problem of their translation has always occupied a special place in comparative linguistics. If the task of translation is to ensure the equivalence of the original and translated texts, then when translating special texts, special attention should be paid to the terms: they determine the informational content of the special text, being a kind of keys that encode special information. Therefore, the question of the possibility of achieving equivalence when there is a difference in code units arises most acutely in relation to terms. A characteristic feature of the scientific and technical style is its informativeness, logic (strict sequence, clear connection between the main idea and details), accuracy, objectivity, and comprehensibility. Individual texts belonging to this style may possess these characteristics to a greater or lesser extent, but all such texts have special vocabulary and terms. A prerequisite for a full-fledged translation of a simple scientific and technical term is its full understanding by the translator. Mechanical memorization of terms, without penetrating into their essence, without knowledge of the very phenomena, processes and mechanisms that are discussed in the original, can lead to gross errors in translation. Some simple terms of the original language and the translation language, traditionally considered as equivalent, are "relative equivalents", that is, they have certain semantic differences that are realized in different areas of use of the terms. Differences may be minor when translating a text (which allows us to consider such units in bilingual dictionaries as equivalent), but in a certain context may hinder the accuracy of the translation [3]. Determining differential semantic features, when translating scientific and technical simple terms, the type of dictionary should be taken into account: in a special terminological dictionary, the definition of a term will contain a greater number of differential semantic features than the definition of the same term in a dictionary of general literary language. Therefore, one cannot but agree with the opinion that the main condition for the correct translation of simple scientific and technical terms, that is, the selection of the right word from among those assigned to convey the content of the concept in its various meanings by the term, is an understanding of the content of the text, knowledge of the phenomena of reality and their names. That is, the translator must be familiar with the relevant field of science or technology and possess

special terminology [4]. Certain semantic differences between the terms of the original language and the language of translation are, as a rule, caused by differences in the exact scope of concepts, in the differentiation of concepts. In fact, they can be considered as differences in the linguistic picture of the world. Fundamental differences in the terminological systems of concepts of the original language and the language of translation can be realized even in the complete absence of equivalents.

The goal of this scientific article is to highlight the most significant difficulties of equivalent translation of the terminology of the modern English language.

Presenting main material. Scientist A. Ya. Kovalenko defines two stages in the process of translating a simple term: 1) it is clarification of the meaning of the term in the context, 2) translation of the meaning in the native language [2, p. 257]. Before translating, the term must be recognized in the text, distinguished from elements of general vocabulary. Difficulties may arise mainly due to homonymy (between a term and a simple word), as a result of assigning a terminological status to a regular or phraseological unit – sometimes a "past term" – as well as due to the "transparent" internal form of the term. Simple English terms do not cause such difficulties in translation compared to complex terms and terminological phrases. When translating simple terms, a much smaller number of interlanguage transformations is used. The main method of translating simple English terms into Ukrainian is translation using a lexical equivalent, that is, the transfer of a constant lexical correspondence that exactly matches the meaning of the word. Terms that have equivalents in the native language play an important role in translation. They are designated as reference points in the text, the disclosure of the meaning of other words depends on them, and they provide an opportunity to clarify the character of the text. Replacing terms with words close in meaning is inadmissible [1]. Equivalent units are divided into monoequivalent (that is, those that have only one translation counterpart) and multiequivalent (that is, those that have two or more translation counterparts). Ambiguous simple terms have several ways of translation according to the number of their meanings. The counterpart of an ambiguous word is called a variant counterpart, which conveys one meaning of the word of the source language, i.e. is a translation equivalent of one lexical-semantic variant of a polysemous term. Variant counterparts can be recorded in translation dictionaries. But it happens that dictionaries do not contain some equivalents of an ambiguous word, therefore, in these cases, the translator must first determine exactly in which meaning the ambiguous term is used, and then translate it. One of the simplest methods of translating a term is transcoding, i.e. letter-by-letter or phoneme-by-phoneme transfer of the source lexical unit using the alphabet of the target language. When translating by the transliteration method, one should not forget about the "false friends of the translator", whose transliteration method of translation leads to gross distortions of the content. Transcoding of English simple scientific and technical terms is especially common in cases where the term in the translation language consists of international term elements of Latin or ancient Greek origin. However, before applying this method of translation, the translator must make sure that there is no translation equivalent of the term being translated in the translation language, otherwise, due to transcoding, synonymous terms may appear in the translation language, and this violates the clarity and coherence of a certain terminology system: pagination – pagination, numbering pages Translation of simple English terms is also possible by describing the meaning, when the simple term is replaced in the translation language by a word combination that adequately conveys the meaning of this simple term. The following requirements are put forward to a descriptive translation: the translation must accurately reflect the main meaning of the concept indicated by the term; the description should not be too detailed; the syntactic structure of the phrase should not be complex. When applying a descriptive translation of simple English terms, it is important to ensure that the phrase in the translated language fully conveys all the main features of the concept indicated by the term of the original. Compared to transcoding, descriptive translation has an advantage: thanks to it, greater transparency of the meaning of the term is achieved. However, this method is also characterized by certain disadvantages: 1) when using it, an inaccurate or unclear interpretation of the meaning of a simple term is possible, 2) a descriptive word combination violates such a require-

ment for terms as brevity, and therefore such multi-word terms have no derivational potential, that is, from them difficult to form derivative terms. The descriptive method is used when translating the latest author's terms-neologisms, which are usually presented in quotation marks. Often there is a combination of transcoding with the following explanation or description [5]. Therefore, when translating any text, technical or artistic, you should not confuse the meaning of the word as a term of a certain field with its usual, commonly used meaning, which is used mostly in texts of artistic style. To a person who is not a specialist in the field of translation, at first glance it may seem that the translation of terms is the easiest for a translator, because it is not so difficult to find the correct meaning of this or that term in the appropriate dictionary, knowing at the same time that the terms are unambiguous and translated absolute equivalent regardless of the field in which they are used. Without a doubt, it can be emphasized that such an idea is wrong. Of course, not all terms are difficult to translate. Some of them are unambiguous and have no other meaning in any other field. However, in a special text, there is often an element of novelty, which is particularly interesting for the reader, but is associated with the use of new terms that have not yet been recorded in dictionaries. It is clear that such cases can create serious problems for the translator. The main condition for overcoming this problem is a detailed analysis of the described phenomenon and its transfer in terms that are already established in science. Actual scientific problems, the latest technical inventions and discoveries are covered in printed publications and, above all, in periodicals, to which the translator should refer. Consulting a specialist in this field can be of great help here. First, it is necessary to establish exactly what the problem described in the foreign language translation is and what the problems of its presentation in the translation are. As already indicated, the problem may be in the description of new processes or the latest equipment. The translator must carefully compare all cases of the use of new terms, which are difficult to convey by the means of the language being translated, in order to form a clear idea of the described problem from the general content of the text. Any scientific text is characterized by a certain repetition of terms. Therefore, in order to correctly convey the meaning of an unfamiliar term or terminological combination that is not in dictionaries, it is very important to take into account and compare all cases of its use in a specific text and only after that try to clarify the meaning of the term by studying the special literature on this issue. Already existing translated literature can be of great help to the translator, especially if it is possible to compare the original and the translation.

Conclusions. Along with the development of scientific and technical progress, the relevance of the problem of translation of terms is also increasing. And although the translation of many terms is not a problem for a qualified translator, because there are many sources that can be turned to for help in finding the necessary equivalent in the translation language, there are still a number of difficulties. Therefore, it is worth using not only translation dictionaries of terms, but also relying on professional reference literature, and often consulting with specialists. Today, technical translation is a demonstration of high linguistic skill. Due to its narrow specificity, this type of translation, as a rule, is connected with the application of special knowledge in the field of various technologies, which can only be understood by specialists with significant practical experience in this field.

REFERENCES:

1. Білозерська Л. П., Возненко Н. В., Радецька С. В. Термінологія та переклад. Навчальний посібник для студентів філологічного напрямку підготовки. Вінниця: Нова Книга, 2010. 232 с.
2. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу: Учбовий посібник. 2001. 290 с.
3. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. Вінниця: Нова Книга, 2003. 448 с.
4. Шляхова В. В. Навчання перекладу фразеологізмів. *Актуальні проблеми менталінгвістики*. Черкаси, 2001. Ч.1. С. 194–197.
5. Ясінська О. В. Комп'ютерні неологізми сучасної англійської мови: синонімічні та антонімічні зв'язки: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 184с. ISBN 978-966-940-221-9

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-43>

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІСТОРІЯ КЛЮЧОВИХ ПОДІЙ

Рец.: Демська О. Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга. Харків : Віват, 2024. 304 с.

HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A HISTORY OF KEY EVENTS

Book review on: Demska O. Ukrainian language. Journey from Bad Ems to Strasbourg. Kharkiv : Vivat, 2024. 304 p.

Пена Л. І.,

orcid.org/0000-0002-7154-4617

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Історію української мови як історію ключових подій («Подій, які муслили відбутися. Які визначають майбутнє, що має відбутися» [с. 6]) репрезентує у своїй книзі українська лінгвістка, докторка філологічних наук, професорка, організаторка і перша голова Національної комісії зі стандартів державної мови, викладачка багатьох українських та зарубіжних університетів Оріся Демська, усі зацікавлення якої, за її ж словами, обертаються навколо сучасного й майбутнього мови – української мови. А сучасного й майбутнього немає без минулого, тому пропонована книга вияскравлює коло питань, пов'язаних з історією нашої мови від часу розпаду індоєвропейської прамови до наших днів, її взаємодію з іншими мовами, протистояння з ворожою, українізацію і росіізацію, поразки, з яких вона все ж вийшла переможницею.

Мета видання, як зазначає авторка, – «переосмислити гранд наратив жертви. Описати культурну історію мови в контексті епох, ідей і мовних практик. Побачити перемогу у вирі століть» [с. 9]. Рецензована книга – це, як указано в анотації, доступно «про формування української державності і національної ідентичності через мову і завдяки мові». Бо ж і доводити не треба, що мова – то не просто засіб спілкування. То щось значно важливіше, незрівнянно глибинніше. Німецький мовознавець і філософ Вільгельм фон Гумбольдт свого часу писав: «Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова». Якби мова слугувала лише інструментом передачі інформації, то й нинішньої війни не було б.

У Передмові пояснено влучну назву: «На культурній мапі модерної української мови є дві важливі точки: Бад-Емс, звідки указом намагались переконати світ, що української мови немає, не було і бути не може, і Страсбург – точка, де починається її нова історія як однієї з офіційних мов Європейського Союзу» [с. 4].

Зміст охоплює 20 розділів-розповідей, які можна читати за порядком, а можна вибірково, оскільки кожен розділ – то окрема історія.

Творення мови є надзвичайно складним і тривалим. Про непрості процеси виокремлення української мови разом з іншими слов'янськими мовами з праіндоєвропейської мовної єдності читач дізнається з розповіді «Вправи з реконструкції» [с. 11–23].

Суть явищ *lingua franca*, *еллінізація*, *пуризм*, *диглосія* висвітлено в розділі «Мовні порядки Середньовіччя» [с. 24–35]. Тут також обґрунтовано, чому Русь середньовічна, обираючи візантійське християнство, не могла вибрати іншу офіційну мову, ніж церковнослов'янську, яка передовсім була мовою-символом нового релігійного й політичного устрою на північно-східних просторах європейського континенту.

«Рах Rus'» [с. 36–52] містить відомості про періодизацію української мови, що довго була предметом чималих маніпуляцій: «якісь описи наближалися ближче до правди, якісь віддалилися від неї, а якісь – узагалі опинилися поза межами правди» [с. 36]. Авторка підтримує обґрунтовану і системно описану періодизацію української мови від найдавніших часів і до сьогодні, яку запропонував Юрій Шевельов. Доба Київської держави була першим «золотим віком української мови та письменства»: «Київ дозволив собі мати сакральну офіційну літературно-писемну мову з високим статусом – церковнослов'янську, а також офіційну літературно-писемну мову, не позбавлену статусу, – давньокиївську, і розмовні варіанти почасти своєї мови – територіальні діалекти й міські койне» [с. 52].

Орися Демська цитує вислів Магатми Ганді: «Спочатку вас ігнорують, потім з вас насміхаються, потім з вами борються, потім ви перемагаєте», у якому, на її думку, сформульована вся суть історії української мови. Далі авторка додає свій коментар: «ігнорування, сміх і поборювання мови переважно перепліталися, діяли майже паралельно – то підсилюючи одне одного, то замінюючи» [с. 138]. Про майже постійні перешкоди в розвитку нашої мови та їх подолання в різні часи читаємо в таких розповідях: «Рух на Захід» [с. 53–63]; «Початок кінця» [с. 64–72]; «Від мови руської до польської» [с. 73–85]; «Мова проста» [с. 86–96]; «Між новим і старим світом» [с. 97–108]; «Нові часи – нова мова» [с. 109–122]; «Народження сили» [с. 123–137]; «Бад-Емський вирок» [с. 138–160]; «Паралельні світи» [с. 161–170].

У розповіді «Напередодні двадцятого століття» [с. 171–180] мовознавиця аналізує пристрасні суперечки щодо творення модерної стандартної поліфункційної мови як частини українського політичного проєкту соборної нації, поділеної на той час Збручем.

«Годі мовчати» [с. 181–199] – про початок ХХ століття, який щодо українського мовного питання засадничо мало чим відрізнявся від попередніх століть: «поява нових заборон, скасування старих заборон, подолання наслідків заборон, робота над новими заборонами» [с. 189].

Історію «Перша проба державності» [с. 200–219] присвячено розгляду функціонування української мови в часи УНР.

Розповідь «Коренізація vs викорінення» [с. 220–238] висвітлює період життя й виживання української мови, коли намагалися «змінити мову до невпізнанності, перетворити її на малоросійське наречіє – завдання, яке потребувало чималих зусиль і ресурсів. Зате зникла потреба забороняти мову» [с. 236].

«Не заборонити знищити» [с. 239–258] – про становище української мови після Другої світової війни 90-х років ХХ століття; про те, як «мовний пластичний хірург невпинно перекроював обличчя української за подобою російської» [с. 245]; про те, що «найсуворішим випробуванням для мови в цю цинічну добу брехні були навіть не зовнішні удари, а її внутрішнє руйнування» [с. 247]. На це свого часу звернув увагу Юрій Шевельов у праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус»: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові». Важливим є те, що «наприкінці найтемнішого в історії

української мови століття вона вступить у вирішальний бій за життя й вийде із цього дво-бою переможницею» [с. 258].

У розповіді «Драма під куполом» [с. 259–273] авторка лаконічно описує, як «у тривалому багатосотлітньому протистоянні не на життя, а на смерть між мовою імперії та мовою української держави остання здобула екзистенційну перемогу» – була закріплена у статті 10 Конституції.

В історії «Політичний досвід суб'єктності» [с. 274–290] репрезентовано порівняно недавні події, що стосуються функціонування української мови як однієї з основних ознак держави.

Завершує книгу розділ «Київ – Страсбург: найкоротший підсумок» [с. 291–297].

Висловлюючи свої міркування стосовно минулого й сучасного нашої мови, Оріся Демська апелює до відповідних джерел і думок та досліджень багатьох представників різних галузей, що відображено в *Іменнику* [с. 298–301].

Під час лаконічного аналізу змісту книги ми свідомо вдавалися до розлогого цитування, щоби передати особливості стилю авторки, її майстерність опису складних наукових понять і явищ, аналізу екстралінгвальних чинників, що впливали на функціонування мови в різні періоди. Незаперечною перевагою рецензованої книги є доступний виклад, ілюстрований багатьма прикладами, поясненнями, наочними матеріалами, що, власне, відповідає тому, що видання задекларовано як науково-популярне. Отож не тільки науковці, студенти філологічних спеціальностей матимуть змогу знайомитися з історією нашої мови; незалежно від віку, професії чи інших статусних особливостей – усі, хто цікавиться мовою, переймається її теперішнім становищем і вболіває за її майбутнє, почерпнуть для себе з цієї книги багато корисної інформації. Адже важливо пізнавати те, що є основою української державності і національної ідентичності. Бо ж кажуть: що більше любиш, то більше хочеш пізнавати; і навпаки, що більше пізнаєш, то більше починаєш любити. Рецензована книга є вагомим кроком на шляху до пізнання мови й українства через мову.

Наведемо ще кілька промовистих цитат: «Жити в багатомовному світі зобов'язувало вміти й могли говорити багатьма мовами. Це не критично до моменту, поки тебе не позбавлено права вибирати. Причому вибирати без примусу й передумов. Вибирати віру й мову. Щойно така можливість зникає, починаються проблеми. Проблеми, які часто не розв'язати без війська. Діалекти зазвичай умирають. Мови, що мають армії, виживають» [с. 85]; «Пологи української мови тривали так само довго, як зазвичай буває з людськими мовами. Якась мова народжується швидше, за п'ять-десять століть, якась довше – за десять-двадцять. Проте всі мови однаково наражаються на небезпеку зникнути, тому головне – не лише народитися, а й вижити. Українська мова виконала обидва завдання» [с. 294].

Дякуючи авторці за приємність долучення до історії рідної мови, висловимо міркування щодо вживання лексеми *росіянізм* [с. 177 та ін.]. Доречнішим вважаємо використання терміна *російзм* (відповідно не *росіянізація*, а *російзація*), який увів до наукового обігу доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микола Петрович Лесюк, переконливо аргументувавши доцільність саме такої форми.

Поділяємо оптимізм Орісі Демської щодо долі нашої мови: «Без ворожби відомо, що тут і тепер українська мова починає наступний історичний період – однієї з офіційних мов Європейського Союзу. Напрямок Київ – Страсбург – новий виклик і нова можливість модерної української мови XXI століття. Однак це вже інша, ще не відома її історія, яку напише людина, що житиме над берегами вічного Борисфена-Дніпра у ХХІІ столітті» [с. 297].

УДК 811.111'25:651.926

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-44>

ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ І ТЕРМІНОЛОГІЇ

DIFFICULTIES IN TRANSLATING LEGAL VOCABULARY AND TERMINOLOGY

Рябокін Н. О.,*orcid.org/0000-0001-5950-8798***Researcher ID: JQI-6028-2023***кандидат філологічних наук, доцент,**завідувач кафедри філології**та соціально-гуманітарних дисциплін**Полтавського інституту економіки і права***Кузьменко А. С.,***orcid.org/0009-0008-1248-6534**здобувачка другого (магістерського) рівня**вищої освіти спеціальності 035 Філологія**Полтавського інституту економіки і права*

У статті розглянуто складнощі перекладу юридичних термінів, які виникають через відмінності у семантиці та законодавстві різних країн. Було з'ясовано, що юридична лексика поділяється на дві категорії: перша категорія включає лексику юридичних текстів, яка має науковий характер, її основою є терміни, друга категорія включає слова правозастосовної практики, які мають менше теоретичне значення. Було визначено, що юридична лексика – це сукупність термінів, латинізмів, аббревіатур та загальноживаних слів, які утворюють юридичний дискурс. Розглядаються різні визначення юридичного терміна та підкреслюється його багатозначність у деяких контекстах. Наголошується, що важливо враховувати різні варіанти однієї мови в різних юридичних системах, щоб уникнути неточностей при перекладі. Юридична мова розглядається як соціально та історично обумовлена система вираження правових концепцій.

У науковому дослідженні було проаналізовано полісемію юридичних термінів, вказуючи на їхнє різноманіття у залежності від галузі права. Представлено приклади полісемічних термінів англійської та української юридичних мов. Зазначено важливість урахування абстрактності юридичних понять при їхньому тлумаченні, що може призводити до неоднозначності та непорозумінь. Також розглянуто важливі аспекти розвитку юридичної термінології, включаючи заміну застарілих термінів новими та їхні виклики для перекладу. Проблеми перекладу термінології визначаються різницею у правових системах, а також існуванням специфічних термінів без еквівалентів в інших мовах. Висунуто припущення про можливість передачі ключових термінів юридичної лексики і термінології латинською мовою для полегшення комунікації та процесу перекладу. Однак враховуючи, що важливість латинської мови у межах правового спілкування є дуже незначною, проблема перекладу англійських юридичних термінів українською мовою залишиться актуальною і в подальшій перекладознавчій практиці.

Ключові слова: переклад, юридичні терміни, юридичний дискурс, полісемія, термінологія.

The article discusses the difficulties in translating legal terms that arise due to differences in semantics and legislation of different countries. It is found that legal vocabulary is divided into two categories: the first category includes the vocabulary of legal texts, which is scientific in nature and is based on terms, and the second category includes words of law enforcement practice which have less theoretical significance. It was determined that legal vocabulary is a set of terms, Latinisms, abbreviations and common words that form legal discourse. The author examines various definitions of a legal term and emphasizes its ambiguity in some contexts. It is emphasized that it is important to take into account the different variants of the same language in different legal systems in order to avoid inaccuracies in translation. Legal language is considered as a socially and historically determined system of expression of legal concepts.

The research analyzes the polysemy of legal terms, pointing out their diversity depending on the branch of law. Examples of polysemic terms in English and Ukrainian legal languages are presented. The author emphasizes the importance of taking into account the abstract nature of legal concepts when interpreting them, which can lead to ambiguity and misunderstandings. Important aspects of the development of legal terminology, including the replacement of outdated terms with new ones and their challenges for translation, are also considered. The problems of terminology translation are determined by the difference in legal systems, as well as the existence of specific terms without equivalents in other languages. It has been suggested that key terms of legal vocabulary and terminology could be translated into Latin to facilitate communication and the translation process. However, given that the importance of the Latin language within legal communication is very insignificant, the problem of translating English-language legal terms into Ukrainian will remain relevant in further translation studies.

Key words: translation, legal terms, legal discourse, polysemy, terminology.

Актуальність проблеми. В умовах глобалізації сучасного світу та розвитку міжкультурних зв'язків, усе частіше виникає необхідність міжнародної взаємодії у юридичному контексті з метою регулювання економічних, культурних та інших відносин. Сфера юриспруденції оперує спеціальними термінами, які будучи частиною особливої категорії лінгвістичного аналізу, потребують ретельного підходу до процесу перекладу. Приналежність до особливої галузі знань та окремої підсистеми літературної мови зумовлює складність перекладу юридичних термінів іншими мовами. Юридичні формулювання у різних країнах мають суттєві відмінності та смисли, навіть з урахуванням можливої схожості звучання. У зв'язку з цим переклад юридичних текстів необхідно виконувати з урахуванням мовних та культурних особливостей мови оригіналу та специфіки законодавства держави.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню перекладу юридичної лексики присвятили свої наукові праці як зарубіжні, так і вітчизняні лінгвісти, зокрема: О. Ходаковська, С. Добровольська, М. Опир, К. Білоконь, С. Матвеева, В. Циганюк, В. Карабан, Р. Schroth, Н. Velykodska та інші.

Мета дослідження. Метою наукової розвідки є виявлення й аналіз особливостей перекладу англійськомовних юридичних текстів на українську мову, а також труднощі, які зустрічаються при перекладі юридичної термінології.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лінгвістиці можна знайти таке визначення юридичної лексики. Юридична лексика – це словниковий запас сучасної мови, яким користуються юристи, законодавці і т.д. у своїй професійній діяльності [6, с. 166]. Юридичну лексику чи лексику з права прийнято ділити на дві категорії: це лексика правознавства та лексика права.

Перша категорія включає лексику юридичних текстів, яка має науковий характер, її основою є терміни.

Друга категорія включає слова правозастосовної практики, які мають менше теоретичне значення [9; 10].

З лінгвістичного погляду, поняття «юридична лексика» включає не тільки терміни, воно включає ширший клас лексичних одиниць. До юридичної лексики належать також загально-вживані слова, які зберігають у юридичних текстах свої загальноприйняті значення, крім того, до юридичної лексики відносять професіоналізми, латинізми, аббревіатури та ідіоми. Однак саме термінологія є ядром юридичної лексики та викликає особливі труднощі при перекладі, саме вона найчастіше має на увазі під юридичною лексикою: «Говорячи про юридичну лексику, ми, насамперед, маємо на увазі термінологію» [3, с. 557].

При цьому питання, які лексичні одиниці можуть мати статус терміна, є спірним. У цій роботі термінами будуть вважатися не тільки іменники, а й дієслівні форми, прислівники та прикметники. Під юридичною лексикою, ґрунтуючись на роботах С. Добровольської, М. Опир, розуміємо юридичну термінологію, латинізми, професіоналізми, аббревіатури, а також загально-вживані лексичні одиниці, які беруть участь у формуванні юридичного дискурсу [2, с. 114].

Юридична термінологія – словесні позначення понять, що використовуються при змісті закону (іншого нормативно-правового акту) [2, с. 25].

Існує кілька визначень «юридичного терміна». Так, на думку В. Карабан «юридичний термін – це слово, яке вжито у законодавстві, та є узагальненим найменуванням юридичного поняття, що має точний і певний сенс, відрізняється смисловою однозначністю і функціональною стійкістю» [3, с. 559]. Це визначення, на наш погляд, є помилковим, оскільки багато термінів є багатозначними, що суперечить «смисловій однозначності», яка вказана у визначенні.

На сьогодні, юридична мова розглядається не просто як підстиль літературної мови ділового різновиду. Лінгвісти та правознавці задаються питанням, чи можна говорити про окрему мову права [1; 12]. Вони припускають, що навіть якщо існує мова права, то вона є частиною природної мови, спеціалізованою частиною звичайної мови.

С. Матвеева вважає, що допустимо говорити про окрему мову права. У цьому контексті вона пише, що юридична мова є основною частиною правової системи [5, с. 111].

Юридичну мову іноді відносять до діалекту природної мови, але ми вважаємо, що подібна теорія помилкова, особливо якщо спиратися на територіальний критерій діалектів мови, а саме на географічне місцезнаходження. Ця теорія неповністю відображає суть поняття юридичної мови. Однак вважається за можливе говорити про діалекти юридичної мови в межах однієї мови [9, с. 11–14].

Подібного погляду дотримується і О. Косиця. Вона пише про те, що діалекти юридичної мови слід виділяти, наприклад, в англійській мові, між юридичною англійською мовою Великої Британії, США та ін. діалектів юридичної англійської мови одне й те саме слово може мати різні значення, поняття можуть мати різні назви і т.д.: у США апеляційні суди підтверджують або скасовують рішення нижчестоящих судів, Англії апеляційні суди дозволяють апеляцію чи скасовують її. Галузі права США та Великобританії мають різні найменування «Corporate law» у США – це «Company Law» в Англії [4, с. 134].

Серед стійких поєднань слід зазначити певну різницю між американським та британським діалектом англійської юридичної мови: *Правознавець (AmE) / barrister (BrE) is admitted (AmE) / called (BrE) to the bar.*

Про відмінність діалектів однієї і тієї ж юридичної мови пишуть також М. Томасек та Ф. Олсен. Вони вважають, що під час перекладу юридичних текстів з однієї мови на іншу, необхідно враховувати можливу наявність різних варіантів однієї й тієї ж мови, наприклад, австрійська німецька мова або німецьку мову в Німеччині; британський, австралійський, американський і т.д. варіанти англійської. Наприклад, термін «*Verwaltungsakt*» (адміністративний акт) у німецьких мовах Німеччини та Австрії матиме різний обсяг понять та сферу вживання. Якщо зіставляти поняття, позначені термінами «*Verwaltungsakt*» обох варіантів мови, слід зробити висновок, що термін «*Verwaltungsakt*» при використанні в австрійській німецькій мові для забезпечення вдалої комунікації та еквівалентності навіть при перекладі всередині однієї мови слід замінити терміном «*Beschied*» у німецькій мові Німеччини. Це також є доказом того, що у юридичному перекладі виникають труднощі навіть при інтрасеміотичному перекладі (перекладі в рамках однієї мови) [11, с. 41–42].

Мова закону – загальнолітературна мова, але вона має особливості, які дозволяють умовно виділити юридичну мову. Порівняно з загальнолітературною, природною мовою, юридичну мову іноді виділяють у штучну мову в рамках тієї природної мови, до якої вона належить.

Що стосується лексики юридичної мови, то основна її риса – складні та унікальні терміни, які до неї входять. Частина термінів однієї юридичної мови притаманна багатьом іншим юридичним мовам. При цьому багато термінів залишаються унікальними в рамках однієї конкретної юридичної мови.

Специфіку юридичної мови можна пояснити тим, що вона складається з двох елементів – мови та права. На даний момент, поняття юридичної мови немає точного визначення, оскільки

«юридичну мову» розглядають з різних аспектів, з огляду на її різноманітні функції – правотворчість, професійну діяльність юристів тощо.

Згідно з загальним уявленням, що склалося, юридичну мову можна визначити, як соціально та історично обумовлену систему способів та правил словесного вираження понять та категорій, вироблених та застосовуваних з метою правового регулювання поведінки суб'єктів суспільних відносин [12, с. 14].

Варто відмітити, що багато термінознавців, наприклад, В. Циганюк та І. Шуміло, в своїх роботах вказують на те, що терміни за своєю структурою поділяються на однозначні та багатозначні [4].

Полісемантичність юридичного терміна може бути викликана його функціонуванням у різних галузях права: термін «*admission*»:

– у цивільному судочинстві має таке визначення: «*a statement by a party to litigation or by his duty authorized agent that is adverse to the party case*»;

– у кримінальному судочинстві: «*statement by the defendant admitting an offence or a fact*» [4].

Терміни української юридичної мови також можуть бути багатозначними, наприклад, термін «санкція» залежно від його застосування може мати такі значення:

1) частина правової норми, статті закону, в якій зазначено наслідки порушення цього закону;

2) у міжнародному праві – це заходи до держав, що порушують міжнародні права тощо [10; 12].

Твердження про «точний і певний сенс» є спірним, оскільки абстрактність юридичних понять є однією з особливостей юридичної мови та нерідко є причиною неоднозначного тлумачення юридичних документів, навіть якщо у них використовуються вузькоспеціальні терміни [1, с. 59].

У цій роботі під юридичними термінами розуміються елементи юридичної техніки, словесні позначення державно-правових понять, за допомогою яких виражається та закріплюється зміст нормативно-правових розпоряджень держави.

Терміни юридичної мови, а також іншої мови для спеціальних цілей, поділяються на кілька груп. Наприклад, терміни, що відносяться тільки до сфери юриспруденції (*promissory estoppel, replevin*). Деякі терміни, які використовуються юридичною мовою, можуть належати до загальноживаних слів, але мати спеціальне значення у зазначеній сфері, а також юриспруденції, де використовують терміни з інших галузей знань. В такому випадку, вважається, що термін іншої галузі знань, що використовується в мові права, стає (також і) юридичним терміном [4].

Якщо розглядати терміни діахронічно, слід зазначити, що вживання застарілих термінів або поєднань може мати стилістичне забарвлення. (*Null and void. Terms and conditions*) В даний час юридична термінологія англійської мови активно розвивається, застаріла термінологія замінюється новою, більш простою та зрозумілою. Застарілі, звичні терміни юридичної мови замінюються загальноживаними словами мови: *mareva injunction – freezing injunction, ex parte – without notice*, чи введеними неологізмами, які можуть належати до розмовної англійської мови: *dick wrap license*. Подібні зміни можуть представляти проблеми для перекладу як з англійської на українську, так і з української на англійську, оскільки перекладений текст має відповідати сучасному стану розвитку термінології [11, с. 176].

Труднощі перекладу термінології є однією з основних проблем перекладу юридичних текстів. Усе це визначається комплексом причин, серед яких слід виділити труднощі, пов'язані зі специфічними характеристиками юридичного терміна; труднощі, що виникають через розбіжності правових систем держав, а отже, через розбіжність обсягів понять, що передаються термінами-аналогами; а також труднощі, викликані існуванням специфічних одиниць, які є специфічними для однієї системи термінів, й отже, їх перекладацькі еквівалентні відповідності відсутні в іншій правовій системі.

З позиції когнітивної лінгвістики будь-який термін спеціальної мови означає певний концепт і є його лінгвістичною репрезентацією. Терміни юридичної мови також можуть бути розглянуті як реалізація певного концепту. Когнітивна лінгвістика пропонує свої способи перекладу юридичних концептів та виділяє три основні випадки взаємодії концептів різних юридичних мов:

1. Концепт має еквівалент у мові перекладу. Наприклад «*theft*» – крадіжка, «*agreement*» – договір, «*bankruptcy*» – банкрутство.

2. Юридичний концепт не має точного еквівалента мовою перекладу, однак у мові перекладу є такий концепт: *LLC* – товариство з обмеженою відповідальністю.

3. У мові перекладу немає близького чи схожого концепту [3; 5].

Остання група становить особливі труднощі в перекладі. Відсутність у мові перекладу близького чи схожого концепту може бути викликано тим, що термінологія, яка зустрічається в оригінальному тексті, не досить добре розроблена та не розвинена у мові тексту перекладу [3, с. 201].

Мови розвиваються, розвиваються термінології, наприклад, з'являються нові терміни, які позначають поняття, що раніше не існували в науці, економіці та юриспруденції. У такому разі перекладач має знайти найбільш близький еквівалент, для того, щоб визначити найбільш зручний варіант перекладу, перекладач повинен мати не тільки високий рівень володіння іноземною мовою, а й глибокими базовими знаннями. Вступ неологізму (з перекладацьким коментарем) є одним із варіантів вирішення цієї проблеми.

Термін вихідної мови може передаватися кількома термінами мовою перекладу, тому перекладач має вирішувати завдання адекватного перекладу терміна, враховуючи сферу застосування передбачуваних перекладних відповідностей, їх стилістичне значення, частотність вживання і т.д.

Якщо порівняти американську та британську юридичну термінології, то можна виявити, що в них існують відмінності на рівні національно-культурного компонента навіть у термінах, що позначають універсальні поняття права. Наприклад, «ордер на арешт» буде еквівалентний американському «*arrest warrant*» та британському «*bench warrant*». При перекладі цих термінів необхідно враховувати специфіку права Великобританії та США [2, с. 166].

Облік специфіки законодавчої та правової системи країн, безумовно, передбачає вміння перекладача орієнтуватися у правових системах. Існування корпусу єдиних базових юридичних понять не виключає розбіжності обсягів понять, переданих термінами-аналогами.

Термін «*attorney*» може мати в українській мові еквіваленти: адвокат; атторні; прокурор. При перекладі американських юридичних текстів слід знати, що терміни «*jail*», «*prison*» неповні синоніми. Їхня важлива семантична відмінність вказує на термін ув'язнення і відповідно на тяжкість скоєного злочину. Якщо цей термін не перевищує одного року, то пенітенціарна установа, де виконується покарання – «*jail*», а якщо термін більше року, то – «*prison*». Така відмінність зумовлена історією розвитку виправно-трудоустанов США.

Проблеми, спричинені певними труднощами перекладу, стали причиною того, що було висунуто пропозицію передавати всі ключові терміни юридичних мов країн заходу латинською мовою, для полегшення комунікації та полегшення процесу юридичного перекладу [3].

Латинська мова вплинула на юридичну лексику англійської мови. Незважаючи на те, що багато термінів юридичної англійської мови, мають вікове походження, вплив римського права і як наслідок, латинської мови, в якій воно функціонувало, є очевидним. Навіть у сучасній англійській юридичній мові є безліч термінів та фраз, які часто використовуються у текстах, зберігаючи своє латинське написання: *nulla poena sine lege* / немає покарання без закону, що його встановлює та ін. Зробити вибір про переведення або збереження латинської мови перекладач повинен спираючись на традиційну практику у приймаючій культурі та її юридичних текстах. Наприклад, *restitutio in integrum* можна залишити в тексті латинською мовою, але можна перекласти терміном сучасної англійської «*restitution*» [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Можна зробити висновок, що ідея про використання латинської мови не може бути реалізована, оскільки, незважаючи на наявність у юридичних мовах латинських термінів та термінологічних поєднань, цінність та значимість латинської мови у межах правової комунікації є дуже обмеженою.

Труднощі відтворення англomовної юридичної термінології є однією з основних проблем перекладу, оскільки вони пов'язані зі специфічними характеристиками юридичного терміну; із розбіжностями правових систем держав, розбіжностями обсягів понять, які передаються термінами-аналогами; а також існуванням специфічних одиниць, які є специфічними для однієї системи термінів і їх перекладацькі еквівалентні відповідності відсутні в іншій правовій системі.

Перспективами майбутніх досліджень убачаємо можливість зіставного аналізу специфіки відтворення англomовних, німецькомовних юридичних термінів в українських перекладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоконь К. С. Особливості перекладу термінів юридичної сфери з англійської мови. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2018. Випуск 5. С. 55–60.
2. Добровольська С.Р., Опир М.Б., Панчишин С.Б. Українсько-англійський словник базової правової термінології (Частина II). Львів: Видав-во «СПОЛОМ». 2021. 188 с.
3. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанровостилістичні проблеми. Нова Книга, 2014. С. 557–559.
4. Косиця О. О. Викривач як суб'єкт протидії корупційним та іншим порушенням законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 133-137. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/36.pdf
5. Матвеева С.А. Лінгвістична реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському корпусі юридичних текстів: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.17, 10.02.21. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2020. 426 с.
6. Ходаковська О. О. Специфіка англomовного юридичного дискурсу та особливості його перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2014. № 10, т. 2. С. 164–167.
7. Циганюк В. М. Мовні та культурні виклики при перекладі юридичних текстів. *Філологічний дискурс*, 2023. С. 30–42.
8. Шуміло І.І. Труднощі перекладу юридичних термінів англійської мови. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 275–278.
9. Cooper J. Reason and Human Good in Aristotle. Cambridge. Harvard University Press, 2019. 179 p.
10. Grimm J. Vorwort I. Deutsches Wörterbuch. Bd. 1. Verlag von S. Hirzel. Leipzig. J. 1854–1860. 255 p.
11. Schroth P. Legal Translation. *The American Journal of Comparative Law*. 2020. P. 41–45.
12. Zanon N. T. A University Handbook on Terminology and Specialized Translation. Oleiros: Netbiblo, 2011. 115 p.

УДК 81.373

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-45>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

PECULIARITIES OF TRANSLATING ENGLISH MILITARY TERMINOLOGY INTO UKRAINIAN

Рябокін Н. О.,*orcid.org/0000-0001-5950-8798**Researcher ID: JQI-6028-2023**кандидат філологічних наук, доцент,**завідувач кафедри філології та**соціально-гуманітарних дисциплін**Полтавського інституту економіки і права***Пашко С. В.,***orcid.org/0000-0001-9585-1745**старший викладач кафедри філології та**соціально-гуманітарних дисциплін**Полтавського інституту економіки і права*

У статті проведено аналіз особливостей англomовної військової термінології та специфіки її перекладу на українську мову. З'ясовано зміст та особливості поняття термін, військовий термін. Визначено, що сучасна військова термінологія поділяється на дві групи: 1) офіційна термінологія; 2) нестатутна термінологія. Доведено, що військова література належить до двох функціональних мовних стилів – офіційно-ділового та науково-технічного. Було розглянуто структуру та особливості військових текстів та інших військових матеріалів та з'ясовано, що вони мають у своєму складі спеціальну військову термінологію, науково-технічні назви, сполучення, що є стійкими лише для військової категорії текстів, спеціальних позначень, скорочень, клішованих конструкцій. Було визначено, що військові тексти і матеріали мають чітку та стислу будову, чітке формулювання слів і думок, суворий поділ ідей і водночас повинні бути зрозумілими реципієнту і легко сприйматися.

Також було проаналізовано важливість понять еквівалентності та адекватності під час перекладу військової термінології. Описано п'ять рівнів еквівалентності: 1) еквівалентність на рівні збереження мети комунікації; 2) еквівалентність на рівні збереження ситуації; 3) еквівалентність на рівні структури висловлювання; 4) еквівалентність на рівні повідомлення; 5) еквівалентність на рівні мовних знаків. Виділено три типи регулярних кореляцій адекватності перекладу: 1) еквіваленти або регулярні форми перекладу; 2) аналоги або контекстуальні відповідності; 3) перетворення або адекватні заміни. Було виявлено, що основною проблемою перекладу військової термінології є наявність варіантів перекладу, оскільки терміни поділяють на однозначні і багатозначні. Пильної уваги заслуговують різні аббревіатури та скорочення, які здебільшого не мають відповідників у мові перекладу. Установлено, що військова термінологія вимагає від фахівця значної уваги та ретельності, а також високого рівня компетентності.

Ключові слова: термін, військовий термін, офіційна військова термінологія, нестатутна військова термінологія, адекватність, еквівалентність.

The article analyzes the peculiarities of English military terminology and the specifics of its translation into Ukrainian. The content and peculiarities of the concept of term, military term are clarified. It is determined that modern military terminology is divided into two groups: 1) official terminology; 2) non-statutory terminology. It is proved that military literature belongs to two functional language styles – official business and scientific and technical. The structure and features of military texts and other military materials were examined and it was found that they include special military terminology, scientific and technical names, combinations that are stable only for the military category of texts, special designations, abbreviations, and clichéd constructions. It has been determined that military texts and materials have a clear and concise structure, clear wording of words

and thoughts, strict separation of ideas, and at the same time should be understandable to the recipient and easily perceived.

The importance of the concepts of equivalence and adequacy in the translation of military terminology was also analyzed. Five levels of equivalence are described: 1) equivalence at the level of preserving the purpose of communication; 2) equivalence at the level of preserving the situation; 3) equivalence at the level of the structure of the statement; 4) equivalence at the level of the message; 5) equivalence at the level of language signs. Three types of regular correlations of translation adequacy are distinguished: 1) equivalents or regular forms of translation; 2) analogs or contextual correspondences; 3) transformations or adequate substitutions. It has been found that the main problem in translating military terminology is the availability of translation options, as terms are divided into unambiguous and ambiguous. Various abbreviations and acronyms deserve close attention, as they mostly do not have equivalents in the target language. The author establishes that military terminology requires considerable attention and care from a specialist, as well as a high level of competence.

Key words: term, military term, official military terminology, non-statutory military terminology, adequacy, equivalence.

Актуальність проблеми. Переклад є наріжним каменем у спілкуванні між мовами та культури. Сучасні технології передаються між націями і культурами через переклад, оскільки він застосовується до всіх галузей мови, у тому числі релігійної, літературної, юридичної, медичної. Переклад завжди займав особливе місце у житті людини, тому дослідники приділяли велику увагу дослідженню проблем та особливостей галузевого перекладу. Військовий переклад вважається одним із тих галузей, що стрімко розвивається останнім часом. Зазвичай це складний переклад, що вимагає точності, знань і розуміння військового терміну. Одним із перспективних завдань сучасного перекладознавства в Україні є дослідження «онтологічної природи військового перекладу», його змісту, структури, що зумовлені зв'язками військового перекладу із загальним перекладознавством, воєнною наукою та практикою [2, с. 16].

Актуальність цієї статті пояснюється низкою факторів, а саме: 1) широке міжнародне співробітництво у військовій сфері вимагає відповідних знань структури та особливостей ведення та перекладу міжнародної документації; 2) у галузі військового перекладу бракує літератури (словників та довідників); 3) участь України у миротворчих операціях ООН та НАТО, інтеграція України в Європейський союз завжди потребувала стандартизації документації [3, с. 96]. Зараз, коли Україна відстоює свою незалежність і цілість, а країни усього світу надають військову підтримку – все це ще більше підкреслює актуальність військового перекладу, який має забезпечити швидку та згуртовану роботу українських військових із міжнародними партнерами.

Аналіз останніх досліджень. Фахова військова мова неодноразово була об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, які вивчали питання, пов'язані зі шляхами, способами творення та лінгвальними й екстралінгвальними аспектами функціонування військових термінів (Л. Туровська, Р. Стацюк), визначенням військового сленгу та його перекладу (В. Балабін, К. Іграк, L. Chaloupský), різноаспектною проблематикою військового перекладу (В. Артюх, М. Зайцева та ін.).

Мета дослідження. Метою наукового дослідження є аналіз специфіки військової термінології та особливостей її перекладу на українська мову.

Виклад основного матеріалу дослідження. У всі часи військова термінологія відіграла надважливу роль у житті кожного народу, адже від правильного розуміння і перекладу військових термінів може залежати не тільки зміст текстів і фільмів, а й збереження людських життів, якщо йдеться про справжнє військове протистояння. Науковці визначають військові тексти як особливий різновид літератури через зростання суспільних хвилювань із приводу безпеки. За П.П. Мельник, яка услід за поглядами В.М. Шевчука, військова термінологія – це «впорядкована сукупність військових термінів мови, що відображають поняттєвий апарат військової науки та, ширше, військової справи і пов'язані з формами й способами ведення війни, з питаннями стратегічного використання збройних сил, а також оперативного-тактичного вико-

ристання об'єднань, з'єднань, частин і підрозділів, з їхньою організацією, озброєнням і технічним оснащенням» [7, с. 139]. «Військова термінологія – це слова або словосполучення, що відповідають поняттям військової справи. Військово-побутова лексика – це перехідне явище між військовою термінологією та загальноживаною лексикою» [7, с. 139]. Військова термінологія має наступні особливості:

- 1) багаторівнева організація, які описують різні аспекти;
- 2) використання термінів інших терміносистем – наукових і технічних галузей;
- 3) регламентованість більшої частини термінів;
- 4) відсутність емоційно-експресивних відтінків [Там само, с. 139].

Військову літературу можна віднести до двох функціональних мовних стилів – офіційно-ділового та науково-технічного, що пов'язано з особливою комунікативною та функціональною спрямованістю військової літератури.

Характерними рисами офіційно-ділового стилю є: неособистий характер, точність, конкретність, заборона на подвійне тлумачення. Також тексти, написані в офіційно-діловому стилі, а відтак і військові, містять у собі широке використання абревіатур, скорочень і символів, які мають на меті не лише досягнення стислості, а й є певним кодом.

Щодо науково-технічного стилю, то його стильовими рисами є логічність, однозначність, доказовість та узагальненість. Отже, саме таким критеріям має відповідати грамотний військовий переклад.

Головним завданням під час перекладу військових текстів і документів є правильне визначення ідеї або ситуації, описаної в оригіналі. У нашій роботі ми дослідимо специфіку військової термінології, однак, для початку необхідно розібратися, що таке термін у загальному розумінні.

Оскільки єдиного визначення терміна в лінгвістиці поки що немає, актуальним залишається завдання такого визначення.

Академічний тлумачний словник дає таке визначення терміну: «1. Слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [10, с. 88].

За О.Д. Пономарів, «термін – це одиниця історично сформованої термінологічної системи, що визначає поняття та його місце в системі інших понять, виражається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних єдністю спеціалізації, належить до словникового складу мови й підпорядковується її законам» [8, с. 91].

За Т.Р. Кияком, «терміни позначають глибокі наукові поняття, на відміну від звичайних слів, які позначають повсякденні, примітивні поняття» [5, с. 28].

Наприклад, Стацюк Р.В. зазначає, що термін – це динамічний елемент, який функціонує в живій мові і постійно піддається змінам, серед основних його характерних ознак слід виділити такі: 1) точність; 2) дефінітивність; 3) системність; 4) номінативність; 5) стилістична нейтральність; 6) мотивованість [11, с. 115].

Основне у специфіці терміна – у його спеціальному, професійному вживанні, сфера його поширення обмежена певною галуззю знання. Але термін не перестає бути терміном, якщо його впізнають за межами кола фахівців.

Таким чином, можна дійти висновку, що терміни – це слова або словосполучення слів, які позначають певні наукові поняття і точно та однозначно передають їхній зміст.

Начасі військова наука та індустрія швидко розвиваються, тож постійно з'являються нові поняття, що потребують особливої уваги, адже без впорядкування та правильного розуміння цього виду термінології утруднюється і сприйняття не лише військових текстів, фільмів, а й військової галузі як науки загалом.

Деякі вчені-лінгвісти стверджують, що не можна узагальнювати всі військові поняття в єдину групу «військова термінологія», оскільки практично всі вони належать до абсолютно

різних сфер і галузей військових і технічних знань, видуи військ або збройних сил [11, с. 114]. У зв'язку з цим, у більшості країн створюють спеціальні військові організації, які вивчають військову термінологію, створюють спеціальний тезаурус і довідники, що можуть дати уявлення про будь-який термін або військове поняття звичайній цивільній людині.

Сучасна військова термінологія зазвичай поділяється на дві великі групи:

1) офіційна термінологія, яка складається зі статутних термінів, а саме термінів, що позначають різноманітні поняття військової науки і зазвичай вживаються в певній сфері військового спілкування;

2) нестатутна (емоційно-забарвлена) термінологія, яка здебільшого використовується виключно в міжособистісному спілкуванні між військовослужбовцями або у військових фільмах і літературі, але не є прийнятою для офіційного спілкування.

Нестатутна лексика вживається в усному мовленні військових, тому є різновидом сленгу, але також може закріплюватися в мові й через фіксування її в літературі, проте найчастіше вона має певне емоційне забарвлення, тож може бути незрозуміла під час офіційного військового спілкування, де використовують винятково статутну термінологію.

Усі військові тексти та інші військові матеріали відрізняються від текстів інших категорій тим, що вони завжди сповнені спеціальної військової термінології, науково-технічних назв, сполучень, що є стійкими лише для військової категорії текстів, спеціальних позначень, скорочень, клішованих конструкцій. Відповідно до цього факту, військові тексти і матеріали характеризуються чіткою і стислою побудовою, конкретним формулюванням слів і думок, суворим поділом ідей і водночас мають бути зрозумілими реципієнту і легко сприйматися.

Відповідно до цих вимог з'явилися такі поняття як адекватність і еквівалентність. Деякі перекладачі вважають, що ці поняття мають однакове значення і є взаємозамінними. Проте ці терміни мають різне значення, проте тісно пов'язані один з одним.

Адекватність перекладу – це термін, під яким розуміють той переклад, що є максимально наближеним до вихідного тексту і не піддається серйозним трансформаціям, під час яких може бути загублено якийсь сенс, але не на семантичному, а скоріше на комунікативному рівні. Адекватність перекладу більшою мірою орієнтована на того, кому спрямований сам переклад, тобто він має відповідати меті, яка була поставлена перед перекладачем для отримання необхідної інформації [6].

Для досягнення поставленої мети перекладач у процесі всієї своєї роботи повинен щоразу обирати оптимальну стратегію перекладу й адаптувати її до певного тексту, витягуючи при цьому ключову інформацію. Якщо в результаті перекладу заданої мети досягнуто, то переклад можна вважати адекватним.

Існує дві вимоги, якими повинен володіти адекватний переклад: точність, тобто правильне передання інформації з оригінального тексту, документа або висловлювання, і повнота, тобто заборона навмисних або випадкових опущень.

Крім того, І.Я. Рецкер виділяє три типи регулярних кореляцій, які допомагають досягти адекватності перекладу [9]:

1) еквіваленти або регулярні форми перекладу, які не залежать від контексту. Найчастіше до них належать терміни, географічні назви та власні імена;

2) аналоги або контекстуальні відповідності, коли цільова мова володіє кількома словами для вираження одного і того ж значення слова вихідної мови: soldier – private, serviceman, military;

3) перетворення або адекватні заміни.

Проаналізувавши цю інформацію, можна сказати, що головним параметром будь-якого перекладу, особливо військового, є його точність.

Також, поняття еквівалентний має значення «рівнозначний». Отже, еквівалентність – це щось рівнозначне або рівноцінне, що може замінити оригінал. Таким чином, еквівалентність

перекладу – це критерій, що відповідає за точну передачу смислу на семантичному рівні, тобто це реальна смислова близькість текстів оригіналу та перекладу, яка досягається в процесі перекладу. Хоча оригінал тексту і його переклад не можуть повністю відповідати один одному, еквівалентність передбачає максимальну їхню відповідність. Мета еквівалентного перекладу – зберегти зміст і стилістичні функції тексту-оригіналу.

У перекладознавстві традиційно виділяють п'ять рівнів еквівалентності:

1. Еквівалентність на рівні збереження мети комунікації, яка полягає у збереженні частини змісту оригіналу, що вказує на загальну мовленнєву функцію тексту в акті комунікації та є метою комунікації.

2. Еквівалентність на рівні збереження ситуації. На цьому рівні загальна частина змісту оригіналу і перекладу не тільки передає однакову мету комунікації, а й відображає одну й ту саму позамовну ситуацію.

3. Еквівалентність на рівні структури висловлювання. Цей тип еквівалентності передбачає відтворення в перекладі значної частини значень синтаксичних структур оригіналу.

4. Еквівалентність на рівні повідомлення. За такого перекладу зберігається мета комунікації, описується одна й та сама ситуація, а також зберігаються загальні поняття, за допомогою яких ця ситуація позначена в оригіналі, хоча ні синтаксична структура, ні використані в перекладі слова не відтворюють синтаксичної структури та значень слів оригіналу.

5. Еквівалентність на рівні мовних знаків. У цьому типі еквівалентності зберігається мета комунікації, опис ситуації, зміст повідомлення, значення синтаксичних структур і значення слів, тобто досягається найбільша близькість змісту оригіналу та перекладу.

У підсумку можна дійти висновку, що завдання адекватності – це правильна передача комунікативних умов, тоді як еквівалентність відповідальна за відповідність семантичних умов між текстом-оригіналом і його перекладом.

З вищенаведеної інформації стає очевидно, що адекватність та еквівалентність перекладу є невід'ємними частинами, особливо у сфері військового перекладу, адже від них залежить правильність і точність повідомлення, яке необхідно перекласти українською мовою.

Крім того, особливістю військової термінології є особливі групи стійких сполучень, які поділяються на:

1) змінно-стійкі термінологічні поєднання, які виключають можливість різного смислового тлумачення у зв'язку з вимогою ясного і точного перекладу, наприклад, *to hold a position* – утримувати позицію, *to shift fire* – переносити вогонь по фронті;

2) різноманітні афоризми, приказки чи прислів'я, що мають стосунок до військової справи: *good beginning is half a battle* – гарний початок – половина перемоги;

3) стійкі поєднання, які є певними кодами під час прихованого управління військами: *pojoу* – ціль не виявлено;

4) команди: *Right, Face!* – Праворуч!

На основі цієї інформації можна дійти висновку, що деякі вирази та поєднання, які належать до перелічених вище груп, уже мають встановлені еквіваленти в українській мові, що також є особливістю військового перекладу.

Також, військові тексти можуть містити не тільки усне повідомлення, а й різні символи, скорочення, таблиці та іншу графічну інформацію, що часто ускладнює розуміння тексту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, перекладачі, які працюють із військовими текстами, мають регулярно вивчати спеціальну літературу, бути в курсі всіх нововведень у цій галузі та використовувати досвід фахівців. Також можна бути впевненим, що правильний військовий переклад вимагає великої майстерності професійного перекладача, адже навіть звичайнісінькі поєднання слів можуть нести в собі приховане значення.

Перспективами подальших досліджень можуть бути складні нові англійські військові терміни та специфіка їх відтворення в українських перекладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артюх В. До питання особливостей перекладу військової лексики. 2010. URL : <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Балабін В. В. Теоретичні засади військового перекладу в Україні: монографія. Київ: Логос, 2018. 492 с.
3. Зайцева М.О. Особливості перекладу термінів на військову тематику. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Випуск 10. 2013. С. 96–102.
4. Іграк К. Ю. Емоційно забарвлені елементи військової лексики. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. Лінгвістичні науки. 2017. № 25. С. 55– 59.
5. Кияк Т. Р. Функції та переклад термінів у фахових мовах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. С. 104–108.
6. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. Вінниця. «Нова Книга», 2003. 448 с.
7. Мельник П.П. Юрковська М.М. Визначення поняття військової лексики та підходи до її вивчення. *C:\Users\student\Desktop\11258-Текст статті-22358-1-10-20211115.pdf*
8. Пономарів О. Мовностилістичні поради: лексика іншомовного походження. *Урок української*. 2001. № 11-12. С. 25–27.
9. Селіванова О. О. Проблема диференціації перекладацьких трансформацій. *Нова філологія*. 2012. № 50. С. 201–208.
10. Словник української мови: в 11 томах. 1979.
11. Стацюк Р.В. Основні підходи до визначення поняття «термін» у сучасній лінгвістичній науці. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. Том 2, № 5, 2016. С.112-116.
12. Туровська Л. В. Дещо про генезис сучасної української військової термінології. *Наукові праці*. 2007. Вип. 54. С. 79–84.
13. Chaloupský L. A. Sociolinguistic Interpretation of Military Slang and Vernacular Expressions. Brno, 2005. 174 p.

УДК 81'255.4:82.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-46>

ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ ДОМІНУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ РЕБЕККИ КВАН «ВАВИЛОН»)

TRANSLATION AS A MEANS OF DOMINATION (BASED ON REBECCA KUANG'S NOVEL "BABEL")

Савина А. Ю.,

orcid.org/0000-0001-9500-3623

*аспірантка кафедри германської філології та зарубіжної літератури,
викладачка кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

З огляду на зростання популярності порівняно нових керунків розвитку сучасної літератури, а саме постколоніальної традиції, мультикультуралізму та транснаціоналізму, спостерігаємо зміни у лінгвістичному контексті. Рух у бік глобалізації, толерантності, стирання меж між культурами створює можливість говорити про «межову літературу». Відтак зміна й розширення літературних парадигм нерозривно пов'язана зі змінами у сприйнятті мови та перекладу, що об'єднує «мовні образи» інших країн та континентів. Представлена наукова розвідка присвячена дослідженню концепту перекладу в історично-фентезійному романі сучасної китайсько-американської письменниці та перекладачки Ребекки Кван «Вавилон». У статті окреслено генезу та специфіку постколоніальної літератури, досліджено її сучасний статус. Акцентовано складну кореляцію між постколоніальною, мультикультурною та транснаціональною літературою. Постколоніальна література здебільшого зосереджена на деколонізації та відродженні того, що у часи імперій виносилося на маргінеси. Мультикультуралізм як літературний етос утверджує поліфонію культур, а транснаціональна література трактує письменників у вимірі космополітизму. Встановлено, що окреслені тенденції виявляють себе у романі «Вавилон» на тематично-проблематичному рівні, а також через персонифікацію твору. Центром-символом, що репрезентує мову в романі, є вежа Королівського інституту перекладу, відомого як Вавилон. Сила мови тут набуває нових, магічних властивостей завдяки сріблярству – ремеслу, що передбачає знання мовних тонкощів, адже срібні зливки набувають магічних властивостей через віднаходження мовних пар і виявлення мовленнєвих втрат при перекладі. Мистецтво перекладу, віднайдення потрібних сенсів і мовних пар дало змогу Британії вибудувати сильну імперію, у якій знання коряться владі й використовуються для подальших імперських планів. Виявлено, що Ребекка Кван вбачає у перекладі не лише засіб підкорення, але й трактує його як засіб звільнення.

Ключові слова: колоніалізм, магія перекладу, мультикультуралізм, Ребекка Кван, транснаціональна література.

Due to the growing popularity of relatively new directions in the development of contemporary literature, namely the postcolonial tradition, multiculturalism, and transnationalism, we are also witnessing changes in the linguistic context. Progress towards globalisation, tolerance, and the erasure of boundaries between cultures make it possible to speak of «border literature». Therefore, the change and expansion of literary paradigms is inextricably linked to changes in the perception of language and translation, which unites the «linguistic images» of other countries and continents. The article is devoted to the examination of the concept of translation in the historical fantasy novel «Babel» by the contemporary Chinese-American writer and translator Rebecca Kuang. The article outlines the genesis and specificity of postcolonial literature, and examines its current status. The emphasis is on the complex correlation between postcolonial, multicultural and transnational literature. Postcolonial literature is mostly focused on decolonisation and the revival of what was marginalised in the times of empires. Multiculturalism as a literary ethos affirms the polyphony of cultures, and transnational literature interprets writers in the dimension of cosmopolitanism. It is established that these trends are manifested in the novel «Babel» at the thematic and problematic levels, as well as through the characters. The centre-symbol representing language in the novel is the tower of the Royal Institute of Translation, known as Babel. Here, the power of language acquires new, magical properties through silversmithing, a craft that requires knowledge of linguistic subtleties, because silver bars acquire magical properties through the discovery of language pairs and the detection of linguistic losses in translation. The art of translation, finding the right meanings and language pairs allowed Britain to build a strong empire in which

knowledge is subordinated to power and used for further imperial plans. It has been found that Rebecca Kuang sees translation not only as a means of subjugation, but also interprets it as a means of liberation.

Key words: colonialism, the magic of translation, multiculturalism, Rebecca Kuang, transnational literature.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістична та літературознавча системи координат перебувають у складній взаємодії, що розкривається вповні у розрізі постколоніальної літературної традиції, літератур мультикультуралізму і транснаціоналізму. Глобалізований світ з його розмитими як фізичними, так і ментальними кордонами між культурами й націями вітає різноманітні взаємоперетини, що продукують якісно новий філологічний дискурс. У царині художньої літератури підтвердження цьому знаходимо в книгах сучасної китайсько-американської письменниці та перекладачки Ребекки Кван. Принагідно зауважуємо, що авторка гармонійно поєднує в собі та своїй творчості два світи – «східний» і «західний». У віці чотирьох років разом з сім'єю вона емігрувала до Сполучених Штатів з Гуанчжоу. Пізніше здобула ступінь магістра китаєзнавства в Кембриджі, а також магістра сучасного китаєзнавства в Оксфорді. Нині працює над докторською дисертацією, що присвячена вивченню пропагандистської літератури під час Японсько-Китайської війни (1937–1945), у Єльському університеті [4, с. 583]. Дебютом авторки стала фентезійна трилогія «Макова війна» (2018–2020), у якій письменниця досліджує складну політичну ситуацію Китаю під час Другої японсько-китайської війни, переносючи її до вигаданого світу. Як зазначає сама Р. Кван в одному зі своїх інтерв'ю, «Макова війна» зазнала критики від читачів, бо вона недостатньо «азійська» чи «американська» для відповідно «азійських» чи «американських» реципієнтів. Причиною цьому є наявність популяризованої монолітної парадигми, яка пропагує перевірку на автентичність за певними встановленими критеріями. Проте, як нагадує Ліза Лоу, ми можемо переосмислити поняття етнічної ідентичності з точки зору культурних, класових, гендерних особливостей, і замість того, аби розуміти єдність у схожості, бачити цю єдність у відмінностях [8]. Саме ідею «єдності у відмінностях» досліджує Ребекка Кван у своєму наступному фентезійному романі «Вавилон або необхідність насильства: прихована історія революції перекладачів в Оксфорді» (2022).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Ребекки Кван, з огляду на новизну, мало відрефлексована у сучасних україномовних і закордонних теоретико-літературних працях. Здебільшого її репрезентують інтерв'ю з самою авторкою або читацькі відгуки-рецензії на популярних інтернет-платформах на кшталт Goodreads, у соціальних мережах чи книжкових оглядах. Закордонний дискурс з цього питання дещо ширший. Він включає огляди Курта Гульдентопса та Сунгшин Кіма «Фентезійна проза як нещадна лабораторія історії: за романом Р. Ф. Куанг «Вавилон, або Необхідність насильства»» [10] і «Даніела Рабуці «Переклад як пригноблення і визволення у романі «Вавилон»» [11]. Серед україномовних рецензій варто відмітити статтю Оксани Заболоцької для сайту «Суспільне. Культура» під назвою «Магія перекладу: чому всі обговорюють новинку «Вавилон. Прихована історія» від Ребекки Кван» [3]. Порівняно невелика кількість праць теоретико-методологічного спрямування засвідчує актуальність представленої статті.

Мета дослідження полягає в реалізації комплексного підходу до аналізу концептів мови і перекладу в романі Ребекки Кван «Вавилон» у контексті постколоніальних, мультикультурних і транснаціональних тенденцій. Зазначена мета реалізується шляхом вирішення низки дослідницьких завдань, серед яких визначаємо наступні: розглянути генезис та специфіку постколоніальної прози та окреслити її сучасний статус, зважаючи на мультикультуралістську і транснаціональну парадигми; дослідити, як означені тенденції виявляють себе у романі «Вавилон» Р. Кван та проаналізувати, яку позицію займають мова і переклад у творі.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХХ століття відзначилась як в соціокультурному, так і в історичному дискурсах крахом імперіалістичної ідеології та деколонізацією в минулому залежних від могутніх імперій країн [7, с. 214–215]. Так виник, а згодом популя-

ризувався термін «постколоніальний» у значенні «такий, що стосується часового проміжку після здобуття незалежності». Звернувшись до словника англійської мови Merriam-Webster, знаходимо, що термін «колонія» (англ. *colony*) походить від латинського *colōnia* (фермер, культиватор, поселенець); він позначав римські поселення у XIV ст. Нині термін використовується для позначення країни або ж її певної частини, що перебуває під повним чи частковим політичним контролем іншої країни [9]. Натомість латинська приставка *post* вказує, що сам термін відноситься, перед усім, до періоду, який настав у час зміни імперій. Однак відомі теоретики-критики постколоніалізму, серед яких Б. Ешкфорт, Г. Гріфітс, Х. Тіфін, Е. Саїд, Г. Ч. Співак та Г. Бгабга, розмірковуючи на цю тему, кажуть, що використовують поданий термін для позначення всієї культури, на яку вплинув імперіалістичний процес, з моменту початку колонізації і до сьогодні [12]. Таким чином, колоніалізм трактується, з погляду імперіалістичної ідеології, як політика експлуатації відсталих країн могутньою імперією. Проте, з іншої точки зору, колоніалізм – це не лише політичний контроль над країнами Африки, Азії чи Південної Америки, він включає в себе ще й концепт руйнування і модифікації культур підкорених країн. Фактично, це сильна культурна й гносеологічна перемога над корінним населенням через расизм, культурні упередження, слабку політичну систему, недостатню розвиненість науково-технологічного процесу тощо [5, с. 154–156].

В історичному плані, колонізацію традиційно поділяють на два основні періоди. Перший, що тривав у період з 1497 по 1762 роки і дістав назву торговий капіталізм (англ. *Merchant Capitalism*), заснований на торгівлі й вважається попередником сучасного капіталізму. Другий – період індустріального капіталізму, який почався у 1762 році відповідно й триває по теперішній час. Впродовж першого періоду фокус тримався на підприємливих експедиціях за певною продукцією та не мав на меті втручатися в соціальні чи культурні аспекти життя корінного населення. Натомість 1762 рік маркований іншим підходом і вже передбачав таке втручання.

Трансформації, що проходили під егідою колоніальної політики, торкнулися й соціальних та культурних прошарків, літератури зокрема. Писемні роботи, що відносяться до постколоніальної епохи, є свого роду літературними засобами, які дозволили вихідцям з колоній в якості авторів утверджувати власні відмінності й підвищувати супротив. У той же час європейська культура намагалася розробити аналогічну систему для вирішення тогочасної глобальної ситуації й, за можливості, повернути неокolonіальну систему в попереднє русло домінування. Крім того, соціальна зумовленість постколоніальної літератури була, головним чином, прив'язана до підкреслення своєї інакшості (англ. *Hybridity and Otherness*). Обидва терміни використовує Г. Бгабга у збірці есеїв «Локалізація культури» (1994 р.), аналізуючи текст Салмана Рушді «Satanic Verses» [6].

Відтак у XX столітті світову літературну спадщину було збагачено доробком численних авторів неєвропейського походження, які володіли мовою колонізатора на однаковому рівні зі своєю рідною мовою, тобто були білінгвами. Це призвело до стирання літературних кордонів і сприяло інтернаціоналізації світової літератури. Проте, варто зазначити, що літературознавці більше схиляються до застосування у цьому контексті терміну «література мультикультуралізму» [13, с. 381].

Про феномен мультикультуралізму розмірковує Тамара Денисова у книзі «Історія американської літератури XX століття», відзначаючи, що саме слово мультикультуралізм за своєю семантикою має потенціал широковживаності, позначає, власне, принцип полікультурності, тобто множин формування тієї чи іншої нації [2, с. 400]. На думку дослідниці, попри те, що поняття мультикультуралізму є дійсним та наповненим, воно доволі неоднозначне. Так, з одного боку, його можливо визначати як стан культури сучасного демократичного суспільства, де вільно реалізуються культурні запити та/або традиції усіх індивідів, приймається їхня культурна неповторність та водночас укорінюється їхній культурний спадок. З іншого ж боку,

мультикультуралізм охоплює расові й етнічні угруповання, культуру гендерних і сексуальних меншин, регіональні школи тощо. Отож культура сама собою стає своєрідним палімпсестом. Одним із доказів цього, за словами літературознавиці, є зародження та розквіт фентезі, адже цей жанр конструює нові світи, вбираючи у себе минувщину, і міфологізує сучасну культуру [2, с. 404–405].

Зважаючи на глобалізаційні процеси, котрі сприяють розмиттю меж між націями і культурами, розуміємо, що наявні нині етнокультурні класифікації втрачають свою актуальність, бо фокус переміщується на письменників, які поєднують в собі обидві культури, або ж їхня творчість перебуває «між культурами та мовами». Як стверджує Олексій Анхим у статті «Транснаціональна література: проблема визначення і передумови дослідження», творчість авторів, які поєднують у собі дві (чи більше) культури, варто розглядати крізь призму транснаціонального повороту. У зв'язку з цим дихотомія між такими бінарними опозиціями, як от національна література і література меншин, «своїм» і «чужим» нівелюється. І це, своєю чергою, дає можливість розвиватися новим естетичним парадигмам, що визначаються мобільністю та транскультурністю [1, с. 231–232].

Для усіх окреслених концептів одним із центральних є питання мови. Автори, які є вихідцями з інших культурних полів, переважно обирають мовою творчості мову колонізатора або мову, що є найбільш поширеною. Репрезентативним у цьому стосунку є роман Ребекки Кван «Вавилон». Недарма письменниця розпочинає перший розділ епіграфом зі слів іспанського філолога Антоніо де Небріха: *«Мова завжди є вірною супутницею імперії, тож разом вони зароджуються і сягають розквіту. А згодом разом і занепадають»* [4, с. 15]. Саме мова і переклад постають центральними концептами у романі: вони виступають засобами підкорення та водночас визволення. Свою інтенцію написати книгу як оду філології та перекладу вона пояснює в одному з інтерв'ю: *«Є щось магічне у перекладі, цьому неймовірно складному процесі, коли ви берете слова з однієї мови і намагаєтеся їх якнайкраще перекласти іншою. Перше правило перекладу полягає в тому, що не існує ідеального співвідношення між словами/фразами однієї та іншої мови, незалежно від того, наскільки тісно вони пов'язані, і тому переклад завжди передбачає компроміси та творчий підхід. Тут зустрічаємо містичний світ значень, що втрачаються при перекладі. Чи існує насправді абсолютна, зрозуміла усім адамова мова, яку ми ніби втратили, будуючи Вавилон? Чи може така мова взагалі існувати? Ці питання лежать в основі перекладознавства, і вони настільки ргіта фасіє магічні, що здавалося очевидним використовувати їх як основу магічної системи»* [14].

Події твору розгортаються у Британії, точніше – Оксфорді, охоплюючи період 1830-х років. На історичний сетинг нашаровується фентезійний світ. Ребекка Кван правдоподібно описує містечко Оксфорд з усіма його вуличками, бібліотеками й закладами. Однак реальність поєднується з вигадкою. Так, практично в центрі академістечка, поряд з відомою й цілком реальною головною науковою бібліотекою Редкліффа розташована восьмиповерхова вежа Королівського інституту перекладу, відомого під назвою Вавилон. Вавилон – це світовий центр перекладу та сріблярства. Ідеальний, утопічний, але лише на перший погляд, світ знань. Обраний авторкою топос нагадує про університетські романи, популярний жанр з 1950-х років, а також посилює атмосферу популярної сьогодні естетики *dark academia*. Курт Гульдентопс і Сунгшин Кім додають, що Р. Кван передає відчуття епохи за допомогою пастишу, імітуючи роман виховання XIX століття і почасти нагадуючи твори Чарльза Дікенса [10]. До того ж, історичність посилюється численними авторськими примітками, науковими фактами, які, з розгортанням твору, набувають критичного підтексту, відкриваючи імперське підґрунтя Вавилону.

В епіцентрі подій роману опиняється хлопчик з Кантону, який осиротів через спалах холери в місті. Його знаходить і рятує оксфордський професор Ловелл та пропонує йому обрати ім'я:

- *І ще одне. Я тут збагнув, що тобі потрібне ім'я.*
- *У мене є ім'я, – озвався хлопчик. – Це...*

– Ні, воно не підійде. Жоден англієць його не вимовить [4, с. 23–24]. Хлопчик обирає собі ім'я з відомої англійської дитячої пісні «Who Killed Cock Robin», нарікаючи себе Робіном. Професор продовжує і просить Робіна обрати собі прізвище. Зрештою, побачивши на полиці том «Мандрів Гуллівера» і вбачаючи паралелі з життям головного героя, «чужинець на чужій землі, який мусить вивчити місцеві мови, якщо не хоче померти» [4, с. 25] обирає собі прізвище автора – Свіфт. Через цей епізод Р. Кван підіймає питання приналежності й ідентичності. Робін повинен покинути свою справжню ідентичність заради, можливо, кращого життя, сховатися за маскою вигаданої особистості.

Під історичною проблематикою знаходяться включення зі світу фентезі. Вавилон хоч і не магічний портал, але вважається резиденцією виробництва зачарованих перекладачами срібних зливків. Срібло, що надходить до центру імперії, саме собою не має жодних магічних сил. Натомість магічні властивості йому надають мови. У світі, де мешкає Робін, срібло здатне вловлювати і передавати ледь вловимі відмінності мовних значень, які втрачаються при перекладі з однієї мови на іншу. Мистецтво поєднання значеннєвих втрат [3] породило ремесло сріблярства. Таким чином, срібні зливки, закодовані потрібною мовною парою, наділені магічним потенціалом: вони здатні зцілювати, покращувати продуктивність, охороняти, використовуватися при обороні тощо. Цікаво, що Ребекка Кван «закодовує» свій роман. В українському перекладі назва роману така: «Вавилон: прихована історія», вона не відображає сповна мовних конотацій, на противагу англійському варіанту «Babel: An Arcane History». Слово *arcane* в англійській мові має значення «незрозумілий», «відомий небагатьом», походить від латинського *arcana* – «таємний». Мовна пара *arcane/arcana*, викарбувана на срібному зливку, у світі Ребекки Кван зафіксувала б цю значеннєву втрату (між незрозумілим і таємним), а такий зливков, певно, міг би зберігати речі «під покровом таємниці» [10].

Діяльність Вавилону посилює нерівність між країнами, бо саме Британія є центром сріблярства, яке надає їй могутності й можливість активного ведення колонізаторської політики. «Срібна промислова революція» створює нове багатство (для Британії й британців) і нову бідність (для інших країн і національностей). Проте виявляється, що мовний потенціал втрачених при перекладі значень кінцевий. З огляду на мовні контакти, віддалені раніше мови наближуються одна до одної, стають більш схожими. Цей факт спонукає вчених з Вавилону досліджувати віддалені мови. Саме тому майбутніми перекладачами у Вавилоні, тобто тими, хто вивчає сріблярське ремесло, є студенти з інших країн, підкорених імперією. Насамперед це головні персонажі роману – Робін з Кантону (його рідна мова китайська), Рамі з Калькутти (знає гінді та інші діалекти), Віктуар з Гаїті (володіє креольською). Як пояснює професор Плейфейр, котрий викладає в Оксфорді теорію перекладу, перекладацьке ремесло завжди слугувало посередником миру, а отже, дипломатії, торгівлі, співпраці між народами. Він відзначає, що перекладачі не можуть передати точно повідомлення, фактично, вони переписують оригінал. Проте акт переписування – це акт *письма*, а воно завжди відбиває ідеологію та упередження автора. Латинське *translatio* позначало «перевезення», бо переклад має і просторовий вимір. Він транспортує тексти підкореними територіями [4, с. 123]. Насправді про жоден «мир» у Вавилоні не йдеться. Вчені прагнуть примножувати знання, вони роблять переклади *на* англійську мову, а не з, не бажаючи ділитися знаннями з іншими.

Вавилон – єдиний з факультетів Оксфорду, який приймає студентів неєвропейського походження. Такі студенти мають вроджений дар мови, який не можуть наслідувати народжені в Англії. Насправді лише з цієї причини у Вавилоні до вихідців з інших країн ставляться з терпимістю, надають їм належні умови для життя та змушують вивчати класичні мови, а також англійську, аби в подальшому вони могли правильно підбирати мовні пари. Знання в Оксфорді кориться владі, магічне ремесло допомагає імперії в колоніальних прагненнях [4]. Контр-силою щодо Вавилону виступає угруповання «Гермес», яке складається з його колишніх студентів. Коли Робін разом з друзями усвідомлює, що Оксфорд використовує їх як ресурс,

а Королівський інститут перекладу допомагає уряду Британії планувати війну проти Китаю (опіумні війни), він намагається чинити супротив і стає членом організації «Гермес». Він розуміє, що вільне володіння китайською буде використане проти його батьківщини. Врешті-решт їм вдасться попередити військові дії та зруйнувати Вавилон – символ поневолення. Однак це не повна перемога, її потрібно виборювати повсякчас, бо «Є стільки битв, у яких треба битися, стільки боїв на кількох фронтах – в Індії, Китаї, Америці, – і всі пов'язані однаковою прагненням до експлуатації всього, що не біле й не англійське» [4, с. 580].

Висновки. Тематична глибина та філологічна масштабність роману Ребекки Кван полягає в його здатності поєднувати академічність (лінгвістичні питання, політику мови, теорію перекладу) з фантазією, що охоплює історичні теми колонізації та супротиву. Певною мірою «Вавилон» можна вважати підручником з теорії перекладу, починаючи з часів Стародавньої Греції та Риму. Він також уміщує етимологію та ідіоми з кількох мов, інтертекстуальні перегуки різноманітних форм з творами Геродота, Тацита, В. Блейка, Дж. Мільтона, В. Вордсворта, Ч. Дікенса, В. Текерея та ін. Це ода перекладацькому ремеслу, яке може як розділяти людей, бути засобом підкорення, так і навпаки – єднати їх і бути засобом звільнення. Представлена розвідка не вичерпує проблему рецепції перекладу у фікційному світі, а перспективи подальших досліджень полягають у здійсненні комплексного аналізу окресленої проблеми, зокрема на прикладі інших творів літератури з подібною тематичною спрямованістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анхим О. Транснаціональна література: проблема визначення і передумови дослідження. *Закарпатські філологічні студії*. 2022, № 25 (2). С. 231-235. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.42>
2. Денисова Т. Історія американської літератури ХХ століття. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 487 с.
3. Заболоцька О. Магія перекладу: чому обговорюють новинку "Вавилон. Прихована історія" від Ребекки Кван. *Суспільне культура* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/culture/609977-magia-perekladu-ci-varto-citati-novinku-vavilon-prihovana-istoria-vid-rebekki-kvan/> (дата звернення: 15.01.2024).
4. Кван Р. Вавилон / пер. з англ. Г. Литвиненко. Харків : Видавництво «Жорж», 2023. 584 с.
5. Bertens H. *Literary Theory: The basics*. London and New York : Routledge, 2007. 300 p.
6. Bhabha H. *The Location of Culture*. London and New York : Routledge, 1994. 300 p.
7. Boehmer E. *Colonial and Postcolonial Literature*. London : Oxford University Press, 2005. 352 p.
8. Chen A. Interview with Rebecca Kuang. *It's Real* : website. URL: <http://www.itsrealmagazine.org/interview-with-rebecca-kuang.html> (last accessed 15.01.2024).
9. Colony. *Merriam-Webster Dictionary* : website. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/colony> (last accessed 15.01.2024).
10. Guldentops K., Kim S. The Fantasy Story as a Merciless Laboratory of History: On R. F. Kuang's «Babel, or The Necessity of Violence». *Los Angeles Review of Books* : website. URL: <https://lareviewofbooks.org/article/the-fantasy-story-as-a-merciless-laboratory-of-history-on-r-f-kuangs-babel-or-the-necessity-of-violence/> (last accessed 15.01.2024).
11. Rabuzzi D. Translation as Oppression and Liberation in «Babel». *Chicago Review of Books* : website. URL: <https://chireviewofbooks.com/2022/08/25/translation-as-oppression-and-liberation-in-babel/> (last accessed 15.01.2024).
12. Spivak G. Can the Subaltern Speak? P. 66-111 URL: http://abahlali.org/files/Can_the_subaltern_speak.pdf (last accessed 15.01.2024).
13. Waugh P. *Literary Theory and Criticism : an Oxford guide*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 598 p.
14. Yao J. Q&A With R. F. Kuang, Babel. *We Need Diverse Books* : website. URL: <https://diversebooks.org/blog-qa-with-r-f-kuang-babel/> (last accessed 15.01.2024).

УДК 811.111'373:338.48

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-47>

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТУРИЗМУ

MAIN FEATURES OF STRUCTURAL ORGANIZATION OF ENGLISH TOURISM TERMINOLOGY

Саламаха М. Я.,*orcid.org/0000-0002-9873-4728**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка***Семеряк І. З.,***orcid.org/0000-0001-8983-4551**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка*

В даній статті зроблено спробу визначити та описати основні особливості англomовної термінології туризму. Також розглянуто підходи до систематизації термінологічної лексики. Розгалуженість сфери туризму означає, що до її складу входить велика кількість міжгалузевих термінів. Так, до термінології туризму належать терміни готельно-ресторанної справи, транспортної сфери, галузі харчування, географії, індустрії дозвілля тощо. Таким чином, усі терміни туризму пов'язані з організацією туризму, організацією перевезення, організацією проживання, організацією харчування та організацією дозвілля.

Значною особливістю термінології туризму є те, що вона формується на основі загальнонавчальної лексики, яка, набуваючи додаткових семантичних значень, конкретизується в багатокomпонентних термінологічних словосполученнях.

Терміносистема для терміна є полем, до якого той належить і в межах якого реалізується. Кожне термінополе містить своє ядро та периферію. Терміни, які несуть найбільше інформаційне навантаження і найбільше стосуються організації туризму формують ядро терміносистеми. Терміни, які пов'язані з галуззю туризму лише диференційними семами, формують периферію термінополя. Міжгалузеві терміни, які позначають поняття суміжних галузей, наприклад транспортної чи готельно-ресторанної, відносно до ближчої периферії, а загальнонаукові терміни утворюють крайню периферію. Між термінами в термінополі відбувається постійний рух. Термінополе ділимо на тематичні групи, в межах яких будуються лексико-семантичні групи. В терміносистемі туризму виокремлено 15 основних тематичних груп.

Зауважено, що англomовна термінологія туризму активно позичає терміни в інші мови. Запозичення з англomовної термінології в українську термінологію туризму значно полегшують українським студентам-майбутнім фахівцям сфери туризму процес опанування англomовними термінами, оскільки, в переважній більшості, студенти вже стикались з ними в повсякденному житті як користувачі послуг сфери туризму.

Усі вищезгадані особливості англomовної термінології туризму дозволяють викладачам закладів вищої освіти якісно і системно підготувати англomовний курс професійного спрямування для студентів, що значно допоможе їм опанувати досліджувану термінологію.

Ключові слова: сфера туризму, термін, термінополе, міжгалузевий термін, ядро, периферія, запозичення.

This article attempts to define and describe the main features of English tourism terminology. Approaches to the systematization of terminological vocabulary have also been considered. The extensive nature of tourism industry means that it includes a large number of interdisciplinary terms. Therefore, the terminology of tourism includes the terms of the hotel and restaurant business, the transport sector, the food industry, geography, the leisure industry, etc. All tourism terms are related to tourism organization, transportation organization, accommodation organization, catering organization and leisure organization.

A significant feature of tourism terminology is that many terms are formed on the basis of commonly used vocabulary, which, acquiring additional semantic meanings, becomes specified in multi-component terminological phrases.

Terminological system for a term is the field to which it belongs and within which it is implemented. Each terminological field contains its core and periphery. The terms that convey the greatest information load and are most relevant to the organization of tourism form the core of the terminological field. The terms that are related to the tourism industry only by differential semes form the periphery of the field. Interdisciplinary terms, which denote concepts of adjacent industries, such as transport or hotel and restaurant industries, belong to the nearer periphery, and general scientific terms form the farther periphery.

There is a constant movement between terms in terminological field. The field can be divided into thematic groups, within which lexical-semantic groups are built. In tourism terminological system, 15 main thematic groups have been distinguished.

It has been noted that English tourism terminology actively lends terms to other languages. Borrowings from English tourism terminology into Ukrainian tourism terminology greatly facilitates the process of mastering English terms by Ukrainian students who will become specialists in tourism industry, since, in most cases, students have already encountered these terms in everyday life as users of tourism services.

All the above-mentioned features of English tourism terminology allow teachers of higher education institutions to qualitatively and systematically prepare an English-language professional course for students of Tourism Department, which will significantly help them master the researched terminology.

Key words: tourism industry, term, terminological field, interdisciplinary term, core, periphery, borrowings.

Постановка проблеми. Науковці зазначають, що методологія навчання професійної лексики з іноземної мови не є достатньо розвинена, особливо недостатньо розвиненою є методологія розвитку лексичних здібностей і навиків. Відповідно, пошуки нових методологічних рішень, які на практиці забезпечать високоякісне опанування студентами іншомовної термінології їхньої професійної галузі не втрачають своєї актуальності. Перед викладачами постає завдання підготувати результативний англomовний курс, після завершення якого студентами майбутні фахівці з туризму зможуть обслуговувати сферу туризму на високому професійному рівні англійською мовою. Одним із основних складових такого курсу є засвоєння студентами термінів туризму. Вивчення термінів туризму є цікавим як для філологів, так і для фахівців туризму. Оскільки терміносистема туризму все ще розвивається, вона вимагає всебічного та глибокого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим та необхідним етапом дослідження термінологічної лексики є виявлення її особливостей, аналіз та опис складових частин термінології. Цій проблемі присвячені праці Ж. Багана, В.В. Левицького, С.В. Овсейчик та ін., де закладено основи таксономічної інтерпретації лексики та випрацювано їх основні поняття та ознаки. Терміни туризму різних мов стали об'єктом досліджень багатьох українських науковців. Так, В.В. Ліпінська присвячує свої дослідження особливостям англійської та української терміносистем у галузі міжнародного туризму, Олена Ляховин вивчає терміни сфери туризму в українській та німецькій мовах, І.В. Перішко вивчає сучасні тенденції формування лексики у сфері туристичних послуг, І.М. Черненко досліджує словотвірну деривацію українських термінів із галузі туризму, Т.І. Ткаченко та Ю.Б. Забалдіна присвятили свою працю еволюції українських базових термінів сучасного термінознавства, а Л.В. Півньова – структурній організації термінополя туризму в українській мові, Д.П. Шмідт досліджує способи перекладу англійських туристичних термінів українською мовою, В.В. Прима вивчає семантику і функціонування англomовної туристичної термінології, Н. Біян – структурну класифікацію термінів у галузі туризму в англійській мові, Н.А. Юрко та І.М. Стефанишин досліджують структуру англійських термінів туризму тощо. Питання термінології в галузі туризму вивчали і представники західних наукових шкіл: британської – К. Купер, канадської – С.Л. Дж. Сміт, австралійської – Н. Лейпер та А. Булл, новозеландської – М. Холл.

Мета дослідження. Мета статті – виявити та дослідити основні особливості англomовної термінології туризму. Аналіз таких особливостей дасть змогу українським викладачам закла-

дів вищої освіти якісніше підготувати англomовний курс професійного спрямування та систематизовано подавати термінологічну лексику студентам спеціальності «Туризм» для успішного їхнього засвоєння. Мета передбачає виконання таких завдань: 1) описати структурний склад лексики туризму, а також терміносистеми туризму відповідно до різних видів термінів; 2) виявити та описати основні особливості англomовної терміносистеми туризму, що в подальшому полегшить опанування студентами термінів туризму. Матеріал дослідження – приблизно 2000 термінів, вибраних зі словників та автентичних текстів з туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм – джерело ознайомлення індивіда з культурною спадщиною різних народів та національностей [13, с. 189]. Туризм як галузь знань обслуговує термінологія туризму. Структура лексики туризму є дзеркальним відображенням сучасної структури туризму [11, с. 182].

Терміни не існують ізольовано, вони об'єднуються в систему, яка відображає систему знань в цій галузі [2, с. 142]. Термін – член конкретної термінологічної системи, тому термінологія – це не випадкова сукупність слів, а система взаємопов'язаних термінів, які позначають систему понять якоїсь галузі знань. Кожна терміносистема є реальною і об'єктивною. Вона історично формується незалежно від науки, що її вивчає.

Термінологія – це сукупність термінів як лексичних засобів певної сфери знань. Т.І. Панько вважає, що термінологія – це не система термінів, а сукупність термінів, що входять у певну термінологічну систему [9]. Однією з суттєвих особливостей термінології є те, що вона найбільше піддається свідомому творенню в процесі подальшого розвитку термінологічного фонду літературних мов, удосконалення якого дедалі набуває все більшого значення.

Кожна наукова термінологія є упорядкованою системою, в якій «місце кожного терміна визначається співвіднесенням означуваного ним поняття з іншими поняттями даної галузі науки. Коли відомо, членом якої термінологічної системи є даний термін, то значення його не залежить від контексту і не змінюється ні в якому контексті. Значення ж звичайних полісемічних слів, як відомо, уточнюється лише в контексті, реалізуючись кожен раз у зв'язному висловлюванні» [5, с. 10]. Отже, терміни будь-якої наукової дисципліни в своїй сукупності утворюють її термінологію, яка невіддільна від системи понять даної науки і розвивається разом з нею.

У даній статті важливо згадати і про методи вивчення та систематизації термінології, які позначимо як загальнонауковий, історичний, логіко-лінгвістичний та прикладний.

Історичний метод допомагає при зміні змістовного наповнення понять і допомагає визначити вплив зміни цілей та ціннісних установок суспільства на процеси, що розвиваються у терміносистемі той чи іншої галузі. Понятійно-термінологічна система ґрунтується на продуктивній філософській позиції, мотивованій ціннісно-цільовими пріоритетами часу. Логіко-лінгвістичний метод чітко пов'язаний з закономірностями логіки та термінознавства, які важливі для розвитку та формування понять термінологічної системи. Очевидна диференціація наукового знання призвела до виникнення прикладного методу. Спільною ознакою цих методів є фіксація та опис існуючого у певний період часу стану термінології, яка розуміється як єдине ціле [7, с. 45].

Термінознавці виокремлюють три пласти в лексиці будь-якої галузі: 1) загальнонаукові терміни; 2) міжгалузеві терміни; 3) вузькоспеціальні терміни.

Важливою рисою термінології туризму є те, що «до її складу входить велика кількість загальнонавчаної лексики, що пояснюємо, по-перше, тісними взаємозв'язками даної термінології з повсякденною мовою, і, по-друге, застосуванням даної термінології не лише фахівцями туризму, а і затребуваністю звичайними людьми, які користуються послугами цих фахівців» [2, с. 144] (*travel, tour, hotel*).

Оскільки загальнонаукова лексика обслуговує різні галузі наукових знань, вона займає проміжну ланку між термінологією та словами загальнолітературної мови (*система, модуль,*

графік, група тощо). Загальнонаукові терміни використовуються в текстах багатьох галузей і мають здатність конкретизувати свою семантику у складі кілька-компонентних термінів. Наголошуємо, що загальнонавчана лексика зазнає певних уточнень, набуваючи специфічного значення (*bed rate*). Таким чином, англійська термінологія постійно збагачується новими термінами, що утворюються завдяки спеціалізації значення слова чи термінологізації без зміни значення.

Таким чином, в основі лексики термінології туризму лежить загальнонавчана мова, доповнена специфічними термінами, що зумовлено використанням термінології туризму не лише спеціалістами галузі, а й безпосередніми користувачами її послуг [8, с. 42].

Терміни належать до спеціальної лексики (також використовується термін «фахова мова»). Спеціальною лексикою називається сукупність лексичних засобів, крім загальнонавчаних і загальнонаукових, яка вживається в спеціальних сферах людської діяльності, науці, техніці, сільському господарстві, промисловому виробництві, культурі, мистецтві, спорті і т. п. Термінологи таку систему називають термінологічною, тому що вона має термінологічне значення. Отже, спеціальна лексика і термінологічна лексика є синонімами.

В.Ф. Кифяк стверджує, що до індустрії туризму належать: 1) галузь гостинності, що пов'язана із розміщенням туристів в готелях, кемпінгах тощо; 2) галузь харчування, що реалізується через комплекс спеціальних закладів: їдальня, кафе, ресторанів; 3) галузь розваг, що допомагають організувати дозвілля туристів (екскурсії, походи, спортивні заходи тощо); 4) галузь транспорту, що забезпечує доставку туристів до місця призначення [6, с. 19].

Така розгалуженість галузі свідчить про велику кількість міжгалузевих термінів. Термінологія туризму охоплює міжгалузеві терміни, які запозичила з суміжних галузей, наприклад, з транспортної (*long-distance coach, fare, car rental*), географічної (*waterfall, mountain, valley, bay*), термінології харчування (*Continental breakfast, buffet, menu*), спортивної (*beach volleyball, paragliding, windsurfing, table tennis*), медичної (*motion sickness*), юридичної (*agreement, claim, force majeure*), комп'ютерної (*Computer Reservation System*) тощо.

Згідно з Півньовою Л.В., «найбільшу кількість міжгалузевих номінацій термінологія туризму має з такими терміносистемами: готельно-ресторанна справа, транспортна сфера, географія, індустрія дозвілля тощо» [11, с.183], з чим ми і погоджуємось.

Вищезгадані риси англомовної термінології туризму роблять її більш доступною для опанування студентами, які навчаються на спеціальності «Туризм» і стануть майбутніми фахівцями туризму, так і звичайними людьми, які користуються туристичними послугами. Відсутність величезної кількості вузькоспеціальних термінів, висока наявність міжгалузевих термінів та зв'язок звичайних людей зі сферою туризму створюють сприятливі умови для успішного вивчення термінології та плідної комунікації в туризмі.

Вузькоспеціальні терміни є найбільш інформативними та утворюють ядро терміносистеми. Терміносистема для терміна є полем, до якого той належить і в межах якого реалізується. Відповідно, термін побутує в термінополі, тобто своєму лінгвістичному середовищі, в якому набуває усіх характерних ознак [11, с. 182]. Польовий метод вивчення лексики заснував німецький вчений Й. Трір, який розробив нові принципи системного аналізу лексики, використавши у своїх дослідженнях глибокий теоретичний та фактичний матеріал [3, с. 74].

Згідно з Денисовою С.П., поле – це ядерно-периферійна структура в мові. Семантична будова таких структур утворена за принципом градування – ступеня виявлення ознак із центром, що складається з ознак високого ступеня детермінованості, і периферії – явищ із високим рівнем варіативності [4, с. 65]. Зауважимо, що якщо термін виходить за межі свого термінополя, він перестає бути терміном і починає побутувати як звичайна лексична одиниця, набуваючи конотативного значення.

Кожне термінополе містить своє ядро та периферію. Ядро – це основні, найуживаніші терміни, які несуть основне інформаційне навантаження та на основі яких і утворюється термі-

нологічна система. Периферія ж складається з одиниць, які є найвіддаленішими від ядра за своїм значенням. Ядро формується навколо інваріантної лексеми – архісеми, яка має низку найхарактерніших семантичних ознак для вираження інтегрального значення усього поля. Терміни на периферії конкретизують та деталізують основне значення поля [3, с. 76]. Іншими словами, терміни ядра позначають родові поняття, в той час як терміни периферії виражають видові поняття. Найбільше функціональне навантаження лежить на термінах ядра [11, с. 183]. Не можемо говорити про чіткість меж ядра, периферії і термінополя, адже терміни поля знаходяться в постійному русі. Одні терміни можуть переходити з ядра на периферію, і навпаки, або з одного термінополя в інше. Такий постійний рух термінів свідчить про відкритість та складність терміносистеми.

Терміносистема туризму є яскравим прикладом відкритості системи, адже до її складу входить величезна кількість суміжнонаукових, або міжгалузевих, термінів. Термінополя виокремлюємо за допомогою семантико-логічного критерію. Виокремлюємо центральні слова – слова-ідентифікатори, семний склад яких окреслює семантичний контур майбутньої вибірки. Таким чином, терміни, у яких семи співвіднесеності з галуззю туризму є центральними в семантичній структурі, і складають ядро терміносистеми туризму (*tourism, tourist, tour, tourist operator, travel agent, excursion, destination*).

Терміни, які пов'язані з галуззю туризму лише диференційними семами, утворюють периферію польової структури терміносистеми туризму. Відповідно, міжгалузеві та загальнонаукові терміни утворюють периферію. Більше того, можемо говорити про ближчу і крайню периферію.

Міжгалузеві терміни, які позначають поняття суміжних галузей, відносимо до ближчої периферії (*airport, hotel, resort, charter, boarding pass, castle, nature reserve*). Загальнонаукові терміни утворюють крайню периферію (*system, structure, classification, method*) [11, с. 184].

Таким чином, ядро терміносистеми охоплюють терміни, які несуть найбільше інформаційне навантаження і найбільше стосуються організації туризму. Найвіддаленіша від ядра периферійна зона характеризується слабшим ступенем уточнення відповідних понять [11, с. 184].

В термінополі будуємо тематичні групи. Часто тематичні групи зазнають подальшої класифікації на лексико-семантичні групи (ЛСГ). Соколовська Ж.П. зазначає, що «особливість тематичної групи полягає в тому, що вона, з одного боку, виділена на основі логічного членування широкого поняття, а з іншого, – на основі того, як це поняття членується, і логікою мови – значеннями слова. Отже, тематична група є сходиною класифікації, на якій логіка мовного членування семантичного континууму виступає вже не просто як попередня, інтуїтивна основа, як орієнтир у процесі систематизації людських уявлень про об'єктивну дійсність, але й як самостійний фактор, як питомо мовне членування уявлень людини про об'єктивну дійсність» [12, с. 47]. Тематична група – поняття ширше, ніж ЛСГ. Різним для них є те, що ЛСГ є об'єктивним результатом законів та закономірностей розвитку лексичної семантики мови, в той час як тематична група залежить від рівня знань того чи іншого носія мови (суб'єкта), від уміння класифікувати явища дійсності. Таким чином, тематична група – це терміни, об'єднані однією темою. ЛСГ – група термінів у межах тематичної групи, які об'єднані загальною семантичною ознакою [1, р. 668].

Нами виокремлено 15 основних тематичних груп, а саме: 1) назви видів туризму, подорожей та туристичних маршрутів; 2) назви туристичних об'єктів та місць відпочинку; 3) назви процесів в туризмі; 4) найменування туристів та працівників сфери туризму; 5) назви видів інвентаря туристів та устаткування; 6) назви на позначення різних туристичних формальностей та документів; 7) назви для позначення оплат, тарифів за послуги; 8) найменування в транспортному сегменті та назви різних видів транспорту та перевезення; 9) назви видів приміщень для організації проживання туристів; 10) назви видів закладів харчування, їжі та типів харчування; 11) назви різних видів спорту та розваг для організації дозвілля; 12) назви підприємств

у сфері туризму; 13) назви туристичних подій; 14) найменування в географічному сегменті та 15) назви хворіб, пов'язаних з подорожами. Запропонована класифікація не є вичерпною і може доповнюватися новими групами з огляду на інтенсивний та постійний розвиток нових понять, що вимагають номінації.

З англійської мови надходять багато слів, не оминаючи і сферу туризму. Оскільки англійська мова є мовою міжнародного спілкування, вона обслуговує і сферу туризму. Погджуємось, що «виникнення запозичених термінів пояснюється зростаючими контактами фахівців туризму різних країн і спільною розробкою конкретних проблем, що вимагає зближення відповідних термінологій» [10, с. 105]. Англійська термінологія туризму розвинена набагато краще, ніж українська термінологія туризму, що пояснюємо екстралінгвістичними чинниками, які вплинули на виникнення та розвиток туризму в світі та в Україні. У зв'язку з цим, українська термінологія запозичує терміни туризму з англійської мови. Навіть якщо існує український відповідник англійського терміна, фахівці сфери туризму та користувачі її послуг застосовують англійський відповідник, що надає, на їхню думку, спілкуванню в туризмі більшої престижності. Наприклад, користувачі туристичних послуг, так само як і студенти, широко вживають англійський термін «*all inclusive*», а не український відповідник «*все включено*», вибираючи тип розміщення в готелі, чи термін «сервіс» замість «обслуговування». Значна кількість термінів туризму, запозичених з англійської мови в українську, насправді сприяє полегшенню процесу засвоєння українськими студентами цієї лексики.

Щодо морфологічних особливостей термінів сфери туризму, наголошуємо, що терміни-іменники складають 88 відсотків усіх термінів. Наша вибірка термінів свідчить про переважну більшість двоконпонентних термінологічних словосполучень, але аналіз структурних особливостей термінів туризму стане об'єктом нашого наступного дослідження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Термінологія туризму є відкритою та динамічною системою, яка постійно збагачується новими термінами, оновлюється та зазнає постійного впливу інших терміносистем. В ній розрізняємо загальнонаукові, міжгалузеві та вузькоспеціальні терміни. Вузькоспеціальні терміни туризму становлять ядро терміносистеми, в той час як міжгалузеві та загальнонаукові формують периферію. Особливістю досліджуваної термінології є наявність значної кількості міжгалузевих термінів, що пояснюємо тісними зв'язками туризму із суміжними галузями. Українська термінологія туризму запозичує з англійської багато термінів, що, разом з неодноразовим досвідом студентів як користувачів туристичних послуг, створюють сприятливі умови для опанування українськими студентами спеціальності «Туризм» англійських термінів туризму. Структурні особливості термінів туризму стануть об'єктом нашого наступного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Salamakha M. Studying of the English Environmental Protection Terminology in the Aspect of Thematic Groups and Hyper-hyponymic Relations. *Education's Role in Preparing Globally Competent Citizens. Bulgarian Comparative Education Society*. 2014. Vol. 12. P. 663–669.
2. Біян Н.О. Лексико-семантична та структурна класифікація термінів в англійській мові. *Іноземна філологія*. 2009. Вип. 121. С. 142–149.
3. Гешко Н. Лексико-семантичне поле як системно структурне утворення та методи його дослідження. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Буков. держ. дед. дн-т, Сучас.ун-т ім. Штефана Великого. Чернівці: БДМУ, 2014. № 2(2). С. 73–78.
4. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ: Вид-во Київського держ. лінгвістичного університету, 1996. 294 с.
5. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. К. : Наук. думка 1967. 129 с.
6. Кифяк В.Ф. Організація туризму: [навч. посіб.]. Чернівці: Книги – XXI, 2008. 344 с.
7. Крижанівська А.В., Симоненко Л.А. Актуальні проблеми впорядкування наукової термінології. Київ, 1987. 163 с.

8. Ліпінська В.В. Особливості англійської та української терміносистеми у галузі міжнародного туризму. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філологія. Педагогіка». 2014. Вип. 3. С. 37–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vntufil_2014_3_8 (дата звернення: 11.01.2024).
9. Панько Т. І. Від терміна до системи / Т. І. Панько. – Львів : Вища шк., 1979. 148 с.
10. Перішко І.В. Сучасні тенденції формування лексики у сфері туристичних послуг. *«Молодий вчений»*. № 3.2 (55.2), березень, 2018. С. 104–107.
11. Півньова Л.В. Структурна організація термінополя туризму в українській мові. *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 182–187.
12. Соколовська Ж.П. Система в лексичній семантиці (аналіз семантичної структури слів.) Київ: Вища школа. 1979. 192 с.
13. Шмідт Д.П. Способи перекладу англійських туристичних термінів українською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2021. № 52 том 2. С. 189–191.

УДК 81'27 (076.5)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-48>

СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

SOCIAL COMMUNICATION AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL ACQUISITION OF HIGHER EDUCATION

Семак Л. А.,

orcid.org/0000-0002-2495-4680

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філології

Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Піддубцева О. І.,

orcid.org/0000-0002-5958-750X

Scopus-Author ID: 57786225800

доктор філософії в галузі освіти/педагогіки, доцент,

доцент кафедри філології

Дніпровського державного аграрно-економічного університету

У статті проаналізовано інтегративне поняття соціальної комунікації, обґрунтовано важливість вивчення і набуття навичок соціальної комунікації в закладі вищої освіти. Помічено, що існує об'єктивна потреба в комплексному описі сучасних особливостей ведення успішної соціальної комунікації під час здобуття вищої освіти й професійної діяльності в перспективі. Наголошено, що в будь-якому закладі вищої освіти неодмінно слід приділяти увагу подальшому поступові спілкувальних здібностей, оскільки індивідууми вступають у комунікацію зазвичай не лише для обміну відомостей, а для втілення іншої життєвої мети. Доведено, що досягти вагомого результату в будь-якій галузі можна лише за допомогою розвинених навичок соціальної комунікації, тобто спілкуючись і обговорюючи плани, намічені завдання, проміжні результати, висновки. Виділено п'ять наріжних умов, що пояснюють важливість і вирішальне значення соціальної комунікації для становлення і успішної діяльності команди: взаєморозуміння, співпраця і командна робота, вирішення проблем, продуктивність і дієвість, зростання і навчання. Зауважено, що чітка й дієва комунікація має вирішальне значення для забезпечення успіху будь-якого проекту, сприяє співпраці, особистісному розвитку та професійному зростанню. Висновковано, що ефективність соціальної комунікації в навчанні й під час здійснення професійних обов'язків визначає в майбутньому якість здобутої освіти й виконання професійних обов'язків. Спостережено, що соціальною комунікацією пронизані майже всі аспекти людської життєдіяльності, тому розроблення теоретичних і практичних основ соціальної комунікації – це один із перспективних і найважливіших напрямів розвитку сучасної української лінгвістики, формування якого зумовлене потребами, продиктованими сьогоденням різних соціокультурних груп.

Ключові слова: соціальна комунікація, комунікація, заклад вищої освіти.

The article analyzes the integrative concept of social communication, substantiates the importance of studying and acquiring social communication skills in a higher education institution. It was noticed that there is an objective need for a comprehensive description of modern features of successful social communication during higher education and professional activity in the future. It is emphasized that in any institution of higher education attention should be paid to the further development of communication skills, since individuals usually enter into communication not only to exchange information, but to realize another life goal. It is proven that it is possible to achieve a significant result in any field only with the help of developed social communication skills, that is, communicating and discussing plans, intended tasks, intermediate results, conclusions. Five cornerstone conditions are identified that explain the importance and crucial importance of social communication for the formation and successful operation of a team: mutual understanding, cooperation and teamwork, problem solving, productivity and effectiveness, growth and learning. It was noted that clear and effective communication is crucial for ensuring the success of any project, promotes cooperation, personal development and professional growth. It was concluded that the effectiveness of

social communication in education and during the performance of professional duties determines the quality of the acquired education and performance of professional duties in the future. It has been observed that almost all aspects of human life are permeated with social communication, therefore the development of theoretical and practical foundations of social communication is one of the most promising and important directions of the development of modern Ukrainian linguistics, the formation of which is determined by the needs dictated by the present of various socio-cultural groups.

Key words: social communication, communication, institution of higher education.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах інтенсивної глобалізації та інформатизації суспільства, коли дедалі більшої значущості набувають цифрові комунікаційні технології, усе менше уваги людство приділяє реальному живому міжособистісному й колективному спілкуванню. Без сумніву, завдяки цифровим технологіям можна істотно підвищити рівень якості й продуктивності навчання, праці й добробуту населення, подолати проблеми у сферах освіти, офіційно-діловій взаємодії, управлінні, що постали внаслідок російської агресії і війни в Україні, оскільки для їх вирішення нерідко виникає потреба у віддаленому якісному й миттєвому зв'язку. Поєднання технологій у навчанні й управлінні змінює спосіб функціонування закладів освіти, підприємств, організацій, дає змогу надалі дієво продовжувати провадити діяльність, але, крім позитивних змін, провокує появу низки нових проблем, на які не завжди можна швидко й ефективно відреагувати, а саме: неправильне розуміння завдання і висока ймовірність помилок під час виконання, абсолютне несприйняття навчального й управлінського процесу через різні морально-психологічні особливості учасників, неможливість вчасно вплинути на перебіг виконання завдання і спрямувати в потрібне русло тощо. Усе це потребує осмислення і пошук нових форм і завдань для успішної комунікації як між викладачем і студентством у закладі вищої освіти, так і між керівником та підлеглими під час професійного спілкування в майбутньому. Актуальність пропонованої праці зумовлена об'єктивною потребою комплексно описати сучасні особливості ведення успішної соціальної комунікації під час здобуття вищої освіти й професійної діяльності в перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя для комплексного вивчення соціальної комунікації сформували праці таких українських та зарубіжних учених, як К.-О. Апеля, О. І. Бабчинської, Ф. С. Бацевича, Л. А. Білоконенко, Н. С. Голікової, Л. В. Губерського, А. М. Єрмоленка, М. П. Кочергана, М. І. Михальченка, К. С. Серажим, І. А. Чудовської та ін. Поняття комунікації аналізують із погляду філософії, лінгвістики, соціології, психології, економіки, менеджменту, політології тощо. У філософському руслі комунікацію розглядають як «інстанцію, за допомогою якої індивіди, діючи комунікативно, мають змогу спільно обговорювати та обґрунтовувати дії, етичні норми та цінності [1, с. 396]. Комунікації у менеджменті вналежнюють «до процесів управління, оскільки вони пов'язують функції організації, планування, мотивації та контролю. Формально, комунікаційний процес визначають як процес обміну інформацією між співробітниками підприємства та суб'єктами зовнішнього середовища з метою розв'язання певних проблем» [2, с. 3]. Вивчаючи комунікаційні процеси в соціологічному вимірі, натрапляємо на таке ствердження: «Комунікація виступає однією із форм реалізації соціальної взаємодії, а так як ми маємо справу з суспільними явищами та процесами, то слід розглядати саме соціальну комунікацію, базовими складовими якої є: соціальні структури суспільства в плані їх комунікативних характеристик; комунікативні системи, що реалізують різні види соціальної комунікації; канали, рівні і засоби комунікації, що забезпечують передачу і сприйняття інформації іншими і її соціально значиму оцінку [6, с. 11]. Із погляду лінгвістики «комунікація – це смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування. У сучасній лінгвістиці комунікацію розглядають як спілкування, обмін думками, даними, ідеями тощо, тобто як специфічну форму взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудова діяльності» [3, с. 28]. Аналізуючи наведені дефініції різних галузей знань, помічаємо, що комунікація постає тією дивовижною,

навколо якої зосереджуються і диференціюються науки. Усебічне дослідження комунікації в будь-якій сфері суспільного життя є однією з найактуальніших проблем сучасного мовознавства та його окремих галузей.

Мета дослідження – проаналізувати інтегративне поняття соціальної комунікації, обґрунтувати важливість вивчення і набуття навичок соціальної комунікації в закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Комунікація протягом останніх десятиліть і до сьогодні стає цариною перетину наукових інтересів суспільно-гуманітарних і соціально-економічних наук, оскільки комунікація не може існувати без людства: вона йде від нього, до нього й існує заради нього. Науковець О. В. Курбан справедливо зауважує, що «соціальна комунікація є важливою передумовою наукового прогресу й основою динамічного розвитку суспільних відносин. [...] Сучасні науковці й практики, які працюють у соціокомунікативній сфері, в цілому досить чітко й у більш-менш єдиному руслі визначають функції та основні ознаки цього явища. Утім, на рівні практичного застосування при визначенні профільних аспектів існують певні особливості, які насамперед виникають через різні цільові орієнтири» [5, с. 65]. На нашу думку, у сучасній науці найвищий рівень інтегративності поняття соціальної комунікації притаманний лінгвістиці, оскільки саме ця галузь успішно розв'язує проблеми, дотичні до формування знань про комунікативні процеси й обмін досвідом під час розвитку людства. Нам імпонує науковий підхід мовознавця Ф. С. Бацевича, який вважає, що «термін «комунікація» можна вживати як синонім терміна «спілкування» з метою наголошення на процесах соціальної взаємодії, що розглядаються в їхньому знаковому втіленні» [3, с. 28].

Будь-який індивідуум розпочинає, веде, завершує спілкування, відмовляється від нього, спираючись на індивідуальний / колективний ментальний досвід. Соціальна комунікація – це те, як людина закодовує смисли в словесне обрамлення, щоб дієво взаємодіяти з іншими людьми. Теорія соціальної комунікації передбачає, що будь-який мовець / канал зв'язку / символ не є поняттям, що існує сам по собі, тобто до, під час або після спілкування: кожне поняття є процесуальним досягненням, зробленим у моменті спілкування. Соціальну комунікацію визначають також як «набір вербальних і невербальних навичок, які ми використовуємо для навігації в усіх соціальних взаємодіях» [9]. Багатьом індивідуумам удається природно й інтуїтивно спілкуватися з іншими, проте декому комунікація з оточенням може здаватися чужими «розвагами» з певними правилами, до яких йому / їй незручно й небажано долучатися. Соціальна комунікація відіграє надважливу роль майже в кожному аспекті нашого життя: вона є запорукою формування будь-яких гармонійних взаємин, від дружби й знайомства до відносин із педагогами під час навчання, в офіційно-діловій і професійній сфері із керівництвом і колегами. Заклад освіти будь-якого рівня істотно впливає на соціалізацію особистості, формування навичок спілкувальної взаємодії в перспективі.

Людина вчиться опановувати мову й використовувати її як засіб спілкування з дитинства, наслідувати неписаних правил соціальної взаємодії від сім'ї, школи, друзів, оточення. Особливості міжособистісної і міжгрупової взаємодії індивідуум продовжує пізнавати в закладах фахової передвищої, вищої освіти, під час виконання професійних обов'язків на роботі. Закріплених єдиних правил успішної соціальної комунікації досі вповні не вироблено, оскільки члени соціуму – окремі особистості, тому люди, спираючись на досвід, змінюють і пристосовують що, як і де їм слід говорити протягом усього свого життя. Ми всі ухвалюємо рішення, із ким спілкуватися, де, коли, навіщо, у який спосіб. Свідома спроможність ухвалювати такі комунікаційні рішення і є навичками соціальної комунікації.

Гарні навички соціальної комунікації торують шлях до поступу більш розвинених мовномисленневих навичок, потрібних для абстрактного й дедуктивного мислення, розуміння логіко-філософських зв'язків між поняттями. «Вища освіта передбачає розвиток ключових людських навичок, щоб у майбутньому індивідуум міг реалізувати їх у реальних проєктах і спеціальних видах діяльності» [7, с. 79]. У будь-якому закладі вищої освіти неодмінно слід

приділяти увагу подальшому поступові спілкувальних здібностей, оскільки індивідууми вступають у комунікацію «не для того, щоб обмінятися інформацією – це завжди лише засіб для досягнення іншої, немовленневої мети, яка може і не усвідомлюватися комунікантами» [3, с. 33], особливо під час професійного спілкування. На нашу думку, для здобувачів фахової освіти вкрай важливо вивчати такі теми: «Поняття соціальної комунікації та професійно орієнтованої комунікації», «Комунікаційна діяльність і спілкування», «Комунікативні стратегії і тактики», «Комунікація як функція управління організацією», «Публічна комунікація», «Стратегія роботи в соціальних мережах» тощо. Опрацювання зазначених тем уможливить поступ загальних компетентностей, наприклад: здатність спілкуватися українською мовою як усно, так і письмово; знання і розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями; здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність працювати в команді; здатність працювати автономно; здатність цінувати й поважати різноманітність та мультикультурність.

Навчаючи соціальної комунікації здобувачів вищої освіти, викладач повинен застосовувати такі методи й форми: вербальні (бесіда, навчальна лекція, метод систематизації, обговорення, дебати, дискусія, взаємооцінка, опитування); наочні (презентація, ілюстрація); практичні (навчальні, ігрові, рольові, репродуктивні, тренувальні вправи) та ін. Розвиткові комунікативних здібностей сприятимуть обговорення різних комунікативних ситуацій, наприклад: «Прочитайте запропоновані фрагменти текстів. З'ясуйте, у яких царинах людської діяльності їх використовують. Назвіть мовні засоби, властиві певному стилю мови»; «Прочитайте фрагмент інтерв'ю з відомою історичною постаттю. Чи присутні у відповідях інтерв'юера маніпулятивні вислови?»; «Прочитайте запропоновані діалоги. Які негативні й позитивні риси характеру мовців, зважаючи на їхні репліки, Ви можете назвати?».

Під час здобуття вищої освіти і здійснення професійних обов'язків є діяльності, що їх слід виконувати лише колективно. «Однією з найважливіших і пріоритетних умов ефективного й результативного проведення навчального процесу є сама взаємодія всіх його учасників» [8, с. 119]. Досягти вагомого результату в будь-якій галузі можна тільки спілкуючись і обговорюючи плани, намічені завдання, проміжні результати, висновки. Чітка й дієва комунікація має вирішальне значення для забезпечення успіху будь-якого проєкту, сприяє співпраці, особистісному розвитку та професійному зростанню. Будь-який колектив, лише ефективно комунікуючи, стає командою, а це відбувається тоді, коли кожен його учасник здатен обговорювати проблемні питання з членами колективу, поважає думки інших учасників, усвідомлює цінність регулярних зустрічей, уміє попросити та надати допомогу в команді. Освоївши такі комунікаційні стратегії, будь-який індивідуум може стати цінним учасником команд і створити позитивне й продуктивне робоче середовище.

Соціальна комунікація є підвалиною, на якій зростає і процвітає професійна команда. Вона сприяє взаєморозумінню, прозорості й раціональному управлінню, що зумовлює підвищення продуктивності праці, гармонійне вирішення проблем і досягнення успішних результатів у будь-якому проєкті. Виділяємо такі п'ять наріжних умов, що пояснюють важливість і вирішальне значення соціальної комунікації для становлення і успішної діяльності команди:

1. Взаєморозуміння. Чітке й легко зрозуміле спілкування гарантує, що всі члени команди порозумілися між собою щодо мети й завдань проєкту, бажаних результатів і перспектив. Це дасть змогу оминати непорозуміння і мінімізує потребу в переформатуванні під час виконання, що сприятиме підвищенню ефективності й продуктивності праці.

2. Співпраця і командна робота. Соціальна комунікація сприяє співпраці й командній роботі, надаючи змогу членам команди ділитися ідеями, отримувати відгуки й працювати разом для досягнення спільної мети. Усе це сприяє відчуттю єдності й уповні реалізовує колективний інтелект команди.

3. Вирішення проблем. У разі виникнення проблеми і викликів ефективна соціальна комунікація вможливає своєчасне виявлення проблем і швидкий спільний пошук рішення, що спонукає до мозкового штурму, обміну знаннями й творчому вирішенню різноманітних питань.

4. Продуктивність і дієвість. Зрозуміла й логічна комунікація посилює і пришвидшує процес розроблення завдання, зменшує час паузи, що виникла через непорозуміння, і гарантує, що всі учасники працюють на одному етапі й в одному напрямку, що сприяє підвищенню продуктивності праці, зменшує кількість помилок і збільшує ефективність.

5. Зростання і навчання. Соціальна комунікація створює спілкувальне професійне середовище, де його учасники можуть шукати поради, ставити й знаходити відповіді на питання, учитися в більш досвідчених членів команди. Соціальна комунікація виховує культуру постійного навчання, особистісного й професійного розвитку.

Висновки. Отже, ефективність соціальної комунікації в навчанні й під час здійснення професійних обов'язків визначає в майбутньому якість здобутої освіти й виконаної роботи. Соціальною комунікацією пронизані майже всі аспекти людської життєдіяльності, тому розроблення теоретичних і практичних основ соціальної комунікації – це один із перспективних і найважливіших напрямів розвитку сучасної української лінгвістики, формування якого зумовлене потребами, продиктованими сьогоденням різних соціокультурних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 395 – 413. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/21_2018/9.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
2. Бабчинська О. І. Комунікаційний процес в управлінні: основні положення. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. С. 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/51.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с. URL: http://document.kdu.edu.ua/info_zab/061_123.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
4. Білоконенко Л. А. Соціолінгвістика : практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2020. 106 с. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4304/1/Білоконенко_СОЦІОЛІНГВ_практикум.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
5. Курбан О. В. Соціальна комунікація в системі сучасного наукового знання. *Інформаційне суспільство*. 2009. Вип. 10. Липень – грудень. С. 64 – 66. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1045/1/O_Kurban_SKSSNZ_GI.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
6. Чудовська І. Соціологія масових комунікацій: навч. посіб. Київ : 2021. 235 с. URL: https://soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/newsfiles/chudovska_mass_communication.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
7. Pakhomova, T., Hryhorieva, V., Omelchenko, A., Kalenyk, M., & Semak, L. The formation of digital competence by means of information and communication technologies among students of higher education. *Revista Eduweb*. 2023. 17(2). P. 78 – 88. URL: <https://revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/519>. <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.02.7> (дата звернення: 10.12.2023).
8. Pakhomova T., Vasilieva P., Piddubtseva O., Rezunova O., & Serdiuchenko Y. Education in Universities in the Context of Distance Education. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. 2022. 22 (6). URL: <https://articlegateway.com/index.php/JHETP/article/view/5241>. <https://doi.org/10.33423/jhetp.v22i6.5241> (дата звернення: 10.12.2023).
9. Social communication – what does it mean. 2017. URL: <https://www.smalltalkspeechtherapy.com.au/social-communication-what-does-it-mean/> (дата звернення: 10.12.2023).

УДК 82-311.6(1-88)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-49>

ХУДОЖНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АРХЕТИПУ «ДІМ» В МІЛІТАРНІЙ АНТОЛОГІЇ «ОДА ДО УКРАЇНИ»

ARTISTIC TRANSFORMATIONS OF THE "HOME" ARCHETYPE IN THE MILITARY ANTHOLOGY "ODE TO UKRAINE"

Сидоренко О. Ю.,

orcid.org/0000-0001-8702-3659

аспірантка кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Статтю присвячено виявленню та аналізу показових художніх трансформацій традиційного для структури менталітету українського народу архетипу *дім* у мілітарній новітній прозі періоду після лютого 2022 року. Концептуальність обраної в якості об'єкту дослідження антології «Ода до України» полягає в її беззаперечній репрезентативності в плані віддзеркалення специфіки дискурсу в наративному форматі колективного досвіду із фіксацією соціальних дискурсивних практик різних інтелектуальних еліт щодо певної проблеми, а також тематичній однорідності збірки, що поєднує оповіді про символічні або цілком фізичні простори, локуси, місця, які асоціюються з домом і формують як географічну, так і ментально-ціннісну мапу України.

Застосовані у процесі дослідження художніх трансформацій традиційного для структури менталітету українського народу архетипу *дім* здобутки міфологічної критики, рецептивної естетики та наративного аналізу сприяли потрактуванню архетипу *дім* як тілесної категорії (Л. Якимчук, В. Рафеєнко), простеженню його видозміни у мікропростір *дачі* (Т. Золотковська, А. Курков), особливий *ландшафт* (карпатський у Т. Прохаська та І. Карпи чи кримський в А. Левкової, знакові для особистісного становлення топоси Бакоти у К. Бабкіної і Трахтемирова в Любка Дереша), акту набуття конотаційних нашарувань щасливе *майбутнє* або сам факт можливості цього майбутнього (П. Яценко, О. Михед). Такі трансформації віковичного національного архетипу спричинені найперше загрозою втрати фізичного дому (власної оселі, населеного пункту, регіону чи навіть всієї країни) внаслідок терористичних атак, окупації чи ведення прямих збройних дій на конкретній території. Однак зазначені зміни також відбивають процес переходу поняття *дім* з утилітарно-фізичного рівня в метафізичне явище, що за умови найсильнішої екзистенційної кризи гарантуватиме можливість як особистісної, так і колективної реінкарнації.

Ключові слова: архетип, дім, мілітарна проза, антологія, війна, сучасна українська проза.

The article is dedicated to the identification and analysis of indicative artistic transformations of the traditional archetype of home in the mentality structure of the Ukrainian people in the military prose of the post-February 2022 period. The conceptual focus of the chosen research object, the anthology «Ode to Ukraine», lies in its undeniable representativeness in reflecting the specificity of discourse in the narrative format of collective experience, with the fixation of social discursive practices of various intellectual elites regarding a particular issue. It also highlights the thematic homogeneity of the collection, combining narratives about symbolic or entirely physical spaces, loci, places associated with home, and forming both a geographical and a mental-value map of Ukraine.

The artistic transformations of the traditional archetype of home in the mentality structure of the Ukrainian people were explored through achievements in mythological criticism, receptive aesthetics, and narrative analysis. This contributed to interpreting the archetype of home as a bodily category (L. Yakymchuk, V. Rafeyenko), tracing its transformation into the microspace of a dacha (T. Zolotkovska, A. Kurkov), a specific landscape (Carpathian in T. Prokhasko and I. Karpa or Crimean in A. Levkova, significant for personal formation of Bakota topoi in K. Babkina and Trakhtemyriv in Lyubko Deresh), and the act of acquiring connotational layers of a happy future or the very possibility of this future (P. Yatsenko, O. Mykhed).

These transformations of the age-old national archetype are primarily caused by the threat of losing a physical home (one's own dwelling, settlement, region, or even the entire country) due to terrorist attacks, occupation, or direct armed conflicts in specific territories. However, the mentioned changes also reflect the process of transitioning the concept of home from a utilitarian-physical level to a metaphysical phenomenon, ensuring the possibility of both personal and collective reincarnation in the face of the most profound existential crisis.

Key words: archetype, home, military prose, anthology, war, contemporary Ukrainian prose.

Постановка проблеми. Загальну літературно-культурну ситуацію після військової інтервенції РФ 24 лютого 2022 року найкрасномовніше описує лексема *оніміння*. Певний час письменники, а разом із ними і вся інтелектуальна еліта України, оговтуючись від шоку, були вимушені приміряти на себе нав'язані силоміць досвіди воєнного стану: волонтерів, військових, журналістів-дипломатів, фіксаторів воєнних злочинів, переселенців, біженців тощо. По-справжньому помітні ознаки життя подає вітчизняний літературний процес, зокрема видавнича сфера, вже наприкінці 2022 року, коли суспільство знову стало готове до сприйняття не лише публіцистичних, щоденникових, репортажних, документальних чи есеїстичних текстів, а й перших художніх антологій: «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія», «Ода до України», «Воєнний стан», «ЙБН БЛД РСН». Таким чином, вітчизняна література стала соціальним проектом, що не лише об'єднаний спільним травматичним досвідом, а передусім покликаний його зафіксувати, омовити, вербалізувати, а, отже, зробити перші кроки до подолання колективної травми. Найбільш різнобічною та ціннісною рефлексією травми війни позначені саме прозові антології, що виходили за підтримки солідарних польської та французької літератур («Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» та «Ода до України»), характеризуються відсутністю цензурованості («ЙБН БЛД РСН») або ж об'єднують художньо-публіцистичні тексти-рефлексії різних за фахом представників інтелектуальної еліти України («Воєнний стан» із передмовою головнокомандувача ЗСУ В. Залужного). Спільними для усіх згаданих антологій є звернення до архетипу *дім*, що внаслідок нового травматичного досвіду неминуче трансресує і набуває відповідних унікальному екзистенційному досвіду конотаційних нашарувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформації віковичного українського архетипу «дім» у мілітарній новітній українській літературі стали предметом досліджень таких вчених, як Н. Герасименко («Архетип дому в романі Сергія Жадана “Інтернат”», 2022) [1], А. Демченко («Поетика тріади “дім – не-дім – антидім” у збірці Сергія Жадана “Життя Марії”», 2015) [2], В. Дмитренко («Архетип дому в романі Галини Вдовиченко “Маріупольський процес”», 2021) [3], Л. Мачуліна («Національні архетипи як модус поезії спротиву в російсько-українській війні», 2022) [4]. У своїх наукових розвідках згадані вчені досліджують архетип *дім* як провідний сюжетнотвірний елемент, ключовий образ-символ, розкривають специфіку бінарних опозицій на кшталт «дім-антидім», «дім-не-дім», різних вимірів-площин локального та метафізичного потрактування одного з найбільш концептуально наснажених архетипів національного характеру українців. Утім, нові суспільно-історичні виклики зобов'язують простежити подальші трансресивні процеси, що відбуваються у структурі згаданого архетипу. Позаяк, найбільш концептуальними та показовими в плані віддзеркалення специфіки дискурсу в наративному форматі колективного досвіду з репрезентацією соціальних дискурсивних практик різних інтелектуальних еліт щодо певної проблеми є саме антології, **метою нашого дослідження** є спостереження та аналіз показових художніх трансформацій традиційного для структури менталітету українського народу архетипу *дім* на прикладі концептуальної збірки-репрезентанта нового соціокультурного досвіду повномасштабної фази російсько-української війни – «Ода до радості» (упорядник – Еммануель Рубен).

Виклад основного матеріалу. Збірка есеїв, оповідань та віршів «Ода до України», ідейним натхненником появи якої є французький письменник Е. Рубен, мала за мету познайомити Європу з речами, «які є символічними для українців і оселяються в наших серцях, уособлюючи те, що називається Домом» [5, с. 15]. Це історії 14 українських авторів та авторок про трансформації і спостереження над видозмінами локусів, топосів, індивідуальних чи колективних місць сили, які формують як географічну, так і ментально-ціннісну мапу України, що через війну хоч і зазнала непоправних змін, та все ж зберегла свою сакральну силу. На самому початку збірки навіть розміщено карту України, в якій позначено ті локуси й топоси, про які йдеться в оповіданнях письменників. Антологія вийшла одночасно двома мовами: українською – «Ода до України» та французькою – «Hommage à l'Ukraine» за сприяння платформи WeEurope. Геогра-

фія збірки відбиває топоси 11 з 24-х областей України, а також Криму. В кожній з оповіданих письменниками історій прямо чи опосередковано простежується спроба дати відповідь на такі екстрапольовані подіями війни тригерні питання: коли дім врешті-решт припиняє бути твоїм? чи здатна війна по-справжньому позбавити людину відчуття дому? як відчувають світ і своє місце в ньому ті, хто втратив свій дім чи став вимушеним переселенцем?

Без перебільшення одним із найбільш значущих українських національних архетипів слід уважати саме *дім*. Його смислове поле в структурі менталітету українців доволі широке та розгалужене: панівними слід вважати мета-концепти рідна оселя/домівка, батьківська хата, житло, рідна земля, батьківщина, і, звісно, саме поняття осілість, на якому особливу увагу акцентує автор книги «Український менталітет. Ілюзії – міфи – реальність» О. Стражний [6, с. 290]. На емоційно-чуттєвому рівні архетип дому найчастіше асоціюється з відчуттям затишку, захищеності, психологічного комфорту, спокою, гармонії, миру, певної впорядкованості і порядку загалом. Відтак цілком закономірно, що саме архетип *дім* у мілітарних текстах періоду повномасштабної війни (з 2022 року) зазнає очевидних концептуальних трансформацій, видозмінюючись залежно від індивідуального досвіду очевидця війни чи її жертви. Наприклад, в умовах фізичної втрати дому (квартири чи будинку), вимушеного переселення архетип *дім* набуває унікальної нової конотації і в багатьох авторів асоціюється з *тілом*. «Мій дім – моє тіло. Куди ти можеш сховатися від зовнішнього світу, якщо твоє місто в облозі, а снаряди свистять за вікнами? Лише в своє тіло» [5, с. 34]. пише у своєму оповіданні «Улюблене місце – дім» Любов Якимчук. До всього того це тіло може бути не лише твоїм власним, а й інших дорогих тобі людей: «...дім може бути лише тілом, коли відокремлюється від світу тільки заплющеними повіками. Але також він може бути в людях, яких любиш, і в тому всьому, що вони роблять довкола себе» [5, с. 45].

Переселенка з окупованої у 2014 році Луганщини Любов Якимчук, споглядаючи сепаратистські настрої свого регіону, констатує: «Мій дім помирав» [5, с. 40]. Водночас письменниця доповнює структуру архетипу дому новими конотаціями, такими як *рана*, *травма*, позаяк спогляди про втрачений будинок чи понівечене, зруйноване село/місто-привид неминуче ранять і травмують його колишніх жителів: «Війна руйнує не лише наші улюблені місця, а й улюблені слова. А, мабуть, найбільше постраждало від війни слово «дім». Сотні тисяч людей в Україні втратили своє слово «дім». Це слово тепер для них означає рану» [5, с. 33]. Однак, оскільки дім, як і тіло, набуває ознак живого організму, що може помирати, то з плином часу воно здатне до відтворення й переродження. Процес набуття нового дому замість втраченого («З'явився новий дім, а слово «дім» набуло колишнього змісту» [5, с. 44] – реалія, з якою зіштовхнулося чимало внутрішніх переселенців, адже існують цілком реальні історії про жителів Криму, які після окупації півострова 2014 року осіли в Маріуполі, а після знищення міста російською армією 2022 року були вимушені вкотре пережити непростий досвід переселенця й шукати новий безпечний дім. Попри власний сповнений драматизму досвід переселенця Любов Якимчук точно переконана, що людині під силу навіть у найбільш критичний момент мобілізуватись, облаштувати новий для себе простір, з якого неодмінно «виросте ще один справжній дім» [5, с. 44]. Фіксує й авторка те, яким чином повномасштабна війна трансформувала звичні слова, надала їм нових конотацій, наприклад, коридор – це «більше не транзиторна кімната-перехід із публічного простору в приватний, а безпечне місце, адже там немає вікон, але є дві несучі, тобто захисні, стіни» [5, с. 23]. Подібних конотаційних нашарувань зазнали і простори ванної кімнати, підвалу, сховища.

Ще один письменник, який двічі пережив досвід вимушеного переселенця – донеччанин Володимир Рафеєнко. У його есеїстичному оповіданні «Терикони, троянди, сонце і степ» архетип дому так само набуває ознак тілесності: «Не хотілося вірити, що моє рідне місто таки відріжуть по живому від моєї батьківщини» [5, с. 114]. Однак для письменника повернення колишнього змісту поняттю апріорі неможливе, адже дім у його свідомості – це непорушна

сталість, сформована на основі прожитих у цьому місці емоційних станів, набутого життєвого досвіду, локального відчуття ландшафту і, звісно ж, комфортного для співпроживання ментально-ціннісної атмосфери спільноти, з якою розділяєш цей час і цей простір. На тверде переконання письменника, навіть за умови деокупації видозмінений донецький регіон вже не зможе набути колишнього змісту, яке автор вкладає в слово дім: *«У житті кожної людини все ж є речі незмінні, і для мене Донецьк у цьому сенсі – певна константа. Я завжди любитиму той Донець, якого вже немає. Скільки ще лишається часу мого життя, стільки я сумуватиму за моїм містом. Але більше ніколи не повернуся туди. Навіть коли над містом майоритимуть українські прапори»* [5, с. 111]; *«Того Донецька, який я знав, із котрого колись поїхав, уже немає і, на жаль, ніколи не буде. Він залишається тільки в моєму серці»* [5, с. 124].

Унаслідок проникнення у загальний субстрат донецького краю сепаратистських ідеологем письменник ледь не на клітинному рівні відчуває, як дім витісняє його зі свого топосу, відчувається на ментальному рівні (*«...Донецьк дедалі більше віддалявся від мене, а я – від нього»*) [5, с. 123]. І хоч місто все ще на символічному рівні нагадує колишні обриси дому, невідворотність остаточного розриву з ним змушує письменника добровільно залишити токсичний через вплив російських гібридних засобів пропаганди Донецьк (*«Я дивився на нього і прощався з ним. З нашим великим степовим сонцем»*) [5, с. 123], аби мати шанс на ще не визначене, та все ж майбутнє.

Однак для когось дім – це не лише місце постійного проживання. У своїх художніх текстах Таїс Золотковська та Андрій Курков істинне значення дому вкладають у простір *дачі* – заміського будинку з, як правило, озелененою присадибною ділянкою, що використовується як своєрідне курортне, рекреаційне місце і для міських жителів є реалізацією української мрії про свій маленький хутірський спосіб життя. В однойменному оповіданні Таїс Золотковська називає дачу місцем *«прибуття, відпочинку та важкої роботи»* [5, с. 49], справжнім домом, цілим мікрокосмосом і світом для однієї невеликої родини: *«Дача – це світ для моєї родини. Наш дім»* [5, с. 54], *«Дача – це мікрокосм. Це місце, де ми садимо дерева, які нам подобаються»* [5, с. 56]. Як і Любов Якимчук, Таїс Золотковська олюднює свій дім, уважаючи його повноцінним членом родини, адже він теж вимагає піклування й турботи: *«У нашому житті дача – це не місце, а член родини. Вона потребує постійної уваги: лагодити дах, поливати рослини, розпалювати вогонь»* [5, с. 52]. Ідилічний світ сімейного дому-дачі, що здатна зібрати всіх рідних, руйнує війна, яка спершу вражає основне помешкання письменниці на Салтівці (спальний район Харкова), а потім через тимчасову окупацію позбавляє родину будинку в невеличкому селі Харківської області. Однак через те, що на дачі людина не проводить більшість свого часу і цей простір не сприймається як основний дім, навіть попри окупацію заміський будинок продовжує бути символом безпечного й гармонійного життя, повернення до якого все ще можливе: *«То наша дача. Окупована, звільнена й така тиха, що чути, як падають зірки»* [5, с. 57].

Подібний висновок можна зробити і прочитавши оповідання «Село Лазарівка та його околиці» Андрія Куркова. Події відбуваються в невеличкому селі Лазарівка Житомирської області, що розширило свої межі за досить трагічних обставин (туди переселяли жителів Прип'яті та навколишніх населених пунктів після Чорнобильської катастрофи 1986 року). У ньому письменник проживав на своїй дачі в період ковіду, воно ж замінило рідні місця Київщини. Відтак, вимушене переселення внаслідок близькості Лазарівки до багатостраждальних Бучі й Гостомеля письменник не сприймає як остаточну втрату дому і, подібно до Таїс Золотковської, сподівається на повернення до свого безпечного сакрального місця душевної рівноваги (*«наш маленький рай»*) [5, с. 239]), за яким наглядають сусіди, адже дім, як живий організм, видозмінюється, *«він справді живе і росте, незважаючи ні на що. І невдовзі ми обов'язково туди повернемось»* [5, с. 239].

Дім у більшості випадків суто з утилітарного погляду – це далеко не найкраще і найкомфортніше місце на Землі. Щодо цього по-своєму іронізують у своїх текстах як Андрій Курков

(«Колись у студентські роки я пожартував: «Легко полюбити Париж! А ти спробуй полюбити Житомир!» [5, с. 227]), так і Андрій Любка («Освідчитися місту в коханні можна тільки в один спосіб – жити в ньому. Отож я освідчився в коханні Ужгороду й живу тут» [5, с. 214]).

Однак подеколи дім – це проєкція того майбутнього, про яке мрієш, яке жадаєш, це свідомий вибір мешкати там, де наявні всі важливі для того умови. Ледь не в кожного українця існує своя персональна візія такого майбутнього, саме тому найперша утилітарна потреба кожного дорослого – це мати свій комфортний дім, що не завжди збігається з місцем, де ти народився. «Українська мрія вкорінена у тому, щоби мати багато простору, жити заможено, затишно і бути самому собі господарем» [5, с. 177], – переконаний письменник Петро Яценко, тому його свідомий вибір дому випав на інфраструктурно розвинене село київської області – Крюківщину. Такими селами стрімко обростає столиця України: «Це був маленький зліпок нової України. України, що забула про війну. Буча, Ірпінь, Макарів, Гостомель, Вишгород, Вишневе – такі самі міста-супутники Києва з таким самим добробутом, як і Крюківщина» [5, с. 182]. Саме ці населені пункти на початку повномасштабного вторгнення в лютому–березні 2022 року стали об'єктом нещадних звірств окупаційних російських військ.

Подібно до Петра Яценка, Олександр Михед у своєму оповіданні «Бєбі і Пєппі» фіксує, як його омріяний досконалий дім у Гостомелі у найперший тиждень війни знищила російська ракета, «...розтроцивши чотири найщасливіших роки життя. Ми втратили дім, і саме відчуття дому» [5, с. 170]. Однак саме ці невеличкі села Київщини, що прийняли на себе найбільший удар під час спроби захоплення столиці, виявилися найбільш реактивним простором до самовідновлення: вже впродовж першого місяця деокупації і виявлення масових місць захоронення закатованих жителів мешканці Ірпеня, Бучі, Гостомеля на інших населених пунктів масово поверталися, аби відбудувувати свої дома, які для людей означають значно більше ніж помешкання для проживання. Цей простір у них асоціюється з щасливим майбутнім, права на яке намагався позбавити *руській мір*. Таку світоглядну життєствердність української нації і уславлює у своєму оповіданні «Поле, «Бентлі», Крюківщина» Петро Яценко: «Але кожна нова машина на стоянці, кожне зайняте місце, кожна мелодія з колонки у ресторані, кожне вікно, що світилося ввечері, незважаючи на режим світломаскування, – усе це свідчило, що Українська Мрія переможе так, як відеомагнітофони та жуйки перемогли зрештою Советський Союз» [5, с. 186]. Таким чином, аналізовані тексти демонструють, як архетип дому набуває ще однієї конотації – щасливе *майбутнє*, право на яке глибоко вкорінене у ментальній парадигмі української нації.

Натомість художні тексти Анастасії Левкової, Тараса Прохаська та Ірени Карпи споріднює спільна конотація архетипу дому, що полягає в особливому *ландшафті*, з яким на психо-емоційному рівні асоціюється дім. Оповідання «Обсипаються каштани» Анастасії Левкової – це рефлексія не просто втраченого дому в Бахчисараї, а втраченої цілої маленької Вітчизни – Кримського півострова, по якому ось уже третє століття *«топчється важким чоботом»* біснுவатий сусід [5, с. 71]. Колоритний та атмосферний ландшафт кримського краю, в якому зростала й формувалася письменниця, настільки унікальний та самобутній, що неминуча розлука з ним викликає у жінки тугу й розпач: «Біла акація розпустила свої пахучі квітки, скоро цвітнуть лаванда й чебрець – чи десь іще я відчуватиму їхній запах? Чи десь іще бачитиму ці скелі та сосни, ці вулички, струнки мінарети?» [5, с. 73]. Ландшафт – це чи не єдиний зліпок того первинного Криму, що пов'язує і зв'язує кримських татар з історією їхніх предків, адже всі інші топографічні знаки батьківщини були нещадно знищені окупаційною владою ще під час депортації всередині минулого століття: «Назви наших міст і сіл були стерті ще в 1940-х, топонімія стала нелогічна й безлика – така, як усюди на шостій частині земної кулі» [5, с. 65]. Кримськотатарська мрія абсолютно тотожна українській, можливо, саме тому кримські татари настільки солідарні й генетично та ментально більш споріднені з українцями, ніж з росіянами. Неспроста письменниця згадує і те, що на її весіллі гості бажали молодяттам саме *«великого*

заможного дому, багато дітей і – «щоб лишались у Криму» [5, с. 66], адже істинна цінність для людини – це її родина і її дім.

Оскільки лише ландшафт є своєрідною хромосоною, що на просторовому рівні консервує генетичну пам'ять певного народу, для українців, як і для кримських татар, гірський ландшафт є показовим, адже він асоціюється з цілковитою свободою і неможливістю бути поневоленим. Ця думка витікає з оповідання «Найвище озеро в Карпатах» Ірени Карпи: *«Карпатський дух, чий вподобання зрозумілі з його імені: «щезник» – від слова «щезнути», зникнути, випаруватися безслідно. Хоча, здається, його можна було б назвати просто «Час». А гори, в яких він живе, стоять собі й далі, коли від жодного з нас і сліду не залишиться»* [5, с. 200].

Дитина гір – Тарас Прохасько у своєму оповіданні «Східна межа ареалу буків» також підкріплює цю думку тезою, що з самого малечку саме ландшафт визначає спосіб мислення, самоприйняття людини у світі: *«...субстратом для життя думок уже від раннього дитинства стає відбиток на ділянках мозку того ландшафту, який відкрився дитині ще перед тим, як вона почала мислити. Я побачив світ у горах. У Карпатах. У Східних Карпатах»* [5, с. 203].

Відтак, архетип дому здатний впускати у своє смислове поле ще одну конотацію – ландшафт як носій генетичної пам'яті, стерти який з обличчя Землі не здатна навіть найкривавіша війна.

Ландшафти, описані у текстах Катерини Бабкіної та Любка Дереша, відрефлексовують не рідні для письменників топоси, однак знакові для трансформації їхньої ціннісно-ментальної парадигми. Найбільше нині вражає пророчість цих художніх історій. Написані вони були до підриву російськими окупаційними військами Каховської ГЕС у червні 2023 року, але в них ідеться про затоплені внаслідок радянської політики індустріалізації і будівництва системи ГЕС село Бакота в Хмельницькій області («Це потрібно прожити» К. Бабкіної) та півострів Трахтемирів у гирлі Дніпра поблизу Канева на Черкащині («Українська Атлантида» Любка Дереша).

Для львів'янина Любка Дереша Трахтемирів ніколи не був домом, однак цей оповитий містикою та легендами простір часів козаччини тривалий час митець уважав своїм персональним сакральним простором, який посприяв остаточній самоідентифікації письменника, його сприйняттю себе як українця, запобігши проникненню у свідомість та остаточному вкоріненню хибних, нав'язаних зовні ворожих ідеологем: *«Врешті велетенські трахтемирівські «машини Бога» перекодували і моє життя, допомігши провести лінію між тим, чим я є, і тим, чим я бути не хочу, – та стати українцем. Деякі речі. Гадаю, повинні зникати в глибинах небуття. Атлантида – це не лише туга за прекрасним минулим. Це також і шанс попрощатися з чимось навіки»* [5, с. 98]. Рефлексія втрати Трахтемирова – української Атлантиди, що *«пішла під воду і буквально, і метафорично»* [5, с. 78] в умовах катастрофи і загрози втрати всієї країни на початку 2022 року, – це своєрідний ескапізм, адже попередній досвід розриву з сакральним місцем дався письменнику непросто: *«Утім, здається, я видобуваю всі ці потонулі в минулому химери Трахтемирова, лише аби не говорити про власну Атлантиду, котра теж пішла під воду з початком повномасштабної війни в Україні в 2022-му»* [5, с. 90]. Про це свідчать емоційно наснажені описи, в яких проступають контури давно втраченого світу, що опинився під товщею води: *«...рибалки, що впливають туманними ранками на Дніпро, напевно, іноді бачать у чорній безодні ріки обриси будинків чи, може, хрести й куполи на затоплених церквах»* [5, с. 85]. Однак свіжий і в стократ сильніший травматичний досвід повномасштабної війни став для письменника ще одним підтвердженням того, що свого часу він зробив правильний вибір, не піддавшись впливу гібридних рупорів російської деструктивної пропаганди: *«...почерк «надлюдей», «симфонічних особистостей» із півночі, що прийшли завойовувати Україну, – залишали по собі купи фекалій посеред захоплених квартир і адмінприміщень – впізнається знову, коли російські війська намагалися захопити Бучу, Гостомель, Ірпінь. Це і є той дивовижний розрив між «великою російською культурою» і страшною російською реальністю – бездонна щілина, в темряві якої живе загадкова російська душа»* [5, с. 97]. Спостері-

гаючи, як більшість населення України в цей час проживає свій ціннісно-ментальний розлам і розрив із колишніми інфантильними переконаннями, сліпою вірою у єдиний слов'янський конгломерат, Любка Дереш констатує, що нарешті весь «*“руській мір”, що був в Україні, теж пішов на дно*» [5, с. 98].

В оповіданні «Це потрібно прожити» Катерина Бабкіна подібним чином проводить паралелі між знищенням давнього села Бакота й руйнівними наслідками вторгнення російської армії. Створюючи свій художній текст, авторка ще не знала, що через певний проміжок часу вся Україна відчує не метафорично, а цілком реально, «*як це, коли твій світ залило водою і ти полишаєш своїх мертвих, свої стежки, свої лази і нори?*» [5, с. 108]. Емоційний стан письменниці суголосний із досвідом тих, хто став вимушеним мігрантом внаслідок переселення людей перед початком процесу будівництва ГЕС, адже маленький персональний щасливий світ, як і тоді, руйнується все тими ж ворожими руками, однак ще більш варварськими методами: «*...мій світ на дні, десь глибоко, схований від мене, недосяжний, зраний, зболений, захлинається під товщею – не води, а кривавої навали. І мені, хай я і не там, бракує повітря також, і я захлинаюся разом із ним*» [5, с. 109].

У передмові до антології «Ода до України» літературознавиця і письменниці Богдана Романцова резюмує: «*Наші місця маленькі й затишні, але дім наш давно розрісся поза їхні межі. 24 лютого світ раптом нескінченно стиснувся й блискавично розширився, ніби у мить Великого вибуху*» [5, с. 128]. Відтак, для кожного українця дім більше не обмежується стінами квартир чи будинків, дім із доволі утилітарно-фізичного поняття трансформувався в метафізичне явище, яке неможливо знищити ні ворожою пропагандою, ні ракетами, адже кожна людина носить свій дім із собою і здатна в будь-якому новому просторі відродити його у цілком реальному вимірі.

Висновки. Після початку повномасштабної фази російсько-української збройного протистояння наприкінці лютого 2022 року українські письменники все частіше фіксують трансформації віковичного архетипу дому в структурі національного характеру українця, допомагаючи таким чином повернути віру в можливість духовного та фізичного відродження після навіть найбільш травматичного досвіду сучасної війни. Подібні видозміни актуалізовані внаслідок загрози втрати фізичного дому через тероризм, окупаційні та збройно-насильницькі дії загарбника. Факт зрушення у семантиці архетипу *дім* відбивають трансгресію цього поняття з утилітарно-фізичного рівня в метафізичне явище, що навіть в умовах найсильнішої екзистенційної загрози гарантуватиме можливість особистісної і колективної реінкарнації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасименко Н. Архетип дому в романі С. Жадана «Інтернат». *Академічні студії*. Серія: Гуманітарні науки. 2022. № 1. С. 9–16.
2. Демченко А. Поетика тріади «дім – не дім – антидім» у збірці Сергія Жадана «Життя Марії». *Сучасні літературознавчі студії*. Феномен Дому в літературознавчій перспективі: зб. наук. праць / гол. ред. Н. Висоцька. 2016. №13. С. 207–216.
3. Дмитренко В. Архетип Дому в романі Галини Вдовиченко «Маріупольський процес». *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2021. №15 (15). С. 149–160.
4. Мачулін Л. Національні архетипи: як модус поезії спротиву в російсько-українській війні. *Культура України*. 2022. №77. С. 19–27.
5. Ода до України: збірка есеїв, оповідань та віршів / упоряд. Е. Рубен. Київ: Книголав. 224 с.
6. Стражний О. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. Київ: Книга, 2008. 366 с.

УДК 821.111'01-1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-50>

МІФОЛОГІЧНІ СЮЖЕТИ У П'ЄСІ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА «БУРЯ»

MYTHOLOGICAL PLOTS IN WILLIAM SHAKESPEARE'S PLAY "THE TEMPEST"

Сорока Бояджиоглу Л. Т.,
orcid.org/0000-0002-1265-4832

старший викладач кафедри іноземних мов
 Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто звернення до античних міфологічних сюжетів у англійській літературі епохи Відродження. Особливу увагу звернено на відображення міфологічних сюжетів, мотивів та образів у трагікомедії Вільяма Шекспіра «Буря».

У творчості В.Шекспіра міфологізм присутній у різних формах: як на рівні окремих образів, імен, колориту, так і запозичено цілі сюжети з античної міфології. Наприклад, на міфологічний сюжет написана поема «Венера і Адоніс». Але звертаючись до міфологічних сюжетів, В.Шекспір часто по-своєму переосмислює їх. В його інтерпретації вони набувають нового значення. Наприклад, як у п'єсі «Троїл і Крессіда». Д. Затонський пише, що цю п'єсу спочатку «зараховували до трагедій, тепер частіше згадують серед комедій. Кінець там і справді безкровний, але тільки для головних героїв. А найблагородніший, найбездоганніший герой – Гектор (згідно з міфологічним сюжетом) гине. Але оцінки Троянської війни аж ніяк не узгоджуються з міфологічним сюжетом. Гомер тут ніби перелицьований. Найвеличніша на людській пам'яті війна здається безглуздом, марним, фарсовим смертоубивством. Проте «Троїл і Крессіда» – зовсім не пародія на «Іліаду», не травестія, не бурлеск. Все, що відбувається у Шекспіра, в принципі не смішне, а страшне, безмежно сумне. Проте і страх, і сум тут прозаїчні, знижені» [10].

При розгляді трагікомедії «Буря» з першої сторінки п'єси зустрічаємо різноманітних міфологічних персонажів. Весь художній світ твору знаходиться на межі реального та нереального. Поряд з людськими персонажами його населяють різноманітні потойбічні істоти, духи та міфологічні персонажі.

Особливу роль у «Бурі» відводиться природній стихії, яка нещадно простій людині і навіть чинить над нею правосуддя. Дуже часто природні сили виступають персонафікованими, що є також відображенням міфологічного світосприйняття.

Ключові слова: Ренесанс, міфологізм, античність, п'єса, сюжет, мотив.

The article examines the appeal to ancient mythological subjects in English literature of the Renaissance. Special attention is paid to the reflection of mythological plots, motifs and images in William Shakespeare's tragicomedy «The Tempest».

In the works of W. Shakespeare, mythologism is present in various forms: both at the level of individual images, names, color, and entire plots from ancient mythology are borrowed. For example, the poem «Venus and Adonis» was written on a mythological plot. But turning to mythological subjects, W. Shakespeare often reinterprets them in his own way. In his interpretation, they acquire a new meaning. For example, as in the play «Troilus and Cressida». D. Zatonyskyi writes that this play was initially «counted among tragedies, now it is more often mentioned among comedies. The end is really bloodless, but only for the main characters. And the noblest, most impeccable hero – Hector (according to the mythological plot) dies. But the evaluations of the Trojan War are in no way consistent with the mythological plot. Homer seems to have been recast here. The greatest war in human memory seems like a senseless, useless, farcical murder. However, «Troilus and Cressida» is not at all a parody of the «Iliad», not a travesty, not a burlesque. Everything that happens in Shakespeare's is, in principle, not funny, but terrible, infinitely sad. However, both fear and sadness here are prosaic, reduced» [10].

When considering the tragicomedy «The Tempest» from the first page of the play, we meet a variety of mythological characters. The entire artistic world of the work is on the border between real and unreal. Along with human characters, it is inhabited by various otherworldly creatures, spirits and mythological characters.

A special role in «The Tempest» is assigned to the natural element, which is beyond the control of an ordinary person and even does justice to him. Very often, natural forces are personified, which is also a reflection of the mythological worldview.

Key words: Renaissance, mythology, antiquity, play, plot, motive.

Постановка проблеми. Якщо говорити про міфологізм у творах Шекспіра, то, як і у всіх представників епохи Ренесансу, у його творчості теж спостерігаємо звернення до античної міфології. Як відомо, чи не найголовнішою метою гуманістів було відродження прямого культурного зв'язку з античністю. Звідси і випливала вимога до орієнтації на античні джерела, що знайшла своє лаконічне вираження у латинському вислові «ad fontes» (тобто «до джерел»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В епоху Відродження образи давньогрецької міфології почали цікавити письменників, художників, музикантів різних країн, які почали брати їх за сюжети своїх творів або безпосередньо, або переосмислюючи по-своєму. У літературі цього часу можна помітити велику кількість паралелей з античністю. Це знайшло відображення і в творчості таких митців англійського Відродження, як Едмунд Спенсер, Крістофер Марло, Філіп Сідні, Вільям Шекспір та ін.

«Англійське Відродження, як пишуть дослідники, як культурна модель не було винятком у цьому аспекті. Його діалогічний зв'язок з античністю, з одного боку, вписувався в загальну парадигму ставлення епохи Відродження до культури стародавніх греків і римлян, а з іншого боку, було дуже специфічним»... [5, с. 8].

Метою дослідження є простежити специфіку та способи використання міфологічних сюжетів в англійській літературі 16 століття, детальніше зупинившись на трагікомедії Вільяма Шекспіра «Буря».

Виклад основного матеріалу. У п'єсі «Буря» з міфологічними ознаками стикаємося вже з першої сторінки твору, де в переліку серед інших вигаданих персонажів, які уособлюють природну стихію, бачимо імена героїв з міфологічного світу, таких як: Ірида (в давньогрецькій міфології – богиня веселки, вісниця олімпійських богів. Як богиня веселки, яка появляється після дощу в хмарах і в бризках води, Ірида була близькою до морських божеств, виконувала накази Зевса і Гери. Зображували її як молоду жінку з величезними крилами і з чашею в руці); Церера (римська богиня родючості та хліборобства, друга дочка Сатурна і Реї, ототожнювана з грецькою Деметрою. Її зображували прекрасною матроною з фруктами в руках); Юнона (Юнона – римська богиня, дружина Юпітера, цариця богів, ототожнюється з грецькою богинею Герою. Юнона стала покровителькою дівчат, шлюбів, сім'ї та породіль. Вона була уособленням римської матрони – ідеальної дружини й матері); Німфи (Німфи – другорядні божества у давньогрецькій міфології, які жили в печерах, лісах, полях, горах, річках і джерелах, уособлювали сили та явища природи. Лісові німфи, що жили на деревах, звалися дріадами, гамадріадами, гірські – ореадами, або орестіадами, німфи текучих вод – наядами, морські німфи – nereїдами, океанідами тощо); Аріель (у європейській демонології – добрий дух водної або повітряної стихії) та ін.

Та й весь художній світ п'єси перебуває на межі реального та ірреального. Разом із людськими персонажами він населений різними потойбічними істотами, духами, міфологічними персонажами. Природа як стихія теж відіграє свою роль часто виступаючи в персоніфікованому вигляді. Вже сама назва твору «Буря» говорить про ключову роль природних сил, про їх непідвладність простій людині («Що таке ваш король для цих розбурханих хвиль?») [32, с. 368].

Головний персонаж Просперо теж не є звичайною людиною. Він пов'язаний з духами, завдяки своїм особливим знанням він став їхнім повелителем. Саме за його наказом духи спричинили бурю на морі:

«Якщо, мій тату, чарами своїми
Ви розгойдали диких вод глибінь, –
То втиште їх. З небес неначе ллється
Смола смердюча, море ж рине в небо
Гасити племінь...» [32, с. 370].

Поряд із реальним світом, в якому діють персонажі, існує і світ духів, яким керує Просперо:
«...Йому підвладні духи, та вони,
Якщо він не накаже, не посміють

Мене щипать, примарами лякати
 Чи вогниками блудними збивать
 На манівці. Він без причин на мене
 їх напускає то в подобі мавп,
 Що джерготять, кривляються, кусають,
 А то в подобі їжаків вони
 По тих стежках, де я ходжу босоніж,
 Качаються і колючки стовбурчать,
 Щоб поколов я босі ноги. Часом
 Вони повзуть гадюками до мене
 І, витягши роздвоєний язик,
 Сичать, мене доводячи до шалу» [32, с. 399].

У творі відображено фаталістичне світовідчуття, віру в долю, всевладність вищих сил над людиною. Вищі сили зображені як такі, які чинять правосуддя, карають за злочини, а за добро нагороджують, як певний світовий закон:

«...Доля,
 Яка керує світом цим, звеліла
 Розбурхатись ненаситному морю
 І викинуть вас на пустельний острів,
 Бо ви не гідні жити між людьми» [32, с. 415].

Або:
 «Не забула
 Про це злочинство влада вищих сил,
 Вона лише чекала на нагоду
 І от підбурила і море, й берег,
 І все живе чинити вам біду,
 У вас віднявши спокій, а в Алонзо
 Віднявши й сина. Тут на вас чекає
 Повільна згуба, гірша, аніж смерть,
 Вона за вами йтиме крок за кроком,
 І гнів її на цій землі безлюдній
 Знайде вас всіх, – єдиний ваш рятунок
 У каятті і чесному житті!» [32, с. 415].

У цьому контексті фатуму міфологізм переплітається з християнством Бог існує поряд з Фортуною, віщуванням зір. Як уже зазначалось, такий синкретизм християнства і античної міфології був притаманний для англійської літератури епохи Ренесансу.

До речі, персоніфікація сил природи, олюднення їх – це теж одна із ознак міфологізму, яка пояснюється тим, що в давнину люди не могли собі пояснити раціонально всіх явищ природи і тому надавали їм людських характеристик. Наприклад, в цьому фрагменті відображається вірування в те, що людина не має повної влади над своїм життям, все вирішують вищі сили. Тут на художню сцену твору виходить ще один міфологічний персонаж – Фортуна – римська богиня щастя, долі, добробуту, успіху:

«сталось диво.
 Зласкавилась Фортуна наді мною,
 Сюди, до цього берега, прибивши
 Моїх підступних ворогів. Я бачу
 У цім веління вищих зір; я мушу
 Їх впливові піддати власну долю,
 Як я ті зорі знехтую, зневажу

То добрий вплив їх зникне...» [32, с. 376].

Оживленою виступає також морська стихія: «Де ти дівся, сину, Неаполя й Мілана спадкоємче? Морські страхіття десь тебе пожерли!», або інший приклад: «...Море // Глузує з наших пошуків даремних // На цій землі».

Згадуються персоніфіковано вітри: «А бодай би Південний вітер вас ошпарив так, Щоб ваше тіло вкрилось пухирями» [32, с. 381]. У давньогрецькій міфології вітри персоніфіковані: це – Борей (холодний північний вітер), Зефір (теплий західний вітер), Нот (південний вітер, що приносив грекам тумани й дощі) і Евр (східний вітер).

Міфологічний світогляд відображено і у трактування небесних світил Сонця і Місяця: «Щоб своєчасно їй пересилати // З Неаполя новини, треба сонце // Зробить гінцем, бо місяць не спромігся б...». Міфологічних обрисів також набирає сон, який трактується як щось живе. «Як сон приходить, не зрікайтесь сну, // Він – гість рідкий, коли людина в горі, // Але як прийде – спокій принесе». Як відомо, у античній міфології навколо сну існували свої міфи. Зі сном пов'язані такі боги як Морфей та Гіпнос.

Треба сказати, що у «Бурі» згадуються боги як грецької, так і римської міфології. Наприклад, Юпітер (у римській міфології бог неба з його атмосферними явищами – дощем, громом та блискавкою, творець достатку, врожайності, перемоги, зцілення; охоронець порядку, вірності, чистоти; верховний цар богів і людей) та Нептун – римський бог хмар, дощу й вод, культ якого ототожнився і злився з грецьким Посейдоном.

У «Бурі» разом з міфологічним світовідчуттями і віруваннями співіснує і християнське начало. Це теж одна із ознак естетики епохи Ренесансу, для якої характерним було синтез міфологічної античності з її життєлюбством із євангельською етикою середньовіччя. Наприклад:

«Клянусь, королю, дівою святою, –

Не можу йти, болять кістки старечі» [32, с. 412].

Також відображено християнську традицію тілесної чистоти, згідно з якою дошлюбні тілесні стосунки трактуються як гріх:

«Але якщо, не дочекавшись шлюбу,

Ти розплетеш її вінок дівочий, –

Тоді небесного благословення

Не жди своєму шлюбові. О ні!

Зневага, чвари та їдка відраза

Колючим бур'яном тоді засіє

Постелю вашу спільну, аж вона

Зненависною видається обом.

Отож шануйся, доки Гіменей

Посвітача свого вам не засвітить» [32, с. 417].

Весь твір наповнений міфологічними уявленнями: «І жоден із оракулів не зможе Моєї віри похитнуть» [32, с. 417], або «Закуто ніч в кайдани під землею Чи Геліоса коні скалічили».

Міфологічною конотацією наділений такий персонаж, як Сікоракса, яка, під час вагітності, була вигнана зі свого будинку в Алжирі на острів, на якому відбуваються події п'єси. Тут є спогади про неї, яка помирає за кілька років до основних подій п'єси, залишаючи по собі сина Калібана, котрий стверджує своє право власності на острові. Вчені пов'язують образ Сікоракси з Медеєю з «Метаморфозів» Овідія.

Міфологічний світогляд відображається і в рядках, де відображено вірування у багатьох богів і оспівування їх: «Звідкіль я чую музику? З повітря / Чи з надр земних? Та ось уже й не чути. / Це, певне, гімн якимсь богам тутешнім» [32, с. 383].

Протиставляється реальному світові нереальний, земному – неземний, як щось краще, незбагненне. І ця музика духів «вгамовує лютість і приносить спокій»: «Співає дух, бо звуки неземні; / Тепер вони уже вгорі лунають».

У «Бурі» згадуються такі персонажі давньогрецької міфології як Еней та Дідона. Але їх згадують інші персонажі не як міфологічних героїв, а як представників реальної дійсності, історичного минулого. Тобто міфологічний час тут переплітається з художнім часом оповіді, міфічна реальність вливається у тканину твору:

«Адріан Ніколи не мав Туніс за королеву такого зразка досконалості.

Гонзало Так, з часів удови Дідони.

Антоніо Удови? А бодай тебе! Звідки взялася ця вдова? Вдова Дідона!

Себастьян От зараз він назве ще й Енея вдівцем. Господи, що ти скажеш на це?

Адріан Вдова Дідона, кажете? Дайте—но подумати, вона ж із Карфагену, а не з Тунісу.

Гонзало Оцей Туніс, пане, і був колись Карфагеном.

Адріан Карфагеном?

Гонзало Запевняю вас, Карфагеном» [32, с. 390].

І хоча Еней та Дідона згадуються принагідно, тільки як аллюзії, але все одно вони тримають читача в контексті античної міфології.

У творі також зустрічаються персонажі східної міфології, такі як єдинорог, фенікс:

«Тепер і я повірю

В дива усякі, і в єдинорогів,

І в дерево у нетрях аравійських,

Що фенікси собі за трон обрали, —

Царює, кажуть, фенікс там і нині» [32, с. 413].

Як відомо, Фенікс – чарівний птах, який, за уявленням стародавніх народів (фінікійців, єгиптян), через кожні 500 років прилітає з Аравії до Єгипту. Фенікс живився бальзамом і смолою. Коли він відчував, що надходить смерть, будував гніздо з пахучих гілок на верхів'ї пальми, і там його спалювало сонце. Потім птах воскресав з попелу, відроджувався молодим; а Єдиноріг – це міфічна істота, що символізує добродетель. Зазвичай єдинорога уявляють у вигляді коня із рогом. Згідно із езотеричними вченнями, має біле тіло, червону голову та сині очі.

Також цікаво відображається церемонія поєднання Фердинанда і Міранди, яка пронизана міфологічним світовідчуттям. У творі з'являються такі міфічні персонажі як Церера, Юнона, Ірида, Венера, Купідон, Плутон... Саме через їх образи здійснюється поєднання закоханих сердець, щоб «Союз любові, серць невинних жар // Благословити і достойний дар // їм скласти». Разом з цими іменами присутні і натяки на міфологічні сюжети, пов'язані з цими персонажами. Наприклад, Церера звертається до радуги:

«Райдуго, скажи мені:

Венера з сином з нею йде чи ні?

Відтоді, як Венерин Купідон

Зробив усе, щоб в мене вкрав Плутон

Укохану дочку, — без вороття

У тьму нічну пішло моє дитя.

Тож не дарма прокльони шлю свої

Венері й сину всліплого її» [32, с. 420].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже світ твору населений різними міфологічними істотами, тут згадуються такі боги як Зевс, Юнона, Церера, Ірида, Нептун, Венера, Купідон, та багато інших. Весь навколишній світ, природні явища, стихії сприймається персоніфіковано, олюднено, що є ознакою міфологічного світогляду. Поряд із давньогрецькими міфологічними персонажами і богами співіснують і персонажі римської міфології. І разом з цими міфологічними богами поєднуються і християнський світогляд (згадується Бог, свята діва). Але в кінці стає зрозуміло, що всі ці міфологічні персонажі є тільки духами, які викликав Просперо, щоб вони допомогли йому втілити своє правосуддя, а весь цей вигаданий міфологічний світ є лише засобом до втілення людських задумів, є допомогою людині у її діях,

а центральною у творі все ж таки виступає людина. В цьому відображається такий основний постулат доби Відродження, як беззастережна віра в людину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борискіна К. В. Англійський Ренесанс і античні історики: специфіка культурного діалогу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 2011. № 11. С. 8–13.
2. Вишина М. Ю. Парадигма ключових понять міфологічного аналізу художнього тексту. *Вісник Житомирського державного університету. Випуск 55. Філологічні науки*. С. 140–143.
3. Гладій О.Б. До проблеми поняття «міф» у сучасному літературознавстві. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. № 3. 2002. С. 45–49.
4. Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А., Режко В. Історія світової та української культури. Підруч. для вищ. закл. освіти. К.: Літера, 2000. 464 с.
5. Давиденко Г.Й., Акуленко В. Л. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 248 с.
6. Затонський Д. Вільям Шекспір : Твори в 6 томах. Т. 1. К.: Дніпро, 1986. С. 5–43.
7. Зварич І. Міфи в літературі : Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 335–338.
8. Кун М.А. Легенди і міфи стародавньої Греції. К., 1996.
9. Михайлов О.Г. Тантал : Антична література / за ред. С. В. Семчинського. К.: Либідь, 1993. С. 272.
10. Рихло П. Античні сюжети : Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 32–34.
11. Скорина Л.П. Персефона : Антична література / за ред. С.В. Семчинського. К.: Либідь, 1993. С. 220–221.
12. Стоян С. П. Міфологічна традиція в літературній творчості ХХ століття. Автореф дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук. Київ, 2002.
13. Шаповалова М.С. Історія зарубіжної літератури: Середні віки та Відродження. Львів: «Вища школа», 1982. 440 с.
14. Шекспір В. Твори в 6 томах. Т. 1. К.: Дніпро, 1984.

UDC 811.133. 1'367'342.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-51>

ÉVOLUTION DES LIENS SYNTAXIQUES DANS LA LANGUE FRANÇAISE À L'ÉPOQUE DU POSTMODERNISME: APPROCHE LINGUOCULTUROLOGIQUE

ЕВОЛЮЦІЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНІЗМУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Stanislav O. V.,
orcid.org/0000-0003-4600-5328
docteur ès lettres, professeur,
chef du département de philologie romane
Université Nationale de Volhynie Lessia Oukraïnkа

Notre recherche est portée sur l'étude des liens syntaxiques de la langue française contemporaine (cohésion et séparatisation) dans le plan de l'analyse linguoculturelle qui rend possible de combiner des aspects différents de l'investigation et de mener des recherches scientifiques à partir de la synthèse des connaissances linguistiques et culturologiques. L'étude des liens de langue et de culture est considérée d'être un des aspects les plus importants de la science linguistique et des courants nouveaux du développement de la science.

La syntaxe de la langue française contemporaine est un sous-système linguistique complexe qui se caractérise par souplesse, transparence et dynamisme ; il n'est pas totalement équilibré, mais il y tend constamment en restant dans la genèse permanente. La notion du « lien » reste cruciale dans la syntaxe et constitue la base, le sens et la forme de tout le système syntaxique. La syntaxe communicative du français contemporain est présentée par deux types de liaison, la cohésion et la séparatisation. Les liens syntaxiques acquièrent le statut de cohésion et (ou) celui de séparatisation au niveau de la structure syntaxique dynamique – l'unité au-dessus de la phrase, le texte.

L'article prouve que la cohésion incarne les principes de la syntaxe classique, hiérarchique et structurée, et est considérée la norme linguistique. Elle assure les liens intratextuels structuraux et grammaticaux des expressions au niveau de l'unité au-dessus de la phrase, le texte. C'est une catégorie du plan logique qui est réglée sous l'angle syntagmatique ; le démembrement actuel d'expression, mis en conformité avec sa structure grammaticale, est son trait caractéristique. L'article précise que la séparatisation appartient au type actualisé de la syntaxe où l'agrammatisme et l'alogisme, la structure n'est plus respectée, la désintégration, la dégradation et même la rupture des liens syntaxiques ont lieu, les limites grammaticales et intonatives ne correspondent plus au démembrement actuel d'expression.

Dans le contexte de l'analyse linguoculturologique, la recherche effectuée a prouvé que dans la culture postmoderniste des visions différentes du monde, différents modes de pensée, la nouvelle réalité et la nouvelle langue de la culture ont pris naissance.

Mots clés: lien syntaxique, cohésion, séparatisation, approche linguistique et culturelle, postmodernisme, relations linguistiques et culturelles.

Наше дослідження присвячено вивченню синтаксичних зв'язків сучасної французької мови (когезії та сепаратизації) у площині лінгвокультурологічного аналізу, який уможлиблює об'єднання різних аспектів дослідження, проведення наукових пошуків на основі синтезу знань як лінгвістики, так і культурології. Вивчення культурно-мовних зв'язків визначають як один із важливих аспектів лінгвістичного дослідження та новітніх напрямів розвитку науки.

Синтаксис сучасної французької мови – це складна мовна підсистема, що характеризується гнучкістю, відкритістю, динамічністю; вона не є абсолютно збалансованою, прагне рівноваги та перебуває в постійному генезисі. Ключовим у синтаксисі залишається поняття «зв'язку», який становить базис, зміст і форму всієї синтаксичної системи. Комунікативний синтаксис сучасної французької мови представлено такими різновидами зв'язку, як когезія та сепаратизація. Статусу когезії й сепаратизації ці синтаксичні зв'язки набувають у межах динамічної синтаксичної структури – надфразної єдності, тексту.

В статті доведено, що когезія втілює принципи класичного, ієрархічного, структурного синтаксису, є мовною нормою. Вона забезпечує внутрішньотекстові структурно-граматичні зв'язки висловлень у над-

фразній єдності, тексті. Це категорія логічного плану, яка регулюється в синтагматичному розрізі, характеризується відповідністю актуального членування висловлення його граматичній структурі. Обґрунтовано, що сепаратизація належить до актуалізувального типу синтаксису, якому властиві відносний аграматизм, алогізм, порушення структури, розчленованість, ослаблення й розпад синтаксичних зв'язків, невідповідність граматичних, інтонаційних меж висловлення його актуальному членуванню.

У контексті лінгвокультурологічного аналізу проведене дослідження підтвердило, що в культурі постмодернізму відображаються різні картини світу, різні типи мислення, нова реальність, нова мова культури й новий текст.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, когезія, сепаратизація, лінгвокультурологічний підхід, постмодернізм, мовно-культурні зв'язки.

Introduction. La deuxième moitié du XXe siècle s'est trouvée être une période difficile pour la France ainsi que pour toute la société européenne. La globalisation et l'informatisation générale, l'industrialisation et l'explosion des moyens de communication et de hautes technologies, etc. ont largement affecté le mode de pensée et de perception du monde. Les relations humaines et les structures spirituelles ont considérablement changées.

D'un côté, les frontières établies entre les nations, les classes, l'art élitiste et celui populaire ont été effacées, mais d'autre – les conflits sociaux – se sont exacerbés et la solitude de l'individu s'est aggravée. La société en général et la sphère spirituelle de l'existence humaine avaient besoin des nouvelles approches permettant de résoudre les problèmes qui se posaient ; la nouvelle vision du monde était en train de se former.

La fin du siècle précédent a été dominée par le postmodernisme, le terme utilisé pour désigner une nouvelle approche dans la philosophie, la science, l'art, ou encore la culture. L'apparition du postmodernisme a résulté logiquement des processus du modernisme comme la réaction à la crise idéologique, au totalitarisme, à la dévaluation des principes moraux et à la destruction des bases fondamentales de l'existence humaine : du Dieu (F. Nietzsche), de l'auteur (R. Barthes [6]), de l'individu et de l'humanité. Dès la fin des années 50 du siècle précédent, le postmodernisme a pénétré dans la littérature, la musique, l'architecture, la sculpture, la peinture, le théâtre et le cinéma.

La prise de conscience du désordre complet, du chaos et de l'inattendu s'est servie de base pour la formation du postmodernisme. Au début du XXème siècle, le développement de la physique des particules, de la mécanique quantique et de la théorie de la relativité d'Albert Einstein en étaient à l'origine. Ces théories ont expliqué et rendu évidentes les notions de l'instable et de l'imprévu. De plus, l'utilisation de l'idée du chaos, du mosaïcisme et de la fragmentation est devenu systématique et cohérente dans la science ainsi que dans l'art à la fin du XXème siècle.

Il est à noter que les recherches des néopsychanalystes et déconstructivistes ont contribué beaucoup à la mise en place du postmodernisme comme un système philosophique intégré et à son développement subséquent. Ainsi, F. Nietzsche, M. Heidegger, J. Lacan, J. Derrida, P.-M. Foucault, J.-F. Lyotard ont présenté leur compréhension et interprétation de ce nouveau paradigme culturel. Selon J. Derrida, le progrès, la vérité, le sens de vie, l'ordre, la société juste et toute la tradition logocentrique occidentale en général se sont avérés être l'ensemble des mythes et des idéologèmes [3, p. 125]. La philosophie postmoderniste a rendu impossible autre débat autour des notions de la vérité car elle en a admis plusieurs avec des valeurs différentes, dont la fiabilité et l'importance leur ont été reconnues. Sur ce fond, la doctrine philosophique de diversité s'est développée, le pluralisme.

Le moment suivant qu'on considère être très important est le fait que selon le mode de perception du monde postmoderniste l'humanité ainsi que la vision de soi-même, de la culture, de l'histoire, de l'individu sont tous les systèmes sémiotiques complexes qui se construisent à l'instar du texte. Autrement dit, tout est de nature textuelle (de signe). Comme J. Derrida a souligné, rien n'existe au-delà du texte [4, p. 114–145], tout le monde ainsi que l'homme ne sont que l'hypertexte. L'objet principal du postmodernisme c'est le Texte avec une majuscule ; son fondateur et l'inspirateur idéologique J. Derrida – Seigneur Texte.

Le postmodernisme, comme mouvement artistique dans tous les genres de création, postule que, dans son essentiel, le texte ne reflète pas la réalité, mais la crée ; de plus, il en crée plusieurs, les réalités indépendantes les unes des autres. Les œuvres d'art postmodernistes font évoluer leur propre réalité sur le principe de collage et de montage : le premier transfère le matériel d'un contexte à l'autre et le deuxième installe les éléments empruntés sur les nouvelles places.

De plus, l'auteur du texte ainsi que de n'importe quelle œuvre d'art continue à travailler sans prendre l'appui sur lui-même et ses sensations subjectives, mais sur l'ensemble des textes déjà écrits (œuvres artistiques créées autrefois). Par-là, le postmodernisme porte atteinte aux oppositions clefs du modernisme classique – l'opposition entre le texte et la réalité, entre la réalité et la perception de l'auteur, entre l'auteur et le texte. Comme la réalité et l'individualité de l'auteur dans leur sens traditionnel n'existent plus, il ne reste que le texte, à savoir l'hypertexte ou l'intertexte.

Le texte postmoderniste, dans le sens le plus large de ce mot, est une recombinaison, une reproduction de ce qui est déjà connu, la mosaïque de l'inconnu, l'incorporation des éléments empruntés. La philosophie postmoderniste a refusé à l'auteur et à ses œuvres d'art l'originalité, l'autonomie, la liberté. Autrement dit, le tableau peint, la sculpture, l'œuvre musicale, la poésie, le roman littéraire, le théâtre, le cinéma, l'œuvre philosophique ne sont que l'ensemble de citations, évidentes ou cachées.

La conception du culturologue et du philosophe français Jean Baudrillard au sujet de l'état et des tendances du développement de l'art moderne a un caractère particulier et plutôt pessimiste. J. Baudrillard souligne que l'art a perdu pour toujours sa liaison avec la réalité, il est devenu la structure totalement détachée d'elle qui a cessé d'être vrai, original, authentique. L'art ne fait que recopier les œuvres déjà créées, produit les copies des copies, les simulacres des simulacres, se transformant en rien que la forme dénaturée et falsifiée de l'art véritable. Le philosophe-postmoderniste estime la dégradation de l'art contemporain comme la fin de son essentiel créatif, son incapacité de créer quelque chose de neuf, d'exceptionnel et d'authentique tandis que l'art de l'autorépétition et de l'autoreproduction sans fin continue à exister [7, p. 69–87].

Cette perception du monde et ces principes du postmodernisme (dans la science, la philosophie et la culture) ont été tous centrés sur la littérature française de la deuxième moitié du XXème siècle. La formation de l'esthétique de la littérature française du temps du postmodernisme a été très influencée par les peintres dadaïstes du début du XXème siècle qui rendaient hommage à un hasard, une parodie, des plaisanteries, une ironie et mettaient en question la puissance de l'artiste. Les peintres surréalistes qui se lançaient dans des expériences avec le hasard et célébraient l'inconscient, l'écriture automatique et les rêves, ainsi que d'autres artistes et activistes qui y ont contribué grandement.

Le chercheur américain Ihab Hassan, connu pour avoir utilisé le terme « postmodernisme » pour la première fois en 1971, a relevé les particularités du postmodernisme littéraire qui suivent : fragmentation, ironie, décanonisation, destruction, carnavalesque, hybridation, incertitude, disparition de l'ego de l'auteur, combinaison volontaire des genres et des styles, absence de l'immersion en soi-même, et le principe du jeu créatif avec le lecteur [9]. Le philosophe allemand moderne A. Gehlen caractérise le postmodernisme comme un désordre syncrétique de tous les styles et possibilités [8, p. 77–81].

Tout en partageant les vues des scientifiques renommés, nous trouvons important de souligner que, au même moment, le postmodernisme ranimait la tradition artistique du passé, le réalisme, le classique qui ont tous été niés par le modernisme tout au long du XXème siècle. A notre avis, l'essence vitale du postmodernisme serait de rendre possible l'avancée spectaculaire vers les nouveaux horizons artistiques basés sur la sensibilisation non-traditionnelle des valeurs esthétiques traditionnelles. A l'époque du postmodernisme, le passé et le futur vivaient une pleine vie (continuum transversal) tout en s'enrichissant. Le postmodernisme a appelé de ne pas rompre

avec les traditions, mais valoriser les archétypes de l'art classique en les synthétisant avec de nouvelles réalités artistiques. Le rejet de la négation révolutionnaire du début du XXème siècle a orienté le développement de la culture à la fin du XXème siècle sur la voie de l'évolution.

Dans la littérature française, le postmodernisme a témoigné l'évolution des formes de l'expression artistique, la possibilité de nombreuses modifications et le chemin vers le nouveau style de l'écriture artistique [5, p. 68–71]. En adoptant la nouvelle perception du monde, les écrivains postmodernistes tâchaient d'harmoniser le monde extérieur dont la réalité s'est divisée en parties, en petites « réalités » séparées, et l'individu s'est trouvé expulsé à la périphérie de l'existence sociale et avalé par la réalité technicisée.

But de recherche. Afin d'avoir une vue holistique de la perception langagière du monde comme un phénomène de la culture nationale, nous allons examiner l'évolution de la cohésion et celle de la séparatisation dans la syntaxe de la littérature française à l'époque du postmodernisme, puis nous identifierons les liens entre les tendances du développement de la culture, de la science et de l'art français d'un côté, et de la langue comme une partie de la culture spirituelle d'un autre côté.

Résultats de recherche. Nous proposons d'examiner le problème de la dynamique des liaisons syntaxiques (la cohésion et la séparatisation) dans le tissu du texte postmoderniste, avec le roman « Les particules élémentaires » (1998) pris comme exemple. C'est l'auteur de la nouvelle génération qui l'a écrit, celui appartenant aux écrivains français les plus contradictoires, extraordinaires et extravagants, mais également l'un des plus brillants et des plus lus dans le monde depuis ces dernières décennies, Michel Houellebecq. Ce livre a apporté à son auteur la renommée mondiale et le « Grand Prix » national dans le domaine de la littérature. En s'inspirant des œuvres du postmoderniste M. Houellebecq, des bandes dessinées et de la musique sons créées, et le film basé sur le roman « Les particules élémentaires » a été tourné.

« Les particules élémentaires » raconte l'histoire des deux demi-frères, Bruno et Michel, abandonnés dans leur enfance par leurs parents hippies irresponsables. Bruno est un patient dans un hôpital psychiatrique obsédé par le sexe qui hait tout et tous autour de lui ainsi que se déteste lui-même. Il a quitté une seule femme qui l'aimait après qu'elle se soit trouvée physiquement incapable à la suite d'une maladie qui l'a contrainte au fauteuil roulant. A l'image de Bruno, M. Houellebecq a abordé la question de la liberté sexuelle étroitement liée au culte du corps qui devrait toujours être jeune, sain, beau, autrement dit sexuellement attirant. Si nous ne faisons pas parti de ceux qui possèdent toutes ces caractéristiques, il s'avère que nous sommes isolés. En conséquence, l'homme d'aujourd'hui devient vulnérable face aux défauts physiques et au vieillissement.

Michel est devenu biologiste moléculaire qui souffrait de dépression chronique et s'est suicidé sur la côte irlandaise. Il a laissé le projet de création de la nouvelle espèce des clones humains rationnels, vu comme le seul espoir de sauver l'humanité face à l'autodestruction. A la fin du roman, il s'avère que cette histoire sarcastique et apocalyptique est écrite par l'un de ces clones qui ne peuvent pas être triste ou heureux, ne sont pas capable d'aimer, de souffrir, de désirer et même de sentir.

A première vue, « Les particules élémentaires » peut paraître une prose indifférente et sans émotions sur les destins brisés des gens, les descriptions cliniques des scènes érotiques, l'état dépressif des protagonistes, le pouvoir de l'argent, le cynisme, etc. Alors qu'en réalité c'est une histoire des jeunes hommes devenus victimes de la « culture », des « valeurs » des années 60 du XXème siècle lorsqu'il y a eu des transformations importantes dans la vie sociale ainsi que les révolutions sexuelle, intellectuelle et sociale qui ont éclatées [2, p. 231–236].

Le marché libre, les relations sans obligations, la légalisation de l'avortement, le matérialisme ont engendré la dépravation, l'immoralité sexuelle, l'augmentation du nombre des divorces, la souffrance, la destruction spirituelle, le désespoir et, la dépression. Selon M. Houellebecq, ce

ne sont pas les personnages du roman qui sont désespérés, accablés et dévastés, mais c'est le monde moderne, la réalité d'aujourd'hui est ravagée et dépressive. Comme l'affirmait l'auteur, nous vivons dans le monde sans liens ; nous ne sommes que les particules séparées, sporadiques, déconnectées, les individus de la société. De nos jours, en France, la vision du monde comme atomique, pleine de particules d'espace élémentaires qui existe hors nation, histoire et famille reste toujours actuelle.

Il est à noter, qu'avec ses activités littéraires M. Houellebecq a poursuivi les traditions des romanistes des siècles passés, tout en créant au rythme de son temps le nouveau type du texte littéraire. Les questions éternelles telles que la continuité, la succession des générations, l'expérience personnelles, la solitude de l'individu (naissions seuls, vivons seuls, mourront seuls), son exclusion de la société, etc. sont devenus les thèmes récurrents des œuvres de M. Houellebecq. Réflétant les dominantes culturologiques de l'époque (fragmentation, citation, montage, polyphonie), ses textes abondaient en détails venus de la psychologie, de la sociologie, de l'histoire, de la philosophie et même de la physique quantique. Le postmoderniste M. Houellebecq a rendu possible de combiner, dans le cadre d'un seul ouvrage, les éléments des genres différents : la satire sociale, l'ironie, la parodie, la science-fiction, le roman-confession, le roman-réflexion, les signes propres à un roman réaliste typique, au naturalisme hyperboliste, etc.

Les investigateurs des problèmes de la langue Ludwig Wittgenstein et Martin Heidegger ont justifié que la langue prévoit sa propre vision du monde déterminant les limites de ce qui peut être exprimé et ce qui ne le peut pas. De plus, c'est la langue qui identifie le moyen dont cela peut être exprimé [1]. Tout en partageant cette pensée, on va examiner de plus près les particularités des liens syntaxiques dans la structure du texte postmoderniste et expliquer leur conditionnalité dans le contexte de l'analyse linguoculturologique. Par exemple :

J'ai marché dans la ville pendant plusieurs heures, je suis même retourné au Bar de la Plage (1). Je me souvenais de Caroline Yessayan, de Patricia Hohweiller ; mais à vrai dire je ne les avais jamais oubliées ; rien dans les rues ne me les rappelait particulièrement (2). J'ai croisé beaucoup de jeunes, d'immigrés – surtout des Noirs, beaucoup plus que lors de mon adolescence, ça c'était un vrai changement (3). Puis je me suis présenté au lycée (4). Le proviseur s'est amusé de ce que je sois un ancien élève, il a envisagé de chercher mon dossier, mais j'ai parlé d'autre chose, j'ai réussi à éviter ça (5). J'avais trois classes : une seconde, une première A, une première S (6). Le pire, je m'en suis rendu compte tout de suite, ça serait la première A : il y avait trois mecs et une trentaine de filles (7). Une trentaine de fille de seize ans (8). Blondes, brunes, rousses (9). Françaises, beurettes, asiatiques – toutes délicieuses, toutes désirables (10) [...] [10, p. 95].

L'extrait ci-dessus ce sont les souvenirs et, les réflexions de l'un des personnages du roman « Les particules élémentaires », Bruno. Pendant plusieurs heures de suite le jeune homme trainait dans les rues de la ville de Meaux, où il avait passé son enfance et son adolescence. Cela faisait longtemps qu'il n'avait pas visité ces lieux, mais presque rien n'y avait changé depuis.

Il est passé dans un bar de plage, s'est rappelé ses anciennes amies et le temps vécu dans la ville natale. Ensuite, Bruno s'est dirigé vers le lycée où il avait fait ses études à l'époque pour faire connaissance avec le directeur de l'établissement. Il avait dorénavant l'intention de travailler ici. Le jeune professeur devient responsable de trois classes, l'une d'entre elles ne comptant que trois garçons et trente filles différentes par leur apparence et nationalité, mais toutes tellement désirées. Le récit est à la première personne.

L'extrait analysé est l'unité cohérente au niveau supraphrasique dans le plan structural compositionnel. La première expression (départ) introduit le nouveau thème du fragment. Par type de structure, nous déterminons la cohésion avec le lien syntaxique de type combiné qui est considéré être le plus convenable et largement utilisé dans les textes narratifs et fournit une occasion de traduire ses engagements. Ainsi, les première, deuxième et troisième expressions

sont liées entre elles de manière parallèle et renvoient au centre sémantique du premier énoncé (*J'ai marché dans la ville pendant plusieurs heures, je suis même retourné au Bar de la Plage*) où le temps et le lieu du déroulement des choses sont indiqués. Toutes trois expressions sont construites d'après le même schéma syntaxique, c'est-à-dire d'après le principe du parallélisme syntaxique et stylistique, rendant possible la cohésion.

Les troisième et quatrième expressions sont connectées de manière cohérente, ce qui est confirmé par l'adverbe *puis* étant le moyen explicite efficace de la cohésion. Les expressions quatre, cinq et six font preuve de la cohésion de type parallèle les attachant au centre sémantique du quatrième énoncé (*Puis je me suis présenté au lycée*) – le moment où la connaissance au lycée se fait. Les propositions six, sept et huit sont des liaisons de type successif avec chaque phrase suivante entretenant l'idée de celle précédente et l'enrichissant. Les expressions neuf et dix sont liées de manière parallèle.

L'accent particulier devrait être porté sur les expressions huit, neuf et dix, qui présentent les constructions syntaxiques séparées. La phrase huit est enchaînée à la septième phrase successivement à l'aide de l'épanaphore (répétition stylistique) ; les expressions neuf et dix sont les parties séparatisées et développées du complément de la proposition sept (*une trentaine de filles*), étant le centre sémantique important. Les syntagmes séparatisées jouent un rôle syntaxique des déterminants, des épithètes stylistiques, faisant fonction du complément, de la précision, de la concrétisation, tout en marquant le caractère ininterrompu et affecté de la pensée.

Parmi les moyens implicites de la cohésion, les épithètes stylistiques doivent être mis en valeur car ce sont eux qui indiquent le côté émotionnel du dialogue interne du personnage ; structurellement, ils sont concentrés dans les constructions séparatisées ce qui renforce leur rôle et expressivité de l'énoncé. L'emploi du lexique thématique sert aussi d'instrument efficace de la liaison cohésive. Dans le fragment analysé du texte, le lexique marquant la notion de la « ville » (*la ville, la rue, le Bar de la Plage*) et, des « études » (*le lycée, le proviseur, un ancien élève, le dossier, les classes, une seconde, une première A, une première S*) rend possible la cohésion au niveau lexical et sémantique.

Nous soulignons de nouveau que la façon réservée, tranquille et pas trop émotionnelle de M. Houellebecq dans « Les particules élémentaires » est apparue parfaite pour créer l'image du monde mercantile d'aujourd'hui. De plus, la combinaison de la cohésion et de la séparatisation comme des liens syntaxiques a rendu possible de réaliser les intentions créatives de l'auteur au niveau stylistique et syntaxique.

Conclusions et perspectives de recherche. Alors, dans le même fragment du texte, des liaisons syntaxiques différentes (cohésion et séparatisation) sont combinées et sont en plein accord, les deux considérées comme stylistiquement et syntaxiquement égales dans le texte postmoderniste. L'analyse réalisée a démontré que l'interaction des moyens syntaxiques, visant à connecter ainsi qu'à déconnecter les structures syntaxiques, entraîne la complexité et la difficulté d'identifier le lien syntaxique essentiel, primaire, opposé à celui complémentaire, secondaire. L'ensemble des liaisons syntaxiques différentes, la cohésion et la séparatisation, organiquement liées dans le même extrait, met en équilibre les tendances à la compression et celles à la décompression, en réconciliant les traditions et les innovations syntaxiques.

Dans le contexte de l'analyse linguoculturologique, la recherche effectuée a prouvé que, dans la culture postmoderniste, des visions différentes du monde se sont reflétées sur le principe du pluralisme, différents modes de pensée se sont développés, la nouvelle réalité et la nouvelle langue de la culture ont pris naissance.

L'investigation scientifique présentée ouvre la voie aux recherches subséquentes dans le domaine de la syntaxe du texte littéraire sous le point de vue linguoculturologique. L'étude des liens langagiers et culturels est mise en avant comme une des tendances, une des directions actuelles du développement de la linguistique.

BIBLIOGRAPHIE :

1. Гайдеггер М. Дорогою до мови / Пер. з нім. В. Кам'янця. Львів: Літопис, 2007. 232 с.
2. Дерев'янченко Н. В. Джерела формування світогляду Мішеля Уельбека. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологічна»*. Харків, 2014. Вип. 1127. С. 231–236.
3. Дерріда Ж. Позичі. Київ: Дух і літера, 1994. 160 с.
4. Дерріда Ж. Письмо та відмінність. Київ: Основи, 2004. 602 с.
5. Станіслав О. В. Ключові принципи постмодернізму як світоглядне поле французької культури другої половини ХХ століття. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. Херсон, 2017. Вип. 1. С. 68–71.
6. Barthes R. La mort de l'Auteur. Le Bruissement de la Langue, Essais Critiques IV. Paris : Seuil, 1984. P. 63–69.
7. Baudrillard J. Simulacres et Simulation. Galilée, 1981. 164 p.
8. Gehlen A. Soziologie der Macht. *Handwoerterbuch der Sozialwissenschaften*. Bd.7. Stuttgart, Tuebingen, Goettingen, 1961. S. 77–81.
9. Hassan I. The dismemberment of Orpheus: Toward a postmodernist literature. Urbana, 1971. P. 250.
10. Houellebecq M. Les particules élémentaires. Paris : Minuit, 2001. 161 p.

УДК 811.112.2'373.61

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-52>**МЕТАФОРИЧНА МОТИВАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ІХТІОНІМІВ****METAPHORICAL MOTIVATION OF THE GERMAN FISH NAMINGS****Стройкова С. А.,***orcid.org/0000-0002-8909-3236**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри німецької філології**Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

У статті здійснено когнітивно-ономасіологічний аналіз німецьких назв риб метафоричного типу мотивації. Цей тип мотивації характеризується вибором мотиваторів метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами. Механізм метафори уможливує виокремлення таких різновидів метафоричної мотивації, як структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний та гештальтний. У масиві німецьких номенклатурних назв риб найбільш поширеним є гештальтний різновид, який застосовує знаки інших концептів при позначенні риб на підставі подібності зорових, слухових, тактильних, смакових образів. Метафоричний компонент є частиною структури знань про позначене. Складники цієї сфери є знаками-мотиваторами, обраними з інших предметних сфер, які є донорськими. Німецькі назви риб належать до реципієнтної зони, а їхні мотиватори – до донорської. Головними донорськими зонами для найменувань риб виступають такі зони: ЛЮДИНА, ІНША ТВАРИНА, АРТЕФАКТИ. Донорська зона ЛЮДИНА є антропоцентричною, де широко використовується людина, її частини тіла, місцезнаходження у просторі і рух. Метафоричними мотиваторами німецьких іхтіонімів є соматизми людини за механізмом уподібнення зовнішнього виду риб до зовнішнього вигляду людини чи частин її тіла. Донорською зоною для німецьких найменувань риб є також назви інших тварин (ссавців, птахів, комах). Донорська зона ІНША ТВАРИНА постачає до німецької номенклатури іхтіофауни свою назву на підставі зорових гештальтів. Артефакти як рукотворні предмети також використовуються як донорські зони у процесі номінації іхтіофауни. Здебільшого підґрунтям метафоризації їхніх назв в ономасіологічній структурі німецьких номенклатурних назв риб є подібність зорових гештальтів, пов'язаних із зовнішньою схожістю тіла риби або його частин до певного артефакту за формою.

Ключові слова: іхтіонім, метафора, донорська зона, когнітивно-ономасіологічний аналіз.

This article deals with the cognitive-onomasiological analysis of the German fish namings based on the metaphorical motivation type. This type of motivation is characterized by the choice of motivators with metaphorical status on the basis of analogy with the other conceptual spheres. The mechanism of metaphors enables defining such types of metaphor motivation as structural-metaphorical, diffuse-metaphorical and gestalt ones. Within the scope of the German nomenclature fish namings the most widespread is the gestalt type that uses signs from other concepts in fish namings on the basis of visual, auditory, tactic and taste similarities. Metaphorical component is a part of onomasiological structures. The components of this sphere are motivators taken from other subject spheres that become source domains. The German fish namings relate to the target domains and their motivators refer to the source domains. The main source domains to provide fish namings are the following: HUMAN BEINGS, OTHER ANIMALS, ARTIFACTS. The source domain HUMAN BEINGS encompasses human body parts, movements and positions in space. Metaphorical motivators of the German ichthyonyms are the human somatic features associated with the appearance similarities between the fish bodies and the human bodies. The source domain for the German fish namings are other animals, such as mammals, birds, insects. The source domain OTHER ANIMALS gives its namings to the German fish naming structure on the basis of visual gestalts. Artifacts as hand-made objects are also used as source domains in the process of ichthyonyms namings. In general the base for the process of metaphorization in their namings within the onomasiological structures of the German nomenclature fish namings is the resemblance of visual gestalts connected to the appearance likeness of fish body parts with a certain artifact on the basis of their forms.

Key words: ichthyonyms, metaphor, source domain, cognitive-onomasiological analysis.

Постановка проблеми. У колі інтересів сучасного мовознавства знаходяться проблеми зв'язку мови і свідомості, співвідношення концептуальної й мовної, наукової й наївної картин

світу. Результатом взаємодії наукової та наївної картин світу певного народу є іхтіологічна номенклатура. Актуальність дослідження визначена необхідністю комплексного аналізу взаємодії наукової та наївної картин світу в німецькій номенклатурі іхтіофауни, а також спрямованістю нашої роботи на перспективні галузі лінгвістики: когнітивне термінознавство, когнітивну ономасіологію, когнітивну семантику тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча номенклатурні назви риб (іхтіоніми) здавна привертають увагу мовознавців, які у численних дослідженнях вже розробили різні аспекти найменування риб в українській мові (А. А. Берлізов, І. І. Ліпкевич та ін.), в англійській мові (В. А. Коваленко та ін.), однак дотепер мотивацію німецьких іхтіонімів не розглядали з позицій когнітивної ономасіології, що зумовлює новизну нашого дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз механізмів метафоричної мотивації німецьких іхтіонімів у когнітивно-ономасіологічному аспекті.

Матеріалом нашого дослідження послужили понад 3000 метафорично мотивовані номенклатурні назви риби у німецькій мові, з яких близько 40% назв мотивовані метафорично й вилучені шляхом суцільної вибірки з німецькомовних довідників «Die Meeresfische Europas» (упорядники Bent J. Muus і Jörgen G. Nielsen) [3] та «Atlas der Meeresfische» (упорядники Rudie H. Kuiten і Helmut Debelius) [5].

Основним методом аналізу метафоричної мотивації німецьких іхтіонімів є методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблена О. О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі різних мов (Я. В. Браницька, І. І. Казимир, В. В. Калько, О. В. Коновалова, Г. В. Кочерга, І. М. Литвин, Н. С. Рибалка, Г. А. Єрмоленко та ін.).

Когнітивно-ономасіологічний аналіз німецьких іхтіонімів містить два етапи: інтерпретацію ономасіологічних структур, яка потребує, насамперед, з'ясування номінативного статусу німецьких назв риб. За номінативним статусом ці назви представлені непохідними одиницями, дериватами, композитами та складеними найменуваннями. На другому етапі встановлено когнітивну модель у вигляді ментально-психонетичного комплексу (МПК), із якої реконструйовано мотиваційну базу німецьких номенклатурних назв риб [1, с. 245]. Мотиваційна база може відповідати пропозиції (на кшталт таксономії риб або предикатно-аргументної структури, яка описує ситуацію, пов'язану з життєдіяльністю цих тварин), а також метафоричній моделі асоціативно-термінальної частини МПК, відповідно до якої мотиватори найменувань риб є знаками інших донорських зон, а також модусного компонента оцінки, пов'язаного з чуттєвою сферою МПК. Залежно від статусу обраного мотиватором компонента МПК у масиві німецьких іхтіонімів ми, слідом за О. О. Селівановою, виокремили структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, модусний та гештальтний типи метафоричної мотивації німецьких найменувань риб [1, с. 246].

Виклад основного матеріалу. Метафоричний тип мотивації німецьких іхтіонімів за загальним механізмом позначення структур знань про риб у свідомості німецькомовної іхтіологічної наукової спільноти є метафоричним, тобто знаки різних предметних сфер використано як мотиватори іхтіологічної номенклатури. Метафоричний спосіб позначення є одним з найбільш продуктивних в іхтіологічній номенклатурі у німецьких номенах риб, зважаючи на те, що метафора є «найпродуктивнішим креативним способом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичної закономірності, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, нерідко уподібненої їй у якомусь відношенні» [1, с. 388].

Складною дискусійною проблемою в сучасній когнітивній лінгвістиці є виділення типів метафори. У риторичі виокремлено такі типи метафори, як різка, яка поєднує далекі одна від одної концептуальні сфери, стерта, тобто загальновідома, в якій не відчувається фігуральність; метафора-формула, що характеризується стереотипністю й неможливістю перетворення на буквальну конструкцію; розгорнута метафора (метафора конструювання), представлена не одним, а кількома словами фрагмента тексту; реалізована, яка вживається у фігуральному й

буквальному значенні задля створення комічного ефекту [1, с. 389]. Однак ці типи метафор не пояснюють когнітивний механізм її творення, тому для такого пояснення ми обираємо класифікацію метафор розроблену О. О. Селівановою. Дослідниця виокремила такі механізми метафори: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний та гештальтний [1, с. 484].

Структурно-метафоричний різновид метафоричної мотивації німецьких іхтіонімів характеризується інтеграцією донорської й реципієнтної зон на підставі одного суміжного компонента [там само]. Зважаючи на це, термінальний компонент структури знань про позначене, зокрема вид риби, позначається знаком іншої донорської зони й формує реляцію з відповідним пропозиційним компонентом цієї структури. Приміром, німецька номенклатурна назва *Riesenhai* («... ist mit einer Körperlänge bis zehn Metern und einem Gewicht bis zu rund vier Tonnen nach der Walhai der zweitgrößte bekannte Fisch der Erde» [6]) мотивована іменником *Riese* – знаком донорської зони ЛЮДИНА – на основі суміжного компонента «*groß*». Мотивація німецького найменування *Kohlenfisch* («Ausgewachsene Fische sind oberseits schwärzlich (Name) oder grüngrau, mit einigen helleren Flecken, und auf der Bauchseite heller» [6]) спирається на уподібнення цієї риби до вугілля за кольором на підставі суміжного поняття «*schwarz*».

Дифузно-метафоричний різновид метафоричної мотивації німецьких іхтіонімів ґрунтується на дифузному поєднанні концептів [1, с. 484]: метафора, що лежить в основі перенесення назви деякого об'єкта на позначувану рибу, має нечітке, розпливчате підґрунтя. Зближення концептів спирається на декілька ознак. Наприклад, позначення риби *Drescherhai* здійснено на підставі подібності її поведінки під час полювання з роботою молотника («Dieses lange Schwanzstück dient zum Betäuben von Beutefischen. Daher auch der Name Drescherhaie» [6]). Німецька номенклатурне найменування *Korallenwächter* («Die Bezeichnung Korallenwächter kommt daher, dass die Tiere häufig liegend auf Korallen angetroffen werden, wobei sie sich, falls nötig, mit einzelnen Stacheln der Brustflossen in Vertiefungen der Koralle einhaken» [6]) зумовлене злиттям сценаріїв діяльності стража та поведінки зазначених риб у процесі життєдіяльності.

Гештальтний різновид німецьких найменувань риб застосовує знаки інших концептів при позначенні риб на підставі подібності зорових, слухових, одоративних, тактильних, смакових образів (гештальтів) [1, с. 484]. Так, підставою для німецької назви *Tigerbarsche* («Durch ihre attraktive Färbung, haben Tigerbarsche ihren deutschen Populärnamen bekommen. Sie zeigen alle, nach Art differenziert, ein Streifmuster, welches dem eines Tigers ein wenig ähnelt» [6]) є уподібнення смугастого забарвлення риби та тигра на підставі зорових гештальтів. Родина риб *Krötenfische* («Die meisten Arten erzeugen frosch- oder krötenähnliche Quak-Laute» [5, с. 130]) названа на основі уподібнення звуків, які видають риби цієї родини до кумкання жаби на підставі слухових гештальтів.

Найпоширенішим є гештальтний різновид метафоричної мотивації німецьких іхтіонімів, оскільки він ґрунтується на схожості зорових образів. Ономазіологічні ознаки метафорично мотивованих німецьких номенклатурних назв риб обрано з терміналів МПК, сформованих шляхом асоціативної інтеграції реципієнтної концептуальної сфери РИБА з іншими донорськими зонами. Використання знаків донорських зон здійснено на підставі різноманітних асоціативних аналогій зовнішніх ознак, поведінки, життєдіяльності риби з іншими, більш знайомими для номінаторів предметами і явищами дійсності. Як донорські для німецької номенклатури іхтіофауни використано зони ЛЮДИНА, ІНША ТВАРИНА, АРТЕФАКТИ.

У масиві метафорично мотивованих німецьких найменувань риб найбільшу групу формують німецькі іхтіоніми донорської зони ЛЮДИНА. Згідно з принципом антропоцентричності людина уподібнює навколишній світ собі, прагне за допомогою лексичних одиниць відобразити в назвах своє світобачення.

Антропоцентризм є підставою для антропометричності, що передбачає те, що знаки, які представляють людину, її тіло, властивості, дії, поведінку й інші ознаки, застосовуються на

позначення інших предметних сфер [1, с. 34]. Так, наприклад, у німецькій номенклатурі іхтіофауни чимала кількість метафоричних мотиваторів запозичена з донорської зони ЛЮДИНА, зокрема, це будова тіла риб, яка сприймається на підставі будови тіла людини.

Антропоморфізм є реалізацією принципу антропометричності й широкого принципу антропоцентричності в мовних знаках. На підставі антропометричності утворюються антропоморфні метафори, які передбачають те, що найменування людини, частин її тіла, ознак, дій за аналогією використовуються на позначення інших предметних сфер, зокрема, явищ природи, штучно створеного світу, тварин, рослин тощо [1, с. 35].

Безперечно, для тварин, оскільки людина є частиною тваринного світу, живої матерії, то багато позначень частин тіла риби, що є мотиваторами пропозиційні за своїм статусом. Тому все що є у тваринному світі за принципом антропометричності уподібнюється до людини, що породжує антропоморфні метафоричні мотиватори. Однак у німецькій іхтіологічній номенклатурі спостерігаються позначення частин тіла риби на підставі подібності до частин тіла людини. Встановлення метафоричності таких мотиваторів здійснено за тлумачними словниками німецької мови [4], в яких зазначено належність того чи іншого партоніма до певної предметної сфери.

Метафоричний мотиватор-партонім *Rücken-* (*Rücken* – «Rückseite des menschlichen Körpers zwischen Necken und Becken» [4]) у німецькій номенклатурній назві *Stachelrücken* («Schlanke, langgestreckte Fisch mit langem Rückenflossensaum, der nur von Stachelstrahlen gestützt wird, und mit einer langen, weichstrahligen Afterflosse» [3, с. 208]) демонструє місце розташування колючок риби.

Метафоричний мотиватор-партонім *Hand-* (*Hand* – «unterster Teil des Armes bei Menschen und Affen, der mit fünf Fingern ausgestattet ist und bestimmt die Funktionen des Greifens, Haltens» [6]) вказує на кінцівки риб (плавці), за допомогою яких риби пересуваються по дну, чим підкреслена їхня подібність до людини: *Handfisch* («Die handähnlichen Bauchflossen haben einen Hart- und vier Weichstrahlen. Sie können, zusammen mit den Brustflossen, zu einer gangartigen Fortbewegung auf dem Boden benutzt werden» [6]).

Компонент *Achsel-* (*Achsel* – «Schulter, Schultergelenk» [4]) входить до ономаціологічної структури німецької номенклатурної назви *Achselfleck-Meerbrasse* («Körper ohne Streifenmuster, aber ein großer schwarzer Fleck auf dem oberen Brustflossenansatz» [3, с. 195]) і вказує на місце забарвлення певної частини тіла риби.

Антропоморфний партонім *Nase-* (*Nase* – «Reichorgan des Menschen, der Tiere» [4]) уподібнюється до наявного в німецькій мові партоніма, який позначає витягнуту частину тіла риби: *Nase* («Ihren Namen verdanken sie ihrem weit unterständigen Maul, das ihre Kopfspitze wie eine stumpfe Nase aussehen lässt» [6]), *Nasenhai* («Sie tragen über dem Maul ein langes, paddelförmiges Rostrum, weshalb sie auch Nasenhai genannt» [6]).

Метафоричні мотиватори-партоніми людини можуть в ономаціологічній структурі найменування поєднуватися з мотиваторами:

– кількості: *Fünfbärteilige Seequappe* – «Eine Kinnbartel, 4 weiter Barteln auf der Schnauze» [3, с. 141];

– якості за кольором: *Brauner Lippfisch* – «Der braune Lippfisch lebt auf felsigen und sandigen Böden» [3, с. 204]; або конфігурацією: *Dicklippenbarsche* – «Sofort springen dem Beobachter die dicken und zusätzlich noch bunten Lippen dieser Fische ins Auge» [5, с. 558]; *Hochrückiger Kaiserbarsch* – «Leuchtend rote Färbung. Körper hochrückig» [3, с. 154]; *Rundnasengrenadier* – «Schnauze kurz, stumpf gerundet und gänzlich beschuppt» [3, с. 115].

Обмежена кількість назв частин тіла риби в німецькій мові дає змогу залучити мотиватори з позначень іншої тварини. Наприклад, у німецькій назві *Fuchs Gesicht* метафоричний мотиватор *Gesicht* поєднується з назвою іншої тварини («Seine Grundfarbe ist gelb. Kopf und Brust sind weiß mit breiten schwarzen «Dachstreifen» [6]).

Назви осіб за родом діяльності стають ономазіологічними ознаками німецьких іхтіонімів і репрезентують різний механізм метафоричного перенесення [2, с. 224]. У німецькій іхтіологічній терміносистемі найбільш поширеною є дифузна аналогізація сценаріїв різних концептуальних сфер. При творенні німецького іхтіоніма *Anglerfisch* («Der erste Strahl der Rückenflosse ist eine «Angel» umgewandelt, d.h., der Fisch schwenkt einen Köder über seinem Maul hin und her, um Fische anzulocken und diese mit großer Saugkraft zu verschlingen» [5, с. 116]) відбувається злиття сценаріїв рибного промислу як професійної діяльності людини та способу добування їжі рибою, коли приманка на кінці переднього променя-вудильника тремтить, як прапорець, над закритим ротом, приваблюючи здобич.

Подібність частини тіла риби до образу певного знаряддя праці людини зумовлює мотивацію деяких німецьких номенклатурних назв риб. Німецьке найменування *Doktorfisch* мотивоване схожістю частини тіла риби зі скальпелем лікаря-хірурга («Ihr Name berührt auf einem Merkmal, das sie klar von anderen Familien unterscheidet: die Dorne jeder Skalpelle an den Seiten des Schwanzstiels, eines oder mehrere an jeder Seite» [5, с. 668]).

На підставі слухових гештальтів може відбуватися асоціативне перенесення назви людини за родом занять на найменування родини риб *Trommlerfische* («Ihr Name stammt von den Grunz- und Schlaglauten der Männchen, die in der Laichzeit ihre Schwimmblase als Resonanzkörper von paarigen Muskeln zum Schwingen bringen» [5, с. 374]).

Мотиваторами німецької номенклатури іхтіофауни є також знаки предикатів транспоновані з донорської зони ЛЮДИНА. Предикати фізіологічних дій людини виконують різноманітні функції. Приміром, на позначення дій риб використано дієслово фізіологічного стану *zittern*: *Zitterrochen* («Teile der Scheibenmuskeln und -nerven beiderseits des Körpers sind zu elektrischen Organen umgewandelt, mit denen zum Beutefang oder zur Verteidigung Stromstöße bis 220 V und 8 Amp. abgegeben werden können» [3, с. 62]).

Використання знаків із предметної сфери ІНША ТВАРИНА щодо позначення риб ґрунтується на принципі зооморфізму, який передбачає те, що «найменування тварин, їхніх частин тіла, ознак та дій за аналогією використовуються на позначення інших предметних сфер, зокрема людини, явищ природи, штучного світу, рослин, духовного коду культури тощо» [1, с. 189]. Донорська зона ІНША ТВАРИНА представлена у німецькій номенклатурі іхтіофауни позначеннями:

– ссавців: *Wolfbarsch* («Große, silbrige Schuppen. Gefräßiger Raubfisch, der in kleineren Gruppen in Küstengewässern und Flussmündungen lebt. ... jagt Fische» [3, с. 184]);

– птахів: *Schnepfenfisch* («Körper seitlich abgeflacht und schuppenlos. Zwei Rückenflossen weit hinten über der Afterflosse, der 2. Stachelstrahl der 1. Rückenflosse zu einem massiven, rückseitig gesägten Knochenstachel verlängert. Schnauze röhrenförmig stark ausgezogen, das winzige Pippenmaul sitzt am äußersten Ende» [3, с. 164]);

– земноводних: *Froschdorsch* («Kopf fast so breit wie lang und froschähnlich. Kurze Kinnbartel. Körper schwarzbraun und sehr schleimig» [3, с. 134]);

– павукоподібних: *Seeskorpion* («Kiemenmembranen unter der Kehle zu Querfalte miteinander verwachsen. Seitenlinienschuppen ohne Knochenhöcker, aber rauhe Schuppen ober- und unterhalb. Schädel mit 2 Längskielen. Der längste Stachel am Vorkiemendeckel reicht nicht bis zum Hinterrand des Kiemendeckels» [3, с. 173]);

– плазунів: *Schlangemakrelen* («Langgestreckt, schlanke Fische mit seitlich zusammengedrückt Körper. Das große Maul ist mit langen, spitzen Fangzähnen besetzt» [3, с. 233]).

Донорська зона ІНША ТВАРИНА постачає до німецької номенклатури іхтіофауни свою назву на підставі зорових гештальтів. Мотивація німецьких іхтіонімів зумовлена подібністю частини тіла риби й частини тіла іншої тварини, зокрема, птахів: *Papageifisch* – з огляду на уподібнення щелепи риби до дзьобу папуги («... ähneln den Lippfischen, besitzen aber ein schnabelartiges, kräftiges Gebiß (ähnlich einem Papagei) aus Zahnplatten» [5, с. 630]); комах: *Wespenfi-*

sche – через подібність великих черевних плавців риби до крил оси («...bekamen ihren Namen von den überdimensionalen Brustflossen» [5, с. 186]).

Гештальтні механізми метафоризації мають позначення, які запозичують мотиватори з донорської зони ІНША ТВАРИНА з огляду на подібність забарвлення риби й цієї тварини. Ономасіологічна структура німецького іхтіоніма *Leopardengrundel* («Viele große schwarze Flecken auf Kopf und Körper, dazu ein großer Fleck an Ende der 1. Rückenflosse» [3, с. 227]) вказує на подібність крапчастого забарвлення цієї риби із забарвленням, характерним для леопардів.

Окрім назв інших тварин в метафорично мотивованих німецьких номенах іхтіофауни застосовано також предикатні знаки донорської зони ІНША ТВАРИНА. Так, у назві *Fliegender Fisch* використано предикатний мотиватор способу руху, який ґрунтується на аналогії зі сценарієм ковзання риби по поверхні води, що дає їй змогу рятуватися від хижих риб («Auf der Flucht vor Raubfischen schnellen sie durch die Wasseroberfläche und können bei günstigem Wind auf ihren als Tragflächen dienenden Brustflossen einige hundert Meter durch die Luft gleiten» [3, с. 152]).

Інша тварина уподібнена до риби й на підставі слухових гештальтів. Так, аналогія слухових гештальтів зумовлює використання мотиватора, обраного з донорської зони ІНША ТВАРИНА: *Kaninchenfische* («Ihr Name kommt von den «mümmeln» Kaubewegungen, wenn sie im Flachriff Algen und Tange sowie Seescheiden und Schwämme mit den kleinen Schneidezähnen abweichen» [5, с. 676]).

У процесі номінації іхтіофауни як донорські зони використано також артефакти як рукотворні предмети. Підґрунтям метафоризації таких назв в ономасіологічній структурі німецьких іхтіонімів є подібність зорових гештальтів, пов'язаних із зовнішньою схожістю тіла риби або його частин до певного артефакту за формою [2, с. 224]. Німецька назва *Riemenfisch* («Körper extrem lang und riemenförmig» [3, с. 113]) репрезентує уподібнення тіла риби до елемента одягу людини – ремня; німецький іхтіонім *Panzergruppen* мотивований з огляду на подібність твердого кісткового покриву риби до панцира («Körper mit gekielten Knochenplatten gepanzert» [3, с. 178]); німецьке найменування *Scheibenbäuche* («Bauchflossen zu einer Saugscheibe auf dem Bauch umgewandelt» [3, с. 182]) ґрунтується на гештальтному уподібненні черевних плавців риби, які зрослися, до форми кола.

Висновки. У результаті дослідження метафоричної мотивації німецьких іхтіонімів ми встановили три головні донорські зони, які постачають свої знаки до концептуальної сфери риб: ЛЮДИНА, ІНША ТВАРИНА, АРТЕФАКТИ. Використання цих донорських зон у процесі номінації німецької номенклатури іхтіофауни свідчить про антропометричність, зооморфізм та предметоцентризм як основні принципи механізмів метафоризації. Перспективою нашого подальшого дослідження є комплексний аналіз німецьких номенклатурних найменувань риб, що уможливить більш цілісний погляд на відповідний фрагмент наукової картини світу німецького народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: «Довкілля-К», 2010. 844 с.
2. Стройкова С. А. Асоціативно-метафорична мотивація номенклатурних назв риб у сучасній німецькій мові. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Філологічні науки. 2012. Вип. 29. С. 222–225.
3. Bent J. Muus. *Die Meeresfische Europas*. Stuttgart : KOSMOS Verlag, 1998. 336 S.
4. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.dwds.de>.
5. Rudie H. Kuitert. *Atlas der Meeresfische*. The Czech Republic: KOSMOS Verlag, 2009. 728 S.
6. Wikipedia: Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.wikipedia.de>.

УДК 821.162.1-312.4.09Токарчук

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-53>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЖИТТЯ ГОЛОВНОЇ ГЕРОЇНИ В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «РОЗПЛЮЩ ОЧІ, ТИ ВЖЕ МЕРТВИЙ»

REPRESENTATION OF THE MAIN CHARACTER LIFE IN THE OLGA TOKARCZUK'S STORY "OPEN YOUR EYES, YOU ARE ALREADY DEAD"

Тимошук Н. М.,

orcid.org/0000-0001-5638-5825

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Вінницького торговельно-економічного інституту

Державного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена дослідженню творчості сучасної польської письменниці українського походження Ольги Токарчук, лауреатки Нобелівської премії (2018), а саме – аналізу її оповідання «Розплющ очі, ти вже мертвий» зі збірки оповідань «Гра на багатьох барабанчиках» (2001). Мета роботи полягає у дослідженні особливостей художнього моделювання авторкою життя головної героїні в означеному оповіданні. Для цього застосовано комплексний підхід із використанням елементів генетичного, типологічного, психологічного методів дослідження, а також прийоми контекстуального аналізу. У результаті дослідження було визначено, що новітня світова література, зокрема польська, перманентно зосереджена на моделюванні життя сучасної людини. Ольга Токарчук у оповіданні «Розплющ очі, ти вже мертвий» репрезентує історію життя пересічної людини з її суб'єктивним досвідом, відшукуючи мотиви, причини та наслідки того психологічного стану, в якому вона його проживає, що робить її людиною з розбалансованою душею, у якій немає ціннісних орієнтирів і навичок цивілізованої комунікації зі світом, головна героїня не в змозі адекватно оцінити себе та близьке оточення. Розщеплення свідомості персонажа, її перманентний ескапізм – тло, на якому польська авторка вибудовує оповідь. Розгубленість, неспроможність подолати розрив між реальністю та художнім текстом детективного роману, який С. читає, між вигаданим і насправді реальним позбавляє головну героїню радості та відчуття щастя, повноти життя, її реальний світ позбавлений яскравості та погрузлий у буденності, а художня реальність у аналізованому оповіданні не залежить від реальної дійсності. Події в оповіданні, викладені з позиції головної героїні, відтворюють її думки, дозволяють зазирнути в духовний світ С., встановити внутрішню мотивацію її діям. В оповіданні О. Токарчук «Розплющ очі, ти вже мертвий» дійсність представлена через призму сприйняття її героїнею, тому спостерігаємо домінування суб'єктивної картини світу.

Ключові слова: ескапізм, психологізм, суб'єктивізм, мала проза, оповідання.

Olga Tokarczuk is one of the most critically acclaimed and successful writers in Poland; in 2019, she was awarded the 2018 Nobel Prize in Literature as the first Polish female prose writer. The research paper analyzes Olga Tokarczuk's story "Open your eyes, you are already dead", one from 19 stories of "Playing on Many Drums" collection. The current study aims to fill a gap in existing scientific literature regarding Olga Tokarczuk's flash fiction. We have researched the peculiarities of the Polish author's artistic modeling of the main character's life in the story "Open your eyes, you are already dead". The significance of this paper lies in the fact that researching the authors' writing manner will help to understand her creative idea and its verbal realization in the form of a literary work. We have used a complex approach by using elements of biographical, genealogical, typological, hermeneutic, comparative and structural-semiotic methods of literary analysis. As a result of the research, it was determined that the latest world literature, in particular Polish, is permanently focused on modeling the life of a modern person. Olga Tokarczuk's story "Open your eyes, you're already dead" represents the life story of an average person with her subjective experience, the author is looking for the motives, causes and consequences of the psychological state in which she lives. They have made her a person with an unbalanced soul, she hasn't any value orientations and skills of civilized communication with the world, the main character is unable to adequately assess herself and her immediate environment. The splitting of the character's consciousness, her permanent escapism is the background on which the Polish author builds the story. Confusion, the inability to overcome the gap between reality and the

fictional text of the detective novel that S. reads, between fictional and actually real, deprives the main character of joy and a sense of happiness, fullness of life, her real world is devoid of brightness and immersed in mundanity, and artistic reality in the analyzed story does not depend on real reality. The reality is presented through the prism of its heroine's perception Olga Tokarczuk's story "Open your eyes, you're already dead". Thus, we observe the dominance of the subjective picture of the world.

Key words: escapism, psychologism, subjectivism, flash fiction, short stories.

Постановка проблеми. Творча спадщина відомої письменниці-постмодерністки Ольги Токарчук – помітне та вагоме явище сучасної зарубіжної літератури, адже вона багатогранна, продуктивна, до того ж знаходиться в перманентному пошуку та реалізації нових способів вираження. «Творчий доробок мисткині – це живий експеримент, історична правда людського буття, що оживає під її пером. Переміщення в часі і просторі, мотив мандрів, подорожей, паломництва, пошук свого шляху у житті – провідні теми творчості Ольги Токарчук» [4, с. 120]. Принагідно зазначимо, що літераторка є п'ятою серед польських письменників, які отримали Нобелівську премію з літератури. Її творчість активно досліджують лінгвісти та літературознавці, вона стала об'єктом наукових студій не лише польських учених, але й українських. Таку зацікавленість можна пояснити кількома чинниками: частково українським походженням письменниці, спорідненістю народів, а також художнім моделюванням України, її історії та українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Ольги Токарчук є предметом постійного наукового інтересу зарубіжних і вітчизняних літературознавців. Мохначовою О. досліджено жанрову стратегію Ольги Токарчук, зокрема включення в її поліжанровий простір такого знака, як трилер [13, с. 43]. О. Калинюшко, аналізуючи амбівалентного героя у збірці оповідань Ольги Токарчук «Гра на багатьох барабанчиках», переконливо аргументує, що тло, на якому авторка вибудовує оповідь – не синтетичне змішування в художній дійсності реального та фантастичного, характерне для «магічного реалізму», а розщеплення свідомості персонажа [6]. А. Полторацькою осмислено екоцентричну парадигму роману О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих», дослідницею виокремлено основні риси екоцентричної філософії [14, с. 26].

О. Калинюшко доведено зв'язок роману Ольги Токарчук «Бігуни» із класичним травелогом і досліджено трансформацію жанру через нівелювання авторитету автора та пізнавальності у творі. У науковій розвідці «Жанрові модифікації травелогу в романі Ольги Токарчук «Бігуни»» дослідницею проаналізовано образи «нащадків паломника» (за З. Бауманом), що дозволило простежити вплив світоглядних цінностей доби постмодерну на специфіку травелогу О. Токарчук [7]. Літераторки Клушина А. та Васейко Ю. аналізують різноманітні аспекти мотиву руху в романі Ольги Токарчук «Бігуни» як головного фактору, що впливає на поведінку героїв і визначає їхню подальшу долю [9]. Досліджуючи феміністичний аспект творчості Ольги Токарчук, зокрема специфіку його трактування в оповіданні «Професор Ендрюс у Варшаві» лінгвістки зазначають, що письменниця «досить оригінально підходить до реалізації проблеми: замість жіночих образів вводить іменники жіночого роду, кожен з яких виконує певні функції та передає феміністичні настрої авторки» [16, с. 123].

Л. Лавринович студіює ідейно-художній зміст роману Ольги Токарчук «Правік та інші часи» в контексті ідеї А. Бергсона про руйнування спеціалізації та розмикання герметичного міфопоетичного світу [11]. Художній хронотоп роману «Останні історії» Ольги Токарчук став об'єктом дослідження літературознавиці С. Журба, яка висновує, що часопростір роману Ольги Токарчук побудований за принципом зворотної і наступної хронології, прийом ретроспекції у сюжетній канві роману забезпечує поліфонічність звучання провідних тем твору: самоідентифікації, генетичної пам'яті та усвідомлення сенсу буття [4, с. 123].

Українське порівняльне літературознавство також поповнилося цілою низкою досліджень: Л. Брега проаналізувала особливості гендерної природи психологізму в романах Оксани

Забужко «Музей покинутих секретів» та «Ostatnie historie» («Останні історії») Ольги Токарчук [1]; Л. Лавринович, порівнюючи моделі міфопоетичного часопростору в романах Ольги Токарчук «Правік та інші часи» та Софії Андрухович «Фелікс Австрія» висновує, що «українська та польська авторки дуже ненав'язливо, тонко і поетично демонструють непорушний закон тривання всього живого та рукотворного в часі – підпорядкованість об'єктивним процесам руйнації, вмирання навіть того, що у свідомості людини має статус вічного та сакрального» [12]; С. Журба дослідила романи «Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса й «Останні історії» Ольги Токарчук в контексті збереження родової й національної пам'яті, репрезентованої через форму спогадів [4].

В Україні вивченню її літературного доробку присвячені праці О. Калинюшко [6; 7; 8], С. Журби [4; 5], Л. Лавринович [11; 12], О. Мохначової [13], О. Нахлік [21] та ін. Польське літературознавство науковими розвідками П. Чаплінського [17], О. Флішевської [18], А. Ларенти [19] проаналізувало певні аспекти особливостей художнього методу Ольги Токарчук. Натомість мала проза польської літераторки залишилася поза увагою літературознавців.

Мета дослідження. Цією публікацією ми маємо на меті дослідити особливості художнього моделювання авторкою життя головної героїні в оповіданні «Розплющ очі, ти вже мертвий». Для цього нами використано генетичний, типологічний, психологічний та порівняльно-історичний методи дослідження, прийоми контекстуального аналізу.

Виклад основного матеріалу. На думку Т. Мізеркевич, проблема перетину кордонів є однією з тематичних відмінних рис творчості Ольги Токарчук. Письменниця моделює порушення межі між реальністю та вигадкою («Розплющ очі, ти вже мертвий»), людиною й людиною («Гра на багатьох барабанчиках»), чоловіком і жінкою («Дім денний, дім нічний»), життям і смертю («Книги Якова») та багато інших. Дослідник слушно зазначає, що точно визначити природу цих «порушень» нелегко, оскільки авторка ухиляється від інтерпретаційних та аналітичних процедур, які зазвичай використовуються для цих тем [20]. Для письменниці характерні порушення різних обмежень; численні експерименти з компонентами твору та внутрішньо-жанровими стратегіями, авторка вибудовує найнесподіваніші структурні й смислові варіанти тексту, що викликає особливий науковий інтерес до її творчості. Підсумовуючи, зазначимо, у художній практиці Ольги Токарчук домінування нової форми спілкування між художнім і реальним світами реалізована в цілій низці творів. Матеріалом нашого дослідження слугуватиме оповідання «Розплющ очі, ти вже мертвий» зі збірки «Гра на багатьох барабанчиках».

Твір О. Токарчук «Розплющ очі, ти вже мертвий», жанрово означений авторкою саме як оповідання, вірогідно, це дещо «межове» умовне визначення, адже жанр цього твору коливається між двома жанрами малої прози – оповіданням і новелою, як слушно стверджує В. Даниленко, «все, написане в епоху з префіксом пост-, не надається до чистих визначень» [2, с. 251]. Попри наявність умовної межі між новелою й оповіданням, багатьох спільних рис, між ними, водночас, є суттєві відмінності. Характери персонажів оповідання «портретує, новела ж просвічує їх, ловить їх «на гарячому вчинку», показує їх «на перевалі» життєвих доріг, відкриває у них щось незнане, нове» [3, с. 28]. Резюмуючи, зазначимо, що, беручи до уваги особливості художнього моделювання дійсності польською авторкою, доволі проблемно чітко визначити жанр аналізованого твору, позаяк відбувається взаємопроникнення базових рис жанрів малої прози, що є свідченням гнучкості (М. Павлишин) або еластичності (С. Скварчинська) жанру як літературознавчої категорії (новели й оповідання).

Аналізуючи характерні особливості поетики Ольги Токарчук, літературні критики часто послуговуються терміном «магічний реалізм». Навряд чи можна погодитися з зарахуванням творчості польської літераторки до представників цієї літературної течії. У цьому аспекті варто взяти до уваги той факт, що «зрощення реального і фантастичного в «магічному реалізмі» відбувається поза межами свідомості персонажа / наратора, який лише фіксує «нібито реальні фантастичні» події» [6, с. 86].

У оповіданні «Розплющ очі, ти вже мертвий» авторка використовує інший спосіб моделювання художньої дійсності. Твір має дві сюжетні лінії: життя С. і її сім'ї та розвиток подій у детективному романі, який читає С. Обидва сюжети співіснують як паралельні. Однак Ольга Токарчук не повністю витримує таку наративну структуру. Спочатку простір, у якому змальовано події, поділяється на текстовий і побутово-реальний. Надалі межі між ними стають дедалі прозорішими і гнучкішими. Це відбувається з низки причин: по-перше, С. змушена постійно поєднувати читання з буденними заняттями; по-друге, С. вже досвідчений читач детективів, тому вона не лише читає детектив, а й оцінює авторські прийоми моделювання дійсності.

Згодом простір звужується до одного виміру, у якому текст і реальність неподільні. Прийом опускання маркерів переходу між хронотопами, який використовує письменниця в розповіді, створює ефект їх єдності, зокрема, «коли Лонгфелло дістався до своєї кімнати, закипіла вода на макарони, і С. зайнялася обідом» [15, с. 9]. Потрібно зазначити, що головна героїня зумисно намагається наслідувати персонажів детективного роману у своєму «нецікавому та нудному» реальному світі: на входиnah у друзів вони грають у Вбивцю, а також С. шукає у своєму буфеті масляні тістечка, якими ласують герої роману у вітальні фламандського особняка. Це також підкреслюється перманентними збігами в зображуваних авторкою подіях, які відбуваються паралельно в обох змодельованих просторах. Наприклад, у буденному житті С. очікує, поки звільниться ванна, і варить собі каву, а в цей час у детективі, який вона читає, Лу займає душ «майже на дві години».

Однак така єдність є досить умовною, на відміну від прямого «кочування» персонажів між світами, яке також простежується у аналізованому творі. Перетини реальності в оповіданні обмежуються головною героїнею С. Вона є частиною як реальності, так і уявного детективного світу, зображеного в книзі, яку вона читає; С. тричі проникає в детективний роман як убивця і суттєво втручається у подієвість іншого світу. Проникнувши у фікційний світ персонажів детектива, де вона здійснює вчинки, що визначають розвиток сюжету, С. перетворюється на його персонажа, але водночас вона зберігає за собою колишню роль читачки, яку цікавить, що станеться далі. Для читачів оповідання О. Токарчук обидва світи – і героїні, і запрошених Ульрікою авторами детективів – є фікційними.

Дослідниця О. Калинюшко слушно аргументує, що той факт, що в цих ілюзорних взаємозв'язках бере участь лише одна представниця реального світу, не є підставою для об'єктивації подій, спричинених взаємопроникненням реальності, адже цілком природно, що місцем розгортання цього процесу є свідомість героїні [6, с. 88], адже її переміщення є абсолютно простими та природними для неї. Вони не потребують жодної підготовки та переміщення до певної локації, з якої вона здійснює цей перехід. Наприклад, С. обіцяє доньці, що через хвилину почне фарбувати її волосся, і входить до спальні Ульріки, намагаючись не дивитись на тіло вбитої, потім виходить з дому, вбиває Фрухта, витирає ніж, кладе його у вітальні, а потім «С. вийшла з лазнички і спустила про всяк випадок воду, щоби виправдати таке довге перебування там» [15, с. 30]. Це також стосується епізоду третього вбивства в готелі, де, намагаючись уникнути смерті, оселився Лу. Події, спричиненні «поєднанням» героїнею двох просторів, відбуваються переважно в детективному світі, але елементи такого «переплетення» реальностей мають місце і в буденному світі С. Наприкінці твору, вона «побачила, як під її будинок під їхала поліцейська машина. Побачила, що з неї вийшли троє чоловіків і рушили просто до її під'їзду. Один із них мав на собі плащ і смішний, старомодний капелюх. Їй здалось, що вона його звідкись знає» [15, с. 39]. Ми погоджуємося з дослідницею О. Калинюшко, що опис зовнішності чоловіка та припущення героїні про знайомство із ним завіряє реципієнта в його приналежності до фікційного світу детективу, однак той факт, що поліцейських помічає лише С., не може свідчити про достовірність їх існування [6, с. 88].

Героїня твору не вирізняється ні вишуканим одягом, ні яскравою зовнішністю, ні ставленням до життя. На її пересічності та типовості неодноразово наголошує польська мисткиня

Ольга Токарчук. Номінування головної героїні лише однією літерою С. є цьому підтвердженням. Скажімо, усі герої детективного роману мають водночас як неординарну зовнішність, так і незвичні імена. Авторка послуговується значною кількістю мовно-стилістичних засобів художньої виразності, створюючи їх образи, які наділені потужним струменем естетичного впливу. Головна героїня ж на роботі одягнена в білу віскозну блузу (тут вбачаємо авторський натяк на загальновідомий англійський вираз “white-collar worker” (офісний працівник), а пригадується їй *«холодна блакить шовків Ульріки»* [15, с. 10].

У творі один із гостей Ульріки Джон Лонгфелло пояснює, що головна функція читання детективів – компенсаторна. Люди, подібні до С., незадоволені своїм життям з його повсякденністю, рутинністю, порожнечою, вони ховаються від своєї реальності, занурившись у романи. Дійсно, читання детективів для С. – це можливість втекти у світ, цілком протилежний повсякденності та сірості, яка її оточує. *«Читання детективів було приємним з усіх поглядів»* [15, с. 6], вона читає у метро, на кухні, ховається з книгою у ванній та вбиральні, у відповідь чоловіка на питання про сніданок, С. вирішує, що *«не допустить, аби їй перервали читання»* [15, с. 26]. Їй завжди хочеться кудись подітися від рутини повсякденного життя. Чоловік бачить її стан. Після того, як вона окидає його крижаним поглядом, він вигукує: *«Якби очима можна було вбивати, я би вже був мертвий»* [15, с. 26].

Як уже вказувалося раніше, спершу художній простір оповідання *«Розплющ очі, ти вже мертвий»*, у якому змальовано події, поділяється на текстовий і побутово-реальний. Ключовою проблемою, що виокремлюється у часопросторовому континуумі оповідання є співвідношення цих просторів *«існування»* головної героїні, що формує, на нашу думку, ескапістський мотив твору. Перманентний ескапізм С. в умовно-реальний світ детективних романів став визначальним імперативом її життя, увиразнюючи мотив утечі, дратівливості та невдоволеності головної героїні твору, *«вона читала все, принаймні залишалася вірною»* [15, с. 6]. Втеча в уявний світ спричинена одноманітністю буття головної героїні в реальному соціумі.

Добровільне втрапляння в уявний простір (текст детективу, який читає С.) сприймається радше героїнею не лише як можливість заміщення ненависного власного життєвого простору, а й можливість відчутти власну вагомість, неординарність, самоствердитися, скоївши потрібне вбивство, зрушивши цим з *«мертвої точки»* перебіг подій у детективі. Роман, який придбала С. їй не подобається та дратує: *«С. почала втрачати терпіння. Вони крутилися на однім місці. Як могли вони їсти в таку хвилину? Це банда ідіотів»* [15, с. 27]; *« – Будемо ходити обережно, – відповів Лонгфелло і вже стояв біля виходу. Ні, це не можливо читати, подумала С»* [15, с. 28]. Головна героїня прагне поліпшити його, С. перетворює невдалий детектив на власну гру *«Розплющ очі, ти вже мертвий»*, яку починає вести за своїми правилами.

Загальновідомо, що заголовок художнього твору є виразником авторської ідеї, яку письменник послідовно викладає в тексті. Герої детективного роману, який читає С. насправді постійно грають у гру *«Розплющ очі, ти вже мертвий»*, друзі головної героїні та її чоловік також намагалися це робити. Гадаємо, назвою гри, винесеною у заголовок, польська авторка вказує водночас на основну загадку твору та головні особливості його поетики. Уважний читач, відповідно до авторського задуму, співвіднесе заголовок із грою С. в героїню детективного роману та із відкритим фіналом. Таким чином, назва оповідання О. Токарчук, ймовірно, мотивована тим, що в ньому йтиметься про гру (у даному випадку – в героїню детективу).

Деталі у художній тканині оповідання *«Розплющ очі, ти вже мертвий»* слугували найглибшому проникненню в сутність складного світу буття головної героїні. *«С. купила цю книжку, приваблена малюнком на обкладинці: на темному тлі барви засохлої крові були сходи, що вели до якихось невиразних дверей, напівпрочинених; за ними стружка ясного світла, тоненька, гостра, як ніж»* [15, с. 5]. Маємо підкреслити, що на обкладинці книги зображено ледь помітні двері на темно-червоному тлі. Загальновідомо, що двері втілюють у собі зв'язок двох територій, які розділені кордоном, іншими словами, двері – це те, що *«розмежовує»*. Як матеріальний об'єкт, двері є

реальністю архітектури, адже будь-який будинок обов'язково має двері. Як поняття, слово, функція, двері належать до ідеальної реальності (філософської, політичної, літературної, міфологічної, релігійної тощо), пов'язані із семантикою входу і виходу [10, с. 111]. Фон обкладинки обрано авторкою також не випадково, оскільки червоний колір, звісно, асоціюється з кров'ю. «Напівпрочинені» двері, ймовірно, метафорично передбачають зустріч двох просторів. Згодом у тексті оповідання буде безліч інших дверей: як у детективі, який читає С (подвійні розсувні двері, через які вона входить до кімнати Ульріки, щоб нарешті зав'язати дію майже нерухомому світі детектива; вхідні двері в будинку, де скоюються вбивства, тощо), так і в просторі, де відбувається читання цього детектива (наприклад, двері у ванну чи туалет, де ховається читачка від своїх домашніх, щоб повністю поринути у фікційний світ). «*Стружка ясного світла, тоненька, гостра, як ніж*» [15, с. 5], а перше та друге вбивство С. скоює гострим ножом для розрізання паперів. Можемо припустити, що ці художні деталі, майстерно використані польською літераторкою на початку оповідання, не лише допомагають створити певне ставлення реципієнта до зображуваного, а слугують активним інформаційним центром-носієм авторської інтенції.

Важливого значення для психологічної рефлексії головної героїні набуває колористика, зокрема червоний набуває особливої колористичної символіки. Наприклад: «*Фарба залишалася на волоссі густими, криваво-червоними смугами. Ця гра з кольорами справляла їй (героїні – Н.Т.) приємність*» [15, с. 5]. На нашу думку, це слугує своєрідним художнім натяком до завуальованої пристрасті до насильства, про яку говорить Лонгфелло комісару Фонтане: «*Якби вони не читали детективів, то напевно стали би вбивцями...*» [15, с. 37]. Події в оповіданні, викладені з позиції головної героїні, відтворюють її думки, дозволяють зазирнути в духовний світ С., встановити внутрішню мотивацію її діям. Таким чином, не зважаючи на об'єктивну форму розповіді, в оповіданні О. Токарчук «Розплющ очі, ти вже мертвий» дійсність представлена через призму сприйняття її героїнею, тому спостерігаємо домінування суб'єктивної картини світу. У такому разі на перший план виходить психологічне мотивування подій, що моделюються її уявою.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можна зазначити, що новітня світова література, зокрема польська, перманентно зосереджена на моделюванні життя сучасної людини. Ольга Токарчук у оповіданні «Розплющ очі, ти вже мертвий» репрезентує історію життя пересічної людини з її суб'єктивним досвідом, відшукуючи мотиви, причини та наслідки того психологічного стану, в якому вона його проживає, що робить її людиною з розбалансованою душею, у якої немає ціннісних орієнтирів і навичок цивілізованої комунікації зі світом, головна героїня не в змозі адекватно оцінити себе та близьке оточення. Проаналізувавши особливості зображення героїні на матеріалі оповідання «Розплющ очі, ти вже мертвий» слід зазначити, що розщеплення свідомості персонажа, її перманентний ескапізм – тло, на якому польська авторка вибудовує оповідь. Розгубленість, неспроможність подолати розрив між реальністю та художнім текстом детективного роману, який С. читає, між вигаданим і насправді реальним позбавляє головну героїню радості та відчуття щастя, повноти життя, її реальний світ позбавлений яскравості та погрузлий у буденності, а художня реальність у аналізованому оповіданні не залежить від реальної дійсності. Мала проза Ольги Токарчук – яскраве та самобутнє явище сучасної світової літератури, тому перспективи подальших досліджень вбачаємо у її аналізі, зокрема, збірки оповідань «Гра на багатьох барабанчиках». Зважаючи на високу популярність творів польської письменниці у світі та значну кількість перекладів, вбачаємо перспективність перекладацьких наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брега Л. О. Гендерна природа психологізму у творах О. Забужко та О. Токарчук : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.01.05. Бердянськ, 2016. 20 с.
2. Даниленко В. Покоління національної депресії. *ІМЕННИК: Антологія дев'яностих*. Київ : Смолоскип, 1997. С. 248–262.

3. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX століття. Львів: Науково-видавниче товариство «Академічний Експрес», 1999. 276 с.
4. Журба С. Погляд крізь час: спогади як художня форма репрезентації пам'яті в романах «Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса й «Останні історії» Ольги Токарчук. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2021. Вип. 15. С. 21-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lspmd_2021_15_4.
5. Журба С. Художній хронотоп роману «Останні історії» Ольги Токарчук. *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges» : conference proceedings*. 2021. April 23-24. P. 120 – 123.
6. Калинюшко О. Амбівалентний герой у збірці оповідань Ольги Токарчук «Гра на багатьох барабанчиках». *Scripta manent: молодіжний науковий вісник Інституту філології та журналістики*. 2014. С. 86–88.
7. Калинюшко О. Жанрові модифікації тревелогу в романі Ольги Токарчук «Бігуни». *Молодий вечірний*. 2014. №6 (2). С. 88–92.
8. Калинюшко О. Роман О. Токарчук «Бігуни»: час і подорож в інформаційному суспільстві. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*. 2014. Т. 3. С. 130–133.
9. Клушина А., Васейко Ю. Концепт руху в романі Ольги Токарчук «Бігуни»: функціонально-семантичний аналіз. *Scripta manent : молодіжний науковий вісник факультету філології та журналістики*. 2019. С. 15–16.
10. Колінько М. В. Двері як метаморфоза зустрічі культурних світів. *Світогляд. Філософія. Релігія*. 2016. Вип. 11. С. 111–119.
11. Лавринович Л. Художня інтерпретація ідеї часопростору в романі О. Токарчук «Prawiek i inne czasy». *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна*. 2012. Вип. 28. С. 128–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_28_15.
12. Лавринович Л. Б. Моделі міфопоетичного часопростору в романах Ольги Токарчук «Правік та інші часи» та Софії Андрухович «Фелікс Австрія». *Філологічний олімп*. 2017. № 2 (9). URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/15540?locale=en>
13. Мохначова О.В. Трилер в основі жанрової стратегії О. Токарчук («Веди свій плуг понад кістками мертвих», «Дім денний, дім нічний», «Дивовижні історії»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 47. Т. 3. С. 43–46.
14. Полторацька А. Я. Екоцентрична парадигма твору О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2020. Вип. 2(9). С. 26–36.
15. Токарчук О. Гра на багатьох барабанчиках. Львів : Літопис, 2004. 310 с.
16. Шепелюк В., Вишневська О. Феміністичний аспект творчості Ольги Токарчук (на матеріалі оповідання «Profesor Andrews w Warszawie»). *Scripta manent: молодіжний науковий вісник факультету філології та журналістики*. 2019. С. 121–123.
17. Czapliński P., Sliwinski P. *Literatura polska: 1976-1998*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2000. 428 s.
18. Fliszewska O. Przestrzeń w twórczości Olgi Tokarczuk. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica*. 2005. 7/1. S. 515–532.
19. Larenta A. Labirynt jako przestrzeń mityczna w "Biegunach" Olgi Tokarczuk. *Białostockie Studia Literaturoznawcze*. 2014. 5. S. 341–356.
20. Mizerkiewicz T. C. Olga Tokarczuk i przekraczanie granic. Lektura hillmanowska. *Ruch Literacki*. 2022. S. 389–407.
21. Nakhlik O. (2020). O krok do Nobla i krok po nim–recepca twórczości Olgi Tokarczuk na Ukrainie. *Postscriptum Polonistyczne*. 2020. 25(1). S. 147–162.

УДК 81`243+001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-54>

ЧУЖА МОВА В РІЗНОФАХОВИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

INDIRECT SPEECH IN SCIENTIFIC TEXTS OF VARIOUS DISCIPLINES

Торчинська Н. М.,

orcid.org/0000-0001-6182-0027

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології

Хмельницького національного університету

Торчинський М. М.,

orcid.org/0000-0001-5268-0237

доктор філологічних наук,

професор кафедри української філології

Хмельницького національного університету

У різностильових фрагментах продуктивність указаних типів чужої мови неоднакова. Так, у книжкових текстах активно використовують цитати: в наукових – для підтвердження своєї думки або спростування ідей опонентів; в офіційно-ділових – для наведення змісту документів, на які посилаються автори; у публіцистичних – для цитування гасел, закликів тощо.

У сучасній лінгвістиці майже відсутні дослідження, присвячені компаративному опису функціональних особливостей цитат та інших зразків чужого мовлення в наукових описах гуманітарного, природничого, технічного та інших напрямів досліджень. Такий аспект передбачає наявність гіпотези, що різностильові тексти повинні мати низку відмінностей у способах передачі чужого мовлення, і з'ясування цих особливостей насамперед зумовлює актуальність теми нашої статті.

Мета дослідження – схарактеризувати особливості чужої мови на матеріалі наукових статей різнофахового спрямування. Матеріалом для дослідження стали 24 наукові статті, довільно вибрані зі збірників наукових праць, надрукованих на межі 2020-их років, і умовно розділені на шість блоків.

У процесі дослідження дійшли до таких висновків: у різнофахових текстах фіксуємо 591 цитування, що означає: в кожній науковій статті в середньому 24,6 цитати, однак пряме цитування трапляється значно рідше (51 фіксація; 8,63 %), ніж непряме (540 фіксацій; 91,37 %).

Проте статті з різних галузей знань мають неоднакову продуктивність цитування: якщо для гуманітарних наук це закономірне явище (зафіксовано 258 цитат, що становить 43,66 % від їхньої загальної кількості), то у суспільних науках найменша кількість таких фіксацій (49; 8,29 %). Натомість трохи вищий показник у технічних текстах (56; 9,48 %), на нашу думку, зумовлений специфікою самої галузі знань, яка потребує чіткої вказівки на джерело. Решта галузей знань має приблизно однакову кількість цитат: науки про освіту – 84 (14,21 %), науки про державу – 73 (12,35 %), науки про природу – 71 (12,01 %). Наявність у науковому дискурсі прямого і непрямого цитування і відносно чіткого оформлення покликань свідчить про дотримання авторами принципів академічної доброчесності.

Ключові слова: інтертекстуальність, чужа мова, цитата, науковий текст, науковий дискурс, стаття.

In modern linguistics, there are almost no studies devoted to the comparative description of the functional features of quotations and other samples of indirect speech in scientific descriptions of humanitarian, natural, technical, and other research areas. Such an aspect presupposes the hypothesis that different style texts should have a number of differences in the ways of transmitting indirect speech. The clarification of these features primarily determines the relevance of the topic of our article.

The purpose of the research is to characterize the features of indirect speech based on the material of scientific articles of various disciplines. As a study material, we used 24 scientific articles, randomly selected from collections of scientific works, published at the turn of the 2020s and conventionally divided into six blocks.

In the course of our research, we reached the following conclusions: in multidisciplinary texts, 591 quotations have been recorded, which means that in each scientific article, there are 24.6 quotations on average, but direct citations are less common (51 fixations; 8.63%) than indirect quotations (540 fixations; 91.37%).

However, articles from different areas of knowledge have unequal quotation productivity: if this is a natural phenomenon for the humanities (258 quotations have been recorded, which is 43.66% of their total number), then the social sciences have the lowest number of such fixations (49; 8.29%). Instead, a slightly higher rate in technical texts (56; 9.48%), in our opinion, is predetermined by the specificity of the field of knowledge itself, which requires a clear reference to the source. For the rest of the fields of knowledge, it has been recorded approximately the same number of quotations: education sciences – 84 (14.21%), state sciences – 73 (12.35%), natural sciences – 71 (12.01%). The presence in the scientific discourse of direct and indirect quotations, and a relatively clear design of references indicates that the authors respect and adhere to the principles of academic integrity.

Key words: intertextuality, indirect speech, quotation, scientific text, scientific discourse, article.

Актуальність проблеми. Будь-який науковий текст як комунікативний дискурс, крім власне текстового матеріалу, містить інтертекстуальні (цитати), метатекстуальні (рубрикації, кліше) та допоміжні (анотації, зноски, покликання, перелік літератури або джерел посилання) компоненти, кожен із яких виконує певну функцію. Як зауважує А. Романченко, «категорія інтертекстуальності відображає діалог автора з науковою спільнотою, що репрезентує знання певної галузі», а під інтертекстуальністю розуміє «взаємодію двох і більше текстів. До засобів її вираження в науковому дискурсі уналежнюють цитати, парафрази, фонові посилання, примітки тощо» [8, с. 52]. Дослідниця значну увагу приділила питанню реалізації категорії інтертекстуальності на прикладі наукових доробків українських мовознавців – О. Бондаря, П. Гриценка, С. Єрмоленко та Ю. Карпенка, зокрема виокремила «вербалізовані, або експліцитні (цитати, непряма мова, референція), та невербалізовані, або імпліцитні (фонове посилання), інтертекстуальні одиниці» і згрупувала всі інтертекстуальні одиниці за способом вираження діалогічності, за обсягом інтертекстів, за точністю відтворення першоджерела, за ступенем активізації змісту і т. д. [8, с. 52].

У контексті нашого дослідження зосередимо увагу на функціонуванні цитат як елементів чужого мовлення в різнофахових наукових дискурсах.

Чужа мова (варіантна форма терміносполучення – чуже мовлення) кваліфікується як «... введена до автор. мови чи тексту мова іншої особи» [11, с. 798] або конструкції, які «... виступають відповідним способом передання (відтворення) мовлення певної особи. Таке мовлення включено в авторський текст» [4, с. 147]. Таким чином, основна ознака чужої мови – це введення в авторський текст мовлення іншої особи.

Залежно від способів та форм передачі чужого мовлення розрізняють пряму й непряму мову (або мовлення), що пов'язано з їхнім прямим або непрямим відтворенням [4, с. 147]. Також пряма мова «... може передаватися у формі діалогу (дві особи) чи полілогу (багато осіб)» [4, с. 148].

Якщо стосовно виокремлення прямої мови проблем практично немає, то другий тип передачі чужої мови зазвичай диференціюється, і часто розмежовують три її різновиди:

мову непряму, тобто введenu в авторський текст чужу мову як мову автора, коли «автор лише зазначає що чужа мова належить іншій особі» («Н. м. передається у формі складнопідрядного речення зі сполучниками **що, щоб, чи, який** та ін. ... Для введення Н. м. автор. слова вживаються у вигляді клішованих форм з дієсловами на означення процесів мовлення і думки» [11, с. 411]);

напівпряму, якою є «... введена до автор. мови чужа мова без зазначення її прямої цитатії, але з посиланням на мовця та відтворення її стилю» (часто це складнопідрядне речення зі сполучником **що**, можливе використання вставних слів; також зазначається, що «в художньому творі Н. м. нерідко переходить у невласне-пряму мову» [11, с. 402]);

невласне-пряму, що ідентифікується як «... введена в автор. текст чужа мова, яка зберігає особливості живої мови персонажа, але без цитування і специф. пунктуації» (часто це зна-

чний за обсягом роздум особи, про яку мовиться, «... де широко використовуються питальні, окличні, неповні, еліптичні, незавершені речення, емоц.-експресивні конструкції тощо» [11, с. 405]).

Як бачимо, непряма мова протиставляється напівпрямій і невласне-прямій, які, до того ж, часто ототожнюються, насамперед через те, що між ними немає чітко виражених відмінностей.

Також зазначимо, що до зразків чужої мови належать і цитати – «дослівно наведений у мовленні уривок якогось тексту чи точно відтворений вислів якоїсь особи» [11, с. 784], які, проте, як підвиди часто дослідниками не називаються. Основи наукового цитування, зокрема, розробив І. О. Кудінов [5].

У різностильових фрагментах продуктивність указаних типів чужої мови неоднакова. Так, у книжкових текстах активно використовують цитати: в наукових – для підтвердження своєї думки або спростування ідей опонентів; в офіційно-ділових – для наведення змісту документів, на які посилаються автори; у публіцистичних – для цитування гасел, закликів тощо. Зазначимо, що найбільш об'ємні цитати характерні для наукового стилю, проте надмірне захоплення ними позбавляє працю самостійності. Для розмовного стилю (частково – й епістолярного, й публіцистичного) характерна пряма й непряма мова, часто – діалог (як і для драматичного підвиду художнього мовлення). Невласне-пряма мова здебільшого фіксується у прозі й поезії, проте трапляється і в публіцистичному й конфесійному стилях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зразків чужої мови у вітчизняній лінгвістиці започатковане у другій половині ХХ ст. і відтоді є досить різноспрямованим. Зокрема, виконується аналіз стилістично-виражальних можливостей прямої (стаття К. С. Угненко «Пряма мова як засіб експресивного синтаксису в романі Ю. Яновського «Вершники»» [10]), непрямої (стаття Т. С. Токаревої «Стилістичні можливості прямої та непрямої мови у художніх текстах» [9]) і невласне-прямої (стаття Т. І. Вавринюк «Невласне пряма мова в новелах М. Коцюбинського» [1]) мови; достатньо багато готується нормативних праць, які стосуються правил оформлення цитат (наприклад, методичні рекомендації «Міжнародні стилі цитування та посилання в наукових роботах» [7]). Водночас майже відсутні дослідження, присвячені компаративному опису функціональних особливостей цитат та інших зразків чужого мовлення в наукових описах гуманітарного, природничого, технічного та інших напрямів досліджень. Такий аспект передбачає наявність гіпотези, що різностильові тексти повинні мати низку відмінностей у способах передачі чужого мовлення, і з'ясування цих особливостей насамперед зумовлює **актуальність теми** нашої статті.

Мета дослідження – схарактеризувати особливості чужої мови на матеріалі наукових статей різнофахового спрямування.

Зазначена мета передбачає реалізацію низки **завдань**: 1) уточнити сутність і типологію текстів, кваліфікованих як чужа мова; 2) схарактеризувати історію дослідження зразків чужої мови в наукових текстах; 3) описати структурні особливості цитат як основного типу чужої мови в науковому стилі, визначити домінантні способи оформлення покликань на авторів.

Матеріалом для дослідження стали 24 наукові статті, довільно вибрані зі збірників наукових праць, надрукованих на межі 2020-их років, і умовно розділені на шість блоків:

«Гуманітарні науки»: правознавство [24], філологія [29], культурологія [30] і філософія [32];

«Науки про державу»: соціологія [16], економіка [26], державне будівництво [27] і фізична культура та спорт [33];

«Науки про освіту»: психологія [14], педагогіка [15], географія [17] та історія [19];

«Науки про природу»: сільськогосподарські науки [12], біологія [21], медицина [22] і ветеринарія [35];

«Науки про суспільство»: архітектура [13], політологія [23], військові науки [28] і геологія [31];

«Технічні науки»: фізика [18], техніка [20], математика [25] і хімія [34].

Зазначимо, що не завжди галузь знань збігається з назвою блоку, тому що за основу такої типології ми брали насамперед зміст наукової праці. Через це, наприклад, статтю з хімії «Підбір оптимального базисного набору для моделювання гексабромотелурат аніону» (автори М. М. Фізер і В. І. Сідей [34]) віднесено до технічної сфери, а статті з географії та історії відповідно «Освітні процеси на Хмельниччині в умовах нацистської окупації (за матеріалами прокурівської газети «Український голос»» (автор Л. Дударчук [19]) та «Красназнавчо-туристичний потенціал карпатської топонімії» (автори Н. Дністрянська і М. Дністрянський [17]) – до наук про освіту.

У процесі дослідження використано такі **методи**, як *описовий* (для інвентаризації та інтерпретації висловлень у синхронії), *зіставний* (для визначення спільних і відмінних рис у мовленні й тексті) й *контекстуального аналізу* (із метою комплексної характеристики текстових структур); також застосовано прийом *кількісних підрахунків* (для з'ясування продуктивності різних типів чужої мови).

Виклад основного матеріалу. Насамперед відзначимо одну з основних ознак наукового стилю, яку називають усі провідні вітчизняні стилісти: «Головні мовні засоби – ... цитати, посилання ...» [6, с. 284].

Цитування може бути прямим, коли думка автора (авторів) наводиться в повній або усіченій формі, і непрямим, коли опосередковано згадується думка, кимось висловлена.

О. Гніздечко зауважує, що «в основі реагування автора на чуже висловлення лежить: а) збереження автентичності чужого мовлення або б) гнучке впровадження авторського коментарю в чужий текст, на підставі чого виділяються два способи передачі чужого мовлення – цитування й інтерпретація. **Цитування** позначає введення в авторський текст фрагментів інших текстів. **Інтерпретація**, на відміну від цитування, спрямована на виявлення прихованого змісту чужого мовлення з позицій герменевтичної експлікації його смислу» [2, с. 8]. Таким чином, непряме цитування авторка трактує як інтерпретацію, що є цілком умотивованим, якщо врахувати, що той, хто намагається репрезентувати чужу думку власними словами, не завжди передає думку безпосередньо автора, що часто призводить до викривлення змісту цитати.

Отже, схарактеризуємо особливості цитування в різнофахових статтях більш детально. Зведені дані про кількість цитат представлено в Табл. 1.

Таблиця 1

Кількість цитат у різнофахових наукових текстах

Блоки	Прямі цитати	Непрямі цитати
Гуманітарні науки	38	220
Науки про державу	3	70
Науки про освіту	8	76
Науки про природу	0	71
Науки про суспільство	2	47
Технічні науки	0	56
Разом	51	540

Серед наукових праць гуманітарного спрямування, крім високої продуктивності цитувань загалом, відзначимо й наявність цитованого матеріалу, який описується. Передусім це стосується мово- й літературознавчих студій, що підтверджує аналіз статті «Комунікативно-прагматичні та стилістичні функції часток у художніх творах Лесі Українки» [29], у якій зафіксовано 156 таких цитат, взятих із творів Лесі Українки: «*От сії два побились*» [29, с. 49]. На нашу думку, такі ілюстрації варто вважати непрямыми цитатами, оскільки вони не підтверджують чи не заперечують якихось наукових постулатів, а використовуються лише як об'єкт наукового аналізу. Водночас у цій праці наведено лише два прямі цитування власне наукових праць: Ф. С. Бацевича «... які вносить досліджувана частка в змістову організацію висловлень та

плин дискурсу загалом» [29, с. 47] та П. С. Дудика «... кожна частка стилістично важлива, бо надає висловлюванню якогось додаткового семантико-стилістичного відтінку» [29, с. 57].

Зауважимо, що в інших гуманітарних текстах пряме цитування трапляється частіше.

Наприклад, у статті з юриспруденції «Державна мова як визначальна ознака держави» [24] – 5 цитат («Державною мовою в Україні є українська мова ...») («Конституція України») [24, с. 8]).

Ще більше прямих цитат у статтях із культурології (13) та філософії (18).

Зокрема, у статті «Діалог культур: теоретико-культурологічні особливості культурного виробництва» [30] наводиться низка цитат як закордонних авторів («Художнє виробництво не може бути організоване індустріально в широкому розумінні...») (Vishmidt) [30, с. 27]), так і вітчизняних («... культурні (креативні індустрії) як дріжджі для бродіння культурної ідентичності») (Криволап) [30, с. 29]), проте реєструємо і дві цитати без автора («Економіка культури – економічний компонент культурної сфери життєдіяльності людини» – залишається невіддільним компонентом ...) [30, с. 25, 27]), що, загалом-то, дає підстави не вважати їх такими, хоча це, безперечно, зразки чужого мовлення.

Лише зарубіжних філософів у статті «Рендер чи реальність? Віртуальність і криза розрізнення у сучасній філософії» цитує Н. І. Петруньо: «Земля сповнена рухом, як і повітря сповнене погодою ...» (Massumi) [32, с. 19].

Кількість непрямих цитувань авторів-гуманітаріїв відрізняється незначною мірою: у статтях з філософії («Б. Массумі зокрема зауважує, що сила – це те ...») (Massumi) [32, с. 20]) та юриспруденції («М. Кельман та О. Мурашин підтримують позицію про суттєвість державної мови як ознаки держави») [24, с. 9]) їх по 12; із філології («Згаданий вище комунікативно-прагматичний підхід, на думку Ф. С. Бацевича, дає змогу ...») [29, с. 46]) – 17, а з культурології («Орієнтуючись на останні дослідження, упізнаваність української культури у Франції є низькою») (Гусев) [30, с. 23]) – 23.

Таким чином, цитування (як пряме, так і опосередковане, що має приблизно однакову продуктивність, якщо не враховувати використання зразків чужого мовлення як об'єкта аналізу насамперед філологів), є характерною ознакою гуманітарних текстів.

Незважаючи на приблизно однакову кількість цитат у статтях, написаних із таких галузей знань, як науки про державу, освіту і природу, кожна сфера наукового пізнання має й певні відмінності.

Зокрема, можемо стверджувати, що «освітні» наукові праці за характером цитування споріднені з гуманітарними, адже тут найбільше серед цих груп прямих («Українські та інші газети ... – виключний засіб впливу на населення пропагандою і політикою ...») (Український голос) [19, с. 49]) і непрямих («Восени 1941 р. «Український голос» повідомляв, що з 10 по 25 жовтня цього року мав тривати ...») [19, с. 51]) цитат; також наявні два цитування без вказівки на автора («... один з директорів пояснив такий стан речей словами «Це не наша справа» [19, с. 49]).

Загалом же найбільше цитат (7 прямих і 34 непрямі) зафіксовано у статті «Освітні процеси на Хмельниччині в умовах нацистської окупації (за матеріалами проскурівської газети «Український голос»)» [19], звідки взято всі наведені вище цитати цього блоку.

Як особливість цитування статей зі сфери освіти назвемо значну перевагу непрямих цитат над прямими, адже другий тип, крім фіксації в статті з історії, один раз трапляється у праці «Життєвий світ особистості: онтологічний статус та методологічні підходи до дослідження» із психології («Реальність – продукт людського спілкування») (Вацлавік) [14, с. 50]), а в роботах із педагогіки і географії відсутній.

Натомість непрямі цитування в таких галузях знань домінують у статтях із психології (19: «Е. Гуссерль назвав феноменологією дослідження феноменів ...») [14, с. 53]), педагогіки (13: «Т. Вахрушева ... стверджує, що методи активного навчання ...»; [15, с. 14]) та географії

(10: «... успішним прикладом застосування якого є дослідження Є. Черняхівською топонімії Львівської обл.» [17, с. 127]).

На нашу думку, чисельність прямих цитат насправді трохи применшена через випадковий збіг підбраного для аналізу матеріалу, але загалом саме непряме цитування є основним типом передачі чужого мовлення в наукових працях освітнього спрямування.

Аналогічний висновок можна зробити і для характеристики цитат, зафіксованих у працях із наук про державу та природу.

Так, майже однакова кількість непрямих цитат трапляється у статтях «Розумова працездатність у різні вікові періоди залежно від режиму рухової активності» – 20 («На думку Р. Ечлі, люди активно і безперервно відтворюють самість в часі» [33, с. 59]), «Наукові підходи до визначення лобізму та основні концепції поняття» – 18 («О. Дягілев зазначає, що лобізм – це сукупність норм ...» [27, с. 25]), «Концептуалізація поняття «успішне старіння» у соціогуманітарних науках та соціології» – 16 («... основу якої становить коректурна проба В. Я. Анфімова, але модифікована В. В. Розенблатом ...» [16, с. 56]) і «Управління оборотним капіталом підприємства» – 16 («... ми погоджуємось з думкою Літвінова О. С. ...» [26, с. 105]).

Два прямі цитування наявні у статті із соціології («Світова організація охорони здоров'я визначає успішне старіння як «процес підтримки функціональності ...» (Walker ...) [16, с. 58]), одне (без автора) – у науковій праці з економіки: «Системний підхід – це система, утворена із сукупності логічних прийомів, методичних правил і принципів ...» [26, с. 105]).

Прямих цитат в аналізованих нами дослідженнях про природу немає, однак непряме цитування фіксується у статтях із медицини – 30 («У Норвегії поширеність пурпури складає 3,3 випадків на 100 000 жителів» (Haugeberg ...) [22, с. 16]), біології – 21 («Асептичні умови створювали згідно із загальноприйнятими методиками ...» (Мельничук ...) [21, с. 25]), сільськогосподарських наук – 12 («Серед них найбільш значущими є каротиноїди ...» (Tundis ...) [12, с. 90]) і ветеринарії – 8 («Надходження корму в м'язову частину шлунка регулює сфінктер ...» (Налетова) [35, с. 47]), проте, як бачимо, представлення зразків чужого мовлення своєрідне.

Таким чином, незважаючи на прикладний характер багатьох природничих студій, окремі автори у плані оформлення результатів досліджень намагаються дотримуватися загальноприйнятих стандартів наукового мовлення, однак їм це на завжди вдається зробити.

Жодної прямої цитати не знайдено в технічних текстах, однак варто зробити застереження, що, наприклад, у математиці теж можуть бути формули як одиниці, які аналізуються в роботі, і покликання на них ми кваліфікуємо як непрямі цитати, на зразок: «... логістична послідовність: $vt = \lambda vt - I(1 - vt)$ $0 < v0 < 1$ » (Engke) [25, с. 48].

Щодо непрямого цитування, то вагомих відмінностей у його продуктивності не зафіксовано: у статті з фізики таких конструкцій зафіксовано 21 («Згідно роботі ... степінь руйнування ...» (Овчинников) [18, с. 42]), з хімії – 14 («... було використано метод «розкладу одиниці» *RI* (resolution-of-identity)» (Ren ...) [34, с. 53]), з математики – 11 («Нельсон стверджував, що додатні ...» [25, с. 47]), а з техніки – 10 («Аналіз статистичних даних ... показує ...» (Александров ...) [20, с. 5]).

Зазначимо, що в технічних текстах дуже рідко згадують прізвища авторів цитованих текстів, а зазвичай вказують лише порядкові номери їхніх праць у списку використаної літератури.

У блоці статей зі сфери знань «Науки про суспільство» несподівано зафіксовано досить низький коефіцієнт цитування, причому по одній прямій цитаті є лише у працях із військової справи («... зазначено: «Отримання постійного зворотного зв'язку від здобувачів вищої освіти є обов'язковою складовою внутрішнього забезпечення якості ОП» (Рекомендації ...) [28, с. 82]) і політології («Е. Мамонтова зазначає, що «простір публічної комунікації структурується через інформаційний обмін змістовних значень, які передаються не тільки через текст, слово, метафору ...» [23, с. 20]).

Продуктивність непрямого цитування теж не має значних відмінностей, адже у статті з військової справи виявлено 16 цитат («... так і для країн з високим рівнем соціально-економічного розвитку ...» (Henderson) [28, с. 83]), з архітектури – 14 («Загальнотеоретичні дослідження містобудівного розвитку розглянуті у роботах М. М. Габреля ..., М. М. Дьоміна ..., І. В. Древаль ...» [13, с. 57]), з політології – 10 («... Д. Лілікер ..., аналізуючи політичну комунікацію, наголошував, що вона має виконувати місію активатора ...» [23, с. 19]), а з геології – 7 («Прикладом застосування гібридних технологій є використання турбін ...» (Lee ...) (Горюнов) [31, с. 9]).

Як і в попередньому блоці, непрямі цитати часто є дуже короткими, а покликання на авторів оформлені лише номером джерела в бібліографії, проте прізвища дослідників трапляються все-таки частіше, ніж у технічних текстах.

Висновки. Отже, в різнофахових наукових текстах фіксуємо 591 цитування, що означає: в кожній науковій статті в середньому маємо 24,6 цитати, проте пряме цитування трапляється значно рідше (51; 8,63 %), ніж непряме (540; 91,37 %).

Водночас відзначимо неоднакову продуктивність цитування в різних галузях знань, причому якщо для гуманітарних наук це закономірне явище (зафіксовано 258 цитат, що становить 43,66 % від їхньої загальної кількості), то найменша кількість таких явищ у суспільних науках (49; 8,29 %) подивувала, і причиною цього, на нашу думку, є лише випадковий підбір текстів із невеликою кількістю таких явищ.

Натомість трохи вищий показник у технічних текстах (56; 9,48 %) є свідченням того, що автори цих статей намагалися підтвердити власні твердження посиланнями на думки інших дослідників.

Решта галузей знань має приблизно однакову кількість цитат: науки про освіту – 84 (14,21 %), науки про державу – 73 (12,35 %), науки про природу – 71 (12,01 %).

Водночас погоджуємося з думкою А. Романченко, що «форми реалізації запозиченого наукового знання демонструють академічну доброчесність (об'єктивність, точність, сумлінність дослідника), а відсутність інтертекстуальних посилань науковою спільнотою сприймається як вияв надмірної самооцінки, перебільшення власного внеску в науку» [8, с. 56]. Зауважимо, що всі досліджувані нами статті містять різні інтертекстуальні одиниці, зокрема прямі і непрямі цитати, на які науковці здебільшого роблять правильні покликання, що свідчить про дотримання авторами принципів академічної доброчесності.

У перспективі плануємо зацентувати увагу на наявності / відсутності, доцільності, правильності оформлення таких допоміжних компонентів наукового дискурсу, як покликання і список використаної літератури, які є своєрідними маркерами дотримання академічної доброчесності в освітньо-науковій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вавринюк Т. І. Невласне пряма мова в новелах М. Коцюбинського. Філологічні студії. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 11. С. 157–164. URL: <https://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/view/380> (дата звернення: 26.09.2023).
2. Гніздечко О. В. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англomовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2005. 20 с.
3. ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Держстандарт чинний з 01.07.2016. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=64411 (дата звернення: 11.11.2023).
4. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Брно : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
5. Кудінов І. О. Основи наукового цитування: посібник. Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. 64 с. URL: <https://www.donnu.edu.ua/sites/2019/08> (дата звернення: 22.09.2023).
6. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови: підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.

7. Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах : методичні рекомендації. Автори-укладачі: Боженко О., Корян Ю., Федорець М.; редколегія: Пашкова В. С., Воскобойнікова-Гузєва О. В., Сошинська Я. С., Бруй О. М. Київ : УБА, 2016. URL : https://library.ontu.edu.ua/assets/pdf/Mizhnar_styli_posylannya.pdf (дата звернення: 28.09.2023).
8. Романченко А. П. Інтертекстуальність як реалізація діалогічності лінгвістичного дискурсу. *Web of Scholar*. 2018. Вип. 11. Т. 1. С. 51–56.
9. Токарева Т. С. Стилiстичні можливості прямої та непрямої мови у художніх текстах. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2022. № 203. С. 53–60. URL: <file:///C:/Users/boss/AppData/Local/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/912d4f6e-7fe6-434b-a3ec-b6dde7092210/8.pdf> (дата звернення: 24.09.2023).
10. Угненко К. С. Пряма мова як засіб експресивного синтаксису в романі Ю. Яновського «Вершники». *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2019. № 11. С. 145–149. URL: http://ddpu-filolvisnyk.com.ua/uploads/arkhiv-nomerov/2019/NV_2019_11/31.pdf (дата звернення: 27.09.2023).
11. Українська мова. Енциклопедія / Редколегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Вид. 2-ге, виправлене і доповнене. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 824 с.
12. Бойко Ю. Визначення вмісту хлорофілу у плодах *sarpsicum annuum* різної стиглості. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2021. № 100. С. 88–91.
13. Булах І. В. Територіальний розвиток мережі лікарень Києва. *Містобудування та територіальне планування*. 2021. № 77. С. 57–61.
14. Ганущак Р. Життєвий світ особистості: онтологічний статус та методологічні підходи до дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Вип. 11. С. 48–55.
15. Дембіцька С. В., Мясковська М. О., Мясковська Д. Я. Сучасні інформаційні технології як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна*. 2021. № 27. Концепція формування природничо-наукової компетентності та світогляду майбутнього фахівця в умовах stem-освіти. С. 14–17.
16. Джуган Р. І. Концептуалізація поняття «успішне старіння» у соціогуманітарних науках та соціології. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2020. Вип. 14. С. 52–62.
17. Дністрянська Н., Дністрянський М. Краєзнавчо-туристичний потенціал карпатської топонімії. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2019. Вип. 53. С. 125–130.
18. Дорош А. К., Шевчук А. В. Пружно-в'язкісні властивості ролевої офсетної фарби за даними релаксаційної реометрії. *Фізика аеродисперсних систем*. 2021. № 9. С. 37–48.
19. Дударчук Л. Освітні процеси на Хмельниччині в умовах нацистської окупації (за матеріалами прокурівської газети «Український голос»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2021. Вип. 2 (45). С. 48–54.
20. Жорняк Л. Б., Афанасьєв О. І., Щусь В. М., Морозов О.Ю., Руденко Ю. В. Особливості оцінки надійності зовнішньої полімерної ізоляції газонаповнених вимірювальних трансформаторів. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Проблеми удосконалення електричних машин і апаратів. Теорія і практика. 2021. № 2 (6). С. 3–9.
21. Коломієць Ю. В., Скуба А. О. Оптимізація біотехнологічних етапів клонального мікророзмноження *asparagus officinalis*. *Біологічні системи: теорія та інновації*. 2021. Том 12, № 3. С. 24–33.
22. Кондратюк В. Є. Ураження нирок при геморагічному васкуліті: складна міждисциплінарна проблема. *Актуальні проблеми нефрології*. 2018. № 24. С. 16–21.
23. Кормич Л. І., Савон К. В. Символічний аспект іміджу держави в політичній комунікації. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68. С. 19–23.
24. Кравчук В. Бегош О. Державна мова як визначальна ознака держави. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 4. С. 6–10.
25. Леськів М. О., Щестюк Н. Ю. Моделі стохастичної та хаотичної волатильності для аналізу кривих новин. *Могиллянський математичний журнал*. 2019. Том 2. С. 46–50.
26. Літвінов О. С., Гуменюк І. О. Управління оборотним капіталом підприємства. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2021. №№ 7–8 (284–285). С. 103–108.
27. Маркус І. Наукові підходи до визначення лобізму та основні концепції поняття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Державне управління*. 2022. Том 15, № 1. С. 24–27.
28. Медвідь М. М., Черніченко І. Ю., Сінна Л. Ю. Стратегія формування та розвитку системи зворотного зв'язку Національної академії Національної гвардії України. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2021. Вип. 2 (38). С. 82–87.

29. Межов О., Мельник І. Комунікативно-прагматичні та стилістичні функції часток у художніх творах Лесі Українки. Волинь філологічна: текст і контекст. 2020. № 29. *Українська мова в сучасному науковому вимірі*. С. 45–59.
30. Олійник О. С. Діалог культур: теоретико-культурологічні особливості культурного виробництва. *Культурологічна думка*. 2022. № 1 (21). С. 24–33.
31. Паневник О. В. Аналіз процесів інтеграції технологій відновлюваної енергетики в нафтогазову промисловість. *Актуальні питання нафтогазової галузі*. 2021. № 4 (81). Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. С. 7–15.
32. Петруньок Н. І. Рендер чи реальність? Віртуальність і криза розрізнення у сучасній філософії. *Наукові записки НаУКМА. Серія Філософія та релігієзнавство*. 2021. Т. 8. С. 18–24.
33. Совтисік Д., Жигульова Е., Заїкін А., Зданюк В. Розумова працездатність у різні вікові періоди залежно від режиму рухової активності. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2021. № 21. С. 35–38.
34. Фізер М. М., Сідей В. І. Підбір оптимального базисного набору для моделювання гексабромотелурат аніону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Хімія*. 2021. № 1 (45). С. 53–57.
35. Хомич В. Т., Усенко С. І. Морфологія залозистої частини шлунка, її проміжної частини та їх імунних утворень у свійської гуски. *Український часопис ветеринарних наук*. 2019. Том 10, № 2. С. 44–51.

УДК 811.161.2'37'373.46:[069:5]

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-55>

КОМПОЗИЦІЯ ЯК СПОСІБ НОМІНАЦІЇ ПОНЯТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПРИРОДНИЧОМУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

COMPOSITION AS A WAY OF NOMINATION OF THE CONCEPT OF THE UKRAINIAN TERMINOLOGY OF NATURE MUSEUM CASE

Фецко І. М.,*orcid.org/0000-0001-9396-8608**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Продуктивним способом творення лексичних інновацій є композиція, або основокладання, адже компактні за формою складні мовні одиниці здатні одночасно називати різні ознаки об'єктів дійсності. Терміни-композити мають перевагу над терміносполуками, оскільки характеризуються семантичною єдністю, функціонують у тісному зв'язку із системою терміносполук і є вищим ступенем конкретизації. Композиція є досить ефективним способом творення термінів природничомузейної справи.

У статті репрезентовано специфіку творення термінів-композитів у терміносистемі музейництва природничого профілю. Виділено продуктивні моделі складних терміноодиниць досліджуваної галузі, з'ясовано, які типи композитів є продуктивними в природничомузейній справі. За способом і характером поєднання основ серед термінів-композитів, що функціонують у галузі музейництва природничого профілю, можна виділити такі різновиди словотворчих типів із відповідними моделями: 1) іменники чоловічого роду, мотивовані сполученням двох іменників, поєднаних за допомогою сполучних голосних; 2) іменники жіночого роду, мотивовані сполученням двох іменників, поєднаних за допомогою сполучних голосних; 3) іменники середнього роду, мотивовані сполученням двох іменників, один із яких віддієслівний, поєднаних за допомогою сполучних голосних на позначення властивостей, процесів; 4) іменники середнього роду, мотивовані сполученням прикметника з іменником, поєднаних за допомогою сполучних голосних; 5) іменники чоловічого роду, мотивовані сполученням прикметника з віддієслівним іменником; 6) іменники середнього роду, утворені сполученням іменника (переважно дієслівного походження) із залежним займенником. композиція є одним із продуктивних способів термінотворення одиниць музейної справи природничого профілю. Словотворчі моделі, за якими виникають терміни-композити складаються відповідно до внутрішніх закономірностей мови.

Ключові слова: українська мова, термінологія, природничомузейна справа, термін-композит, словотворча модель.

A productive way of creating lexical innovations is composition, or basis assembling, as complex linguistic units that are compact in form can name several characteristics of actual objects at once. Composite terms have an advantage over term compounds, as they are characterized by semantic unity, function in close connection with the system of term compounds and are a higher degree of concretization. Creating the terms of the nature museum case can be done quite effectively with composition.

The article presents the specifics of creating composite terms in the term system of museology of the natural profile. Researchers have identified effective models for the field's complex term units, and found out which types of composites are productive in the field of natural history museums. According to the method and nature of the combination of the main composite terms operating in the field of museology of the natural profile, it is possible to distinguish the following types of word-forming types with corresponding models: 1) masculine nouns, motivated by the combination of two nouns connected with the help of connecting voices; 2) feminine nouns, motivated by the combination of two nouns joined by connecting vowels; 3) neuter nouns, motivated by the combination of two nouns, one of which is a verb, combined with connecting vowels to determine properties, processes; 4) nouns of the neuter gender, motivated by the combination of an adjective with a noun, combined with the help of connecting vowels; 5) masculine nouns motivated by combining an adjective with a verbal noun; 6) neuter nouns formed by combining a noun (mainly of verbal origin) with a dependent pronoun. The composition is one of the productive ways of term formation of a unit of the museum case of a natural profile. Word formation models, which give rise to composite terms, are formed according to the internal regularities of the language.

Key words: Ukrainian language, terminology, nature museum case, term-composite, word-formation model.

Постановка проблеми. В останні десятиліття дослідження процесів термінотворення стає все більш актуальним як в українському, так і зарубіжному науковому просторі. Науково-технічний прогрес із його відкриттями та винаходами визначає потребу творення номінативних одиниць для позначення нових процесів та явищ у різних галузях. Вивчення лексико-семантичних і структурно-морфологічних особливостей термінів дає можливість оцінити рівень розвитку відповідної терміносистеми і з'ясувати пріоритетні напрямки її стандартизації. Поповнення термінного складу фахових мов відбувається на основі загальних принципів словотвору, характерних для тієї чи тієї національної мови. Продуктивним способом творення лексичних інновацій є композиція, або основокладання, адже компактні за формою складні мовні одиниці здатні одночасно називати різні ознаки об'єктів дійсності [2, с. 360]. Основокладання – різновид морфологічного способу термінотворення, що полягає у поєднанні кількох твірних основ в одній мовній одиниці [14, с. 53]. Терміноодиниці складної структури мотивовані прагненням синтетично втілити кілька ідей, закріплених переважно за двома кореневими основами. Регулярність вияву таких моделей цілком умотивовано може залежати від актуалізації вихідної мовної одиниці, здатної приєднувати до себе ряд елементів, які перебувають між собою в певному лексико-семантичному зв'язку, що ніби конденсує, ущільнює зміст, розподілений між ними з метою «передати одним словом досить складне наукове поняття, бажанням увійти в європейську мовну спільність, мати єдиний термінний фонд» [1, с. 24]. Ці процеси набувають особливої ваги в контексті розвитку тенденції до економії мовних засобів, лаконічності висловлення, що загалом відображає специфіку однокомпонентного терміна як мовної одиниці і надає йому переваги над терміносполукою [3, с. 35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню композиції в українській термінології присвячено низку наукових праць різних галузей людської діяльності. Наприклад, С. Локайчук [8] визначила й описала основні типи термінів-комполітів галузі археології, А. Ніколаєва та Л. Фоміна [11] охарактеризували особливості творення термінів-комполітів у терміносистемі програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації, І. Шматко [14] проаналізувала терміни-комполіти в українській термінології бджільництва, Я. Мар'янюк [10] здійснила спробу опису й аналізу основокладання в українській термінології дизайну, Т. Луковенко [9] приділила увагу складанню як одному з продуктивних способів творення термінних одиниць у галузі гомеопатії, С. Овсейчик [12] дослідила явище композиції в сучасній українській юридичній термінології, Н. Книщенко [6] репрезентувала специфіку творення термінів-комполітів у терміносистемі дорожнього будівництва, Н. Краснопольська [7] розглянула морфологічний спосіб творення термінів менеджменту, зокрема один із його основних різновидів – основокладання тощо. Однак аналіз композиції як способу термінотворення в галузі природничомузейної справи ще не перебував в колі лінгвістичних досліджень. Тому **актуальність статті** зумовлена необхідністю вивчення композиції природничомузейної галузі, яка сьогодні залишається малодослідженою на лінгвістичному рівні.

Мета статті – лінгвістичний аналіз особливостей і закономірностей творення термінів-комполітів в сучасній українській терміносистемі музейництва природничого спрямування.

Об'єктом дослідження обрано терміни-комполіти, що позначають природничомузейні поняття і зафіксовані в термінному словнику природничої музейної термінології.

Предмет дослідження – особливості й специфіка творення виділених термінів-комполітів.

Джерельною базою роботи послужив словник довідник природничої музейної термінології О. Климишина [5].

Виклад основного матеріалу. Основокладання, або композиція, є одним із продуктивних способів термінотворення, яке на всіх етапах розвитку української мови сприяло поповненню її словникового складу. Терміни-комполіти мають перевагу над терміносполуками, оскільки характеризуються семантичною єдністю, функціонують у тісному зв'язку із системою терміносполук і є вищим ступенем конкретизації [13, с. 78]. Композиція є досить ефективним способом творення термінів природничомузейної справи.

Варто зазначити, що не від будь-якої терміносполуки можна утворити складну терміноодиницю. Н. Клименко [4] наголошує на тому, що композити утворюються лише від тих словосполук, де існує тісний зв'язок між її членами. Дослідниця виокремлює вісім типів словосполучень, на основі яких утворюються іменники-композити: дієслівно-іменникове, прикметниково-іменникове, числівниково-іменникове, займенниково-іменникове, прислівниково-дієслівне, дієслівно-дієслівне, прикметниково-прикметникове, іменниково-іменникове. Усі ці різновиди утворюються на основі елементарного порівняння або вказівки на поєднання двох різних явищ.

За способом і характером поєднання основ серед термінів-композитів, що функціонують у галузі музейництва природничого профілю, можна виділити такі різновиди словотворчих типів із відповідними моделями:

1) іменники чоловічого роду, мотивовані сполученням двох іменників, поєднаних за допомогою сполучних голосних:

а) словотворча модель **основа іменника + o/e + основа іменника (N + o/e + N)**: *генотип* (сукупність усіх матеріальних структур клітини, що виконують функцію спадковості), *генофонд* (сукупність усіх генотипів однієї популяції або одного виду організмів), *деревостан* (сукупність дерев, що утворюють більш-менш однорідну лісову ділянку), *фотоплан* (фотографічне зображення місцевості в заданому масштабі);

б) словотворча модель **основа іменника + o/e + основа віддієслівного іменника із нульовим суфіксом (N + o/e + V + Ø)**. Ця модель превалює для творення назв деяких процесів та властивостей у терміносистемі музейництва природничого профілю: *вододіл*, *деревогризи*, *родовід*, *яйцеклад*. Наприклад, у терміноодиниці *вододіл* дієслівна основа **-діл** реалізує значення «простір, який розділяє суміжні водні системи». Аналогічно дієслівна основа **-гриз** терміноодиниці *деревогризи* вказує на «дію за значенням гризти, жититися деревиною живих або мертвих рослин». Так само й дієслівна основа **-від** терміноодиниці *родовід* означає «вести історію поколінь певного роду» та ін.;

2) іменники жіночого роду, мотивовані сполученням двох іменників, поєднаних за допомогою сполучних голосних: словотворча модель **основа іменника + o/e + основа іменника (N + o/e + N)**: *іконотека* (збірка малюнків (рослин, тварин тощо) у систематизованому порядку), *картотека* (систематизоване зібрання карток, що містять довідкові або облікові відомості);

3) іменники середнього роду, мотивовані сполученням двох іменників, один із яких віддієслівний, поєднаних за допомогою сполучних голосних на позначення властивостей, процесів:

а) словотворча модель **основа іменника + o/e + основа віддієслівного іменника із суфіксом -енн(я) (N + o/e + V + Sf)**: *видоутворення*. Номінації цього термінотвірного типу можна пояснити, словосполучую: *видоутворення* ← утворення виду;

б) словотворча модель **основа іменника + o/e + основа віддієслівного іменника із суфіксом -ищ(е) (N + o/e + преф. V + Sf)**: *фондосховище*. Терміни-композити, утворені за такою моделлю, виражають спеціально обладнані приміщення для зберігання чогось. Так наприклад, термін *фондосховище* мотивується атрибутивним терміносполученням *сховище фондів*;

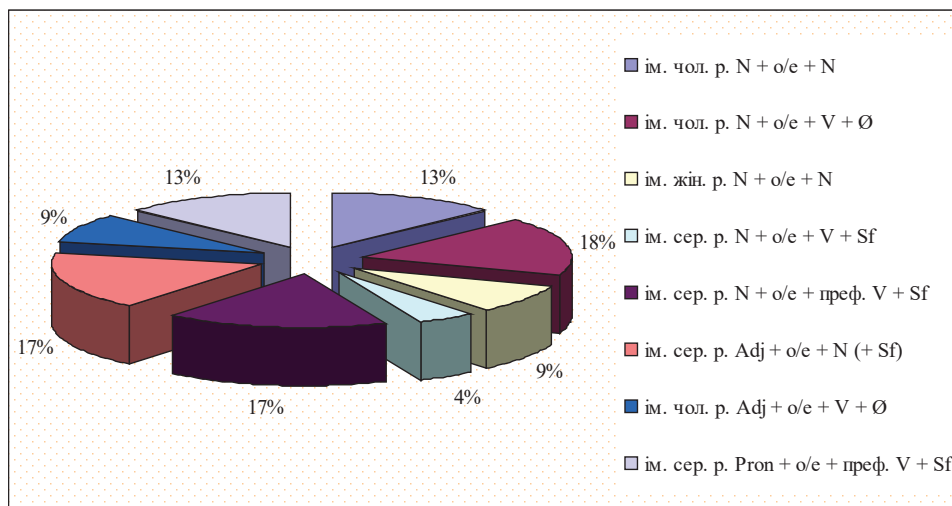
в) словотворча модель **основа іменника + o/e + основа віддієслівного іменника із суфіксом -ств(о) (N + o/e + преф. V + Sf)**: *грунтознавство*, *лісознавство*, *природознавство*. Віддієслівна основа у таких терміноодиницях означає мати певні чи спеціальні знання про ґрунт як верхній шар земної кори, придатний для життя рослин (*грунтознавство*), про видовий склад лісу, лісові рослинні угруповання, середовище, в якому зростають рослини в лісі (*лісознавство*), про науки, які вивчають будову, властивості й перетворення неживої та живої природи (*природознавство*);

4) іменники середнього роду, мотивовані сполученням прикметника з іменником, поєднаних за допомогою сполучних голосних: словотворча модель **основа прикметника + o/e + основа іменника із суфіксом або без нього (Adj + o/e + N (+ Sf))**: *високогір'я*, *криволісся*, *рідколісся*,

різнотрав'я. Цю словотвірну модель використовують при творенні складних іменників, у яких перший компонент містить вказівку на просторове відношення знаходитися на далекій або значній віддалі від землі, від якої-небудь поверхні (*високогір'я*), на форму дерев – викривлення стовбурів і гілок (*криволісся*), на просторове розташування дерев на значній віддалі одне від одного (*рідколісся*), на ознаку відмінності, несхожості трав'яних рослин на певній площі переважно низинних і заплавних лук (*різнотрав'я*);

5) іменники чоловічого роду, мотивовані сполученням прикметника з віддієслівним іменником: словотворча модель **основа прикметника + o/e + основа віддієслівного іменника із нульовим суфіксом (Adj + o/e + V + Ø):** *суходіл, сухостій*. Дієслівна основа **-діл** окрім значення «простір, який розділяє суміжні водні системи», означає безводну долину, яку зволожують тільки дощові та снігові води (*суходіл*). Натомість дієслівну основу **-стій** вживають на позначення стоячих висохлих дерев (*сухостій*);

б) іменники середнього роду, утворені сполученням іменника (переважно дієслівного походження) із залежним займенником: словотворча модель **основа займенника + o/e + основа віддієслівного іменника із суфіксом -анн(я)/-енн(я) (Pron + o/e + преф. V + Sf):** *самозапилення, самозапліднення, самоскалічення*. Такі терміни-композиції співвідносяться з реченням, у якому компонент **само-** винесено в кінець, наприклад: *самозапилення* ← запилення квітки власним пилом або пилом інших квітів цієї самої рослини; *самозапліднення* ← запліднення жіночої статеві клітини чоловічою статеві клітиною тієї самої особини двостатевих організмів (тварин і рослин); *самоскалічення* ← калічення самого себе, тобто довільне відкидання твариною частин тіла при різкому подразненні, щоб врятуватись самій. Терміноодиниці, утворені за допомогою цього форманта, об'єднуються в словотвірні типи, що означають скерованість дії, названої другою частиною слова, на самого себе та здійснення чогось без стороннього впливу, без будь-якої допомоги або мимоволі.

Діаграма 1. Кількісне співвідношення досліджуваних термінів-композицій природничомузейної галузі

Дослідники зазначають, що складні мовні одиниці, які містять компонент **само-**, з'явилися у лексиці ще в давньоруський період, появу складних мовних одиниць із компонентом **авто-** зараховують до початку XVIII ст., що пояснюють активним запозиченням іншомовних одиниць у той період. Значеннєво однозначні компоненти асимілювалися в українській мові, а тому за допомогою компонентів **авто-** та **само-** утворюються як запозичені, так і власне українські терміни: *самозапилення* – *автогамія*, *самозапліднення* – *автоміксіс*, *самоскалічення* – *автотомія* тощо.

Висновки. Як бачимо, із погляду частиномовної належності терміни-композиції виражені іменниками. Продуктивність основоскладання зумовлена тенденцією до мовної економії, адже «складні і складносудіжальні похідні мають властивість розчленованого уявлення про позначувані ними предмети або явища; вони виражають більш стисло значення повної форми висловлювання або повідомлення» [14, с. 54]. Складні терміни музейництва природничого профілю є повноправними (нормативними) мовними одиницями сучасної української мови. Їх фіксують словники різних типів і призначення. Таким чином, композиція є одним із продуктивних способів терміноутворення одиниць музейної справи природничого профілю. Словотворчі моделі, за якими виникають терміни-композиції складаються відповідно до внутрішніх закономірностей мови. Термін-композиція є виразником єдиного поняття, що відрізняє його від кожного з понять, виражених окремими мовними одиницями. Можливість різноманітних комбінацій терміноелементів дає змогу характеризувати поняття за кількома ознаками, виражати ієрархічні зв'язки системи термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Азарова Л. Є., П'яст Н. Й. Складання як один із способів словотворення. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. 123 с.
2. Бондар Н. В. Словоскладання як спосіб номінації понять гастроентерології в сучасній німецькій мові. *Молодий вчений*. 2016. №2 (29). С. 360–363.
3. Зеніна А. Типи складних слів у сучасній банківській термінології. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 35–39.
4. Клименко Н. Ф. Морфологічна будова композитів. *Морфологічна будова сучасної української мови*. К. : Наук. думка, 1975. С. 5–34.
5. Климишин О. С. Природничі музейні термінологія : словник-довідник. Львів : Державний природознавчий музей НАН України, 2003. 244 с.
6. Книщенко Н. П. Терміни галузі дорожбудівництва, створені шляхом складання основ і цілих слів. *Лінгвістичні дослідження*. 2019. Вип. 50. С. 232–236.
7. Краснопольська Н. Л. Роль морфологічного словотворення у формуванні української термінології менеджменту. *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 174–181.
8. Локайчук С. М. Терміни-композиції в процесах номінації археологічних понять. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство*. 2010. Вип. 2. С. 72–76.
9. Луковенко Т. О. Складання як один із способів терміноутворення у галузі гомеопатії. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(2). С. 28–31.
10. Мар'янюк Я. Основоскладання як спосіб терміноутворення в українській термінології дизайну. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : Серія : Проблеми української термінології*. 2012. № 733. С. 208–2011.
11. Ніколаєва А., Фоміна Л. Специфіка творення термінів-композицій та юкстапозитів у терміносистемі програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Проблеми української термінології. 2010. № 675. С. 38–41.
12. Овсейчик С. В. Типи складних термінів-слів у сучасній українській юридичній термінології. *Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 30 листопада 2016 р.)*. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. Ч. 1. С. 144–148.
13. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування: навч. посібн. Умань, 2006. 104 с.
14. Шматко І. В. Композиція як один із способів поповнення термінології бджільництва. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки*. 2011. Кн. 2. С. 52–55.

УДК 81'144 : 811.111 / 811.112.2 / 811.161.1 / 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-56>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНТРОПНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІКУ ЛЮДИНИ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

VERBALIZATION OF PHRASEOLOGISMS WITH ANTHROPIC COMPONENT TO INDICATE HUMAN AGE IN EAST SLAVIC AND WEST GERMAN LANGUAGES

Хмара В. В.,

orcid.org/0000-0002-7639-1357

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри англійської мови та прикладної лінгвістики
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Войналович Л. П.,

orcid.org/0000-0001-6626-9270

кандидат педагогічних наук, доцент,

*доцент кафедри англійської мови та прикладної лінгвістики
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Стаття висвітлює результати наукової розвідки щодо функціонування фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення віку людини в східнослов'янських та західногерманських мовах.

Метою даного дослідження є висвітлення, зіставлення та аналіз семантичних і лінгвокультурних особливостей фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення віку людини. Вік розглядається як основне поняття часової структури особистості, яке походить від часу і є однією з основ його відображення. Наголошено, що поняття «вік людини», як багатогранний системний феномен, відображає в собі взаємозв'язок біологічних констант та соціально-історичного середовища. З'ясовано, що фразеологічні одиниці називають вік, репрезентуючи людину за віковими особливостями через типові життєві ситуації. У цьому зв'язку, представлено класифікацію фразеологічних одиниць на позначення віку людини, а саме: 1) пренатальний період; 2) дитинство; 3) підлітковий та юнацький вік; 4) ранній та середній дорослий період; 5) пізній дорослий період; 6) смерть. Матеріалом дослідження слугували фразеологічні одиниці на позначення віку людини, з англійських, німецьких та українських лексикографічних джерел. У ході дослідження було встановлено, що дані фразеологічні одиниці у трьох мовах мають як спільні, так і відмінні риси. Емпіричний матеріал дослідження дозволив виокремити такі спільні риси ФО з компонентом віку: 1) семантика пренатальний період і смерть представлені в англійській та німецькій мовах; 2) виокремлено ФО в англійській та українській мовах зі значенням відмінності у світогляді людей різного віку. Відмінними рисами, в яких вживання ФО характерні лише для однієї мови є: ФО на позначення найменшої дитини в сім'ї зокрема, та неслухняних дітей взагалі, виховання дітей в сім'ї, а також ФО на позначення проблем раннього та середнього дорослого періоду.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, «вік людини», антропний компонент, концепт, лінгвокультурологія.

The article highlights the results of scientific research on the functioning of phraseological units with an anthropic component to indicate the age of a person in East Slavic and West Germanic languages.

Age is considered as the main concept of the temporal structure of the personality, it comes from time and is one of the bases of its reflection. It is emphasized that the concept «human age» as a multifaceted systemic phenomenon reflects the interrelationship of biological constants and the socio-historical environment. It was found that phraseological units name the age, representing a person by age characteristics due to typical life situations. In this connection the following classification of phraseological units for indicating the age of a person is presented: 1) prenatal period; 2) childhood; 3) adolescence and youth; 4) early and middle adulthood;

5) late adult period; 6) death. The material of the study was phraseological units used to indicate the age of a person, from the English, German and Ukrainian lexicographic sources. During the research was established that these phraseological units in the three languages have both common and distinctive features. Empirical material of the study made it possible to single out the following common features of phraseological units with an age component: 1) the semantics of the prenatal period and death are presented in the English and German languages; 2) phraseological units in the English and Ukrainian languages with the meaning of differences in the people's outlook of different ages are singled out. Distinctive features in which the use of phraseological units is characteristic of only one language are: phraseological units to denote the smallest child in the family in particular, and naughty children in general, children's upbringing in the family, as well as phraseological units to denote the problems of early and middle adulthood period.

Key words: phraseological unit, «human age», anthropic component, concept, linguocultural studies.

Постановка проблеми. В сучасних тенденціях лінгвістичної науки відбувається реактуалізація досліджень пов'язаних з антропоморфною, анатомічною, генетичною та розумовою сутністю людини, які кодуються в мовнозначущих одиницях, зберігаючи та передаючи ціннісні константи наступним поколінням, що відображаються в фразеологічному складі мови. У цьому контексті, для кращого вивчення культурно-семантичних доміант і специфічних особливостей у близькоспоріднених та різноструктурних мовах використовуються лінгвокультурний та зіставний підхід [14, с. 28; 3, с. 105; 10, с. 49; 13, с. 231], що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «вік людини», як один з невід'ємних елементів об'єктивної дійсності, категоризує людську свідомість через уявлення, знання, оцінки носіїв мови пов'язаних з різними періодами життя [16, с. 192]. Безпосередньо способи і засоби концептуалізації уявлень людини про вік досліджували на матеріалі англійської (О. Шовак, С. Голик), української (О. Чорна, О. Карпенко, О. Образцова), латинської (М. Петришин) та польської (Х. Ніколайчук) мов. На сучасному етапі досліджено мотивуючі ознаки концепту вік на матеріалі української та англійської мов [7, с. 112]; семантичний обсяг корелятивів вік та age в українській та англійській мовах [1, с. 385]; виявлено аломорфні та ізоморфні риси в лексиці на позначення людини за віком в іспанській та українській мовах [8, с. 15].

Наукові праці, присвячені лексиці на позначення вікових особливостей людини, показують, що залучення зіставного та лінгвокультурологічного методів підносить дослідження на новий рівень і уможливорює вивчення специфічних рис окремих лінгвокультурних спільнот, які допомагають краще осягнути національну своєрідність [5, с. 11; 15, с. 67; 4, с. 62].

Метою статті є висвітлення, зіставлення та аналіз семантичних і лінгвокультурних особливостей фразеологічних одиниць з антропним компонентом на позначення віку людини. Матеріал дослідження становлять фразеологічні одиниці (ФО), відібраних з лексикографічних джерел. Вибірка складає 140 ФО з антропним компонентом на позначення віку людини, з яких 63 – англійських, 34 – німецьких, 43 – українських.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми не лише зберігають пам'ять про образну вмотивованість, тобто значення разом з інформацією про мотиви вибору певного образу, а й передають відображене про поведінку, етичні та естетичні цінності, норми, звичаї представників окремих лінгвокультурних спільнот та фіксують культурно значущу інформацію [9, с. 46; 11, с. 83].

Під фразеологічними одиницями з антропним компонентом розуміємо такі фразеологічні одиниці в структурі яких один із компонентів є номінацією на позначення віку людини, що через вторинну номінацію, метафоричність, стилістичну різноманітність та неможливості дослівного перекладу іншими мовами знаходить своє відображення в лінгвістичних дослідження останніх років [6, с. 278].

Вік розглядається як основне поняття часової структури особистості, воно походить від часу і є однією з основ його відображення. У зарубіжній лінгвістиці поняття «вік» давно вже

вийшло за рамки дослідження вікових особливостей комунікантів, а трактується як психолінгвістичний, соціолінгвістичний та прагмалінгвістичний феномен [2, с. 68] та має семантичну категорію, значно відрізняючись від інших інтегральних статусів, так як гендер та походження – довічні статуси, дається при народженні, вік – перехідний статус. Категорія «вік», як багатогранний системний феномен, відображає в собі взаємозв'язок біологічних констант та соціально-історичного середовища. Вік, як тривалість людського життя виконує подвійну функцію розподілу та відрахування.

ФО називають вік, репрезентуючи людину за віковими особливостями через типові життєві ситуації, що дозволяє дослідити засоби репрезентації «біологічного часу в англійській, німецькій та українській мовах.

У своєму дослідженні ми класифікуємо ФО за віковою періодизацією Г. Крайг [12, с. 203], в якій виділяємо:

– пренатальний період (від зачаття до народження) відображений тільки в англійській та німецькій мовах: **анг.:** *Jack in the low cellar; with child*; **нім.:** *Hans im Keller*. Дитина народжена із замороженого ембріона в англійській культурі: **анг.:** *ice baby; snowflake baby; frozen egg baby*.

– дитинство (2–11 років) представлено в англійській, німецькій, українській лінгвокультурі:

1) протиставляється вік дітей з розміром проблем, переживань та економічних збитками: **анг.:** *little children, little sorrow, big children, big sorrow; little children step on your toes, big children step on your heart; when a child is little, it pulls at your apron strings, when it gets older, it pulls at your heart strings*; **нім.:** *kleine Kinder, kleine Sorgen, große Kinder, große Sorgen; kleine Kinder treten der Mutter auf die Schürze, große – aufs Herz; kleine Kinder drücken die Knie, große das Herz; Ohne Kinder ist es schlimm, mit Kinder aber doppelt so schlimm*; **укр.:** *більшають діти – більшають і клопоти; малі діти – малі клопоти, великі діти – великі клопоти; від малих дітей болить голова, а від великих – серце; мала дитина відбирає родичам сон, більша – хліб від рота, а велика й сорочку з тіла дере; мала дитина – не виспишся, більша дитина – не наїсишся, велика дитина – не одягнешся; без дітей горе, а з дітьми – вдвоє;*

2) підкреслюється важливість виховання дітей: **анг.:** *spare the rod and spoil the child; a child must be taught when he is little; bring up your beloved child with a stick*; **нім.:** *Strafe die Kinder in der Jugend, sie sorgen für dich in der Alter; Besser das Kind weint jetzt, als die Eltern künftig*; **укр.:** *дитині дай волю, то сам будеш у неволі; дитина без прута не виросте; дитина – мов порожня посудина: що в неї влілеш, те й держить; люби дитину, як душу, а тряси її, як зрушу;*

3) у бідних людей єдина розрада – діти: **анг.:** *children are poor men's riches; A rich man for dogs and a poor man for babies* **нім.:** *Arme haben die Kinder, Reiche die Rinder*; **укр.:** *у багатого багато грошей, а в бідного дітей;*

4) яка б не була дитина, вона найкраща для своїх батьків: **анг.:** *there is only one pretty child in the world and every mother has it*; **нім.:** *aller Mutter Kind ist schön*; **укр.:** *дитина хоч кривенька, та батькові – матері миленька; кожний циган своїх дітей хвалить;*

5) необхідність озвучувати свої прохання, бо навіть мати не знає, що її дитині потрібно, поки та не скаже: **анг.:** *it is the crying baby that gets the milk*; **нім.:** *Solange das Kind nicht weint, versteht es die Mutter nicht; Hübsch Kind fragt nicht, hübsch Kind krigt nicht*; **укр.:** *дитина не плаче – то мати не знає;*

6) маленькі діти не вміють брехати, лукавити, бо ще дуже наївні: **анг.:** *children and fools tell the truth*; **нім.:** *unschuldig sein wie ein neugeborenes Kind; Kinder und Narren sagen die Wahrheit*; **укр.:** *дитина до семи літ правду каже.*

Статистична репрезентація цієї групи ФО оцінки показана у таблиці 1.

Таблиця 1

Значення/мова	Англ.	Нім.	Укр.
протиставлення віку дітей з розміром проблемам та збитків	4,76%	11,8%	14%
виховання	4,8%	5,9%	9,3%
діти – багатство бідних	3,2%	2,9%	2,3%
озвучення прохань	1,59%	5,9%	2,33%
дитина – найкраща для своїх батьків	1,59%	2,9%	4,7%
діти не вміють брехати	1,59%	5,9%	2,3%

Відсутність дітей велике горе для сім'ї, на противагу, коли вони є це радість, яка знайшла своє відображення в англійській та українській лінгвокультурній спільноті: **анг.:** *a babe in the house is a well-spring of plea sure*; **укр.:** *цвітуть наші діти, як пишні квіти; малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радіють у темну ніченьку; нема смерті без причини, нема щастя без дитини; одна дитина – не дитина, а багато дітей – радість.*

Діти перестають шуміти, коли роблять якусь шкоду: **анг.:** *when children stand quiet they have done some ill*; **укр.:** *діти тому тихо, що зробили лих.*

В англійській мові ФО дають описову характеристику дітям: «важка» дитина, капризун: **анг.:** *young Tartar*; непосидючий хлопчик: **анг.:** *Dennis the Menace*; найменша дитина в сім'ї: **анг.:** *Benjamin of the family*.

В українську етносі виховання і піклування про дитину, а особливо про дочку важка справа: **укр.:** *до семи літ доню чеши, по семи літах стережи, ще й заплати кому, щоб взяв лих з дому; дозвіл на відпочинок, для дитини, бо в дорослому житті на це не буде часу:* **укр.:** *гуляй, дитино, поки твоя година.* Обряд заручин міг відбуватися за домовленості батьків обох сімей, коли діти були ще малими: **укр.:** *ще оте дівча в пелюшках, що має мою буту.*

– підлітковий та юнацький вік (12–20 років): **анг.:** *Jack and Gill (Jill); a Jack the Lad; Beau Brummell; Gibson Girl; a glamour girl*; **нім.:** *grüner Heini*; **укр.:** *у Диканьці дівки модні — всі гуляють, хоч і голодні; отак мені Бог дав: любив дівчину, а чорта взяв; біда з такими парубками: ще не підріс свині під хвіст, а вже біжить за дівками.*

– ранній та середній дорослий період (20–60 років) в англійській, німецькій та українській: **анг.:** *woman over 30 who will tell her age, will tell anything; the longest five years in a woman's life is between twenty-nine and thirty; a woman's life is 40; Wal-Mart woman; Worcester woman; Bridget Jones; every man over forty is a scoundrel*; **нім.:** *die Frau hat Aussehen eines Engels, das Herz einer Schlange, den Verstand eines Esels*; **укр.:** *стара дівка, дирявий кожух – то один дух; перестояна трава – ні сіно, ні солома, а стара дівка – ні жінка, ні вдова; як сорок літ стане – жінка в'яне.*

Статистична репрезентація цієї групи ФО показана у таблиці 2.

Таблиця 2

Значення/мова	Англ.	Нім.	Укр.
ранній та середній дорослий період	11%	2,9%	6,78%

– пізній дорослий період (60 років – до смерті) в трьох мовах нашого дослідження: **анг.:** *as old as Methuselah (жити довго); as old as Adam ribs; (as) old as Adam; old Abe; old men are only walking hospitals; dame Pertlet; the hell of women is old age; the morning rain is like an old woman's dance, soon over; it's like the old woman's soap – if it don't go ahead, it goes back; nobody loves like an old man; only an old man has patience enough to plant a tree*; **нім.:** *ein Mann von altem Schlage; Ein alter Mann ist doch kein D-Zug*; **укр.:** *як по шістдесят літ віку, то вже й по мужику; старий чоловік – то так, як подертий чобіт.*

Статистична репрезентація цієї групи ФО показана у таблиці 3.

Таблиця 3

Значення/мова	Англ.	Нім.	Укр.
пізній дорослий період	15,9%	5,9%	4,65%

– смерть позначають ФО в англійській та німецькій мовах: **анг.:** *as dead as Queen Anne; dead as Julius Ceasar; to go for a Burton; go to Davy Jones' locker; sup with Pluto; cross the Stygian;* **нім.:** *in Abrahams Schoß eingehen; sich bei Friedrich dem Großen melden; den alten Fritzen besuchen; sich beim alten Fritzen im großen Hauptquartier melden.*

Вікові особливості відображає ФО зі значенням чого людина не знає в молодості, того вона не буде знати в старості: **нім.:** *Hänschen tanzt, wie Hans bläst; Was Hänschen sich gewohnt, lässt Hans nimmer; Was Hänschen lernt, kann Hans;* **укр.:** *чого не вивчив Ванюша, того не буде знати Іван; коли дитину не навчиш у пелюшках, то не навчиш у подушках.*

Опозиція молодість – старість показує відмінність пріоритетів, поглядів та бачення в різному віці: **анг.:** *children cry for nuts and apples, old men – for gold and silver; young people don't know what age is, old people forget what youth was; it's better to be an old man's sweetheart than a young man's slave; A young man looks into the future as an old man into the past.* Наступний фразеологізм відображає опозицію малий – дорослий, який має негативну конотацію (лінощі): **укр.:** *як до роботи – дитина, а заміж – дівка.*

Капризи старої людини більші ніж дитячі: **анг.:** *an old man is twice a child;* **укр.:** *старий, що малий.*

Готуватися до старості потрібно з молодих літ, бо лінощі в юності призведуть до бідності в старості: **анг.:** *a young man idle, an old man needy.*

Жінка з віком втрачає свою привабливість по відношенню до чоловіка: **анг.:** *men age like a wine, women age like milk; a man is as old as he feels, a woman is as old as she looks; a woman is an angel at ten, a saint at fifteen, a devil at forty and a witch at fourscore; a woman need not always recall her age, but she should never forget;* **укр.:** *чоловікові стільки років, на скільки він почуватється, а жінці стільки, на скільки вона виглядає.*

Поняття подія, яка відбулася дуже давно, більш пов'язана із часом ніж з віком в англійській, німецькій та українській мовах, асоціюється з іменами реальних людей, казкових та біблійних персонажів: **анг.:** *when Queen Anne was alive; since Adam was a boy; when Queen Ann was alive; from Jackass to Jackass;* **нім.:** *seit Adams Zeiten (Tagen); in Olims Zeiten; aus der Arche Noah; mit Ei (der Leda) beginnen; bei Adam und Eva anfangen; Anno Tabak (Anno dazumal); als Luther noch katholisch war; als der Friedrich der Große noch mit Stemmeisen auf die Jagt ging; als Friedrich der Große noch mit der Spielzeugschippe Sand schaufelte; als Friedrich der Große noch klein war (noch Fahnenjunker war, noch im Sand spielte); als sich der Alte Fritz noch ohne Otto Gebühr befehlen mußte; als der Alte Fritz sich die Hosen mit der Beißzange anzog;* **укр.:** *за часів Адама та Єви; за царя Гороха (Панька, Тимка, Хмеля); за старого Хмеля, коли людей була жменя.*

Висновки. В англійській, німецькій та українській лінгвокультурах в періоді дитинства виділяємо такі значення: протиставлення віку дітей з розміром проблем та збитків (найбільш продуктивна група – в німецькій мові (11,8%) далі за спадаючою активністю їдуть українська (14%), та англійська (4,76%)), виховання (укр.– 9,3%, нім. – 5,9%); діти – багатство бідних (анг. – 3,2%, нім. – 2,9%, укр. – 2,3%); озвучення прохань (нім. – 5,9%, укр. – 2,33%, англ. – 1,59%); дитина – найкраща для своїх батьків (в укр. – 4,7%, нім. – 2,9%, англ. – 1,59%); діти не вміють обманювати (в нім. – 5,9%, укр. – 2,33%, англ. – 1,59%).

Для трьох мов властиві ФО ранній та середній дорослий період (найбільш продуктивна група – в англійській мові (11%) далі за спадаючою активністю їдуть українська (6,78%) та німецька (2,9%); пізнього дорослого періоду та події (англ. – 15,9%, нім. – 5,9%, укр. – 4,65%), які відбулися дуже давно.

ФО з конотаціями: діти – це радість, діти перестають шуміти, коли роблять якусь шкоду, жінка з віком втрачає свою привабливість на протигагу чоловікові в англійській та українській мовній спільноті.

Таким чином, емпіричний матеріал дослідження дозволив виокремити **спільні риси** ФО з компонентом віку:

- семантика пренатальний період і смерть представлені в англійській та німецькій мовах;
- виокремлено ФО в англійській та українській мовах зі значенням: відмінності у світогляді людей різного віку.

Та **відмінні риси** (групи ФО характерні лише для однієї мови):

- лише в англійській мові ФО з компонентом віку має такі значення: найменша дитина в сім'ї; непосидючий хлопчик, «важка» дитина, капризун, капризи старої людини, лінощі в юності – бідність в старості;
- в українській мові притаманні такі конотації: виховання дочки, дозвіл дитині відпочити, бо в дорослому житті на це не буде часу, заручини малої дитини, опозиція малий – дорослий з негативним забарвленням – лінощі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бігун В. П. Семантичний обсяг корелятивів вік та age в українській та англійській мовах. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16, т. 4. С. 383–389.
2. Галапчук О. М. Вікова диференціація стратегій і тактик дискурсу в сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук. Х., 2000. 197 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. К.: Київський університет, 2002. 293 с.
4. Зорівчак Р. П. До методології вивчення фразеологічних одиниць у контрастивних дослідженнях. *Нариси з контрастивної лінгвістики*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 59–65.
5. Корольова А. В. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики. Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей / відп. ред. А. В. Корольова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2013. Вип. 11. С. 9–15.
6. Мізін К. І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології: монографія. Кременчук: Щербатих О. В., 2011. 448 с.
7. Орлова Ю. В. Мотивуючі ознаки концепту «вік людини» (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство*. Бердянськ, 2009. Вип. 3. С. 110–116.
8. Проценко І. Ю. Структурно-семантична характеристика лексики на позначення віку людини в іспанській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2010. 20 с.
9. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу). К. : Грамота, 2006. 240 с.
10. Шутова М.О. Етнокультурні стереотипи в англійській та українській мовах: реконструкція та типологія: дис. ... док. філ. наук. Київ, 2016. 433 с.
11. Bała S. Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1989. 215 s.
12. Craig Grace J., Baucum Don. Human Development. Prentice Hall, 2001. 718 p.
13. Croft W. Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 356 p.
14. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1999. 502 p.
15. Wierzbicka A. Lingua Mentalis. Sydney etc., 1980. 367 p.
16. Wolny M. Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie. *Język a kultura*. Wrocław, 2003. T. 15. S. 189–199.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словopedia. Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс]. URL: <http://slovoopedia.org.ua/49/53407/359960.html> (дата звернення: 11.01.2024)
2. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник української мови. К.: Освіта, 1998. 224 с.

3. Andreas C. PONS Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Stuttgart : Ernst Klett Sprachen GmbH, 2008. 2509 p.
4. Apperson G.L. The Words worth Dictionary of Proverbs. Wordsworth Reference, 1993. 721 p.
5. Lois Kerschen. American Proverbs About Women: A Reference Guide. Greenwood Press, Westport, Conn, 1998. 276 p.

УДК 811.111-26

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-57>

LEXIKALISCHE MERKMALE ALS GESCHLECHTSMARKER DER REDEN VON UKRAINISCHEN UND DEUTSCHEN POLITIKERN IN HISTORISCHER HINSICHT

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯК ГЕНДЕРНІ МАРКЕРИ ПРОМОВ УКРАЇНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИКІВ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

Chepurna Z. V.,

orcid.org/0000-0002-5133-7629*Hochschullehrerin am Lehrstuhl für Theorie der Praxis und**Übersetzung der deutschen Sprache,**Nationale Technische Universität der Ukraine „Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute“*

In der modernen Linguistik haben die Geschlechterstudien einen wichtigen Platz eingenommen und daher den Status einer eigenständigen Sprachrichtung erhalten. Von Linguisten wird erwartet, dass sie nicht nur theoretische Konzepte entwickeln, sondern auch eine umfangreiche Basis an Faktenmaterial sammeln und verarbeiten. Der Autor achtet auf Geschlechterstereotype und betrachtet deren Ausprägung auf allen Sprachebenen; konzentriert sich auf die Tatsache, dass Linguisten bei ihrer Forschung am häufigsten auf den Phraseologiefonds der Sprache zurückgreifen. Dies liegt daran, dass Phraseologieeinheiten eine Quelle der Informationsbewahrung und der Bildung von Stereotypen im Allgemeinen und Geschlechterstereotypen im Besonderen sind. Der Artikel betont, dass die Untersuchung männlicher und weiblicher Merkmale der Sprachaktivität im geschlechtssprachlichen Bild der Welt uns ermöglicht, zu behaupten, dass es bestimmte Unterschiede zwischen Männern und Frauen sowohl in der schriftlichen als auch in der mündlichen Rede gibt, was einen Anlass gibt, über die Existenz eines ganzen Systems von Faktoren zu sprechen, das diese Unterschiede beeinflusst und bedingt.

Moderne politische deutsch- und ukrainischsprachige Diskurse sind durch eine erhebliche Anzahl von Geschlechterbildern und -stereotypen gekennzeichnet, die sich im öffentlichen Bewusstsein manifestieren und in individuelle psychologische Merkmale assimiliert werden. Bei der Übersetzung von Geschlechtsmerkmalen verwendet der Fachmann alle möglichen Übersetzungsmodelle, am häufigsten jedoch kommunikative und sprachliche (linguistische). Das semantische Modell des Übersetzungsprozesses umfasst eine Komponentenanalyse sinnvoller Spracheinheiten und das Vorhandensein regelmäßiger intersprachlicher Korrespondenzen. Alle sinnvollen Einheiten und ihre Bestandteile werden im Verlauf der Übersetzung im Originaltext aktualisiert. Die restlichen Komponenten sind nivelliert und der Inhalt des Textes dürfte nicht verfälscht werden.

Jeder Text ist ein Träger von verschiedensten Informationen, die vom Übersetzer wahrgenommen und verstanden und im Idealfall in seiner Gesamtheit verstanden werden sollen. Das Informationsmodell basiert auf diesem Prinzip

Das Situationsmodell setzt die Anerkennung der Tatsache voraus, dass jeder Text eine bestimmte objektive Situation widerspiegelt, und daher wird die Übersetzung als ein Prozess wahrgenommen, bei dem die Wörter der Ausgangssprache durch die Zeichen der Übersetzungssprache ersetzt werden.

Das Transformationsmodell besteht in der Transformation des Textes. In diesem Fall wird die Übersetzung als der Vorgang verstanden, bei dem ein Satz durch mehrere ersetzt wird, wobei der Inhalt des Originaltextes erhalten bleibt. Die Verwendung eines solchen Modells erfolgt unter der Voraussetzung, dass der Ausgangstext keine Abweichungen aufweist und die Normen der übersetzten Sprache eingehalten werden.

Schlüsselwörter: Geschlechtskomponente, Geschlechtmarker, Geschlechterverhältnisse, Übersetzungsmodelle.

У сучасному мовознавстві гендерні дослідження посіли важливе місце, а отже, отримали статус самостійного лінгвістичного напрямку. Від лінгвістів очікується не лише розробка теоретичних концепцій, а й накопичення й опрацювання значної бази фактичного матеріалу. Авторка, обравши цей напрямок дослідження, звертає увагу на гендерні стереотипи та розглядає їх прояв на всіх рівнях мови; акцентує увагу на тому, що у своїх дослідженнях лінгвісти найчастіше звертаються до фразеологічного фонду мови. Це відбувається тому, що фразеологія є джерелом збереження інформації та формування стереотипів загалом і гендерних стереотипів зокрема. У статті підкреслюється, що вивчення чоловічих і жіночих особливостей мовленнєвої діяльності в гендерно-мовній картині світу дозволяє стверджувати про наявність певних від-

мінностей між чоловічим і жіночим мовленням, що дає підстави говорити про існування цілої системи факторів, які впливають на ці відмінності та зумовлюють їх.

Сучасний політичний німецькомовний та україномовний дискурси характеризуються значною кількістю гендерних образів і стереотипів, які проявляються через суспільну свідомість та асимілюються в індивідуально-психологічних особливостях про що згадується у статті. Так, при перекладі гендерних маркерів фахівець використовує всі можливі моделі перекладу, але найчастіше – комунікативну та мовну (лінгвістичну). Семантична модель процесу перекладу передбачає компонентний аналіз значущих мовних одиниць і наявність регулярних міжмовних відповідностей. Усі смислові одиниці та їх компоненти оновлюються в процесі перекладу в оригінальному тексті.

Будь-який текст є носієм найрізноманітнішої інформації, яку має сприймати та розуміти перекладач, в ідеалі, повністю. Цьому питанню приділяється увага у статті. На цьому принципі побудована інформаційна модель.

Ситуативна модель передбачає визнання того факту, що будь-який текст відображає певну об'єктивну ситуацію, а отже, переклад сприймається як процес заміни слів мови оригіналу знаками мови перекладу.

Трансформаційна модель полягає в перетворенні тексту. У цьому випадку переклад сприймається як процес заміни одного речення декількома зі збереженням змісту оригінального тексту. Використання такої моделі відбувається за умови відсутності у вихідному тексті відхилень і дотримання норм мови перекладу.

Ключові слова: гендерна складова, гендерні маркери, гендерні відносини, моделі перекладу.

Problemstellung. Die Erforschung von Geschlechterfragen in der Sprache ist heute eine der vorrangigen Forschungsrichtungen von in- und ausländischen Linguisten und Genderologen. Diese Studien zielen nicht nur darauf ab, den Status der Sprache in der Gesellschaft zu analysieren, sondern auch zu beweisen, dass die Sprache nicht nur ein Produkt gemeinschaftlicher Aktivität, sondern auch ein Instrument zur Bildung der kulturellen und Geschlechtsidentität einer Besonderheit ist.

Die letzten Forschungen. Das Thema des Zusammenhangs zwischen Sprache und Geschlecht wurde lange Zeit nicht ausreichend untersucht, es wurden überhaupt keine systematischen Untersuchungen zu diesem Thema durchgeführt. Erst zu Beginn des 20. Jahrhunderts begann eine gründliche Untersuchung der Sprach- und Geschlechterproblematik in der Linguistik. Gleichzeitig rückte der soziale Aspekt in den Vordergrund, der die Sprache im Zusammenhang mit der Gesellschaft und der Rolle des Menschen in der Gesellschaft betrachtet. Die Untersuchung geschlechtsspezifischer Aspekte der Übersetzung wird durch den bedeutenden Beitrag der ukrainischen Wissenschaftler H.G. Verba Z.O. Hetman N.M. Gotsa erleichtert [1].

Das **Ziel des Artikels:** wichtige Elemente der Entstehung von Geschlechterunterschieden als einen Gegensatz von „männlich“ und „weiblich“ zu erforschen [2]. Unser Ziel ist es daher, unter Berücksichtigung des Geschlechtersystems die Verhaltensnormen der männlichen und weiblichen Sprache in den Texten von Reden, und Interviews unter Berücksichtigung stilistischer Merkmale zu analysieren. Diese Merkmale können der Sprache von Männern oder Frauen innewohnend zugeordnet werden und tragen zum Verständnis von Aspekten von „Männlichkeit“ und „Weiblichkeit“ in verschiedenen Kulturen und damit in verschiedenen Sprachen bei.

Hauptteil. Kultur und Sprache sind von Geschlechterverhältnissen durchdrungen, und das Geschlecht als soziokultureller Überbau über der biologischen Realität und als System sozio-geschlechtlicher Beziehungen spiegelt die in sich widersprüchliche und zugleich dynamische Beziehung zwischen männlichen und weiblichen Substraten wider.

Im gegenwärtigen Stadium der gesellschaftlichen Entwicklung wird das sprachliche Weltbild und das sprachliche Bewusstsein der Menschen durch den politischen Diskurs bestimmt. Die enge Einheit von politischem Denken, politischem kommunikativem Handeln und sprachlicher Form macht den politischen Diskurs zu einem Forschungsgegenstand in Disziplinen wie Politikwissenschaft, Psychologie, Philosophie, Soziologie, Ökonomie und Kommunikationstheorie.

Geschlechterstereotype sind im politischen Bereich eines jeden Menschen vorhanden. Für Politikerinnen gelten bestimmte Verhaltensnormen und Erwartungen, die sich deutlich von den Anforderungen an männliche Politiker unterscheiden.

Zu den charakteristischen Merkmalen der weiblichen Sprache gehören ein sensibler Ton, ein partnerschaftlicher Umgang mit dem Publikum (ausgedrückt durch die Verwendung inklusiver Quantoren), die Ermutigung des Publikums zur Teilnahme, die Verwendung persönlicher Erfahrungen und Lebenssituationen als Beispiele, das Zeigen ähnlicher Ansichten mit dem Publikum, eine induktive Methode zur Bildung logischer Schlussfolgerungen.

Männlichkeit manifestiert sich in deduktiven Schlussfolgerungen und Argumenten (in der Regel wird die Argumentation des Redners vor Beispielen dargelegt), in der Betonung der eigenen Kompetenz, in der Arbeit mit Fakten, die aus einer unvoreingenommenen Quelle stammen, und in der Verwendung von Fakten, die nichts mit der Erfahrung des Redners oder des Publikums zu tun haben, [3, S. 85].

Besondere Relevanz erlangt der Gender-Ansatz in verschiedenen Sozialwissenschaften insbesondere bei der Erforschung von Prozessen, die in der Gesellschaft ablaufen und sich in der Sprachstruktur einer bestimmten Gesellschaft widerspiegeln. Nach diesem Ansatz wurden viele Diskrepanzen zwischen dem Verhalten von Männern und Frauen, ihrer Weltanschauung sowie ihrer Reden aufgezeichnet. Diese Gründe wurden zur Grundlage für die Entstehung der Genderlinguistik, deren Bestandteil die feministische Linguistik ist. Geschlecht wird als ein System von Beziehungen und Interaktionen verstanden, die einen grundlegenden Bestandteil sozialer Verhältnisse bilden. Sie ist stabil und zugleich wandelbar und basiert auf der Aufteilung der Gesellschaft nach Geschlecht und Hierarchie ihrer Repräsentanten [4, S. 199].

Die Materialien unserer Recherche waren die Aussagen hochrangiger ukrainischer und deutscher Beamter, Politiker, Regierungsvertreter in deutschen Zeitschriften, einzelne Veröffentlichungen und Interviews.

Der Zweck einer Rede besteht darin, die Zuhörer zu bestimmten Handlungen zu ermutigen und zu motivieren. Analysieren wir also einige Punkte aus den Reden deutscher und ukrainischer Politiker (in Übersetzung) unter dem Gesichtspunkt des Geschlechts. Um die Wirksamkeit der Rede zu erhöhen, hat beispielsweise Angela Merkel ihren Reden einen dialogischen Charakter verliehen, mit dem Ziel, näher am Rezipienten zu sein, indem sie in ihrer Rede häufig das Possessivpronomen *unser* verwendet: „Das Coronavirus verändert zurzeit das Leben in *unserem* Land dramatisch“. „*Unsere* Vorstellung von Normalität, von öffentlichem Leben, von sozialem Miteinander – all das wird auf die Probe gestellt wie nie zuvor“. Ein recht häufiges Mittel der Rhetorik von Angela Merkel, um die Wirkung auf den Zuhörer zu vertiefen, ist die Aufzählung und Verwendung von Nebensätzen: „Aber alles, was Menschen gefährden könnte, alles, was dem Einzelnen, aber auch der Gemeinschaft schaden könnte, das müssen wir jetzt reduzieren. „Wir müssen das Risiko, dass der eine den anderen ansteckt, so begrenzen, wie wir nur können“ [5]. Unter Umständen greift Merkel auf Allegorien zurück: „Meine Solidarität gilt der von Russland angegriffenen, überfallenen Ukraine und der Unterstützung ihres Rechts auf Selbstverteidigung.“ „Butscha steht stellvertretend für dieses Grauen“ [5]. Die Texte von Angela Merkels Reden sind voller emotionaler Anklänge, die an Phraseologie grenzen: Niemals sollten wir Frieden und Freiheit selbstverständlich nehmen [5]. In der Rede des Bundespräsidenten Frank-Walter Steinmeier ist die Enttäuschung und das Eingeständnis der eigenen Fehler deutlich zu erkennen, gefolgt von der Phraseologie: „Mein Festhalten an Nord Stream 2, das war eindeutig ein Fehler“.

Der Präsident der Ukraine, Wolodymyr Selenskyj, verwendet in seinen Reden häufig komplexe Konjunktivsätze sowie eine Aufzählung, um der Welt die gesamte Tragödie vor Augen zu führen, die die Ukraine im Zusammenhang mit der russischen Aggression erlebt: „Der terroristische Staat hat versucht der Welt durch den Beschuss von Straßen, Wohnhäusern, Schulen, Apotheken und Krankenhäusern, Kirchen, Bushaltestellen, Märkten und Kraftwerken mit Raketen zu zeigen, dass mit Terror zu rechnen ist“ [6]. Bei der Analyse der Reden fällt uns die Ähnlichkeit der Themen der Politiker auf. Obwohl sie die gleichen Probleme berühren (Krieg, politisches und wirtschaftliches Leben, Lage an den Fronten, Fragen der medizinischen Versorgung und Probleme im Bildungswesen, der sozialen

Sicherheit etc.), unterscheidet sich ihre Rhetorik deutlich: „Das sind Leben, die hätten gerettet werden können, Tragödien, die hätten verhindert werden können – wenn die Ukraine erhört worden wäre“. – Wolodymyr Selenskyjs entschlossene Worte nach dem tödlichen Bombenanschlag auf ein Wohnhaus in Dnipro. Und die völlig gleichgültige Antwort des deutschen Bundeskanzlers Olaf Scholz unmittelbar nach der Tragödie: „Ich werde mich nicht einreihen in eine Gruppe von Leuten, die für ein kurzes Rein und Raus mit einem Fototermin machen“ [6]. Die Reden von Politikerinnen sind emotionaler gefärbt. Deutlich zu beobachten ist dieser Trend in den Reden der deutschen Verteidigungsministerin Christina Lambrecht, wo sie bei ihrem Besuch in der Ukraine am 01.10.23 insbesondere mit Ausrufe-sätzen die Lage analysiert und der Aussage mehr Emotionalität verleiht: „Die Ukraine erlebte zurzeit unfassbar viele Luftangriffe, und deshalb ist es so wichtig, dass wir in Bezug auf Luftverteidigung noch mehr unterstützen!“ [7].

Die First Lady der Ukraine Olena Zelenska nahm an der praktischen Konferenz „Umsetzung der Strategie zur Gleichstellung der Geschlechter in der Bildung bis 2030: Vorwärts“ teil, die in Kiew stattfand. Diese Veranstaltung wurde der Bewertung und Stärkung der Umsetzung der Strategie zur Gleichstellung der Geschlechter in der Bildung in der Ukraine gewidmet. Als Olena Zelenska auf dieser Konferenz sprach, betonte sie sehr emotional, dass sie in ihrer Rede hauptsächlich elliptische Sätze verwendete und so eine vollständige und vollständige Wahrnehmung der Informationen durch die Empfänger erreichte:

„Wir müssen feststellen: In unserer Gesellschaft verstehen wir immer noch nicht sehr gut, was Geschlecht ist und warum die Gleichstellung der Geschlechter für alle wichtig ist.“ Über unsere Veranstaltung kann man sagen: Es geht, so sagt man, um Frauen. Aber wir müssen immer geduldig korrigieren: Nein, es geht nicht nur um Frauen. *Hier geht es um uns. Wir alle. Über jeden Menschen. Über deine Söhne und Töchter. Ihre Zukunft.* Denn es geht allgemein um Gleichberechtigung. *Chancengleichheit und Selbstverwirklichung. Ohne Zwang.*“ [8]

Bei der Kommentierung der Reden greift die First Lady auf *Vergleiche* zurück, beeinflusst den Inhalt ausdrücklich und stellt fest, dass es sich dabei um typische Probleme ukrainischer Bildungseinrichtungen handele.

Untersuchungen zeigen, dass Frauen durch eine stärker bildliche Sprache und den Einsatz verschiedener syntaktischer Mittel zur Erreichung kommunikativer und pragmatischer Ziele gekennzeichnet sind, während Männer stilistisch weniger gefärbt sind:

„Wir Erwachsenen erinnern uns alle daran, dass Mädchen im Arbeitsunterricht nähten und kochten und Jungen Kunsthandwerk machten. Aber es gab immer Jungen, die kochen lernen wollten, und es gab immer Mädchen, die mehr als nur Küchenutensilien in die Finger bekommen wollten. Schließlich ist es im Leben sowohl interessant als auch nützlich. Aber es ist seit Jahren nicht mehr verfügbar. Und hier sieht man, wie sich die Schule nicht nur auf das Wissen, sondern auf das ganze Leben auswirkt“ [8], sagte Olena Zelenska.

Laut der First Lady steht das ukrainische Bildungswesen aufgrund der russischen Invasion vor neuen Fragen hinsichtlich der Wahrung der Gleichberechtigung. Frau Zelenska wendet sich an alle, indem sie auf die Verwendung von *Nebensätzen, Wiederholungen und Beugungen* zurückgreift, und kommt so denjenigen nahe, an die sie sich wendet:

„Ich bin Ihnen, liebe Lehrerinnen und Lehrer, aufrichtig dankbar. An jeden Einzelnen. Sie haben schon so viel gemeistert, Sie haben so viel gemeistert, dass ein gleichberechtigter Umgang mit Ihren Studierenden, ihnen gleiche Chancen zu bieten, auf jeden Fall zu bewältigen ist. Wir haben die Chance, eine Generation von Menschen heranzuziehen, die von ihren Fähigkeiten überzeugt sind. Und sie sind sich bewusst, dass sie ihr Bestes geben, unabhängig von ihrem Geschlecht, ihren Diagnosen oder Lebensprüfungen, die sie erlebt haben“ [8], sagte Olena Zelenska.

Die Analyse zeigt, dass die Reden der Männer zurückhaltender sind, aber sie sind Träger einer bestimmten Ausdrucksweise – „Putin ist ein Drache, der essen muss.“ Trotz des Ausdrucks sind für sie in der Regel Analysen und Statistiken die Grundlage der Botschaft in der Rede: „Dieser russische

Angriff hatte keinen militärischen Zweck.“ Genau wie Tausende ochsende russische Angriffe, die eine echte Botschaft Russlands an die Welt sind“ – Wolodymyr Selenskyj über den Raketenangriff auf Zivilisten von Cherson am 21.02.23 [6].

Die Tatsache, dass es eine große Zahl von Frauen gibt, die im Bereich Wissenschaft und Praxis in echter Konkurrenz zu Männern stehen, zeugt nicht nur von ihrer Wettbewerbsfähigkeit, sondern auch von einem hohen Maß an Kompetenz und Professionalität, trotz historisch geprägter Stereotypen in der Gesellschaft [10]. Es sollte auch beachtet werden, dass sich die psychologischen Eigenschaften von Frauen durch solche Vorteile auszeichnen wie: aktives Zuhören, Toleranz, die Fähigkeit, schnell auf verschiedene Arten von Aktivitäten umzusteigen, Sensibilität, Diplomatie, Geduld, Kompromissbereitschaft, mehr Liebe zum Detail und bessere Kontrolle über ihr Verhalten. Allerdings geraten sie oft unter den Einfluss der Autorität anderer, neigen dazu, ihre eigene Bedeutung herunterzuspielen, schämen sich oft vor dem Management, neigen dazu, die Interessen anderer für wichtiger zu halten als ihre eigenen und sind daher aufopferungsvoll. Da sie dazu neigen, schwierige und schmerzhaft Themen zu vermeiden, hängt das Selbstwertgefühl vieler Frauen von der Qualität der Beziehungen zu ihren Lieben ab. Eine wichtige Tatsache ist auch die allmähliche Zunahme der Zahl von Männern mit feminisierten Persönlichkeitsmerkmalen und die zunehmende Maskulinisierung bei Frauen. Aufgrund des Vorhandenseins grundlegender psychophysiologischer Unterschiede zwischen Frauen und Männern und aufgrund der Existenz sozialer Bedingungen und Kanons, die den Prozess der Persönlichkeitsbildung beeinflussen, weist die berufliche Selbstverwirklichung von Frauen eine Reihe von Merkmalen auf [11]. Unter Berücksichtigung der Geschlechterverhältnisse im System der beruflichen Interaktion, Merkmale beruflicher Deformation und psychologischer Merkmale beruflicher Selbstbestimmung ist es möglich, ein Geschlechtergleichgewicht auf dem Arbeitsmarkt, in der beruflichen Tätigkeit und deren Entwicklung in der Praxis zu erreichen.

Schlussfolgerungen. Die Ergebnisse unserer Studie deuten darauf hin, dass Frauen sich durch eine stärker bildliche Sprache und den Einsatz verschiedener syntaktischer Mittel zur Erreichung kommunikativer und pragmatischer Ziele auszeichnen, während Männer stilistisch weniger gefärbt sind.

Wie Untersuchungen zeigen, dass die Frauen sehr aktiv eine große Anzahl von Interjektionen, Bedeutungen, Umständen und Euphemismen verwenden. Im Gegensatz dazu ist die Rede von Männern reich an Begriffen, gekennzeichnet durch präzisere Nominierungen, die Verwendung von stilistisch reduziertem Wortschatz. Die Sprache von Frauen ist eher durch die Verwendung von Fragesätzen (Frauen neigen dazu, spezifisch zu sein), Fragesätzen, Konjunktivformen (insbesondere diplomatischer Konjunktiv), Entschuldigungsformeln, Rechtfertigungen für ihr Verhalten und der Bitte um Erlaubnis gekennzeichnet. In der Regel wird zu Beginn der Kommunikation der Wunsch der Frauen beachtet, eine freundliche Atmosphäre zu schaffen. Die Sprache der Frauen ist stärker mit Höflichkeitsformeln, Sprachklischees, stilistisch reduziertem Wortschatz überfüllt, was für die Männer weniger charakteristisch ist. All diese Faktoren sind Bestandteile der Asymmetrie der deutschen Sprache im Allgemeinen.

LITERATUR:

1. Гоца Н. М. Гендер у перекладі: історичний розвиток, основні аспекти та особливості дослідження. *Вісник Житомирського державного університету*. Житомир, 2009. №45. С. 168–171.
2. Genderpolitik Konzepte, Analysen und Befunde aus Wirtschaft und Politik Elke Wichmann, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2016.
3. Селіванова О. О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 223–229. (1-2)
4. Варікаш М. Гендерний дискурс: семіотичні аспекти. Слово і час. Київ, 2008. № 7. С. 83–89.
5. Козлова В. В. Мовленнєвий вплив в англomовному парентальному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2014. Вип. 48. С. 198–200.
6. <https://www.tagesschau.de/inland/merkel-3581.html> (дата звернення: 17.01.2024).

7. <https://www.faz.net/aktuell/politik/thema/wolodymyr-selenskyj> (дата звернення: 17.01.2024).
8. <https://www.zeit.de/zustimmung?url=httpsFolaf-scholz-bundestag-eu-gipfel-ukraine>. (дата звернення: 17.01.2024).
9. <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/christine-lambrecht-auf-instagramzum-ukraine-krieg-18574051.html> (дата звернення: 17.01.2024).
10. Плотницька І. М. Ораторське мистецтво. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Biblioteka_Magistra/f3e7888f-ebb44698-a3cd-10840df8d3a2.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
11. Слінчук В.В. Мовностилістичні засоби творення гендерних образів молоді (за матеріалами друкованих мас-медіа): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. Київ, 2006. 20 с.

УДК 811.111 [22+37] (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-58>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ТРОПІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОГО РОМАНУ Д. СІММОНСА «ГІПЕРІОН»

SPECIFICS OF TROPE TRANSLATION IN SCIENCE FICTION: CASE STUDY OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF DAN SIMMONS' *HYPERION*

Чернікова О. І.,

orcid.org/0000-0002-0299-1106

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германських мов

Національної академії Служби безпеки України

У розвідці розглядаються особливості перекладу тропів (метафора, порівняння, епітет, гіпербола, метонімія) у науково-фантастичному романі Дена Сіммонса «Гіперіон» (*Hyperion*), український переклад за авторством Б. Стацюка. Фактичним матеріалом дослідження слугували 300 тропів, вжитих автором в оригінальному творі, та 300 перекладів цих тропів українською мовою. Матеріал було відібрано методом суцільної вибірки та проаналізовано з застосуванням статистичного методу. У статті розглянуто поняття тропа, його відмінність від стилістичної фігури, а також різновиди конкретних тропів, як-от метафори, порівняння, епітета, гіперболи, метонімії тощо. У дослідженні проаналізовано способи перекладу та трансформації, до яких вдається перекладач задля кращої передачі образності та поетичності оригінального тексту українською мовою. Встановлено, що найчастотнішими трансформаціями, вжитими у перекладі науково-фантастичного роману «Гіперіон», є лексичні, а саме конкретизація, генералізація та модуляція, що обумовлено необхідністю адекватного відтворення лексичної складової тропів, яка є основою їхньої емоційності та поетичності. Граматичні перетворення у перекладі «Гіперіону» здебільшого обумовлені розбіжністю у морфологічному та синтаксичному складі мови оригіналу та перекладу. Помічено, що у передачі тропів перекладач подекуди застосовує компенсацію задля збереження формальних поетичних засобів на кшталт алітерації. У науковій розвідці виявлено, що переклад тропів потребує значних перетворень з боку перекладача для створення адекватного паралельного тексту та наближення перекладу до еквівалентності, що почасти призводить до повної реорганізації речення або фрази.

Ключові слова: троп, метафора, порівняння, епітет, гіпербола, метонімія, алітерація, художній переклад, наукова фантастика, «Гіперіон», перекладацькі трансформації.

The research paper considers the specifics of translating tropes (such as metaphor, comparison, epithet, hyperbole, metonymy, etc.) and includes a case study of *Hyperion*, a science fiction novel by Dan Simmons, translated into Ukrainian by Bohdan Statsiuk. The actual material of the research consisted of 300 examples of tropes used by the author in the original, as well as 300 examples of the same tropes in Ukrainian translation. The material was selected using the continuous sampling method and analyzed with the help of the statistic method. The article regards the concept of the trope, its differences from the notion of stylistic figure, as well as types of different tropes, such as metaphor, comparison, epithet, hyperbole, metonymy etc. The research paper analyzes the ways of translation and transformations used by the translator with the purpose of rendering the imagery and the poetic component of the original into Ukrainian in the most successful way. It has been established that the most frequently used transformations in the translation of *Hyperion* were lexical transformations, namely concretization, generalization and modulation, which was conditioned by the necessity of adequate rendering of the lexical element of the tropes, which constitutes the basis of their emotive and poetical function. Grammatical transformations in the Ukrainian translation of *Hyperion* are mostly predetermined by the differences in the morphological and syntactic layout of the source and target languages. It has been also noticed that in rendering tropes into Ukrainian, the translator is prone to using compensation to preserve some formal poetic figures, such as alliteration. The research has confirmed that translation of tropes requires considerable transformations to be engaged by the translator with the purpose of creating an adequate parallel text and leading it closer to equivalency, which often results in total reorganization of sentences or phrases.

Key words: trope, metaphor, comparison, epithet, hyperbole, metonymy, alliteration, fiction translation, science fiction, *Hyperion*, transformations in translation.

Постановка проблеми. Тропи – семантично двопланові, невизначені словосполучення або слова, які вживаються в переносному значенні, щоб охарактеризувати будь-яке явище за допомогою вторинних смислових значень і актуалізації внутрішньої форми [5, с. 503]. Специфіка передачі англійських тропів українською мовою є надзвичайно актуальною проблемою художнього перекладу, що обумовлено властивим їм переносним значенням та складністю їх передачі мовою перекладу, а надто у випадках, коли вони базуються на грі слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тропи (або, за альтернативними визначеннями, «зображально-виражальні засоби»), залишаються актуальним об'єктом досліджень численних учених-філологів, серед яких можна виділити праці О. Бабелюк [1], Н. Глінки [3], Л. Мацько [8], І. Марченкової [7], А. Таран [15] та ін. Питання перекладу тропів, зокрема метафор та епітетів, залишається нагальним як у вітчизняній, так і у зарубіжній філологічній спільноті. Так, тут слід згадати праці І. Качуровського та В. Карабана, з більш сучасних – Н. Павленко [10] та Т. Палей [11], присвячені перекладу епітетів, Н. Петровської [12], яка зосереджується на перекладі гіперболи, а також оглядові праці J. Catford [18], D. Fass [22], J. Dickins [20].

Мета статті – огляд та практичний аналіз лексико-граматичних перетворень внаслідок відображення англійських тропів в українському перекладі художньої науково-фантастичної літератури, а саме в перекладі твору Дена Сіммонса «Гіперіон» [23] (перекл. Богдан Стасюк [14]).

Виклад основного матеріалу. У рамках інтегративного підходу на позначення поняття, що є об'єктом дослідження, найчастіше вживаються терміни «троп» та «синтаксична фігура». Троп – це поняття поетики і стилістики, яке позначає такі образи, як базуються на вживанні слова або словосполучення в переносному значенні і використовуються для підсилення образності і виразності мови.

Троп також визначається як «слово, яке має розкриватись у конкретному контексті, бо ж автор вживає його в новому, одноразовому, індивідуальному значенні» [4, с. 125]. Якщо розрізняти троп та фігуру мовлення, троп можна визначити як «мовний засіб, що здатний трансформувати основні значення слова у переносні», а фігуру як «мовний засіб, який здатний трансформувати значення синтаксичних структур та елементів думки» [8, с. 13].

Наприклад, будова **метафор** в українській та англійській мовах часто відрізняється, у таких випадках доводиться не лише змінити образ, а подекуди й замінити сам троп. Так, при перекладі метафора може перетворитися на порівняння або епітет [3]. Найчастішим та найефективнішим засобом передавання індивідуально-авторських метафор є калькування, однак його застосовують, лише якщо воно не затьмарює художнього образу і не ускладнює його сприйняття іншомовним читачем.

Натомість, у перекладі **епітетів** «у більшості випадків епітети зберігають семантику, структуру, стилістичну функцію, тобто вони мають конгруентні відповідники в англійській мові. Хоча є невелика кількість прикладів, при перекладі яких відбуваються структурні, семантичні, функціональні перетворення, а також і повне перетворення, тобто відбувається заміна іншим тропом. На що є свої причини, серед яких: національно-культурні особливості, вимоги збереження розміру, ритми поетичних творів та ін.» [10].

Особливої уваги при перекладі потребують **метафоричні епітети**. Такі епітети часто виражені невластивими українському синтаксису атрибутивними і субстантивними словосполученнями. В таких випадках часто застосовується або перестановка елементів вихідної метафори, або компресія/декомпресія. Інколи метафоричні функції епітета в англійській та українській мовах розходяться, тоді виникає потреба в образній заміні [3].

Порівняння, влучно визначене як «засіб пізнання світу через виявлення зовнішніх і внутрішніх зв'язків між предметами і явищами» [2, с. 91], «полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки» [6, с. 561]. Труднощі при відтворенні порівняння виникають лише тоді, коли слова в англійській та українській мовах за семантичною структурою різні, тоді почасти при перекладі застосовують калькування. Під

час перекладу порівняння із залученням національно-культурних образів та символів доцільно також використовувати описовий спосіб перекладу, задля адекватного відтворення етнокультурного навантаження образу [9, с. 82–87].

Метонімія також має свої особливості перекладу. D. Fass визначає метонімію як «форму непрямой референції, у якій один об'єкт виражається іншим, що близько з ним асоціюється» [22, с. 70]. Метонімія може перекладатися як дослівно, так і з застосуванням повного перетворення.

Щоб передати прагматичний компонент тропів та зберегти їхню експресивність, перекладач має зважати на функцію, яку троп виконує у реченні, та враховувати це при перекладі.

Дослідження специфіки перекладу тропів проведено на матеріалі науково-фантастичного роману Дена Сіммонса «Гіперіон» (*Hyperion*) та його українського перекладу за авторством Богдана Стасюка. Матеріал дослідження відібрано шляхом послідовної вибірки з 300 англійських тропів у відповідних реченнях та 300 українських перекладів цих тропів. Аналіз способів перекладу та трансформацій проводився згідно класифікації О. Селіванової, результати отримано за допомогою статистичного методу (відсоткове співвідношення кожного використаного способу до 100%).

Найчастіше у матеріалі дослідження трапляється **метафора**, ототожнення антропоморфного (*The low dunes whispered and shifted in the strong breeze blowing from the mountains in the south* [23, с.261]) та анімалістичного (*We simply stood there in silence as the wind roared through the fluted columns outside and echoed in the great empty room carved into the stone – echoed and resonated and grew in volume until I clapped my hands over my ears* [23, с. 77]) характеру.

У романі «Гіперіон» Д. Сіммонс постійно вдається до **порівнянь**, тобто часткового уподібнення об'єктів, які відносяться до різних класів, як-от: «людина – рослина»: *My voice sounded as dry as a corn husk crumbling* [23, с. 56]; «людина – тварина»: *<...> but the fact was that the Bressian civilians and captured FORCE troops had been found flayed open and pinned down on steel trays like frogs in a biology lab* [23, с. 153]; *Countering Kassad's stone-cut features, the poet's face was as mobile and expressive as an Earth primate's* [23, с. 14]; «людина – абстракція»: *Instead, with a single course correction which was not detected until the swarm was within the Oort cloud radius, the Ousters fell on Bressia like some Old Testament plague* [23, с. 144]; «людина – річ»: *The dead lay in heaps like the piles of toy soldiers Kassad had played with as a child* [23, с. 134] тощо.

Ще частіше, ніж порівняння, у матеріалі дослідження трапляються **епітети**, зокрема колірні: *Bruise-black clouds silhouetted a forest of giant gymnosperms while stratocumulus towered nine kilometers high in a violent sky* [23, с. 4]; *The poet's silver hair had been cropped into rough-hewn bangs* [23, с. 14]; *At that moment I must have moved or made a sound, for large red eyes turned my way and I found myself hypnotized by the dance of light within the multifaceted prisms there: not merely reflected light but a fierce, blood-bright glow which seemed to burn within the creature's barbed skull and pulse in the terrible gems set where God meant eyes to be* [23, с. 81] та оцінні: *The Consul went inside, brought the balcony in, and sealed the ship just as the first heavy raindrops began to fall* [23, с. 8]; *The doctor looked up from his grim work with a bemused smile* [23, с. 9].

Серед менш розповсюджених тропів, які трапляються у науково-фантастичному романі «Гіперіон», можна відзначити також **гіперболу**: *He had no choice but to give her the answer he had given her a million times* [23, с. 256]; *“That phrase is older than the Web”, I said. “Just do it”. I squeezed his hand and left without looking back* [23, с. 401] та **метонімію**: *The Hegemony had chosen us to help crew one of its precious quantum-leap spinships, so how could we be less than gods* [23, с. 443]; *“You and six others have been selected by the Church of the Shrike and confirmed by the All Thing,” said Meina Gladstone* [23, с. 294].

Аналізуючи трансформації, що застосовані перекладачем для передачі **метафори** у науково-фантастичному романі «Гіперіон» українською мовою, серед суто лексичних трансформацій можна помітити такі перетворення, як **модуляція** (18%): *The image fades to another and*

in the split second of overlap the face of a twenty-six-year-old Siri appears superimposed on the older woman's features [23, с. 479]. – Один образ змінюється іншим, і в щербину між ними потрапляє обличчя двадцятишестирічної Сірі, яке накладене на фотографію старої жінки [14, с. 541]; “*You will be of the cruciform now and forever and ever,*” came the chant as the winds rose outside and the organ pipes of the canyon *wailed* with the voice of a tortured child [23, с. 89]. – Ти належатимеш хрестоформі сьогодні і назавжди, – линув речитатив на фоні все дужчого вітру надворі і квиління органних труб каньйону, що *розпиналися* голосом мордованої дитини [14, с. 99]; **конкретизація** (13%): *There, sitting under hundreds of thousands of tons of stone, they would watch their instruments until morning, listening to their earphones ping with the sound of particles born in the belly of dying stars* [23, с. 260]. – І от там, сидючи під сотнями тисяч тонн каменю, вони стежили за показами приладів аж до самісінького ранку, слухаючи в навушниках *писк* елементарних часток, що народилися в надрах конаючих зірок [14, с. 300]; *Kassad's adrenaline was flowing and the bloodlust had him in its grip* [23, с. 129]. – У нього в жилах забурливі адреналін, і жадоба крові стисла Федмана в *лещатах* [14, с. 144]; **генералізації** змісту окремих лексичних одиниць (21%): *Several of them watched Kassad with the cartoon-character stares of their pressure-expanded eyes and seemed to beckon him closer with random, languid movements of arms and hands* [23, с. 151]. – Кількоро витріщалися на Кассада *поглядом* мультяшних персонажів із булькатими від внутрішнього тиску очима та, здавалося, вабили його до себе випадковими млявими помахами рук [14, с. 172].

Щодо граматичних трансформацій для передавання метафори, найрозповсюдженішими у перекладі «Гіперіону» Б. Стасюка виявилися **додавання** (5%): *It is as if the river becomes a vertical torrent each afternoon, a waterfall which the ship must climb if we are to go on* [23, с. 40]. – Так ніби сама ріка щодень *стає дибки* і перетворюється на вертикальний потік, прямовисний водоспад, яким судно повинно піднятися вгору, якщо мусить продовжувати путь [14, с. 46]; **опущення** (10%): *...going into the darkness, if not hopefully, then prayerfully that there is some reason for it all, something worth the price of all that pain, all those sacrifices* [23, с. 93]. – ...уходячи в п'тьму, якщо і не з надією, то з молитвою на вустах. Адже на це була своя причина, і це варте всього болю та жертвовності [14, с. 104]; **транспозиція** (13%): *Ripples of high cirrus turned to rose and then the sea itself grew molten as the sun floated above the flat horizon* [23, с. 443]. – Хвилі перистих хмар порожевіли, а відтак і море розплавилось. *Над плоским горизонтом попливло сонце* [14, с. 515]; **граматична заміна** (16%): *You and I knew this in Armaghast, where the blood-sun illuminated only dust and death* [23, с. 37]. – Ми з тобою розуміли це на Армагасті, де криваве сонце *освітлює* тільки куряву і смерть [14, с. 42].

Для збереження експресивності висловлювання перекладач застосовує **компенсацію**, зокрема компенсацію алітерації (2%): *Most of the corpses floated within their own small solar systems of blood and tissue* [23, с. 151]. – Більшість трупів плавали посеред власних зоряних систем, орбітами яких бігали *краплини крові та кавалки* їхньої власної плоті [14, с. 171].

У перекладі метафор трапляються випадки застосування **повної реорганізації** речення (3%): *The whole planet reeks of mysticism without revelation* [23, с. 35]. – ...душі ховають свою *сүйїдну безнадію за щитом пустодзвонного містицизму, який не дарує об'явлення* [14, с. 39].

Для адекватного перекладу **порівняння** необхідно зважати на ступінь його індивідуалізованості та образності. Саме тому для передачі цього тропу українською мовою перекладач застосовує велику кількість трансформаційних перетворень, зокрема лексичних, граматичних та лексико-граматичних. Найчастіше перекладач вдається до звуження змісту висловлювань і застосовує **конкретизацію** (24%): *The light itself is yellow, rich as liquid butter, filtered as it is through foliage and fronds eighty meters above the brown surface of the Kans* [23, с. 40]. – Саме світло тут *жовте і густе, як топлене масло, проціджене крізь крони та лапате гілля дерев* у вісімдесяти метрах над бурною гладінню Кансу [14, с. 45]; а також **модуляцію** (14%): “*Come.*” *Moneta led the way into open desert again. The sunlight seemed polarized and heavy* [23, с. 168]. –

Гайда. – Монета знову прямувала у відкриту пустелю. Сонячне світло здавалося якимсь тугим і поляризованим [14, с. 192]; *The “basement,” when she reached it, seemed a haven of human clutter and smells* [23, с. 261]. – «Підвал» був справжньою оазою людського гармидеру та запахів [14, с. 302].

Досить часто трапляються випадки застосування **граматичної заміни** (17%): *The Consul felt as though someone had struck him below the third rib* [23, с. 111]. – Консул почувався, наче йому загили в сонячне сплетіння [14, с. 124]; **транспозиції** (19%): *My voice sounded as dry as a corn husk crumbling* [23, с. 56]. – **Мій** голос звучав сухо, немов тріск лушпиння кукурудзи [14, с. 63]; <...> *colors so deep that they made the air thick with light and laylike paint against the skin* (23, с. 77); *The dead city glowed to their left like stone teeth* [23, с. 501]. – Кам'яним вищиром зліва виблискувало мертве місто [14, с. 565]; **додавання** (10%): *The right side of his skull had been cracked and emptied like a breakfast egg* [23, с. 87]. – Права сторона черепа луснула, і тепер він виглядав спорожнілим, немов шкарлупа з'їденого під час сніданку яйця [14, с. 98]; **опущення** (5%): *Tonight the mists rise like the spirits of all the dead who sleep beneath the river's dark surface* [23, с. 40]. – Сьогодні туман схожий мені на душі померлих, що сплять під темним плесом річки [14, с. 47].

Є випадки, коли перекладач вдається до **повної реорганізації** висловлювання (3%): *Moving slowly in the druglike languor of fugue hangover, the Consul bathed as best he could* [23, с. 119]. – Млявий та забарнений, як і годиться людині, яка нещодавно прийшла до тями після фуги, Консул намагався якнайретельніше помитися [14, с. 133].

Епітети також вимагають застосування великої кількості трансформацій для досягнення такої ж образності у мові перекладу, як і у мові оригіналу. У перекладі епітетів застосовується модуляція (16%): *“Marvelous melodrama,” laughed Silenus. “A real-life, Christ-weeping Sargasso of Souls and we're for it”* [23, с. 19]. – Яка мила мелодрама, – розреготався Силен. – То ми прямуємо в справдешнє христозлісне Саргасове море душ? [14, с. 21] (завдяки модуляції, перекладач зберігає алітерацію у виразі *marvelous melodrama* – мила мелодрама); конкретизація (37%): *The poet's silver hair had been cropped into rough-hewn bangs* [23, с. 14]. – На голові у нього красувався поскубаний сріблястий чубчик [14, с. 15]; *Martin Silenus seemed to be in his late fifties, but the Consul noticed the telltale blue tinge to throat and palms and suspected that the man had been through more than a few Poulsen treatments* [23, с. 14]. – Мартіну Силену можна було дати під шістдесят, але Консул примітив зрадливий голубуватий відтінок на горлі та долонях і запідозрив, що цей чоловік уже неодноразово проходив терапію Поульсена [14, с. 15]; генералізація (8%): *Countering Kassad's stone-cut features, the poet's face was as mobile and expressive as an Earth primate's* [23, с. 14]. – І тесаним рисам обличчя Кассада протистояла жива та експресивна, ніби в земного примата, парсуна поета [14, с. 14].

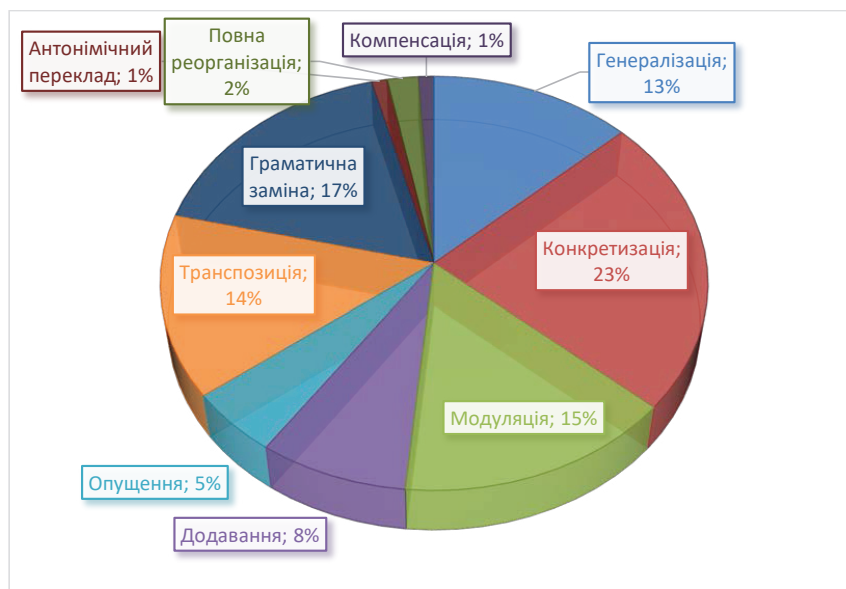
Для передачі епітетів використовуються і граматичні трансформації, зокрема **додавання** (10%): *During his eleven years as Consul on that distant and enigmatic world, the mysterious Church of the Shrike had allowed a dozen barges of offworld pilgrims to depart for the windswept barrens around the Time Tombs, north of the mountains* [23, с. 9]. – Одинадцять років він просидів консулом на цій віддаленій і загадковій планеті, і за весь цей час таємнича Церква Шрайка дала добро лише на дюжину барж пільгримів із інших світів, які рушали в свою прощу пустельними і вітряними рівнинами Гробниць часу за північним хребтом [14, с. 8]; **транспозицію** (6%): *The person questioned smiles beatifically and responds in some non sequitur that would make the babble of the Web's worst village idiot seem like sage aphorisms in comparison* [23, с. 63]. – Людина, яку я розпитував, блаженно всміхалася і відповідала такою нісенітницею, що на її тлі будь-який сільський дурник із найзадринанішого села Всемережжя видавався би премудрим джерелом афоризмів [14, с. 70]; **граматичну заміну** (13%): *It was merely the automatic reaction of a priest who had said Mass almost daily for more than forty-six years of his life and who now faced the prospect of never again participating in the reassuring ritual of that celebration* [23, с. 34]. – То була

просто доведена до автоматизму дія – реакція священника, котрий щодня правив службу впродовж понад сорока шести років свого життя і перед котрим тепер загоріла перспектива ніколи більше не бути причетним до євхаристійного обряду, який несе розраду [14, с. 38].

Більш рідкісні тропи, як-от гіпербола, перекладалися із застосуванням конкретизації (40%): (37) *That phrase is older than the Web, "I said. "Just do it." I squeezed his hand and left without looking back* [23, с. 401]. – Та цьому вислову більше, ніж Усемережжю, – огризнулася я. – Бери давай. – Я потисла йому руку і вийшла з бару [14, с. 454]; додавання (20%): *The thought that she was flying away from him faster than the speed of light, wrapped in the artificial quantum cocoon of the Hawking effect, seemed unnatural and ominous to him* [23, с. 257]. – І вже сама думка про те, що вона летіла геть від нього на швидкості, яка перевищувала швидкість світла, огорнута квантовим коконом явища Гокінга, здавалася неприродною та зловісною [14, с. 297]; граматичну заміну (40%): *He had no choice but to give her the answer he had given her a million times* [23, с. 256]. – Вибору в нього не залишалося, крім як дати одні й ту саму відповідь у мільйонний раз [14, с. 295].

Насамкінець, для передачі **метонімії** перекладач найчастіше застосовує **граматичну заміну** (50%): *"You and six others have been selected by the Church of the Shrike and confirmed by the All Thing," said Meina Gladstone* [23, с. 294]. – Церква Шрайка обрала, а Річ Спільна затвердила як вашу кандидатуру, так і ще шістьох інших осіб, – розповідала Міна Гледстон [14, с. 4], а для відтворення іронії, оскільки цей художній засіб не має чіткої граматичної структури і тісно пов'язаний з контекстом, перекладач в усіх випадках застосовував **модуляцію** (100%): *Still, it would not be an easy task even for a veteran voyeur* [23, с. 60]. – Але це нелегка задачка навіть для досвідченого вуайєриста [14, с. 67].

Висновки. Усі трансформації, застосовані під час перекладу тропів у романі «Гіперіон», схематично можна представити таким чином:

Отже, якщо проаналізувати усі трансформації, які застосовував перекладач для передачі тропів з англійської мови на українську у сукупності, можна пересвідчитися, що найчастіше Б. Стасюк використовує лексичні трансформації (51%), через лексичні та семантичні розбіжності у мові оригіналу та у мові перекладу. Перекладач також дуже часто застосовує граматичні трансформації (45%). Це пов'язано з відсутністю деяких частин мови, форм дієслова, конструкцій у мові перекладу, а також з відмінністю тема-рематичних відносин у англійській та українській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабелюк О. А. Стилiстичнi засоби i прийоми крiзь призму лiнгвосинергетики [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.knlu.kyiv.ua/research/216-issues/274-visnyk-knlu-seriia-filolohiia>.
2. Буда В. А. Порiвняння як традицiйний засiб художньої конкретизацiї. Лiнгвостилiстика сучасного iсторичного роману про добу козацтва (60-90 рр. ХХ ст.). К. : Рiдна мова, 1998. С. 91–97.
3. Глiнка Н. В. Експресивнi засоби й стилiстичнi прийоми вираження експресивностi та особливостi їх перекладу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journal.fl.kpi.ua/ru/n-v-glinka-yu-zajchenko>.
4. Качуровський І. В. Основи аналізу мовних форм: (Стилiстика). Ч. 2: Фiгури i тропи. Мюнхен-Київ, 1995. 236 с.
5. Ковалiв Ю. І. Лiтературознавча енциклопедiя: у 2 т. К.: ВЦ «Академiя», 2007. Т. 2. 624 с.
6. Лiтературознавчий словник-довiдник. К.: ВЦ «Академiя», 1997. 752 с.
7. Марченкова І. Ю. Iронiя як культурна проблема перекладу. Особливостi вiдтворення iронiї на прикладi оповiдання Курга Тухольського «Берлiн! Берлiн!» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/329.pdf>.
8. Мацько Л. І., Мацько О.І. Риторика: [навч. посiб.]. К.: Вища шк., 2006. 311 с.
9. Молчко О. Вiдтворення лiнгвокультурних особливостей художнього порiвняння з компонентом – флороназвою (на матерiалi англiйської та української мов). *Иноземна фiлологiя: український науковий збiрник*. Вип. 128. Львiв : Видавничий центр ЛНУ iменi Iвана Франка, 2015. С. 82–87.
10. Павленко Н. О. Збереження поетичного потенцiалу епiтетiв при перекладних трансформацiях [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/984/>.
11. Палей Т. А. Лексико-граматичнi особливостi перекладу англiйськомовних епiтетiв. *Вiсник Житомирського державного унiверситету iменi Iвана Франка. Фiлологiчнi науки*. 2017. Вип. 2. С. 99–104.
12. Петровська Н. М. Особливостi функцiонування гiперболи i мейозису та їх переклад у текстах рiзних стилiв. *Нова фiлологiя*. 2012. № 52. С. 148–152.
13. Селiванова О. О. Сучасна лiнгвiстика: термiнологiчна енциклопедiя. К.: Довкiлля, 2006. 716 с.
14. Сiммонс Д. Гiперiон; пер. з англ. Б. Стасюка. Тернопiль: Навчальна книга, 2016. 608 с.
15. Таран А.А. Сучасна метафора як засiб мовної експресiї. *Вiсник Черкаського унiверситету. Серiя «Фiлологiчнi науки»*. 2018. Вип. 2. С. 93–98.
16. Тараненко О. Iронiя. Українська мова: енциклопедiя. К.: «Українська енциклопедiя», 2004. 824 с.
17. Українська мова: енциклопедiя. К.: «Українська енциклопедiя», 2004. 824 с.
18. Catford J. A linguistic theory of translation. L., N.Y. : Routledge, 2000.
19. Dijk T. A. van. Cognitive Processing of Literature Discourse. *Poetics Today*. 1979. Vol. 1. № 1–2. P. 151.
20. Dickins J. Tropes and translation. Imprint Routledge. 2017. 25 p.
21. Discourse analysis [Internet resource]. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Discourse_analysis.
22. Fass D. Processing Metaphor and Metonymy. Stanford: CSLI, 1997. P. 32–70.
23. Simmons D. Hyperion. London : Headline Book Publ., 1991. 504 p.

УДК 811.161.2'367'42:[659.117.1:37]

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-59>

СЛОГАНИ В ТЕКСТАХ ОСВІТНЬОЇ РЕКЛАМИ: СПЕЦИФІКА СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

SLOGANS IN THE TEXTS OF EDUCATIONAL ADVERTISING: SPECIFICITY OF STRUTUR ORGANIZATION

Чжан Менвей,
orcid.org/0000-0001-9012-2148

аспірантка

*кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Освітня реклама становить малодосліджену наукову ділянку саме в лінгвістичному аспекті. Специфічний об'єкт рекламування – навчальна діяльність – вимагає від усіх вербальних компонентів рекламного тексту рівноваги між раціональністю та емоційністю, високої якості, повноти і точності інформації. У статті досліджено важливий структурний елемент логосистеми рекламних текстів освітніх послуг – слоган. Визначено суть слоганів як рекламних констант, що концентровано відображають зміст рекламного повідомлення, зосереджують в собі ударні смисли, декларують головні ідеї запропонованих навчальних центрів. Узагальнено ознаки слоганів, такі як: стислість, запам'ятовуваність, практичність, унікальність, динамізм, простота, позитивність, виразність, спонукальність, переконливість. Функційне навантаження слоганів полягає в тому, що тією чи тією мірою вони повторюють головний рекламний аргумент і надають рекламному тексту завершеності.

Суголосність дії змісту і форми слоганів із рекламних оголошень освітньої сфери, дібраних методом суцільної вибірки (понад 100), засвідчують результати аналізу особливостей їхньої структурної організації. Зауважмо, що рекламні тексти-оголошення мають повторювану модель, яка включає інформацію про суб'єкт, аудиторію, дію як об'єкт рекламування та результат цієї дії. Зміст слогана часто «прив'язують» до одного з елементів, це впливає і на форму подання інформації.

Підтверджено висновки мовознавців про тенденцію до мінімалізації обсягу слоганів, середній показник кількості слів у матеріалах дослідження становить шість мовних одиниць. Конденсований зміст, мовно-виражальні засоби зумовлюють легкість запам'ятовування слогану, сприяє цьому і ритмізація структури, повтори слів. Мінімальними синтаксичними одиницями в ролі слоганів є субстантивні словосполучення, найдовші становлять просте ускладнене чи складне речення.

Виявлено найтиповіші синтаксичні конструкції слоганів: 1) прості речення зі схемою А=Б, де однією частиною є власна назва навчального центру, а інша частина за змістом творить його номінативний іміджевий описовий образ, дає йому оцінну характеристику, підкреслює якість об'єкта реклами; 2) неповні речення, де змістовий акцент найчастіше переноситься на обставини дії й водночас посилюється маніпулятивний вплив на споживача; 3) односкладні речення, особливо означено-особові, які підпорядковані стратегії інтимізації та виконують волюнтаривну функцію – спонукають до дії, закликають до участі; 4) складні речення, у яких посилюється вага образних засобів: метафор, стійких висловів, перифраз, мовної гри. Засвідчено прийоми експресивного синтаксису: повтори слів, протиставлення. Зауважено, що більшість рекламних слоганів (близько 70%) вимовляються з підвищеною окличною інтонацією незалежно від синтаксичної структури. Питальні й окличні речення творять діалогічні структури «питання – відповідь» з метою реалізації рекламної тактики «спілкування з клієнтом». Слогани текстів освітньої реклами – багатий матеріал для дослідження; їхня смислова ємність, прагматична насиченість, вдало втілена в структурно малий формат, потребує ще глибших наукових розвідок.

Ключові слова: реклама, освітня реклама, освітні послуги, рекламний текст, слоган, синтаксис, словосполучення, типи речень.

Educational advertising is a poorly researched scientific area in the linguistic aspect. The specific object of advertising is educational activity, requiring from all verbal components of the advertising text a balance between rationality and emotionality, high quality, completeness and accuracy of information. The article studies an important structural element of the logo system of advertising texts for educational services – a slogan. The essence of slogans as advertising constants is defined, which in a concentrated way reflect the content of an advertising message,

concentrate shock meanings in themselves, and declare the main ideas of the proposed training centers. Signs of slogans are generalized, such as: brevity, memorability, practicality, uniqueness, dynamism, simplicity, positivity, expressiveness, motivation, and persuasiveness. The functional load of slogans is that, to one degree or another, they repeat the main advertising argument and give the advertising text completeness.

The validity of the content and form of slogans in the advertisements of the educational sphere (more than 100) is evidenced by the results of the analysis of the features of their structural organization. Note that ad texts have a repeating model that includes information about the subject, audience, action as an object of advertising, and the result of this action. The meaning of the slogan is often «tied» to one of the elements, this also affects the form of presentation of information.

The conclusions of linguists about the tendency to minimize the volume of slogans are confirmed; the average indicator of the number of words in the study materials is six language units. Condensed content and speech-expression means determine the ease of memorizing the slogan, contributes to this and rhythmization of the structure through repetitions of words. The minimum syntactic units in the role of slogans are substantive phrases; the longest are simply complicated, or complex sentences.

The most typical syntactic constructions of slogans were revealed: 1) simple sentences with the scheme $A = B$, where one part is the proper name of the training center, and the other part in terms of content creates its nominative image descriptive image, gives it an estimated characteristic, emphasizes the quality of the object of advertising; 2) incomplete sentences, where the content emphasis is most often transferred to the circumstances of the action and at the same time the manipulative influence on the consumer is enhanced; 3) monosyllabic sentences, especially denoted-personal, which are subordinate to the strategy of intimation and perform a voluntarism function – induce action, call for participation; 4) complex sentences in which the weight of figurative means increases: metaphors, stable expressions, periphrases, language game. Methods of expressive syntax are witnessed: repetitions of words, opposition. It is noted that most advertising slogans (about 70%) are pronounced with an increased exclamation intonation, regardless of the syntactic structure. Interrogative and exclamation sentences create dialogical structures "question-answer" in order to implement advertising tactics "communication with the client." Slogans of educational advertising texts are rich material for research; their semantic capacity and pragmatic saturation, successfully embodied in a structurally small format, requires even deeper scientific research.

Key words: advertising, educational advertising, educational services, advertising text, slogan, syntax, phrases, types of sentences.

Постановка проблеми. Лінгвістичні дослідження рекламних текстів охоплюють усе більше сфер дії реклами як соціального феномену, невід'ємної ознаки життя сучасного суспільства. Однією з важливих сфер для інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, запорукою успішного майбутнього країни й нації є **освіта**. В останні десятиліття вона зазнала великих змін: інтеграція у світовий освітній простір, комерціалізація та розширення освітніх послуг під впливом розвитку ринкових відносин, використання форм дистанційного навчання в умовах карантину, вироблення методики інклюзивного, мультикультурного навчання, цифровізація та диджиталізація освітнього процесу задля забезпечення якості освіти в умовах воєнного стану. Відповідно, йдеться не лише про активізацію рекламної діяльності в цій сфері, а й про актуальні зміни в її цілях та способах їхньої реалізації.

Дослідження текстів освітньої реклами стосується проспектів, буклетів, рекламних плакатів, оголошень як цілісних одиниць, а також *слоганів* (реklamних заголовків, девізів) як їхніх частин. Змістове та функційне навантаження слогана робить його важливим структурним елементом логосистеми реклами, а отже, багатогранним предметом дослідження. Зокрема, з огляду на лаконічність втілення рекламної ідеї всього тексту виразною є синтаксична будова слогану освітньої реклами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З-поміж численних мовознавчих праць, присвячених дослідженню реклами, ми обрали ті, що зосередили увагу на двох конкретних дослідницьких проблемах: синтаксичних особливостях рекламних текстів та вивченні слогана – компонента рекламного тексту. Синтаксису українського рекламного тексту присвятили наукові праці О. Виноградова, І. Городецька, С. Гузенко, О. Зелінська, Є. Коваленко, Ю. Кондратюк, О. Кузьмич, Л. М'яснянкін, В. Олексенко, Є. Тюфкій та ін., окремі аспекти синтаксичної будови іномовної реклами вивчали О. Лещенко, А. Прокопенко, С. Топачевський, Л. Хода та ін.

Слоган як текстовий феномен досліджували Л. Віговська, І. Городецька, В. Зірка, А. Єлісеєва, Н. Каїка, І. Кевлюк, А. Ковалевська, Н. Коваленко, Л. Конюхова, О. Крутоголова, О. Щепка та ін. Науковці аналізували особливості мовної організації, комунікативний потенціал, сугестивні властивості слоганів, стилістичні фігури в рекламних слоганах як засоби реалізації інформативної та персуазивної функції реклами. Н. Кутуза і Т. Ковалевська уклали «Короткий асоціативний словник слоганів (2011). Мовознавці зосереджували увагу на функціях та особливостях слогану в певному дискурсі, зокрема політичному (Н. Кутуза, О. Билінська, Н. Кондратенко, Т. Ковалевська, А. Ковалевська, Р. Пророкова); комунікативно-прагматичні аспекти, мовні особливості, проблеми перекладу іномовних слоганів у різних сферах вивчали Т. Караваєва, М. Тер-Григорьян, Г. Карпенко, В. Захарчук, Д. Добровольська, С. Блавацький, І. Павловська, Н. Улітіна, А. Солошенко). Серед зарубіжних дослідників слогану – І. Морозова, В. Кеворков, О. Дьякова, Ф. Джефкінс, К. Клоу, Г. Майерс, Б. Мюллер, Дж. Уїяльмс, Г. Шрьодер та ін.

Виокремлення раніше не з'ясованих частин загальної проблеми. Освітня реклама у структурі рекламного дискурсу стала предметом наукової розвідки І. Іванової [8]. Матеріалом слугували різноманітні жанри рекламних текстів в періодиці освітньої галузі, а саме: рекламний огляд, анонс, рекламне оголошення, рекламна замальовка, слоган, привітання, віршоване привітання, листівка, плакат з текстом. Висновки дослідниці пов'язує саме із жанрово-тематичним та стилістичним розмаїттям освітньої реклами, а слогани подає як ілюстрацію реклами освітніх закладів, звертаючи увагу лише на використання в них елементів художньо-публіцистичного стилю.

Мовознавці І. Васишин і З. Куньч [11], Г. Глущенко і Ю. Цимбалюк [16] наголошують на важливості рекламного елемента логосистеми – слогана, а через втілені в ньому мовні концепти вважають його мовно-культурним кодом освітньо-наукового дискурсу, «культурно-інтелектуальною та психоментальною матрицею». Як девізи університетів вони покликані об'єднати студентський соціум навколо певної культурно-ментальної ідеї. Зокрема, З. Куньч та І. Васишин дослідили гасла університетів світу, виражені античними крилатими висловами, та виявили типові мовні концепти, які, своєю чергою, мають величезне асоціативне семантичне поле, поширюючи слово-стимул на певні групи й підгрупи слів-асоціатив.

Розширення сфери охоплення освітньою рекламою цільової аудиторії за допомогою інтернет-мережі, збільшення попиту і пропозиції на освітні послуги збільшило вагу рекламних текстів, а слогани як мінітексти зосередили в собі ударні смисли, покликані задекларувати головні ідеї запропонованих закладів. Вважаємо, що потребує окремої уваги і структурна організація слоганів, форми реалізації цих ідей.

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження – проаналізувати найтипівіші синтаксичні конструкції слоганів у текстах освітньої реклами, визначити їхні стилістичні особливості та комунікативно-прагматичну функцію. **Джерелом досліджень** стануть рекламні слогани мовних курсів/ шкіл/курсів/центрів, дитячих садків з дошкільною освітою, бізнес-шкіл, а також загальноосвітніх шкіл /гімназій (понад 100 одиниць), взяті з друкованих рекламних оголошень та інтернет-мережі.

Дослідники рекламного дискурсу визначають слоган як особливий вид мікротексту у структурі макротексту і як автономний текст, конструкцію малого синтаксису або як висловлення, фразу. Функційне навантаження слогану – бути помітною фразою, що запам'ятовується, девізом фірми, що декларує унікальні властивості денотата. У працях науковців слоган – «рекламна константа» [3], «сугестивний концентр реклами» [12], «згорнутий зміст рекламної ідеї чи теми» [13], «маніпулятивний кваліфікатор» [7], «емоційно заряджена фраза» [15]. Основними критеріями креативного, успішного, ефективного слогана є, за спостереженням Н. Коваленко, стислість, запам'ятовуваність, практичність, унікальність [10, с. 6]. На основі досліджень Д. Добровольської [4], О. Дядечко [5], А. Ковалевської [9], Н. Кутузи [12] доповнимо ці ознаки: динамізм, простота, позитивність, виразність, спонукальність, переконливість.

Термін *слоган* походить з англ. slogan – сильно вдаряти. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» вказано на двозначність терміна: 1) «гасло, девіз»; 2) «рекламна формула (фраза для реклами товару, що впадає в очі, добре запам'ятовується)» [2, с. 1345]. У численних дослідженнях рекламного дискурсу бачимо також синонімічні терміни *рекламне гасло, рекламний девіз*.

Змістова структура слоганів у текстах освітньої реклами впливає зі специфіки цього виду рекламної діяльності. Основними функціями освітньої реклами, спрямованої на просування освітніх послуг, є: інформаційна, ціннісно-орієнтована, комунікативна. У сукупності ці функції дають змогу рекламі освітніх послуг ефективно доносити до цільової аудиторії інформацію, відображати цінності та культуру освітніх осередків і сприяти встановленню ефективного спілкування між ними та споживачами. Освітня реклама не лише інформує, але й мотивує, надихає та створює позитивне сприйняття освітніх послуг, що є важливим для привернення уваги та підтримання репутації суб'єктів, що надають ці послуги. Освітні послуги – це навчальна діяльність, дії щодо забезпечення засвоєння знань, вироблення умінь і навичок, освоєння професійних компетентностей, виховання високих моральних якостей і розвиток здібностей і талантів споживачів, підвищення їхнього рівня освіти.

Специфіка освітніх послуг, відповідно, диктує вимоги до рекламних текстів: баланс інформативності та емоційності, висока якість, повнота і правдивість інформації, врахування культурних, релігійних традицій, локальних особливостей та ін. У лаконічному слогані має поєднатися конденсований зміст рекламної ідеї та прагматична насиченість, тому такою важливою є його синтаксична структура.

У рекламних текстах із різних сфер, за спостереженням дослідників, уміло поєднуються елементи розмовного і книжного стилів, співіснують прості і складні речення [14], продуктивними є форми експресивного синтаксису, зокрема імперативи та апелятиви [1; 6], саме вони посилюють прагматичний потенціал реклами.

Висновки дослідників рекламних текстів щодо оптимальної кількості слів у слоганах у межах 10 мовних одиниць підтверджує аналіз наших матеріалів. У середньому довжина слоганів в текстах освітньої реклами становить 5–6 слів, наприклад: *Ми допоможемо розпочати успішну кар'єру!*; *Навчання необхідне для досягнення успіху!*; *Зробіть увесь світ своєю зоною комфорту*. Стислість слогана сприяє його запам'ятовуванню: *Будь першим!*; *Готуємо лідерів майбутнього*; *Відроди українську в собі!*; *Англійська відкриває двері у світ!*; *Успішне майбутнє формується тут*; *Пориньте у свою нову мову!*; *Ми формуємо Ваше майбутнє!*. Прості ускладнені та складні речення різних типів розгортають думку ширше, мають більше переконливих аргументів, спонукають потенційних споживачів до обдумування: *Ми вміємо навчати, зберігаючи дитинство!*; *Ми прагнемо відчутти, зрозуміти та відкрити індивідуальність кожної дитини*; *Ми навчаємо бути достатньо сильними, аби бути собою!*

Субстантивні словосполучення є мінімальними за складом слоганами: *Школа успішних дітей*; *Наша мова калинова*; *Школа чуйних та чутливих*. Важливу роль у них відіграють прикметники, які увиразнюють іменниковий посил. Іноді слоганом є лише окрема визначальна ознака: *Виплекані з любов'ю*, вважаємо, що такий слоган має прагматичну дію саме через свою загадковість та оригінальність. Іменники можуть творити чіткі дво- або триударні структури, що підтверджує первинне значення слогана – «ударяти», наприклад: *Безпека. Комфорт. Якість навчання*. Ритмічна організація слів сприяє чіткішому структуруванню слогана, а відтак підвищує його ефективність [3, с. 284]. Частіше ми бачимо такі моделі слоганів у рекламі вищих закладів освіти. Вони концентровано виражають освітню філософію вишу, ціннісні координати, відображають науковий дух, професійні орієнтири, основні постулати навчання та виховання. Наприклад: *Закон і справедливість* (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова); *Чесць, милосердя, слава* (Національний медичний університет імені О. О. Богомольця); *Істина, Творчість, Свобода* (Криворізький державний педагогіч-

ний університет); *Якість, доступність, професіоналізм* (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини) та ін.

Продуктивною синтаксичною структурою слоганів у рекламних текстах освітніх послуг є просте речення зі схемою А=Б. Зауважмо, що поняття *освітні послуги* передбачає наявність обов'язкових компонентів, а саме: суб'єкта-адресанта, що надає освітні послуги; навчальну діяльність як об'єкт рекламування, адресата – цільову аудиторію, яка користуватиметься послугами, і результат діяльності – знання, уміння, навички тощо. Слоган, відповідно, розкриває один із цих компонентів. Зокрема, зазначена вище схема слугує іміджевій характеристиці навчального осередку. Власні або загальні назви шкіл / центрів / курсів / садочків дошкільної освіти є підметом у реченні, а іменна частина складеного присудка творить позитивний образ за допомогою позитивно оцінної лексики, наприклад: *Wonder Land – домашній затишок для гармонійного розвитку та росту вашого малюка; AURUM SCHOOL – це місце для люблячих батьків та щасливих дітей!*; *«Пташеня. Дитячий простір» – це садок щасливих дітей. Місце, де з маленьких крилець починається високий політ!*. Окрім назв навчальних центрів, у такій моделі підметом можуть бути смислові домінанти лексико-семантичного поля «освіта», наприклад: *Філософія школи «Unit Seven School» – це надихати, підтримувати, спонукати до знань; В Aurum School навчання – це бонус, а не покарання! Знання – це весело та цікаво; Сучасна професійна освіта – сталий розвиток заможної України!; Мова – це наш культурний фронт; Навчання – це праця*. Варіюється й оформлення слоганів з назвою закладу з метою виділити інформацію саме другої частини парцельованого вислову: *Арлекін: приватний дитячий садочок, де затишно як вдома; Kids marketing. Бізнес-мислення з дитинства*. Оригінальною є конструкція, що становить безсполучникове речення з обома різними за структурою реченнями, об'єднаними оцінним змістом: *Насолоджуйтеся емоціями та досягненнями дитини – з вами найкраща бізнес-школа України!* Слогани можуть творити позитивний образ навчального осередку, не вказуючи власної назви, якщо він композиційно розташований відразу після номінації закладу, наприклад: *Ті, що творять світ; Школа, яка готує до успіху; Школа – у якій приємно вчитися і відпочивати!*

Особливий характер мають синтаксичні структури слоганів – неповні речення. Змістовий акцент у таких реченнях переноситься саме на обставини / додатки, вони конкретизують дію, яку легко домислити, і мають маніпулятивний вплив на споживача. Наприклад: *Розмовна англійська за два місяці; Ваші інтереси у повній безпеці; Лідер – у кожному!; Твоє місце з нами!; З нами – майбутнє!* та ін. У таких реченнях-згустках, які виражають конденсовану ідею, саме місце маніпулятивним іграм зі словом: *Навчання не для оцінки, а для життя* Майже половина проаналізованих слоганів має структуру односкладних речень, серед яких найбільш поширені – означено-особові. Безособові вживають дуже рідко. Зокрема, речення з присудком, вираженим дієсловом-інфінітивом, мають характер категоричної вказівки, наприклад: *Школу треба вибирати правильно*, тож молодим реципієнтам рекламодавці намагаються давати поради, а не накази. Тому слоган *Говорити, працювати, розвиватись та жити англійською!* сприймаємо як спонукання до дії, побажання, а однорідні присудки лише розширюють уявлення про об'єкт реклами.

В означено-особових реченнях присудки виражені дієсловом, що має форму першої особи множини теперішнього або майбутнього часу: *Разом змінимо світ на краще!; Робимо освіту зручною!; Говоримо українською; Закладаємо фундамент для майбутніх звершень!; Змінюємо формат, залишаємо суть; Гарантуємо якість та результат!* Особа *ми* в таких слоганах створює довірливу атмосферу у зверненні до адресата, є засобом інтимізації й водночас прагматичного впливу.

Усе ж найуживанішими за модальністю синтаксичними структурами серед слоганів текстів освітньої реклами є спонукальні речення (односкладні чи як частина складних). За нашими підрахунками, таких конструкцій – більш ніж чверть від проаналізованих. Волонтеративні

речення в ролі слоганів найчастіше передають побажання, пораду, висловлюють пропозицію, їхня рекламна мета – спонукати до дії, до співучасті або закликати до чогось [1, с. 52]. Пряму адресацію до споживачів речення здійснюють за допомогою дієслів наказового способу в 2-й особі однини чи множини теперішнього та майбутнього часу: *Скажи мені українською; Почни медійну кар'єру з нами!; Поставте акцент на якісному навчанні!* За висновком О. Арешенкової, вживання дієслів у формі 2-ї особи однини «розраховані на дружнє, тепле ставлення до споживача, яке звернене на конкретну особистість», а використання дієслів 2-ї особи множини «створює ефект звернення до великої за кількістю аудиторії» [1, с. 62–63]. За функціонально-семантичною характеристикою дієслова, якими зазвичай починаються ці слогани, з огляду на специфіку об'єкта реклами освітніх послуг, мають значення активної діяльності: *Вивчай те, що актуально для тебе!; Зроби крок до успіху!; Вивчай українську, розмовляй українською – наближай перемогу!; Вивчай українську легко!; Вивчай англійську по-новому!; Прокачай свою англійську вже цієї зими!; Вивчай польську мову онлайн з викладачами, а не відеозаписами!; Зроби крок до успіху!; Зробіть внесок в стабільне майбутнє дитини вже сьогодні!; Створюйте своє майбутнє разом з нами.* Менше слоганів звертаються до адресата дієсловами зі значенням встановлення контакту: *Приєднуйся до великої школи англійської мови, де ти знайдеш і можливості, і натхнення!*; психофізіологічного стану: *Поринь у світ!; Мрій англійською з нами!; Довірте навчання своїх дітей професіоналам!; Насолоджуйтеся емоціями та досягненнями дитини – з вами найкраща бізнес школа України!*; дієсловами буття: *Будь засновником свого майбутнього!* Проте завжди ці слогани мають інтонаційне оформлення – є окличними реченнями.

Загалом більшість рекламних слоганів (близько 70 %) вимовляються з підвищеною окличною інтонацією (незалежно від синтаксичної структури). Такі речення емоційно насичені, сприяють більшій виразності та ефективності всього рекламного повідомлення: *Спілкуймося українською впевнено!; Англійська з нами – це просто!; Майбутнє вашої дитини починається у нас!; Найкраща у світі школа, і вона буде у тебе вдома!* Іноді така інтонація не вмотивована змістом слогана, наприклад: *Діти отримують якісні знання із задоволенням!*, а також вважаємо недоречним перенасичення емоціями: *Приєднуйся та спілкуйся більше!!!* Рідше трапляються у слоганах питальні речення, зокрема оригінальними є конструкції «питання – відповідь»: *Якою мовою? Вибирай!* Такі діалогічні структури більше використовують для реалізації рекламної тактики «спілкування з клієнтом» з метою наголосити на перевагах об'єкта рекламування.

Слогани можуть бути у формі різного типу складних речень: *Дитина розвивається – батьки спокійні; Радість дітям – впевненість батькам; Хто знає все, той може все. Тільки б дізнатись – і крила будуть!; Ми навчаємо бути достатньо сильними, аби бути собою.* Саме в таких структурах збільшується вага образних засобів: метафор, стійких висловів, перифраз, мовної гри. Слогани текстів освітньої реклами – багатий матеріал для дослідження прийомів експресивного синтаксису. Продуктивними серед них є повтори слів (іноді мовою предмета навчання): *Вчимо дітей, вчимо батьків, вчимося самі!; Clever knowlege for clever people; Ми розвиваємо дітей, які розвиватимуть цей світ; Ми навчаємо бути достатньо сильними, аби бути собою!; Світ змінюється, і ми змінюємо школу!; Ми зорієнтовані на результат – Ваш результат!;* анафоричні структури: *Вірю в майбутнє України. Вірю в оновлену школу. Вірю в учителя – толерантного, тактовного, творчого; For brain. For life. For you;* протиставлення: *Не для школи, а для життя ми вчимося!*

Висновки. Слоган рекламних текстів освітніх послуг є вагомим вербальним компонентом у структурі полікодового тексту освітньої реклами, має інтегративну роль та слугує засобом комунікативної взаємодії між суб'єктом, що надає освітні послуги, та споживачем. Слогани інформативно ємні, емоційно виразні та креативні. Конструкції, які їх репрезентують, у лаконічній формі передають зміст рекламного посилу, головну ідею освітньої діяльності осередку, а мовно-виражальні засоби (ритмічна структура, повтори, протиставлення, метафори, фразео-

логізми, елементи мовної гри) сприяють легкості запам'ятовування і спонукають до потрібної дії. Найпродуктивнішими синтаксичними структурами слоганів є: прості і неповні речення; односкладні речення, особливо означено-особові, які підпорядковані стратегії інтимізації та виконують волюнтативну функцію; складні речення, у яких збільшується вага образних засобів. Підвищена оклична інтонація більшості слоганів незалежно від синтаксичної надає їм експресивності і посилює вплив на реципієнта. Питальні й окличні речення творять діалогічні структури «питання – відповідь» з метою реалізації рекламної тактики «спілкування з клієнтом».

Перспективи подальших досліджень. Слогани текстів освітньої реклами як константи рекламного тексту відображають сучасні реалії освітнього процесу, спрямовані на активних, цілеспрямованих людей, зацікавлених у підвищенні рівня освіти, розвитку професійних умінь і навичок, розширенні власного інформаційного поля, інтеграції у світовий простір. Такі аспекти слоганів, як актуальні смислові домінанти, граматичні пріоритети, прагматично насичені мовотворчі засоби, прийоми вдалого втілення ємного змісту в структурно малий формат, потребують глибших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арешенкова О. А. Комунікативно-прагматичні та стилістичні параметри рекламного тексту: монографія. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В. 2018. 176 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», VIII. 2005. 1728 с.
3. Віговська Л. А. Слоган як один з видів рекламного тексту. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 1. С. 281–285.
4. Добровольська Д. М. Полікодовість соціальної реклами: перекладацький аспект. *Одеський лінгвістичний вісник: наук.-практ. журнал*, 2015. Спец. вип. С. 101–107. URL: <http://www.oljournal.in.ua/v5/15.pdf>
5. Дядечко Л. А. Рекламний слоган: прагматичний і соціофункціональний аспекти. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. 2009. № 169. С. 53–59.
6. Зелінська О. І. Синтаксичні особливості українського рекламного тексту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2017. № 27, Т. 1. С. 11–13.
7. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук: спец. 10.02.02 / НАНУ Ін-т мовознавства. Київ. 2005. 32 с.
8. Іванова І. Б. Дискурс, текст, стиль: модель лінгвістичного дослідження реклами. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2015. Вип. 5. С. 33–40.
9. Ковалевська А. В. Структурна класифікація слоганів політичної реклами. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*. 2014. Вип. 44. С. 124–126.
10. Коваленко Н. Л. Лінгвістична позначеність слогана в структурі рекламного тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». 2006. Дніпропетровськ. 19 с.
11. Куньч З., Василюшин І. Античні афоризми як матриці культурно-інтелектуальної, психоментальної та історіософської інтенції студентського соціуму (девизи університетів світу). *Wroclawska ukrainistyka. Lingua. Litterae. Sermo. Wrocław*. 2022. S. 167–179.
12. Кутуза Н. В. Слоган як сугестивний концентр реклами. *Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу: зб. статей*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. С. 133–137.
13. Малишенко А. О. Переклад слоганів в англомовному рекламному дискурсі. *Вісник Харків. нац. ун-ту*. № 973. 2011. С. 188–192.
14. М'яснянкін Л. Синтаксична специфіка рекламного дискурсу. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2017. Вип. 42. С. 299–306.
15. Ребрій О. В. Прагматичний аспект перекладу рекламних текстів. *Вісник Харків. нац. універ. імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2003. № 609. С. 41–45.
16. Цимбалюк Ю. В., Глущенко Г. Б. Латиномовні гасла академій та університетів. *Держава та регіони. Сер.: Гуманітарні науки*. 2012. Вип. 4. 48–66 с.

UDC 81-115

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-60>**LEXICAL SPECIFIC FEATURES OF LEGAL TERMS TRANSLATION
FROM FRENCH AND ITALIAN LANGUAGES INTO UKRAINIAN****ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ
ТЕРМІНІВ З ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВ
НА УКРАЇНСЬКУ****Ianytska O. M.,***orcid.org/0000-0002-6252-0218**Master's degree from the University of Bologna, Italy**Senior Professor at the Department of German and French Languages Practice
in Rivne State University for the Humanities***Shevchenko O. V.,***orcid.org/0000-0001-6899-7335**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of German**and French Languages Practice**Lecturer of French Language in Rivne State University for the Humanities*

The article is devoted to the issue of transferring the meaning of legal terms when translating from French and Italian languages into Ukrainian. The author divides legal terms into three groups: terms that have a direct correspondence in the target language, terms – variant correspondences and non-equivalent vocabulary. Various ways of translating legal vocabulary are given. The author concludes that for adequate translation, in addition to knowledge of two languages and familiarity with the subject (jurisprudential competence), a prerequisite is preparation in the field of translation theory and possession of practical translation skills. The point is that it is always necessary to assess the boundary beyond which cultural substitution begins. Indeed, when choosing an equivalent, the translator will need to consider a host of factors: the specific field, the context, the situation, the target audience, and even the requirements (or known expectations) of the client. And an important factor is the divergence between legal systems. The translator must be aware of what he or she is doing and for whom, where clarifications will be needed, where he or she can use a more general concept, and where generalisation, description, simplification will be unacceptable due to the specifics of the text. The following procedures are necessary: comparative study of the subject area; consideration and evaluation of all significant factors, the pros and cons of a given decision, risks. The written translation of legal terms from French and Italian languages into Ukrainian might be conservative and dynamic at the same time. The problem of choosing an adequate correspondence when translating legal terms from one language into another, in particular, from French and Italian languages into Ukrainian, remains one of the problems of translation theory that require detailed study. The considered examples in the article allow us to conclude that the choice of an acceptable translation variant is determined by the presence or absence of an equivalent in the target language.

Key words: translation, communicative competence, legal terminology, non-equivalent vocabulary, target language, linguistic context.

Стаття присвячена проблемі передачі значення юридичних термінів при перекладі з французької та італійської мов на українську. Автор поділяє юридичні терміни на три групи: терміни, що мають прямий відповідник у мові перекладу, терміни-варіанти та безеквівалентна лексика. Наведено різні способи перекладу юридичної лексики. Автор доходить висновку, що для адекватного перекладу, крім знання двох мов і обізнаності з предметом (правознавча компетенція), необхідною умовою є підготовка в галузі теорії перекладу та володіння практичними навичками перекладу. Справа в тому, що завжди необхідно оцінювати межу, за якою починається культурна субституція. Адже при виборі еквівалента перекладачеві необхідно враховувати безліч факторів: специфіку галузі, контекст, ситуацію, цільову аудиторію і навіть вимоги (або відомі очікування) замовника. Важливим фактором є розбіжності між правовими системами. Перекладач повинен

усвідомлювати, що він робить і для кого, де потрібні уточнення, де можна скористатися більш загальним поняттям, а де узагальнення, опис, спрощення будуть неприйнятними через специфіку тексту. Необхідні наступні процедури: порівняльне вивчення предметної області; розгляд і оцінка всіх значущих факторів, плюсів і мінусів того чи іншого рішення, ризиків. Письмовий переклад юридичних термінів з французької та італійської мов на українську може бути консервативним і динамічним водночас. Проблема вибору адекватного відповідника при перекладі юридичних термінів з однієї мови на іншу, зокрема, з французької та італійської мов на українську, залишається однією з проблем теорії перекладу, яка потребує детального вивчення. Розглянуті в статті приклади дозволяють зробити висновок, що вибір прийняттого варіанту перекладу визначається наявністю або відсутністю еквівалента в мові перекладу.

Ключові слова: переклад, комунікативна компетенція, юридична термінологія, безеквівалентна лексика, мова перекладу, лінгвістичний контекст.

Statement of the problem. In recent years, the process of globalisation of the world community with a high level of development of integrative processes has accordingly raised the status of legal professionals with foreign language skills. It is known that translation is a complex, versatile type of intercultural communication, aimed at identifying and interpreting written or oral texts created in one culture and adapting their content for perception by representatives of another culture [2].

Analysis of the latest research and publications. Nowadays we can find a significant number of works in the field of translation studies, devoted to various problems of special text translation. Jean Boazet-Beyer's [1] research works provides a deep insight into theoretical and practical translation, he discusses cases where translations can be complicated and where stylistics play an important role. Kirsten Malmkjaer [5] specialises in the relationship between translation and interpreting, and between the written and the spoken word. Carmen Millan, Francesca Bartrina [7] provide a discussion of the latest theoretical, descriptive and applied research, as well as views on future directions in the field of translation. Sara Laviosa, Adriana Pagano [4] demonstrate useful corpus-based methodologies in the study of important translation genres such as political and legal texts. Maeve Olohan [9] shows the importance of the use of corpora in translation studies. Noam Chomsky [2] argues development of logical structure of linguistic theory. Bruno Osimo [10] focuses on aspects of cultural mediation that are strategic for understanding the difference between two skills that only seem to coincide: language skills and translation skills.

Purpose of the research. It should be noted that the legal language, as a language for special purposes, is studied relatively little, and the problem of studying the features of translation, in particular, French and Italian legal terms, belong to the least developed aspects of the theory of translation, so we made an attempt to present the possibilities of transferring the meaning of legal terms when translating from French/Italian languages into Ukrainian. The aim of our study was to analyse the difficulties and demonstrate the possibilities of translation of legal terms.

Presentation of the main content. In our study we adhere to the concept of difficulties of special translation proposed by such scientists as Daniel Gouadec and Bruno Osimo, who notes that the difficulties of translation of legal terminology are determined by a whole complex of reasons: difficulties caused by the linguistic nature of the term; difficulties related to the special and specific characteristics of the legal term; difficulties arising due to the mismatch of legal systems of the states, therefore, due to the divergence of volumes of concepts conveyed by the terms-analogues, due to the existence of units specific to one terms system and the lack of translation correspondences in the other [10]. In this article we will consider different groups of difficulties on the example of professionally oriented legal terminology in French, Italian and Ukrainian languages.

The correct choice of a word or word-combination in translation depends first of all on its semantic and stylistic adequacy to the original. This can be clearly demonstrated by the example of equivalent correspondences. According to Noam Chomsky's definition, we consider as equivalents such correspondences between the words of two languages, which are constant, equivalent and, as a rule, independent of the context [2]. Thus, *victime* (f) in French and *vittima* (f) in Italian – *жертва* (n) in

Ukrainian, *esclavage* (m) in French and *schiaiviti* (f) in Italian – *рабство* (n) in Ukrainian, *coupable* (adj) in French, *colpevole* (adj) in Italian, – always *винний* in Ukrainian, *siège* (m) *social* in French, *sede* (f) *centrale* in Italian – always *головний офіс* (n) in Ukrainian, *créancier* (m) in French, *creditore* (m) in Italian – *кредитор* (n) in Ukrainian, *perquisition* (f) in French, *perquisizione* (f) – *розшук* (n) in Ukrainian. Many other words and phrases of terminological character from the field of law belong to the same category: *loi* (f) in French, *legge* (f) in Italian – *закон* (n) in Ukrainian; *testament* (m) in French, *testamento* (f) in Italian – *заповіт* (n) in Ukrainian; *Cour* (f) *d'appel* in French, *Corte* (f) *d'appello* in Italian – *Апеляційний суд* (n) in Ukrainian etc. Despite the fact that the main characteristics of terms are accuracy and unambiguity, legal terminology is often characterised by polysemy, i.e. a term in the language has several meanings in the language and vice versa [8]. To choose the correct variant correspondence it is necessary to pay attention to the linguistic context in which the word is used. Thus, the French word *action* (f) and the Italian *azione* (f) have among other meanings *судове провадження* or *судовий розгляд*, and the expression *intenter une action* in French, *intentare un'azione*, in Italian in its turn, is translated in Ukrainian *подати позов до суду*, here are examples of translation: *La Commission europeenne intente une action contre l'Italie pour non-respect des regles de l'Union europeenne dans les services de sante publique.* (in French); *La Commissione europea porta l'Italia in tribunale per il mancato rispetto delle norme UE sui servizi sanitari pubblici.* (in Italian); *Європейська комісія подає на Італію до суду за недотримання правил ЄС у сфері охорони здоров'я.* (in Ukrainian); *Le père d'un passager du vol MH370 de Malaysia Airlines tombe dans l'océan Indien le 8 mars a intenté une action en justice contre la compagnie.* (in French); *Il padre di un passeggero del volo MH370 della Malaysia Airlines, precipitato nell'Oceano Indiano l'8 marzo, ha avviato un'azione legale contro la compagnia aerea.* (in French) – *Батько пасажера рейсу MH370 Малайзійських авіаліній, що впав в Індійський океан 8 березня, подав до суду на авіакомпанію* (in Ukrainian).

When translating, attention should be paid to the context in which the word is used. Depending on which judicial body issues the judgement, the French *jugement* (m) (judgement of first instance tribunals in civil cases), *sentence* (f) (sentence of criminal tribunals) and *arrêt* (m) (judgement of courts of second instance) correspond to the Ukrainian *судове рішення*, *ухвала* (n). It should be noted that legal translation is not only a translation from one language to another, but also from one legal system to another legal system. Taking into account the fact that the legal system of the states is also a part of the culture of the learnt language, it is necessary to take into account the existing difference in the legal systems of different languages. Differences do not exist by themselves, only contact with others, comparison of one's own with others gives those or other elements the status of a differential, national-specific feature [7]. The lack of precise and permanent lexical correspondences for a word does not mean that its meaning cannot be conveyed in context or that it cannot be translated in the future, but there is a constant need to convey new words or new meanings of existing words. Any word can be translated into another language at least descriptively. What is not possible with respect to a single element is possible with respect to a complex whole, i.e. at the level of contextual translation. Therefore, the question is not whether or not it is possible to translate a foreign lexical unit, but how to translate it. The ability to correctly convey non-equivalent vocabulary and the concepts associated with it presupposes a certain knowledge of the reality in which this vocabulary functions. When translating an unequivocal unit, it is possible to create an occasional correspondence. Thus, in the field of translation of non-equivalent legal vocabulary, in the absence of an equivalent or variant correspondence to a French or Italian word in Ukrainian, it is possible to resort to the following types of occasional correspondences.

1. Correspondences-borrowings that reproduce the form of a foreign word in the target language. Such correspondences are created by means of translation transcription or transliteration [5]. Such are, for example, Ukrainian correspondences to French and Italian words: *assesseur* (m) in French, *assessore* (m) in Italian – *радник* (m) in Ukrainian, *ordonnance* (f) in French, *ordinanza* (f) in Ital-

ian – *постанова, наказ (m)* in Ukrainian, *cour (f) d'assises* in French, *la Corte d'Assise (f)* in Italian – *Суд присяжних* in Ukrainian.

2. Correspondences-calques, reproducing the morphemic composition of a word or the constituent parts of a stable word-combination in the source language [5]. Such correspondences include: *tribunal (m) de police* in French, *tribunale (m) di polizia* in Italian – *поліцейський суд* in Ukrainian; *avocat (m) general* in French, *avvocato generale* in Italian – *юридичний радник* in Ukrainian; *tribunal (m) de commerce* in French, *tribunale (m) di commercio* in Italian – *комерційний суд* in Ukrainian; *tribunal (m) de grande instance* in French, *tribunale (m) distrettuale* in Italian – *Вищий суд* in Ukrainian.

3. Correspondences – lexical substitutions. In case of impossibility to create a correspondence by the above mentioned methods, the method of description is used to convey the meaning of the non-equivalent lexicon [5]; e.g.: *requisitoire (m)* in French / *requisitoria (f)* in Italian – final demand of the prosecutor to terminate the investigation and transfer the case to the court; *sommation (f)* in French / *sommatoria (f)* in Italian – warning of the debtor about fulfilment of debt obligations; *trouble (m) illicite* in French, *disturbo (m) illecito* in Italian – an unlawful challenge of the owner's right to use a good or property; *mise (f) en accusation* in French / *rinvio (m) a giudizio* in Italian – trial by jury of the accused by the investigating judge; *jurisdiction (f) de renvoi* in French / *giudice (m) del rinvio* in Italian – judicial or investigative body to which the case is sent for a new consideration or for a new investigation.

The so-called "false friends of the translator" often cause certain difficulties in translation. The most complete definition of the concept of "false friends of the translator" is the following: a false equivalent is a word that fully or partially coincides (or is close to it) in sound or graphic form with a foreign-language word in the presence of full etymological commonality between them, but has a different meaning (or other meanings) with known semantic proximity (referring to the same sphere of application) [5].

Thus, the French and Italian terms *jurisprudence (f)*, *giurisprudenza (f)* does not always correspond to the Ukrainian term *юриспруденція*, as the basic meaning of this word is translated as "judicial practice", "judicial decisions", "precedents". The French term *personne (f) juridique* is translated not as a legal person, but as a subject of law *суб'єкт права* in Ukrainian. At the same time, the French equivalent of the word combination legal person *юридична особа* in Ukrainian is *personne (f) morale*. The French word *article (m)* and Italian *articolo (m)* means not only an article, but also – as a legal term – an article of law, a clause, or a commodity or object; the French word *mediation (f)* and Italian *mediazione (f)* are translated into Ukrainian *посередництво* (a way of conflict resolution), and the French word *mediateur (m)* and Italian *mediatore (m)* are translated as *посередник* in Ukrainian. The French word *communication (f)* and Italian *comunicazione (f)*, known to many people, are often translated as communication, and in legal texts it means the transmission of a judgement *повідомлення про рішення (n)* in Ukrainian. The French word *instrument (m)* and in Italian *strumento (m)* are translated as a document or legal act *юридичний документ* in Ukrainian, not as a tool (instrument of production).

All translation techniques are used and well-known. The question is what, where and when is possible and appropriate, how to get to it and where to get the necessary information from, you need to be able to assess all this. And not to be limited to just a list of transformations. Moreover, techniques are capable of overlapping: functional equivalence of used concepts, terms can be established by means of different techniques. Some (basic) of the possible solutions: functional analogue; calque (literal translation); transcription/transliteration; semantic neologism; descriptive translation / periphrasis; generalisation; concretisation; other, including mixed and transitional cases, in particular using semantic development, addition of information, etc.

On the one hand, the translator needs to have an idea of the set of possible solutions, i.e. the purely technical aspect of the job. But on the other hand, the choice of a particular solution will always depend on the text, the purpose, the recipient, the situation. Here are individual words out of context.

But the translator is not working with individual words. It is impossible to say that one or another option should always be resorted to. All these options are not interchangeable. Somewhere it will be necessary to translate a word, and somewhere the context will allow it to be omitted altogether.

Summarising, we note that the problem of choosing an adequate correspondence when translating legal terms from one language into another, in particular, from French or Italian into Ukrainian and from Ukrainian into French and Italian, remains one of the problems of translation theory, which requires detailed study. The examples we have given clearly demonstrate the complexity of the problem, which requires, in addition to knowledge of two languages and familiarity with the subject (jurisprudential competence), preparation in the field of translation theory and practical translation skills. The considered examples allow us to conclude that the choice of an acceptable translation variant is determined by the presence or absence of an equivalent in the target language. If there is one, the procedure is reduced to simple substitution of the selected variant (taking into account lexical and grammatical combinability), and if there is no such variant, to a careful selection of one of the variant correspondences, taking into account the linguistic context. Legal systems differ from each other (even when they belong to the same legal family) – this is the main problem of legal translation. Accordingly, legal translation necessarily involves comparative legal analysis, not narrow linguistic analysis, not taken from the dictionary. The translator interprets the text in order to establish and convey its meaning in legally correct language: adherence to legal style and professional usage. Obviously, a translator needs appropriate knowledge of the subject matter. Appropriate preparation for translation, study of sources is necessary, not just dictionaries, study of the legal framework: the legislative framework, legal dictionaries, law textbooks, commentaries on laws, parallel texts, and expert (and fellow translators) advice. It is necessary to understand what law is, how legal texts function, how they are written (rules of legal technique), etc., this should be discussed separately [1].

The need for the study of legal *usus* must be separately emphasised. What a lawyer will say quite naturally does not come naturally to the mind of any ordinary citizen. Having a legal education, of course, makes the job easier. But even here it should be remembered that if a domestic specialist has an idea of the *usus*, it is only in his native language, whereas in practice certain types of texts often require translation not into his native language, but into a foreign language (for example, contracts, powers of attorney, various certificates). In addition, as we have already seen, it is necessary to understand where the line is, beyond which the normal, correct aspiration to naturalness of speech can be excessive and turn against the text (the example of bringing a case by the parties or the court). For example, customary usual formulations may be simply impossible to use: either they are simply not available due to differences between documents, or they will lead to a gross mistake – a cultural (here – legal) substitution. The very view of the sender (e.g., the legislator), the perspective, the legal assessment, the procedural nuances may be distorted [5].

Conclusions. Some of the terms are represented to a greater or lesser extent in both systems. However, the question is to what extent they coincide, overlap: where their functional equivalence begins and where it ends. The situation in the legal translation sphere is far from homogeneous. Terms may overlap with varying degrees of completeness, and it is important to see and assess where the boundary beyond which an unacceptable distortion begins. A particular and curious case: terms exist in both legal cultures, but in one of them they are more widespread and better known, in particular by the general public, while in the other they are known and understood only by specialists; different degrees of differentiation of phenomena and hence of terms. In particular, this can lead to lacunarity; the development and variation of terminology: over time, terms may change meaning in the direction of expansion or contraction, become obsolete, acquire new meanings, new terms may appear. And all these processes may not coincide in different cultures – and even less so at different stages. Obsolescence can occur literally in one moment – with the cancellation of this or that legal institution, its change, etc. Law is not only conservative, what many people like to write about, concentrating only on linguistic aspects, it is extremely dynamic. In different legal orders using the same language,

terminology may also differ, including for the same or similar phenomena; the presence of realities proper; lacunarity – not to be confused with realities: the phenomenon as such in its essence may not be specific only to a given legal culture, it may not be a reality in its pure form. But differences in systemic organisation can lead to lacunas: one of the cultures being compared reveals a gaping hole where something is present in the other culture, where the other legal culture is accustomed to see something, to single out, to isolate. In a broad sense we can talk about legal realities; terminological asymmetry between languages; false friends of the translator; polysemy of terms. Polysemy can still be removed by context. The question is whether the translator or any recipient of a given text is prepared to correctly assess the context and the problem at hand, or whether the context is sufficient. It is probably more correct to say that these phenomena do not exist in their pure form, but as complex and transitional cases, precisely because of the difference in legal systems. We are entitled to speak about the instability of legal terminology in translation. This problem should be understood in two ways: the instability of equivalents; the development of terminology, the emergence of new terms, changes in the meanings of existing terms, which in turn contributes to the instability of equivalents. The instability of equivalents, high probability of different translators using different variants for a given term is also explained by the lack of practice of constant use. The situation with the background knowledge of the recipient can be quite interesting. The mention of a certain concept or phenomenon evokes various associations among lawyers from different countries. A lawyer perceives a legal term in a systematic way, a picture immediately appears in his brain: how this concept is embedded in the system of law, what procedural actions are envisaged, etc. In other words, in this situation, a specialist – but a specialist only in the domestic system of law – is naturally able to extrapolate knowledge of his own legal system to another system. He is far from always able to foresee where, at what moment he should be wary. An inaccurate interpretation based solely on one's own cultural experience can lead either to embarrassment (at best) or to extremely undesirable consequences. Even close concepts, which do not involve any translation difficulties of their own, paint different pictures in different systems. Law, among other things, is a very philological, very linguistic science, it deals with words, with interpretation, with nuance and it is extremely concerned with accuracy.

REFERENCES:

1. Boase-Beier Jean. *A Critical Introduction to Translation Studies*. Continuum, 2011. 187 p.
2. Chomsky Noam. *The Logical Structure of Linguistic Theory*. MIT, 1955. 919 p.
3. Gouadec Daniel. *Le traducteur, la traduction et l'entreprise*. Afnor Gestion, 1991. 181 p.
4. Laviosa Sara, Pagano Adriana. *Textual and Contextual Analysis in Empirical Translation Studies* Springer Singapore, 2017. 164 p.
5. Malmkjaer Kirsten (ed.). *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*. Routledge, 2018. 466 p.
6. Marais K. (ed.) *Translation Beyond Translation Studies*. London, New York, Oxford: Bloomsbury Academic, Bloomsbury Publishing Plc, 2023. 252 p.
7. Millán Carmen, Bartrina Francesca. *The Routledge Handbook of Translation Studies*. Routledge, 2012. 592 p.
8. Munday Jeremy, Zhang Meifang (eds.). *Discourse Analysis in Translation Studies*. John Benjamins Publishing Company, 2017. 151 p.
9. Olohan Maeve. *Introducing Corpora in Translation Studies* Routledge, 2004. 232 p.
10. Osimo Bruno. *Manuale Del Traduttore*. Clearway Logistics Phase 1a, 2011. 385 p.
11. Palumbo G. *Key Terms in Translation Studies* Bloomsbury Academic, 2009. 222 p.
12. Ricoeur P. *Sur la Traduction*. Bayard, 2002. 64 p.
13. Online dictionary of French language <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>
14. Online dictionary of Italian language <https://dizionari.repubblica.it/italiano.html>
15. Online dictionary of Ukrainian language <https://slovyk.ua/>

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 1(208)

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Ю. В. Ковальчук*

Підписано до друку 06.02.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 48,83. Зам. № 0324/224
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.